

ENES PELIDIJA

BOSANSKI EJALET
OD KARLOVAČKOG
DO POŽAREVAČKOG MIRA
1699 – 1718

Veselin Masleša

ENES PELIDIJA

BOSANSKI EJALET
OD KARLOVAČKOG
DO POŽAREVAČKOG MIRA
1699 – 1718

Veselin Masleša

NARODNA BIBLIOTEKA «klub prijatelja energoinvesta» stručnjak	
94(4976) ¹ 13 ~~PEL-1285~~	
inv.br	22782

CIP - Katalogizacija u publikaciji
 Narodna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine,
 Sarajevo

PELIDIJA, Enes

Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira:
 1699-1718 / Enes Pelidija. - Sarajevo : »Veselin Masleša«,
 1989. - 304 str. : ilustr. ; 24 cm

Predgovor: str. 7-10. - Summary: str. 265-269. - Rječnik
 termina: str. 269-274. - Bibliografija: str. 275-284. -
 Registri: str. 285-300.
 ISBN 86-21-00305-8

RODITELJIMA

PREDGOVOR

Odlukama Karlovačkog mirovnog ugovora Osmansko je Carstvo izgubilo velike teritorije u jugoistočnoj Evropi. U toj se novonastaloj situaciji, na razmeđu dvaju stoljeća, našao i Bosanski ejalet. Njegova važnost, kao pogranične provincije, za bezbjednost evropskog dijela Carstva postala je još veća. Budući da do sada u našoj istoriografiji ne postoji studija o političkim, društvenim, vojnim i privrednim prilikama u Bosni i Hercegovini u prvim decenijama XVIII stoljeća, u ovom sam radu pokušao prikazati stanje i odnose koji su bili karakteristični za to vrijeme.

Da bi se bolje shvatila situacija u kojoj se nalazila ova provincija, bilo je potrebno obratiti pažnju ne samo na spoljne i unutrašnje odnose osmanske države, nego i drugih evropskih država. O tome su pisali Joseph von Hammer, *Historija turskog (osmanskog) carstva* (tom 3, Zagreb, 1979. godine u prevodu Nerkeza Smailagića), Ismail Hakki Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi* (IV. Cilt, 1. Kısım, Ankara, 1956), V. P. Potemkin, *Historija diplomacije* (prvi svezak, MH, Zagreb, 1951), A. L. Morton, *Istorija Engleske* (Sarajevo, 1955) i Dragoljub R. Živojinović, *Uspon Evrope (1450–1789)* (MS, Novi Sad, 1985. godine). U njihovim se djelima Bosna i Hercegovina spominje samo u onom obimu u kojem je u kontekstu rada.

Više podataka o najisturenijoj provinciji evropskog dijela Osmanskog Carstva nalazi se u radovima jugoslovenskih, a prije svega bosanskohercegovačkih istoričara starije i novije generacije. Među prvima koji je pisao o tome je Safvet-beg Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od 1463–1850)*, (Sarajevo, 1900). Knjigu je pisao na osnovu turske arhivske građe i neobjavljenog rukopisa Saliha Sidki Hadžihuseinovića–Muvekita, *Tarihi diyari Bosna (Istorija Bosne)*, pisane na turskom jeziku. Na osnovu objavljenih izvora i literature Milan Prelog piše *Povijest Bosne u doba osmanlijske vladavine (1463–1739)* (Sarajevo, 1910), a G. Bodestein veći rad *Povijest naselja u Posavini god. 1718–1739*. (Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XIX, Sarajevo, 1907), koristeći bogatu građu iz bečkih arhiva.

Između dva rata istorijom Bosne i Hercegovine pod turskom vlašću bavilo se više autora. Vladislav Skarić u knjizi *Srpski pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u 17. i 18. vijeku* (Sarajevo, 1928) koristeći dokumenta stare pravoslavne crkve i pisane izvore srpske crkvene opštine u Sarajevu, iznio je potpuno nove podatke o životu i djelatnosti srpskog stanovništva i pravoslavnog sveštenstva. Kao dobar znalac turskog jezika, preveo je i objavio *Popis bosan-*

skih spahija iz 1123. (1711) godine (Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, sv. 2, god. XLII, Sarajevo, 1930), koji je koristan za proučavanje administrativne i vojne podjele.

I Safvet-beg Bašagić, na osnovu dokumenata pisanih na orijentalnim jezicima i literature, objavljuje knjigu o poznatim ličnostima osmanske države porijeklom iz ovih krajeva.¹ U to vrijeme i Vladimir Ćorović u *Istoriji Jugoslavije* (Beograd, 1933) pisao je o Bosni i Hercegovini pod osmanskom vlašću. Na osnovu dubrovačke arhivske građe ovaj autor je napisao i rad *Odnosaji Crne Gore sa Dubrovnikom od Karlovačkog do Požarevačkog mira* (Glas SAN, CLXXXVII, Beograd, 1941) u kome se govori i o Bosanskom ejaletu. Znatnu pažnju, kako naučne javnosti, tako i šire čitalačke publike privlače i radovi Hamdije Kreševljakovića. Pišući o pojedinim gradovima, *Željezni obrt u Varešu do godine 1891.* (Napretkova kulturno-historijska zbirka, Sarajevo, 1933.), *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini, I (1463–1878)*, (Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena, knj. 30, Zagreb, 1935), on upotpunjuje stranice bosanskohercegovačke istorije koje su do tada bile nedovoljno poznate. Trud i dugogodišnji rezultati istraživanja ovog autora o urbanim², vojnim³ i ekonomskim⁴ prilikama Bosne i Hercegovine pod turskom vlašću krunisani su uspjehom u poslijeratnom periodu, kada autor objavljuje većinu svojih radova.

Poslije drugog svjetskog rata naučnim radnicima je postala dostupna arhivska građa iz carigradskih i ankarskih arhiva, kao i dokumenti iz Beča, Venecije i drugih većih arhivskih centara. To je omogućilo šire i svestranije istraživanje. Dostupnost nove arhivske građe rezultira većim brojem priloga, članaka, rasprava i monografija o brojnim, do tada neobrađenim pitanjima. Hazim Šabanović knjigom *Bosanski pašaluk – postanak i upravna podjela* (Djela, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine, knj. 10, XIV, Sarajevo, 1959), Ešref Kovačević *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira* (Sarajevo, 1973), te rad Alije Bejtića *Sarajlija Abdulah Drnišlija i njegov zbornik bosanskih memorijala 1672–1719*, (Radovi ANU BiH, knj. LX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 19, Sarajevo, 1977) veoma dobro i precizno su prikazali novouspostavljene granice Bosanskog ejaleta poslije 1699. godine i njegovu administrativno-upravnu podjelu.

Knjiga Avde Sućeske *Ajani – prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka* (Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine, Djela, knj. XXII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 14, Sarajevo, 1965) i njegovi brojni radovi među kojima su: *Specifičnosti državno-pravnog položaja Bosne pod Turcima* (Godišnjak Pravnog fakulteta, br. IX, Sarajevo, 1961), *Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVIII vijeku i pojava nameta tekalifi šakka*, (Prilozi za orijentalnu filologiju X–XI, (1960–1961), Sarajevo 1961), *O nastanku čifluka u našim zemljama* (Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XVI, Sarajevo, 1965), *Elementi koji su uticali na posebnost Bosne u doba osmanlijsko-turske vladavine* (»Opredjeljenja«, br. 4, Sarajevo, 1977), *Pravni položaj u Bosni u XVIII stoljeću* (»Dijalog«, br. 6, Sarajevo, 1978) i drugi osvjetljavaju brojna društvena pitanja. U tim radovima su prikazani odnosi centralne i lokalne vlasti, kao i slojevitost političkih, društvenih i ekonomskih odnosa karakterističnih za XVIII stoljeće.

O vojnoj organizaciji i gradskim posadama i utvrđenjima tokom cijele osmanske uprave, pored *Kapetanija* Hamdije Kreševljakovića i Ahmed S. Aličić u knjizi *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine* (Orijentalni institut, Posebna izdanja, IX, Sarajevo, 1983) prikazuje tursku vojnu organizaciju i vojne rodove. Time u dobroj mjeri nadopunjuje rad Hazima Šabanovića *Vojno uređenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća*, (Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XI, Sarajevo, 1961).

Za proučavanje privrednih odnosa, nezaobilazna je knjiga Hamida Hadžibegića *Glavarina u osmanskoj državi*, (Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja, IV, Sarajevo, 1966), kao i rad *Džizija ili harač* (Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, III – IV 1952–53, Sarajevo, 1953), te radovi Seida M. Traljića *Trgovina Bosne i Hercegovine u lukama Dalmacije i Dubrovnika u XVII i XVIII stoljeću*, (Pomorski zbornik, I, Zadar, 1962), i *Izvoz bosanske robe preko splitske luke u XVIII stoljeću*, (Pomorski zbornik, III, Zadar, 1965).

Kada se piše o Bosni i Hercegovini toga vremena, nezaobilazno je mjesto i uloga Dubrovačke Republike. Zbog toga knjiga Vinka Foretića *Povijest Dubrovnika do 1808, drugi dio od 1526. do 1808.* (Nakladni zavod MH, Zagreb, 1980), u kojoj se nalaze vrijedni podaci o Dubrovčanima koji su bili usko povezani sa svojim susjedima iz Bosanskog ejaleta, nadopunjuje mnoga dotadašnja saznanja.

Daleko konkretnije podatke imamo o tursko-mletačko-austrijskom ratu vođenom od 1714. do 1718. godine. Na osnovu mletačke građe u knjizi Amy A. Bernardy-a *L'ultima guerra turco-veneziana (1714–1718)* (Firenza, MCMII) detaljno je opisana vojna taktika mletačke vojske i svaka iole značajnija bitka. Ništa manje nisu korisne i knjige Gligora Stanojevića *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI–XVIII vijeka* (Beograd, 1970) i *Istorija Crne Gore od početka XVI do kraja XVIII vijeka* (knjiga treća, tom prvi, Titograd, 1975), kao i rad *Dalmacija za vrijeme mletačko-turskog rata 1714–1718.* (Istorijski glasnik, br. 1–4, Beograd, 1962. godine). Sva tri rada su pretežno pisana na osnovu mletačkih dokumenata uz jedan manji dio podataka iz Istorijskog arhiva u Dubrovniku.

Opisi glavnih bitaka na tursko-austrijskom ratištu u Bosni dati su u knjizi Fr. Vaničeka *Istorija vojničke krajine ili istorija vascelog srpskog naroda sa ove i one strane Dunava, Save, Une, Vrbasa, tako i primorja (od 1538. do 1833–335 godina)*, (knjiga prva, Novi Sad, 1880, u prevodu Justina Milana Šimića). Knjiga je pisana na osnovu austrijskih dokumenata.

Mirovne pregovore zaraćenih država vođene u Požarevcu, njihova diplomatska nadmudrivanja, nesporazume, ceremonijale i konačne odluke dosta slikovito opisuje Ami Bernardi u već spominjanoj knjizi. Vrijedne podatke o tome su dali i Drag. M. Pavlović, *Požarevački mir (1718. g.)* (Letopis Matice srpske, knj. 207, sv. III, Novi Sad, 1901), Dragoljub R. Živojinović *Požarevački ugovor u svetlosti političkih zbivanja u Evropi (1715–1720)*, (Zbornik istorijskog muzeja Srbije, Beograd, 1970) i Gavro Škrivanić u posebnom izdanju *Dnevnik Dubrovčanina Mihajla Pešića o Požarevačkom mirovnom kongresu 1718. godine* (SAN, Građa, knj. VII, Istorijski institut, knj. 6, Beograd, 1952).

No, i pored navedene literature i objavljenih izvora, najveći dio rada je pisan na osnovu neobjavljene arhivske građe prikupljene u Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Orijentalnom institutu i Gazi Husrev-bego-

voj biblioteci u Sarajevu, te Arhivu Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu, historijskim arhivima u Dubrovniku i Zadru, kao i ustupljenim dokumentima iz bečkog ratnog arhiva (prof. dr Galib Šljivo, na čemu mu zahvaljujem). Uporedo sa njima sam koristio i objavljenu arhivsku građu, ljetopise i putopise.¹

Zadatak ovog rada je da dà cjelovitu sliku svih događaja u prve dvije decenije XVIII stoljeća u granicama teritorije Bosanskog ejaleta. S obzirom na složenost istraživane problematike, zavisno o potrebi, primijenjen je tematski i hronološki princip obrade. Na taj način sam pokušao izbjeći ponavljanje nekih događaja.

Ovaj rad pod istim naslovom je odbranjen kao doktorska disertacija na Filozofskom fakultetu u Beogradu (27. VI 1986. godine) pred komisijom u sastavu: prof. dr Radovan Samardžić, prof. dr Milan Vasić i prof. dr Dragoljub R. Živojinović. Primjedbe koje su dali prilikom odbrane bile su mi od velike koristi u toku pripremanja rukopisa za štampu, na čemu im se ovom prilikom najljepše zahvaljujem. Veliku zahvalnost dugujem i prof. dr Avdi Sućeski koji mi je u svim prilikama pružao nesebičnu pomoć i savjete, kao i drugim kolegama koji su mi pomogli korisnim sugestijama. Isto tako zahvaljujem i osoblju arhivâ i bibliotekâ iz Sarajeva, Beograda, Dubrovnika i Zadra u kojima sam istraživao. Posebno mi je zadovoljstvo da se zahvalim kolektivu Instituta za istoriju u Sarajevu koji mi je omogućio da u što povoljnijim uslovima privedem kraju rad na ovoj knjizi.

NAPOMENE UZ PREDGOVOR

¹Safet Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini, Sarajevo 1933.*

²*Prilozi povijesti bosanskih gradova pod turskom upravom,*

Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, II 1951, Sarajevo 1952.

³*Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, knj. 5 Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, knj. 5, Sarajevo 1954.

⁴*Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1961.

⁵Sva korištena neobjavljena i objavljena arhivska građa, ljetopisi, putopisi i literatura su navedeni na kraju knjige.

SKRAĆENICE

AGHb = Anali Gazi Husrev-begove biblioteke
ANU BiH = Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
APf = Anali Pravnog fakulteta u Sarajevu
Arhiv SANU = Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti
A. T. = Acta Turcarum
BBAI = Baş bakanlık arşivi, Istanbul
ČGKIB = Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne
GDI BiH = Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine
GGB = Godišnjak grada Beograda
GHb = Gazi Husrev-begova biblioteka
Glas SKA = Glas Srpske kraljevske akademije
Glasnik VIS = Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva
GPf = Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu
GZM BiH = Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini
HH St A = Haus-Hoff - und Staatsarchiv, Wien
HAD = Historijski arhiv u Dubrovniku
HAZ = Historijski arhiv u Zadru
HP = Historijski pregled
IČ = Istorijski časopis
IG = Istorijski glasnik
IPZ = Istorijsko-pravni zbornik
IZ = Istorijski zapisi
IZI = Istorijski zbornik Instituta za istoriju, Banjaluka
JAZU = Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
JIČ = Jugoslovenski istorijski časopis
KA = Kriegsarchiv, Wien
Letopis M S = Letopis matice srpske
Lett. e comm. = Lettere e commissioni
M. d. = Mühimme defter
Mal. d. = Maliye defter
MG = Mešovita građa (Miscellanea)
MH = Matica hrvatska
NS = Naše starine
NU = Narodna uzdanica

OIS = Orijentalni institut u Sarajevu

PHFM = Provincijalat hercegovačkih franjevacu u Mostaru

PII = Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu

POF = Prilozi za orijentalnu filologiju

PZ = Pomorski zbornik

Radovi ANU BiH = Radovi Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Radovi IHP = Radovi Instituta za hrvatsku povijest, Zagreb

Radovi IJAZU = Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti

Spomenik SKA = Spomenik Srpske kraljevske akademije

Starine JAZU = Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti

Š. d. = Šikayet defter

Zbornik SANU = Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda Srpske akademije nauka i umetnosti

ZIM = Zbornik Istorijskog muzeja Srbije

ZR = Zbornik radova, Istorijski institut u Beogradu.

PRVO POGLAVLJE

**OSMANSKO CARSTVO
I EVROPSKE ZEMLJE
OD 1699. DO 1714. GODINE**

U istoriji Osmanske imperije XVII vijek je period opštih promjena koje se zbivaju pod uticajem rastrojstva cjelokupnog društveno-političkog sistema Carstva. Karakteristična pojava tog perioda je – nesređeno stanje lokalnih organa vlasti. U to vrijeme jačala je ofanzivna moć susjednih država Austrije i Mletačke Republike koje su protiv Porte u XVII vijeku počele voditi sve uspješnije ratove.¹ U privrednom pogledu neke zapadnoevropske zemlje, a naročito Engleska, Francuska i Nizozemska, sve više potiskuju mletačku i dubrovačku trgovinu na turskoj teritoriji.²

Rat koji su Osmanlije povele 1683. godine protiv Austrije, i u koji su ubrzo uvučene Venecija i Poljska, označio je početak kraja osmanskog gospodstva u srednjoj Evropi. Neuspješnom opsadom Beča i velikim porazom Osmanlija u toku šesnaestogodišnjeg rata Osmansko Carstvo je izgubilo velike teritorije u Ugarskoj, Dalmaciji, Slavoniji i drugim krajevima. Na drugoj strani, ovaj rat je učvrstio jedinstvo susjednih hrišćanskih država Austrije i Venecije, koje su uspješno izvodile vojne operacije i iz defanzivnih su krenule u ofanzivnije akcije. Na svim frontovima protiv članica sv. Lige (Austrija, Mletačka Republika, Poljska, a kasnije i Rusija), uz finansijsku pomoć rimskog pape, Klimenta XI (1700–1721), Porta je doživljavala veće i manje poraze. Frančesko Morozini na moru i princ Eugen Savojski na kopnu postizali su sjajne uspjehe.³ Sultani, koji su se u ovim ratnim godinama smjenjivali na prijestolju, zbog opšte slabosti Carstva i ličnih nesposobnosti, nisu uspijevali da zaustave vojne akcije članica sv. Lige. Takav razvoj događaja nije odgovarao pojedinim zapadnoevropskim državama. Zbog toga su neke od njih nastojale da zaustave velike vojne i političke akcije članica sv. Lige, a naročito Austrije. I dok je Francuska, koja je zbog svojih državnih interesa bila naklonjena Porti, nastojala da rat potraje što duže, dotle su Engleska i Nizozemska, pokušavale da posreduju za mir, kako bi se levantska trgovina mogla nesmetano obavljati. Osvajanjem Azova i pobjedom kod Sente, uz već ranije osvajanje Ugarske, savezničke vojske su postigle značajan uspjeh. U takvoj situaciji, zadnjih godina XVII vijeka počele su obostrane ponude za uspostavljanje mira. Neke članice sv. Lige, preko Engleske i Nizozemske kao posrednica, postavile su Porti prevelike zahtjeve za mirovni ugovor. Tako se npr. Poljska poslije voj-

¹ Avdo Sućeska, Specifičnosti državnopravnog položaja Bosne pod Turcima, Godišnjak Pravnog fakulteta, Sarajevo, br. IX, Sarajevo, 1961, 272

² Branislav Đurđev, Uloga crkve u starijoj istoriji srpskog naroda, Sarajevo 1964, 212

³ A. Amy Bernardy, L'ultima guerra turco - veneziana (1714–1718), Firenze MCMLI, 6 (dalje: Bernardy A., L'ultima guerra...)

nog angažovanja kod Beča, u toku cijelog rata od 1683. do 1699. godine, ograničila na manje vojne akcije u Moldaviji, bez ikakvih većih vojnih rezultata. Međutim, to joj nije smetalo da prije obustavljanja neprijateljstva sa Turskom zatraži Podoliju, Moldaviju, Ukrajinu i Vlašku. Takođe je zahtijevala da sultan svojim hrišćanskim podanicima odobri zidanje crkava, a da se katolički svećenici vrate u sveta mjesta u Jerusalimu. Rusija je tražila da dobije Kerč i s njim slobodan izlaz na Crno more. Za razliku od njih Austrija i Venecija su bile zadovoljne postignutim vojnim i teritorijalnim uspjesima. Međutim, i one su nastojale da u toku pregovora dobiju što veće političke ustupke i trgovačke garancije.⁴ Zbog takvih zahtjeva mirovni pregovori su išli teško. Ipak, uz intervenciju engleskih i nizozemskih posrednika, između zaraćenih strana je došlo do pregovora u Sremskim Karlovcima. Na osnovu načela *uti possidetis*, Porta je sa Austrijom, Venecijom i Poljskom sklopila dvadesetpetogodišnji mirovni ugovor 26. januara 1699. godine. »Vječni mir« sa Republikom sv. Marka, koji je sultan ratifikovao tek 15. aprila 1701. godine,⁵ potpisan je ugovorom od 7. februara 1699. godine u Beogradu. S Rusijom je prvo sklopljeno primirje na tri godine, da bi tek 13. juna 1700. godine u Carigradu bio potpisan mirovni ugovor u trajanju od trideset godina.⁶

Po odredbama mirovnog ugovora Habsburška Monarhija je zadržala sve osvojene teritorije koje su bile omeđene linijom od ušća Tise do ušća Bosute. Ugarsku, Erdelj i Slavoniju, osim istočnog Srema. Odatle je zapadna granica išla rijekom Savom do ušća Une. Takođe su bečkoj vladi potvrđene kapitulacije i sloboda trgovine. Austrija je dobila pravo da može preko svojih poslanika intervenisati na Porti za hrišćansko stanovništvo u Jerusalimu.

Mirovnim ugovorom u Karlovcima, Poljska je dobila Kamenjec sa podolskim i ukrajinskim pograničnim krajevima.⁷

Mletačka Republika je zadržala u posjedu Peloponez, a dobila je i veliki dio Dalmacije.⁸ U Zborniku Abdulaha Drnišlije, koji je kao član turske delegacije učestvovao u uspostavljanju nove granice, Venecija je u Dalmaciji dobila 23 veća i manja mjesta koja su do tada pripadala hercegovačkom, kliškom i krčkom sandžaku. Gradovi koji se navode u ovom Zborniku su: (Herceg) Novi, Gabela, Sinj, Knin i dr. Nova tursko-mletačka granica se zvala linija Grimanij,⁹ po mletačkom pregovaraču Grimaniju.

⁴ Vasilj Popović, Istočno pitanje, drugo izdanje, Sarajevo, 1965, 75 (dalje: V. Popović, Istočno pitanje...)

⁵ Ešref Kovačević, Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira, Sarajevo, 1973, 63 (dalje: E. Kovačević, Granice Bosanskog pašaluka...);

Gligor Stanojević, Srbija u vreme bečkog rata 1683–1699, Beograd 1976, 228 (dalje: G. Stanojević, Srbija...);

Milan Prelog, Povijest Bosne u doba osmanlijske vladavine, I dio (1463–1739), Sarajevo 1910, 115 (dalje: M. Prelog, Povijest Bosne)

⁶ V. Popović, Istočno pitanje, 76

⁷ Isto, 75

⁸ Joseph von Hammer, Historija turskog (osmanskog) carstva, tom 3, Zagreb 1979 (preveo Nerkez Smailagić), 85 (dalje: Hammer J., Historija)

⁹ Alija Bejtić, Iz Drnišliji Zbornika bosanskih memorijala 1672–1719, Anali Gazi Husrevbegove biblioteke, knj. IV, Sarajevo, 1967, 179; Gligor Stanojević, Dalmacija pod mletačkom vlašću, Historijski pregled, br. 3, god. I, septembar, Beograd 1954, 13 (dalje: G. Stanojević, Dalmacija)

I pored izvjesnih poteškoća, u tim pregovorima je Dubrovačka Republika uspjela isposlovati da se i dalje sa svih strana graniči sa osmanskom teritorijom.

Rusija je na početku mirovnih pregovora s Portom postavila velike zahtjeve, tražila je da joj Turska ustupi Kerč i da ima slobodnu trgovačku plovidbu na Crnom moru. Pored toga, Rusija je zahtijevala da Sv. grob u Jerusalemu bude u posjedu grčkih sveštenika i da sultanovi podanici hrišćanske vjeroispovijesti imaju veće vjerske slobode, te da budu manje opterećeni raznim nametima i porezima.

Vodeći separatne pregovore sa Portom, Rusija je oslabila svoje pregovaračke pozicije jer je tražila više nego što je u ratu vojnički dobila. U ime svoje vlade te je zahtjeve postavio Prokopije Bogdanovič – Voznicin, a Porta ih je u potpunosti odbila.¹⁰ Na kraju, kao što smo naprijed naveli, između ovih dviju država sklopljen je 13. jula 1700. godine tridesetogodišnji mirovni ugovor. Najveću zaslugu za to imao je sekretar ruske misije u Carigradu Ukrajincev.¹¹ Ugovorom je Rusiji priznat posjed Azova, a car je zauvijek oslobođen godišnjeg danka koji su do tada ruski imperatori davali krimskim hanovima. Ovim ugovorom Rusiji je dozvoljeno i to da u Carigradu zvanično drži jednog predstavnik.¹² To znači da je ovom dozvolom od strane Porte Rusija priznata u onom rangu koji su do tada u osmanskoj državi uživale neke zapadne zemlje. Ovim ugovorom Rusija je konačno izašla na Crno more.

Pregovori koji su vođeni na razmeđu dvaju vjekova predstavljali su, bez sumnje, jedan od najvažnijih događaja za istoriju, ne samo Osmanske Carevine, nego i za istoriju nekih evropskih zemalja. Ovaj šesnaestogodišnji rat označio je početak ubrzanijeg turskog nazadovanja u sljedećim decenijama.¹³

I pored ogromnih teritorijalnih gubitaka, osmanska država je i dalje zadržala svoje gospodstvo na tri kontinenta, azijskom, afričkom i evropskom. Međutim, njena vlast nije bila tako jaka kao ranije. Tunis i Alžir formalno su se nalazili pod vlašću sultanâ, ali su tamo pravi gospodari bili domaći begovi, koji su neredovno davali uobičajene poreze.¹⁴

I pored gubitka Azova, Porta je i dalje imala potpunu kontrolu u slivu cijelog donjeg Dunava i Crnog mora koje je još uvijek smatrala svojim jezerom.¹⁵ Još 80-tih godina XVII vijeka jedan je ruski diplomata za ovo more slikovito izjavio da ga Porta smatra: »... kao čistu i nevinu djevojku, koje se nitko ne smije dotaći. Prije bi sultan pustio nekoga u svoje unutrašnje odaje, nego bi pristao da strani brodovi plove po vodama Crnog mora; to bi se moglo dogoditi samo onda kada bi se Tursko carstvo okrenulo naglavice«.¹⁶ Međutim, promjene koje su nastale u posljednjem ratu uticale su da Turska ipak

¹⁰ V. Popović, Istočno pitanje, 75/6

¹¹ P. V. Potemkin, Historija diplomacije, prvi svezak, Matica hrvatska, Zagreb, 1951, 233 (dalje: P. V. Potemkin, Historija diplomacije)

¹² V. Popović, Istočno pitanje, 76

¹³ E. Kovačević, Granice Bosanskog pašaluka, 15; Hammer J., Historija, 77

¹⁴ Stojan Novaković, Tursko carstvo pred srpski ustanak 1780–1804, Srpska književna druga, 94, Beograd, 1906, 290 (dalje: S. Novaković, Tursko carstvo)

¹⁵ Isto, 16

¹⁶ P. V. Potemkin, Historija diplomacije, 232

Rusiji ustupi jedan dio crnomorske obale i time dozvoli da ruski brodovi plo-ve po jednom dijelu tog mora.

Na istočnim granicama Carstvo je i dalje bilo sigurno. Sporovi koji su vođeni sa Persijom oko uprave ili oko vrhovne zaštite u zemljama Kavkaza ni-malo nisu podrili vlast Porte u tim krajevima. Povoljan geopolitički položaj joj je omogućavao prevlast na crnomorsko-kavkaskom području.¹⁷

Imajući sve to u vidu, tadašnji sultan Mustafa II (1695-1703), za razliku od ostalih velikodostojnika Porte, zadovoljio se odlukama Karlovačkog mira. Njegov stav temeljio se i na činjenici da je ovim mirovnim ugovorom Savez sv. Lige praktično prestao da postoji. Time je uklonjena velika opasnost za Portu. Zbog toga je sultan naredio da se u Jedrenu, gdje se tada nalazio, a kas-nije i u Carigradu i svim drugim mjestima Carstva, organizuju svečanosti i molitve zahvalnice u čast postignutog mira. Izvršavajući padišahovu volju, na teritoriji cijele Carevine organizovane su veličanstvene svečanosti. Međutim, i sam je sultan uskoro uvidio štetnost ovog ugovora. Kao posljedica toga i nje-gov je prijesto došao u pitanje.¹⁸ Da bi donekle stišala nezadovoljstvo podani-ka i povratila raniji red, Porta je donijela odluku da se hrišćanskim podanici-ma u evropskom dijelu Carstva otpiše jedan i po milion akči neplaćenog rat-nog poreza, a mnoge povlastice i opraštanje jednog dijela poreza dobilo je sta-novništvo i u drugim dijelovima osmanske imperije.

* * *

Veliki vezir Husein-paša Ćuprić sa kapudan-pašom Mezmortom i ve-likim muftijom Fejzulah-pašom nastojao je uspostaviti raniji red i onemogućiti anarhiju u službenim institucijama.¹⁹ Kada je septembra 1702. godine umro Husein-paša, po preporuci velikog muftije Fejzulah-efendije, na mjesto veli-kog vezira sultan je imenovao Mustafu-pašu Daltabana. Novi vezir došao je na najvažniji položaj u Carstvu, iako je bio polupismen.²⁰ Odmah zatim u cije-loj su državi izvršene promjene mnogih upravnika provincija i vojnih koman-danata. Tako je npr. u skadarskom sandžaku umjesto Ali-paše imenovan do-tadašnji hercegovački sandžakbeg Mustafa-paša. U Hercegovini je na upraž-njeno mjesto sandžakbega imenovan Redžep-paša Šeić.²¹ Novom odlukom ve-likog vezira podanicima hrišćanske i jevrejske vjeroispovijesti propisano je kakvu i koju boju odjeće ubuduće treba da nose. Druga daleko važnija odluka bila je zabrana izvoza svih vrsta namirnica. U cilju ozdravljenja privrede, Mustafa-paša je naredio pregled svih vakufskih knjiga i reorganizaciju carin-ske službe.²² Takođe je izdao i zapovijed za pregled popisa svih čauša u Car-

¹⁷ S. Novaković, *Tursko carstvo*, 16

¹⁸ G. Stanojević, *Srbija*, str. 228; fra Mijo V. Batinić, *Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vijekova njihova boravka*, Zagreb, 1887, sv. III, 14 (dalje: M. Batinić, *Djelovanje Franjevaca*)

¹⁹ J. Hammer, *Historija*, 88, Ismail Hakki Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, IV cilt; Karlofça an-laşmasından - yüzuillin sonlarına kadar türk tarih kurumu yayınlarından, XIII, seri - N°16d', *Dünya tarihi*, Ankara 1956, 17, 18 (dalje: I. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*); Dragoljub Živojinović, *Uspori Evrope (1450-1789)*, Novi Sad, 1958, 496 (dalje: D. Živojinović, *Uspori Evrope*)

²⁰ isto, 91

²¹ Zaostavština Jovana N. Tomića, Arhiv SANU, Beograd, red. br. 935, sign. 8711/VI a /14, izvještaj, Zadar 27. aprila 1703, (dalje: Arhiv SANU, Tomićeva, zaostavština).

²² J. Hammer, *Historija*, 91

stvu, kao i za obnovu spiskova svih zaposlenih državnih službenika radi tačnosti i redovnije isplate redovnih primanja. Navedene mjere bile su predmet interesovanja službi susjednih država. Tih dana je nadintendant kotorski Marin Zane javio duždu i Senatu da se gomilaju velike količine namirnica, naročito u Kičevu i Skadru. Prema tome izvještaju, stanovništvu Osmanske Imperije bilo je zabranjeno da prodaje viškove svojih poljoprivrednih proizvoda, a naročito žita, susjednim mletačkim podanicima. Pronosili su se glasovi da se po svim turskim provincijama mobilišu vojnici. U to vrijeme Porta je i na moru vršila ubrzane vojne pripreme. Sve ovo, kako je pisao Zane, a posredno potvrđivao i barski nadbiskup Zmajević, upućivalo je na zaključak da se Porta priprema za novi rat sa Venecijom.²³

Te su pripreme prekinuli novi događaji u Carigradu. Ubijen je tadašnji veliki vezir Mustafa-paša, a na njegovo je mjesto imenovan dotadašnji ministar spoljnih poslova (reis-efendija) Bani. Takvom odlukom nisu bili zadovoljni vladajući krugovi, te je došlo do pojedinačnih nereda koje je vezir uspio privremeno ugušiti.²⁴

Slijedeća pobuna koju su uspjeli organizovati janjičari i spahije bila je uspješnija. Pobunjeni janjičari i carske spahije 16. avgusta 1703. godine u Carigradu su uspjeli da sa prijestolja uklone sultana Mustafu II. Novi vladar osmanske imperije postao je tridesetogodišnji Ahmed III (1703-1730). Smijenjeni Mustafa II je zajedno sa četiri sina, kćerkama i haremom odveden u prinčevski kafez, prema ustaljenom običaju, da bi krajem iste godine (31. XII 1703) umro prirodnom smrću.²⁵

Iz Jedrena, gdje se nalazio u vrijeme pobune, Ahmed III došao je u Carigrad i u srijedu 22. avgusta 1703. (9. rebiul ahir 1115) godine zvanično je ustoličen na sultanski prijesto.²⁶ Poučen ranijim iskustvom, novi vladar je već prvih dana svoje uprave naredio da se pohapse vođe pobune, janjičari Čalik-aga i Turidžanli, kao i spahija Karakaš. Zatim je inscenirao ubistvo Čalika-ge, a onda izdao i naredbu da se ubiju i preostala dvojica kolovođa pobune, zajedno sa njihovim bližim saradnicima.²⁷ Ovim smaknućima sultan je želio da se oslobodi ljudi koji bi ubuduće tražili naplatu usluge koju su mu učinili dovodeći ga na prijesto. Takođe je želio pokazati i susjednim vladarima da sa pobunjenicima koji su ga doveli na prijesto nema nikakve veze, te da će kao takav, poštujući sve ranije zaključene ugovore, nastaviti spoljnu politiku svoga prethodnika.²⁸ Svim navedenim smaknućima je rukovodio sultanov zet Hasan-paša, porijeklom Grk iz Moreje, koji je dolaskom Ahmeda III imenovan za velikog vezira. Pošto je uklonio glavne kolovođe pobune, Hasan-paša se uz

²³ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711, red. br. 881, a/13 prov. gen. in Dalmazia, filza 554, Zadar, 8. mart 1703.

²⁴ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711, red. br. 889, 2/21 prov. gen. in Dalmazia, filza 554, Split, 24. januar 1703; Hammer J., *Historija*, 94

²⁵ J. Hammer, *Historija*, 96, 97 i 100

²⁶ Danišmend Ismail Hâmi, *Izahlı osmanlı tarihi kronolojisi*, cilt: 4, M. 1703–1924, H. 1115 – 1342, Istanbul 1972, 1; Lujo Vojnović, *Zapisci Marina Marojice Kaboge o njegovom poslanstvu u Hercegovini i u Carigradu 1701 – 1707*, Spomenik SKA XXXIV, drugi razred 31, Beograd, 1898, 205; J. Hammer, *Historija*, 97 (po Hammeru se to desilo 15. IX 1703)

²⁷ J. Hammer, *Historija*, 98

²⁸ M. Batinić, *Djelovanje Franjevacu*, 14

sultanov blagoslov obračunao i sa dijelom uleme koja je bila u bliskim vezama sa Čalik-agom i njegovim prijateljima.²⁹

Smjena sultana i česta imenovanja najviših funkcionera Carstva, kao i njihovo pojedinačno fizičko uklanjanje bilo je uslovljeno kako spoljnim, tako, još više, unutrašnjim razlozima. Moć centralne vlasti bila je u stalnom opadanju. Namjesnici provincija su se sve više osamostaljivali od centra i time doprinosili razbijanju jedinstva države. Gubitak teritorija u posljednjem ratu negativno je uticao na sistem nagrađivanja funkcionera provincijske uprave. Državni službenici na teritoriji cijele imperije počeli su neredovno dobivati plate, što je bila posljedica i pogoršanih finansijskih prilika u zemlji.³⁰ To je državne službenike tjeralo da čine razne zloupotrebe, kako bi došli do potrebnih sredstava za život. Naravno, te zloupotrebe morao je neko da snosi, a to je u prvom redu bila nezaštićena raja.

I pored pokušaja da raznim administrativnim mjerama olakša položaj najsiromašnijeg dijela stanovništva, oslobađajući ga zaostalih poreza i primjenjujući u mnogim provincijama najnižu poresku skalu, vlada iz Carigrada u tome nije uspijevala. Tako se u sultanovoj naredbi, upućenoj svim kadijama evropskog dijela Carstva od 11. novembra 1704. godine, zahtijeva da se za zloupotrebe u prikupljanju vanrednih poreza (takâlif - i örfiye) kazne sva lica koja to rade, bez obzira na zvanje i položaj koji zauzimaju u tom trenutku.³¹ Međutim, zbog masovnosti pojave, ova naredba, kao i mnoge njoj slične, nije se mogla provesti u djelo.³²

Preveliko opterećivanje stanovništva uticalo je i na privredu. Mnogi do tada veliki privredni centri su već u prvim godinama XVIII vijeka doživjeli osjetan pad. Naročito se to manifestovalo u onim gradovima koji su tokom šesnaestogodišnjeg ratovanja mijenjali gospodare i bili porušeni i opljačkani.

I pored izvjesnih pokušaja, privredni život osmanske države nije se oporavljao. Takođe, ni uticaj robno-novčane privrede nije mogao izazvati odlučujuće promjene u dotadašnjem načinu proizvodnje. U osmanskoj spoljnoj trgovini sve veću ulogu imaju Engleska, Francuska i Nizozemska. Privređivalo se na način na koji se to radilo i prije stotinu ili dvjesto godina, tako da se uticaj novih privrednih strojeva, koji su u zapadnim zemljama počeli da se uvode u manjim i većim radionicama, u osmanskoj državi nije ni osjećao.³³

Ekonomsko zaostajanje je slabilo Osmansku Imperiju u cjelini, a naročito njenu vojnu snagu. Jedan od stubova Osmanskog Carstva koji je doprinio njegovoj slavi i veličini, koja u XVI vijeku doživljava vrhunac, bila je i spahijska organizacija. Znaci slabosti koji su se počeli javljati još u drugoj polovini toga stoljeća, došli su još više do izražaja u XVII vijeku, da bi taj vojni rod u bečkom ratu (1683 - 1699) zadobio takav udarac od kojeg se nikad više nije mogao oporaviti. Nešto slično se događalo i sa najelitnijim rodом osmanske

²⁹ J. Hammer, *Historija*, 99 i 101

³⁰ Avdo Sućeska, *Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVII vijeku i pojava nameta i tokalifi šakka*, Prilozi za orijentalnu filologiju (dalje: POF) X - XI (1960 - 1961), Sarajevo, 1961, 106

³¹ isto 104

³² isto 104

³³ *Istorija naroda Jugoslavije od početka XVI do kraja XVIII veka*, knjiga, druga, Beograd 1960, 1201 (dalje: *Istorija II*)

vojske– *janjičarima*. Ovaj vojni rod se tokom vremena izrodio u veliku nepriliku za cijelu zemlju, pa i za sam prijesto.³⁴ Najbolji opis ove organizacije početkom XVIII vijeka (1701) dao je francuski akademik Turnfor, koji kaže: »Sad su sve oblasti prostranoga Turskog Carstva pune pešačkih vojnika koji se zovu janjičari. Ali oni niti pripadaju pravome janjičarskome koru, niti šta znaju o staroj turskoj vojnoj disciplini.« Turnfor dalje govori da u janjičare stupaju svi oni koji bježe od neke kazne ili se žele osloboditi nekih poreza ili nameta. Zbog toga oni ne samo da ne primaju platu, kao što je propisano, nego čak i sami daju nešto novca janjičarskim starješinama kako bi ih ovi i dalje držali na spisku. Zato i ne iznenađuje činjenica da, prema popisnim spiskovima, nikada nije bilo više vojske nego u to vrijeme; a u stvari, prema realnoj procjeni, Porta nikada ranije nije imala manji broj vojnika nego u prvim godinama XVIII vijeka.³⁵

Uporedo sa smanjivanjem broja vojnika i slabljenjem discipline i borbenosti kod najelitnijih vojnih jedinica, kao i zastarjelosti vojne opreme, i dotadašnja vojna strategija pokazuje se kao prevaziđena. Sve je to uticalo na opštu krizu Carstva o kome se u evropskim zemljama počelo govoriti kao o »bolesnoj« državi koja sve više slabi. I dok su susjedne zemlje (Austrija, Rusija i Venecija) priželjkivale što skoriji kraj Carstva, dotle su se one udaljenije, kao npr. Engleska, Francuska i Nizozemska zalagale za oporavak i sređivanje prilika u osmanskoj državi.³⁶

No, i pored nesređenih odnosa i očite vojne i političke slabosti, tursko carstvo u prvim godinama XVIII vijeka nije bilo toliko slabo, kao što bi na prvi pogled izgledalo. Odmah po zaključenju mirovnog ugovora u Sremskim Karlovcima, u pograničnim krajevima Carstva se pristupilo opravkama porušenih ili djelimično oštećenih tvrđava, a na pojedinim mjestima i podizanju novih vojnih objekata. Takođe je u to vrijeme veliki vezir Hasan-paša naredio da se izgrade velike kasarne za pomorce, kao i druge građevine vojnog značaja. Međutim, i pored dokazane sposobnosti za povjereni mu položaj, spletka harema bio je smijenjen krajem 1704. godine. U sljedeće dvije godine na položaj velikog vezira bile su imenovane još tri osobe.³⁷ Taj period karakteriše dolazak nesposobnih ljudi na najodgovornije državne položaje i pokušaji sređivanja unutrašnjih neprilika u zemlji. Zahvaljujući ličnoj sultanovoj sposobnosti i angažovanosti, stanje u Osmanskoj Imperiji se donekle popravilo.

Veliku pažnju osmanske vlasti su posvetile trgovačkim odnosima sa susjednim zemljama. Radi boljeg uvida, tražili su da svi trgovci koji dolaze u Carstvo tačno navedu koju vrstu robe donose na prodaju, a da u slučaju nekih sporova koji iskrсну, zajedno sa predstavnicima konzularnih službi tih zemalja rješavaju sporove. Tako npr. u jednom fermanu sultana Mustafe II stoji: »Svi trgovci koji dolaze na područje našeg Carstva pod zastavom imperije Roma (misli se na Habsburšku Monarhiju), a oni su iz te imperije mogu slobodno dolaziti na svojim lađama, robom, novcem i trgovati. Na svu robu koju

³⁴ Avdo Sućeska, Ajani, prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, XXII, Odjel istorijsko-filoloških nauka, br. 14, Sarajevo, 1965, 56 i 58 (dalje: A. Sućeska, Ajani)

³⁵ S Novaković, Tursko carstvo, 122

³⁶ Istorija II, 1204

³⁷ J. Hammer, Historija, 101/2

prodaju plaćaju 3% đumruka (carine). Za onu vrstu robe na koju imaju pravo uglednije ličnosti i konzuli plaćaju 2%«. ³⁸ Tako su u sređivanju političkih, vojnih i ekonomskih odnosa u Osmanskoj Imperiji prolazile prve godine XVIII stoljeća.

* * *

Slične poteškoće je imala i *Mletačka Republika*. I pored teritorijalnih dobitaka u posljednjem ratu u svim sferama njenog državnog mehanizma osjećao se zamor i osiromašenje. Međutim, njeni upravljači su svim silama nastojali da i dalje zadrže nekadašnji sjaj i ugled. ³⁹ U tome su donekle i uspijevali, ali ne onako i onoliko kao što su željeli. Njenih 24.000 vojnika na granicama nisu predstavljali nikakvu prepreku da vojske susjednih država (Austrije i Francuske) prelaze bez ikakvih poteškoća preko njene teritorije ili da ulivaju strah susjednoj Osmanskoj Imperiji. Razlog za ovako ubrzanije opadanje trgovine bio je u činjenici da su u Republici sv. Marka najodgovornija mjesta isključivo držali plemići, a ne ljudi koji su bili sposobniji da vrše te poslove. ⁴⁰

U privrednom pogledu Veneciji je u prvim godinama XVIII vijeka najveća opasnost dolazila od Austrije. Habsburški dvor je težio da uspostavi svoju prevlast na Jadranskom moru, te je luke Trst i Rijeku proglasio slobodnim pristaništima. Bečki dvor je želio da »... od Trsta stvori tranzitnu luku između svojih posjeda i Francuske, Engleske, Italije, Švajcarske i Levanta i da potisne Mlečane u trgovini sa Njemačkom, Lombardijom, Napuljem i Levantom«. ⁴¹

Ovako austrijsko ponašanje uticalo je na još brže opadanje mletačke trgovine, koja se nije mogla prilagoditi novonastaloj situaciji. Mlečani su i dalje upirali pogled u Sredozemlje i Srednji istok, želeći da se što duže zadrže na turskom tržištu i da uspješnije konkurišu trgovini drugih zemalja. Međutim, trgovci zemalja zapadne Evrope daleko su se bolje snalazili i potiskivali su mletačku robu u osmanskoj državi. Ni otvaranje novih skela na granici, kao npr. u Herceg-Novom 1701. godine, nije pomoglo da se trgovinska razmjena ovih dviju zemalja poveća ili bar povrati na raniji nivo. Već 1707. godine lazarret u navedenom mjestu bio je sklon padu, a zbog velikih komplikacija na graničnim prelazima ovu skelu su izbjegavali trgovci i jedne i druge zemlje. ⁴² U unutrašnjosti Carstva naročito su francuski i holandski poslovni ljudi potiskivali mletačke trgovce, zahvaljujući ne samo kvalitetnijoj i jeftinijoj robi, nego i manjim, a i bolje opremljenim lađama koje su brže plovile do mjesta u koja bi se zaputili. ⁴³ Zbog toga je mletačka trgovina sa Levantom i Balkanom bila u

³⁸ Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Bašbakanlik aršivi, Istanbul, Mühimme defter, br. dok. 286, str. 2, konac rebiul – evvela 1112. (10 – 15. septembar 1700), (dalje: ANU BiH, BBAI, M. d.) sve turske dokumente koji se koriste u tekstu, a nalaze se u ANU BiH preveo je Abdulah Polimac

³⁹ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 7

⁴⁰ isto, 8

⁴¹ Gligor Stanojević, *Građa za privrednu istoriju Boke Kotorske u XVIII vijeku*, Mešovita građa (Miscellanea), V, Beograd, 1977, 7

⁴² isto, 74, 76

⁴³ Hamdija Hajdarhodžić, *Hercegovačke porodice u XVIII vijeku*, I, Hercegovačke porodice od 1700. do 1714, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, sv. XXXIII (1977), Sarajevo, 1978, 113/4 (dalje: GZM, H. Hajdarhodžić, Hercegovačke porodice)

stalnom opadanju. Ova trgovačka, a samim tim i cjelokupna privredna kriza, direktno je uticala na nepovoljnu finansijsku i vojnu snagu Republike. U prvih četrnaest godina XVIII vijeka državni dug se popeo na 500.000 dukata.⁴⁴ To je još više ukočilo trgovinsku i odbrambenu sposobnost Venecije. Osjećajući nesposobnost mletačke vlasti, organizovano razbojništvo uzimalo je u Dalmaciji sve više maha. Mnoge razbojničke družine su pod mletačkom zastavom napadale turske karavane i tako još više komplikovale odnose između Porte i Venecije.⁴⁵ Ne mogavši da se snađe u novonastaloj situaciji i da preduzme konkretne mjere za prevazilaženje poteškoća u koje je zapala, Republika sv. Marka je već u prvim godinama XVIII vijeka pokazivala da gubi ulogu i moć koju je nekada imala među evropskim zemljama i da neumitno ulazi u red drugorazrednih evropskih zemalja toga vremena.

* * *

Još u toku pregovora u Karlovcima, *Dubrovčani* su se plašili da ne dođu u neposrednu granicu sa Mlečanima. I na Porti i u Beču diplomate su činile velike napore da se to ne desi. U tome se naročito isticao predstavnik dubrovačke vlade u Beču, Palakuola.⁴⁶ Kao što je poznato, ova su nastojanja urodila plodom.

Drugi veliki problem koji se postavio pred Republikom sv. Vlaha bio je kako da se riješi pitanje zaostalih rata danka i da se to reguliše na novoj osnovi. Godine 1700. predstavnici vlade obilazili su velikog vezira i uvjeravali ga kako je njihova država u toku posljednjeg rata još više osiromašila i zapala u veliku krizu. Naročito su isticali posljedice zemljotresa iz 1667. godine kada je najveći broj trgovaca ostao bez imovine, a jedan broj nestao i propao u ratnim razaranjima.⁴⁷ Nešto na inicijativu Dubrovčana, a još više zalaganjem tadašnjeg bosanskog namjesnika Safer-paše, Porta je pristala na razgovore o utvrđivanju visine danka. Konzul Luka Barka je predložio da Republika sv. Vlaha ubuduće plaća harač u visini od 12.500 dukata i to svake treće godine. Karakteristično je da je Dubrovčane u tom zahtjevu podržao i mletački bailo na Porti. Poslije dužih pregovora, u avgustu 1703. godine postignut je sporazum. Prema njemu, Dubrovniku je oprošten jedan dio zaostalog harača, a vlada Republike se obavezala da će ubuduće svake treće godine plaćati sultanu 12.500 dukata, što je ranije morala plaćati svake godine.⁴⁸ Istim sporazumom je ugovoreno da đumruk ostane po starom, tj. po 100.000 aspri godišnje ili po 300.000 uz svaki harač. Na taj način je u potpunosti regulisan odnos dubrovačke vlade i Porte.⁴⁹ Među najzaslužnije ličnosti za potpisivanje ovakvog

⁴⁴ Gligor Stanojević, *Istorija Crne Gore od početka XVI do kraja XVIII vijeka*, knj. treća, tom prvi, Titograd, 1975, 32 (dalje: G. Stanojević, *Istorija Crne Gore*)

⁴⁵ Gligor Stanojević, *Dalmacija za vrijeme mletačko-turskog rata 1714 – 1718*, *Istorijski glasnik*, 1 – 4, Beograd 1962, 12 (dalje: G. Stanojević, *Dalmacija*)

⁴⁶ *Hitorski arhiv u Dubrovniku*, *Lettere e commissioni di Ponente*, 42 (1699 – 1703) 37; 5. I 1700. (Dalje: HAD)

⁴⁷ Vuk Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII veku*, Beograd, 1960, SAN, Posebna izdanja CCCXXI, *Istorijski institut*, knj. 11, Naučno delo, 6 (dalje: V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska*)

⁴⁸ Gliša Elezović, *Tursko-srpski spomenici dubrovačkog arhiva*, Beograd 1932, dok. XXIII 61–66 (dalje: G. Elezović, G., *Tursko-srpski spomenici*)

⁴⁹ isto, 7,8

ugovora, a naročito za opraštanje zaostalog duga, spada dubrovački poslanik Vladislav Buća.⁵⁰ Odmah po sklapanju ugovora Dubrovčani su preko svojih poklisara Frančeska Gradia i Luke Goce poslali harač Porti.⁵¹ Od tada, pa sve do pada Republike, Dubrovčani su svake treće godine slali Porti ugovoreni novčani iznos.

Ne samo prvih godina, nego i tokom cijelog XVIII vijeka, Dubrovnik se kretao u začaranom krugu između Carigrada, Mletaka i Rima. Vidno potisnut od drugih zemalja sve se više uvlačio u svoj konzervativizam.⁵² Slično kao i njegova vječna suparnica Venecija, i Dubrovnik je u evropskim kalkulacijama gubio i ono malo značaja koji je do tada imao.

* * *

Izašavši kao pobjednica nad Osmanskim Carstvom, Austrija je mirom u Karlovcima dobila najveće teritorijalno proširenje. Odmah po potpisivanju mirovnog ugovora i utvrđivanju nove granice, oživjeli su privredni kontakti dviju zemalja. Porta je austrijskim trgovcima obnovila važnost ranijih ugovora koje su imali prije 1683. godine, zagarantovala im je sigurnost i slobodu kretanja uz obavezu da pri prelasku granice plate uobičajenu carinu. Da bi se odluke vlade iz Carigrada provodile u djelo, sultan je i lično pisao upravnicima provincija, naglašavajući da će ih za kršenje utvrđenih propisa uklanjati sa položaja. Svi trgovački sporovi između osmanlijskih i austrijskih poslovnih ljudi rješavali su se pred turskim vlastima i austrijskim diplomatskim predstavništvima na teritoriji Carevine.⁵³

Habsburška se Monarhija krajem XVII i početkom XVIII vijeka našla na prekretnici. Ratovi, koje je ona u to vrijeme vodila na više strana, slabili su njene finansije. Državni dug se stalno povećavao. Godine 1700. austrijska državna kasa bila je u deficitu u iznosu od 22.000.000 forinti.⁵⁴ Ovako velika zaduženost i novi rat za špansko nasljeđe, uticali su na povećanje raznih poreza.⁵⁵ Terete poreza osjećalo je cjelokupno stanovništvo, a naročito onaj dio koji je živio u pograničnim krajevima.

Kao što je kraj XVII vijeka završio prekidom rata i uspostavljanjem mira, tako je i XVIII stoljeće započelo novim ratom. Smrt Karla II, posljednjeg habsburgovca na španskom prijestolju 1700. godine, bila je povod za novi dugotrajniji rat među velikim brojem evropskih zemalja. Taj rat je trajao od 1701. do 1714. godine. U istoriji je poznat kao rat za špansko nasljeđe. Odlukom iz 1699. godine, Karlo II je za svog nasljednika imenovao vojvodu Filipa Anžujskog, unuka francuskog kralja Luja XIV, što su evropski vladari saznali tek poslije kraljeve smrti. Sa takvom odlukom se nije slagao naročito car Leo-

⁵⁰ Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, drugi dio od 1526. do 1808, Zagreb, 1980, 197 (dalje: V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*)

⁵¹ HAD, *Acta Turcarum*, dok. 16 a, Constantinopoli adi 15 di Rebiulevvel mese, l'ane 1116 (19. VII 1704), (dalje: A. T.)

⁵² Radovan Samardžić, *Diplomatski metodi Dubrovnika*, *Anali Pravnog fakulteta*, br. 2, Sarajevo 1955, 191

⁵³ ANU BiH, BBAI, M. d., br. 286, str. 2, u Istanbulu koncem rebiulevvela 1112 (između 10. i 15. septembra 1700)

⁵⁴ *Istorija II*, 812

⁵⁵ Sveta Pecnjački, *Vojna kontribucija jugoslovenskih i drugih zemalja austrijske carevine od 1700. do 1716. godine*, *Mešovita građa (Miscellanea)*, V, Beograd, 1977, 55

pold I (1658 – 1705), koji je smatrao da na španski prijesto treba doći njegov drugorođeni sin Karlo. I jedna i druga strana su smatrale da su u pravu, što je bio uzrok izbijanju rata 1701. godine.

Luj XIV je u međuvremenu proglasio svog unuka, pod imenom Filip V, za španskog vladara. Na strani Francuske i Španije bila je Bavarska, Keln, Portugalija i Savoja (do 1703) a jedno vrijeme i papa Kliment XI. Bečki dvor su podržavale Engleska, Holandija, Pruska i većina tadašnjih njemačkih kneževina.⁵⁶ Savez koji je predvodila Francuska brojao je oko 310.000 vojnika, a protivnička je strana imala 350.000 vojnika od kojih je 110.000 pripadalo Habsburškom Carstvu. Zahvaljujući jedinstvenijoj komandi i povoljnijem geostrateškom položaju u početku je francuska vojna koalicija bila u prednosti. Takva situacija potrajala je sve do kraja prve decenije XVIII vijeka.

Zbog velikih ratnih izdataka, stanovništvo habsburške države se našlo u nepovoljnoj situaciji. Njemu su nametane još veće novčane i naturalne obaveze. Takvu situaciju pokušali su da iskoriste ne samo spoljni nego i unutrašnji protivnici bečkog dvora.

Habsburška uprava je u novoosvojenim krajevima Ugarske pokušala uvesti centralistički apsolutizam. Tome su se suprotstavili ugarski plemići na čelu sa vojvodom Transilvanije Franjom II Rakocijem (1676 – 1735). Pod uticajem svog prijatelja, grofa Berčenija, početkom 1700. godine Rakoci se obratio za pomoć francuskom kralju Luju XIV. Tražio je da pomogne ustanicima i da bude zaštitnik ugarskih staleža. Zbog toga ga je bečki dvor osudio u Viner Nojštatu. Godine 1701. bili su mu oduzeti svi posjedi. Ipak, Rakoci je uspio pobjeći u Poljsku, dok je pobuna ugarskih seljaka i dalje nastavljena.⁵⁷

Sve se ovo preplitalo sa ratom za špansko nasljeđe. Pošto je car Leopold I uspio na svoju stranu privući izbornog kneza Brandenburga, priznavši mu titulu pruskog kralja, Luj XIV je uspostavio tješnje odnose sa Franjom II Rakocijem, koji se u junu 1703. godine vraća iz Poljske i pristupa reorganizaciji ustaničkih snaga. Njegovo prisustvo uticalo je na to da se protiv bečkog dvora i njegove uprave pobuni stanovništvo u krajevima sa desne strane rijeke Tise. U želji da ustanička vojska bude što masovnija, Rakoci je 9. avgusta 1703. godine iz Diosega pozvao i srpsko stanovništvo u svoje redove.⁵⁸

Što se spoljnih saveznika tiče, očekivao je pomoć ne samo od francuskog kralja nego i od ruskog cara i turskog sultana. Iako Porta zvanično nije podržavala ustanike, ipak je sa simpatijama i blagonaklonošću posmatrala zbivanja u Ugarskoj. Krajem 1703. godine Mlečanin Marin Zane je iz Splita pisao duždu da se, uprkos pobjedama carske vojske nad pojedinim pobunjeničkim odredima, uvećavaju ustaničke čete, kako u Erdelju tako i u Ugarskoj. Pojedinci su, kao npr. devetnaest ustanika, došli kod sarajevskog defterdara i tražili zaštitu. Od zvaničnih osmanskih vlasti bili su lijepo primljeni, čak su dobili i poklone. U to vrijeme Porta je beogradskom veziru izdala naređenje da Vračarevo polje kod Beograda ne bude obrađeno od strane okolnog stanovništva, jer je potrebno za vojnu konjicu koja će tu izvoditi vježbe. Prema Zaninom izvještaju, beogradski vezir se sa 5.000 konjanika već nalazio na aus-

⁵⁶ Saint – Simon, Dvor Luja XIV, Zagreb 1960, 738 (dalje: S. Simon., Dvor Luja XIV); V. Foretić, Povijest Dubrovnika, 199

⁵⁷ Istorija II, 809, 810

⁵⁸ Jovan Radonić, Rimska kurija i jugoslovenske zemlje od XVI do XIX veka, SAN, Posebna izdanja, knj. CLV, knj. 3, Beograd, 1950, 459 (dalje: J. Radonić., Rimska kurija)

trijaskoj granici, kako bi i na taj način demonstrirao vojnu snagu svoja gospodara.⁵⁹

Tokom 1703. i 1704. godine broj ustaničkih četa je bio u stalnom usponu. Smrt cara Leopolda I (5. maj 1705) i dolazak njegovog sina Josipa I (1705-1711) na habsburški prijesto doprinijeli su da akcija i uspjesi ustanika budu još veći. Zato Josip I nije uspio odmah da savlada ustanike. Čak su, zahvaljujući izvojevanim pobjedama i masovnoj podršci, ugarski plemići 14. juna 1707. godine na Saboru u Onodu zbacili habsburgovce s prijestolja i proglasili legitimnim vladarem krune sv. Stefana, Franju II Rakocija.⁶⁰ Rakoci je ovaj izbor smatrao definitivnim i nadao se da će u miru provesti ostatak svoje vladavine. Tih godina je vojnički nadmoćniji od cesarske vojske, a još od ranije je imao podršku Francuske i njenih saveznika. U želji da pridobije Veneciju i Portu, preko hrvatskog velikaša barona Josipa Vojnovića nudio im je neke pogranične teritorije. Kako je još 1706. godine izvještavao karlovački general Porcija, Vojnović je u Rakocijevo ime nudio Porti teritorijalno proširenje do Kupe, a Mlečanima je obećavao ustupiti Liku. I Mlečani i Turci su se prema Vojnoviću, kako je u to vrijeme pisao pop Marko Mesić, ophodili sa najvećom pažnjom i uvažavanjem.⁶¹

U trenutku kada je mislio da je uspio konačno postati pravi gospodar Ugarske, Rakoci se suočio sa zavišću jednog dijela plemstva. Nesloga rukovodstva, prelaženje pojedinih plemića na austrijsku stranu i porazi ustaničke vojske doprinijeli su da austrijski car 1711. godine u Ugarskoj ponovo uspostavi svoju vlast. Tom prilikom obećao je amnestiju za sve koji su osporavali njegovu vlast. Rakoci je odbio pruženu ruku pomirenja. Napustivši Ugarsku on je prvo otišao u Rusiju, a zatim u Francusku. Godine 1735. kao politički emigrant umro je na Rodosu koji je pripadao Porti.⁶²

* * *

Posljednji austrijsko-turski rat, koji se završio mirom u Karlovcima 1699. godine, uticao je na organizaciju nove Vojne krajine. Zahvaljujući teritorijalnim proširenjima, jedan dio dotadašnje austrijske krajine prestao je da bude granično područje, pa prema tome i da ima onu ulogu koju je do tada imao. Habsburgovci su u novoosvojenim krajevima, između Kupe, Une i Save, osnovali nekoliko novih kapetanija. Njihov zadatak je bio da preuzmu ulogu ranijih kapetanija, koje su se teritorijalnim proširenjem našle u unutrašnjosti habsburške države. Dotadašnje težište odbrane prebačeno je sa Kupe na Unu.⁶³

U novoosvojenim krajevima bečki dvor je organizovao četiri nove kapeitanije i to: Kostajničku, Glinsku, Zrinsku i Jasenovačku. Te kapeitanije su se

⁵⁹ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/VIa/19, red. br. 940. izvještaj, Split, 1. decembar 1703.

⁶⁰ Istorija II, 810; Ferdo Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda od najstarijih dana do 1. decembra 1918, prva knjiga (do 20. febr. 1790), Zagreb, 1920, 274 (dalje: F. Šišić, Pregled povijesti)

⁶¹ M. Prelog, Povijest Bosne, 116

⁶² Istorija II, 810; F. Šišić, Pregled povijesti, 274

⁶³ Vojin S. Dabić, Predstavke, žalbe i tužbe Krajišnika Bosanske krajine iz prve polovine XVIII veka, Mešovita građa (Miscellanea) V, Beograd, 1977, 21 (dalje: V. Dabić, Predstavke, žalbe i tužbe)

često zvale Krajina, tako da Sabor 1700. godine razlikuje pod banskom vlašću Krajinu na Uni, Kupi, Glini i Dragotini. Već je 1699. godine broj posade u navedenim utvrđenjima iznosi 1100 pješaka i 700 konjanika kojima su komandovali petorica zapovjednika.⁶⁴

Odmah se postavilo pitanje pod čijom će se upravom navedeno područje nalaziti. Da li će to biti u nadležnosti hrvatskog bana, ili će, kao i ostalo pogranično područje, potpasti pod vlast gradačke uprave i biti potčinjeno ratnom vijeću u Gracu. Odluka je donesena tek 1703. godine kada je, pod pritiskom stanovništva ovih krajeva, odlučeno da cjelokupna novoosvojena teritorija između Une i Kupe – ukoliko nije u posjedu plemstva i crkve, ili ukoliko nije upotrijebljena za vojne potrebe – što se vlasništva tiče, pripadne Dravskoj komori, a i onaj dio koji se odnosi na pravne i duhovne odluke o ukidanju Petrinjske kapetanije, koja je u novim uslovima izgubila raniji značaj i ulogu.⁶⁵ Druga, Dubička kapetanija se još od 1699. godine našla pod neposrednom upravom zagrebačkog kaptola koji je u prvoj polovini XVIII vijeka postavljao i kapetane.⁶⁶

Ratno vijeće u Gracu je od početka XVIII vijeka imalo i neposrednu vlast nad Varaždinskim i Karlovačkim generalitetom. Oba su nastojala da zadrže raniju ulogu i značaj. Staleži ta dva generaliteta su time nastojali da zadrže privilegije i važnost koju su do tada imali.⁶⁷ Karlovački generalitet je ranije imao više privilegija od Varaždinskog generaliteta. Kao i ranije, položaj stanovništva u tim krajevima bio je težak. Narod je bio opterećen raznim porezima i nametima. To je izazivalo povremene pobune koje su imale veći ili manji značaj. Na težak položaj stanovništva tih krajeva uticala je i prevelika naseljenost. Već je 1700. godine car Leopold I naredio hrvatskom Saboru da u Slavoniji odredi mjesta u kojima bi se naselilo srpsko stanovništvo.⁶⁸

Sve te promjene u pograničnim austrijskim krajevima bile su budno praćene od osmanlijskih vlasti. Osmanlije su naročito obratile pažnju na vojna utvrđenja i broj posada, te vrstu naoružanja. Godine 1706. Porota je od svog mubašira Mustafe zahtijevala da preko svojih uhoda i turskih pograničnih posada pribavi što preciznije podatke o pograničnoj vojnoj spremnosti austrijske vojske i da te podatke pošalje u Carigrad.⁶⁹ U takvim prilikama, u kojima je u pograničnim krajevima na istoku utvrđivala stare i podizala nove tvrđave, a na zapadnim vodila manje i veće ratne okršaje, prolazile su prve godine Habsburške Monarhije u XVIII vijeku.

* * *

I dok je Habsburška Monarhija u to vrijeme predstavljala jednu od najvećih, ne samo evropskih nego i svjetskih sila, u punom političkom, ekonomskom i vojnom usponu, dotle je njemačka teritorija bila podijeljena na preko 350 kneževina, vojvodstava, grofovija, biskupija i slobodnih gradova.⁷⁰ U tom

⁶⁴ Istorija II, 958

⁶⁵ isto, 961

⁶⁶ V. Dabić, Predstavke, žalbe i tužbe, 23

⁶⁷ Istorija II, 973

⁶⁸ F. Šišić, Pregled povijesti, 316

⁶⁹ ANU BiH, BBAI, M. d. br. 26/1, 92/2 i 106, 92/3 1118/1706

⁷⁰ Pillogret – Rausanet S., Svet od 1660. do 1787, od afirmacije francuske nadmoćnosti do praskozorja revolucije, Opšta enciklopedija La Rousse, tom 3, Beograd, 1973, 430 (dalje: La Rousse)

velikom šarenilu država i državica, po svojoj veličini administrativnoj i vojnoj organizaciji, ističe se Pruska. Zbog usluga koje je činio Leopoldu I protiv Francuske, dotadašnjem elektoru Fridrihu III austrijski je car, koji je ujedno bio i titularni vladar Svetog Rimskog Carstva njemačke narodnosti, odobrio da se može krunisati kraljevskom krunom. Iskoristivši tu priliku, 18. januara 1701. godine se elektor kruniše za pruskog kralja pod imenom Fridrih I. Kao što ćemo vidjeti, ostali evropski vladari su mu nešto kasnije priznali to krunisanje.⁷¹

Iako je Karlovačkim mirom dobila Poloniju, Poljska je u prvim godinama XVIII vijeka predstavljala samo drugorazrednu državu. Na takav njen položaj su uticale unutrašnje poteškoće. Kada je 1697. godine umro Jan III Sobjeski, voljom bečkog dvora i Rusije, na prijesto je došao saksonski princ Avgust II (1697-1733)

* * *

Početak XVIII vijeka u Evropi je, pored rata za špansko nasljeđe, vođen još jedan rat, poznat pod imenom *sjeverni rat (1700-1721)*. U tom ratu je s jedne strane učestvovala Švedska, a sa druge Rusija, Poljska sa Saksonijom, čiji je vladar bio njen kralj i Danska. Najveći ratni okršaji vođeni su između Švedske i Rusije koja je krajem XVII stoljeća izgubila neke teritorije, pa ih je u ovom ratu željela da povrati i tako izađe na Baltičko more. U to vrijeme švedski je vladar bio gospodar cijelog Pribaltika i sjevernih njemačkih krajeva. Još u jesen 1699. godine Danska, Saksonija i Rusija sklopile su vojni savez, koji je bio uperen protiv Švedske. Međutim, zbog toga što Rusija nije bila potpisala mirovni ugovor sa Portom, ove savezničke zemlje nisu mogle odmah stupiti u rat protiv švedskog kralja Karla XII (1697 – 1718). Tek kada je ruski car Petar potpisao s Portom mirovni ugovor, 8. avgusta 1700. godine došao je u priliku da otpočne planirani vojni okršaj sa Švedskom.

U međuvremenu je ruska vojska bila podvrgnuta reorganizaciji. Vojne propuste i zastarjelost naoružanja koja se ispoljila u bečkom ratu, car je već 1699. godine pokušao da ispravi. Po ugledu na velike evropske države želio je da stvori jednu jaku i savremeno opremljenu vojsku. Takođe je preduzeo niz reformskih mjera, kako bi Rusiju i politički i kulturno uzdigao na stepen razvijenijih evropskih država. U to vrijeme, tj. krajem XVII vijeka ruska vojska je brojala preko 60.000 ljudi, svrstanih u 27 pješadijskih pukova i dva dragomanska. Na Kaspijskom jezeru i Azovskom moru Rusija je raspolagala sa nedovoljno velikom flotom, dok je u Baltičkom moru ta flota izgrađena tek u sjevernom ratu.

Iskoristivši povoljne političke prilike, ruski car je 30. avgusta 1700. godine objavio rat švedskom kralju.⁷² U prvoj fazi rata (1700 – 1706), Karlo XII je imao daleko više uspjeha od ruskog cara. Primorao je Dansku na separatan mir, a 1706. godine uz pomoć jednog dijela poljskog plemstva, koje mu se pridružilo, s poljskog prijestolja je uklonio Avgusta II i doveo svoga štićenika Stanislava Lešćinskog. Tek poslije Stanislavljeve smrti i uz pomoć ruske vojske na prijesto je 1711. godine ponovo došao Avgust II. Ruska vojska je u ovoj prvoj fazi uspjela osvojiti dio teritorije oko Baltičkog mora. To vrijeme je

⁷¹ isto, 432

⁷² P. V. Potemkin., *Historija diplomacije*, 233

car Petar iskoristio ne samo da provjeri vojnu sposobnost donekle reorganizovane armije, nego i da uveća njen broj. Takođe je u prvoj fazi toga rata na Baltičkom moru počela i izgradnja ruske flote. U želji da budu bliže Evropi, Rusi su počeli podizati novu prijestonicu na ušću Neve, kojoj su dali ime svoga vladara. Tako je u prvim godinama XVIII vijeka, pored vođenja rata, ruska imperija sprovodila privredne, ekonomske i kulturne reformne mjere kojima se željela približiti, ili čak izjednačiti sa najrazvijenijim evropskim državama toga vremena.

Švedski kralj je nastojao uspostaviti što tješnje veze sa protivnicima cara Petra. Tako je uspio na svoju stranu pridobiti ukrajinskog hetmana Ivana Mazepu i jedan dio kozaka. Smatrao je da će uz njihovu pomoć lakše pobijediti ruskog imperatora sa kojim, bi nakon toga, mogao zaključiti povoljniji mirovni ugovor.⁷³ Godine 1707. Karlo XII je uspio da sa osmanskom državom uspostavi priskije odnose. Naročito su bliski odnosi uspostavljeni sa zapovjednikom tvrđave Bender i namjesnikom Očakova, vezinom Jusuf-pašom.⁷⁴ Međutim, u tom ratu ni nove veze, ni pomoć koju je dobijao od pojedinih Petrovih protivnika nisu mu pomogli.

Već u drugoj fazi sjevernog rata (1706 – 1709), ruska vojska je pokazala svoju punu premoć. Preduzete vojne reforme i povećanje broja stajaće vojske dali su povoljne rezultate. Zahvaljujući tome, kao i stečenom iskustvu, ruska vojska je 8. jula 1709. godine kod Poltave u potpunosti pobijedila švedsku vojsku, koju je predvodio lično Karlo XII. Sa nekoliko stotina najodabranijih vojnika, švedski kralj je bjekstvom preko rijeke Dnjepar jedva uspio da pobjegne na teritoriju Osmanskog Carstva. U tome mu je naročito pomogao njegov stari prijatelj Jusuf-paša.^{74a} Ova pobjeda u sjevernom ratu imala je presudan značaj, a Rusiji i njenom vladaru je donijela međunarodni ugled. Po prvi put, dotada nepobjediva, švedska armada bila je na bojniom polju do nogu potučena. Zahvaljujući pobjedi, Rusi su na poljski prijesto ponovo doveli svoga štićenika Avgusta II. On je zajedno sa Danskom obnovio vojni savez uperen protiv Švedske. U međuvremenu se Petar Veliki, kako se poslije Poltave počeo titulirati, okreće sve više prema južnim granicama odakle mu je prijetila opasnost. Sa tako velikim brojem međusobno zaraćenih država ulazi se u drugu deceniju XVIII vijeka.

* * *

Stanje u Osmanskom Carstvu se, poslije nekoliko godina unutrašnjih nereda i anarhije, osjetno popravilo. Zahvaljujući sultanovim organizatorskim sposobnostima i energičnosti koju je pokazivao u vođenju državnih poslova, na cijeloj teritoriji Carstva je uspostavljen mir i ojačana centralna vlast. To se naročito osjetilo u poreskoj politici. Međutim, dok je novi vladar preduzimao mjere u cilju ozdravljenja finansija, na samom dvoru se nastavilo sa uobičajenim raskošnim životom, što je gutalo velike sume novca.⁷⁵ U ovakvoj se situaciji nije najbolje snalazio tadašnji veliki vezir Alija od Čorlua, pa je na njego-

⁷³ Aleksije Jelačić, *Rusija i Balkan, pregled političkih i kulturnih veza Rusije i balkanskih zemalja 866 – 1940*, Beograd, 1940, 27 (dalje: A. Jelačić, *Rusija i Balkan*)

⁷⁴ J. Hammer, *Historija*, 102

^{74a} I. Uzuncarşili, *Osmanlı tarihi*, 61, 62

⁷⁵ Ahmed III, *Enciklopedija leksikografskog zavoda 1A – C*, Zagreb, MCMLV, 46

vo mjesto Ahmed III imenovao dotadašnjeg vrlo sposobnog namjesnika Krita, Numan-pašu Čuprilića. U to vrijeme se novi veliki vezir nalazio u Carigradu gdje se vjenčao sa sultanijom Aišom, kćerkom umrlog sultana Mustafe II. Uz to je poticao i iz jedne o najuglednijih i najbogatijih osmanskih porodica. Za razliku od drugih povjerenih mu poslova koje je do tada na opšte zadovoljstvo uvijek obavljao, na novoj se dužnosti nije baš najbolje snašao. Želio je da ima uvid u sve poslove Carstva, što je uticalo na to da su skoro svi državni poslovi počeli da kasne.

Numan-paša je već od prvih dana svoje uprave poveo sa Poljskom neuspjele pregovore oko dozvole da se izbjegli švedski kralj preko njene teritorije vrati u svoju zemlju. To je dovelo do zategnutijih tursko-poljskih odnosa, koji su nagovještavali i izbijanje jednog novog rata. U ovakvoj situaciji ostale paše su odbile da ih u rat vodi Numan-paša. To je još više ubrzalo sultanovu odluku da velikog vezira, poslije nepuna dva mjeseca, smijeni i ponovno 7. avgusta 1710. godine, za velikog vezira imenuje Mehmeda Baltadžiju. Istovremeno je Numan-paša vraćen na staru dužnost namjesnika Krita.⁷⁶ U ovo su vrijeme Austrija i Engleska vršile snažan pritisak na Portu da zarati sa Rusijom, jer su se plašile prevelikog ruskog jačanja u Evropi. Zbog toga im je bilo i stalo da osmanska vojska, zajedno sa švedskom, zarati protiv Rusa. Porta je od ovih zemalja dobivala uvjeravanja da će je i diplomatski i materijalno pomagati.⁷⁷

I drugi su razlozi uticali da sultan zarati sa ruskim carem. Carigradskim mirovnim ugovorom iz 1700. godine, osmanska država se odrekla Azova, značajne pomorske luke na crnomorskoj obali, u korist Petra I. Istovremeno je prihvatila i obavezu da ruski brodovi nesmetano mogu ploviti po Crnom moru.⁷⁸ Te odluke su za Portu bile veoma teške, te je čekala povoljan trenutak da ih poništi. U ovo vrijeme Rusi su, protivno mirovnom ugovoru, vojnički utvrdili Azov, dok je vlada u Carigradu planirala podizanje Jeni-kale što je ta-kođe bilo u suprotnosti sa carigradskim mirovnim ugovorom.⁷⁹ Na osnovu navedenog stanja, a i na sultanov zahtjev, muftija Pašmakdži-zade izdao je fetvu o nužnosti i zakonitosti rata osmanske vojske protiv Rusije.⁸⁰ Uzimajući za povod švedskog kralja Karla XII koji nije mogao da se preko ruske teritorije vrati u svoju zemlju 20. novembra 1710. godine Porta je i zvanično objavila rat Rusiji. Zbog predstojećeg zimskog perioda, vojne operacije dviju zaraćenih strana otpočele su tek u proljetnim mjesecima sljedeće godine.⁸¹

U Carigradu su februara 1711. godine istaknuti tugovi velikog vezira koji su značili da se za predstojeći veći vojni pohod okuplja vojska skoro iz svih krajeva Carstva. O svemu ovome je obavještavao svoju vladu i novi dubrovački poslanik na Porti Luka Kiriko. Po njegovom mišljenju u predstojećem sukobu očekivao je poraz turske vojske. Njegove pretpostavke su se zasnivale na činjenici da Carstvo nema sposobnih vojnih komandanata, kao i na tome da u provincijama vlada veliko nezadovoljstvo zbog prevelikih poreskih opterećenja potlačenog stanovništva. Smatrao je da je osnovni cilj svih namjesnika i

⁷⁶ J. Hammer., *Historija*, 103

⁷⁷ Jagoš Jovanović, *Veze Crne Gore sa Rusijom od druge polovine XVII vijeka do danas*, Istorijski zapisi, knj. II, sv. 3-4 septembar – oktobar, Cetinje, 1948, 147

⁷⁸ Radovan Samardžić, *Jugoslavenski narodi pod tuđinskom vlašću XVI – XVIII vek*, Opšta enciklopedija La Rousse, tom 3, Beograd, 1973, 471

⁷⁹ Pul Len Santleij, *Istorija turske carevine* (s engleskog preveo Čed. Mijatović), Niš, 1890, 156 (dalje: P. L. Santleij *Istorija*)

⁸⁰ J. Hammer., *Historija*, 104

⁸¹ Jovan N. Tomić, *Turski pohod na Crnu Goru 1712*, Glas SKA, Beograd 1920, XCVI, 155

njihovih službenika da se u što kraćem vremenu nagrabe što više novca i drugih materijalnih dobara. Iz svega ovoga je i izvodio zaključak da bi poslije poraza turske vojske protiv Rusa moglo doći do značajnijih promjena u cijelom Carstvu.⁸²

Na vijest o izbijanju tursko-ruskog rata, pod zapovjedništvom vezira Karajilan Ali-paše i Bećir-paše Čengića, turskoj vojsci su se pridružile i spahije iz Bosanskog ejaleta.⁸³ Od istaknutijih ličnosti iz ovog ejaleta bio je i hercegovački Hasan-alajbeg Čengić.⁸⁴ Sakupljena osmanska vojska je 12. marta 1711. godine krenula iz Carigrada u pravcu Moldavije. Istovremeno je aktivirana i turska crnomorska flota.⁸⁵

Na drugoj strani je i Petar Veliki preduzeo sve mjere za što uspješniji ratni pohod. Početkom aprila sklopio je ugovor sa knezom Moldavije koji mu je obećao vojnu pomoć od 10.000 ljudi, dok se knez Vlaške obavezao da će carevoj vojsci priključiti svojih 30.000 vojnika, te da će cjelokupnu vojsku, sve dok rat bude trajao snabdijevati hranom. Za ove usluge Rusija je Vlaškoj obećala nezavisnost. Želeći da pobuni i sultanove podanike hrišćanske vjeroispovijesti na Balkanu, car je među crnogorska, brdska i hercegovačka plemena poslao svoje izaslanike, pukovnika Mihaila Miloradovića i kapetana Ivana Lukačevića, s ciljem da organizuju pobunu navedenih plemena. U međuvremenu je po naređenju Petra Velikog prema Krimu bilo upućeno 20.000 vojnika ruske regularne vojske, 40.000 Kozaka i 20.000 Kalmika, dok je 15.000 redovne vojske i 30.000 Kozaka pošlo iz Čigirina prema Očakovu. Ovim vojnim mjerama car je želio što prije doći u Vlašku i tako osmanskoj vojsci spriječiti prijelaz preko Dunava.⁸⁶ Međutim, ruske trupe su već bile u zakašnjenju. Još dok je ruska prethodnica bila kod Jašija, turska vojska, zahvaljujući ranijem pokretu, već je bila prešla Dunav. Iako je znao dokle je stigla glavnina sultanovih vojnika, ruski car je odlučio jednom smjelom ofanzivnom akcijom nastaviti planirano kretanje u Besarabiju. Računao je da će mu izgubljeno vrijeme nadoknaditi pomoć vlaške i poljske vojske sa oko 30.000 ljudi. Međutim, Poljaci su sa svojim trupama došli do Bukovine i tu se zadržali, a u međuvremenu se – na vijest da dolazi veliki vezir sa glavnim taborom – knez Vlaške bez borbe predao.⁸⁷ Time je ruskim trupama onemogućeno redovno snabdijevanje hranom, što im je još više otežalo položaj. Uprkos svim poteškoćama, ruska se vojska, predvođena carem Petrom Velikim, kretala prema rijeci Prutu sa željom da što prije dođe u Moldaviju.⁸⁸ U ruskom je taboru bilo 38.000 vojnika i 122 topa.⁸⁹ Prešavši Prut, ruski se car sa svojim trupama ulogorio između rijeke i jedne močvare.⁹⁰ Upravo je do toga mjesta stigla i glavnina sultanove vojske. Pošto je bila brojno nadmoćnija (oko 200.000 ljudi), te bolje snabdjevena oružjem, municijom i hranom, a nalazeći se u povoljnijem položaju,

⁸² V. Vinaver., Dubrovnik i Turska, 22

⁸³ Vladislav Skarić, Popis bosanskih spahija iz 1123. (1711) godine, GZM, sv. 2, god. XLII, Sarajevo, 1930, (dalje: V. Skarić., Popis bosanskih spahija); Savfet Bašagić beg, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od 1463 – 1850), Sarajevo, 1900, 90 (dalje: Bašagić S., Kratka uputa); Hamdija Kreševljaković, Čengići, prilog izučavanja feudalizma u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1959, 18 (dalje: H. Kreševljaković, Čengići)

⁸⁴ H. Kreševljaković., Čengići 24

⁸⁵ J. Hammer, Historija, 104

⁸⁶ Rusko-turski ratovi, Vojna enciklopedija, 8 R – S, Beograd, 1966, 411

⁸⁷ isto, 411; Aleksa Bumbić, Istorijska SSSR-a Sarajevo, 1969, 144 (dalje: A. Bumbić, Istorijska)

⁸⁸ A. Jelačić, Rusija i Balkan, 30

⁸⁹ Rusko-turski ratovi, Vojna enciklopedija, 411

⁹⁰ J. Hammer, Historija, 104

pristupila je opkoljavanju ruske vojske. Poslije kratkotrajnih čarki, između 8. i 9. jula kod sela Stenileštija došlo je do sukoba dviju vojski. U ovim je borba-ma poginulo oko 7.000 turskih i 3.000 ruskih vojnika. Sam se car sa pratnjom našao u bezizlaznoj situaciji. Ostavši bez municije, hrane i vode, a sa svih strana opkoljen nadmoćnijim turskim trupama, ruski imperator je preko svog sposobnog kancelara Šafirova, ponudio velikom veziru mirovne pregovore. Razgovori su tekli bez poteškoća. Već 12. jula potpisan je mirovni ugovor po kome se Rusija obavezuje da će vratiti sve dobivene teritorije iz prošlog rata, zajedno sa Azovom, te da će porušiti sva utvrđenja duž tursko-ruske granice. Ruski car je također pristao da se ubuduće ne miješa u unutrašnje stvari Po-ljske, te da neće uznemiravati kozake u Ukrajini, kao i da će dozvoliti šved-skome kralju Karlu XII slobodan prijelaz preko ruske teritorije pri njegovom povratku u domovinu. Za uzvrat, veliki vezir Mehmed Baltadži je dozvolio Petru Velikom i svoj njegovoj pratnji i vojsci nesmetan povratak u svoju zemlju.⁹¹

I pored dokazanog uspjeha na vojnom i diplomatskom polju, sultan Ah-med III nije bio zadovoljan prvim vezirom Carstva. Njegovo je neraspolože-nje bilo podstaknuto i glasovima da je prilikom potpisivanja mirovnog ugovo-ra Mehmed Baltadži bio potkupljen. Po dvoru su se pronosile i vijesti da veli-ki vezir sprema pobunu protiv sultana. Zbog toga je neposredno po dolasku u Carigrad, bez nekih većih optužbi smijenjen sa položaja i poslat na ostrvo Lezbos, gdje je uskoro i umro, a na upražnjeno mjesto imenovan je dotadašnji janjičarski aga Jusuf, rodom iz Gruzije.⁹² Veliki udio u svemu ovome je imao i francuski ambasador na Porti, grof Deezler. On je bio jedan od onih koji su javno osudili bivšeg velikog vezira za mito. Takođe je obavijestio sultana da se ruski car ne pridržava mirovnog ugovora jer i dalje na poljskoj teritoriji drži velik broj svojih vojnika. S druge strane Porta je bila obaviještena da Rusi otežu ispunjenje jedne tačke ugovora po kojoj su bili dužni pustiti švedskog vladara da pređe preko njihove teritorije. Sve ovo je uticalo da Carigrad 19. novembra 1712. godine obnovi rat sa Rusijom.⁹³ Za razliku od prethodnog ra-ta u kome su se vodile velike borbe, ovog puta je bilo manje ratnih okršaja. Tih dana su Tatari optuživali velikog vezira da veoma mlako vodi ovaj rat. Zbog toga Ahmed III smjenjuje Jusuf-pašu i upražnjeno mjesto povjerava os-lobođenom robu kizlarage Jusufa, Abaz Sulejmanu. Želeći da izbjegne veće neprijatnosti, Petar Veliki je preko svojih ljudi obavijestio Portu da će ispuniti sve uslove koje je prihvatio pruskim ugovorom. To je dovelo do mirovnih pregovora koji su se završili potpisivanjem novog mirovnog ugovora u Jedre-nu 24. juna 1713. godine. Važnost ovog ugovora bila je na 25 godina.⁹⁴ Tek na-kon ovoga Karlo XII je napustio tursku tvrđavu Bender i u oktobru 1714. go-dine se vratio u svoju zemlju.⁹⁵

Za sve vrijeme za koje, poslije poltavskog poraza 1709. godine, Karlo XII boravi na osmanskoj teritoriji, vojska švedskog kralja i bez njega vodi rat protiv Rusa. Odsustvo Karla XII bilo je veoma nepovoljno za njegovu zemlju.

⁹¹ A. Jelačić, *Rusija i Balkan*, 30; A. Bumbić, *Istorija*, 114; V. Popović, *Istočno pitanje*, 78; I. Uzunčar-šili, *Osmanli tarihi*, 76-92; D. Živojinović, *Uspori Evrope*, 489

⁹² J. Hammer, *Historija* 105

⁹³ Jovan N. Tomić, *Pohod Numan paše Čuprilića na Crnu Goru 1714*, Glas SKA CXLII, sv. 83, Beog-rad, 1932, (dalje J. N. Tomić, *Pohod Numan paše*)

⁹⁴ J. Hammer, *Historija*, 105/6; V. Popović, *Istočno pitanje*, 78

⁹⁵ J. Hammer, *Historija* 108; V. Popović, *Istočno pitanje*, 78

Još u toku 1710. godine ruske su trupe zauzele osam većih švedskih tvrđava. Ruski car je zagospodario cijelom Estonijom, Litvanijom i Maksholskim okrugom. Poslije kratkotrajnog zatišja na švedsko-ruskom frontu tokom 1711. i 1712. godine, koje je bilo uslovljeno ratom između Porte i Rusije, sjeverni rat se u 1713. godini obnovio sa novom žestinom. Prije nego što se Karlo XII vratio u svoju zemlju, ruska je vojska uspjela izbaciti Švedane i iz Finske. Pored pobjeda na kopnu, u toku 1714. godine imala je ruska vojska manjih uspjeha i na moru. U bici kod Ganguta između 5. i 7. avgusta iste godine, ruski su brodovi protivničkoj strani nanijeli ozbiljan poraz. I u narednim godinama, sve dok je trajao ovaj rat, ruska strana je bila u stalnoj ofanzivi.

U ovo vrijeme je sa promjenljivom srećom zaraćenih strana vođen i rat za špansko nasljeđe. Austrijska vojska pod komandom Štahemberga zauzela je 28. septembra 1710. godine Madrid. Međutim, brzom akcijom Vandoma, grad je preuzela protivnička strana. Kao ni u sjevernom ratu, tokom 1711. godine ni u ovom nije bilo nekih većih sukoba zaraćenih strana. Ovo je dalo šansu diplomatama da se umiješaju. Englezi su kao saveznici Austrije bili zaplašeni da bečki dvor vojnički i politički toliko ne ojača da bi mogao čak imati glavnu riječ u svim evropskim pitanjima. Ne želeći to, oni su u januaru 1712. godine započeli tajne pregovore sa Francuskom o potpisivanju jednog mirovnog ugovora. Saznavši za ovo, novi austrijski car Karlo VI je odlučio da jednom većom vojnom akcijom protiv francuske vojske onemogućiti započete pregovore. Međutim, njegov najposposobniji vojskovođa, princ Eugen Savojski, poslije više pobjeda, u bici kod Denena u Holandiji, 24. jula doživio je poraz. Ovo je Engleskoj dalo još veće mogućnosti da nastavi započete pregovore koji su se 11. aprila 1713. godine u Utrehtu završili potpisivanjem mirovnog ugovora. Uprkos protivljenju Austrije, koja je sama nastavila rat, pored Engleske i Francuske mirovni ugovor su potpisale Španija, Portugalija, Savoja, Holandija i Pruska. Odlukom ovog mirovnog ugovora Filip Anžuski je ostao na španskom prijestolju ali se prethodno morao odreći svoga prava na francusku krunu. Holandija je dobila velike trgovačke povlastice, a Engleska Gibraltar, ostrvo Menorku i francuske sjeverno-američke kolonije uz rijeku Hadson, kao i trgovačke povlastice u španskim kolonijama. Savoja je postala gospodarica Sicilije, dok je pruskom kralju Fridrihu I međunarodno priznata ova titula, što je doprinijelo da se dinastija Hoencolerna u očima drugih evropskih vladara znatno uzdigla. Jedino Portugalija nije ništa dobila, što ima da pripiše svome tadašnjem neposrednom vladaru Pedru II.⁹⁶

Ostavši sama, Austrija je bila prisiljena da, po ugledu na dojučerašnje saveznice, povede sa Francuskom mirovne pregovore. Najzad je 7. marta 1714. godine u Rajhštatu i sama potpisala mirovni ugovor po kome je dobila špansku Nizozemsku (Belgija), Milano, Napulj, Mantovu i Sardiniju. Ovom je prilikom Bavarskoj i drugim njemačkim kneževinama vraćena teritorija koju su posjedovale prije izbijanja rata.⁹⁷ Neposredno iza mirovnog ugovora na engleskom prijestolju je došlo do smjene. Umjesto umrle kraljice Ane, 1. avgusta 1714. godine na mjesto engleskog kralja došao je Džordž I.⁹⁸

Još dok je trajao rat za špansko nasljeđe i u Austriji je došlo do smjene na prijestolju. Umjesto umrlog Josipa I, na bečki prijesto došao je njegov 27-

⁹⁶ S. Simon, Dvor Luja XIV, 738; Pillorget – Rouanet, Svet od 1660. do 1787, 432

⁹⁷ Istorija II, 810/11; S. Simon, Dvor Luja XIV, 738

⁹⁸ A. L. Morton, Istorija Engleske, Sarajevo, 1955, 189, 190

godišnji brat Karlo VI (1711-1740). Vrativši se iz Španije, svečano je 25. januara 1712. godine dočekan u Beču, gdje je i krunisan za habzburškog vladara.¹⁰⁰ Još od 1711. godine se habzburška država i zvanično počela nazivati Austrijska Monarhija.¹⁰⁰ Novi vladar je bio jedini direktni muški član porodice Habzburg, što mu je već u prvim godinama vladavine stvaralo određene poteškoće. Naime, postavilo se pitanje šta će biti sa državom, ako i Karlo VI, kao što je to bilo i sa njegovim bratom Josipom I, ne bude imao muškog nasljednika. Prema zakonu iz 1687. godine Ugri i Hrvati su imali pravo da u tom slučaju slobodno biraju kralja po svojoj volji. Zbog toga se i počelo razmišljati o nasljedstvu po ženskoj liniji. Zbog toga je car već 3. aprila 1712. godine sazvao krunidbeni sabor u Požunu na kome se imao riješiti ovaj problem.¹⁰¹ Na njemu su Ugri pristali da im vladar bude, u slučaju da dođe na prijesto, i careva kćerka.

Mjesec dana ranije su i Hrvati o ovom raspravljali u Saboru u prisustvu zamjenika tadašnjeg hrvatskog bana Ivana Palfija (1704-1732), grofa Emerika Esterhazija. Godinu dana kasnije, Hrvatska je pragmatičkom sankcijom priznala habzburške vladare i po ženskoj liniji.¹⁰²

Druga, ne manja poteškoća sa kojom se suočio austrijski imperator, bila je veliko zaduženje njegove države. Još neposredno iza Karlovačkog mira, usljed velikih vojnih izdataka, bečki je dvor dugovao svojim povjerenicima 22.000.000 franaka. Rat za špansko nasljeđe i veliki troškovi oko toga, još više su povećali iznos duga, koji je 1714. godine iznosio 54.000.000 forinti. Ovako pozamašna suma novca dovela je državu skoro do bankrotstva.¹⁰³ Sve skupa, i dinastičko pitanje, i vojna premorenost usljed neprekidnih ratovanja na mnogim evropskim bojištima, kao i veoma loše finansijsko stanje, uticalo je da Austrija u prvoj godini tursko-mletačkog rata zauzme neutralan stav, kako bi izbjegla još veće pogoršanje unutrašnjih prilika.

* * *

Kao što se i iz izloženog vidi, poslije Karlovačkog mira, skoro sve evropske države su bile angažovane u dva velika rata: sjevernom ratu i ratu za špansko nasljeđe. Izuzetak su činile male italijanske republike, među kojima je bila i Venecija. Neutralni stav koji je Republika sv. Marka zauzela nije odgovarao ni jednoj zaraćenoj strani. Naročito su svoje nezadovoljstvo pokazivale dvije glavne suparnice: Austrija i Francuska. Njihove vojske su skoro svakodnevno prelazile preko teritorije Mletačke Republike, ne obazirući se na 24.000 vojnika, koliko je Venecija stalno držala na svojim granicama. Čak su se bez duždevog pitanja koristili i lukama, kada im je to bilo potrebno. Niko se nije obazirao na proteste koje je vlada ove države i ulagala.¹⁰⁴ Ipak, Mlečani su i sa ovakvim držanjem svojih susjeda bili zadovoljni i uljuljkiivali su se u nadi da će za duže vrijeme biti mirni. Smatrali su da im odgovara ovakvo stanje i zbog toga što im garantuje dobivene posjede iz posljednjeg rata. U tome su se, međutim, varali. Nisu vodili računa o tome da li to odgovara i Porti.

¹⁰⁰ F. Šišić, Pregled Povijesti, 275

¹⁰⁰ Istorija II, 807

¹⁰¹ F. Šišić, Pregled povijesti, 275

¹⁰² isto, 276, 278

¹⁰³ Istorija II, 812

¹⁰⁴ A. A. Bernardy, L'ultima guerra, 8, 9

Nakon izvojevanje pobjede nad ruskom vojskom u pruskom ratu, stanje u Carigradu se bitno izmijenilo. Sve do 1711. godine Porta se zadovoljavala činjenicom da su evropske zemlje u međusobnom ratu, koji ih je objektivno slabio. Tek pošto se Rajhštatskim ugovorom 1714. godine završio rat za špansko naslijeđe, sultan i njegovi najbliži saradnici počeli su zagovarati vođenje jednog većeg rata u kome bi, slično kao i sa Rusima, povratili dio teritorija izgubljenih Karlovačkim mirom. U ovo vrijeme je na Porti bilo nekoliko struja od kojih je svaka zagovarala drugu zemlju protiv koje treba zaratiti. Jedna manja grupa je željela da osmanska država ratuje protiv Poljske, izmorene unutrašnjim potresima, smatrajući da će tako Carstvo izaći kao pobjednik i time poništiti rezultate nepovoljnog Karlovačkog ugovora sa ovom zemljom. Druga struja je bila za rat protiv bečkog dvora, računajući na njegovu vojno-političku i finansijsku iscrpljenost u ratu za špansko naslijeđe. Kao najjača zemlja saveza sv. Lige, Austrija je posljednjim mirovnim ugovorom dobila najveće teritorije na račun Carstva, te je ovo bila dobra prilika za revanš. Računalo se i na pomoć Rakocija. Među zagovornicima rata najbrojniji na Porti su oni koji traže da se rat povede protiv Mletačke Republike. U posljednjem je sukobu Republika, pored ostalih teritorijalnih proširenja, dobila i Moreju.¹⁰⁵ Njen gubitak u posljednjem ratu vodeći ljudi Carstva nisu nikako mogli prežaliti. Zbog povoljnog vojno-strateškog položaja, »bisera tri mora«, Moreja je bila veliki mamac za Portu.¹⁰⁶

Još od 1699. godine Osmanlije pažljivo prate sve što se odnosi na Veneciju. Svjesni su da ona više nije onako jaka pomorska sila koja bi se mogla sama upustiti u neki veći rat sa Carstvom. Već duže vrijeme su i neke susjedne zemlje govorile da će doći do skorog rata ovih dviju država. O ovome su bili obaviješteni i Dubrovčani. Kada su krajem 1711. godine iz Bosne u Dubrovnik, na proputovanju za Napulj došla dva franjevca, ispričali su da se u ovom ejaletu javno govori o predstojećem sukobu sultana i dužda. Čak su kazali da se pronose vijesti kako će u budućem ratu na strani mletačke vojske biti ruska i austrijska.¹⁰⁷ U ovo vrijeme su u pograničnim mletačko-turskim krajevima brdska, hercegovačka i crnogorska plemena predvođena ruskim izaslanicima pukovnikom Mihailom Miloradovićem i kapetanom Ivanom Lukačevićem vodila borbe protiv osmanske vlasti. Susjedne paše sumnjaju da ih u tome pomažu i Mlečani, pa i Portu tako obavještavaju. Zbog toga se u Carigradu negodovalo, pa je i to bio razlog širenju glasina o predstojećem sukobu dviju država. Sve je to uticalo da Venecija pojača svoja pogranična mjesta. O ovome su bili dobro informisani i Dubrovčani. Od povjerljivih ljudi su dobili vijesti da su u blizini Herceg Novog kao pojačanje došle dvije italijanske čete koje su do tada bile stacionirane u Puli. Čete su se smjestile u blizini grada. Takođe su došle i dvije »hrvatske čete« koje su odmah raspoređene duž mletačko-turske granice. Među službenim mletačkim osobljem, slično kao i u Bosni, govorilo se o predstojećem tursko-mletačkom sukobu na Levantu. Zbog toga se utvrđuju i ostala pogranična mjesta.¹⁰⁸ Krajem 1711. i u prvim mjesecima 1712. godine Dubrovčanima i dalje stižu vijesti o mletačkim pripremama za rat protiv Porte. Prema izvještaju Karabukije iz Trstenice na Pelješ-

¹⁰⁵ D. M. Pavlović, Požarevački mir (1718. g.), Letopis matice srpske, knj. 207, sv. III, Novi Sad, 1901, 28 (dalje: D. Pavlović, Požarevački mir)

¹⁰⁶ isto, str. 28; A. A. Bernardy, L'ultima guerra, 14

¹⁰⁷ HAD, Isprave i akti 18 - 181/1, 3346, dok. 107, 11. XI 1711.

¹⁰⁸ Isto, 18 - 181-5 (18), dok. 277, 29. XI 1711.

cu, Mlečani su prema Levantu uputili 40 lađa (bastimenti), jednu novu i dvije stare galere (vrsta broda) na kojima je veliki broj vojnika, hrane i municije. Isto tako je u splitsku luku došlo 30 lađa mericilijana i trabakula (vrsta broda) punih vojnika i namirnica. Istovremeno, dalmatinski generalni providur Karlo Pizani (1711-1714) vrši pregled pograničnih gradova i kontrolira njihovu vojnu sposobnost za slučaj rata.¹⁰⁹ Izgleda da se ratna opasnost, koju su nagovještavale obje strane, postepeno udaljavala. To se manifestovalo i u međususjedskim odnosima namjesnika Dalmacije i Bosne. U martu 1712. godine novi bosanski vezir Ahmed-paša obraća se pismom Pizaniju. Za razliku od nedavnih izvještaja punih vijesti o ratnim pripremama, ovog puta pismo je bilo puno prijateljskih fraza o dobrosusjedskim odnosima. U pismu se zagovara potreba o češćem kontaktiranju, ne samo generalnog providura i vezira nego i pograničnih službi, kako bi se uklonili eventualno iskršli nesporazumi. Ni na jednom mjestu se ne spominje sukob nekih većih razmjera.¹¹⁰ Prijateljske su razmjene nastavljene i u sljedećim mjesecima. Kada je u julu 1712. godine vezir Ahmed-paša sa vojskom iz Bosanskog ejaleta i skadarskog sandžaka napao pobunjene crnogorske nahije i za relativno kratko vrijeme ih pokorio, mletačke vlasti su to čak blagonaklono posmatrale. Takvo ponašanje bilo je uslovljeno i mletačkom politikom kojoj, kako je pisao Pizani u Veneciju, više odgovara da na svojim granicama bude u susjedstvu sa muslimanskom, nego sa »moskovskom vjerom«.¹¹¹ Početkom avgusta iste godine, poslije završenog osmanskog vojnog pohoda na Crnu Goru, generalni providur, po dragomanu Zanu Medunu, šalje seraskeru Ahmed-paši poklon u vrijednosti 571 dukata i srdačno mu čestita na uspjehu.¹¹² I u sljedećoj godini su nastavljene dobrosusjedski odnosi. Međutim, za ovo vrijeme, Mlečani su budno pratili sve što se dešavalo u Bosanskom ejaletu i šire. Naročito ih je interesovao vojni raspored turskih trupa duž pograničnih mjesta. O tome je Pizani pisao i duždu.¹¹³ I sami su vodili računa o svojim pograničnim četama i njihovim vojnim zapovjednicima. Početkom 1713. godine odlukom Karla Pizanija za kapetana jedne pogranične konjičke čete imenovan je Stojan Janković, čuveni junak iz narodnih pjesama.¹¹⁴

Pogranični mir i prijateljsko ponašanje predstavnika osmanskih vlasti, uljuljkivalo je Mlečane sve do sredine 1714. godine. Venecija je i dalje bila zadovoljna ratovanjem susjednih država koje su se vojno i ekonomski iscrpljivale. Povodeći se za ovim, vodeće ličnosti Republike zagovarale su čak i smanjenje broja stajaće vojske, kako bi na taj način državna kasa uštedjela što više novca.¹¹⁵

Ovakvo ponašanje Republike odgovaralo je Porti koja se u tišini pripremala za veći vojni sukob sa Venecijom, želeći na taj način povratiti teritorije izgubljene Karlovačkim mirom. U tom je cilju, krajem 1713. godine za bosanskog namjesnika imenovala bivšeg velikog vezira Numan-pašu Čuprilića, koji

¹⁰⁹ HAD, Prepiska, 18 - 181/6 (18 bc), dok. 35, 11, XI 1712.

¹¹⁰ Historijski arhiv u Zadru, Pozicija 40/1 D. M. filza 104 2. III 1712.

¹¹¹ G. Stanojević, Istorija Crne Gore, 254

¹¹² Enes Pelidija, Pohodi bosanskih paša na Crnu Goru 1706 - 1714. godine, Prilozi Instituta za istoriju god. XVI, br. 17, Sarajevo, 1980, 114 (dalje: E. Pelidija, Pohodi bosanskih paša)

¹¹³ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711, red. br. 513/a/8, grupa V, gen. prov. iz Dalmacije, filza 554 2. I 1713.

¹¹⁴ Bogdan Desnica, Istorija kotorskih uskoka II (1684-1749), SAN, Zbornik za istoriju, jezik i književnost, knj. XIII, Beograd, 1951, 400 (dalje: B. Desnica, Istorija)

¹¹⁵ D. Pavlović, Požarevački mir, 28

bi trebalo u datom trenutku da odigra veoma važnu ulogu. Kao članu ugledne porodice i čovjeku koji je u rodbinskim vezama sa dvorom, Mlečani su njegovom dolasku u susjedstvo pridali veću pažnju nego njegovim prethodnicima. Sredinom marta 1714. godine providur Pizani je pisao duždu da je obaviješten o skorom dolasku novog bosanskog namjesnika sa pratnjom od 200 konjanika.¹¹⁶ Dva mjeseca kasnije u Bosnu je došao Numan-paša. Njegov su dolazak odmah osjetile mletačke vlasti. Jedan veći odred turske vojske, jačine 3.000 ljudi, pojavio se u pograničnim mjestima, pod izgovorom da spriječi upade crnogorskih četa na teritorij hercegovačkog sandžaka. Sam vezir razglasio je na sve strane da po sultanovom naređenju priprema jedan veći vojni pohod na pobunjena crnogorska plemena. Od maja do oktobra 1714. godine okupljala se vojska iz svih sandžaka Bosanskog ejaleta za ovaj pohod.¹¹⁷ Naređenjem Porte, bosanski vezir je imenovan seraskerom ovog pohoda.

Prije nego je otpočela vojna akcija, Numan-paša je uputio pismo providuru Kotora Nikoli Kontariniju tražeći da pogranične mletačke vlasti, ni u kom vidu ne pomažu crnogorske »buntovnike«, te da ne primaju ni njih ni njihove porodice na svoju teritoriju.¹¹⁸ Ubrzo je vezir od Kontarinija dobio i odgovor u kome obećava da će u predstojećem pohodu biti strogo neutralan.¹¹⁹ Slični razgovori su vođeni i u Carigradu između velikog vezira Damad Ali-paše i baila Anđela Mema. Tom prilikom je bailo u ime svoje vlade dao veziru čvrsto obećanje da, dok pohod traje, mletačke vlasti ni u kom vidu neće pomagati Crnogorce, niti ih primati na svoju teritoriju. O tome je bailo obavijestio i dužda.¹²⁰ Međutim, i pored uvjeravanja sa više strana o neutralnom držanju, bosanski vezir, na mjesec dana prije pohoda, još se jednom obraća pismom generalnom dalmatinskom providuru upozoravajući ga da će o eventualnim propustima mletačkih vlasti obavijestiti Portu.¹²¹

No, kada je počeo vojni napad, Crnogorci su od prvog dana zajedno sa svojim porodicama potražili spas u bježanju na mletačku teritoriju. Za ovo je znao i serasker Numan-paša, koji u pismu od 10. oktobra upozorava generalnog providura da Republika ne poštuje raniji dogovor o svom neutralnom držanju.¹²² Pismo slične sadržine uputio je i skadarski Ahmed-paša.¹²³ Uzimajući ovo kao povod, manje turske čete su upadale na mletačku teritoriju i hvatale izbjeglice. Pravi cilj im je bio da provjere pograničnu sposobnost Republike u ovim krajevima. O svemu ovome je obaviješten i dužd.¹²⁴

Za sve ovo vrijeme u Carigradu su preduzimane potrebne pripreme za vođenje rata većih razmjera. Jedan od glavnih vođa ratoborne struje bio je veliki vezir Damad Ali-paša koji je smatrao da je ovo pogodan trenutak da Porta zarati protiv Venecije. Po njegovom mišljenju, nekadašnje članice sv. Lige ovog puta neće Mlečanima pružiti pomoć. S pravom je pretpostavljao da su Rusija i Poljska toliko angažovane u sjevernom ratu, da ni u kom vidu ne mo-

¹¹⁶ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/Va/9, pismo, Zadar 12. III 1714.

¹¹⁷ E. Pelidija, *Pohodi bosanskih paša*, 116/7.

¹¹⁸ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/Va/19, red. br. 540, pismo, prevedeno u Herceg-Novom 19. jula 1714.

¹¹⁹ isto, red. br. 541, st. sign. 8711/Va/19 III, pismo, Herceg-Novi, 19. jula 1714.

¹²⁰ isto, st. sign. 8711/Va/16, red. br. 537, pismo, Zadar, 30. juli 1714.

¹²¹ isto, st. sign. 8711/Va/23, red. br. 545, pismo, rukopis, Sarajevo, 29. avgusta 1714.

¹²² isto, st. sign. 8711/va-28, red. br. 551, pismo, rukopis, Ozriničko polje, 10. oktobra 1714.

¹²³ isto, st. sign. 8711/Va11/28, red. br. 553, pismo, rukopis, Ohrid, 20. oktobar 1714.

¹²⁴ isto, st. sign. 8711/Va/28, red. br. 550, pismo, Kotor, 26. oktobar 1714.

gu Veneciji pružiti pomoć.¹²⁵ I Austrija je poslije završenog rata za špansko nasljeđe bila u svakom pogledu iscrpljena. Planirajući da će zahvaljujući brzim pobjedama rat kratko trajati, vodeći ljudi Carstva su računali da će na taj način bečki dvor dovesti pred svršen čin.

Ma kako osmanske vlasti nastojale da prikriju vojne pripreme, prisutnim poslanicima u Carigradu je bilo jasno prema kome su one uperene. Tako je u septembru 1714. godine o ovim pripremama pisao dubrovačkoj vladi i njen poslanik Luka Kiriko. Slične vijesti su stizale i u Beč. Austrijski poslanik na Porti, Flajšman, obavještava da je mletačko-turski sukob skoro neizbježan i da se čeka samo povoljna prilika za objavu rata.¹²⁶ U drugom pismu dubrovačkoj vladi, Kiriko navodi da i Francuzi podržavaju Portu da zarati protiv Venecije. Tih dana su u turskim brodogradilištima ubrzanim tempom, u velikom broju, građeni brodovi svih vrsta. Do decembra su Turci uspjeli opremiti za borbu 40 linijskih brodova naoružanih sa 50-60 topova, 30 galera, 40 polugalera i veliki broj manjih ratnih brodova i lađa za prevoz vojske, hrane i municije.¹²⁷

U ovakvoj situaciji u Carigrad je došao Portin izaslanik iz Bosne, kapi-džibaša Jusuf. Doveo je 30 istaknutijih crnogorskih glavara i izvještaj seraskera Numan-paše u kome se optužuju mletačke vlasti da su crnogorskom stanovništvu prilikom bjekstva pružile utočište na svojoj teritoriji. Kako je u izvještaju pisalo, davale su im čak i oružje, kako bi se što bolje branili u borbi protiv osmanske vojske.¹²⁸ Ovaj je izvještaj bio najbolji povod da Porta objavi rat Veneciji. Veliki je vezir već 8. decembra 1714. godine pozvao mletačkog baila Andela Mema u privatnu audijenciju. U pratnji savjetnika Pjetra Rive, dragomana Karlija, Kristofolma, Forsija, Festa i dvojice prevodilaca, bailo je otišao u dvor. Prijem je bio suzdržan. Damad Ali-paša je optužio Republiku da je u posljednjem ratu na prevaru zauzela Moreju, te da je sam mirovni ugovor iz 1699. godine nepravedan. Zatim da su Mlečani u više navrata napadali turske trgovce i na kopnu i na moru, te da su mnogi od njih bili i ubijeni. Kao posljednje, u nizu nekorektnih postupaka prema Carstvu, naveo je mletačku podršku stanovništvu crnogorskih nahija prilikom Numan-pašinog vojnog pohoda na Crnu Goru. Poslije bujice uvredljivih riječi, rekao mu je da u roku od 20 dana svi mletački podanici, koji se trenutno nalaze na osmanskoj teritoriji, mogu u miru otići svojim kućama. Poslije tog vremena im se ne garantuje ni lična ni imovinska sigurnost. Sutradan, tj. 9. decembra Porta je i zvanično objavila rat Veneciji jednim memorandumom od 13 tačaka. Sva krivica za predstojeći sukob svaljuje se na Republiku. Od toga dana zvanično je počeo tursko-mletački rat u kojem su se prvi veći vojni sukobi dogodili tek u proljetnim mjesecima naredne godine.¹²⁹

¹²⁵ D. Pavlović, Požarevački mir, 29; D. Živojinović, uspon Evrope, 498

¹²⁶ isto, 28/9

¹²⁷ HAD, Prepiska, 18 123, 3162, dok. 34 i 35, 7. septembra 1714; dok. 36, 13. decembra 1714.

¹²⁸ E. Pelidija, Pohodi bosanskih paša, 125

¹²⁹ Alfons Pavich, Prinosi povijesti Poljica, GZM, br. XV, Sarajevo, 1903. str. 439 (dalje: A. Pavich, Prinosi povijesti); A. Bernardy L'ultima guerra, 21

DRUGO POGLAVLJE

**BOSANSKI EJALET
OD KARLOVAČKOG MIRA
DO TURSKO-MLETAČKOG RATA
1714. GODINE**

USPOSTAVLJANJE NOVE OSMANSKO-MLETAČKE I OSMANSKO-AUSTRIJSKE GRANICE PREMA BOSANSKOM EJALETU PO ODREDBAMA KARLOVAČKOG MIRA

Poslije potpisivanja mirovnog ugovora između bečkog dvora i Porte, 26. januara 1699, te Mletačke Republike i osmanske države, 7. februara iste godine, formirane su komisije za regulisanje budućih granica.

Na čelu austrijske komisije za razgraničenje imenovan je grof Ferdinand Marsilji.¹ Mletački Senat je na svojoj sjednici održanoj 25. februara 1699. godine odredio Đovanija Grimanija za komesara na uspostavljanju nove mletačko-turske granice u Dalmaciji.² U sastavu osmanske komisije za razgraničenje bili su većinom ljudi iz Bosanskog ejaleta: Abdulah Drnišlija, bosanski defterdar Mehmed-efendija, miri alaj Ahmedbeg, muteferika baša bosanskog divana Ahmedaga, emin čauš Redžebaga, a od ostalih uglednijih ljudi bili su aga Glamboča Alijaga, bivši kninski aga Jusufaga, ostrovački kapetan Salihaga, od tvrdave Bilaj Alijaga i drugi Alijaga. od Varcer Vakufa (tako se u Drnišlijinom Zborniku zvao današnji Mrkonjić-Grad – prim. E. P.), Hadžimehmedović Osmanaga, od Jajca Fazlulahaga i od Livna Mahmudaga.³

Prvi sastanak članova mletačko-turske komisije održan je 6. juna 1699. godine u Strmici kod Knina.⁴ Svi prisutni su se složili da državna tromeđa bude lokalitet koji se zvao Medveđa glavica ili kako se još zvao i Bijelo brdo, dokle dopiru s jedne strane zauzeti posjedi Zvonigrada, koji je bio pod austrijskom upravom, Knina pod mletačkom, dok su sa treće strane bili turski posjedi. Na tom mjestu je postavljen prvi kameni biljeg.⁵ Razgraničenja granice od Knina do Neretve izvršena su bez većih poteškoća. Na tom prostoru su postavljene kamene humke već do oktobra iste godine. Međutim, nesuglasice su počele prilikom uspostavljanja granice od Neretve do Boke kotorske. Tu je svaka strana nastojala da dobije što više teritorije. Razloga za to bilo je više.

¹ E. Kovačević, *Granice Bosanskog pašaluka*, 62

² Gligor Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka*, Beograd, 1970, 415 (dalje: G. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje*)

³ Alija Bejtović, *Sarajlija Abdulah Drnišlija i njegov Zbornik bosanskih memorijala 1672-1719*, Radovi ANU BiH, knj. LX, odjeljenje društvenih nauka, knj. 19, Sarajevo, 1977, 217 (dalje: A. Bejtović, Abdulah Drnišlija)

⁴ G. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje*, 415

⁵ A. Bejtović, Abdulah Drnišlija, 217

Jedan od osnovnih problema bilo je dubrovačko zaleđe. Mlečani su tražili da cio kraj od Gabele do Novog, u koji spada Popovo polje i Trebinje, bude predato njihovoj upravi. Na taj način bi cijelo dubrovačko zaleđe došlo pod mletačku vlast. Tom zahtjevu se odlučno suprotstavila osmanska delegacija. Stav austrijske delegacije u vezi sa ovim sporom bio je u početku strogo neutralan. Austrijanci su smatrali da je to u nadležnosti isključivo mletačke i osmanske delegacije. Tek kada su Dubrovčani uspjeli pridobiti grofa Marsilija, stav austrijske delegacije se donekle izmijenio. Predstavnici bečkog dvora počeli su ubjeđivati svoje mletačke prijatelje da je taj predio nevažan jer je neplodan i na njegovom području se ne nalaze neke veće tvrđave, te da zbog toga ne treba zaoštravati odnose. Poslije izvjesnog kolebanja, mletačka delegacija je popustila.⁶ No, kada je počelo razgraničenje na tom području, Mlečani su pokušali da izigraju odredbe mirovnog ugovora dajući im sasvim drugu interpretaciju. Tražili su da u Popovu polju i Trebinju zadrže svoje vojne posade i da na taj način liše Dubrovnik direktne veze sa osmanskom teritorijom. Mlečani su smatrali da sva mjesta od Gabele do Herceg Novog, koja njihova vojska još drži, pripadaju njima zajedno sa Trebinjem. Pozivajući se na odredbe Karlovačkog ugovora, Osmanlije su insistirale da ti krajevi ostanu u sastavu njihovog Carstva. U tome su ih Dubrovčani odlučno podržavali. Zbog iskrslih nesuglasica razgraničenja su zakratko prekinuta.⁷ U takvoj je situaciji Portin pregovarač Osman-aga Resulbegović mislio da ipak popusti mletačkim zahtjevima i da im preda Trebinje. Međutim, pod pritiskom ljudi iz svoje delegacije, a naročito pod prijetnjom izbjeglica sa područja koja su Mlečani zauzeli, odustao je od te namjere.⁸ Ti ljudi su bili najglasniji u zahtjevu da se ne udovolji mletačkim traženjima da im se preda Trebinje.⁹

Videći odlučan stav osmanske delegacije, a pod pritiskom Beča, Mlečani su najzad pristali da povuku svoje vojne snage iz krajeva koji su odlukom Karlovačkog mira bili predviđeni da se vrte Porti. Međutim, povlačenje mletačkih posada iz Popova polja i Trebinja odvijalo se sporo. Do 21. novembra 1700. godine, Mlečani su se evakuisali samo iz Struge i Hutova, a tek 21. januara 1701. godine završeno je njihovo povlačenje iz Popova polja, Trebinja i Sutorine.¹⁰ Obje delegacije su odredile 14. februar 1701. godine kao dan svečanog potpisivanja zapisnika o razgraničenju u Dalmaciji i Boki kotorskoj.¹¹ Kao što je navedeno, taj akt sultan je ratifikovao tek 1703. godine. Novouspostavljena mletačko-turska granica dobila je ime Grimanijeva linija po imenu mletačkog pregovarača. Ipak, izvjesne korekcije granica i humki vršene su sve do marta iste godine.¹²

⁶ V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, str. 193

⁷ Historijski arhiv u Dubrovniku (dalje: HAD), *Lettere e commissioni di Ponente*, 42 (1699-1703), dok. 37; 5. 1 1700.

⁸ Vojislav Korać, *Trebinje, istorijski pregled, period od dolaska Turaka do 1878. godine*, prvi dio, *Trebinje*, 1971, 155 (dalje: V. Korać, *Trebinje*)

⁹ Hamdija Hajdarhodžić, *Utjecaj talijanskog jezika na govor Trebinja i njegove okolice na početku XVIII vijeka*, *Radovi ANU BiH, odjeljenje društvenih nauka*, knj. LV, knj. 18. Sarajevo, 1975.

¹⁰ Filipović – Mićević, *Popovo u Hercegovini*, djela Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine, XV/11, Sarajevo, 1959, 65; Ljubo Mihić, *Ljubicinje sa okolinom*, *Ljubicinje*, 1975, 193 (dalje: Lj. Mihić, *Ljubicinje*); Korać V., *Trebinje*, 155

¹¹ G. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje*, 416

¹² V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 197

šire
ima
kod
je ti
ma
(No
Rik
Do
krč
ma
pre
lja
plo
pre
cija
vač
nij

čla
je
re
ka
tre
vi
va
ra
u
sa
pa
na
na
vo
o
ti
n

n
p
i
B

S
I

Uspostavljanjem nove granice, Venecija je dobila novo teritorijalno proširenje u Dalmaciji i Boki kotorskoj kakvo nikada do tada, a ni kasnije nije imala. Granica je započinjala sa tromeđe od Bijelog brda (Medveđa glavica) kod Knina i išla je preko Vrljke, Sinja, Zadvarja, Vrgorca i Gabele.¹³ Takođe je tim mirom Venecija dobila skoro cijelu teritoriju Boke kotorske, sa gradovima: Risan, Herceg Novi, Gabela, Vrh Gorica (Vrgorac), Zadvarje, Njutjak (Noćjak), Sinj, Knin, Zvonigrad, Drniš, Ostrovica, Nadin, Perušić, Deušić, Rikšić, Karin, Vrana, Zemunik, Skradin, Seddi Islam, Gornji Obrovac i Klis. Do izbijanja bečkog rata ta mjesta su bila u sastavu hercegovačkog, kliškog i krčkog sandžaka, odnosno Bosanskog ejaleta.¹⁴ Prilikom razgraničenja Osmanlije su zadržale Imotski s kotarom. Na označenoj mletačko-turskoj granici predviđeno je da područje od jednog sata hoda bude neutralno i da predstavlja odbrambeni pojas.¹⁵ Pored navedenih mjesta, Venecija je dobila i više plodnih polja, kao npr. Sinjsko polje, Kninsko polje i Drniško polje, koja su predstavljala veliku dobit u privrednom pogledu.¹⁶ Jedino je i ovog puta Venecija bila onemogućena da ima direktniju kontrolu nad svojom vječitom trgovačkom suparnicom Dubrovačkom Republikom jer se ni na jednom mjestu nije graničila sa Republikom sv. Vlaha.¹⁷

Istovremeno dok je uspostavljana mletačko-turska granica, jedan dio članova komisije vršio je razgraničenje na austrijsko-turskoj granici. U to vrijeme Porta je poslala pismo bosanskom namjesniku Halil-paši u kome mu naređuje da uz pomoć kapidžibaše Ibrahima brže uspostavi i obilježi tu granicu kamenim humkama. Isto tako mu naređuje da poslije izvršenog razgraničenja treba da sve varoši i kasabe, koje su ostale u sastavu Bosanskog ejaleta popravi i naseli porodicama koje su napustile svoja ranija mjesta iz zauzetih krajeva, te da uspostavi onakvo stanje, red i sigurnost kakvi su bili i prije izbijanja rata. U pismu se zatim govori o potrebi podizanja novih gradova i utvrđenja, u kojima treba »naseliti pouzdanu, odanu i nesebičnu ehaliyu (stanovništvo) sa iskusnim i pouzdanim zabitima (oficirima). Ovome treba posvetiti posebnu pažnju jer je izuzetno važno«. Vodeći računa o svemu, predlaže se da se nova naselja i gradovi podižu na mjestima koja imaju strateški značaj i da se nalaze na solidnoj udaljenosti od nove granice. Tako bi se izbjegle ranije greške da već u prvim ratnim sukobima ne strada pogranično stanovništvo, a to bi bilo u obostranom interesu. Posebna pažnja se posvećivala trgovačkim odnosima.¹⁸

Tursko-austrijsko razgraničenje je počelo sredinom maja 1699. godine, a trajalo je sve do sredine avgusta 1700. godine (polovina zul kadeta 1111, sredina rebiul-evvela 1112.)¹⁹ Iako je za relativno kratko vrijeme komisija usposta-

¹³ Hazim Šabanović, Bosanski pašaluk, Djela, Odjeljenje Istorijско-filoloških nauka Naučnog društva Bosne i Hercegovine, knj. 10, XIV, Sarajevo, 1959, 92 (dalje: H. Šabanović, Bosanski pašaluk); Grga Novak, Povijest Splita (od 1420. god. do 1797. god.), knjiga druga, Zagreb, 1961, 169 i 173 (dalje: G. Novak, Povijest Splita); G. Stanojević, Dalmacija, 11; Prelog M., Povijest Bosne, 115.

¹⁴ A. Bejtić, Iz Drnišlijana Zbornika, 179

¹⁵ sve isto kao i u napomeni 13

¹⁶ G. Stanojević, Dalmacija, 11

¹⁷ G. Novak, Povijest Splita, 169

¹⁸ ANU BiH, BBAI, M. d. 250 49 253 1110/1699. f. r.

¹⁹ ANU BiH, BBAI, Sarajevski sidžil br. 97, 116 121 52/3, 16-20. avgusta 1700. f.r.; Avdo Sućeska, Elementi koji su uticali na posebnost Bosne u doba osmanlijsko-turske vladavine, »Opredjeljenja« br. 4, Sarajevo, april 1977, 67 (dalje: A. Sućeska, Elementi)

vila granične međe, ipak su i ovdje iskršli neki nesporazumi. Austrija se još 5. članom mirovnog ugovora bila obavezala da će u najkraćem vremenskom periodu napustiti sva ona mjesta koja su Karlovačkim mirom pripala Porti. Međutim, toga se nije držala. Još je 1702. godine Porta kod austrijskih vlasti intervenisala da joj se vrate svi oni krajevi uz rijeku Unu od tvrđave (Bosanski) Novi, u kojima je i dalje bila carska vojska.²⁰ Odmah nakon ove intervencije došlo je do povlačenja tih posada i drugih vojnih jedinica iz pojedinih mjesta.²¹ Izgledalo je da će se austrijska vojska početkom 1702. godine konačno povući i po slovu ugovora ustupiti (Bosanski) Novi Porti. U tom smislu pisao je i vezir Sejfulah-paša novskom kapetanu Sulejman-agi Čačiloviću koji se u to vrijeme nalazio u Starom Majdanu. Vezir mu naređuje da odmah po preuzimanju novske tvrđave vojnički organizuje taj kraj zajedno sa ostrvima na rijeci Uni, onako kako je bilo i prije.²² Međutim, iskršli sporovi su u tom periodu otežavali normalizovanje prilika, kako u Bosanskom ejaletu kao pograničnoj provinciji Carstva, tako i u međudržavnim odnosima Beča i Carigrada. I pored obećanja i povlačenja vojske sa najvećeg dijela spornog područja, austrijska vojna posada ni poslije toga nije se povukla iz Novog. Zbog toga je nastavljeno i sporenje dviju strana. Tek u martu 1703. godine Porta je najzad dobila tvrđavu (Bosanski) Novi. Sličnih poteškoća bilo je i oko Bosanske Krupe. I iz ovog mjesta se carska vojska povukla tek 1703. godine.²³

Novouspostavljena granica sada je išla od ušća Tise u Dunav na ušće Bosuta u Savu i dalje rijekom Savom i Unom. Međutim, u sastavu Bosanskog ejaleta su i dalje ostali gradovi: Cetingrad, Furjan, Drežnik, Lapac i Boričevac.²⁴ Osmanlije su insistirale da bez vojnih posada ostanu oni krajevi habsburške države u kojima do posljednjeg rata nije bilo vojnih snaga. To je naročito bilo aktuelno na krajini s bosanske i hrvatske strane i to oko Bihāća, Bosanskog Broda i Jasenovca.²⁵

Tako se teritorija Bosanskog ejaleta poslije Karlovačkog mira osjetno smanjila ostavši skoro bez cijelog crničkog, požeškog i ličkog (krškog) te dijele kliškog i hercegovačkog sandžaka.²⁶ U novonastaloj situaciji ova osmanska provincija, koja je i do tada dugi niz decenija na jugozapadu i zapadu bila pogranična, sada je to postala i na sjeveru. Od 1699. godine stotinama kilometara bosanski ejalet graniči se sa habsburškom i mletačkom državom zbog čega njegova važnost postaje još veća.²⁷ Tako je Bosanski ejalet postao najistureniji dio osmanske imperije u njenom evropskom dijelu, a novouspostavljena granica išla je na sjeveru rijekom Savom, na zapadu rijekom Unom, na jugu skoro današnjom granicom Bosne i Dalmacije, a na istoku granicom nekadaš-

²⁰ ANU BiH, BBAI, M. d. 57 26/I i 36/I, 1114/1702. f.r.

²¹ Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Turski dokumenti, dok. red. br. 2.588, 15. III 1703. (26. ševval 1114), (dalje: GHb)

²² GHb, turski dokumenti, red. br. dok. 2.588; 15. III 1702. (26. ševvala 1114)

²³ ANU BiH, BBAI, M. d. 33 26/I 20/4 1113/1701. f.r.; GHb, turski dokumenti, red. br. dok. 2.588, 15. III 1703. (26. ševval 1114)

²⁴ H. Šabanović, Bosanski pašaluk, 92

²⁵ ANU BiH, BBAI, M. d. 11 26/i 8/1 1112/1700; isto,

²⁶ 26/I 31. VI 1701.; isto, 25 26/i 18/5 1113/1701. f.r.

²⁷ Oton Knezović, Alipaša Rizvanbegović-Stočević, hercegovački vezir 1832-1851, GZM, XL, sv. II, Sarajevo, 1928. 15 (dalje: O. Knezović, Ali-paša); H. Šabanović, Bosanski pašaluk, 92

²⁸ E. Kovačević, Granice Bosanskog pašaluka, 5

njeg novopazarskog sandžaka.²⁸ Pod uticajem tih teritorijalnih promjena i unutrašnjih prilika pristupilo se korekciji i u administrativno-upravnom pogledu.

Sultan Ahmed III (1703-1730)

²⁸ Branislav Đurđev, Milan Vasić, *Jugoslovenske zemlje pod turskom vlašću do kraja XVI-II stoljeća*, Zagreb, 1962, 170 (dalje: B. Đurđev – M. Vasić, *Jugoslovenske zemlje*); A. Sućeska, *Elementi*, 67

ADMINISTRATIVNO-UPRAVNA PODJELA

Poznato je da su Osmanlije u svim krajevima u kojima su vladale, pri uspostavljanju svoga sistema, strogo vodile računa o geopolitičkim i drugim karakteristikama jednog kraja ili čak i čitavih oblasti.²⁹ Samim tim su primjenjivale one oblike administrativno-upravne podjele po ejaletima i sandžacima koje su im odgovarale.

Tokom XVII stoljeća Bosanski ejalet je obuhvatao veliku teritoriju i bio je podijeljen na šest-sedam sandžaka: bosanski, hercegovački, zvornički, kliški, pakračko-cernički, krčko-lički i bihački. Ovdje vrijedi napomenuti da su posljednja dva ponekad spajana u jedan sandžak, kao i to da je bihački od sredine XVII stoljeća jedno vrijeme bio skoro sasvim ukinut.³⁰ No, kako smo već ranije naveli, u toku velikog bečkog rata (1683-1699), osmanska država je izgubila ogromne teritorije čiji je gubitak morala priznati i mirom u Sremskim Karlovcima 1699. godine. Tim mirovnim ugovorom priznati su i veliki teritorijalni gubici koje je u toku rata pretrpio ovaj ejalet. Sve je to imalo jakog odraza na administrativno-upravnu podjelu već u prvim decenijama XVIII stoljeća. Umjesto dotadašnjih sedam, Bosanski je ejalet bio sveden na pet sandžaka: bosanski, hercegovački, zvornički, kliški i bihački. Sa novouspostavljenom granicom Osmanske Imperije s jedne, te habsburške i mletačke države s druge strane, neki dijelovi bivšeg krčkog sandžaka, koji su ostali pod osmanskom upravom, priključeni su jajačkom kadiluku koji je bio u sastavu Bosanskog sandžaka. I dok je na jednoj strani taj sandžak uvećavan, dotle je na drugoj strani, tim istim mirovnim ugovorom, izgubio neke teritorije. Nešto slično se dešavalo i u drugim sandžacima ovog ejaleta. Tako je iz sastava bosanskog sandžaka otpala Kostajnica, od hercegovačkog – Gabela, (Herceg) Novi i druga manja mjesta itd. Ti gradovi su bili sjedišta kadiluka koji su i dalje postojali pod tim imenom s tim što su im sjedišta premještena u druga mjesta a i pridodat im je naziv bekija (ostatak). Tako je sjedište Kostajničke Bekije prenešeno u Kozarac, a Novske Bekije u Nikšić. Administrativno-upravna podjela Bosanskog ejaleta je u periodu od 1699. do 1714. godine ostala uglavnom onakva kakva je bila i prije početka rata.³¹

²⁹ Avdo Sućeska, Neke metodološke napomene o pitanju izučavanja ekonomsko-društvenog položaja naših naroda i narodnosti u osmanskoj državi, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, god. XXV, Sarajevo, 1977. 473 (dalje: A. Sućeska, Neke metodološke napomene)

³⁰ H. Šabanović, Bosanski pašaluk, 80

³¹ isto, 229

U prvim decenijama XVIII stoljeća na teritoriji Bosanskog ejaleta bilo je 76 gradova i šest palanki.³² Neki gradovi (Nikšić, Trebinje i dr.) podignuti su već u prvim godinama poslije Karlovačkog mira na mjestima ranijih manjih naselja. U sudsko-administrativnom pogledu cio ejalet bio je podijeljen na 47 kadiluka, a Sarajevo je kao kadiluk većeg ranga imalo kadiju u zvanju mule, pa je tako Sarajevo bilo u rangu mulaluka.³³

Kada se govori o podjeli ovog ejaleta na sandžake, onda se po pravilu navodi da je bihački sandžak neposredno iza 1699. godine ukinut i pripojen bosanskom sandžaku. Čak neki autori, kao npr. H. Šabanović i H. Kreševljaković, navode 1711. godinu kao datum kada je bihački sandžak definitivno ukinut. Međutim, u nekim dokumentima iz 1714. godine, povodom spora oko neisplaćenih 500 groša, navodi se bivši janjičarski aga Mustafa-paša kao mutesarif (sandžakbeg) sandžaka Bihać. To se zvanje i ime navedenog sandžakbega spominje na nekoliko mjesta.³⁴ Prema tome možemo utvrditi da je teritorija Bosanskog ejaleta od 1699. do 1714. godine bila podijeljena na pet, a ne na četiri sandžaka kako se do sada smatralo. Vjerovatno je u toku tursko-mletačko-austrijskog rata 1714-1718. godine, bihački sandžak ukinut. Moglo se to desiti i neposredno iza Požarevačkog mira.

Vrlo interesantne podatke daje i Vladislav Skarić u svom radu o bosanskim spahijama iz 1711. godine.³⁵ Istina, u ovom popisu se navode samo četiri sandžaka, bez bihačkog, ali izuzev Kamengrada ne navodi se više ni jedno mjesto sa njegove teritorije. To se može objasniti i činjenicom da je bilo potrebno da se upravo u tom sandžaku nalaze veće vojne snage i da zbog toga nisu pozvane spahije u rat protiv Rusije. U popisu se navodi 3.617 timara i 144 zijameta.³⁶ Ti su posjedi bili raspoređeni u četiri live koje su nosile imena sandžaka, a manje teritorijalne jedinice od njih zvale su se nahije. One su bile nezavisne od sudsko-administrativne podjele jer su bile posebne oblasti. Prema Vladislavu Skariću, bosanska liva dijelila se na četiri nahije: Novi Pazar, Pavle, Saraj i Brod. Hercegovačka liva sastojala se od nahija Soko, Bistrica i Zagor, a po tri live su imale kliška i zbornička. U kliškoj livi bile su: Neretva, Skopje i Hlivno, a u zborničkoj Brvenik, Koraj i Bogurdlen (Šabac).³⁷

Neposredno iza Karlovačkog mira u nekim krajevima su osnovani i muteselimluci kao npr. u Mostaru, Foči, Nevesinju i Gacku. Na njihovom čelu su se nalazili muteselimi, ljudi koji su u ime bosanskih namjesnika u tim krajevima obavljali razne administrativno-upravne poslove.³⁸ Trebinjski muhafiz je u svojoj nadležnosti pored vojnih obavljao i sve druge administrativno-upravne poslove. Pored Trebinja slične je poslove obavljao i u kadilucima Novske Be-kije, Cernice i Ljubinja.³⁹

U periodu od 1699. do 1714. godine u Bosanskom ejaletu su prema potrebi vršene izvjesne izmjene i u sudsko-administrativnoj upravi. Tako je npr.

³² Istorija II, 1234

³³ isto, 1232; Hamdija Kreševljaković, Muteselimi i njihov djelokrug, Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine, VII, Sarajevo, 1957. 81 (dalje: H. Kreševljaković, Muteselimi); H. Šabanović, Bosanski pašaluk, 229-231

³⁴ ANU BiH, BBAI, M. d. 226 26/II 1126/1714: isto. 227 26/II 1126/1714. f.r.

³⁵ V. Skarić, Popis spahija, 1-99

³⁶ Istorija II, 1235

³⁷ V. Skarić, Popis spahija, 5

³⁸ V. Korać, Trebinje, 163

³⁹ isto, 164

1709 (1121) godine stanovništvo kadiluka Bekije Gabela zatražilo od Porte da se pripoji kadiluku Mostar, što im je i udovoljeno sredinom jula iste godine.⁴⁰ Do tada je ostatak kadiluka Gabele bio u sastavu stolačkog kadiluka.⁴¹ Iste godine je mostarskom kadiluku pripojen i duvanjski koji je bio u sastavu imotskog kadiluka.⁴² Godine 1713. nahija Bilaj trebala je da se izdvoji iz kadiluka Novosel (Kulen Vakuf) i pripoji kadiluku Gölhisar (Jezero). Ta odluka nije bila razumna jer je od Glamoča ovo mjesto bilo udaljeno tri sata, a od kadiluka Jezero 21 sat hoda. Uz to su nastale i neprilike za stanovništvo ove nahije koje je novom administrativnom odlukom bilo opterećeno većim porezima, nego što ih je do tada plaćalo. To je doprinijelo da mnoge porodice napuste ovaj kraj. Upoznavši se sa svim tim, Porta je uvidjela štetnost ove administrativne odluke, pa je bosanskom namjesniku poslala naređenje da se poništi ranija odluka i nahija Bilaj ponovno vrati u sastav novoselskog kadiluka.⁴³ I u drugim mjestima je bilo sličnih izmjena, ali se nismo upuštali dalje u razmatranje jer to nije bitno za ovaj rad.

Dolazak austrijske vojske pod zapovjedništvom princa Eugena Savojskog do Sarajeva 1697. godine i katastrofalni požar u dobroj mjeri su uzrok da u sljedećem stoljeću Travnik postane sjedište bosanskih namjesnika. Na osnovu raspoložive arhivske građe i dosadašnjih naučnih rezultata može se utvrditi da je Travnik postao sjedište bosanskih namjesnika oko 1700 godine. Međutim, neki autori u svojim radovima navode da je tek 1703. godine u Travnik došao vezir kao namjesnik ejaleta,⁴⁴ što potvrđuje i činjenica da je u periodu od 1699. do 1702. godine tadašnji namjesnik Halil-paša Čoso iz ovog mjesta redovno slao Zadranima pisma koja i danas postoje i koja potvrđuju da je Travnik oko 1700. godine i zvanično postao sjedište bosanskih namjesnika.⁴⁵ U prilog ovome govore i podaci da su poslije upada princa Eugena Savojskog i požara koji je tada zadesio Sarajevo, skoro svi iole značajniji civilni objekti izgorjeli, te je utoliko teže bilo da vezir i dalje boravi u njemu kada nije imao odgovarajuće stambene objekte.

Pored Sarajeva i Travnika, među većim i značajnijim mjestima bila su i službena sjedišta sandžakbegova: Pljevlja (Tašlidža), Zvornik, Livno i Bihać, kao i veća trgovačka i zanatska naselja, poput Banjaluke, Mostara, Foče, Prusca, Rogatice i dr.⁴⁶ U njima su bila sjedišta kadija i drugog administrativnog osoblja koje je provodilo naređenja izvršne vlasti iz Travnika i Carigrada. Pored administrativno-upravne, za Bosanski ejalet je veoma značajna bila i vojna podjela, o čemu će biti riječi na drugom mjestu.

⁴⁰ ANU BiH, BBAI, Šikayet defter (dalje: Š. d.) 411,92 396/2 25. VII 1709. (polovina rebiul evvela 1121) f.r.

⁴¹ ANU BiH, BBAI, Maliye defter (dalje: Mal. d.) zb. II 3434-63 – 4, između 28. I i 1. II 1713. (početkom muharrema 1125) f.r.

⁴² ANU BiH, BBAI, Š.d. 403 92 388/2 1121/1709; isto, 410 1121-1709. f.r.

⁴³ ANU BiH, BBAI, Mal. d., zb. I 3434/114 – 2, 11. I 1714. (22. zul-hidždže 1125) f.r.

⁴⁴ Hamdija Kreševljaković, Saraji ili dvori bosanskih namjesnika (1463-1878), Naše starine, br. III, Sarajevo, 1956, 15; Hamdija Kreševljaković – Derviš Korkut, Travnik u prošlosti od 1464. do 1878. godine, Travnik, 1961. str. 20 (dalje: H. Kreševljaković – D. Korkut, Travnik); H. Šabanović, Bosanski pašaluk, 91

⁴⁵ Istorija II, 1233

⁴⁶ H. Kreševljaković – D. Korkut, Travnik, 20

⁴⁷ Istorija II, 1233

MIGRACIONA KRETANJA STANOVNIŠTVA

Migraciona kretanja su bila jedna od osnovnih karakteristika Bosanskog ejaleta u prvim godinama XVIII stoljeća. Godine 1701. Porta je pisala bosanskom namjesniku Halil-paši da je upoznata sa nezakonitim postupcima predstavnika lokalnih vlasti u pograničnim krajevima prema Mletačkoj Republici i Dubrovačkoj Republici. U pismu se navodi da je hrišćansko stanovništvo iz trebinjskog kraja izloženo raznim nepravednim postupcima. Zbog toga su brojne porodice odlučile da se isele i nasele u neki drugi kadiluk. Zato centralna vlada iz Carigrada traži od vezira da u tom mjestu postavi pouzdane i čestite ljude koji će povjerene im zadatke obavljati savjesno. Takođe mu naređuje da u novopodignutu tvrđavu Onogošt postavi brojniju posadu koja će štiti stanovništvo ne samo Nikšića, nego i Drobnjaka, Riđana i drugih mjesta od nezakonitih postupaka pojedinih predstavnika vlasti i hajdučkih četa koje su u to vrijeme bile veoma aktivne.⁴⁸

Razlog za ovakvo interesovanje centralne vlade iz Carigrada bilo je razumljivo. Još u toku rata (1683 – 1699), a i neposredno nakon potpisivanja mirovnog ugovora, znatan dio hrišćanskog stanovništva, u želji da više ne bude pod sultanovom vlašću, napustio je svoje domove i naselio se na teritoriju austrijske i mletačke države. Posebno je ta pojava došla do izražaja u hercegovačkom sandžaku. Videći da su se Mlečani definitivno povukli iz krajeva koji su Karlovačkim mirovnim ugovorom pripali Porti, iz Trebinja, Popova polja, Zubaca i drugih mjesta, 208 porodica sa 1530 članova napustilo je svoje domove i naselilo se u više mjesta Boke kotorske. Najveći broj porodica (178) iselio se iz Trebinja i Zubaca, dok ih je znatno manje bilo iz Popova polja (12) i ostalih okolnih mjesta (18).⁴⁹ Ta seoba iz hercegovačkog sandžaka po svom obimu i broju bila je jedna od najmasovnijih u prvim godinama XVIII stoljeća. Smatrajući da mletačke vlasti ne mogu da obezbijede normalne uslove novopridošlom stanovništvu, a vjerovatno i bojeći se zaoštrenijih odnosa sa Portom, tadašnji mletački generalni providur za Dalmaciju, Alvize Močenigo (1692 – 1702), 1. aprila 1701. godine, izdao je proglas u kome naređuje da se ne primaju izbjeglice sa teritorije Bosanskog ejaleta.⁵⁰

⁴⁸ ANU BiH, BBAI, M. d. 13 26/I 11/1 1112/1701. f.r.

⁴⁹ G. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje*, 417

⁵⁰ isto, 417

I u drugim sandžacima ovog ejaleta odvijala su se migraciona kretanja. Neposredno iza mirovnog ugovora u zapadnim dijelovima bosanskog sandžaka bilo je mnogo nenaseljenih krajeva. Razlog tome bio je u činjenici što se tokom posljednjeg rata (1683 – 1699) veliki dio radno sposobnog stanovništva raselio, a jedan dio i izginuo je u borbama.⁵¹ To je naročito bilo karakteristično za krajeve oko (Bosanskog) Novog, kule Soko, Dubice, Jasenovca, (Bosanskog) Broda, Doboja i drugih mjesta.⁵² Zbog toga, neposredno iza 1699. godine, Porta naređuje veziru Halil-paši da u kasabe, palanke i sela, naseli izbjeglo muslimansko stanovništvo koje je došlo iz krajeva koje je u posljednjem ratu Porta izgubila. U istoj zapovijedi mu savjetuje da, po potrebi, u unutrašnjosti ejaleta dozvoli podizanje potpuno novih naselja, izuzev u krajevima oko rijeka Save i Une, kako je i navedeno u mirovnom ugovoru.⁵³

U to vrijeme zaimi kadiluka Kamengrada i Jajca pismeno se obraćaju kadijama ovih mjesta u kojima traže njihovu saglasnost da na posjedima čiji su oni vlasnici, ne ometaju naseljavanje onih porodica koje su u toku bečkog rata napustile svoje kuće i prebjegle na druge teritorije. Pošto su kadije ovaj zahtjev proslijedili u Carigrad, sa Porte je stigao odgovor u kojem se kaže da u povratku izbjeglog stanovništva nema ništa sporno, te da se mogu vratiti svi koji žele, pod uslovom da prihvataju sve obaveze koje su i prije imali.⁵⁴ U želji da se vrati što više ljudi, vlada iz Carigrada savjetuje bosanskom namjesniku da bude energičan u suzbijanju svih vidova nepravilnosti. Na taj način će se povratiti lična i imovinska sigurnost.⁵⁵

Zbog slabe naseljenosti i nedostatka radno sposobnog stanovništva, imanja su u mnogim krajevima bila zapuštena. To je stvaralo višestruke štete. Vlasnici tih posjeda, kao i osmanska država ostajali su bez redovnih primanja i poreza. Zbog toga su vlasti, neposredno iza 1699. godine dale saglasnost da se na napuštene posjede mogu naseliti izbjeglice koje su se još u toku rata ili neposredno iza Karlovačkog mira iz zauzetih krajeva Ugarske i Slavonije doselile u Bosanski ejalet.⁵⁶ Njihov broj je bio veoma veliki. Na osnovu turskih izvora smatra se da se iz krajeva koji su odlukama mirovnog ugovora došli pod vlast Beča i Venecije, doselilo oko 130.000 muslimanskih izbjeglica na teritoriju Osmanskog Carstva.⁵⁷ Od toga je jedan dio izbjeglica ostao da živi na teritoriju Bosanskog ejaleta, a veći dio se naselio u drugim provincijama osmanske države. Izbjeglo stanovništvo koje je ostalo u Bosanskom ejaletu u manjem je broju prihvatilo da živi na selu. Veći dio se odlučio da živi po gradovima i palankama i bavi se trgovinom i zanatstvom. Njihov dolazak i naseljavanje još više je pogoršalo privredne prilike u kojima se našla prvih godina XVIII stoljeća ova, u evropskom dijelu Carstva, najisturenija osmanska provincija. U to je vrijeme proces osiromašenja zahvatio ne samo nove doseljenike, nego i starosjedioce. Samovolja pojedinih velikodostojnika, nesprovođenje naređenja centralne vlasti, te strah muslimanskog dijela stanovništva da ga

⁵¹ isto, 419-20

⁵² ANU BiH, BBAI, M.d. 288 str. 3 oko 3 I 1701. (21. šabana 1112) f.r.

⁵³ isto, M. d. 286 str. 1, oko 10. XI 1700. (konac džumadel uhra 1112) f.r.

⁵⁴ isto. Š. D. 52 92 60/3 1112-1700. f.r.

⁵⁵ isto, M. d. 9 26/I 7/1 1112/1700. f.r.

⁵⁶ G. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje*, 420

⁵⁷ Adem Handžić, *Bosanski namjesnik Hekim oglu Ali paša*, POf, br. V, 1954/55, Sarajevo, 1955, 144 (dalje: A. Handžić, *Bosanski namjesnik*)

vojska bečkog dvora sa sjevera ili Mlečani sa juga ponovo ne napadnu, karakterizirale su stanje u Bosanskom ejaletu u prvim godinama iza karlovačkog mira.^{57a}

U želji da olakša položaj stanovništva, 1701. godine najuglednije i najuticajnije ličnosti ove provincije obratile su se Porti s molbom da smanji poreze. U toj predstavi su naveli da sadašnja poreska politika može dovesti do još većeg iseljavanja. Uviđajući opravdanost zahtjeva, Porta je pristala da se smanjenjem poreza olakša položaj u kome se nalazio Bosanski ejalet.⁵⁸

Prvih godina XVIII stoljeća lokalne vlasti su u svakom katoliku vidjele austrijsku pristalicu, a franjevece su čak smatrale direktnim bečkim špijunima.⁵⁹ Ovakav stav, ne samo predstavnika vlasti, nego i najvećeg dijela muslimanskog stanovništva, bio je uslovljen događajima za vrijeme bečkog rata kada su se katolici u najvećem broju pridružili sultanovim neprijateljima. Ipak, poslije nekoliko godina, politički i ekonomski su razlozi doprinijeli da se držanje vlasti prema katoličkom stanovništvu promijeni na bolje. Još u toku 1699. godine Porta je proglasila opštu amnestiju i pozvala svo izbjeglo stanovništvo da se vrati na napuštena imanja. Posebnu pažnju vlasti su poklonile povratku izbjeglog sveštenstva, u čemu su donekle imale i uspjeha. Naročito im je stalo do povratka franjevac. S pravom su vlasti računale da će se, sa njihovim dolaskom, odlučiti brže na povratak i izbjegle katoličke porodice. Od poznatijih franjevac u Imotsku krajinu vratio se i fra Mate Jurković, vrlo ugledna ličnost toga kraja, koji se u toku bečkog rata borio na strani Mlečana.⁶⁰ Dolaskom Jurkovića i drugih franjevac, a sa njima i znatnog dijela izbjeglih katoličkih porodica, oživljena je privredna aktivnost toga kraja.

Kolika se pažnja poklanjala vraćanju izbjeglog hrišćanskog stanovništva pokazuje i sljedeći primjer. Porta je bosanskom namjesniku, sandžakbezima, kadijama i drugim predstavnicima vlasti na teritoriji cijelog Bosanskog ejaleta naredila da svima onima koji se vrate na zemlju treba ustupiti napuštena imanja i omogućiti im da imaju potrebno oruđe za obradu i sjeme. Sve im je to trebalo besplatno ustupiti. Na taj način bi se olakšao položaj povratnika i ubrzao povratak onih koji to namjeravaju da učine. U sultanovom fermanu dalje se kaže: »Krajevi moga Carstva ne mogu biti pusti bez raje. Radi oživljavanja i naseljavanja, treba se obazrijeti i smilovati na raju.« Predstavnicima vlasti se, dalje, naređuje da u deftere obavezno upišu sve doseljene porodice, te da se navede kadiluk i sandžak gdje su naseljeni. O svemu tome je potrebno obavijestiti vladu u Carigradu.⁶¹

Preduzete mjere Porte i lokalnih vlasti dale su pozitivne rezultate. To se vidi iz više primjera. Godine 1704, Mehmed, zapovjednik stare tvrđave u Banjaluci, traži od Porte dozvolu za naseljavanje izbjeglog stanovništva u pet sela banjalučkog kadiluka. Pošto u zahtjevu nije bilo ništa sporno, Porta mu daje saglasnost, napominjući da prema raji postupi po zakonu.⁶² Sa sličnom mol-

^{57a} isto, 144.

⁵⁸ ANU BiH, BBAI, Mal.d. zb. IV C - 479 - 2 2. I 1701 (20. šabana 1112); isto, M.d. 3331 308 - 2 1112/1701.; isto, Mal.d. zb. IV C-479 - 3, 11. VIII 1701. (5. rebiul - evvela 1113) f.r

⁵⁹ A. Handžić, Bosanski namjesnik, 146

⁶⁰ Karlo Jurišić, Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine, Zagreb, 1972. 119/120 (dalje: K., Jurišić Katolička crkva)

⁶¹ ANU BiH, BBAI, M.d. str. 323/ - 307 - 3, 15. I 1701. (5. ramazana 1112) f.r.

⁶² isto, Š.d. 225 92 212/2 1116/1704. f.r.

bom se Carigradu obratio i neki Redžep, koji traži saglasnost Porte da naseli pet napuštenih sela u tešanjskoj nahiji. Za uzvrat nudi 500 groša godišnje koje bi slao posadi banjalučke tvrđave za njihove potrebe. Pošto ni ovdje nije bilo nikakvog spora, molba je povoljno riješena.⁶³

Problem male naseljenosti bio je izražen i po selima oko Ljubinja. Takvu situaciju pokušali su da iskoriste zaimi i spahije iz sela Orašja. Oni su bez ičijeg znanja i pitanja prisvojili napuštena imanja. Pošto je posada stolačke tvrđave s tih posjeda godišnje dobivala dio novčanih prihoda, a sada je ostala bez njih, došlo je do spora između uzurpatora i članova posade. Da bi se nastali spor riješio na zadovoljavajući način, vlada iz Carigrada naređuje veziru Elči Ibrahim-paši da postupi po zakonu, te da natjera nove vlasnike da neferima isplaćuju onu sumu novca koja im po zakonu pripada.⁶⁴

Slični nesporazumi su bili i u drugim kadilucima. U molbi Porti koju su poslali neki Mehmed i Mustafa iz mostarskog kadiluka, vidi se da su se oni u sela Draginici i Dobro Selo doselili prije nekoliko godina, a napuštena imanja su počeli obrađivati još dok je trajao bečki rat. Više godina ih u tome niko nije onemogućavao, niti se javljao neko sa pravom prednosti. Međutim, kada se poslije 1699. godine stanje u Bosanskom ejaletu sredilo i anarhija povukla pred redom i zakonom, javljaju se hrišćanske porodice koje traže da im se zemlja vrati. Pošto su u toku rata prebjegle na mletačku teritoriju i tu živjele, to su sada, pozivajući se na amnestiju, odlučile da se vrate u rodni kraj. Čak su od lokalnih vlasti tražili da im se ustupe imanja i svih njihovih rođaka i prijatelja koji su u međuvremenu umrli u izbjeglištvu. Međutim, kako su zemlju obrađivali novi korisnici više od tri uzastopne godine, to je po zakonu i dalje ostala njima.⁶⁵ Pošto je u hercegovačkom sandžaku bilo manje obradljive zemlje nego u drugim sandžacima Bosanskog ejaleta, to su i uzurpacije, a s njima i sporovi bili veoma česta pojava. Zbog toga Porta šalje naređenje svim kadijama spomenutog sandžaka da vlasnike svih posjeda, baština i vinograda koji se protive da vrate raji imanja koja su nekada obrađivali, natjeraju da to učine. Od naseljavanja većeg broja porodica, naglašava se u uputstvu, i vlasti i pojedinci imaju višestruku korist.⁶⁶

Problemi oko rješavanja prava na obrađivanje imanja bili su prisutni i u drugim kadilucima. Pravilo je bilo da svima koji bez ikakvih pritužbi obrađuju zemlju tri godine uzastopno pripada pravo na korištenje te zemlje. Ovakav stav je proisticao iz primjene šerijata. Tako su se u selo Korićani, koje je pripadalo jajačkom kadiluku, neki Mehmed i Omer doselili 1689. godine i punih petnaest godina obrađivali napuštena imanja izbjeglih hrišćanskih porodica. Kada su se poslije Karlovačkog mira javili raniji korisnici, posjedi im nisu vraćeni jer su ih po zakonu izgubili.⁶⁷ Bilo je slučajeva i nasilnog otimanja zemlje. Kada bi izbio spor, uzurpator bi pravom vlasniku vratio jedan prisvojeni dio, a drugi i dalje zadržavao. Takav je slučaj bio u selu Dubice iz novopazarskog kadiluka.⁶⁸ Potkupljivost, kao i drugi razlozi uticali su da se sporovi oko zemlje odugovlače i po više godina.

⁶³ isto, Mal. d. zb. II 9894/14 – 1 1117/1705. f.r.

⁶⁴ isto, Mal. d. zb. II – 21 – 2 1117/1705. f.r.

⁶⁵ isto, Š.d. 108 92 107/1 1114/1702. f.r.

⁶⁶ isto, M.d. 20 26/I 1113/1701 f.r.

⁶⁷ ANU BiH, BBAI, Š.d. 232 92 219/1 1116/1704.f.r.

⁶⁸ isto, Š.d. 370 92 359/2 1120/1708.f.r.

No, i pored navedenih poteškoća, izbjeglo hrišćansko stanovništvo se stalno vraćalo. Na to su dobrim dijelom uticali i povoljniji uslovi zakupljivanja posjeda u osmanskoj nego u mletačkoj državi. Bojeći se masovnijeg iseljavanja mletački generalni providur za Dalmaciju, Đustin da Riva (1705 – 1708) 1707. godine besplatno je podijelio zemlju seljacima koji su živjeli u pograničnim krajevima kako bi usporio njihov povratak na ranije ognjište.⁶⁹

Slično kao i zemljoradničko, i stočarsko stanovništvo je svakodnevno dolazilo ša mletačke na osmansku teritoriju. Pogranične turske vlasti su ih tretirale kao i sve sultanove podanike koji sa svojim stadima prelaze iz jednog u drugi sandžak radi bolje ispaše i kao takvi plaćali su propisane poreze na stoku. Tako npr. na stado od 300 ovaca bili su dužni da daju jednu ovcu, od srednjeg stada dvisku, a od najmanjeg janje.⁷⁰ Oni vlasnici stada kojima je više odgovaralo da plaćaju u novcu, davali su uobičajeni porez od jedne akče na dvije ovce koji je bio stalan od XVI do početka XIX vijeka.⁷¹

Međutim, bilo je mletačkih podanika koji su krišom napasali stada da bi izbjegli plaćanje poreza. Na njih su se žalile pogranične age, naročito one u blizini Cetine i u livanjskom kraju, jer su na taj način bili višestruko oštećeni.⁷² Zbog nerasušćenih odnosa oko ispaše došlo je do sastanka predstavnika mletačkih i turskih vlasti. Koliki je značaj pridavan tim razgovorima vidi se i po sastavu delegacija. Sa osmanske strane su učestvovali tadašnji bosanski defterdar Mehmed-efendija i Abdulah Gani-beg, koga je odredio kliški sandžak-beg Ali-paša, a mletačku delegaciju je predvodio Frane, sin Jure, kako se u dokumentima spominje bez navođenja drugih podataka.⁷³ U razgovoru je odlučeno da se ubuduće ne dozvoli mletačkim podanicima da bez dozvole napasaju svoja stada na osmanskoj teritoriji.⁷⁴

Slično se dešava i u pograničnim krajevima Bosanskog ejaleta prema Austriji. Još u toku bečkog rata veliki broj hrišćanskog stanovništva, naročito katoličkog, prebjegao je na teritoriju habsburške države. Po zaključenju mirovnog ugovora, to je stanovništvo ostalo na austrijskoj strani, preko Save. Sa druge strane, u osmanskoj državi ostali su bogati pašnjaci koji zbog slabe naseljenosti nisu korišteni u punoj mjeri. Znajući za to, odbjegla raja pokušavala je da bez odobrenja sa stadima pređe na teritoriju ejaleta, čemu su se, međutim, turske vlasti energično suprotstavljale, tražeći od vlasnika stoke da se trajno nasele na svoja napuštena imanja, jer im se u suprotnom neće dozvoliti korištenje ispaše.⁷⁵ Na taj način su željeli da u Bosanski ejalet vrate što više izbjeglog stanovništva i da ga nasele duž granice, kako bi se oživjela privredna aktivnost i povratilo stanje kakvo je bilo prije izbijanja rata.

⁶⁹ G. Stanojević., Dalmacija, 11/12

⁷⁰ Avdo Sućeska, Uslovi u kojima su stočari iz Dalmacije koristili ispaše u Bosni u doba osmanlijske vlasti, Zbornik »Odredbe pozitivnog zakonodavstva i običajnog prava o sezonskim kretanjima stočara u jugoistočnoj Evropi kroz vekove«, Posebna izdanja Balkanološkog instituta, knj. 4, Beograd, 1976, 123/4

⁷¹ isto, 120

⁷² ANU BiH, BBAI, M.d. 35 26/I 21/2 1113/1701. f.r.

⁷³ isto, M.d. 36 26/I 21/I i 37 26/I 22/I, 2, 3 1113/1701. f.r.

⁷⁴ isto, M.d. 2945/267 – 1 10. III 1703. (20. ševval 1114) f.

⁷⁵ isto

Gledajući u cjelini migraciona kretanja stanovništva u Bosanskom ejale-tu od 1699. do 1714. godine, može se konstatovati da su svi pokreti stanovniš-tva u ovom periodu nosili u sebi klasna, religiozna i etnička obilježja. Svako ponaosob i sva skupa su se međusobno prožimala, predstavljajući posebnu specifičnost, što je u narednim decenijama još više došlo do izražaja.

ODNOS LOKALNIH VLASTI PREMA NARODU I AKTIVNOST HAJDUČKIH ČETA SA MLETAČKE I AUSTRIJSKE TERITORIJE

Osnovna karakteristika Bosanskog ejaleta prvih godina XVIII stoljeća bila je pravo jačeg i drskijeg. To je uznemiravalo ne samo hrišćansko, nego i muslimansko stanovništvo. U prvim godinama iza Karlovačkog mira, Porta je svakodnevno slala naredbe da se zaustave nezakoniti i nasilni postupci nad pojedincima ili čitavim mjestima. Godine 1701. je poslala i jednu povelju (muafnamu) stanovništvu sarajevskog kadiluka, u kojoj potvrđuje ranije date povlastice neplaćanja opštedržavnih nameta. I nekim drugim mjestima slala je slične povelje.⁷⁶ Koristeći nesređeno stanje, mnogi stanovnici Bosanskog ejaleta su se pokušavali upisati u janjičarski red. Zahvaljujući korupciji i vezama, mnogi su u tome i uspjeli. Time su bili oslobođeni svih poreza i lične odgovornosti mjesnim vlastima, a u odnosu na ostalo stanovništvo bili su u privilegovanom položaju. Zbog takvog stanja i državna kasa je bila oštećena. Za tu pojavu saznala je i Porta. U jednom pismu hercegovačkom paši i svim kadijama toga sandžaka traži se da se ta pojava onemogući, a novoupisani janjičari da se brišu iz janjičarskog reda.⁷⁷

Neposredno iza zaključenog mira primjer zloupotrebe vlasti i korupcije davali su tadašnji bosanski namjesnik Halil-paša i njegovi najbliži saradnici. Stanovništvo Sarajeva, Travnika, Kreševa, Višegrada i drugih kadiluka žalilo se Porti da je vezir sa najuglednijim ljudima protivzakonito, još u toku rata naplaćivao neke poreze *tekâlif-i šakka*. Prilikom prikupljanja vanrednih nameta od ljudi je uzeto na hiljade tovara pšenice i ječma, i na hiljade kilograma mesa i drugih živežnih namirnica. Pored naplaćivanja poreza u živežnim namirnicama, vezirovi ljudi su u toku 1699. i 1700. godine, takođe nezakonito, naplaćivali i poreze u novcu za pojedine proizvode. Ionako ratom osiromašeno stanovništvo našlo se u prvim mirnodopskim godinama u vrlo teškoj situaciji, jer nije bilo u mogućnosti da udovolji ni svim redovnim, a kamoli vanrednim potraživanjima. Zbog toga su molili da Porta interveniše i zaustavi dalje nezakonite postupke svojih najodgovornijih ljudi.⁷⁸

Tako npr. stanovništvo čajničkog i tešanjskog kadiluka se žali na svoje kadije da za usluge naplaćuju mnogo više novca, nego što im je šerijatom pro-

⁷⁶ Avdo Sućeska, Bune seljaka Muslimana u Bosni u XVII i XVIII stoljeću, Zbornik radova, knj. 1, Istorijski institut, Beograd, 1976, 72 (dalje: A., Sućeska, Bune)

⁷⁷ ANU BiH, BBAI, Š.d. 334 92 302/2 1118/1707. f.r.

⁷⁸ ANU BiH, BBAI, Š.d. 38 92 46/2 1111/1700. f.r.

pisano.⁷⁹ U Tešnju i Maglaju su u to vrijeme po zloupotrebama prednjačili predstavnici lokalne uprave.⁸⁰ Iako na navedene žalbe carigradska vlada odgovara pozitivno, nije nam poznato da je nezakonito uzeti novac i namirnice iko vratio.

I posade tvrđava (neferi) bili su oštećeni u platama. Posada tvrđave Stara Gradiška žali se Porti tražeći da joj se vrati nezakonito uzetih 1900 groša koje im je uzeo vezir Halil-paša.⁸¹ Koristeći data mu ovlaštenja, ovaj vezir je i od posade livanjske tvrđave nezakonito uzeo 320 groša, a zatim je nasilno uspio dobiti potvrdu na još 1.000 groša.⁸² Nešto slično desilo se i posadama tvrđava Tešnja, Doboja i Maglaja. I u njima je vezir nezakonito naplaćivao po jedan zlatnik.⁸³ Drugi velikodostojnici su, takođe, koristili svoj položaj da bi se zloupotrebama prema vojnicima i njihovim zapovjednicima obogatili. U tome je naročito prednjačio hercegovački sandžakbeg Durmiš-paša Čengić. On je na ime plata vojnicima, uzimao više novca, nego što ih je stvarno i bilo.⁸⁴

U Lašvi su seljaci pored redovnim bili opterećeni i nezakonitim porezima. Njihov spahija Osman nametnuo im je porez na duvan (resmi duhan), i pored toga im je naplaćivao po 220 akči. Zatim je, zajedno sa svojim prijateljima, dolazio u selo i besplatno konačio i hranio se.⁸⁵ Porta je i ovog puta bila na strani raje, ali se njene odluke nisu izvršavale, jer se raja iz navedenog sela ponovo žalila zbog istih neprilika.⁸⁶ Slične probleme imalo je i stanovništvo Travnika. U žalbi Porti pišu da svakom novom veziru dolaze najuglednije ličnosti ejaleta na čestitanje. Tom prilikom su se više dana zadržali u Travniku, a spavali i hranili se besplatno, što je iziskivalo mnogo novca i obaveza. Porta je odgovorila da se ubuduće tako nešto ne smije više dešavati. Zbog toga naređuje da svi oni koji budu dolazili u Travnik, novom veziru na čestitanje, mpraju platiti odgovarajući novčani iznos onome kod koga budu na spavanju i hraniti.⁸⁷

Kada je za bosanskog namjesnika imenovan Sejfulah-paša (1702 – 1703) još se više pojačala zloupotreba vlasti. Za kratko vrijeme upravljanja, uspio je da sa svojim istomišljenicima, od velikog broja pojedinaca pa i čitavih grupa, nezakonito uzme veće sume novca na ime raznih poreza. O tome postoje brojne žalbe.⁸⁸ Na vezirove nezakonite postupke žalilo se i stanovništvo banjalučkog, pljevaljskog, blagajskog, stolačkog i ljubinskog kadiluka.⁸⁹ I stanovništvo Sarajeva upućivalo je Porti brojne žalbe na Sejfulah-pašu.⁹⁰ Iako je ubrzo

⁷⁹ isto, Š.d. 84 92 86/3 1113/1701. f.r.

⁸⁰ isto, Š.d. 79 92 92/3 1113/1701. f.r.

⁸¹ isto, Š.d. 197 92 186/3 1115/1703. f.r.

⁸² isto, Š.d. 135 92 134/1 1114/1703. f.r.

⁸³ isto, Š.d. 169 92 161/2 1115/1703. f.r.; Avdo Sućeska

Novi podaci o nastanku i visini taksita u Bosni, Prilozi Instituta za istoriju, god. XIII, br. 10/1, Sarajevo, 1974, 138 (dalje: A. Sućeska, Novi podaci)

⁸⁴ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. II 3439/119 – 1,13. III 1712. f.r.

⁸⁵ ANU BiH, BBAI, Š.d. 246 92 232/1 1117/1704. f.r.

⁸⁶ isto, Š.d. 247 92 233/1 1117/1704. f.r.

⁸⁷ isto, Š.d. 336 92 325/2 1119/1707. f.r.

⁸⁸ Enes Pelidija, O prilikama u Bosanskom ejaletu prvih godina XVIII stoljeća, Prilozi Instituta za istoriju, god. XV, br. 16, Sarajevo, 1979, 201 (dalje: E. Pelidija, O Prilikama)

⁸⁹ A. Sućeska, Novi podaci, 136/7

⁹⁰ ANU BiH, BBAI, Š.d. 201 92 190/1 1115/1703. f.r.

smijenjen, Sejfulah-paša je i dalje nastavio sa istim postupcima, vjerovatno zahvaljujući nekom moćnom zaštitniku u Carigradu. Godine 1707. stanovništvo pljevaljskog kadiluka žali se Porti na ovog nasilnika što im ne samo ne vraća nezakonito uzeti novac, nego im je uzeo još 580 groša.⁹¹ Slično je postupio i Ali-paša Skopljak, tadašnji kliški sandžakbeg.⁹²

Takvo ponašanje pojedinih osmanskih velikodostojnika naišlo je ne samo na negodovanje kod raje već i na njen odlučan otpor. Kada je hercegovački sandžakbeg Redžep-paša Šeić 1703. godine sa pratnjom došao u Drobniak da kupi džiziju, bio je ubijen. Ubistvo tako istaknute ličnosti uznemirilo je Portu.⁹³ Da bi očuvala poljuljani autoritet svojih dostojanstvenika, naredila je novom hercegovačkom mutesarifu Ahmedu da sakupi dovoljan broj vojske i da sa njom ode u drobnjačko pleme, te pohvata i kazni ubice.⁹⁴ Taj primjer pokazuje da centralna vlada u Carigradu nije shvatila pozadinu tog ubistva, nego je drakonskom mjerom pokušala da zaštiti postupke onih ljudi koje je postavljala na važna i istaknuta mjesta, a da to nisu zasluživali.

Ne samo veziri i sandžakbezi, nego i niži činovnici, zloupotrebljavali su svoj položaj i bogatili se na račun mjesnog stanovništva. To se vidi i iz čestih žalbi Porti od strane stanovništva Novog Pazara, Pljevalja i Maglaja.⁹⁵

Kakve ličnosti su dolazile na vrlo odgovorne položaje u Bosanskom ejaletu u prvim godinama XVIII stoljeća, vidi se i iz primjera bihačkog sandžakbega Sulejmana. Ovaj osmanski velikodostojnik se odmetnuo od centralne vlade i pobunio stanovništvo. Zbog toga je Porta izdala naredbu svim predstavnicima vlasti, kako u Bosanskom ejaletu, tako i u drugim pašalucima, da se taj odmetnik, bez obzira gdje se nalazio, ubije bez milosti.⁹⁶

Slično su postupali i mnogi drugi. Bivši kadija Banja Luke, Sorgadžić (Sorgadžić zade) Mustafa, te neki, takođe bivši kadija, Jusuf i mutevelija hadži Đulgafić (Đul Gaffar zade) Mehmed, doselili su se u Sarajevo, a zatim se nezakonito proglasili kadijama. Bespravno su kažnjavali stanovništvo i uzimali novac.⁹⁷ Ovaj primjer rječito pokazuje kako je izgledala sudska vlast u ejaletu kada su nasilnici bez odobrenja zvanične vlasti mogli nesmetano, u jednom tako velikom mjestu kao što je Sarajevo, samovoljno uzurpirati sudska vlast. Slično se ponašaju i drugi, koji su zvanično imenovani na visoke funkcije. Hercegovački sandžakbeg je tih godina silom naplaćivao nezakonite poreze od stočara iz blagajskog, stolačkog i ljubinskog kadiluka.⁹⁸ Iako je Porta i u ovom slučaju intervenisala da se onemogući ta zloupotreba, i kasnije je bilo sličnih nezakonitosti. U fočanskom kadiluku zaimi su naplaćivali ušur (desetinu) od svoje raje i kad treba i kad ne treba.⁹⁹

⁹¹ isto, Š.d. 343 92 311/2 1119/1707. f.r.

⁹² A. Sućeska, Novi podaci, 137

⁹³ ANU BiH, BBAI, M.d. 72 26/1 521 1114/1703. f.r.; Gligor Stanojević, Istorija Crne Gore od početka XVI do kraja XVIII vijeka, knj. treća, tom prvi, Titograd, 1973, 239 (dalje: G. Stanojević, Istorija).

⁹⁴ ANU BiH, BBAI, M.d. 74 26/1 54/1 1114/1703. f.r.; G. Stanojević, Istorija, 239

⁹⁵ ANU BiH, BBAI, Š.d. 27 92 36/2 1110/1699; isto, Š.d. 26/1 92 35/1 1110/1699; i 114 92 140/1 1114/1703. f.r.

⁹⁶ isto, M.d. 83 26/1 63/1 1115/1704. f.r.

⁹⁷ isto, M.d. 84 26/1 64/1 1115/1704. f.r.

⁹⁸ isto, Š.d. 329 92 317/1 1119/1707. f.r.

⁹⁹ isto, M.d. 2942/324 - 6 5. IV 1705. (5. zul - hidždža 1116)

Postupci prema raji, na timarima koje su obrađivali, bili su u većini nezakoniti. Na to su uticale i nemoć centralne vlade da intervenše i potkupljivost kadija i drugih velikodostojnika. U rogatičkom kadiluku zaim Mehmed Pašić je od raje oduzimao oranice i livade i pretvarao ih u svoje čifluke. Sve one koji su mu se suprotstavljali hapsio je i mučio na razne načine.¹⁰⁰ Sakupljači poreza su u jajačkom kadiluku naplaćivali veću džiziju nego što je bilo propisano. Istovremeno su prilikom prikupljanja poreza kod stanovništva besplatno se hranili i konačili.¹⁰¹ Neferi stolačke (vidoške) tvrđave su od drobnjačkih sela na ime filurije (porez na stoku) naplaćivali više novca od propisane sume.¹⁰² Zbog nezakonitih postupaka sarajevskog mule skoro svo (i muslimansko i hrišćansko) stanovništvo se 1707. godine pobunilo. Na čelu pobune bio je janjičarski oficir sa svojih 50 janjičara. On je protjerao mulu u Travnik.¹⁰³

Pored predstavnika vlasti, nad rajom i uopšte siromašnijim stanovništvom ejaleta, zloupotrebe su vršile i pojedine vojne starješine i vojnici. U kliškom sandžaku su azapi odlazili u sela i na svakih pet kuća bespravno uzimali 100-150 akči bez ikakva povoda.¹⁰⁴ Porta je i ovog puta bila obaviještena i bez uspjeha je pokušavala da otkloni tu nezakonitost. Slično su postupali i mutesarif ovog sandžaka i njegov vojvoda, koji su pod izgovorom prikupljanja poreza odlazili u mnoga sela i na račun raje besplatno jeli i konačili. Kako se u molbi stanovništva toga kraja navodi, to je jedan od osnovnih razloga da mnoge porodice, pa i cjelokupno stanovništvo nekih sela napušta svoje domove i odlazi u druge krajeve.¹⁰⁵ Tako je stanovništvo sedam sela, u dokumentu se ne navode njihova imena, iz zborničkog sandžaka napustilo svoje domove i naselilo se u druge krajeve ejaleta.¹⁰⁶ I u kadiluku Brvenik nešto se slično dešavalo.¹⁰⁷ Neferi Stare i Nove tvrđave u Banja Luci žale se na nezakonite postupke muteselima. On ih je, bez znanja kapetana tvrđave, nemajući vidljivog povoda, hapsio, izvodio pred sud i kažnjavao, od čega je imao i lične koristi.¹⁰⁸ Čuvari kule u Kotorskom, koja je pripadala nahiji Dobor, žalili su se Porti da stanovništvo i činovnici od njih nezakonito traže poreze (tajalif – ōrfije i šakka) na zemlju koju ne posjeduju.¹⁰⁹ Posada bihačke tvrđave, zajedno sa svojim agama, bila je oštećena u redovnim primanjima. Naime, tadašnji dizdar tvrđave Mehmed Ripač je od aga i nefera Bihaća, još dok je trajao rat od 1698. (1110) godine, počeo uzimati dio novca od plata. U toku narednih nekoliko godina to je dostiglo iznos od 16.000 akči. Zbog toga se žale Porti da im se vrati prisvojeni novac.¹¹⁰ Da li su u svom zahtjevu uspjeli iz dokumenata se ne vidi. Nasilno oduzimanje novca, koji je bio predviđen za plate posada, prisvajanje je i u drugim tvrđavama. Tako je očuh kapetana Dubice, Alija Čorović

¹⁰⁰ isto, Š.d. 19 92 29/4 1117/1705. f.r.

¹⁰¹ isto, Š.d. 302 92 272/2 1118/1706. f.r.

¹⁰² isto Š.d. 317 92 286/2 1117/1706. f.r.

¹⁰³ HAD, Isprave i akti, 18 – 181/1, 3346, dok. 56, 12. I 1707.

¹⁰⁴ ANU BiH, BBAI, M.d. 126 26/I 112/1 1119/1708. f.r.

¹⁰⁵ isto, Š.d. 351 92 339/3 1119/1708. f.r.

¹⁰⁶ isto, Š.d. 364 92 353/2 1120/1708. f.r.

¹⁰⁷ isto, Š.d. 212 92 200/1 1116/1704. f.r.

¹⁰⁸ isto, Š.d. – 92 20/1 1116/1705. f.r.

¹⁰⁹ isto, Š.d. 311, 92 280/2 1118/1706. f.r.

¹¹⁰ isto, Š.d. 300 92 270/2 1118/1706. f.r.

smatrajući da može raditi šta hoće, bez znanja svoga pastorka, kapetana Osmana, došao u tu tvrđavu sa velikim brojem svojih prijatelja. U toku boravka gosti su se besplatno hranili i opijali. Za sve to vrijeme vrijeđali su zapovjednike pojedinih vojnih rodova, kao i obične nefere, a pri polasku su im nasilno oduzeli 36.000 akči. Porta je o tome bila obaviještena, pa je odmah naredila da se prekršioi kazne, a bespravno uzeti novac vrati njihovim vlasnicima.¹¹¹

Sve te nezakonite postupke i nezadovoljstva oštećenih, Mlečani su pažljivo pratili. Njihovi doušnici su redovno, o svemu tome, izvještavali šefa obavještajne službe u Kotoru – Marijana Bolicu. Tako je u jednom izvještaju Bolica bio obaviješten da je bosanski alajbeg sa 500 konjanika i 300 pješaka došao u Bileće. Istovremeno je hercegovački sandžakbeg iz drobnjačkog plemena oteo 3.000 grla stoke i uhapsio četiri glavara i 17 ljudi, koje je vezane u lance odveo za sobom.¹¹² Ti su podaci bili dragocjeni jer su mletačke vlasti na taj način bile upoznate sa stanjem i prilikama u neposrednom susjedstvu i prema njima podešavale svoje ponašanje sa okolnim osmanskim zapovjednicima.

Iako je Porta neposredno iza 1699. godine ukinula porez za čuvanje kaula, koji je plaćan dok je trajao, on je i dalje bio naplaćivan u pojedinim mjestima i nekoliko godina iza toga. Zato je stanovništvo Mostara 1704. godine tražilo od Porte da se to već jednom zabrani. U odgovoru je stiglo izričito naređenje da se jednom za svagda ta vrsta poreza ukinе i ubuduće ne naplaćuje.¹¹³ Prvih godina XVIII stoljeća upadi hajdučkih četa još više su otežavali i onako loše životne uslove pograničnog stanovništva u pograničnim krajevima. Te čete su ne samo pljačkale, nego su i ubijale sve one koji bi im se suprotstavljali. To se naročito dešavalo u kadilucima Ljubinja, Bekije Nove, Cernice i Nevesinja. Pored navedenih mjesta, velika materijalna šteta pričinjavana je i stanovnicima Dubrovačke Republike. U hajdučkim upadima naročito su prednjačile crnogorske čete. Nalazeći se u sličnim poteškoćama, klobučki kapetan Selim-beg je 26. maja 1703. godine pisao Dubrovčanima o Crnogorcima kao o »našiem i vašiem stariem i noviem karvnicima, koi nas svaki dan kolju.«¹¹⁴ U jednom od tih napada 1705. godine pored otete stoke i usjeva, crnogorske čete ubile su i 30 ljudi.¹¹⁵ Ta četovanja su, sa većim i manjim intenzitetom, bila redovna pojava, ali je njihova aktivnost od 1707. godine, sve do dolaska ruskog pukovnika Mihaila Miloradovića 1711. godine, bila svedena na najmanju moguću mjeru. Razlog za tako nešto bio je u stabilnijim prilikama u Bosanskom ejaletu u navedenom periodu.¹¹⁶

I u drugim je pograničnim krajevima Bosanskog ejaleta bila živa hajdučija. Pomagani od austrijskih i mletačkih vlasti, hajduci su nesmetano prelazili granicu i vršili upade u naseljena mjesta. Poslije izvedenih akcija vraćali bi se na austrijsku i mletačku teritoriju. Zbog toga osmanske vlasti zahtijevaju od pograničnih oficira da pojačaju granične kontrole, naročito na prelazima rijeke Bosut i Sava, a na Savi posebno kod Jasenovca. U suprotnom, prijetе da će

¹¹¹ isto, Š.d. 374 92 363/2 1120/1708. f.r.

¹¹² Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/VII a/34e, red. br. 1190, pismo prevod 19. IV 1704. u Kotoru

¹¹³ ANU BiH, BBAI, M.d. 2942/321 – 3 1116/1704. f.r.

¹¹⁴ V. Čorović, Odnosaji, 131

¹¹⁵ ANU BiH, BBAI, M.d. 98 26/I 81/I 1117/1705. f.r.

¹¹⁶ E. Pelidija, Pohodi bosanskih paša, 105

zatvoriti sve granične prelaze na tim rijekama. Takođe upozoravaju da će zbog sigurnosti granice podići cio niz čardaka u kojima će smjestiti vojne posade.¹¹⁷

Zbog čestog uznemiravanja sultanovih podanika, bosanski vezir Halil-paša obratio se pismom mletačkom generalnom providuru za Dalmaciju, Alvize Moćenigu. (1696 – 1702) U pismu ga obavještava da se hajdučka četa od 60 ljudi, predvođena Vidom Petrovićem, nalazi u planini Prolog. Odatle vrše napade na okolne osmanske posade i sela. Prilikom tih akcija mnogi su ljudi ubijeni, a pričinjena je i velika materijalna šteta. Njihova četovanja idu od Livna i Atlagića kuća.

Bojeći se zaoštavanja odnosa sa susjednim osmanskim vlastima, generalni providur je preduzeo mjere da se suzbije hajdučija sa mletačke teritorije. Pošto nije bio siguran da će serdari, iz obzira prema svojim sunarodnicima, uspješno onemogućiti hajduke, taj zadatak je povjerio knezu Antunu Komadeti. Knez je zadatak ozbiljno shvatio pa je organizovao akcije da onemogući daljnju hajdučiju. U jednom okršaju uhvatio je bajraktara Vida Petrovića sa mletačkom zastavom pod kojom su hajduci napadali turske karavane.¹¹⁸

Da ni intervencije bosanskog namjesnika i mletačkog generalnog providura nisu dale željene rezultate, vidimo i iz sljedećih primjera. Početkom 1703. godine, bosanski namjesnik Sejfulah-paša (1702-1703) obraća se generalnom providuru u Zadru, Marinu Zanu (1702-1705). U pismu se navodi da je 60 hajduka sa mletačke teritorije, u planini Prologu, napalo trgovački karavan u kojem je bilo i hrišćana i muslimana. Tom prilikom su poginula 2-3 trgovca, a sva roba im je opljačkana. Ovakav hajdučki napad vezir objašnjava blagim postupcima mletačkih vlasti, koje ih čak i štite. Prijeteći, naglašava da takvi postupci mogu imati vrlo negativne posljedice po međususjedske odnose. Da bi potkrijepio svoje optužbe, navodi kako su livanjske age dolazile u Travnik da mu se žale zbog napada Sinjanina Jadrić Marka. On je noću sa nekoliko drugova napao čuvara kule na cetinskom mostu, Mehmed-agu i ubio ga, a kulu zapalio. Tih dana su hajduci ubili i skelara triljske skele Huseina. Kao krunu optužbe vezir navodi da je na mletačkom teritoriju od zaključenja mira do slanja pisma ubijeno 50 muslimana, a imovina im je opljačkana. Zbog toga traži brzu i efikasnu akciju mletačkih vlasti. U suprotnom, prijeti da će o svemu obavijestiti Portu i da to može dovesti do međudržavne zategnutosti.¹¹⁹

Koliku su pažnju vlasti poklanjale suzbijanju hajdučije vidi se i iz događaja koji su se zbili krajem marta 1703. godine kad je kliški sandžakbeg Mustafa određen da sa 100 nefera očisti od hajduka područje Livna, Glamoča, Plavna i Ostrovice i obalu rijeke Cetine do Trilja. Dobio je zaduženje da na tom području uz pomoć stanovništva suzbije hajdučiju. I sam vezir navodi da će krajem aprila doći u Livno, pa traži od generalnog providura da i on dođe u Split, a ako ne može, da pošalje svog zamjenika. Time je želio da akciji pri-da još veći značaj i da ona bude što uspješnija. U istom pismu je, također, istakao potrebu regulisanja odnosa mletačkih podanika koji su sa svojim stadima dolazili na osmansku teritoriju. Ako se odnosi ne srede kako treba, zaprijetio je da će zaplijeniti stoku.¹²⁰

¹¹⁷ ANU BiH, BBAI, M.d. 49 26/I 25/2 1113/1701. f.r.

¹¹⁸ A. Firdus, Livno, 10

¹¹⁹ HAZ, kutija 27, filza 133, pozicija 173/3, 10. I 1703. (20. šabana 1114)

¹²⁰ isto, pozicija 249/2, 25. III 1703. (6. zul – hidždže 1114)

Slične neprilike sa hajducima i uskocima javljale su se i u drugim mjestima Bosanskog ejaleta. Age tvrđava Bosanski Novi, Dubice i Kule Soko obratile su se molbom Porti, navodeći da je u planini Kozari hajdučija uzela velikog maha i da se pričinjavaju velike štete putnicima, posebno trgovcima. Neke trgovce čak i ubijaju, čime se uveliko otežava razvoj privrednih odnosa. Zbog toga se traži da Porta utiče na lokalne vlasti da se preduzmu potrebne mjere da se hajdučija onemogući.¹²¹

Iz turske arhivske građe vidi se da su znatnu ulogu u onemogućavanju hajdučije imali i ajani. Oni su se brinuli za zaštitu i obezbjeđenje javnog reda i mira koji je zbog hajdučkih četovanja i uskočkih akcija predstavljao jednu od najvećih briga osmanskih vlasti.¹²² Održavanje reda i mira bilo je važno iz više razloga. Jedan od razloga je i taj što je Bosanski ejalet čitavim svojim graničnim dijelom došao u dodir sa jakim veoma agresivnim neprijateljem Porte. Time je postao najistureniji i najugroženiji dio osmanske države u njenom evropskom dijelu.¹²³

Zahvaljujući dobrom strateškom položaju ova isturena osmanska provincija je pružala veoma povoljne mogućnosti za odbranu granica Carstva.¹²⁴ Iako je u tom periodu broj muslimanskog stanovništva u odnosu na hrišćansko bio u opadanju, njegov uticaj u političkom životu ove pokrajine bio je i dalje predominantan.¹²⁵

Godine 1703. mletački povjerenik Marin Zane (1702-1705) obavještavao je dužda da se stanje u Bosanskom ejaletu postepeno normalizuje. Vlast je ponovo počela da funkcioniše i prije bečkog rata. Međutim, bilo je i dalje manjih povremenih sukoba. Iz ovog se izvještaja vidi da su pojedine paše i druge uglednije ličnosti, naročito u hercegovačkom sandžaku, samovoljno ponašale prema raji, što je naročito dolazilo do izražaja pri kupljenju poreza.¹²⁶

Sređujući prilike u ejaletu, na red su došli i oni koji su u toku rata bili na strani sultanovih neprijatelja. Među takvima su i Ahmed Mehmedović, Omer i Alija Huseinović, Omer i Ishak Glavaš, te još nekoliko njihovih pristalica koji su stanovali u tvrđavi Todorovo. Svi su optuženi od dizdara i kapetana okolnih krajiških tvrđava, da su u toku rata sarađivali s austrijskom vojskom i da su lično doprinijeli da mnoge muslimanske porodice budu odvedene u ropstvo. Prvih godina iza rata oni su prebjegli na austrijsku teritoriju bojeći se kazne, a poslije su se, smatrajući da su im postupci zaboravljeni ili da će biti oprošteni, vratili u svoja mjesta. Međutim, odmah je pokrenut postupak za njihovo hapšenje i osudu.¹²⁷ Zloupotrebu položaja vršili su i zapovjednici pojedinih vojnih posada. Početkom 1714. godine, stanovništvo Sarajeva se žalilo na zapovjednika 32 džemata, janjičarskog odžaka Jahjabašu Janovića (Jama-kovića – prim. E.P.). On je zajedno sa svojim istomišljenicima učinio mnoge

¹²¹ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. II - 25 - 1, 25. III 1706. (9. zul - hidždže 1117 f.r.

¹²² A. Sućeska, Ajani, 108

¹²³ isto, 168

¹²⁴ Avdo Sućeska, Specifičnosti Državno-pravnog položaja Bosne pod Turcima, Godišnjak Pravnog fakulteta, br. IX, Sarajevo, 1961, 273 (dalje: A. Sućeska, Specifičnosti)

¹²⁵ isto, 286

¹²⁶ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/VI a/16, red. br. 937, izveštaj 15. VIII 1703., Zadar

¹²⁷ ANU BiH, BBAI, M.d. 89 26/I 67/2 1115/1704. f.r.

nezakonitosti, pa je zbog toga protjeran iz ovog mjesta.¹²⁸ Međutim, njegovi istomišljenici, koji su ostali u gradu, žalili su se Porti na takvu odluku tražeći njenu izmjenu. U pismu su navodili da su sve optužbe bile obična kleveta, a da je Jahjabaša čestit čovjek. Pogotovo se, po njihovom mišljenju, ističe kao čestit oficir koji je na zavidnom nivou održavao disciplinu u svom džematu.¹²⁹ Kako se ovaj spor riješio, nije nam poznato.

Iz naprijed izloženog interesantno je primijetiti da je u tom ratu na strani Portinih neprijatelja bio i jedan, makar i neznatan, dio muslimanskog stanovništva iz ovog ejaleta.

¹²⁸ isto, Sarajevski sidžil br. 97 121, 16 – 20. II 1714. f.r.

¹²⁹ isto, Sarajevski sidžil br. 97 121 16 – 20. II 1714. f.r.

PRIVREDNI ODNOSI

U prvim godinama XVIII stoljeća, slično kao i u svim provincijama Carstva, i u Bosanskom ejaletu je privredna djelatnost bila izuzetno loša. To je bila posljedica šesnaestogodišnjeg rata u kome je izginuo dobar dio radno sposobnog stanovništva. U ovom periodu stanovništvo je u mnogim mjestima ekonomski propadalo od kuge, gladi i ratnih razaranja. Uz sve ovo pojavio se i problem velikog broja izbjeglog stanovništva koje je došlo iz krajeva koji su Karlovačkim mirovnim ugovorom pripali Austriji i Mletačkoj Republici. To je stvorilo još veće poteškoće.¹³⁰ Na ovakvo stanje u dobroj mjeri su uticali i uskočki upadi, kao i hajdučke akcije. Još u toku rata zemljoradnja i stočarstvo su pretrpjeli velike štete. Pominjana četovanja su doprinijela sporijem uklapanju nagomilanih problema u kojima se privreda nalazila.¹³¹ Za to je znala i Porta. U želji da donekle olakša položaj, 1699. godine Porta donosi odluku da se Bosna, zajedno sa Banatom i Beogradskim pašalukom te godine potpuno oslobodi davanja džizije, a osim toga da se brišu i sva ranija dugovanja.¹³²

U narednim je godinama Bosanski ejalet, slično kao i druge periferne oblasti Carstva, plaćao džiziju po najnižoj skali – 100 para ili 2,5 groša.¹³³ Džizija je u osmanskoj državi spadala među glavne poreze koji su se trošili za vojne potrebe.¹³⁴ Kupljena je od sultanovih podanika koji nisu bili islamske vjeroispovijesti na ime lične slobode, i razlikovala se od harača koji je bio porez na zemlju.¹³⁵

U ovo vrijeme u mnogim krajevima Bosanskog ejaleta se osjećala nestašica radne snage. Od toga su imali štetu i vlasnik posjeda i država. Da bi se stanje u tom pogledu donekle popravilo, na opustjelim posjedima se naseljava stanovništvo koje je došlo iz drugih krajeva.¹³⁶ Pored slabljenja autoriteta cen-

¹³⁰ A. Zirdum, Filip Lastrić, 8,9

¹³¹ G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje, 420

¹³² Hamid Hadžibegić, Glavarina u osmanskoj državi, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja IV, Sarajevo, 1966, 102 (dalje: H. Hadžibegić, Glavarina)

¹³³ isti, Džizija ili harač, POF III – IV, 1952 – 53, Sarajevo, 1953, 93/4 (dalje: H. Hadžibegić, Džizija ili harač)

¹³⁴ isto, 55

¹³⁵ isto, 57

¹³⁶ Avdo Sućeska, Ekonomske i društveno-političke posljedice porodičnog oporezivanja u Osmanskom Carstvu u XVII i XVIII stoljeću, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, br. XIII, Sarajevo, 1965, 237 (dalje: A. Sućeska, Ekonomske)

tralne vlasti i ovo je pogodovalo procesu čiflučenja koji je još u prošlom vijeku uzeo velikog maha. Zbog toga se naseljavanje na neobrađenim posjedima, koje su spahije prisvojile, vršilo pogodbom između nezbrinute raje i vlasnika čifluka.¹³⁷ Započeti proces čiflučenja djelovao je na povećanje radne rente. Takvo je stanje pogodovalo konzerviranju ili regresivnom kretanju rente.¹³⁸ U odnosu na timarsko-spahijski sistem, proces čiflučenja je predstavljao određeni napredak jer je više mobilisao radnu snagu. Međutim, zbog primitivne obrade zemlje, poljoprivreda je i dalje ostajala na niskom stupnju produktivnosti.¹³⁹ U novonastalim prilikama, predstavnici lokalne vlasti su postali vlasnici krupnijih zemljišnih posjeda.¹⁴⁰

a) Zemljoradnja

U znaku pojačanog procesa čiflučenja u prvoj deceniji XVIII vijeka učinjeno je mnogo na privrednom oporavku ejaleta. Zahvaljujući povoljnim privrednim uslovima, najviše se ljudi bavilo obradom zemlje. Koristeći nesređeno stanje nakon Karlovačkog mira, veliki dio zemljoradničkog stanovništva, po ugledu na gradsko, pokušao je da se upiše u jačičarske spiskove. Na taj način stanovništvo se željelo osloboditi većine teških državnih poreza.¹⁴¹ U tome su neki i uspjeli. Najbrojnije zemljoradničko stanovništvo nalazilo se u istočnoj, centralnoj i zapadnoj Bosni, kao i u onim krajevima Hercegovine gdje su za to postojali povoljniji uslovi. Upravo se iz tih krajeva, tokom bečkog rata, iselilo najviše hrišćanskog stanovništva, pa je zemlja ostala bez radne snage. Tako su mnoga, do tada plodna imanja, postala zapuštena, od čega je i država imala štete. Zato osmanske vlasti nastoje da ponovo vrate to stanovništvo, kako bi se brže obnovila privredna aktivnost. U tom cilju uvodi se i plaćanje poreza po najnižoj stopi, a raniji dugovi se otpisuju. Takođe su, u cilju obrade što više zemljišnih posjeda, manje i veće obradljive površine davane na korištenje i posadama pojedinih tvrđava. Na taj su način neferi npr. Kamenograda, Bihaća, Kostajnice, Nikšića i drugih mjesta došli do imanja za koja su državi morali davati uobičajene poreze.¹⁴²

Iz naprijed izloženog vidi se da je prvih godina XVIII vijeka u Bosanskom ejaletu bila više izražena potražnja za radnom snagom, nego za zemljom. Zbog ratova, gladi i zaraznih bolesti u ovo vrijeme naročito je smanjen broj muslimanskog stanovništva. Zato u krajeve koji su opustjeli, u znatno većem broju, negdje spontano, a negdje organizovano, počinje naseljavanje hrišćanskog stanovništva iz crnogorskih nahija, Hercegovine i Dalmacije. Neposredno iza 1699. godine najviše se takvih porodica naselilo u centralnoj i istočnoj Bosni.¹⁴³

Za ovo vrijeme Bosna je proizvodila žitarica u dovoljnim količinama. Bosanska krajina i dolina Neretve bili su poznati žitorodni krajevi. Određene

¹³⁷ Avdo Sućeska, O nastanku čifluka u našim zemljama, GDI BiH, br. XVI, Sarajevo, 1965, 45 (dalje: A. Sućeska, O nastanku)

¹³⁸ A. Sućeska, Ekonomike, 233

¹³⁹ A. Handžić, Bosanski namjesnik, 146

¹⁴⁰ A. Sućeska, Neke metodološke napomene, 478

¹⁴¹ A. Sućeska, Elementi, 70

¹⁴² Avdo Sućeska, Položaj raje u Bosni u XVIII stoljeću, »Dijalog«, br. 6, Sarajevo, 1978, 64/5 (dalje: A. Sućeska, Položaj raje)

¹⁴³ isto, 66; isti, Neke osobenosti, 334

količine žitarica su se prodavale i u mletačkoj Dalmaciji. Iz Bosanske krajine žito se prodavalo u mjestima sjevernije od Splita, a iz doline Neretve u južnijim krajevima.¹⁴⁴ I dok su neki krajevi vapili za radnom snagom i imali zemljišta u izobilju, dotle je u Bosanskoj krajini, a prije svega oko Banjaluke, glad za zemljom bila izraženija. Stanovništvo ovog grada se 1701. godine žali na doseljenike koji su dotadašnje ispaše prisvajali u želji da ih pretvore u ziratne rente. Nastali spor Porta je prepustila na rješavanje veziru Halil-paši.¹⁴⁵ Dolazak izbjeglica iz krajeva preko Save i Dunava, još više je pogoršao privredne prilike. Na ovo se nadovezala i određena nesigurnost uslovljena karakterom pograničnog područja u kojem su sve prisutniji uskočki i hajdučki upadi.¹⁴⁶ To je još više uzdrimalo moral stanovništva, pa se to posredno manifestovalo i u poljoprivredi. Međutim, zahvaljujući velikim obradivim površinama i plodnosti zemlje, od prvih godina XVIII stoljeća, prinosi žitarica su tako veliki da su ne samo zadovoljavali domaće potrebe, nego su preticali i za izvoz.¹⁴⁷ Pored pšenice, raži, ječma i ovsu, iza 1699. godine se počeo uzgajati i kukuruz.¹⁴⁸ Tako se i pored početnih slabosti zemljoradnja među prvim privrednim granama oporavlja.

b) Stočarstvo

Druga privredna grana u kojoj je bio angažovan veliki broj stanovništva je stočarstvo, u kojem dominira ovčarstvo. U cijelom su ejaletu brojni pašnjaci na kojima se napasa stoka. Neposredno iza Karlovačkog mira sa svojim su stadima u Bosnu dolazili stočari i iz susjedne Austrije i Mletačke Republike. Narочito su u prvim godinama XVIII vijeka radi ispaše u Bosnu redovno dolazili dalmatinski stočari. Tretirani su kao i stočari koji su živjeli na teritoriji Carstva i plaćali su uobičajene poreze. Na stado od 300 ovaca davali su jednu ovcu, od srednjeg stada dvisku i od manjeg janje.¹⁴⁹

Vlasnici stoke koji nisu željeli da plaćaju poreze u naturi, na svakog su brava plaćali po jednu akću, na 100 brava po 20 akči na ime *âdalet-i gulamiye* (tj. troškova za kupljenje) i na svakih 300 ovaca po pet akči na ime tzv. *torovine* (*resm-i oğil*). Ovakva vrsta novčanih poreza na stoku uvedena je 1690/1. godine, a važila je za cijelo XVIII stoljeće. Porez je bio isti za sve sultanove podanike, bez obzira na vjeroispovijest.¹⁵⁰ Na ime ovog poreza u Bosanskom ejaletu 1699. godine prikupljeno je 94.620, a za 1700. godinu 99.620 groša.¹⁵¹

Kada su se iza zaključenog mirovnog ugovora unutrašnje prilike sredile, povećao se i broj stada krupne i sitne stoke. To je dovodilo do sukoba njihovih vlasnika oko ispaše, pa su sudovi bili veoma angažovani. Narоčito su se sporili stočari u pograničnim krajevima. Pošto je tu bilo više dobrih pašnjaka,

¹⁴⁴ B. Hrabak, Privreda Banjaluke, 91

¹⁴⁵ ANU BiH, BBAI, Š. d. 85 92 87/1 između 8. II – 3. X 1701. (pisan u defteru koji je datiran od kraj šabana 1112 – početak džumadel ula 1113) f.r.

¹⁴⁶ A. Handžić, Bosanski namjesnik, 144

¹⁴⁷ Hamdija Kreševljaković, Gradska privreda i esnafi u Bosni i Hercegovini (1463-1851) GID BiH, br. I, Sarajevo, 1949, 171 (dalje: H. Kreševljaković, Gradska privreda)

¹⁴⁸ isto, 171

¹⁴⁹ A. Sućeska, Uslovi, 124

¹⁵⁰ Hamid Hadžibegić, Porez na sitnu stoku i korišćenje ispaša, POF VIII – IX/1958 – 9, Sarajevo, 1960, 71 (dalje: H. Hadžibegić, Porez)

¹⁵¹ isto, 95

stočari susjednih zemalja su ponekad legalno, a češće ilegalno, prelazili na teritoriju ejaleta i napasali svoja stada, te tako nanosili štetu sultanovim podanicima. Naročito su česte žalbe bile na mletačko-turskoj granici o čemu je bila obaviještena i Porta, o čemu postoji više podataka u *Şikayet defterima*.¹⁵²

c) Gradska privreda

Dok se seosko stanovništvo bavi zemljoradnjom i stočarstvom, u gradovima preovladava zanatstvo i trgovina. Od svih gradova koji su stradali u bečkom ratu, najveće je gubitke pretrpjelo Sarajevo. U vojnom pohodu princa Eugena Savojskog oktobra 1697. godine, skoro svi privredni objekti (zanatske radnje, dućani, manje radionice, i dr.) su spaljeni. Poslije 1699. godine, Sarajlije, za relativno kratko vrijeme, podižu više zanatskih i trgovačkih radnji, kao i neke radionice, što utiče da se privredna aktivnost brzo obnovi.¹⁵³ U privredi se u ovo vrijeme događa još jedan proces, a taj je da po gradovima janjičari u zanatstvu i trgovini počinju igrati sve zapaženiju ulogu.¹⁵⁴ Zahvaljujući privilegijama koje je imala janjičarska organizacija tokom XVII, a naročito u XVIII vijeku, veliki broj ovih privrednika je upisan u njene redove.¹⁵⁵

U ovom ejaletu su bile zastupljene skoro sve vrste zanata. Naročito se svojom brojnošću ističu prerađivači kože (sarači, obućari, opančari) i za izradu gvozdениh predmeta (kovači, kazandžije i dr.) U mnogim mjestima se nalaze kožare (tabhane) u kojima se prerađuje koža. Jednu od njih je 1704. godine u Travniku podigao tadašnji vezir Ibrahim-paša.¹⁵⁶ Prolazeći kroz mnoga mjesta Bosanskog ejaleta, Evlija Čelebi je sredinom XVII vijeka zabilježio i postojanje brojnih esnafa, koji su okupljali zanatlije iste struke, a imali su zadatak da štite njihove interese. Za potrebe gradskog i seoskog stanovništva izrađivani su, u zanatskim radionicama, skoro svi proizvodi. Raspolazući dovoljnim količinama gvozdene i drugih ruda, te imajući brojne zanatlije, ova pokrajina je u tom pogledu zadovoljavala svoje potrebe, a mnoge je proizvode nudila i drugim krajevima Carstva, pa čak i susjednim zemljama. Tako se npr. iz Vareša u većim količinama izvozila gvozdена ruda i kovano željezo.¹⁵⁷ Za potrebe mjesnih posada zanatlije su pravile i velike količine bombi, granata i topova.¹⁵⁸ Što se tiče izrade gvozdениh predmeta, kao da je postojala prećutna podjela rada. Tako se u Varešu prave krupniji predmeti, te oružje i roba za vojne posade; u Kreševu konjske potkovice, klinci i brave; u Fojnici sve vrste eksera; u Borovcu kod Tuzle poljoprivredni alati; u Očeviji kod Vareša posuđe, vrata za peći i gvožđa za hvatanje divljači; a u Starom Majdanu polufabrikati svih vrsta gvozdениh predmeta.¹⁵⁹ Među najbrojnijim zanatima je bio kazandžijski. Najviše kazandžija je bilo u Sarajevu. Imali su i svoj esnaf, na či-

¹⁵² ANU BiH, BBAI, M. d. 35 26/I 21/2 1113/1701. f.r.

¹⁵³ Istorija II, 1237

¹⁵⁴ isto, 1235

¹⁵⁵ Vojislav Spaić, Pravni režimi u Bosni i Hercegovini za vrijeme Turaka, Istorijsko pravni zbornik II, Sarajevo, 1949, 104; A. Sućeska, Elementi, 69

¹⁵⁶ H. Kreševljaković, Esnaf, 63

¹⁵⁷ Hamdija Kreševljaković, Željezni obrt u Varešu do godine 1891, Napretkova kulturno-historijska zbirka, Sarajevo, 1933, 14 (dalje: H. Kreševljaković, Željezni obrt)

¹⁵⁸ isti, Vareš, 448

¹⁵⁹ isti, Gradska privreda, 189

jem čelu je 1707. godine bio neki Ahmed-baša.¹⁶⁰ Pored terzijskog (krojačkog) i čurčijskog zanata, u Bosanskom ejaletu su bili i brojni majstori za izradu raznih vrsta oružja. Bilo ih je u više mjesta.

d) Trgovina

Zapaženu ulogu i mjesto u privrednom životu je imala i trgovina. Karlovačkim mirom Porta je na Jadranu izgubila nekoliko dotada značajnijih trgovačkih luka. Jedino su Ulcinj i Bar ostali u granicama Carstva, dok su posjedi Kleka i Sutorine, s ekonomskog stanovišta u XVIII vijeku, bili bez nekog većeg značaja. Trgovina sa susjednim austrijskim i mletačkim trgovcima je nastavljena. U Austriju su se izvozile sve vrste roba koje su se proizvodile u ejaletu, kao što su rude, stoka, koža, vuna, vosak i drugi proizvodi; a u Bosnu su se uvozili so, kalaj, luksuzni predmeti i skupocjene tkanine. Spoljna trgovina sa pograničnim austrijskim mjestima odvijala se preko određenih skela na plovnim rijekama. Poznate trgovačke skele na Savi bile su: Rača, Brčko, Orašje, Šamac, (Bosanski) Brod, Dubočac, Kobaš i Gradiška. Od skela na Uni najpoznatija je bila ona kod Kostajnice. Bilo je, također, nekoliko mjesta na kojima se trgovina obavljala i ilegalno.¹⁶¹ U skoro svim naseljenim mjestima u dolini rijeke Bosne bila je veoma živa trgovačka aktivnost.¹⁶²

Ništa manjeg intenziteta, nije bio trgovački promet ni sa mletačkom i dubrovačkom državom. U to vrijeme najpoznatiji trgovački centri na Jadranu su Zadar, Dubrovnik i Split. Tu su osmanski carinski službenici kontrolisali cijene i brinuli se o načinu obavljanja trgovine.¹⁶³ Pored navedenih mjesta, na ovom području se trgovački promet obavljao i na skelama Risna, (Herceg) Novog, Kleka (Zažablje), Slanog, Ledenice na Neretvi (Gabele), Makarske, Šibenika, Obrovca i Carine. Tu su i stalni carinski službenici (emini), koji se pored trgovačkih poslova brinu i o sultanovim podanicima koji bi se našli u poteškoćama. To znači da su obavljali i konzularne poslove. Eminu su svoje pretpostavljene obavještavali o svemu što bi saznali u mjestu boravka. Naročito su u tome bili aktivni dubrovački emini.¹⁶⁴ Pored zvaničnih predstavnika osmanskih vlasti, u lukama su bili i predstavnici trgovaca, koji primaju i prosljeđuju robu u određenom pravcu. Imali su zvanja konzula, špedicionara, korespondenta i dr.¹⁶⁵ Svake godine su osmanske vlasti davale carine u zakup (mukata) pojedinim ljudima, ili grupama. Zakupnici carina su se zvali amaldari ili amili.¹⁶⁶

Trgovci iz Bosanskog ejaleta su donosili u Dubrovnik kožu, vunu, rude, vosak, med i drugo, a od Dubrovčana su kupovali začine, kafu, tkanine i drugu luksuznu robu.¹⁶⁷ U splitskoj luci se trgovalo robama zapadne i orijentalne

¹⁶⁰ isti, Esnafi i obrti, 100

¹⁶¹ isti, Kapetanije, 49

¹⁶² Hamdija Kreševljaković, Saobraćaj u dolini rijeke Bosne, Napredak, kalendar za godinu 1948, Sarajevo, 1948, 142/3 (dalje: H. Kreševljaković, Saobraćaj)

¹⁶³ Seid Traljić, Trgovina Bosne i Hercegovine u lukama Dalmacije i Dubrovnika u XVII i XVIII stoljeću, Pomorski zbornik I, Zadar, 1962, 342 (dalje: S. Traljić, Trgovina)

¹⁶⁴ isto, 342/3

¹⁶⁵ isto, 344

¹⁶⁶ isto, 343

¹⁶⁷ isto, 363

provenijencije.¹⁶⁸ Zadar je bio poznata bosanska pijaca za stoku.¹⁶⁹ Sve odluke o trgovini bile su u nadležnosti bosanskog namjesnika i njegovih saradnika. Finansije vezane za ovu privrednu granu vodio je defterdar kojeg je u svojstvu šefa finansija imenovao glavni defterdar iz Carigrada. Po rangi iza njega dolazili su glavni carinski službenici u navedenim mjestima sa zvanjem emina.¹⁷⁰

Trgovinom su se bavili ne samo pripadnici islamske, nego i hrišćanske, i jevrejske vjeroispovijesti. Sva su veća mjesta u ejaletu imala svoje čaršije u kojima se obavljala trgovina. Po broju dućana i obimu trgovačkog prometa isticali su se prije svega Sarajevo, Mostar, Banja Luka, Travnik, Zvornik, Pljevlja, Foča i Novi Pazar. Neposredno iza mirovnog ugovora u pograničnim mjestima se pristupilo, ne samo obnovi naselja nego i oživljavanju trgovačkog prometa. U tome je Porta požurivala vezira Halil-pašu da utiče na trgovce duž austrijske granice da nastave sa prekinutom aktivnošću pod uslovima propisanim mirovnim ugovorom.¹⁷¹ Napori na oživljavanju trgovine čine se i prema Mletačkoj Republici. Neposredno iza rata Venecija je preko splitske luke počela obnavljati trgovačku razmjenu i proširivati je u novopodignutim skelama Gabele, Risna i Herceg Novog, što je Dubrovačkoj Republici pričinjavalo velike štete.¹⁷² Zbog toga ona ometa otvaranje novih, a tamo gdje su već radile, interveniše kod bosanskog namjesnika, i u Carigradu da se zatvore, u čemu je, zavisno od okolnosti, ponekad imala i uspjeha. Takvo stanje ostalo je sve do 1714. godine.¹⁷³ Dubrovčanima je naročito teško palo otvaranje novske skele. Zato su preko svoga poslanika Marina Kobage pokušali podmititi vezira, da zabrani bosanskim trgovcima da trguju preko ove skele. I ovdje je, prema datim uslovima, od slučaja do slučaja bilo promjenljivog uspjeha. Januara 1704. godine providur Dalmacije Alvize Moćenigo pisao je Senatu da vezir ne dozvoljava da se otvore skele u Čitluku i Herceg Novom. Slično Dubrovčanima i Mlečani se služe istim sredstvima: uz bogate poklone dobivaju dozvolu od Ali-bega trebinjskog da otvore skele u Risnu i Herceg Novom uprkos žestokom opiranju dubrovačkih trgovaca. Takva je praksa nastavljena i u sljedećim godinama.¹⁷⁴

Godine 1701. mletački je providur Bartolo Moro razgovarao sa trebinjskim kapetanom Osman-agom Resulbegovićem o oživljavanju trgovačkog prometa u tom kraju. Iako je bilo još dosta neriješenih pitanja, na tom je sastanku odlučeno da se u obostranom interesu trgovački promet uveća.¹⁷⁵ U prvim godinama nakon mirovnog ugovora ostala su brojna neriješena pitanja. Tako su mletačke vlasti u Dalmaciji carinile robu koja je dolazila sa teritorije Carstva, iako po propisu nije trebalo da bude carinjena. Na vezirove žalbe Carigradu, stigao je odgovor da to riješe lokalni funkcioneri obiju strana i da

¹⁶⁸ isto, 364

¹⁶⁹ isto, 367

¹⁷⁰ isto, 342

¹⁷¹ ANU BiH, BBAI, M. d. 250 49 253/2 1110/1699. f.r.

¹⁷² H. Hajdarhodžić, Hercegovačke porodice, 111

¹⁷³ V. Foretić, Povijest Dubrovnika, 198

¹⁷⁴ Sime Ljubić, O odnošajih među Republikom Mletačkom i Dubrovačkom od početka XVI stoljeća do njihove propasti, Rad JAZU, knj. LIV, Zagreb, 1880, 125/6 (dalje: S. Ljubić, O odnošajih); V. Vinaver, Dubrovnik i Turska, 6

¹⁷⁵ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/VIIa a/13, red. br. 1150, izveštaj Herceg Novi 11. VIII 1701.

time ne opterećuju ni Portu, ni Carigrad.¹⁷⁶ Nesporazuma je bilo i u samom ejaletu, gdje se propisi o oporezivanju robe nisu poštovali.

Trgovačka aktivnost je poslije 1703. godine postala intenzivnija. Do tada su se prilike u ejaletu u dovoljnoj mjeri sredile, što se manifestovalo i u osjećaju lične i imovinske sigurnosti. U ovo vrijeme povećava se broj hrišćanskih, naročito srpskih, trgovaca. Dubrovnik je i dalje zadržao primarno mjesto u trgovačkoj razmjeni. U njega su radi poslova dolazili skoro svi iole poznatiji trgovci iz Bosne.¹⁷⁷ Zahvaljujući ličnim sposobnostima, sarajevski trgovci pravoslavne vjeroispovijesti se neposredno iza 1699. godine naglo bogate i postaju veoma ugledni i cijenjeni poslovni ljudi u svim sredinama.¹⁷⁸

Od svih trgovaca, obimom poslova i bogatstvom naročito su se isticala dva brata, Ahmed i Osman Dženetić. Oni su trgovali luksuznom robom, ali su i, uz nepoznatu procenu, davali novac u zajam. Poslovne veze održavali su, kako u mnogim mjestima Carstva, tako i u susjednim državama.¹⁷⁹ Od ostalih trgovačkih porodica koje su se po svom ugledu i bogatstvu isticale bile su: Hadžiosmanovići, Hadžihasanovići, Mirica, Behmeni, Kajtazi, Omeragići, Mehmedbašići, Šarci, Bubice, Kapići, Hume, Alajbegovići i dr.¹⁸⁰ Među najistaknutijim trgovcima koji su trgovali sa kožom u ovo vrijeme se naročito ističu hadži Jovo Dučić i Tripko Jovanović.¹⁸¹ Dok su navedeni trgovci manje-više najviše uvozili preko splitske luke, Damjan Arnautović, Milutin Petrović i hadži Simo Drašković su izvozili svoju robu preko te luke. Od uglednijih jevrejskih trgovaca najistaknutiji su bili Vito Levi i Vito Atias koji su se bavili prodajom voska.¹⁸²

Kao i u prethodnom stoljeću, i u prvim godinama XVIII vijeka Dubrovnik zadržava primarno mjesto u robnoj razmjeni. Od 1703. do 1706. godine bosanski trgovci su iz Dubrovnika uvezli 896,5 bala obrađene janjeće kože za kožuhe.¹⁸³ Neka mjesta čije su se posade izdržavale od prihoda carine, imala su poteškoća. Tako su neferi koji su čuvali stražu na Starom mostu u Mostaru, u želji da uzmu što više novca, naplaćivali od trgovaca veću carinu od propisane, pa su trgovci iz drugih mjesta a naročito prodavači živežnih namirnica počeli izbjegavati Mostar. Tako je zavladała oskudica, pa se stanovništvo žalilo Porti koja naređuje veziru i mostarskom kadiji da ponovo uvedu red, kao što je bilo i prije.¹⁸⁴

Zadar, poznat po stočnoj pijaci, bio je vrlo važno mjesto i za bosanske trgovce. Godine 1705. i 1706. trebinjski trgovac Milutin Stojanović i Hercegovac Gavro Miloradović, koji je za stalno mjesto svog boravka izabrao Dubrov-

¹⁷⁶ ANU BiH, BBAI, M. d. 54 26/I 33/2 14. V - 3. X 1701. (pisano u defteru od sredine zul-kade 1112. do kraja rebiul-ahira 1113) f.r.

¹⁷⁷ Seid Traljić, Izvoz bosanske robe preko splitske luke u XVIII stoljeću, Pomorski zbornik III, Zadar, 1965, 811; (dalje: S. Traljić), V. Vinaver, Dubrovnik i Turska, 70

¹⁷⁸ D. Mazalić, Dvije stare slike, 48

¹⁷⁹ Hamdija Kreševljaković, Dženetići, Radovi Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine, knj. I, br. II, odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, Sarajevo, 1954, 116/7

¹⁸⁰ Safet Burina, Trgovački odnosi Bosne i Hercegovine sa Dubrovnikom i Venecijom u XVIII vijeku, Gajret, kalendar, Sarajevo, 1937, 157

¹⁸¹ V. Korać, Trebinje, 338/9

¹⁸² S. Traljić, Izvoz bosanske robe, 815/6

¹⁸³ isti, Trgovina Bosne i Hercegovine, 354

¹⁸⁴ ANU BiH, BBAI, M. d. 2942/321 - 3 1. VII 1704. (26. safera 1116) f.r.

nik, prodavali su volove na ovoj pijaci.¹⁸⁵ Trgovci koji su kupovali i prodavali volove, izbjegavali su da plate propisane poreze. Zbog toga je štetu trpjela i država, ali i posade tvrđava koje su od tih prihoda primale platu. Tako su se 1706. godine posade Varcar Vakufa (Mrkonjić Grada) i Sanice žalile Porti da su od tih trgovaca zakinuti u primanjima i traže zaštitu. Njihovoj molbi se udovoljava i iz Carigrada stiže naređenje da se u svim mjestima porezi i takse na prodaju stoke uzimaju po propisima.¹⁸⁶ Veoma živ promet je bio i u pravcu Herceg Novog. Preko ove luke bosanski trgovci su uvozili vunu, sir i druge stočne proizvode. Tome su se u svim prilikama suprotstavljali Dubrovčani.¹⁸⁷

Dubrovačka vlada je imala poteškoća sa svojom kolonijom u Sarajevu. Još u XVII vijeku Dubrovčani su osjetili da im sarajevski trgovci počinju sve ozbiljnije konkurisati. Prilikom spaljivanja Sarajeva 1697. godine stradale su radnje i kuće i njihovi ljudi. Poslije Karlovačkog mira dubrovačka vlada je tražila od osmanskih vlasti da im se izgrade novi objekti i nadoknadi šteta. Međutim, domaći trgovci su ih u tome ometali. Oni su išli čak dotle da su Dubrovčanima zabranili pristup u ovaj grad, u čemu ih je podržavalo i mjesno stanovništvo.¹⁸⁸ Zbog toga je dubrovački poslanik intervenisao na Porti.¹⁸⁹ Povodom nastalog spora lično se angažovao sultan Ahmed III. U fermanu koji je poslao bosanskom namjesniku naredio je da se dubrovačkim trgovcima koji dolaze u ovaj grad, i uopšte u svim mjestima ejaleta, pruži puna pravna zaštita i da im se dozvoli nesmetana trgovačka aktivnost. Na kraju se naglašava da se i u prošlosti sa njima uvijek lijepo postupalo, te da tako treba nastaviti i ubuduće.¹⁹⁰ Na ovakve intervencije se pozivaju i Dubrovčani koji su boravili u Sarajevu.¹⁹¹ Sve ovo je doprinijelo da se njihov položaj, poslije početnih poteškoća donekle popravio.

U prvim decenijama XVIII vijeka se preko Risna, Herceg Novog i Gabele, zahvaljujući agama Trebinja i Klobuka, odvijao ilegalni promet robe. Zbog toga je 1709. godine veziru i hercegovačkom sandžakbegu sa Porte stiglo naređenje da suzbiju tu pojavu, te da se ubuduće sva trgovačka aktivnost ovog ejaleta odvija preko dubrovačke luke. U fermanu se ističe da zbog dotadašnjeg nepoštovanja trgovačkog prometa veliku štetu imaju vojne posade Počitelja i Ljubuškog koje jedan dio svojih mjesečnih prihoda dobivaju upravo iz prihoda dubrovačke carine.¹⁹² No, i pored upozorenja sa najvišeg mjesta, naređenja se nisu izvršavala. To se vidi i iz izvještaja Junija Antunova Resića, koji je sa Konavala pisao vladi da je sredinom juna 1709. godine iz pravca Trebinja u zabranjene skele prošlo 114 konja natovarenih sirom, 10 žitom, 6 voskom, 42 tovara vune, 21 tovar katrana, a iz drugih mjesta Hercegovine poslato je 134 tovara soli.¹⁹³

¹⁸⁵ S. Traljić, *Trgovina Bosne i Hercegovine*, 367; isti, *Zadar i turska pozadina do XV do potkraj XIX stoljeća*, Grad Zadar, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. XI – XII, Zadar, 1965, 221

¹⁸⁶ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. II – 27 – 1 13. IV 1706. (26. zulhidžde 1117) f.r.

¹⁸⁷ HAD, Isprave i akti, 18 – 181/2(1), dok, 208, 217, 2. i 29. IV 1706.

¹⁸⁸ S. Traljić, *Trgovina Bosne i Hercegovine*, 354

¹⁸⁹ HAD, *Lettere e commissioni di Levante* 67 (1703-1707), dok, 211, 13. XII 1706. (dalje: Let. e comm.)

¹⁹⁰ HAD, *Acta Turcarum A VI*, dok, 83 4. VI 1707. (2. rebiul-evvela 1119)

¹⁹¹ HAD, Lett. e comm. di Levante, 68 (1707 – 1712) 15 – 17, 27. IX 1707.

¹⁹² ANU BiH, BBAI, M. d. 142 26/1 127/2 11. II 1709 – 16. VII 1711. (pisan u defteru koji je datiran od konca ševvala 1120. do konca rebiul – evvela 1123) f.r.

¹⁹³ HAD, Isprave i akti, 18 – 181/3(2), dok. 138 23. VI 1709.

U cilju bolje trgovačke razmjene, mletačke i osmanske vlasti su međusobno regulisale kojim putem treba da se stoka kupljena u Bosanskom ejaletu goni na zadarsku pijacu. Time su se željeli izbjeći sporovi i štete nastale u raznim prilikama.¹⁹⁴ Nesporazumi između mletačkih i turskih podanika na zadarskoj pijaci bili su veoma česti. Obje su se strane žalile zbog neisplaćivanja prodane stoke. Tako su se bosanski trgovci žalili Porti da im Zadrani nisu isplatili novac za prodane volove iz 1710. godine, pa je zbog toga iz Carigrada veziru stiglo naređenje da lično mora provjeriti istinitost žalbe.¹⁹⁵ U ovo je vrijeme na zadarskoj skeli emin bio neki Salih-aga koji je 1711. godine na ime carine (dumruka) sakupio 1.410.114 akči.¹⁹⁶ Ovaj podatak nam kazuje koliko je na ovom mjestu bila velika trgovačka razmjena i koliko je korist od toga imala i osmanska država.

Mletačke su vlasti nastojale da što više ožive privrednu aktivnost i u Bokotorskom zalivu. Naročito su u tom dijelu vodile računa o razvoju Boke kotorske sa hercegovačkim sandžakom.¹⁹⁷ U tome su imale i mnogo uspjeha, 1710. godine, kada je taj promet bio na zavidnom nivou. To se vidi i iz izvještaja Vlaha Kavalkantija, koji je pisao dubrovačkoj vladi da je u prvim mjesecima 1710. godine iz hercegovačkog sandžaka, u pravcu novske skele, prošla karavana sa 12 konja natovarenih voskom, 103 žitom, 11 željeznom rudom i četiri konja natovarena velikim brojem gunjeva.¹⁹⁸ Tih mjeseci se preko ove skele naročito izvozila gvozdена ruda i željezo.¹⁹⁹ Pored navedene robe, preko ove skele su se iz ejaleta izvozile i sve druge vrste proizvoda.²⁰⁰ Carine na ovu robu bile su u nadležnosti bosanskog defterdara hadži Mustafe, koji je u međuvremenu premješten na novu dužnost u Temišvar. On je na ime carine dobio 1.116.000 akči, pa se od njega tražilo da, po odbitku redovnih troškova, vrati čist prihod od 976.000 akči.²⁰¹

Na dubrovačko-turskoj granici u selu Uskoplje, koje se nalazilo na putu Slano-Trebinje, bila je carinska postaja, koja je i mjestu na kojem se nalazila dala ime – Carina. U njemu se uvijek nalazila, zavisno od uslova, manja ili veća osmanska posada.²⁰² Preko nje su najveći promet obavljali trebinjski trgovci. Muhafizi Trebinja dobijali su zakup carina, a najveći prihod od carina im je donosila prodana so.²⁰³ To je bilo tradicionalno jer je od svih skela na Jadranu, dubrovačka bila najvažnija i sva roba iz ejaleta išla je preko ove carine.²⁰⁴ Zahvaljujući tome, Dubrovčani su za sve vrijeme imali monopol nad prodajom soli u Bosanskom ejaletu.²⁰⁵

Po ko zna koji put, veziru Karajilan Ali-paši sa Porte je stiglo naređenje da zabrani bosanskim trgovcima izvoziti robu preko drugih skela, izuzev dub-

¹⁹⁴ S. Traljić, *Trgovina Bosne i Hercegovine*, 369

¹⁹⁵ ANU BiH, BBAI, Š. d. 638 92 597/1 18. IX – 1. X 1712. (pisan u defteru koji je datiran od sredine šabana 1124. do konca šabana 1125) f.r.

¹⁹⁶ A. Bejtović, *Iz Drnišlijina Zbornika*, 179

¹⁹⁷ G. Stanojević, *Istorija*, 232

¹⁹⁸ HAD, *Isprave i akti*, 18 – 181/4(3), dok. 16 17. II 1710.

¹⁹⁹ isto, dok. 35 10. III 1710., dok. 53 15. IV 1710., dok. 57 23. IV 1710.

²⁰⁰ isto, dok. 96 28. VI 1710.

²⁰¹ ANU BiH, BBAI, M. d. 3439/129 – 2 1124/1712. f.r.

²⁰² V. Skarić, *Trebinje*, 44

²⁰³ S. Traljić, *Trgovina Bosne i Hercegovine*, 354

²⁰⁴ isto, 349

²⁰⁵ V. Skarić, *Trebinje*, 57

rovačke.²⁰⁶ To je dalo neke rezultate. Tadašnji trebinjski kapetan Osman-aga Resulbegović je tih dana obavijestio dubrovačku vladu da ubuduće neće dozvoliti ni jednom trgovcu, niti trgovačkoj karavani da preko njegove teritorije izvoze robu u mletačke luke.²⁰⁷

Pored velikih neprilika oko mjesta gdje se treba izvoziti roba i potplaćivanja raznih službenika da neometano trguju, velike štete trgovci su imali i od hajdučije i uskočkih četovanja. Probleme su im pričinjavale i pobune nekih plemena protiv sultanove vlasti. Takav se slučaj dogodio u vrijeme dolaska ruskog emisara, pukovnika Mihaila Miloradovića 1711. godine među crnogorska i hercegovačka plemena. Kada je otpočela oružana akcija, njegove pristalice su napale jednu trgovačku lađu na moru i opljačkale je. To je dovelo do mletačko-dubrovačkog spora pred osmanskim vlastima.²⁰⁸

Uoči izbijanja mletačko-turskog rata 1714. godine, sultan Ahmed III je izdao Dubrovčanima jednu ahdnamu po kojoj su njihovi trgovci bili dužni da plaćaju 2% poreza na robu, a za uzvrat im se garantuje puna lična i imovinska sigurnost na teritoriji cijelog Carstva.²⁰⁹ U ovo se vrijeme trgovinska razmjena između osmanske države i Venecije odvijala nesmetano. Čak se iz Bosanskog ejaleta preko splitske luke povećao promet raznih vrsta robe.²¹⁰ Predstavnici mletačkih vlasti su skoro do posljednjeg dana pred izbijanje rata, sa veziirom Numan-pašom Čuprilićem vodili razgovore o povećanju robne razmjene između njihovih i bosanskih trgovaca.²¹¹

Velika važnost pridavala se i porezu. Od broja, vrste poreza i njegove visine, u dobroj mjeri je zavisilo kako će se razvijati privredna aktivnost. Zbog toga je još 1699. godine cjelokupno stanovništvo Bosanskog ejaleta bilo oslobođeno vraćanja svih dotada neplaćenih poreza, te je kao pogranično bilo svrstano u onu grupu sultanovih podanika koja je svoje poreske obaveze plaćala po najnižem procentu. Obaveza raje je bila da spahijama daje naturalnu (*ušur i solariju*), te novčanu i radnu rentu. Ovakve obaveze prema državi imala je i hrišćanska i muslimanska raja. Kod muslimanskog stanovništva novčana renta se zvala *resmi çift*, a kod hrišćanskog *ispendža*.²¹² U prvim godinama ukinut je porez po imenu *nezl (nüzül* – obaveza stanovništva da ukonačavaju i izdržavaju državne dostojanstvenike i vojsku na putu), ali je zato povećana radna obaveza na izgradnji svih vrsta utvrđenja.²¹³ Već je 1701. godine veziru Halil-paši sa Porte stiglo naređenje da jedan veći broj kuća oslobodi ove vrste poreza.²¹⁴ Od izvanrednih nameta bili su oslobođeni vladajući krugovi, neki vojni redovi i onaj dio raje koji je obavljalo građevinske i druge radove, koji

²⁰⁶ ANU BiH, BBAI, M. d. 223 26/II 218/2 27. XI 1711 – 12. VII

1714. (pisan u defteru koji je datiran od sredine ševvala 1123. do konca džumazel-ahira 1125) f.r.

²⁰⁷ HAD, Acta Turcarum B IX 42/20 3. XII 1713.

²⁰⁸ ANU BiH, BBAI, M. d. 225 26/II 224/1 27. XI 1711 – 12. VII 1714. (pisan u defteru koji je datiran od sredine ševvala 1123. do konca džumadel – ahira 1125) f.r.

²⁰⁹ Herman Kosta, Diploma sultana Gazi Ahmed – kana iz g. 1127. po hidžri (1714. poslije Hr.), GZM U BiH, knj. IV, Sarajevo, septembar – oktobar 1892, 388

²¹⁰ Archivio di Stato u Veneciji (italijanska grada iz Venecijanskog arhiva koja se nalazi u ANU BiH, a preveo ju je Seid M. Traljić) fond Cinque Savii alla Mercanzia

²¹¹ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711V a/21, pismo, Zadar, 31. VIII 1714.

²¹² A. Sućeska, Položaj raje, 56

²¹³ isto, str. 61

²¹⁴ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. I 3357/246 – 1 13. VII 1701. (3. safera 1113); M. d. – C – 490 – 4 4. IV 1702. (5. zul-kade 1113) f.r.

su bili u državnom interesu.²¹⁵ Čak je stanovništvo nekih gradova u potpunosti bilo oslobođeno poreza. Tako npr. Sarajevo je po treći put 1701. godine dobilo muafnamu po kojoj se cjelokupno stanovništvo ovog mjesta oslobađa svih vrsta poreza. Jedina obaveza stanovništva je bila da u ratnim vremenima ovaj grad dâ određeni broj vojnika.²¹⁶

Osmanski službenici imali su poteškoća i oko kupljenja džizije. Još 1703. godine veziru hadži Elči Ibrahim-paši je iz Carigrada stiglo naređenje da na ime ove vrste poreza po najnižoj skali pokupi porez od 14000 kuća, a po srednjoj od 7.000 kuća. Međutim, svi oni koji su bili zaduženi da plate porez po srednjoj skali pobunili su se, pa je Porta na intervenciju vezira i kadije odustala od ranijeg zahtjeva i pristala da se porez za sve pokupi po najnižoj skali.²¹⁷ Nešto slično se ponovilo i tri godine kasnije.²¹⁸ Često su sakupljači činili razne nepravilnosti pa čak i nasilje što je dovođilo i do nemira. Najčešće bi sakupljači državnih poreza besplatno po selima konačili i gostili se na račun mještana, a usput bi naplaćivali i više od propisanog. To je ne samo stvaralo nezadovoljstvo nego je često bilo i uzrok raznim pobunama. Pored redovnih nameta, mnogi lokalni funkcioneri uvodili su i vanredne poreze od kojih su davali plate svojim službenicima. Iako je ova vrsta poreza bila nezakonita, ljudi sa Porte su se pravili da to ne primjećuju, jer su bili nemoćni da u takvim slučajevima išta urade.²¹⁹ Takvo je stanje ostalo sve do izbijanja tursko-mletačkog rata 1714. godine.

²¹⁵ Avdo Sućeska, Taksit, prilog izučavanju dažbinskog sistema u našim zemljama pod turskom vlašću, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, br. VIII, Sarajevo, 1960, 351

²¹⁶ isti, Da li su sarajevski Jevreji bili mu'af, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, god. XXIII, Sarajevo, 1975, str. 200; M., Hadžijahić, Pravni položaj Sarajeva, 53

²¹⁷ ANU BiH, BBAI, Sarajevski sidžil br. 97 131 121 571, između 10. i 15. XII 1703. (početkom šabana 1115) f.r.

²¹⁸ isto, 13 – 23. VI 1706. (početak rebiul-evvela 8 1118) f.r.

²¹⁹ A. Sućeska, Novi podaci, 138/9

STANJE U BOSANSKOM EJALETU UOČI RATA

Uporedo sa jačanjem odbrambene sposobnosti Bosanskog ejaleta i otklanjanjem nesređenog stanja u prvim godinama iza Karlovačkog mira, pojedini predstavnici lokalne vlasti su i dalje nastavili sa zloupotrebama. Tako je npr. banjalučki kadija Šeheriya Muhamed bio uhapšen i lažno optužen da je od raje ovog kadiluka nezakonito uzimao i prisvajao novac. Optužbu je iznio neki Ferhad po nagovoru tadašnjeg bosanskog muteselima Ahmeda. Kadija je bio zatvoren u bihaćkoj tvrđavi. U njegovu zaštitu se stavilo skoro cjelokupno stanovništvo banjalučkog kadiluka, pa je iz Carigrada stiglo naređenje da se kadija pusti na slobodu.²²⁰ I stanovništvo Novog Pazara, Pljevalja, Prusca i Jajca žalilo se Porti na nasilničko ponašanje pojedinih predstavnika lokalne vlasti u njihovim sredinama. Stanovništvo Pljevalja se sa tadašnjim zamjenikom kadije (naibom) Abdul-Fetahom samo obračunalo. U napadu na njegovu kuću ranjavaju mu sina, koji od zadobijenih rana umire, a imovinu mu pljačkaju.²²¹ Na osnovu brojnih žalbi, stiče se utisak da su nezakonite postupke činili upravo oni koji su bili zaduženi da štite red i mir. Stanovništvo srebreničkog kadiluka šalje u Carigrad žalbu u kojoj se optužuje mjesni kadija i naib da godišnje po tri-četiri puta idu po okolnim selima, gdje besplatno konače i hrane se na račun mještana, te da na ime izmišljenih poreza uzimaju razne vrste namirnica. Uskoro je bosanskom namjesniku Ali-paši stiglo iz Carigrada naređenje da se optuženi uhapsu, a da nadležni sudovi postupe po kanunu.²²² Slično su se ponašali i predstavnici vojnih vlasti u nahiji Ključ. I u ovom slučaju je Porta bila na strani mjesnog stanovništva.²²³

U hercegovačkom sandžaku su sandžakbezi i njihovi najbliži saradnici po svim mjestima tražili vanredne namete, te većina kadiluka traži od centralne vlade da ih zaštiti.²²⁴ U takvoj situaciji 1710. godine cjelokupno se stanovništvo mostarskog kadiluka pobunilo protiv mjesnog paše.²²⁵ O ovoj pobuni je

²²⁰ ANU BiH, BBAI, M. d 146 26/II 132/2 11. I 1709 - 19. V 1711. (u defteru koji je pisan od konca ševvala 1120. do konca rebiul-evvela 1123) f.r.

²²¹ isto, M.d. 147 26/II 132/6; 148 26/II 136/1; 149 26/II 137/2; 150 26/II 139/1 (svi navedeni dokumenti se nalaze u defteru pisanom od 11. I 1709 - 16. VII 1711) f.r.

²²² ANU BiH, BBAI, Š.d. 486 92 465/2 (pisan u defteru koji datira od konca šabana 1121. do početka džumael-ula 1122) između 3. XI 1709. i 28. VI 1710. f.r.

²²³ isto, 485 92 464/4, isto, f.r.

²²⁴ isto, 506 92 481/1, isto, f.r.

²²⁵ Vladimir Ćorović, Mostar i njegova srpska pravoslavna opština, Beograd, 1933, 28 (dalje: V. Ćorović, Mostar)

bila obaviještena i dubrovačka vlada. U izvještaju Petra Dabovića, iz sela Šaruna kod Ljubinja, navodi se da je kao očevidac čuo gdje javno viče telal tri puta »suak kogod mosce nosit oruscie illie Turcin illie Vlah da ide da tieramo Pasciu Sulumchiara da ne goni Zareuu Raiu u Morke«. U izvještaju se dalje spominje i pobuna mjesnih posada.²²⁶ Ova, kao i mnoge slične pobune, imala je samo lokalni značaj i nije se proširila na okolne kadiluke. Tokom 1710. godine pogranično stanovništvo hercegovačkog sandžaka bilo je izloženo čestim upadima crnogorskih četa. Tom prilikom im je otimana stoka i sve što se moglo ponijeti. Osmanske vlasti, a prije svega trebinjske, preduzimaju razne mjere u cilju zaštite napadnutog stanovništva. Tako se krajem novembra iste godine i stanovništvo ovog kraja, na vijest da dolaze crnogorske čete, organizovalo i pošlo im u susret, s ciljem da ih presretne i onemoguću pljačku.²²⁷

I u sljedećoj, 1711. godini pojedini predstavnici lokalnih vlasti su nastavili sa zloupotrebama. Iz više mjesta Bosanskog ejaleta stanovništvo se žali Porti na nasilničko ponašanje pojedinaca i manjih grupa, koje zloupotrebljavaju povjerene im položaje. Po pravilu iz Carigrada je uvijek stizao sličan odgovor, a taj je da se prema optuženima postupi po zakonu.²²⁸ Naročito se po svojim nezakonitim postupcima u ovo vrijeme bio proćuo prusački kadija po imenu Alija. O njegovom nedoličnom ponašanju i potkupljivosti čulo se sa više strana. I ovog puta je iz Carigrada stiglo veziru naređenje da postupi po šerijatu.²²⁹

Tokom cijele 1711. godine, u pograničnim krajevima prema mletačkoj granici, hajdučija je bila u stalnom usponu. Zbog toga sredinom iste godine kliški sandžakbeg Mehmed Atlagić piše dalmatinskom generalnom providuru Vincencu Vedraminiju da ubuduće povede više računa o svojim pograničnim oficirima, koji svojim blagim ponašanjem omogućavaju hajdučkim četama upade na sultanovu teritoriju i nanose pograničnom stanovništvu velike materijalne štete, a često se dogodi da bude i ljudskih žrtava. Po ovoj optužbi, kada napadnuti ljudi pođu u potjeru za hajducima, mletački oficiri se ispriječe na put i štite napadače. Zato, pozivajući se na odredbe mirovnog ugovora, sandžakbeg traži da se spriječi takva pojava, te da i mletački oficiri sa svojim vojnicima pomognu u hvatanju hajduka.²³⁰ Razlog za ovakvo pisanje bio je u činjenici da se Carstvo u ovo vrijeme nalazilo u ratu sa ruskom imperijom. Kako su od svog kurira Vidoja Dubrovčani bili obaviješteni, u aprilu 1711. godine u Sarajevu se priča da će po sultanovom naređenju svi sarajevski sejmeni otići prema Benderu, gdje su se nalazile obje zaračene vojske.²³¹ Tih dana je dubrovačka vlada sa velikom pažnjom pratila i prikupljala vijesti koje su se odnosile na započeti rat. Prema izvještaju Vlaha Kavalkantija, u prvim je mjesecima 1711. godine bosanski namjesnik Karajilan Ali-paša (1709-1711) boravio u mnogim mjestima Bosanskog pašaluka i na poziv Porte on sa vojskom napušta ejalet, te odlazi na glavno zborna mjesto u Carigrad.²³² U Bosni je na

²²⁶ HAD, Isprave i akti, 18-181/1, 3346, dok. 82 9. II 1710.

²²⁷ isto, 18 - 181/4 (3), dok. 164 22. XI 1710.

²²⁸ u brojnim turskim Şikayet defterima koji se nalaze u ANU BiH

²²⁹ ANU BiH, BBAI, m.d. 155 26/II 144/1 19. II 1711 - 19. IV 1711. (pisan u defteru koji datira od početka 1123. do početka rebiul-evvela 1124) f.r.

²³⁰ HAZ, kutija D. M., filza 104, poz. 1/8 17. VI - 17. VII 1711.

²³¹ HAD, Isprave i akti, 18 - 181/1 3346, dok. 93 12. IV 1711.

²³² isto, 18 - 181/5 (18), dok. 59 1711.

njegovom mjestu ostao hercegovački sandžakbeg Durmiš-paša Čengić. U fermanu mu se naređuje da u vezirovom odsustvu održava red i mir, a pomoć su mu dužni pružiti i zbornički sandžakbeg Ahmed, te kliški sandžakbeg Alija. Posebno je trebao voditi računa da onemogući hajdučke i uskočke upade.²³³ Prema objavljenom spisku u rat su otišli zaimi i spahije sa 185 zijameta i 1.368 timara.²³⁴ Poslije poraza na rijeci Prutu, Petar I je bio prisiljen na mirovni ugovor.²³⁵ O ovome je sultan obavijestio sve namjesnike provincija. U fermanu bosanskom namjesniku sultan ističe važnost i značaj ovog ugovora za cijelo Carstvo, te u čast postignute pobjede naređuje da se u svim mjestima ejaleta proslavi taj uspjeh.²³⁶

Dok je još trajao rat, među brdska, hercegovačka, i crnogorska plemena, je došao, početkom juna 1711. godine, ruski izaslanik, pukovnik Mihailo Miloradović. Sa svojim se pratiocima iskrcao u Grbalj, gdje su ga dočekali najugledniji ljudi. S njima je 15. i 16. juna održao sastanak, na kome ih je pozvao u borbu protiv sultana.²³⁷ Poslije kratkog zadržavanja stigao je na Cetinje, gdje ga je vladika Danilo dočekao sa najvećim počastima. Početkom jula u vladici-noj kući je održan sastanak kome su prisustvovali glavari crnogorskih, brdskih i hercegovačkih plemena. Tom prilikom je donesena odluka o što bržem dizanju ustanka. Odluke sastanka trebalo je da budu tajne, ali su Mlečani, preko lučkih glavara bili veoma brzo o svemu obaviješteni.²³⁸ Tih dana u svim plemenima čitala se gramata ruskog cara, koju je sa sobom donio i umnožio pukovnik Miloradović. U njoj se cjelokupno hrišćansko stanovništvo poziva na pobunu protiv sultana i njegove vlasti. To je doprinijelo da se za relativno kratko vrijeme sva plemena pobune i brzo organizuju za rat protiv susjednih turskih utvrđenja.²³⁹ Kako je svojoj vladi tih dana pisao dubrovački kapetan Ivan Prokulo, u drugoj polovini jula 1711. godine ustaničke su snage brojale oko 6.000 ljudi. Ustaničnici su sa manjim ili većim četama napadali na teritoriji hercegovačkog sandžaka isključivo muslimanska naselja, paleći u njima kuće i oduzimajući imovinu.²⁴⁰ Slični izvještaji su stizali i od konavljanskog kneza Martolice Crijevića.²⁴¹ Aktivnost ustaničkih četa je bila velika. Prvi napad na veće tursko utvrđenje bio je na Grahovo, a zatim Gacko i Nikšić. Ustaničke čete su takođe aktivne i oko Spuža, Podgorice, Žabljaka i Kolašina. Obaviještene na vrijeme, posade ovih tvrđava su se pripremile za odbranu, a raspolažući dovoljnim količinama oružja, municije i namirnica, sva napadnuta utvrđenja su se i odbranila.²⁴² U ovakvoj situaciji, ustaničke vođe naročitu pažnju pridaju hrišćanima iz Bosanskog ejaleta. Šalju im emisare i pisma u kojima ih pozivaju da se organizuju u čete, pobune i napadaju ne samo muslimansko, nego i hrišćansko stanovništvo koje im se ne pridruži, kao što je činjeno i

²³³ ANU BiH, BBAI, M.d. 213 26/II 205/1 (pisan u defteru koji datira od sredine ševvala 1123. do konca džumael-ahira 1125) između 27. XI 1711 – 12. VII 1714. f.r.

²³⁴ Skarić V., Popis bosanskih spahija, 7

²³⁵ isti, Trebinje, 53

²³⁶ ANU BiH, BBAI, M.d. 188 26/II 175/3 27. VI 1711. (2. džumael-ahira 1125) f.r.

²³⁷ E. Pelidija, O ulozi ruskog pukovnika, 222

²³⁸ G. Stanojević, Istorija, 252

²³⁹ E. Pelidija, O ulozi ruskog pukovnika, 223

²⁴⁰ HAD, Isprave i akti, 18 – 181/5 (18), dok. 205 3. VIII 1711.

²⁴¹ HAD, Isprave i akti, 18 – 181/5 (18), dok. 206 5. VIII 1711.

²⁴² E. Pelidija, Pohodi bosanskih paša, 107

na pobunjenoj teritoriji u neposrednom susjedstvu, gdje su paljene kuće i onih hrišćana koji su odbili da im se pridruže.²⁴³ Ovakvo stanje zabrinulo je lokalne turske vlasti, te one preduzimaju oštrije mjere i jačaju nadzor nad hrišćanima u cijelom ejaletu. Sredinom 1711. godine osmanske vlasti su u Sarajevu zatvorile pravoslavnu opštinu, a njeno sveštenstvo optužile da preko tajnih veza obavještava ruskog cara o stanju u ejaletu. Neke pravoslavne sveštenike su pod ovom optužbom čak i zatvorili. To je dovelo do pogoršanja odnosa između pravoslavnog i muslimanskog stanovništva. Sve ovo je odgovaralo pojedinim turskim službenicima, pa su pod izgovorom lične i imovinske zaštite od bogatijih hrišćana počeli uzimati novac.²⁴⁴ I crkvena opština je bila opterećena većim novčanim davanjima, koja sama nije mogla u potpunosti ispuniti. Zbog toga joj pomoć pružaju ne samo bogatiji pojedinci pravoslavne vjeroispovijesti, nego i čitavi esnaf. Količinom datog novca naročito se kao najbogatiji ističe ćurčijski esnaf.²⁴⁵ Poslije početnog zanosa od septembra 1711. godine broj oružanih akcija je osjetno smanjen. Vojnički neuspjesi i vijesti da je car Petar Veliki sa Portom sklopio nepovoljan mirovni ugovor, imali su odjeka i na ustanike. U narednim mjesecima osjećala se oskudica u svemu što je ustanicima bilo potrebno. Sve je to uticalo da se među ustanicima pojavi apatija.

Upravo u to vrijeme u Carigradu su se pravili planovi za veći vojni pohod protiv pobunjenih plemena. Kako je pisao vladi u Dubrovnik njen poslanik na Porti Luka Kiriko, hercegovačkom sandžak begu Durmiš-paši, kao vezirovom zamjeniku došao je jedan kapidžibaša sa sultanovim naređenjem da u sljedećoj godini pripremi vojsku koja će kazniti pobunjene sultanove podanike. Slične su zapovijedi dobile i paše Dukađina i Prizrena.²⁴⁶ Zapovjednik ovog pohoda trebalo je da bude Durmiš-paša Čengić, o čemu je i lično bio obaviješten.²⁴⁷

Dok su jenjavale akcije pobunjenih plemena, istovremeno se u Bosanskom ejaletu prenose vijesti da bi uskoro moglo doći do rata između Porte i Mlečana. Bilo je mišljenja da se Veneciji može pridružiti i ruski car, što bi dovelo do novog velikog vojnog sukoba. Te vijesti su Dubrovčani primili preko dvojice fratara koji su pošli u Napulj.²⁴⁸ Ovakve su vijesti bile uslovljene držanjem mletačkih vlasti prema pobunjenim plemenima. Iako su formalno zadržali neutralan stav, Mlečani su u praksi posredno, oružjem i municijom, pomagali pobunjenike, što je uznemiravalo osmanske vlasti. U žalbi Porti, koju je u ime stanovništva ejaleta napisao šejh Osman Šugalija, optužuju se i austrijske vlasti da su nakon Karlovačkog mira pokrstile svo muslimansko stanovništvo na teritoriji koju je bečki dvor dobio, te da su omogućavale hajdučkim i uskočkim četama da nesmetano upadaju na teritoriju Bosanskog pašaluka i da pljačkaju pogranična naselja. Povezujući držanje Beča i Venecije prema Porti, koje ni u kom vidu nije bilo dobro, sultanovi podanici su očekivali da će Ahmed III poslije pobjede nad ruskim carem uskoro zaratiti i protiv

²⁴³ ANU BiH, BBAI, Sarajevski sidžil br. 97 121 111/1 1712. f.

²⁴⁴ E. Pelidija, *Pohodi bosanskih paša*, 108

²⁴⁵ V. Skarić, *Srpski pravoslavni narod i crkva*, 29

²⁴⁶ E. Pelidija, *Pohodi bosanskih paša*, 109

²⁴⁷ ANU BiH, BBAI, M.d. 194 26/II 183/1 između 26. XI 1711. – 23. VII 1713. (pisan u defteru koji datira od sredine ševvala 1123. do konca džumael-ahira 1125) f.r.

²⁴⁸ HAD, *Isprave i akta*, 18 – 181/1, 3346, dok. 107 11. XI 171

ovih dviju država. Pošto su granice ejaleta sa njima bile veoma duge, oko 25 konaka, to je bilo teško utvrditi sva pogranična mjesta. Zbog toga Šuglija u svome memorijalu traži od Carigrada da se i unutrašnje tvrđave Bosanskog ejaleta što bolje osposobe za odbranu. Ovo se posebno odnosilo na Sarajevo koje je u posljednjem ratu doživjelo pravu katastrofu. Dalje se u memorijalu navodi da je odsustvo većih vojnih snaga iz ejaleta tokom 1711. godine koristilo pobunjenim plemenima pod zapovjedništvom Miloradovića, te da su i zbog toga ustaničke čete mogle slobodnije napadati otvorena naselja i tvrđave u hercegovačkom sandžaku. Stoga i predlaže Porti veći vojni pohod, kako bi se pokorili pobunjeni krajevi i uspostavio mir na granicama. S obzirom da je »Bosna glavni odbrambeni bedem i željezni ključ rumelijskog vilajeta« traži se da se ovoj pokrajini i gradu Sarajevu, kao najvećem u ovom dijelu Carstva, pruži što veća vojna pomoć.²⁴⁹

U toku zimskih mjeseci 1712. godine na ustaničkom je području vladao prividan mir. Tek u proljetnim danima nastavljena su četovanja, istina manjeg intenziteta nego u toku protekle godine. Vjerovatno su na takvo stanje uticale i vijesti o pripremanju okolnih paša za vojni pohod na njihova plemena. Početkom juna 1712. godine bosanski namjesnik Ahmed-paša, koji je imenovan seraskerom ovog pohoda, vrši posljednje vojne pripreme. Gacko je određeno za zbornu mjesto mobilisane vojske iz Bosanskog ejaleta. Sam vezir sakupio je oko 8.000 vojnika. Kako je dubrovačkoj vladi iz Konavla pisao Dživo Tomov Baselji, Ahmed-paša je sredinom juna došao sa 4.000 ljudi iz Gacka.²⁵⁰ Ubrzo su mu se pridružili hercegovački sandžakbeg Durmiš-paša sa 3.000 i zbornički Selim-paša sa 2.500 ljudi. I iz drugih krajeva cijelog pašaluka stizali su manji i veći bojni odredi. Tako je uoči vojnog pohoda na crnogorske nahije iz ovog ejaleta pošlo oko 14.000 ljudi. Ovoj vojsci se pridružio i skadarski sandžakbeg Tahir-paša Mahmudbegović sa 7.000 vojnika.²⁵¹ Dobro uvježbana i znatno brojnija, turska vojska je sa svih strana istovremeno napala crnogorske nahije. Otpor pobunjenika bio je neorganizovan i mlak, te je ubrzo slomljen, tako da je serasker brzo i bez većih žrtava došao na Cetinje. Na iznenađenje svih glavara koji su došli da mu izjave pokornost, kao i turskih oficira, Ahmed-paša je izdao naređenje da se sa pokorenim stanovništvom postupi blago. Od prisutnih glavara je tražio da mu u znak pokornosti daju taoce, te da plate uobičajeni harač i obećaju da se ubuduće neće buniti. Ovakvim blagim zahtjevima i ponašanjem želio je bez većih ljudskih i materijalnih žrtava izvršiti postavljeni zadatak. Pošto su starješine u ime svojih suplemenika izjavile pokornost, vezir je na njihovo traženje dao pismenu potvrdu da im oprašta sve ranije počinjene štete. Pošto je po Portinom naređenju srušio manastir, smatrao je da je u potpunosti izvršio postavljeni mu zadatak. Zbog toga je sredinom avgusta svojim oficirima izdao naredbu da sakupljenu vojsku vrate kućama²⁵², a sam je sa pratnjom 4. septembra 1712. godine napustio Cetinje, odakle je otišao u pravcu Banja Luke, a ne u Travnik, kako je prvobitno namjeravao.²⁵³

²⁴⁹ ANU BiH, BBAI, Sarajevski šidžil br. 97 121 111/1, između 9. i 19. II 1712 (početkom muharrema 1124) f.r.

²⁵⁰ HAD, Isprave i akta, 18 – 181/1, 3346, dok. 302 19. VI 1712

²⁵¹ E. Pelidija, Pohodi bosanskih paša, 110

²⁵² isto, 113–115

²⁵³ HAD, Prepiska, 18 – 181/6 b,c, dok. 133 4. IX 1712.

Ovim pohodom na crnogorske nahije turska vojska je, pored pokoravanja, demonstrirala i vojnu spremnost Bosanskog ejaleta prema susjednim zemljama.²⁵⁴

Kao i prethodnih, i 1712. godine su predstavnici osmanske vlasti nastavili sa zloupotrebama. Tako se npr. hrišćansko stanovništvo i sveštenstvo Fojnice, Kreševa i Sutjeske žali Porti da im vezirovi ljudi nezakonito uzimaju novac na ime *teftiše* (inspekcije). Samo u toku navedene godine su im na ime *teftiše* uzeli 1.000 groša.²⁵⁵ U mjestima gdje su se vršile opravke tvrđava, lokalne vlasti su razrezivale veće sume novca od propisanih. Tako je u Banjoj Luci kadija na ime nabavke građevinskog materijala (kamena, kreča, drvenih greda i dr.) prikupljao daleko veće sume nego što je bilo predviđeno. Zbog toga se stanovništvo žali Porti, i dobija odgovor da mu se vrati bespravno uzeti novac.²⁵⁶

I predstavnici vojne vlasti su se slično ponašali. Stanovništvo kadilukâ Nevesinja, Ljubinja, Stoca, Bekije Gabele i Mostara žali se na nasilno ponašanje sejmehana, koji od stanovništva uzimaju hranu i novac, a po kućama besplatno konače. U odgovoru iz Carigrada naređuje se da vezir lično provjeri navode optužbe i postupi po šerijatu.²⁵⁷ Slično su se ponašali i ajani Mostara prema stanovništvu Čapljine i Stoca.²⁵⁸ Međutim, i zapovjednici nekih tvrđava, kao i njihove posade, bili su u ovo vrijeme često oštećeni u isplati nadnica. Kad je posada Bilaja u bihaćkom kadiluku tražila da joj se isplate zaostale plate koje je dobivala od novca sa splitske skele, iz Carigrada je dobila pozitivan odgovor.²⁵⁹ Bilo je slučajeva da su i poneki sandžakbezi zadržavali vojničke plate za sebe. Tako se u žalbi Porti posada Stare Ostrovice, Ostrošca i pograničnih tvrđava i palanki Kliškog sandžaka žali na svog sandžakbega Mustaj-bega, koji je prisvojio pašnjake od čijih prihoda su dobivali plate.²⁶⁰ Krajem 1712. godine posada tvrđave Šujice u livanjskoj kapetaniji žali se Porti da joj vezir, sandžakbezi i drugi službenici nezakonito prisvajaju posjede sa kojih na ime plata dobivaju veće sume novca, zbog čega i traže sultanovu zaštitu. Iz Carigrada im je ubrzo stigao pozitivan odgovor u kome se bosanski namjesnik prekorijeva za nastali spor.²⁶¹

I u 1713. godini nastavlja se sa raznim nezakonitostima. Posade Bužima i Vrgoča, slično kao i mnoge prije njih, mole Portu da ih zaštiti od lokalnih funkcionera.²⁶² Od ovoga nije bio pošteđen ni vezir. Stanovništvo banjalučkog kadiluka se žalilo u Carigrad na bosanskog namjesnika Ahmed-pašu (1711-1712) koji dolazi u njihov kraj sa velikom pratnjom i boravi po više da-

²⁵⁴ V. Skarić, Trebinje, 53

²⁵⁵ ANU BiH, BBAI, Š.d. 599 92 562/3, 615 92 577/2 1124/1712. f.r.

²⁵⁶ isto, 639 92 592/2 18. IX – 1. X 1712/13. (pisan u defteru koji datira od sredine šabana 1124. do konca šabana 1125) f.r.

²⁵⁷ isto, M.d. 182 170/2 26/II 19. II 1711 – 10. III 1712. (pisan u defteru koji datira od početka 1123. do početka rebiul-evvela 1124) f.r.

²⁵⁸ isto, Š.d. 636 92 595/4 7. IV – 30. XI 1712. (pisan u defteru koji datira od konca safera do početka zul-kade 1124) f.r.

²⁵⁹ ANU BiH, BBAI, Š.d. 623 92 585/4 7. IV – 30. XI 1712. (pisan u defteru koji datira od konca safera do početka zul-kade 1124) f.r.

²⁶⁰ isto, Š.d. 553 92 523/1 18. II 1711 – 10. III 1712. (pisan u defteru koji datira od kraja zul-hidždže 1122. do kraja muharrema 1124) f.r.

²⁶¹ isto, M.d. 3439/123 – 4 27. XII 1712. (8. zul-hidždž 1124) f.r.

²⁶² isto, Mal. d. zb. II 3439/49 – 1 6. II 1713. (8. muharrema 1125); isto, 3439/48 – 2 25. II 1713. (28. muharrema 1125) f.r.

na bez ikakve nadoknade. Slično se ponašao i u drugim mjestima²⁶³. Slično je postupao i zbornički sandžakbeg Mahmut²⁶⁴. I u hercegovačkom sandžaku velike je nepravde činio Durmiš-paša Čengić. U brojnim žalbama stanovništvo ističe da ovaj visoki osmanski službenik naplaćuje na ime poreza daleko veće sume novca od propisanog.²⁶⁵ Sve je ovo doprinijelo da se na Porti donese odluka po kojoj se vezir Ahmed-paša premješta za namjesnika temišvarskog pašaluka, a na njegovo mjesto se 17. novembra 1713. godine imenuje bivši janjičarski aga Bećir-paša. To je izazvalo brojne proteste, jer su najuglednije ličnosti Bosanskog ejaleta smatrale da je on nedostojan za ovaj posao. Pod njihovim pritiskom je vlada u Carigradu bila primorana da izmijeni prvobitnu odluku. Za novog bosanskog namjesnika imenovala je bivšeg ohridskog mutesarifa Kučuk Džafer-oglu Ali-pašu, dok je Bećir-paša dobio upravu nad kliškim sandžakom. Novi vezir ostao je na funkciji do februara 1714. godine.²⁶⁶ Ni pod novim vezirom zloupotrebe pojedinih lokalnih moćnika nisu smanjene. U žalbi sarajevskog stanovništva se navodi da Mustafa Požegija, kao pisar mjesnog suda čini razne zloupotrebe, pa iz Carigrada stiže sarajevskom muli naređenje da provjeri navode optužbe i postupi po kanunu.²⁶⁷ Slične zloupotrebe su se događale i u drugim kadilucima.²⁶⁸

U oktobru 1713. godine trebinjski kapetan Osman-aga je obavijestio dubrovačku vladu da je iz Carigrada dobio naređenje po kome ni jedan trgovac iz ovog ejaleta ubuduće ne smije izvoziti žito preko mletačkih skela, te da svi poslovi treba da se obavljaju iz Dubrovnika.²⁶⁹ Istovremeno je kliški sandžakbeg Bećir-paša pisao knezu i vladi u Dubrovnik da je od velikog vezira dobio naređenje da i on iz svog sandžaka zabrani trgovcima promet preko mletačkih skela, te da se ubuduće sva roba izvozi preko Dubrovnika.²⁷⁰ Vjerovatno su ovim naređenjima vlasti željele na vrijeme da usmjere trgovinu na onu stranu koja im više odgovara.

Pored raznih zloupotreba od skoro svih predstavnika osmanske vlasti, bosansko stanovništvo je bilo opterećeno i besplatnim radom na opravkama ili podizanju svih vrsta vojnih utvrđenja. To je i bio povod velikom broju žalbi koje je Porta svakodnevno dobivala. Tako se raja gračaničkog kadiluka žalila u Carigrad da je nepravredno pozvana da učestvuje na opravci bihačke tvrđave, iako nije bila na spisku onih koji su obavezni raditi. Ovu žalbu Porta je riješila u korist oštećenih.²⁷¹

Poteškoće su dolazile i sa drugih strana. Novembra 1713. godine mostarsko je stanovništvo, usljed obimnih padavina, pretrpjelo velike štete. Mnogim

²⁶³ isto, Š.d. 584 92 549/3 30. IV 1710. – 24. VII 1713. (pisan u defteru koji datira od početka rebiul-evvela 1122. do početka redžepa 1125) f.r.

²⁶⁴ isto, M.d. 243 26/II 253/2 10. VI 1713 – 2. II 1714. (pisan u defteru koji datira od sredine džumael-ula 1125. do sredine muharrema 1126) f.r.

²⁶⁵ isto, Š.d. 660 92 618/2 23. VIII 1713 – 1. V. 1714. (pisan u defteru koji datira od početka šabana 1125. do sredine rebiul-ahira 1126) f.r.

²⁶⁶ A. Bejtić, Iz Drnišlijina Zbornika, 184

²⁶⁷ ANU BiH, BBAI, M.d. 238 26/II 247/1 10. VI 1713 – 2. II 1714. (pisan u defteru koji datira od sredine džumael-ula 1125. do sredine muharrema 1126) f.r.

²⁶⁸ isto, Š.d. 658 92 617/1, 647 92 606/5, 648 92 607/2, 656 92 615/4 23. VIII 1713 – 1. V 1714. (pisan u defteru od početka šabana 1125. do sredine rebiul-ahira 1126) f.r.

²⁶⁹ V. Skarić, Trebinje, 60

²⁷⁰ HAD, Acta Turcarum B 26 – 29, dok. 95, Tašlidža, 15. XI 1713. (29. ševvala 1125)

²⁷¹ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. I 3434/85 – 1 13. VII 1713. (21. džuma el-ahire 1125) f. r.

trgovcima i zanatlijama, voda je ušla u dućane i oštetila im robu.²⁷² Teško stanje je bilo i u 1714. godini. Već u prvim mjesecima navedene godine stigle su Porti brojne žalbe iz mnogih kadiluka na pojavu falsifikovanih muhurova. Stanovnici kadiluka Kostajnice i Kamengrada trebali su, na osnovu falsifikovanog muhura bivšeg bosanskog namjesnika hadži Elči Ibrahim-paše, nekom Kjučuk Ibrahimu iz Kamengrada i Fejzullah-efendiji iz Kostajnice, bez ikakvog povoda dati veće sume poreza od propisanih. Ne mogavši udovoljiti njihovim traženjima, a nemajući nikakvu zaštitu, mnoge porodice pa čak i čitava sela iz navedenih kadiluka su bježala u druga mjesta. Sve je to ostavljalo veoma težak utisak na cjelokupno krajiško stanovništvo. Zbog toga je Porta, na osnovu izvještaja, poslala veziru i bihaćkom dizdaru naređenje da uhvate falsifikatore, oduzmu im novac, a njima da sude po zakonu.²⁷³

Vjerovatno pod uticajem svih tih događaja, kao i priprema za jedan veći rat sa Mlečanima, sultanovom odlukom je za novog bosanskog namjesnika imenovan Numan-paša Čuprilić (1713-1715). Novi je vezir poticao iz jedne od najuglednijih porodica Carstva, a i sam je bio u rodbinskim vezama s dvorom. Na ovu dužnost imenovan je 13. februara 1714. godine (8. muharrema 1126).²⁷⁴ U Bosni se za novog namjesnika znalo da je vrlo strog, ali i pravičan. Godine 1710. bio je imenovan za velikog namjesnika, ali kako se pokazalo da nije mogao uspješno obavljati taj posao, poslije dva mjeseca je smijenjen. Mnogo bolje je obavljao dužnost provincijskog namjesnika. U Bosnu je došao sa položaja kritskog namjesnika. Kratko vrijeme, prije nego je došao, Bosnom je u njegovo ime upravljao njegov čehaja Ibrahim. Dolazak Numan-paše za bosanskog namjesnika izazvao je veliku pažnju susjednih mletačkih vlasti. Sve što je bilo vezano za njegovo ime, bilo je prosljeđivano u Veneciju. Dalmatinski generalni providur Karlo Pizani je sredinom marta pisao duždu da se u Bosni očekuje dolazak novog vezira sa pratnjom od 200 ljudi.²⁷⁵ I Dubrovčani su od Luke Kirika bili na vrijeme obaviješteni o Čuprilićevom dolasku u Travnik. U Kirikovim pismima se za Numan-pašu kaže da je »perssona giusta o retta«.²⁷⁶ Pošto je obavio privatne poslove, novi vezir je u maju 1714. godine došao na povjereni mu položaj. Već prema ustaljenom običaju, Dubrovčani su 24. maja iste godine poslali jedno poslanstvo sa poklonima za novog vezira. Skrenuta im je pažnja na to da je novi namjesnik »perssonaggio di tante credito ed autorita in tutto«. Kao takvog ga je trebalo što više odobrovoljiti i od njega stvoriti iskrenog prijatelja Republike sv. Vlahu.²⁷⁷

Odmah po dolasku u Travnik, Numan-paša je preduzeo mjere da onemogućiti bosanskim trgovcima prevoz robe preko mletačkih skela. On smatra da je ova naredba u interesu Carstva, pa zbog toga im naređuje da ubuduće svoje poslove treba isključivo vezati za dubrovačku luku.²⁷⁸ Ovo je naišlo na protivljenje pograničnih kapetana, a prije svih kod trebinjskog Osman-age Resulbegovića, koji se zajedno sa agom Zupcem i topčibašom Čatovićem

²⁷² Hivzija Hasandedić, Nekoliko zapisa iz orijentalnih rukopisa arhiva Hercegovine u Mostaru, POF XVI-XVII/1966 – 67, Sarajevo 1970, 119/120

²⁷³ ANU BiH, BBAI, M. d. 54 3/2 1126. f. r.

²⁷⁴ isto, M. d. 28 26/II 228/1 1126/1714. f. r.; A. Bejtić, Iz Drnišlija Zbornika, str. 184

²⁷⁵ E. Pelidija, Pohodi bosanskih paša, 116

²⁷⁶ V. Čorović, Odnosaji Crne Gore sa Dubrovnikom, 91

²⁷⁷ isto, 91

²⁷⁸ isto,

sprema da ide u Carigrad. Želio je da i ličnim prisustvom uvjeri Portu u neopodnost održavanja trgovačkih odnosa bosanskih poslovnih ljudi sa susjednim mletačkim skelama. Pravi razlog ove njegove intervencije ležao je u želji da zadrži prihode koje je do tada imao od ovih poslova, a čija suma nije bila mala.²⁷⁹

I Mlečani su odmah primijetili dolazak novog vezira. Već 15. maja 1714. godine, kako je Pizani pisao u Veneciju, na mletačkoj granici je primijećen jedan veći odred turske vojske jačine 3.000 ljudi. Odred vojske je došao u pogranična mjesta da bi od crnogorskih četa zaštitio slabo branjena mjesta hercegovačkog sandžaka.²⁸⁰ To je značilo da ni vojni pohod osmanske vojske prije dvije godine nije dao trajne rezultate, te da su četovanja i dalje nastavljena. Prilikom napada četa podjednake poteškoće su imali sultanovi podanici i islamske i hrišćanske vjeroispovijesti. Pojedine četovođe su se toliko osilile da se prilikom vršenja vojne inspekcije u mjestima Bosanskog ejaleta, nisu bojali ni prisustva Portinog izaslanika čauša Alije. Baš tih dana veća četa od 600 ljudi napala je Grahovo i Klobuk i iz tih krajeva zaplijenila 3.000 grla stoke. Međutim, nikšićki kapetan Abdul Fetah ih je sa svojim ljudima presreo i oduzeo im plijen, a u međusobnom sukobu ubijeno je 12 ljudi.²⁸¹

Imajući sve to u vidu, Porta je novom veziru odmah po njegovom dolasku u Bosnu među prvim naređenjima poslala i zapovijed da otpočne sa vojnim pripremama za novi pohod na crnogorske nahije.²⁸² Ovim pohodom se željelo, prije otpočinjanja neprijateljstva sa Venecijom onemogućiti crnogorska plemena, da kao u posljednjem ratu, pomažu sultanove neprijatelje. Time bi se usporile i vojne operacije protiv mletačke vojske u primorskim krajevima.²⁸³ Zbog toga je ovom pohodu pridavan veliki značaj, jer je sa širih vojnih i političkih koncepcija Carstva imao veliku važnost. Već krajem maja, neposredno po dolasku u Bosnu, Numan-paša je iz Carigrada dobio ferman u kome se imenuje seraskerom budućeg pohoda.²⁸⁴ Istovremeno mu je naglašeno da predstojeći pohod mora biti na vrijeme i uspješno izveden. U protivnom, bez obzira na razloge, prijeti mu se oštrom kaznom.²⁸⁵ Fermani sa sličnim prijetnjama su dolazili i skadarskom Ahmed-paši, hercegovačkom Bećir-paši, dukađinskom Tahir-begu Mahmutbegoviću, prizrenskom Ahmed-begu, elbasanskom Zejnil-begu, te nadzorniku vučitrnskog sandžaka Ebu Bekir-paši. Svi su oni bili zaduženi da s vojskom iz svojih sandžaka učestvuju u pohodu na crnogorske nahije.²⁸⁶ Kao i uvijek, Numan-paša je naređenje shvatio sasvim ozbiljno i na vrijeme započeo vojne pripreme. Svim zapovjednicima cijelog Bosanskog ejaleta je izdao naređenje da se pripreme za predstojeći pohod. Pošto je i prije dolaska u Bosnu imao dobar uvid u stanje u ovom ejaletu, smatrao je da od bosanskih seljaka neće imati dobro uvježbanu vojsku, pa je tražio da mu iz Carigrada pošalju jedan odred iskusnijih ratnika, koji će svojim primjerom

²⁷⁹ H. Hajdarhodžić, *Hercegovačke porodice*, 113

²⁸⁰ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/V a/37, red. br. 580, Zadar, 15. V 1714.

²⁸¹ ANU BiH, BBAI, M. d. 54 4/2— 1126/1714. f. r.

²⁸² E. Pelidija, *Pohodi bosanskih paša*, 117

²⁸³ Nedim Filipović, *Tri bujuruldije Numan paše Čuprilića u vezi s njegovim pohodom protiv Crne Gore, Gajret, kalendar za 1941, Sarajevo 1940*, 206 (dalje: N. Filipović, *Tri bujuruldi je*)

²⁸⁴ isto

²⁸⁵ ANU BiH, BBAI, M. d. 54 9/1 1126/1714. f. r.

²⁸⁶ E. Pelidija, *Pohodi bosanskih paša*, 118

pozitivno uticati na vojsku iz Bosanskog ejaleta.²⁸⁷ Od Porte je također, zatražio i novčanu pomoć, kako bi na taj način zaštitio siromašno bosansko stanovništvo od novčanih davanja koja su bila potrebna za rat.²⁸⁸ Ubrzo su istaknutiji bosanski prvaci saznali za ove vezirove zahtjeve, što je naišlo na velike simpatije kod svih slojeva stanovništva u ovom ejaletu.

Iz Carigrada su ubrzo stigli i odgovori. Vlada je smatrala da je njegov zahtjev za jednim odredom ratnih veterana suvišan. Takođe je, na osnovu izvještaja sa drugih strana, smatrala da serasker veoma sporo vrši vojne pripreme, te da je u Bosanskom ejaletu sa vojničkog aspekta prisutna velika nedisciplina.²⁸⁹ U tom smislu je svim dizdarima tvrdila Vlada poslala naređenje da se, kada bude trebalo, odazovu na vezirov poziv i krenu u rat. Porta je odbila i drugi Numan-pašin zahtjev. Smatrala je neumjesnim da ona sama snosi sve finansijske troškove i zato je ostala pri prvobitnom naređenju da veću sumu novca za potrebe predstojećeg vojnog pohoda, treba da snosi bosansko stanovništvo. Da bi barem donekle ostavila povoljan utisak, vlada iz Carigrada je dozvolila veziru da iz Višegrada, Rogatice, Sarajeva, Visokog i Livna i drugih mjesta uzme ukupno 2.000 carskih janjičara prilikom odlaska u Crnu Goru. Takođe mu je dala odobrenje, da po potrebi, bez njene saglasnosti, iz svake vojne posade može uzeti četvrtinu nefera. O svemu ovome bili su obaviješteni i janjičarski serdari.²⁹⁰

I mletačke vlasti su s velikom pažnjom pratile turske vojne pripreme. Novi dalmatinski generalni providur Anđelo Emo je od svojih uroda sa turske teritorije tražio da ga do detalja obavijeste o svemu što znaju. Upravo je tih dana Numan-paša poslao jedno pismo kotorskom providuru Nikoli Kon-tariniju u kome ga upozorava da prilikom vojnog pohoda, ni na koji način ne pruža pomoć napadnutim Crnogorcima, čak mu savjetuje da preduzme i ekonomsku blokadu napadnutih nahija.²⁹¹ I bez upozorenja, dubrovački Senat je donio odluku kojom svim svojim stanovnicima zabranjuje pružanje bilo kakve pomoći napadnutom stanovništvu.²⁹²

Već krajem avgusta 1714. godine, serasker je bio u završnoj fazi vojnih priprema. Još sredinom istog mjeseca je u Nevesinjskom polju bilo 4.000 do 5.000 vojnika. Sa njima je bio i hercegovački sandžakbeg Bećir-paša. Krajem istog mjeseca, sandžakbeg je po vezirovom naređenju s vojskom otišao u pravcu Počitelja, kako bi, kada počne pohod cjelokupne vojske, bio bliži onom dijelu fronta koji mu je povjeren. Drugo zborni mjesto svih vojnih jedinica iz Bosanskog ejaleta bilo je Gatačko polje. Još se u prvim avgustovskim danima bila okupila glavnina osmanske vojske iz svih bosanskih sandžaka. Odatle su vojnici sa svojim zapovjednicima nastavili put, prvo u Nevesinjsko, a zatim u Gatačko polje. Ukupno ih je bilo oko 15.000.²⁹³

Iako je na vrijeme bila sakupljena i sa svim potrebnim oružjem i municijom opremljena, seraskerova vojska je mirovala. Razlog za to je bio u činjeni-

²⁸⁷ N. Filipović, Tri bujuruldiye, 206

²⁸⁸ J. Tomić, Pohod Numan paše Čuprilića na Crnu Goru 1714, Glas SKA CXLII, sv. 83, Beograd, 1932. 72 (dalje: J. Tomić, Pohod Numan-Paše)

²⁸⁹ ANU BiH, BBAI, M. d. 54 10/1 XX 1126/1714. f. r.

²⁹⁰ E. Pelidija, Pohod bosanskih paša, 119

²⁹¹ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/V a/19, red. br. 540, pismo prevedeno u Herceg Novom, 19. VII 1714; HAZ, D. M., f. 126, poz 7

²⁹² V. Corović, Odnosaji Crne Gore sa Dubrovnikom, 92

²⁹³ J. Tomić, Pohod Numan-paše, 86

ci što je upravo u ovo vrijeme padao mjesec posta, ramazan. Numan-paša je znao da vojnici ne mogu izvršiti onako postavljeni zadatak, kao kada prođe post. Zbog toga je i odgodio vojni pohod do sredine oktobra, kada se završavao ramazan. O ovome izgleda nisu vodili računa ljudi sa Porte, koji su se bojali nastupajućih zimskih dana, pa su bosanskog namjesnika požurivali da otpočne sa napadom. Da bi ih umirio, Numan-paša je krajem septembra izvršio i posljednje vojne pripreme kako bi pokazao da će na vrijeme izvršiti postavljenu mu zadaću. Prema pisanju očevidaca, tih dana je bilo suho i prohladno vrijeme, što je i vojnicima odgovaralo. Čim je 12. oktobra nastupio prvi dan Bajrama, serasker je svim vojnim zapovjednicima izdao naređenje da istovremeno, prema ranijem planu, otpočnu sa svih strana napad na crnogorske nahije.²⁹⁴

Za sve ovo vrijeme stanovništvo Crne Gore živjelo je u velikom iščekivanju. Bojeći se za svoju imovinu i živote, brojne porodice su još prije turskog napada, krišom otišle iz svojih domova i pored pojačanih mletačkih pograničnih straža prebjegle kod rođaka i prijatelja na teritoriju Republike. O tome je bio obaviješten i Numan-paša. Zbog toga je, na dva dana prije otpočinjanja pohoda, tj. 10. oktobra, vezir poslao pismo generalnom providuru, protestujući zbog toga i pozivajući se na izjavu mletačkog baila na Porti da njegova vlada ni pod kojim izgovorom neće dozvoliti crnogorskom stanovništvu, da dok pohod bude trajao, prebjegne ili na bilo koji način nađe utočište u pograničnim krajevima.²⁹⁵ Vezirova predviđanja da će za kratko vrijeme skršiti otpor pobunjenog stanovništva pokazala su se tačnim. Za pet dana, tj. do 17. oktobra osmanska je vojska, bez većih gubitaka, skršila sve pojedinačne otpore i došla na Cetinje.²⁹⁶ U međuvremenu su mnogi istaknutiji glavari sa svojim porodicama, tajnim vezama našli utočište na mletačkoj teritoriji.²⁹⁷ Ovo je naišlo na veliko negodovanje svih osmanskih vojnih zapovjednika. Po vezirovom naređenju, skadarski sandžakbeg Ahmed-paša je napisao protestno pismo generalnom providuru, koji se tih dana nalazio u Kotoru. U pismu se navodi da su svi učesnici pohoda lično vidjeli da se sa mletačke strane, bez većih problema primaju sve izbjeglice iz Crne Gore. Isto se tako zna da mletački podanici crnogorskim izbjeglicama pomažu u kamufliranju, dajući im mletačku nošnju i odvođeci ih u dublju pozadinu. Na kraju Ahmed-paša pita generalnog providura, da li se sve to radi samo po njegovom odobrenju, ili i sa znanjem Mletačke Republike.²⁹⁸ Za razliku od Mlečana, Dubrovčani su se u toku cijelog vojnog pohoda držali strogo neutralno.²⁹⁹ Smatrajući da je u potpunosti izvršio postavljena naređenja, serasker se sa vojskom povukao iz crnogorskih nahija. Pri povratku je svratio u Nikšić. Tu je napisao i opširan izvještaj Porti, te ga, zajedno sa još 30 zarobljenih istaknutijih glavara, poslao u Carigrad po kapidžibaši Jusufu. Pored opisa toka vojnih operacija, najviše prostora u pismu je posvetio optužbi protiv Mlečana koji su prekršili dogovor, te da su za sve vrijeme vojnog pohoda pomagali crnogorsko stanovništvo i primali ga na

²⁹⁴ E. Pelidija, *Pohodi bosanskih paša*, 122-124

²⁹⁵ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/Va, red. br. 551

²⁹⁶ J. Tomić, *Pohod Numan-paše*, 88

²⁹⁷ E. Pelidija, *Pohodi bosanskih paša*, 124

²⁹⁸ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/Va III/28 red. br. 553, pismo, rukopis, Ohrid, primljeno 20. X 1714.

²⁹⁹ V. Čorović, *Odnosaji Crne Gore sa Dubrovnikom*, 95/6

svoju teritoriju.³⁰⁰ Iz Nikšića je Numan-paša sa pratnjom otišao u Gacko, a zatim sa dijelom vojske i preko 2.000 crnogorskog stanovništva otišao u pravcu Sarajeva. Pošto je po savjetu svojih najbližih zarobljeno stanovništvo naselio na Glasinac, blizu Sarajeva, i njegovoj široj okolini, produžio je put u Travnik. Dovođenje zarobljenog crnogorskog stanovništva i njegovo naseljavanje jedini je primjer u XVIII vijeku, nasilnog doseljavanja na opustjele čifluke u Bosanskom ejaletu.³⁰¹

Tih dana je generalnom providuru, sa više strana od povjerljivih ljudi stizalo upozorenje da će Porta uskoro zaratiti protiv njegove zemlje.³⁰² Navedene vijesti su samo potvrđivale ono što je još ranije odlučeno u Carigradu. Uzimajući pohod bosanskog vezira na crnogorske nahije kao povod, Porta je Veneciji 9. decembra 1714. godine objavila rat, i o tome odmah obavijestila i Numan-pašu. Tako je stanovništvo ovog ejaleta, poslije 15 godina relativnog mira, ponovo bilo angažovano u jednom veoma teškom i krvavom tursko-mletačkom sukobu. Zbog zimskih mjeseci, prve vojne akcije zaraćenih strana su otpočele u proljetnim mjesecima 1715. godine.

³⁰⁰ E. Pelidija, *Pohodi bosanskih paša*, 125

³⁰¹ A. Sućeska, *Popis čifluka*, 201

³⁰² Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/Va VI/29, saslušanje, Herceg Novi 14. XI 1714; isto, sign. 8711/Va I/29, red. br. 560, naredba o saslušanju, Herceg Novi, 15. XI 1714.

TREĆE POGLAVLJE

**VOJNO UREĐENJE
BOSANSKOG EJALETA
(1699-1714)**

a) Vojna organizacija i njen značaj u odbrani granica

Mirom u Sremskim Karlovcima 1699. godine osmanska je država bila prisiljena da prizna najveće teritorijalne gubitke od svog nastanka. Od tada više nije predstavljala, kao nekad, onakvu i onoliku opasnost za susjedne države Austriju i Mletačku Republiku. Njeno povlačenje iz prekosavskih krajeva, te Like i Dalmacije, uticalo je da Bosanski ejalet početkom XVIII stoljeća postane glavna prepreka prodoru susjednih država u unutrašnjost Osmanskog Carstva. U novonastaloj situaciji, kao najzapadnija osmanska provincija, taj ejalet postaje predmet Portine posebne pažnje, čime još više dobiva u pograničnom značaju, što će donijeti i neke posebnosti i u njegovom unutrašnjem razvitku tokom XVIII stoljeća.¹ Otada značaj i uloga domaćeg plemstva dolaze do većeg izražaja. U pojedinim razdobljima vojna aristokratija ima odlučujuću riječ u unutrašnjim poslovima ejaleta.²

Uplašeno da bi u dogledno vrijeme i ovaj ejalet mogao biti zauzet od strane Austrije i Mletačke Republike, tadašnje muslimansko stanovništvo samo preuzima brigu oko odbrane, jer poučeno ranijim iskustvom, ono nije vjerovalo da bi ih u slučaju rata mogli odbraniti sultan i Porta.³ To jedinstvo muslimanskog stanovništva, bez obzira na klasno-socijalni položaj i mjesto koje je zauzimalo u vojnoj i administrativno-upravnoj podjeli, bilo je uslovljeno ne samo željom da se očuva ejalet, nego i tadašnjim shvatanjem o vjerskoj povezanosti islamske religije i države.⁴

* * *

U Osmanskom Carstvu, a samim tim i u Bosanskom ejaletu kao jednoj od provincija, osnovna karakteristika vojne organizacije bila je njena uska povezanost sa društveno-ekonomskim sistemom u cjelini. Osnovnu vojnu organizaciju sačinjavala su tri roda vojske: spahije, janjičari i tvrđavske posade.

¹ Andrija Zirdum, Filip Lastrić-Očevac, 1700 – 1783, Prilog kulturnoj povijesti Bosne i Hercegovine, Zagreb, 1982, 7 (dalje: A. Zirdum, Filip Lastrić); Muhamed Hadžijahić, Pravni položaj Sarajeva u Otomanskoj Carevini do 1850. godine (neobjavljena doktorska disertacija, koja se kao rukopis nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, – dalje: M. Hadžijahić, Pravni položaj Sarajeva)

² B. Đurđev – M. Vasić, Jugoslovenske zemlje, 162

³ Hazim Šabanović, Bosna i Hercegovina od Karlovačkog do Svištovskog mira (1699-1791), Vojna enciklopedija, 2 B – E, Beograd 1959, 23 (dalje: H. Šabanović, Bosna i Hercegovina)

⁴ A. Sućeska, Specifičnosti državno-pravnog položaja, 273; isti, Ajani, 167/8

Od prvih godina XVIII stoljeća, pa skoro sve do ukidanja timarske vojske, broj osnovnih timara u ejaletu kretao se oko 3.000. Te posjede uživalo je između 6.000 i 7.000 spahija. Međutim, zahvaljujući odžakluk-timaru, broj spahijske vojske bio je dvostruko veći nego što je trebalo da bude. Skoro su sve spahije bile domaćeg porijekla. Poticale su iz redova jednog dijela sitnih i srednjih srednjovjekovnih feudalaca koji su dolaskom Osmanlija u ove krajeve primili islam.⁵ Dobivajući vojnička lica, oni su se obavezali da na poziv svojih pretpostavljenih idu u rat, a u miru da rade na opravkama, podizanju i snabdijevanju gradova i utvrđenja. Takođe su bili dužni i da čuvaju ugrožene krajeve. Kada su polazili u ratni pohod, prema visini prihoda, bile su im tačno određene obaveze. Za razliku od ranijeg razdoblja kada su spahije i zaimi imali daleko veće prihode, u XVIII vijeku bili su dužni da na svakih 3.000 akči prihoda preko utvrđenog minimuma, povedu o svom trošku jednog džebeliju (oklopnika) i bolji šator, a na 6.000 akči dvojicu. Posjednici timara od 10.000 do 19.999 akči su bili obavezni da povedu tri džebelije. Slične obaveze prema visini prihoda imali su i zaimi. Poziv na vojni pohod bio je obavezan jer je u slučaju neodazivanja svaki korisnik timara ili ziameta gubio dotadašnji posjed i prihode koje je sa njega uživao.⁷ Pojava da su spahije u jednoj provinciji bile regrutovane iz redova domaćeg stanovništva, kao što je to bio slučaj u Bosanskom ejaletu, bila je rijetkost na teritoriji cijelog Carstva.⁸

Ovakav specifičan položaj Bosne, te povoljniji i povlašteniji položaj njenih spahija, blaže je uticao na rastakanje spahijske organizacije. To je u velikoj mjeri i doprinijelo da se tokom XVIII stoljeća spahijska organizacija nije srozala na onaj nivo na kome se nalazila u drugim dijelovima carstva.⁹ Po vojnom ustrojstvu spahije su predstavljale lensku konjicu. U vrijeme mira raspoređivani su po značajnijim gradovima i palankama, ali ne kao stalna stajaća vojska nego su svoju vojnu dužnost obavljali prema potrebi.¹⁰ Dijelili su se na lokalne (yerlu kule) i pogranične (surhat kule). Kada su odlazili u rat, spahije su išle na dobrim jahaćim konjima, sa kacigom na glavi i oklopom. Od oružja su imali sablje, koplja i strijele.¹¹

Prvih decenija XVIII vijeka u Bosanskom ejaletu je bilo 3.761 timara, sa kojih su dobivali prihode.¹² U odnosu na raniji period, njihov je ugled i uticaj bio u opadanju, ali su ipak zadržali dosta moći. To se vidi i u njihovom ratovanju protiv ruske vojske na Prutu 1711. godine. Po zapovjedi Porte, tadašnji bosanski namjesnik Ahmed-paša poveo je u rat 1.553 spahije, koji su pokazali ne samo izuzetnu hrabrost, nego i najbolju organizacionu sposobnost, kako u periodu mobilizacije, tako i u toku ratnih okršaja.¹³ Sa tako organizovanom vojskom dočekana je 1714. godina, u kojoj je započeo tursko-mletački rat.

⁵ A. Sućeska, *Elementi*, 68

⁶ Hazim Šabanović, *Vojno uređenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća*, *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine*, godina XI, Sarajevo, 1961, 199 (dalje: H. Šabanović, *Vojno uređenje*)

⁷ isto, 201

⁸ Ahmed Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, *Orijentalni institut*, Posebna izdanja XI, Sarajevo, 1983, 143 – 145 (dalje: A. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta*)

⁹ A. Sućeska, *Specifičnosti državno-pravnog položaja*, 286

¹⁰ Avdo Sućeska, *Sličnosti i razlike između odžakluk timara i odžakluk kapetana i ostalih granicara u Bosanskom pašaluku*, *GPF u Sarajevu*, br. XX, Sarajevo, 1972, 357

¹¹ H. Šabanović, *Vojno uređenje*, 205

¹² V. Škarić, *Popis spahija*, 8; H. Šabanović, *Bosna i Hercegovina*, 23

¹³ *Istorija II*, 1235

Drugi rod vojske su bili janjičari. Oni su se dijelili na carske (kapu kulu) i domaće (yerli kulu). Tek od početka XVIII stoljeća glavni logor se nalazio u Sarajevu, gdje je ujedno boravio i po činu najstariji janjičarski oficir.¹⁴ U odnosu na carske janjičare koji su dolazili iz drugih provincija, broj domaćih bio je znatno veći. Sa stanovišta vojnih efektivna značaj i uloga janjičara u odbrani ejaleta bili su veoma veliki. Pored vojnog, njihov uticaj je bio veoma zapažen i u privrednom životu, jer su se domaći janjičari u vrijeme mira u velikom broju bavili zanatstvom i trgovinom.

Tokom cijelog XVIII vijeka, pored već spomenutog Sarajeva, janjičari su bili raspoređeni u još devetnaest drugih mjesta. To znači da su pripadnici ovog vojnog roda bili raspoređeni samo u jednom dijelu ejaleta, i to prije svega u njegovim pograničnim krajevima. I dok je u Sarajevu janjičarski zabit, kao starješina svih janjičara u ejaletu, bio imenovan od Porte na jednu godinu, dotle su ostali janjičarski zapovjednici, zvani serdari, po manjim mjestima ostajali u tom zvanju svega tri mjeseca.¹⁵ Razlog za ovako česta premještanja janjičarskih zapovjednika vjerovatno je ležao u želji da se održi vojnička disciplina i spriječiti opuštenost posada. To je u dobroj mjeri uticalo da, slično kao i spahije, i janjičari Bosanskog ejaleta, u odnosu na janjičare u drugim osmanskim provincijama, zadrže veću mobilnost i u toku predstojećeg rata odigraju zapaženu ulogu.

Gradske posade su se u Bosni nalazile u svim utvrđenjima. Najviše ih je bilo u pograničnim tvrđavama gdje su činile jednu vrstu granične vojske i predstavljale se kao zaštitnice ejaleta. Skoro cio teret odbrane granica ne samo Bosne, nego i evropskog dijela Carstva bio je u njihovoj nadležnosti.¹⁶ U svim pograničnim utvrđenjima bile su stalne vojne posade sačinjene od nefera, poznatijih pod imenom serhad-kulu. Ranije se u njihovom sastavu nalazio i dobar dio hrišćana, ali od XVIII vijeka taj broj je sveden na najmanju mjeru. Posade su se popunjavale iz redova domaćeg muslimanskog stanovništva.¹⁷ Pored već postojećih rodova koji su djelovali u XVII stoljeću kao što su mustahfizi, akindžije i delije javljaju se i novi rodovi pod raznim nazivima: farisi, azapi, pasbani-asesi, topčije, džebelije, gönülije, te čuvari klanaca derbendžije i bešlije.¹⁸

Svi navedeni rodovi bili su i u ranijem razdoblju, ali se njihova uloga i broj već od prvih godina XVIII stoljeća osjetno povećao. Po vojnom ustroju skoro svi rodovi su bili slično organizovani.¹⁹

Gradske su posade bile regrutovane iz redova seljaka i gradskih srednjih i nižih slojeva u onom mjestu u kojem su obavljale službu.²⁰ Iz brojnih dokumenata se vidi da je od njihovog držanja zavisio mir i sigurnost, i na granicama, i u unutrašnjosti ejaleta. Broj posada je u pojedinim razdobljima iznosio

¹⁴ A. Aličić, Uređenje Bosanskog ejaleta, 145; Istorija II, 1235; H. Šabanović, Bosna i Hercegovina, 23

¹⁵ Istorija II, 1235

¹⁶ A. Aličić, Uređenje Bosanskog ejaleta, 149

¹⁷ A. Sućeska, Elementi, 70

¹⁸ H. Kreševljaković, Kapetanije, 22

¹⁹ A. Sućeska, Ajani, 59

²⁰ Hamdija Kreševljaković, Prilozi povijesti bosanskih gradova pod turskom upravom, Prilozi za orijentalnu filologiju (dalje: POF), br. 11/1951, Sarajevo, 1952, 126 (dalje: H. Kreševljaković, Prilozi povijesti); A. Aličić, Uređenje Bosanskog ejaleta, 149

preko 20.000 vojnika.²¹ Prema Hamerovim podacima, u prvim godinama XVIII vijeka njihov je broj bio oko 16.000²² vojnika.

Kao i za vojni komandni kadar, i za obične članove posada važilo je pravilo da stupaju u službu na prijedlog dizdara (glavnog zapovjednika posade), dok su prije toga spiskovi slati veziru na uvid i odobrenje. Tek kada bi dizdar dobio berat, koji je u ovom slučaju izdavala Velika kancelarija u Istanbulu, imenovanje, kako običnih članova posade, tako i njenih vojnih zapovjednika, bilo je punovažno. Imenovanja i dobivanja berata u Bosni vršeni su po ustaljenoj praksi jer je ta služba bila uglavnom nasljedna i prelazila je s oca na najstarijeg sina, a ako njega nije bilo, onda na jednog od članova porodice.²³

Plate za vršenje vojne dužnosti isplaćivane su od prihoda mukata i malikijana, te harača i još nekih prihoda sa strane.²⁴ U pojedinim periodima, kada iz navedenih sredstava nije bilo dovoljne sume, u pomoć je priskakala Porta s novcem iz glavne blagajne (hazine).²⁵ Iznos plata, i za pojedine rodove, i za vojni komandni kadar, bio je tačno utvrđen. Obračun se vršio ne samo po danima i mjesecima službe, nego i po godišnjem iznosu (mevadžib).²⁶ Pošto plata nije mogla zadovoljiti ni najosnovnije potrebe tih ljudi, najveći broj članova posade, a naročito graničari, izdržavali su se sa čiflukâ koje su sami obrađivali. Mnogi od njih su još tokom XVII stoljeća od Porte dobili zagarantovano nasljedno pravo čime ih je sultan želio što čvršće vezati za sebe kao stalne najamnike.²⁷ U odnosu na ostalo stanovništvo ejaleta, oni su donekle bili u povolštenijem položaju jer su bili oslobođeni nekih vrsta poreza (mu'af).²⁸ Poslije Karlovačkog mira bilo je slučajeva da pojedini mustahfizi, koji su do tada za svoju vojnu obavezu uživali timare, što su mirovnim ugovorom pripali Austriji ili Mletačkoj Republici, prešli u ulufedžije, tj. dnevno plaćene vojnike.²⁹

Pored navedenih vojnih rodova, u Bosanskom ejaletu su bili i sejmeni. U vrijeme mira oni su korišteni za održavanje reda po gradovima i selima a jedan dio ih je obavljao službu i po tvrđavama.³⁰ Za razliku od ostalih vojnih rodova nisu bili plaćeni iz državne kase. Putem nameta koje su određivali lokalni organi vlasti, plaćalo ih je mjesno stanovništvo.³¹

Još od polovine XVII stoljeća u Bosanskom ejaletu se uvodi praksa opšte vojne obaveze muslimanskog stanovništva koja se zvala nefir-i âmm. Takvu zapovijed izdavao je lično sultan pozivajući cjelokupno muslimansko stanovništvo na odbranu države. Osmanski sultani, ne samo kao šefovi države, nego i kao poglavari sunitskih muslimana (halifa), pozivali su se na pravo da u slučaju krajnje nužde, u koju bi Carstvo zapalo napadom neprijateljske vojske, proglase sveti rat u kome su prema vjerskim propisima islama, svi

²¹ A. Aličić, Uređenje Bosanskog ejaleta, 147

²² J. v. Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches, VII, Pest 1827 – 1835, 64/5; A. Sućeska, Specifičnosti, 285

²³ H. Kreševljaković, Prilozi povijesti, 126

²⁴ A. Sućeska, Specifičnosti, 285

²⁵ A. Aličić, Uređenje Bosanskog ejaleta, 147

²⁶ A. Sućeska, Elementi, 70

²⁷ A. Sućeska, Ajani, 176; isti, Specifičnosti, 286; isti, Elementi, 70/1

²⁸ A. Sućeska, Elementi, 70/1

²⁹ H. Kreševljaković, Prilozi povijesti, 123

³⁰ Evlija Čelebi, Putopis, odlomci o jugoslavenskim zemljama, Prevod, uvod i komentar Hazim Šabanović, Sarajevo, 1967, 642 (dalje: E. Čelebi, Putopis)

³¹ A. Sućeska, Ajani, 59

muslimani bili dužni učestvovati. Svoju odluku o mobilizaciji Porta je u ime sultana donosila na četiri do pet mjeseci prije objave rata, upoznavajući s tim beglerbege, kako bi na vrijeme u svojim sandžacima i ejaletima otpočeli vršiti pripreme. Dobivši takva uputstva, beglerbeg (vezir) je o tome obavijestio sandžakbega, a ovaj alajbega. Kada bi se mobilisana vojska u potpunosti iskupila, onda bi predvođena vezirom ili beglerbegom odlazila na glavno zborno mjesto i stavljala se pod neposrednu vojnu komandu vrhovnog vojnog zapovjednika dotičnog pohoda, koji je imao zvanje serdara ili seraskera. Tako mobilisana vojska imala je obaveznu smotru i prije i poslije vojnog pohoda. Provjera dolaska vojnih jedinica i njihova smotra zvala se joklama³², a u Bosni su je vršili ajani.³³ Prema potrebi, od vojne obaveze ponekad nisu bili oslobođeni ni sultanovi podanici hrišćanske vjeroispovijesti. Koliki je bio njihov broj i u koju svrhu su pozivani teško je preciznije odrediti. U dokumentima se spominju kao ratnici, ali je najvjerovatnije da su služili kao komora,³⁴ ili kao pomoćne trupe za raščišćavanje puteva ili čuvanje klanaca kroz koje je vojska prolazila. Takođe su obavljali službu vodiča (kalauzi) onda kada bi vojska prolazila nepoznatim krajevima. Zbog čestog pozivanja u rat kod stanovništva Bosanskog ejaleta tokom vremena se učvrstila svijest o njihovom posebnom značaju u odbrani granica Carstva. Tu se naročito misli na razdoblje poslije Karlovačkog mira.³⁵

Uz već navedene vojne rodove, prema podacima koje pružaju turski dokumenti, u slučaju opšte vojne mobilizacije, iz Bosanskog ejaleta se moglo u rat povesti oko 60.000 vojnika.³⁶ Za tadašnje prilike to je predstavljao veliki broj i time se može objasniti veoma uspješna odbrana te pokrajine u ratovima koji su se na njenim granicama tokom XVIII vijeka vodili u tri navrata.

³² H. Šabanović, Vojno uređenje, 202, 205

³³ isto, 113

³⁴ A. Aličić, Uređenje Bosanskog ejaleta, 149

³⁵ A. Sućeska, Elementi, 68, 73

³⁶ A. Aličić, Uređenje Bosanskog ejaleta, 149

TABELA 1.

Osmanska vojska i njeni vojni rodovi u Bosanskom ejaletu u XVIII v.

VOJNI RODOVI

- 1 spahije: a) lokalne (yerlu kulu)
b) pogranične (serhad kulu)
- 2 janjičari: a) carski (kapu kulu)
b) domaći (yerlu kulu)
- 3 gradska posada
 - a) konjica (farisi)
 - b) stražari (azapi)
 - c) gradski čuvari (mustahfizi)
 - d) noćni čuvari (pasbani, asesi, asasi)
 - e) tobdžije
 - f) oklopnici (džebedžije)
 - g) čuvari klanaca (derbendžije)
 - h) dobrovoljci (gönülü)
 - i) bešlije (konjica)
 - j) delije (laka konjica)
- 4 sejmeni
- 5 mobilisano stanovništvo (nefir-i âmm)

Na samom ratištu u otvorenoj borbi, lenska (spahijska) konjica je bila raspoređena na desno i lijevo krilo u obliku polumjeseca, tako da je bila u prilici štititi vojni centar, rezervisan za janjičare. Da bi se izbjegle sve neprijatnosti, deset od sto spahija na smjenu je ostajalo kod kuće. Njihov je zadatak bio da čuvaju pokrajine iz kojih su spahije otišle, te da izvršavaju obaveze svojih drugova po oružju, nadzirući i vojne poslove i radove na svojim imanjima. U slučaju da se mobilisane spahije u zimskom periodu ostavljaju na ratištu, jedan manji dio odlazio je kućama da za sebe i svoje drugove donese hranu, odjeću i obuću.³⁷ Ovakva vojna organizovanost objašnjava raniji uspjeh osmanske vojske. Kada je od XVII stoljeća došlo do popuštanja discipline i izbjegavanja obaveza spahija i janjičara, kao i njihovih vojnih zapovjednika, Carstvo počinje osjetno slabiti. Za razliku od većine drugih ejaleta, Bosanski je ejalet donekle održao vojnu disciplinu i red i tokom XVIII vijeka.

Prema do sada izloženom, vojni rodovi osmanske vojske u Bosanskom ejaletu izgledali su kao što se navodi u tabeli 1.

* * *

Teritorija Bosanskog ejaleta dijelila se na *sandžake*. Manji vojni okruzi u Bosanskom ejaletu bili su *kapetanije*.³⁸ Kapetanije su bile tačno ograničeni manji teritoriji koji nikada nisu prelazili granice sandžaka u kome su se nalazili, ali se dešavalo da su bile na teritoriji dvaju kadiluka.³⁹ Najviše ih je bilo duž pograničnih mjesta i na plovnim rijekama.

Od XVIII vijeka kapetanije su osnivane i u unutrašnjosti, duž glavnih puteva koji su se iz pograničnih krajeva protezali u srednju Bosnu.⁴⁰ Vojne snage po kapetanijama imale su isključivo defanzivni karakter. U periodu mira zadatak im je bio da se staraju o unutrašnjem redu i poretku na teritoriji gdje su stacionirane, a u ratu da pružaju što duži otpor neprijatelju i da su pripremane na svaki iznenadni napad spolja.⁴¹ Jedna kapetanija se sastojala od najmanje jednog grada i kule, a uvijek je tu bio i još po koji utvrđeni čardak. Svoje obaveze vojnici su izvršavali svakodnevno i bili su svih 24 sata na službi. I vojni i komandni kadar bio je plaćen.⁴²

Iza Karlovačkog mira u Bosanskom ejaletu je bilo 12, a u periodu od 1699. do 1716. godine osnovano još 13 kapetanija, i to sve uz granicu. Od ukupno 25 kapetanija 1711. godine ukinuta je Roška kapetanija, a 1716. propala je i Brodska kapetanija. Tako su u vrijeme Požarevačkog mira postojale 23 kapetanije,⁴³ koje su se službeno zvale po glavnom sjedištu (gradu) kapetana. I dok su neke od njih imale po jedan grad i kulu, druge su brojale i po nekoliko vojnih utvrđenja i gradova. Takav slučaj je bio sa Ostrošcem i Bihaćem.⁴⁴

³⁷ H. Šabanović, Vojno uređenje, 205

³⁸ Hamdija Kreševljaković, Kapetanije u Bosni i Hercegovini, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, knj. 5, Sarajevo, 1954, 5 (dalje; H. Kreševljaković, Kapetanije); A. Sućeska, Ajani, 59

³⁹ H. Kreševljaković, Kapetanije, 16, 20

⁴⁰ isto, 11

⁴¹ A. Sućeska, Ajani, 59

⁴² H. Kreševljaković, Kapetanije, 11

⁴³ isto, 19; H. Šabanović, Bosna i Hercegovina, 23; Istorija II, 1234

⁴⁴ H. Kreševljaković, Kapetanije, 16; Istorija II, 1234

Teritorije kapetanija bile su podijeljene na još manje jedinice – agaluke. Jedan agaluk brojao je do 100 vojnika, a srazmjerno veličini kapetanije bilo ih je i do 40, što znači da su brojali i do 4.000 ljudi.⁴⁵ Pored teritorijalne podjele, vršena je podjela i prema vojnom sastavu. U okviru jednog sandžaka spahijska lenska konjica sačinjavala je vojnu formaciju – *alaj* ili *puk*.⁴⁶ Manja vojna formacija pojedinih vojnih rodova je džemat.⁴⁷ Još manja vojna jedinica zvala se buljuk, koji je ponekad imao i do 100 ljudi.⁴⁸

Najmanja vojna jedinica u osmanskoj vojsci je *oda*, koja je brojala od 5 do 10 ljudi.⁴⁹ Takođe je postojala i vojna formacija *bajrak*. To je bio manji vojni odred od 50 do 60 ljudi svrstan pod jednom zastavom.⁵⁰ Iz naprijed izloženog ta podjela je izgledala ovako:

1. *džemat* (14 – 96 ljudi)
2. *buljuk* (10 – 100 ljudi):
 - a) janjičarski (do 100)
 - b) spahijski (20-30)
 - c) posada (10)
3. *oda* (5-10 ljudi)
4. *bajrak* (50-60 ljudi)

Sultan je zvanično bio vrhovni vojni zapovjednik osmanske vojske. U njegovo ime, većim vojnim formacijama zapovijedali su namjesnici provincija. Bosanski su namjesnici bili u zvanju vezira. Glavni im je zadatak bio da se kao zapovjednici cjelokupne vojske u ejaletu posvete vojnim poslovima. Najveća obaveza im je bila da se staraju o uređenju i održavanju vojske i svih vojnih objekata. Zbog toga su i sami lično vršili inspekcije po gradovima i utvrđenjima gdje su se nalazile vojne posade.⁵¹ Njihova moć i uticaj bili su tim veći jer su svi prijedlozi za unaprijeđenje zaslužnih ljudi iz spahijsko-timarskog roda išli Porti sa njihovim znanjem i dopuštenjem.⁵² Jedino se nisu mogli miješati u nadležnosti i kompetencije janjičarskih oficira, jer su sva njihova naimenovanja i opozivi bili u direktnoj nadležnosti janjičarskog odžaka u Carigradu.⁵³

Kao i namjesnici u ejaletu, i u sandžacima su na čelu svih vojnih snaga bile stariješine *sandžakbezi* ili *mir-i live*. Oni su bili najveći ne samo administrativni organi vlasti, nego i najveće vojne stariješine.⁵⁴

Još od XVII vijeka, a tako je bilo i u sljedećem vijeku, sandžakbezi su dobivali zvanje paše sa dva tuga.⁵⁵ Na to mjesto dolazili su na prijedlog namjesnika (vezira), a u ime sultana imenovao ih je veliki vezir. Međutim, sa slabljenjem autoriteta centralne vlasti, poneki bosanski namjesnici su i sami, mimo odluke Porte, imenovali svoje ljude za sandžakbege.⁵⁶

⁴⁵ E. Čelebi, Putopis, 582; Istorija II, 1234

⁴⁶ H. Šabanović, Vojno uređenje, 202

⁴⁷ H. Kreševljaković, Kapetanije, 23; A. Firdus, Livno, 49;

⁴⁸ H. Kreševljaković, Prilozi povijesti, 125; E. Čelebi, Putopis, 592

⁴⁹ H. Kreševljaković, Prilozi povijesti, str. 125; E. Čelebi, Putopis, 636

⁵⁰ E. Čelebi, Putopis 588

⁵¹ H. Šabanović, Vojno uređenje, 181

⁵² isto, 182

⁵³ isto, 183

⁵⁴ isto, 174

⁵⁵ isto, 187

⁵⁶ isto, 190

Kao vezirima i sandžakbezima je osnovna dužnost bila da se staraju o brojnom stanju vojske, njenoj uvježbanosti, naoružanju i platama. Pri vršenju dužnosti, sandžakbeg je morao da sluša ne samo Portina naređenja nego ni namjesnikova, ali samo onda ako su se zasnivala na zakonima ili konkretnim sultanovim naređenjima. To im je pravo proisticalo iz dozvole da mogu mimo vezira direktno kontaktirati sa Portom i da ih namjesnik ejaleta ne može lično smijeniti ili kazniti, nego da to može predložiti Porti, koja o tome daje zadnju riječ.⁵⁷ Za razliku od ranijeg perioda, sandžakbezi su u dokumentima XVIII stoljeća oslovljavani titulom, m i r-i liva.⁵⁸

Neposredni vojni starješina zaima i spahija u jednom sandžaku bio je *alajbeg ili miri alaj* koji je komandovao alajem (pukom). Zadatak mu je bio da po naređenju sandžakbega poziva sve zaima i spahije iz svoga alaja na vojni pohod ili smotru i da ih dovede sandžakbegu na određeno mjesto. Za tu obavezu uživao je ziamet. Oni koji su se pokazali sposobnim i disciplinovanim bili su unapređivani i u zvanje sandžakbega.⁵⁹

Po porijeklu mnogo starije, ali po hijerarhiji niže, bile su *subaše* pod direktnom komandom alajbega i kao takve održale su se sve do ukidanja timarskog sistema. Njihova vojno-administrativna uprava bila je u okviru jednog vilajeta. U ratu su neposredno komandovali spahijama svoga vilajeta kao lenksi oficiri.⁶⁰ Ljudi koji su neposredno izvršavali naređenja sandžakbega, alajbega i subaša za opštu vojnu mobilizaciju, zvali su se *seraskeri* ili *čeribaše*. Oni su za razliku od gore navedenih, umjesto ziameta uživali timare.⁶¹

Od vojnih starješina u jednom alaju, pored već spomenutih, bilo je i po nekoliko *bajraktara*, *čeribaša* i *čajuša*. Ljudi koji su nosili zastave manjih lenških odreda konjice zvali su se *bajraktari*, a oni koji su nosili zastavu cijelog alaja *sandžaktari*. Čeribaše su imale zadatak da privedu glavnini vojske dezertere ili one spahije koje se nisu odazvale na vojni poziv. Mjesto i uloga čauša bili su vrlo značajni. Oni su se brinuli o redu i disciplini vojske i nadzirali su bezbjednost spahija. Kao takvi, podnosili su izvještaj o držanju pojedinih spahija u ratu. Na osnovu toga najzaslužniji ratnici bili su nagrađivani. Glavni čauš se zvao *alaj čauš*.⁶²

Kao što je naprijed rečeno, manje vojne teritorije u Bosanskom ejaletu bile su kapetanije. Na čelu tih vojno-administrativnih jedinica nalazili su se *kapetani*, koji su u vojnoj hijerarhiji predstavljali viši vojni kadar, »koji je rukovodio dijelom vojske iz tvrđava, a vrlo često i jedinicama formiranim od raznih vidova vojnih snaga iz šireg područja«. ⁶³ Njihova glavna dužnost bila je vojnog, a tek potom policijsko-administrativnog karaktera.⁶⁴

Za svoj posao dobijali su plate u gotovom novcu, prema utvrđenoj dnevnici, i to sve do druge polovine XVIII stoljeća.⁶⁵ Pošto su poticali iz redova bogatijih porodica, i kako su u službi imali velika vojna i administrativna ov-

⁵⁷ isto, 192/3

⁵⁸ isto, 188

⁵⁹ isto, 202; A. Aličić, Uređenje Bosanskog ejaleta, 43

⁶⁰ H. Šabanović, Vojno uređenje, 204

⁶¹ isto, 204/5

⁶² isto, 205

⁶³ A. Aličić, Uređenje Bosanskog ejaleta, 148

⁶⁴ H. Kreševljaković, Kapetanije, 44

⁶⁵ A. Aličić, Uređenje Bosanskog ejaleta, 147/8

laštenja, kapetani su vršili snažan uticaj i u političkom životu kraja u kome su boravili.⁶⁶

Vojni zapovjednici džemata bili su age, a buljuka i oda *buljukbaše* i *odobbaše*. Svi oni imali su svoje zamjenike.⁶⁷ Vojni zapovjednici manjih jedinica dobijaju ime po vojnom rodu u kome služe, kao npr. *asesbaša azapaga, delibaša*, itd. Vojnička zvanja davana su i po broju ljudi kojima se komandovalo. Zapovjednik nad 1.000 ljudi zvao se *binbaša*, nad 100 ljudi *juzbaša*, a nad 10 *odobaša*.

* * *

Prilikom većih vojnih pohoda, veće vojne jedinice okupljale su se na tačno određenim mjestima odakle su sa svojim zapovjednicima polazile u rat. U prvim decenijama XVIII stoljeća poznatija mjesta za mobilizaciju vojske bila su Podrašnica, Visoko, Kupres, Cerničko polje i Glasinac. Navedena mjesta nisu bila slučajno izabrana. Nalazila su se na važnim raskrsnicama, a pružala su i velike mogućnosti za ispašu stoke i okupljanje većih vojnih jedinica. Posebno je velike pogodnosti pružao Glasinac,⁶⁸ koji je u to vrijeme bio slabo naseljen, pa je zbog toga bila manja mogućnost da neko od neprijateljski nastrojenog stanovništva oda vojne podatke neprijatelju. Takođe, to mjesto se nalazi u blizini Sarajeva (23 km), sa čijeg užeg i šireg područja su se na vezirov poziv odazivale veće vojne snage. I mjesta koja su bila sjedišta sandžakbega, po potrebi su bila centri okupljanja vojske.

Orožje, kako spahija i janjičara, tako i mjesnih posada bilo je raznovrsno. Od hladnog oružja koristile su se sablje, noževi, koplja, strijele,⁶⁹ a rjeđe i buzdovani. Međutim, kako je u ovom periodu razvoj ratne tehnike znatno unapredovao, to je vatreno naoružanje imalo glavnu riječ. Velike količine oružja i municije iz Carigrada, dopremane su preko dubrovačke luke za potrebe Bosanskog ejaleta.⁷⁰

Vojne rezerve oružja i glavna skladišta municije bila su u većim mjestima kao npr. u Sarajevu, Travniku, Jajcu, Bihaću i Zvorniku. Iz tih mjesta su, prema potrebi i potraživanju, a po vezirovom odobrenju, slate potrebne količine oružja i municije u tvrđave i manja utvrđenja koja bi ostala bez naoružanja.⁷¹ Skladišta oružja i municije bila su povjerena na čuvanje džebedžijama. Prenos većih količina pratio je naročiti izaslanik (mubašir). Sa sobom je nosio spisak primljenog naoružanja i predavao ga dizdaru ili kapetanu, već prema potrebi.⁷² Kao što je glavni teret odbrane i troškova bio podmirivan od stanovništva ejaleta, tako se i veća količina potrebnog oružja pravila u njemu. Iz bosanskih rudnika (majdana) gvozdene rude (Kamengrad, Bronzani Majdan) u velikom broju su se pravile bombe, granate, municija za topove, puške i pištolje, a izrađivalo se i navedeno oružje. Jedan dio naoružanja i municije proiz-

⁶⁶ A. Sućeska, Elementi, 70

⁶⁷ A. Firdus, Livno, 48

⁶⁸ Milenko Filipović, Glasinac, antropološko-etnološka rasprava, Naselje i poreklo stanovništva, knj. 32, SAN, Beograd, 1953, 15 (dalje: M. Filipović, Glasinac)

⁶⁹ H. Kreševljaković, Prilozi povijesti, 129

⁷⁰ isto, 140

⁷¹ H. Kreševljaković, Kapetanije, 46; Istorija II, 1326

⁷² A. Firdus, Livno, 63

veden u Bosni slao se i vojnim posadama u donjem toku Dunava.⁷³ Još je u XVII vijeku Hadži Kalifa ili Čatib Čelebija pisao da je Kamengrad u Bosni poznat kao mjesto gdje se izlivaju topovska džulad i da se u njegovoj blizini nalazi rudnik gvozdene rude. Izlivanje topovskih džuladi, pa i samih topova nastavljeno je i u XVIII stoljeću.⁷⁴

I u blizini Gradiške se nalazio sličan rudnik. U samoj Gradiški bio je smješten veći artiljerijski park, odakle su prema potrebi slati topovi.⁷⁵ Sličan vojni arsenal bio je i u Travniku.⁷⁶

Pored već postojećih mjesta za izradu topova i topovskih džuladi, Porta je u prvim godinama XVIII vijeka u Banjaluci osnovala još jednu takvu »radionicu«, kako se u dokumentu naziva. Već 1701. godine naređuje se banjalučkom kadiji da posredstvom emina Alije Čorbadžije izabere 30 tobđžija vještih zanatu, koji će otpočeti sa izlivanjem topova i topovskih džuladi.⁷⁷ U to vrijeme pravljeno je više vrsta topova, kao npr. baljemez, havan top, kolonborna top, marten, badžaluška (badaluška), zarbezan (šahi, büyük, kučuk), ežderhen i paranka.⁷⁸ Svi oni su dobivali imena u zavisnosti od veličine i namjene. Topovi su se nalazili u svim većim mjestima, a opsluživali su ih topčije, kao poseban vojni rod. Njihov starješina se zvao topčiaga ili topčibaša. Pored izrade topova, u Banjoj Luci je bio veoma razvijen i puškarski zanat. Ljudi koji su se bavili izradom pušaka zvali su se tufenkči (puškari).⁷⁹ Jedno od poznatijih mjesta gdje je bio razvijen puškarski zanat su i Pljevlja. Evlija Čelebi je u svom Putopisu naveo da u ovom mjestu ima mnogo puškarskih zanatskih dućana. Po kvalitetu i izradi pušaka ovo je mjesto bilo poznato u cijelom Carstvu. Naročito su bile na cijeni puške zvane »dalyan« i »boyli« (duge) i čakmakli pištolji.⁸⁰ Da bi očuvali ugled koji su uživali, pljevaljski puškari nisu dozvoljavali da se stranci u njihovom mjestu bave tim zanatom. Krajem XVII vijeka zanatlije puškari su se molbom obratili Porti tražeći da zabrani bavljenje ovim zanatom nekim ljudima koji su se doselili u ovo mjesto i počeli im konkurisati. Poslije nekog vremena molba im je uslišana.⁸¹ Slične poteškoće su imale i zanatlije koje su spravljale barut. Po naređenju Porte, pljevaljske lokalne vlasti su sprečavale svima koji nisu imali uredne dozvole da se bave tim zanatom.⁸²

U naprijed izloženom dat je presjek osnovne vojne organizacije, komandnog kadra i naoružanja kojim se osmanska vojska služila u odbrani granica Bosanskog ejaleta tokom cijelog XVIII vijeka.

⁷³ Hamdija Kreševljaković, Vareš, Glasnik hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu, god. LIV – 1942, Sarajevo, 1943, 448 (dalje: H. Kreševljaković, Vareš)

⁷⁴ Hamdija Kreševljaković, Kamengrad, Naše starine, VI/1959, Sarajevo 1959, 33 (dalje: H. Kreševljaković, Kamengrad)

⁷⁵ Bogumil Hrabak, Privreda Banjaluke i šire okoline do rata 1683-1699. godine, Istorijski zbornik, Institut za istoriju Banjaluka, god. I, br. 1, Banjaluka, 1980, 105 (dalje: B. Hrabak, Privreda Banjaluke)

⁷⁶ H. Kreševljaković, Prilozi povijesti, str. 137; Istorija II, 1235

⁷⁷ ANU BiH, BBAI, M.d. 18 26/1 14/1 između 24. IV i 13. X 1700. (dokument se nalazi u defteru koji je datiran od sredine zul-kade 1112 – konac rebiul – ahira 1113) f.r.

⁷⁸ Čelebi E., Putopis, 648

⁷⁹ Hrabak B., Privreda Banjaluke, 100

⁸⁰ Čelebi E., Putopis, 394

⁸¹ ANU BiH, BBAI, Š.d. 32 92 41/2 2. IV – 31. V 1699. (dokument se nalazi u defteru koji je datiran od početka ševvala do konca zul hidždže 1110) f.r.

⁸² ANU BiH, BBAI, Š.d. IV inv.br. 85/I, br. dok. 683 1192/1778. f.r.

b) Podizanje novih i popravka starih tvrđava, palanki i drugih vojnih objekata

Neuspjesi na bojnopolju i veliki teritorijalni gubici koje je osmanska država doživjela u bečkom ratu, unijeli su nesigurnost i strah među stanovništvo Bosanskog ejaleta. Po mirovnim ugovorima iz 1699. godine njegova teritorija je bila direktno izložena austrijskim i mletačkim upadima u slučaju rata. Vlada iz Carigrada dijelila je mišljenje stanovništva da su novouspostavljene granice privremene, te da se Austrija i Mletačka Republika neće zadovoljiti postignutim uspjesima, nego da će, poslije kraćeg predaha, preduzeti novi rat. Takođe su i osmanski vladajući krugovi sanjali o jednom većem sukobu sa ovim dvjema državama, kako bi se u novom ratu povratile ranije izgubljene teritorije. Da bi zemlja što spremnije dočekala sljedeći rat, preduzimane su mjere u cilju poboljšanja vojničke spremnosti. Naročita je pažnja poklanjana pograničnim krajevima, gdje su se popravljale stare i napuštene tvrđave i palanke, te podizao čitav lanac novih utvrđenja u onim krajevima u kojima ih do tada nije bilo. Da bi efikasnost zaštite bila što veća, osmanske vlasti posebnu pažnju poklanjaju izgradnji puteva, njihovom proširivanju i pravljenju novih u unutrašnjosti ejaleta. Na taj način poboljšavala se komunikacijska povezanost između pograničnih utvrđenja i naselja u unutrašnjosti.⁸³

Duž čitave sjeverne granice Carstva, obavljali su se građevinski radovi na utvrđivanju pograničnih mjesta. U tom vremenu posebno je bila intenzivna građevinska djelatnost duž granica Bosanskog ejaleta. Prvih godina XVIII stoljeća u Bosanskom ejaletu je sagrađeno preko 20 novih tvrđava i šest palanki, a o svakoj od njih više riječi biće nešto kasnije. U njihovom podizanju, kao i u popravci starih i napuštenih utvrda, učestvovalo je cjelokupno stanovništvo. Uz manju pomoć Porte, to stanovništvo je priložilo u novcu, materijalnim sredstvima (kamen, željezo, drvo i dr.) i ličnim učešćem snosilo najveći teret obaveza. U organizaciji posla zapaženu ulogu su imali ajani, uglednije ličnosti u pojedinim mjestima. Ajani su prikupljali poreze za finansiranje radova, bili su zaduženi za mobilizaciju radove, prikupljanje građevinskog materijala na određenim mjestima, a i obezbjeđivali su zaprežna vozila i hranu za radnike i članove posada. Zahvaljujući svemu tome, Bosanski ejalet je već u prvim decenijama XVIII vijeka pretvoren u pravi bastion, koji se, za slučaj rata, mogao vrlo uspješno braniti.⁸⁴ Tome je doprinosila konfiguracija terena i mjesta na kojima su podizana utvrđenja.

Još od dolaska u ove krajeve, Osmanlije su svoje tvrđave podizali pored rijeka, koje su im omogućavale bolju komunikacionu povezanost. Druga vrsta tih utvrđenja pravijena su po obroncima brda, kao i na vrhovima brežuljaka do kojih je pristup bio težak. U treću vrstu utvrđenja spadala bi ona koja su podizana po ravninama. Među poznatije tvrđave koje su napravljene uz obronke brda i koje su po svom izgledu podsjećale na lastavičija gnijezda spadala je i Vrandučka tvrđava. Ona je bila poznata ne samo kao vojno utvrđenje, nego i kao najpoznatiji zatvor za političke krivce.⁸⁵ Poznatija utvrđenja, kao što su: Cazin, Bosanska Krupa, Tešanj, Teočak, Sokolac i Gradačac podignu-

⁸³ Istorija II, 1234: H. Kreševljaković, Kapetanije, 18

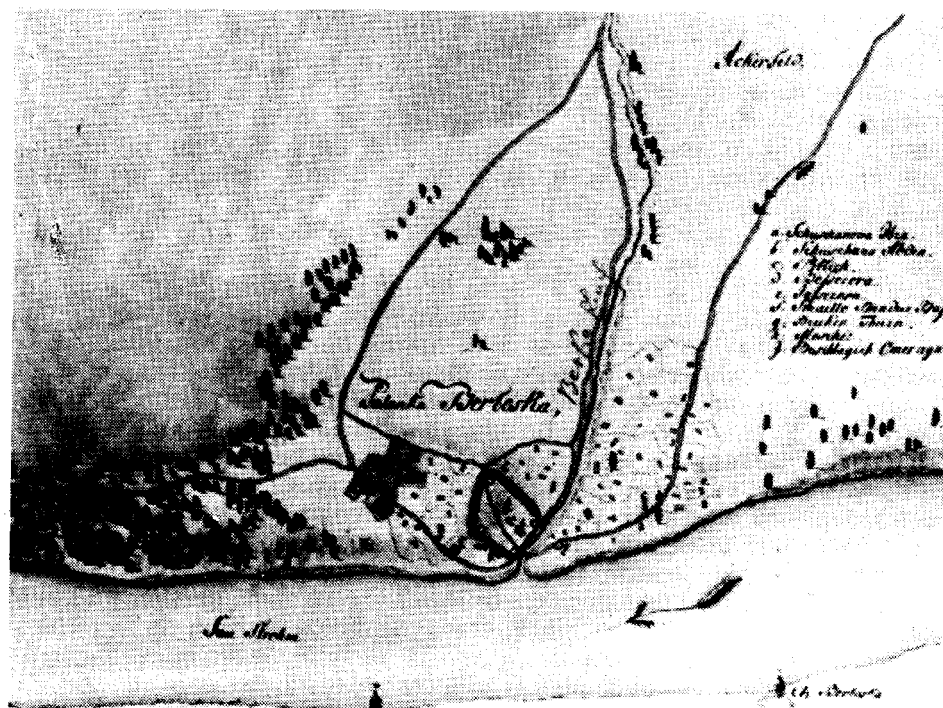
⁸⁴ A. Sućeska, Ajani, 115/6

⁸⁵ Hamdija Kreševljaković, Stari bosanski gradovi, Naše starine, br. 1, Sarajevo, 1953, 20 (dalje H. Kreševljaković, Stari bosanski gradovi)

ta su na vrhu brežuljka i odatle su imala dominantan pogled na širu okolinu. Od utvrđenja pored rijeka i ravnica poznata su bila Bobovac, Borač, Ostrožac, Kamengrad, Glamoč, Prusac i druga.⁸⁶

Prema veličini tvrđave su se dijelile na hisar i kalu. Pod hisarom se podrazumijevala tvrđava sagrađena od tvrdog materijala, kamena i opeke. Najčešće je takva tvrđava bila bez ijedne kule, a obavezno bez bedema. Manje utvrđenje toga tipa zvalo se hisardžik. Kala je tvrđava većeg obima. Kao i hisar, građena je od kamena i cigle. Obavezno je imala kule i opasivala se bedemima.⁸⁷ Zavisno od veličine i značaja u njima su bile veće ili manje posade, sastavljene od više vojnih rodova. Cjelokupnom posadom zapovijedao je stariješina – dizdar (kaštelan) kojeg bi imenovao bosanski namjesnik. Bez izričitog odobrenja kadije dotičnog kadiluka, dizdar se nije smio udaljavati od gradske posade ni u kakvim uslovima.⁸⁸

Vojni sastav garnizona nije bio u svim tvrđavama isti. Prije svega, zavisio je od strateškog položaja i vojnog značaja pojedinih gradova. Zbog toga su pogranične tvrđave bile veće i brojnije od onih u unutrašnjosti. Za sve njih bilo je karakteristično da su u svim tvrđavama, sa svim vojnim rodovima bili i mustahfizi, dok su drugi rodovi bili zastupljeni prema potrebi.⁸⁹ Gradovi i

Brčka palanka

⁸⁶ H. Kreševljaković, Prilozi povijesti, 119

⁸⁷ H. Šabanović, Vojno uređenje, 209

⁸⁸ H. Kreševljaković, Prilozi povijesti, 127; H. Šabanović, Vojno uređenje, 214

⁸⁹ H. Šabanović, Vojno uređenje, 210

tvrdave u kojima je glavni zapovjednik bio dizdar, nalazili su se pod neposrednom komandom bosanskih namjesnika. Druga vrsta utvrđenih mjesta bila je pod upravom kapetana.⁹⁰ Iako su i oni bili podređeni namjesnicima Bosanskog ejaleta, ipak su se načinom upravljanja i položajem povjerenih im tvrđava razlikovali od mjesta kojima su zapovjednici bili dizdari. Razlog za to je bio u činjenici da su kapetane nasljeđivali njihovi sinovi ili članovi uže porodice, a dizdare, izuzev u rijetkim slučajevima, nisu. Samim tim kapetani su bili u povlaštenijem položaju, jer su imali daleko veći uticaj u narodu onog kraja u kome su obavljali službu, o čemu su i veziri vodili računa.

Utvrđenja napravljena od drveta (brvna), ili od jakog kolja koje je bilo opleteno šeperom, a sa spoljne strane donekle zasuto zemljom zvala su se palanke. Oko njih su bili kanali (hendeci) ispunjeni vodom, na ulazima je umjesto glavne kapije bio čardak, najčešće hrastovi, dok je unutar palanke obično bila kamena kula na više spratova. U odnosu na tvrđave, u njima su se nalazile manje vojne snage, s vojnim rodovima koji su odgovarali mjestu u kome su bile. Palanke su bile u samostalnim agalucima a takvih je u Bosanskom ejaletu bilo u Kupresu, Čovki, Kobašu, Brčkom i drugim mjestima.⁹¹

Treća vrsta vojnih utvrđenja su kule, kojih je u XVIII vijeku bilo u većem broju. Po pravilu su bile kvadratnog oblika. Sa osnovicom širine 6 do 10 metara, a u rjeđim slučajevima i nešto više. Visina je bila od 11 do 20, a kod većih i do 25 metara. U prizemlju i nižim spratovima zidovi su bili znatno deblji u odnosu na gornje spratove. Sve su građene od lijepo klesanog kamena i tvrdog materijala (opeka i siga).⁹² Većina kula pravljena je na više spratova, a zadnji kat je bio presvođen kupolom. Krov je bio u obliku četvorostране piramide. Prizemni spratovi služili su kao zatvor za neprijateljske vojnike i prestupnike. Među poznatijim kulama bile su Lepeta, koja se nalazila na putu Mostar – Konjic, zatim ona u Odžaku kod Bugojna, te Bila kula između Brčkog i Gradačca.⁹³ Na sve četiri strane bili su prozori i puškarnice s kojih se pružao pogled na širu okolinu. Odatle se mogao pružiti izuzetno jak otpor neprijatelju. Kao takve, kule su opravdavale svoje postojanje. Nalazile su se i u pograničnim krajevima, i u unutrašnjosti ejaleta. Mnoge od njih bile su vlasništvo istaknutih muslimanskih porodica i po njima su se zvale. Poznato je da ih je u ovoj provinciji Carstva u XVIII stoljeću bilo ukupno 41.⁹⁴

Po svom obimu i značaju, najmanja vojna utvrđenja bila su čardaci koji su pravljani ne samo na pograničnim mjestima radi bezbjednosti, nego i pored rijeka, puteva i slabo naseljenih mjesta u unutrašnjosti. Za razliku od sličnih utvrđenja na austrijskoj strani, koja su građena na bližem odstojanju, u Bosanskom su ejaletu čardaci podizani na većoj udaljenosti. Razlog za to je bio taj što se u međuprostoru nalazio dovoljan broj drugih vojnih utvrđenja. Temelji čardaka bili su od kamena, a osnovica je po pravilu pravljena u kvadratnom obliku. Građeni su na jedan sprat i to od drva u visinu do tri metra s puškarnicama sa strane. Radi veće sigurnosti, u njih se ulazilo pomoću ljestvica koje su se podizale kada bi posada ušla i tako se izbjegavalo svako moguće

⁹⁰ H. Kreševljaković, *Prilozi povijesti*, 122/3

⁹¹ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 21

⁹² Hamdija Kreševljaković, *Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini*, *Naše starine*, br. 2, Sarajevo, 1954, 73 (dalje: H. Kreševljaković, *Kule i odžaci*)

⁹³ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 21/2

⁹⁴ isto, 76-85

iznenađenje sa neprijateljske strane. Služile su kao osmatračnice, ali i za kontrolu graničnih prelaza, trgovinu i druge potrebe.⁹⁵ Kao i kule, i čardake su, mada u znatno većem broju, podizale istaknutije plemićke porodice. Njihova izgradnja opravdana je u ratovima jer su se pokazali veoma korisnim u pružanju otpora neprijatelju.

* * *

Neposredno iza 1699. godine *bosanskom namjesniku Halil-paši* stiglo je naređenje iz Carigrada da se popravi 20 tvrđava i osam palanki, te da se u što kraćem vremenskom periodu podigne nekoliko novih utvrđenja prema mletačkoj granici i u onim krajevima koji su se graničili s crnogorskim nahijama.⁹⁶ Građevinski radovi počeli su odmah. Carskom naredbom od 27. aprila 1699. godine (25. ševvala 1110) bosanskoj kasi je doznačeno 600 groša za opravku kule u Blagaju. Iz opisa koji je 1664. godine dao Evlija Čelebi znamo da se blagajska tvrđava nalazila na jednoj litici i oštroj šiljatoj stijeni. Sa njene istočne strane bila je podignuta jedna veća kula, a sa desne i lijeve strane još pet visokih utvrda (kula). Među njima najveća je bila ona koja se nalazila na južnoj strani, na vrhu jedne stijene. Sve su bile skladno i lijepo urađene. U tvrđavu se ulazilo sa zapadne strane. Kapija je bila gvozdена. Za razliku od drugih utvrđenja sličnog izgleda, oko ovog nije bilo opkopa, jer to nije ni bilo potrebno, pošto su se odbrambeni zidovi nalazili iznad velikih ponora. Posada je živjela van zidova, kao i vojni zapovjednici, pa su kapije blagajske tvrđave stalno bile zatvorene.⁹⁷ U toku bečkog rata, velika kula bila je veoma oštećena. Zbog toga je sa Porte i stiglo naređenje da se ovo utvrđenje što prije popravi i dobro utvrdi. Prema datim uputstvima u toku 1699. godine trebalo je da se obave pripremni radovi i nađe dovoljan broj građevinskih majstora (nedžar) i klesara (tašči) koji će obaviti posao. Navedeni radovi je trebalo da se obave u toku 1700. godine.⁹⁸

Neposredno iza Karlovačkog mira, mnoga pogranična mjesta dobivaju sa vojnog stanovišta veći značaj nego što su ga do tada imali. Među njima je bio i Ostrožac. Pored već postojećeg sjevernog dijela grada, koji se zvao narodni, a poticao je još iz srednjeg vijeka, Osmanlije su neposredno iza 1699. godine proširile ovo mjesto i podigle novi – južni dio grada, koji je prozvan gospodskim.⁹⁹ Veliki udio u popravci i dogradnji utvrđenja imao je Osman-aga Beširović. On je bio prvi kapetan ove kapetanije i na toj dužnosti je ostao punih trideset i sedam godina (1690-1727).¹⁰⁰ Iz ove porodice su poticali i ostali njeni vojni zapovjednici. Godine 1700. dizdar tvrđave bio je Muhamed Beši-

⁹⁵ Vojimir Kljaković, Čardak, Vojna enciklopedija 2 B – E, Beograd, 1959, 295

⁹⁶ A. Sućeska, Bune seljaka Muslimana u Bosni u XVII i XVIII stoljeću, Zbornik radova br. 1, Istorijski institut, Beograd, 1976, 74 (dalje: A. Sućeska, Seljačke bune)

⁹⁷ E. Čelebi, Putopis, 453

⁹⁸ Hivzija Hasandedić, Prilozi za istoriju Blagaja na Buni u doba turske vladavine, GDI BiH, god. XIX 1970 – 1971, Sarajevo, 1973, 47; Hamdija Kreševljaković – Hamdija Kapidžić, Stari hercegovački gradovi, Naše starine, br. 2, Sarajevo, 1954 9,10 (dalje: H. Kreševljaković – H. Kapidžić, Stari hercegovački gradovi)

⁹⁹ H. Kreševljaković, Stari bosanski gradovi, 32

¹⁰⁰ H. Kreševljaković, Kapetanije, 111

rović, koji se na tom položaju nalazio i u vrijeme rata od 1714. do 1718. godine.¹⁰¹

Građevinski radovi su se obavljali i u drugim mjestima, pa je tako i veliki dio mostarske varoši opasan sa obje strane novim zidovima i kulama, koje su s desne strane dosezale do Šemovca i Liske, a sa lijeve do Bjelušina i Suhodoline. Podignuta je, takođe, i nova tvrđava u kojoj je bila smještena posada sa kapetanom.¹⁰² Još od ranije Mostar je imao utvrđenje. Tvrđava je bila napravljena od kamena. Vojna utvrđenja su se nalazila s lijeve i desne strane obale Neretve, a spajao ih je čuveni kameni most. Obje su imale čvrste i dobro utvrđene kapije. Sa strane su bila tri bastiona, na kojima su se nalazili topovi. Prema Evlijinom opisu iz 1664. godine, u svakoj tvrđavi je bilo po 80 dobro naoružanih redovnih vojnika. Glavni zadatak im je bio da čuvaju stražu, te da pred noć zatvaraju kapije i nikoga ko nije u njihovoj službi ne ostavljaju unutar ovih utvrđenja. Zbog bezbjednosti, na gradskim bedemima bio je i čardak, sa koga su vojnici imali bolji pogled na dolinu Neretve. Iako se mostarska tvrđava sastojala od više malih utvrđenja koncentrisanih na jednom mjestu, svima je komandovao jedan zapovjednik – dizdar.¹⁰³ Između 1700. i 1706. godine osnovana je mostarska kapetanija, u čijem je sastavu bila i kula Lepeta. Za kapetana je imenovan Mehmed-aga Vučjaković, koji je do tada obavljao službu zapovjednika prvog džemata azapa.¹⁰⁴ Proširenja i popravke mostarske tvrđave obavljane su i u narednim godinama.

Kula Lepete je o svom trošku podigao čehaja vezira Ahmed-paše Čuprića, Ibrahim-aga. Kula se sastojala od pet spratova sa pedeset soba, koliko je imala i vojne posade. Vojnicima je zapovijedao dizdar. Sama kula je bila opremljena većim količinama oružja i municije.¹⁰⁵

Posebnu pažnju osmanske vlasti su posvetile onim tvrđavama, palankama i kulama u kojima su se do zaključenja mirovnog ugovora nalazile austrijska i mletačka vojska, a koje su, po odredbama ugovora, ponovno pripale Porti. Tako je 1700. godine u napuštenu dubičku tvrđavu dovedeno 423, gradišku 544, a u dobojsku 136 nefera. I u palanku Jasenovac dovedena je vojna posada koja se sastojala od 100 ljudi. Zavisno od vojničkog značaja, duž sjevernih granica Bosanskog ejaleta broj posada je povećan.¹⁰⁶

Broj članova posada u tvrđavama Počitelj, Ljubuški i kuli Hutovu bio je ukupno 652 nefera, od kojih je 459 bilo u Počitelju, a 193 u Ljubuškom. Jedan manji dio počiteljske posade određen je da se brine o hutovskoj kuli i da tu obavlja svoju vojničku dužnost. Novac za njihove plate dobivan je od prihoda stonske skele i dubrovačke carine. Količina novca iznosila je 51.712 aspri godišnje, a isplaćivao ju je bosanski defterdar.¹⁰⁷ Godine 1701. u blizini Gacka podignuta je nova karaula u kojoj je bilo smješteno oko 70 vojnika. Takođe je i u Banjanima podignuto manje vojno utvrđenje, u kojemu je bila smještena posada od 30 ljudi, čiji je zadatak bio da prate kretanje hajdučkih četa u tom

¹⁰¹ H. Kreševljaković, Stari bosanski gradovi, 32

¹⁰² H. Kreševljaković – H. Kapidžić, Stari hercegovački gradovi, 11

¹⁰³ E. Čelebi, Putopis, 463

¹⁰⁴ H. Kreševljaković, Kapetanije, 234

¹⁰⁵ E. Čelebi, Putopis, 470

¹⁰⁶ ANU BiH, BBAI, M.d. 9 26/I 7/1 24. IV – 14. X 1700. (dokument se nalazi u defteru koji je datiran od sredine zul-kade 1112 – konac rebiul – ahira 1113) f.r.

¹⁰⁷ HAD, Acta Turcarum A VI 1, dok. 74, početkom 1700; isto, dok. 62, 11. VIII 1701.

kraju. Zapovjednikom utvrđenja bio je imenovan Osman Ćorović. Pored novouspostavljenih karaula, osmanske vlasti su naselile više muslimanskih porodica, s ciljem da pojačaju pogranični pojas i stvore veću sigurnost.¹⁰⁸

Tokom 1701. godine najobimniji građevinski radovi obavljali su se u bihaćkom sandžaku. Prema ranije napravljenom planu, u ovom sandžaku je bilo nužno izvršiti opravku i proširiti 16 većih i manjih vojnih objekata. To je iziskivalo angažovanje većeg broja radne snage, dobrih majstora, veće količine građevinskog materijala, te velikog broja zaprežnih kola. Da bi izbjegao veliko opterećenje stanovništva, bosanski namjesnik Halil-paša je lično odredio iz kojih kadiluka i koliko ljudi je potrebno dovesti na te objekte. Za popravku utvrđenja Tržac određena je radna snaga iz srebreničkog kadiluka, udaljena od ovog mjesta 12 konaka (konak = dan hoda od jednog do drugog mjesta). Da bi joj se olakšala obaveza, odlučeno je da stanovništvo iz okoline Tršca dâ svoja zaprežna kola. Kadiluk Akhisar (Prusac) bio je dužan da obezbijedi dio radne snage koja bi bila angažovana na opravci tvrđave Velika Kladuša, a da posao nadgledaju i prema potrebi u radu učestvuju majstori iz Bosanske Krupe. Jajački i jezerski kadiluk imali su obavezu da pošalju jedan dio ljudi na opravku ključke tvrđave. U ovim poslovima radnu snagu je trebalo da obezbijede i kadiluci Prijepolja, Pljevalja (Tašlidže), Foče i drugih mjesta. U vezirovij zapovijedi se izričito naglašava da svi zaposleni, prema svojoj spremi i učešću u poslovima, treba da budu plaćeni po tačno utvrđenim dnevnicama, koje su za te vrste poslova važile na teritoriji Carstva. Nisu se smjele događati nikakve zloupotrebe jer bi svi prekršioci bili strogo kažnjeni.¹⁰⁹

Osmanske vlasti su ubrzo uvidjele zabludu da se na više strana istovremeno mogu obavljati građevinski poslovi, jer bi za takvo što bilo potrebno angažovati brojno radno sposobno stanovništvo, što bi se itekako osjetilo u mjestima odakle je uzimano. Izvršenje poslova bilo je otežano i namjerom da se iz udaljenijih kadiluka, iz unutrašnjosti, dovodi stanovništvo koje bi samo na putu izgubilo po mjesec dana. Uvažavajući navedene razloge, osmanske vlasti su umjesto predviđenih 28 tvrđava i palanki, od kojih se 14 nalazilo na Savi, Uni i drugim mjestima bihaćkog sandžaka, a 14 u pograničnim krajevima Krupe i u kliškom sandžaku, prednost dale najvećoj među njima – bihaćkoj tvrđavi. Da bi se poslovi na ovom utvrđenju na vrijeme obavili, došlo je do izmjene u angažovanju radne snage. Umjesto ljudi iz udaljenijih krajeva, predloženo je da se pozove stanovništvo kadilukâ koji su bili bliži Bihaću, o čemu je bio obaviješten i sultan Ahmed III.¹¹⁰

Davanje primata popravci bihaćke tvrđave nije bilo slučajno. Još 1700. godine u hronogramu na počiteljskoj tvrđavi bilo je napisano sljedeće: »Ključ Bosne je Bihać.«¹¹¹ Od 1592. godine, kada je Bihać došao pod tursku vlast, Porta mu je posvećivala veliku pažnju. Tokom vremena ojačani su njegovi od-

¹⁰⁸ Andrija Luburić, Orlovići i njihova uloga u crnogorskom Badnjem večeru 1710. godine, Beograd, 1934, 19 (dalje: A. Luburić, Orlovići)

¹⁰⁹ ANU BiH, BBAI, M.d. 26 26/I 19/I 24. IV – 13. X 1700. (dokument se nalazi u defteru koji je datiran od sredine zul-kade 1112, konac rebiul – ahira 1113) f.r.

¹¹⁰ ANU BiH, BBAI, M.d. 31 26/I 20/2 24. IV – 13. X 1700. (dokument se nalazi u defteru koji je datiran od sredine zul-kade 1112, konac rebiul – ahira 1113) f.r.

¹¹¹ Mehmed Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, knj. III, Bosanska krajina, zapadna Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 1982, 410 (dalje: M. Mujezinović, Islamska epigrafika III)

beni zidovi i podignute nove kule. Prema izvorima, bihačka je tvrđava biadratnog oblika, opasana dvostrukim bedemima. Visina spoljnog zida bila je dva, a širina 3,5 hvata. Za razliku od spoljnih, unutrašnji bedemi su bili visoki četiri, a široki od jedan do četiri hvata. Tvrđava je imala tri ulaza, vrata su bila od hrastovine, a sa spoljne strane bila su okovana gvoždem. Oko nje je sa tri strane bio duboki opkop s vodom, a sa četvrte je tekla Una. Širina opkopa je bila četiri, a dubina od jedan i po do dva hvata. U ljetnim mjesecima, kada je vodostaj osjetno opadao, u blizini bihačke tvrđave, visina Une iznosila je jedva dvije stope, tako da tada nije predstavljala korisniju prirodnu prepreku za napadače. Zbog toga je tvrđava imala i četiri kule (kanli, dundžerska, žablja i kapetanova) s kojih se mogao pružati veći otpor, kao i devet kamenih mjesta (tabija) gdje su bili postavljeni topovi.¹¹² Bihačka tvrđava je bila jedna od najvećih i najvažnijih utvrđenja Bosanskog ejaleta tokom cijele osmanske uprave. Odmah po osvajanju Bihaća, 1592. godine, Osmanlije su osnovale i kapetaniju. U njenom sastavu su, pored Bihaća, bili i Ripač, Brekovića, Izačić, Mutnik, Tržac i Jasenica.¹¹³ Prvih godina XVIII stoljeća njen kapetan je bio Tatar Mustaj-beg, sin Idriz-age Velagića.¹¹⁴

Planom za 1700. i 1701. godinu bilo je predviđeno da se izvrši opravka i vojna reorganizacija i u Bosanskom Brodu, Bosanskom Kobašu i Jasenovcu.¹¹⁵ Popravka palanke Jasenovac, koju je austrijska vojska napustila, povjerena je banjalučkom kapetanu Mustafa-paši Ferhatpašiću-Sokoloviću, a radnu snagu trebalo je da osigura gradiški kadiluk. Još u XVII vijeku osnovana je jasenovačka kapetanija. Evlija Čelebi piše da je utvrđenje bilo napravljeno od drveta, a oko njega su bile podignute kule. Posada je brojala 150 vojnika.¹¹⁶ Njenoj popravci, u prvim godinama iza Karlovačkog mira, suprotstavio se komandant susjedne austrijske tvrđave Velika, koji je, pozivajući se na odluke mirovnog ugovora, smatrao da su radovi nelegalni. Poslije kraćeg prekida i konsultacija sa vezirom u Travniku, gradnja je nastavljena.¹¹⁷ Tako su u 1700. godini započeti radovi na opravkama utvrđenja kao što su Jasenovac, (Bosanski) Brod, Bihać, (Bosanska) Dubica, i kula Soko. Odlukom Porte veziru Halil-paši je naredeno da u sljedećoj godini proširi palanke Ripač i Kulen Vakuf. Ripač je u novonastaloj situaciji postao izuzetno značajno mjesto, pa je predloženo da se ovo utvrđenje, ne samo proširi, nego i da mu se vojni objekti izgrade od kamena, a šarampoi da se prošire. Iz centralne blagajne za pokrivanje dijela troškova je poslato 300 groša.¹¹⁸

Nalazeći se na granici Carstva i na važnom strateškom i trgovačkom putu, među prvim novoosnovanim kapetanijama XVIII vijeka, oko 1700. je uspostavljena i brodska. U sastavu ove kapetanije nalazili su se: Derventa, Dubočac i Ravna Kula.¹¹⁹ Za opravku i podizanje čardaka oko Bosanskog Broda bili su zaduženi zbornički alajbeg Ahmed-beg, te jedan dio zaima i timarlija iz

¹¹² H. Kreševljaković, Stari bosanski gradovi, 31

¹¹³ H. Kreševljaković, Kapetanije, 101

¹¹⁴ Isto, 105

¹¹⁵ Hamdija Kreševljaković, Bosanski Kobaš, 703; isti, Bosanski Brod, 703, Enciklopedija Jugoslavije I A - B, Zagreb, MCMLV

¹¹⁶ E. Čelebi, Putopis 217

¹¹⁷ ANU BiH, BBAI, M.d. 32 26/1 20/3 24. IV - 13. X 1700. (dokument se nalazi u defteru koji je pisan od sredine zul-kade 1112, konac rebiul - ahira 1113) f.r.

¹¹⁸ ANU BiH, BBAI, M.d. 3134/305 - 1, 3. II 1701, (21. šaban 1112) f.r.

¹¹⁹ H. Kreševljaković, Kapetanije, 162

tog sandžaka. Umjesto prvobitnog plana, koji se pokazao nekorisnim da se sa svih strana izgrade šarampoi i čardaci, odlučeno je da se sa kopnene strane iskopaju hendeci, a od Save šarampoi. Novim planom povećao se obim poslova, pa predviđenih 500 groša koje je Porta poslala nisu bili dovoljni za pokrivanje troškova. Zbog toga je odlučeno da se iz sredstava brodske skele uzme preostali iznos.

Među značajnijim mjestima, koja su planirana kao odbrambeni punkto- vi, bila je i (Bosanska) Gradiška.¹²⁰ U prvoj fazi planirano je da to bude nase- lje otvorenog tipa. Prema Čelebijinom opisu iz 1660. godine, bila je to palan- ka četverougaoznog oblika podignuta na prostranom polju pored Save i obuh- vatala je površinu od 1.000 koraka. Imala je svog zapovjednika i gradsku po- sadu. U blizini (Bosanske) Gradiške nalazila se livnica za izradu topovskih đuladi.¹²¹ Još je u XVII vijeku osnovana gradiška kapetanija. U prvim godina- ma XVIII stoljeća njen kapetan je bio neki Mustafa-beg.¹²² Radi veće sigur- nosti, pored postojećih, ovo utvrđenje je pojačano sa još dva topa. Za čišćenje šarampoa odobrena su i novčana sredstva od 300 groša kojima je trebalo da se plati radna snaga. Istom naredbom se Bosanskoj krajini daje 113 topova i po- trebna municija, s tim da se jedan dio da tvrđavama i palankama kliškog i her- cegovackog sandžaka. Sve to naoružanje trebalo je da se otpremi splavovima rijekom Savom, a onda da se kopnenim putem dopremi do mjesta koja nisu raspolagala čvršćom odbranom.¹²³

Godine 1701. za zasluge na sređivanju stanja u Bosanskom ejaletu, a na- ročito za preduzete mjere na izgradnji novih i popravci postojećih utvrđenja, sultan Mustafa II odlikovao je vezira Halil-pašu svečanom odjećom. U istom fermanu naređuje mu da obrati pažnju na sređivanje stanja među neferima jer su njihove plate pojedini službenici bosanskog divana i lokalni moćnici često zakidali. Vezir je, prema ovoj zapovijedi, trebalo da za Portu napravi i spisak svih utvrđenja koje je potrebno u sljedećim godinama popraviti ili potpuno iz- graditi, te da o svemu tome podnese novčani predračun.¹²⁴

Izvršavajući sultanovo naređenje, Halil-paša je, uz pomoć svojih službe- nika, napravio prvi predračun koji se odnosio na opravke utvrđenja bihačke kapetanije. Po ovom planu, u finansiranju tih poslova učestvovali bi Bosanski ejalet i Porta, pa su predviđeni novčani izdaci:

- za bihačku tvrđavu iz Bosanskog ejaleta obezbijedilo bi se 11.980, a Porta bi još poslala 1.500 groša,
- za tvrđavu Tržac Bosanski ejalet bi dao 3.200, a Porta 1.000 groša,
- za tvrđavu Izačić, ejalet bi obezbijedio 2.500, a Porta 1.000 groša,
- za tvrđavu Brekovica iz kase ejaleta uzelo bi se 1.250, a Porta bi dala 300 groša,
- za tvrđavu Ripač ejalet bi dao 850, a Porta 200 groša,
- za tvrđavu Mutnik ejalet bi dao 400, a Porta 200 groša, i

¹²⁰ ANU BiH, BBAI, M.d. 29 26/I 19/4 24. IV - 13. X 1700. (dokument se nalazi u defteru koji je pisan od sredine zul-kade 1112, konac rebiul - ahira 1113) f.r.

¹²¹ E. Čelebi, Putopis, 216/7

¹²² H. Kreševljaković, Kapetanije, 77 i 81

¹²³ ANU BiH, BBAI, M.d. 25 26/I 18/5 24. IV - 13. X 1700 (dokument se nalazi u defteru koji je datiran od sredine zul-kade 1112, konac rebiul - ahira 1113) f.r.

¹²⁴ ANU BiH, BBAI, M.d. 19 29/I 15/2 24. IV - 13. X 1700 (dokument se nalazi u defteru koji je datiran od sredine zul-kade 1112, konac rebiul - ahira 1113) f.r.

– za kulu Soko troškovi opravke bi iznosili 400 groša koje bi u potpunosti snosio Bosanski ejalet.

To znači da bi ukupni troškovi na ovim radovima iznosili 24.780 groša, od kojih bi 20.580 obezbijedio Bosanski ejalet, a 4.200 groša poslala bi Porta. Međutim, računajući da navedena suma neće biti dovoljna, predviđeno je da u ukupnom iznosu ejalet obezbijedi 30.680, a da Porta pošalje 4.300 groša. Predviđeno je da ejalet obezbijedi i cjelokupnu radnu snagu, građevinski materijal, alat i zaprežna vozila.¹²⁵ Time je obaveza Bosanskog ejaleta bila daleko veća od sume koju je bio dužan da obezbijedi. Računajući samo novčana sredstva, ejalet je sa 7:1 učestvovao u finansiranju navedenih utvrđenja. To znači da je on sam sebe finansirao i osiguravao sva materijalna sredstva i radnu snagu za što bolju odbranu granica, a da je učešće centralne vlade bilo daleko manje.

Istovremeno kada je zbornički alajbeg Ahmed-beg određen da sa svojim ljudima učestvuje u opravci palanke Bosanski Brod i šarampoa oko Gradiške, i alajbezi kliškog i hercegovačkog sandžaka su bili dužni da u svojim mjestima počnu s opravkama tvrđava koje su u posljednjem ratu oštećene.¹²⁶ Radi poboljšanja bezbjednosti granice, bilo je potrebno podići nova utvrđenja u hercegovačkom sandžaku. Kao najpogodnija mjesta za to bili su određeni današnje Trebinje i Nikšić. Još u toku bečkog rata Mlečani su na tim mjestima podigli manja utvrđenja. Prema planu, radovi su trebali otpočeti u proljetnim mjesecima 1702. godine.¹²⁷ Po predračunu, popravka stare i podizanje nove tvrđave u Nikšiću iznosila bi 2.500 groša. Takođe je planirano da se u njenoj blizini izgradi novo naselje sa 200 kuća i 20 do 30 dućana. Za taj dio posla predviđeni su troškovi u iznosu od 3.500 groša, što znači da je za izgradnju vojnog utvrđenja i naselja bilo potrebno 6.000 groša. Za razliku od drugih mjesta gdje je sa neznatnim novčanim sredstvima učestvovala u sufinansiranju, ovog puta Porta je preuzela na sebe da snosi cio novčani iznos. U vezi s tim bio je obaviješten i hercegovački sandžakbeg Redžep-paša Šeić.¹²⁸ Smatrajući da je to povoljan trenutak, ovaj paša je insistirao da se, uporedo sa radovima na nikšićkoj tvrđavi, počne popravljati i klobučka, koja se nalazila u nahiji Korijenici. Pašini ljudi su predlagali da se uz radove na njenom utvrđivanju oprave i odbrambeni zidovi i da se izgradi nova čatrnja za vodu, te da se podignu novi ambari u koje će moći stati veća količina žita i namirnica za potrebe nefera. Po ugledu na veće tvrđave, tražili su da se u unutrašnjosti ovog utvrđenja napravi i jedna manja džamija. Za sve navedene radove predviđali su se troškovi od 400 groša.¹²⁹ Odgovarajuća pažnja bila je posvećena i uređenju glavnih komunikacija. Carskim fermanom kliški sandžakbeg Ali-paša dobio je naređenje da napravi predračun za opravku i proširenje mosta na rijeci Cetini koji se

¹²⁵ ANU BiH, BBAI, M.d. 35 26/I 25/I 24. IV – 13. X 1700. (dokument se nalazi u defteru koji je datiran od sredine zul-kade 1112, konac rebiul – ahira 1113) f.r.

¹²⁶ ANU BiH, BBAI, M.d. 24 26/I 18/4 24. IV – 13. X 1700. (dokument se nalazi u defteru koji je datiran od sredine zul-kade 1112, konac rebiul – ahira 1113) f.r.

¹²⁷ ANU BiH, BBAI, M.d. 38 26/I 23/3 24. IV – 13. X 1700. (dokument se nalazi u defteru koji je datiran od sredine zul-kade 1112, konac rebiul – ahira 1113) f.r.

¹²⁸ ANU BiH, BBAI, M.d. 38 26/I 23/4 24. IV – 13. X 1700. (dokument se nalazi u defteru koji je datiran od sredine zul-kade 1112, konac rebiul – ahira 1113) f.r.

¹²⁹ ANU BiH, BBAI, M.d. 39 26/I 24/I 24. IV – 13. X 1700. (dokument se nalazi u defteru koji je datiran od sredine zul-kade 1112, konac rebiul – ahira 1113) f.r.

nalazio u blizini mletačke granice. Sve radove, građevinski materijal i troškove bili su dužni da snose zaimi i timarlije ovog sandžaka.¹³⁰

Navedene pripreme za jačanje odbrambene sposobnosti Bosanskog ejaleta budno su pratile susjedne mletačke vlasti. Prema izvještaju mletačkog generalnog providura Bartola Mora, koji je pisao duždu, stanovništvo u ovom ejaletu je bilo nezadovoljno zbog novčanih obaveza i ličnog učestvovanja u podizanju trebinjske i nikšićke tvrđave. Međutim, to nije mnogo uticalo na to da se stanje izmijeni jer je poslije kraće anarhije, već 1700. godine osjetno ojačao autoritet bosanskog namjesnika i lokalne vlasti u svim mjestima ejaleta.¹³¹

I dok su tokom 1700. i 1701. godine pravljani planovi i novčani predračuni, a da veći radovi još nisu počeli, dotle je u Tuzli, koja je pripadala zvonničkom sandžaku, podignut novi grad i utvrđenje, skoro sve u drvetu kakvo je ostalo sve do druge polovine XVIII vijeka/kada se pristupilo izgradnji novog utvrđenja radenog od kamena.¹³²

Ključka je tvrđava spadala među veća pogranična utvrđenja. Evlija Čelebi je spominje kao poznatiju tvrđavu, koja se nalazila na jednoj manjoj litici na brežuljku, između dva visoka brda. Petougaonog je oblika, a za razliku od sličnih nema nikakvog opkopa. Zidana je od klesanog kamena, a sa njene južne strane je kapija. U neposrednoj blizini je dvanaest potijesnih, pločom pokrivenih kuća, te jedna manja džamija, cisterna i skladište žita.¹³³ Navedeni objekti bili su napravljeni za potrebe mjesne posade. Međutim, u toku rata (1683-1699), tvrđava je, kao i mnoge druge, porušena. Zbog toga je 1701. godine sa Porte stiglo naređenje hercegovačkom sandžakbegu i kadiji Gölhisara da se uz pomoć raje iz tog kadiluka popravi ključka tvrđava. Slično naređenje stiglo je i za opravku tvrđave Blagaj kojoj su zidovi s jedne strane bili veoma oštećeni, a kula potpuno srušena. Za opravku ključke tvrđave dato je 250 groša, kako bi se nadoknadio trud ljudi koji budu na njoj radili,¹³⁴ a za Blagaj 300 groša.¹³⁵

Godine 1701. Gradačac se spominje kao palanka.¹³⁶ Te godine dovedena je vojna posada od jednog džemata farisa jer se kao pogranično mjesto nalazila na važnom strateškom mjestu.¹³⁷ Odred se sastojao od jednog age farisa, čehaje, bajraktara, pisara, čauša, te jednog kalauza (putovođe), četiri odobaše i 40 vojnika. Zapovjednik odreda, neki Bajram-aga, dao je pred sarajevskim kadijom i svjedocima obavezu da će podići čardak oko koga će napraviti hendek, da će strogo voditi računa o sigurnosti puteva i robe, te da će se strogo držati ugovora koji su sklopljeni između dviju država.¹³⁸ U administrativnom pogledu, tvrđava i okolno stanovništvo u prvim godinama XVIII stoljeća bili

¹³⁰ ANU BiH, BBAI, M.d. 45 26/I 24/6 24. IV – 13. X 1700. (dokument se nalazi u defteru koji je datiran od sredine zul-kade 1112, konac rebiul-ahira 1113) f.r.

¹³¹ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711, red. br. 1092, a/12, Herceg Novi, 7. VII 1701.

¹³² Hamdija Kreševljaković, Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1961. 97 (dalje: H. Kreševljaković, Esnafi i obrti); Šaban Hodžić, Stari turski dokumenti sa tuzlanskog područja, Članci i grada za kulturnu istoriju istočne Bosne, br. 1, Tuzla, 1957, 50, 71

¹³³ E. Čelebi, Putopis, 447

¹³⁴ ANU BiH, BBAI, M. d. 3134/305-3 3. II 1701. (21. šabana 1112) f. r.

¹³⁵ ANU BiH, BBAI, M. d. 3134/305 – 23. II 1701. (21. šabana 1112) f. r.

¹³⁶ H. Kreševljaković, Stari bosanski gradovi, 39

¹³⁷ Mehmed Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, knj. II – Istočna i centralna Bosna, Sarajevo, 1977, 169 (dalje M. Mujezinović, Islamska epigrafika II)

¹³⁸ H. Kreševljaković, Kapetanije, 28/9; A. Firdus, Livno, 52

su u sastavu gračaničkog kadiluka. Tvrdava je bila udaljena dva sata hoda od dobojske, tešanjске i maglajske tvrđave, a od kasabe Kotorsko i Save četiri do pet sati. Iako je bila sagrađena od kamena, u prethodnom je ratu teško stradala, pa su neposredno iza 1699. godine urađeni planovi za opravku. Od Porte je traženo da pošalje 500 groša za dio troškova. U sličnom je stanju bila i tvrđava Dobor za čiju je popravku mjesno stanovništvo tražilo istu sumu novca.¹³⁹ Odlukom vlasti gradačaćkom agaluku pridodat je i Srebrenik koji do 1699. godine nije imao neku stratešku važnost, pa zbog toga u ovom mjestu ranije nije ni bilo vojne posade. Tek 1701. godine dovedeno je nekoliko vojnika. Njihov zapovjednik bio je gradačaćki čehaja.¹⁴⁰

I dok je u prethodnoj 1701. godini veća pažnja bila posvećena planiranju opravki svih vrsta utvrđenja i radovima na nekim od njih u Bosanskoj krajini, dotle je Porta 1702. godine izdala naređenja da se i u kliškom sandžaku slični poslovi obave tokom te godine. U tom smislu je kliški sandžakbeg Ali-paša dobio naređenje da organizuje popravku 15 vojnih utvrđenja i hanova na rijeci Cetini. Prema proračunu, sve to iznosilo bi 476.055 čuruk (oštećenih) akči. Za isplatu radne snage određeno je 5.000 groša iz prihoda carine sa skele ovog ejaleta iz 1701. godine. Ali-paša je morao lično organizovati sve te poslove i o svemu izvijestiti Portu.¹⁴¹

Među prvim kapetanijama osnovanim u prvim godinama XVIII vijeka, bila je i Stara Ostrovica koja se prostirala s obje strane gornjeg toka Une. U njenom sastavu bili su: Orašac, Havalala, Kulen Vakuf (Džisri-Kebir), te palanke Čovka i Donji Lapac. Po veličini, Stara Ostrovica je bila gradić, ali kako se nalazila blizu i mletačke i austrijske granice, a uz to imala povoljan odbrambeni položaj, dat joj je veliki značaj. Zbog toga su i otpočeli radovi na njenom proširivanju i vojničkom jačanju.¹⁴² Tvrdava se sastojala od četiri kule i dvije tabije. Komandant posade bio je u zvanju dizdara, a zvanično se titulisao kao bašaga. U prvim godinama XVIII vijeka dizdar je bio neki Muhamed-aga.¹⁴³ Salih-aga Kulenović bio je njen kapetan, a kao član turske delegacije pri utvrđivanju novih granica prema Austriji i Mletačkoj Republici bio je svjestan važnosti koju je ovo mjesto imalo.¹⁴⁴ Njegovo imenovanje značilo je da se u Ostrovici ukida zvanje i mjesto dizdara. Kapetani su stanovali u samom gradu u blizini odžaka Kulenovića.¹⁴⁵ Novac za isplatu vojnika dobivan je od nekih vrsta poreza iz mostarskog i fočanskog kadiluka u ukupnom iznosu od 80.000 akči. Međutim, to nije bilo dovoljno, jer je za godišnju platu članova posade bilo potrebno 170.120 akči, pa se razlika namirivala i iz drugih prihoda Bosanskog elajeta.¹⁴⁶

Drugo poznato mjesto koje je pripadalo ovoj kapetaniji bio je Kulen Vakuf koji se u to vrijeme zvanično nazivao Džisri Kebir (Veliki Most) i koji je

¹³⁹ ANU BiH, BBAI, M. d. 288/4 f. r. (bez navođenja datuma, a adresirano je na namjesnika Halil-pašu koji je upravljao Bosanskim ejaletom od 1698. do 1702. godine)

¹⁴⁰ H. Kreševljaković, Stari bosanski gradovi, 40

¹⁴¹ ANU BiH, BBAI, M. d., 2945/249-2 16. VII 1702. (19. safera 1114) f. r.

¹⁴² Hamdija Kreševljaković, Kulen-Vakuf, Narodna uzdanica, kalendar za godinu 1936, Sarajevo, 1936, 8 (dalje: H. Kreševljaković, Kulen-Vakuf)

¹⁴³ H. Kreševljaković, Stari bosanski gradovi, 29, 30

¹⁴⁴ H. Kreševljaković, Kapetanije, 181

¹⁴⁵ H. Kreševljaković, Kulen-Vakuf, 18

¹⁴⁶ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. II 989/32 - 3 1705. (1117); isto, ---- 19 - 1 9. VI 1705. (13 safera 1177 f. r.)

od značajnijih vojnih objekata imao dvije velike tabije i dvije kapije. Sa desnom stranom obale Une povezivao ga je veliki kameni most koji je jedno vrijeme bio i natkriven.¹⁴⁷ Tvrđavom je zapovijedao stariješina mustahfiza. Manje mjesto koje je takođe bilo u sastavu ove kapetanije bila je palanka Čovka. Početkom XVIII stoljeća podignuta je nova palanka i kula u kojoj je smještena posada. Njeni su zapovjednici, u zvanju dizdara, bili iz porodice Kulenovića. Dizdari su bili vojni zapovjednici tvrđave Havale i Orašca. U ovom zadnjem utvrđenju nalazila se posada od 60 vojnika i nekoliko zapovjednika. Utvrđenje je bilo podignuto uz jednu srednjovjekovnu kulu i u sljedećim godinama učinjeno je mnogo da se što bolje utvrdi.¹⁴⁸

Među poznatijim vojnim objektima bila je i sarajevska tvrđava. Podignuta je na brdu koje dominira gradom, a sazidana je od kamena na površini od 400 koraka. Sa sjeverne strane nalazio se opkop, a sa južne i jugoistočne, do rijeke Miljacke, bile su provalije. Prema istoku nalazila se čvrsta gvozdена kapija.¹⁴⁹ Prilikom upada vojske princa Eugena Savojskog, tvrđava je bila teško oštećena, ali se uspjela odbraniti.¹⁵⁰ Sarajevsko utvrđenje bilo je poznato i kao veliko skladište oružja i municije, odakle se, prema potrebi, naoružanje slalo u druga utvrđenja. U tom pogledu njegov značaj postaje mnogo veći u prvim decenijama XVIII vijeka.¹⁵¹ Kao i ostali vojni objekti i ova je tvrđava u prvim godinama toga vijeka bila dograđivana i osposobljavana za što efikasnije pružanje otpora neprijatelju u slučaju eventualne opsade.

Krajem 1702. godine carski kapidžibaša Omer obratio se molbom bosanskom veziru Sejfulah-paši. Kao zakupnik malikijane i mukate Srebrenice i Tuzle bio je dužan da iz redovnih primanja isplaćuje po 2.337 groša za 200 vojnika posade u Tuzli. Međutim, vojnici su tražili da im se jedan groš obračunava po kursu 230 akči, a ne po 190 kako je ranije bilo dogovoreno, pa su se zbog toga bunili. Na ovaj zahtjev vezir je pozitivno odgovorio, tražeći da se poštuje postojeći ugovor.¹⁵² U narednim godinama sporovi ovakvog karaktera postali su brojniji.

Želeći da ima tačan uvid kako se izvršavaju naređenja, Porta je u novembru 1702. godine poslala pismo veziru i svim vodećim ljudima Bosanskog ejaleta tražeći od njih da podnesu izvještaje šta je do tada urađeno na vojnom osposobljavanju pašaluka i izgradnji tvrđava, kao i izvještaj o tome šta je učinjeno na opravi sedam tvrđava u bihaćkom i jednako toliko u kliškom sandžaku. Porta se, takođe, interesovala i za građevinske radove koji su se obavljali na šest utvrđenja u hercegovačkom sandžaku, kao i za popravke i izgradnju pet džamija i jednog mosta. Portu je naročito interesovalo kakvim tempom se odvijaju radovi i kako se troše namjenska sredstva. Razlog za ovo interesovanje bio je u strahu da ne dođe do neizvršenja naređenja i zloupotrebe novca.¹⁵³

¹⁴⁷ H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, 29

¹⁴⁸ isto, 29, 30

¹⁴⁹ E. Čelebi, *Putopis*, 102

¹⁵⁰ H. Šabanović, *Vojno uređenje*, 210

¹⁵¹ H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, 16

¹⁵² ANU BiH, BBAI, M. d. 2945/256 – 6. 13. X 1702. (20. džemadel-evvela 1114) f. r.

¹⁵³ ANU BiH, BBAI, M. d. 2945/260 – 3. 10. XI 1702. (džemadel-ahira 1114) f. r.

Za potrebe vojnika srebreničke tvrđave, vezir je naredio defterdaru Muhamed-efendiji da isplati 645 groša. Ovo utvrđenje bilo je u sastavu zborničkog sandžaka.¹⁵⁴ Sama tvrđava se nalazila na uzvišenju koje je dominiralo tim krajem. Prema opisu Evlije Čelebi iz 1660. godine, tvrđava je bila petougaoanog oblika, a sagrađena je bila od kamena, u njoj je bila smještena posada od 50 vojnika s dizdarom kao zapovjednikom. Raspolagala je dovoljnim količinama oružja i municije.¹⁵⁵ U bečkom ratu bila je veoma oštećena, pa se odmah nakon zaključenja mirovnog ugovora pristupilo njenoj opravci. Kada je naredio da se dâ pomoć neferima srebreničke tvrđave, vezir Sejfulah-paša je u istoj zapovjedi naveo da se 164 groša odrede kao pomoć za popravku kule na zborničkoj tvrđavi.¹⁵⁶ Sa vojnog stanovišta značaj ove tvrđave bio je izuzetan, i po veličini, i po strateškoj važnosti.

Poput drugih, i ova se tvrđava nalazila na jednom uzvišenju iznad Drine. Bio je to veliki četvorougaoi kameni grad, od crvenog mermera, bez opkopa jer je grad bio opasan velikim provalijama, pa mu se zbog toga bilo teško približiti i zauzeti ga. Sredinom XVII stoljeća u tvrđavi je bila smještena posada od 150 nefera kojima je zapovijedao dizdar.¹⁵⁷ Međutim, kako je u prvim godinama XVIII stoljeća važnost zborničke tvrđave postala veća, ta se povećao i broj vojske, pa je već 1714. u njoj bilo 412 vojnika.

Pored popravki, poklanjana je pažnja i osposobljavanju komunikacijskih veza. U tom je smislu preporučeno da se na popravak mosta na rijeci Drinjači, u srebreničkom kadiluku, a u blizini zborničke tvrđave, izdvoji 514 groša. Ukupna suma za sve navedene radove iznosila je 1323 groša, ili 251.320 akči. Pošto se radilo o velikoj sumi novca, bosanski vezir je pisao sułtanu Ahmedu III da on lično utiče na Portu, kako bi se dio novca dobio iz glavne blagajne i na taj način umanjilo opterećenje bosanske hazine (kase).¹⁵⁸

Godine 1703. napravljen je predračun za popravku onih utvrđenja u bosanskom, bihaćkom i kliškom sandžaku koja je, poslije mirovnog ugovora, napustila mletačka vojska. Prema tom predračunu vrijednost radova iznosila je 39.630 groša ili 7.529.700 akči. Pošto se toliki novac nije mogao obezbijediti samo iz jedne stavke, to je predviđeno da se iz prihoda: (ne može se pročitati ime mjesta – E. P.) džizija uzme 113, Dukašina 114, Prizrena ista suma, iz Bosne 27.390, te sa hasova u Mačvi i Sremu 3.583 groša. Zatim sa skele gornje Save od prihoda iz 1702. godine 5.400, a od carine za duhan iz 1696/7. (1108) godine u Bosni 310, iz prihoda zakupa Tuzle i Srebrenice 2.426, te sa skele u Bosanskom Brodu 250 groša.¹⁵⁹ Pri svodenju računa javlja se višak od 340 groša, što se može uzeti kao međuprostor ili rezerva, ako se ne dobije potpuna suma novca iz pojedinih stavki. Ovaj primjer nam još jednom potvrđuje da je tih godina najveći dio novčanih sredstava za osiguranje granica ejaleta snosilo stanovništvo ove osmanske provincije, a da je sa neznatnim novčanim sredstvima u svemu tome učestvovala Porta i drugi krajevi Carstva. U ovom sluča-

¹⁵⁴ ANU BiH, BBAI, M.d. 1483/274 – 1 21. III 1703. (2. ševvala 1114) f.r.

¹⁵⁵ E. Čelebi, Putopis, 99

¹⁵⁶ vidi napomenu 132

¹⁵⁷ E. Čelebi, Putopis, 476

¹⁵⁸ ANU BiH, BBAI, M. d. 1483/274 – 1 21. III 1703. (3. ševvala 1114) f. r.

¹⁵⁹ ANU BiH, BBAI, M. d. 1483/276 – 1 između 18. i 25. IV 1703. (početkom zul – hidždže 1114) f. r.

ju Bosanski ejalet je bio zadužen da obezbijedi 35.776, a svi drugi pašaluci svega 4.194 groša. To znači da je odnos učešća za ovaj posao bio u srazmjeri 7,5:1, slično kao i u ranijem primjeru popravljanja utvrđenja u Bosanskoj krajini.

Započeti poslovi su nastavljani. U hercegovačkom sandžaku jedna od većih tvrđava bila je u Stocu. Ona se, po imenu srednjovjekovnog utvrđenja Vidoš, u vrijeme osmanske uprave zvala Vidoška. Do XVIII stoljeća bez nekog većeg značaja, ona tek od 1699. godine, sa vojnog aspekta, dobija veću važnost.¹⁶⁰ Nalazeći se na granici prema mletačkoj Dalmaciji i Dubrovačkoj Republici, u budućim vojnim planovima predstavljala je značajno fortifikaciono utvrđenje. Zbog toga je oko 1706. godine odlukom Porte osnovana vidoška kapetanija. Njen prvi kapetan bio je Ali-aga, član porodice Šarića koja je u prvoj polovini XVIII vijeka davala kapetane.¹⁶¹ Tih godina posada vidoške kapetanije brojala je 428 vojnika.¹⁶² Plata vojne posade u 1703. godini iznosila je 988.652 akči. Navedeni novac dobivan je iz Nevesinja 540.320, Zažablja 350.183, te Gacka i Gabele 28.490 akči. Međutim, posade mostarske, počiteljske i trebinske tvrđave su uzimale jedan dio toga novca za svoje potrebe i na taj način su oštećivale nefere vidoške tvrđave. Ovaj spor je došao i do Porte koja traži da se postupi prema ranijem propisu, tj. da navedeni novac prima isključivo vidoška posada.¹⁶³

Osmanske vlasti su sličnu pažnju poklanjale i palanki Orahovica. Tokom rata u ovom mjestu boravile su hajdučke družine, koje su je pri napuštanju do temelja spalile i porušile. Uz pomoć stanovništva toga kraja, do 1704. godine bila je obnovljena i dovedena posada od 50 vojnika mustahfiza. Njihov zadatak je bio da održavaju red i štite mjesno stanovništvo od eventualnih hajdučkih upada. Ne osjećajući se sigurnim, neke čifluk-sahibije (vlasnici čiflukla) su i pored prisustva vojske, a radi vlastite sigurnosti, na svoje posjede doveli sejmene. Plaćali su ih od novca koji su dobili uvodeći vanredne namete, što je bilo nezakonito. Na žalbu mjesnog stanovništva, s Porte je stigao odgovor da se taj porez ukine jer je bio nezakonit.¹⁶⁴

Iz istih bezbjednosnih razloga u hercegovačkom sandžaku duž osmansko-mletačke granice postojale su brojne posade: u Počitelju 193, u Ljubuškom 51, a u kuli Struge bilo je 459 vojnika. Sve ove posade od 703 nefera bile su pod komandom počiteljskog kapetana. Dnevna plata ovih 652 vojnika iznosila je 50.880 akči, a posada Ljubuškog imala je 1.712 akči. Godišnje je ta suma iznosila 1.607.440 akči.¹⁶⁵ Među navedenim utvrđenjima Počitelj je bio najveći. Njegova tvrđava, kako se to i danas vidi, bila je smještena na istočnoj obali Neretve, okrenuta prema Blagaju. Na njenom ulazu je gvozdена kapija koja se otvara prema jugu. Zbog mjesta na kome se nalazi nije bilo potrebe za opkopom. Sva utvrđenja su napravljena od kamena, a krov im je bio od kamenih ploča. Iako je po svom obliku, u odnosu na druge, bila mala tvrđava, ipak se u njoj moglo smjestiti oko 500 vojnika. Do kraja XVII vijeka zapovjednik

¹⁶⁰ E. Čelebi, *Putopis*, 414

¹⁶¹ E. Kreševljaković, *Kapetanije*, 224/5

¹⁶² ANU BiH, BBAI, M. d. 2945/271 – 5 30. IV 1703. (12. zul-hidždže 1114) f. r.

¹⁶³ isto

¹⁶⁴ ANU BiH, BBAI, M. d. 2945/318 – 2 15. V 1704. (9. muharrema 1116) f. r.

¹⁶⁵ HAD, *Acta Turcarum*, AVI, dok. 74 1704. (bez navođenja dana i mjeseca)

grada bio je dizdar, a njegova kuća nalazila se u unutrašnjosti ovog utvrđenja.¹⁶⁶ Cijeneći njenu važnost, još prije kraja rata, osmanske vlasti su naredile da se što bolje utvrdi i proširi novim objektima. Vjerovatno je na ovu odluku uticala i, od 1693. godine, kada je bila zauzeta Gabela, neposredna blizina mletačke vojske kojoj bi ovo utvrđenje u daljem ratovanju bilo prvo na udaru. Nešto prije 1696. godine Počitelj je opasan bedemima. Tom je prilikom dozdana još jedna gradska kula, a sagrađene su i dvije tabije. Te građevine su dobile i svoja imena. Novopodignuta kula zvala se Miralajeva, jedna od tabija Mehmed-pašina, a druga Delibašina. Za njihovu su gradnju bili potrebni ne samo kamen i kreč kojih je bilo u dovoljnoj količini, nego i drvene grede. Zbog toga je blagajski kadija od hercegovačkog sandžakbega dobio naređenje da iz njegovog kadiruka za izgradnju šarampoa od Mehmed-pašine tabije do Miralajeve kule i od Neretve do Delibašine tabije obezbijedi 1.200 komada greda za dizmu, a 500 je trebalo da se zatraži u nekom drugom mjestu.¹⁶⁷ Popravke i utvrđivanje ove tvrđave nastavili su se i u narednim godinama. Svi radovi izvodili su se s ciljem da se u budućem ratu pruži što jači otpor neprijatelju. Već prvih godina XVIII stoljeća osnovana je počiteljska kapetanija sa kapetanom Jusuf-agom Tasovcem.¹⁶⁸ Iz prihoda dubrovačke skele i stonske slanice, uziman je novac kojim se plaćala posada ove tvrđave. Da ne bi bilo kakvih zloupotreba, u ta su mjesta slati emini koji su nadzirali prihode.¹⁶⁹

I dok su vojnici počiteljske posade imali uredno, tačno utvrđene plate, dotle su vojnici palanke štari Majdan, tvrđava (Bosanski) Novi, Dubice i kule Sokol imali poteškoća prilikom isplate dnevnica jer su njihovi prihodi dolazili od skela na Gornjoj Savi, kod današnje Gradiške, Dubočca i Kobaša. Međutim, službenici vakufa sultana Sulejmana u Gradiški smatrali su da njima pripadaju prihodi sa spomenutih skela, pa su uzeli sav novac za svoje plate, negirajući da su ti prihodi određeni za plate vojnih posada. Tek na intervenciju Porte, vojnici su, sa zakašnjenjem, bili isplaćeni. Navedena utvrđenja bila su od velike važnosti za odbranu granica ejaleta. Još u XVII vijeku imala su za paženu ulogu.

Tvrđava (Bosanski) Novi je bila četvorougaoonog oblika, sagrađena od tvrdog materijala. Sa jedne strane tekla je Una, a sa ostale tri bili su iskopani opkopi sa vodom. Na ulaznom se dijelu nalazio pokretni most, tako da se u slučaju potrebe posada neko vrijeme mogla izolovati i uspješno braniti. U samoj tvrđavi bile su zgrade, u kojima su se držale potrebne količine žita, namirnica, oružja i municije.¹⁷⁰ Bosanski Novi je 1691. godine, zajedno sa tvrđavom, zauzela austrijska vojska, ali je Karlovačkim mirom vraćen Porti. Međutim, kako je već navedeno, sa njegovom predajom išlo je teže i tek ga je 1703. godine napustila austrijska vojska, uništivši prethodno sve što se moglo. Odmah po preuzimanju, osmanske vlasti su pristupile njegovoj obnovi. Radovi su izvođeni temeljito i građevine su podignute od čvrstog materijala. Pošto je Bosanski Novi u XVII vijeku bio kapetanija, čim je ponovno došao pod sultanovu vlast, tvrđava je obnovljena.¹⁷¹ U novoosnovanoj kapetaniji prvi kapetan

¹⁶⁶ E. Čelebi, Putopis, 457/8

¹⁶⁷ H. Kreševljaković, – H. Kapidžić, Stari hercegovački gradovi, 12

¹⁶⁸ H. Kreševljaković, Kapetanije, 238

¹⁶⁹ isto, 239

¹⁷⁰ E. Čelebi, Putopis, 219

¹⁷¹ H. Kreševljaković, Kapetanije, 91

bio je Ibrahim-aga, Alijin sin.¹⁷² Kada je pisao o ovome, Hamdija Kreševljaković nije bio siguran da li je Ibrahim-aga bio član porodice Čačilović, koja je davala novske kapetane do kraja XVII stoljeća, ili iz porodice Cerića, koja postaje kapetanskom od prvih godina XVIII vijeka. Međutim, zahvaljujući novoj turskoj arhivskoj građi u prilici smo da saznamo da je ovaj kapetan bio iz porodice Cerića.¹⁷³

Slično kao i Novi, i Dubica je prije bečkog rata imala svoju kapetaniju. U samoj tvrđavi je bila vojna posada od 150 vojnika kojima su zapovijedali kapetani iz porodice Šerića.¹⁷⁴ Tokom rata (1683–1699) nekoliko je puta prelazila iz osmanske pod austrijsku upravu i obratno, da bi od 1691. do 1701. godine bila pod austrijskom vlašću, kada je odlukom mirovnog ugovora bila predana Porti.¹⁷⁵

I posade palanki Sanice (kod Ključa) i Varcar Vakufa (današnji Mrkonjić Grad – prim. E. P.) primale su plate u novcu. U ova dva mjesta bilo je ukupno 106 članova posade sa dnevnom platom od 899 akči koju su dobivali iz prihoda mukate Bosne i džizije toga ejaleta.¹⁷⁶ Tih dana je, kako piše mletački vanredni providur Fergo Bodoar duždu u Veneciji, hercegovački Sulejman-paša Selmanović izvršio inspekciju utvrđenja koja su se tokom 1704. godine popravljala: Nikšića, Trebinja, Ljubinja i Klobuka. Namjeravao je doći i u Sutorinu, udaljenu 3–4 kilometra od mletačke granice.¹⁷⁷

Tešanjaska tvrđava spadala je među veća vojna utvrđenja Bosanskog ejaleta. Kada je 1697. godine princ Eugen Savojski dolinom Bosne, za kratko vrijeme zauzeo sva utvrđenja na tom putu, a zatim i samo Sarajevo (izuzev tvrđave), jedino se tešanjaska tvrđava uspjela odbraniti. U odbijanju napada austrijske vojske, koja je punih osamnaest dana pokušavala da je zauzme, hrabrošću i odvažnošću istakao se do tada nepoznati Mehmed-aga Imamović. Zbog zaslug stečenih na bojnopolju, bosanski namjesnik Halil-paša ga je imenovao glavnim vojnim zapovjednikom toga kraja.¹⁷⁸ Vjerovatno da je on postao i prvi kapetan tešanjanske kapetanije osnovane neposredno iza 1699. godine. Potomci ove porodice kasnije su uzeli prezime Kapetanovići, po funkciji koju su obavljali pojedini njihovi članovi. Znajući njenu važnost, Osmanlije su tokom 1703. i 1704. godine u vrijeme vezira Dogramadži Mehmed-paše (1703) sagradili novi dio, poznat pod imenom *Donji grad*.¹⁷⁹ Poslije proširenja ova tvrđava se sastojala iz dva dijela: Gornje tvrđave, podignute na uzvišenju koje dominira tim krajem i nove, *Donje tvrđave*, tzv. »frenki«, podignute pri dnu utvrđenja. U nju je bila smještena nova posada od 30 vojnika.¹⁸⁰ Oko tvrđave je bio iskopan kanal sa vodom, a sa strane su bile dvije tabije naoružane sa 15 teških topova. Prema izvještaju nekog austrijskog konfidenta iz prvih godina XVIII

¹⁷² isto, 92

¹⁷³ u brojnim turskim dokumentima koji se nalaze u ANU BiH

¹⁷⁴ E. Čelebi, Putopis, 218

¹⁷⁵ H. Kreševljaković, Kapetanije, 84

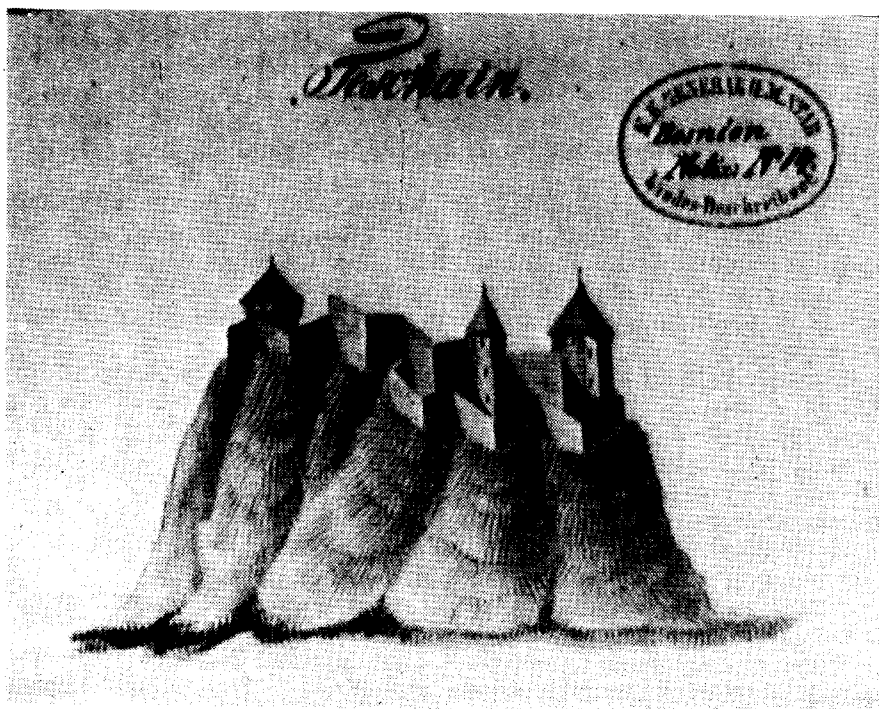
¹⁷⁶ ANU BiH, BBAI, M. d. 2942/322 – 1 28. VI 1704. (22. safera 1116) f. r.

¹⁷⁷ Arhiv SAN, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/VII a/38, red. br. 1205, izvještaj, Herceg-
Novi, 18. VI 1704.

¹⁷⁸ ANU BiH, BBAI, Sarajevski sidžil, br. 97 164 121 74/2 između 24. X i 23. XI 1710. (ramazana 1122) f. r.

¹⁷⁹ H. Kreševljaković, Stari bosanski gradovi, 21; isti, Kapetanije, 163

¹⁸⁰ ANU BiH, BBAI, Sarajevski sidžil, br. 97, 164, 121, 74/2 između 24. X i 23. XI 1710. (ramazana 1112) f. r.

Tešanjka tvrđava

stoljeća, tešanjka tvrđava je bila veoma jaka i uopšte najznačajnija u tom dijelu Bosanskog ejaleta.¹⁸¹ Zbog svega toga nas i ne iznenađuje da su osmanske vlasti neposredno iza mirovnog ugovora u ovom kraju osnovale novu, tešanjku kapetaniju. Za razliku od nekih drugih kapetana koji su sa porodicama stanovali u tvrđavama, kako je propisom bilo i određeno, tešanjki kapetani su živjeli u selu Logobare udaljenom 3 km od Tešnja.¹⁸² U samoj tvrđavi prvih godina XVIII vijeka bilo je na službi oko 400 nefera, od kojih je 91 vojnik kasnije prekomandovan u tvrđavu Bosanski Brod, gdje su zamijenili tamošnjih 80 vojnika. U međuvremenu, na njihovo je mjesto došlo 107 novih nefera. Tako je tešanjka tvrđava 1704. godine imala ukupno 393 vojnika. Njihove dnevne plate iznosile su 50.750 akči, što je, obračunato godišnje, bilo ukupno 12.070.850 akči. Novac je uziman iz prihoda bosanske džizije, iz nekih mukatâ koji su pripadali bosanskoj blagajni i iz prihoda skopskog nezareta (nadzorništva). Iz istih prihoda plate je dobivao i 91 vojnik brodske posade. Ukupna visina njihovih godišnjih primanja bila je 566.202 akče.¹⁸³

Kako se i iz naprijed navedenog vidi, a to se ponavlja i u narednim godinama, najveći dio novčanih sredstava, ne samo za izdržavanje novih i popravku starijih utvrđenja, nego i za podmirivanje redovnih plata u novcu za vojne posade i njihove zapovjednike, obezbjeđivan je iz prihoda Bosanskog ejale-

¹⁸¹ D. Mazalić, Tešanj, GZM, sv. VIII, Sarajevo, 1953, 290

¹⁸² H. Kreševljaković, Kapetanije, 163

¹⁸³ ANU BiH, BBAI, M. d. 2942/325 – 2 22. VII 1704. (17. rebiul-evvela 1116) f. r.

ta. Skoro cio vojni kadar, a pogotovu su posade sačinjavali ljudi toga pašaluka. Međutim, ovakvu politiku Porta je vodila samo dotle dokle je to odgovaralo njenim interesima, prepuštajući donekle i samostalno odlučivanje u političkim ili vojnim pitanjima, a i to samo dotle dok se to ne kosi sa njenim osnovnim zahtjevima. Čim bi pojedinci ili grupe uglednijih lokalnih funkcionera ili vojnih zapovjednika prešli preko svojih ovlaštenja, odmah bi bili upozoreni, a često i smijenjeni sa položaja koje su zauzimali, pa su čak svoju nepromišljenost i glavom plaćali. Iz svega toga se vidi da je prividna autonomija koja je na prvi pogled bila prisutna u ovom ejaletu davana od strane vlade iz Carigrada samo onoliko koliko je njoj odgovaralo. U svim bitnijim odlukama zadnju riječ imala je ipak Porta. To je bilo prisutno i u ovom periodu. U to se vrijeme po pojedinim tvrđavama počinje javljati vojnička nedisciplina. Tako se npr. age bihačke tvrđave žale Porti na svoje vojnike da se ne pridržavaju vojnih propisa. Umjesto da, kako je propisano, stalno borave u ovom utvrđenju, veći dio ih stanuje van zidina, sa druge strane Une, i na taj način nisu na svojim dužnostima za koje primaju plate. Zbog toga mole Portu da interveniše, kako bi se onemogućila ova pojava i uvela potrebna vojna disciplina.¹⁸⁴

Među poznatijim utvrđenjima Bosanskog ejaletā, koja su podignuta u prvim godinama XVIII vijeka, bila je i trebinjska tvrđava, ili Ban Vir, kako se službeno zvala. Značaj ovog mjesta postaje veći poslije mletačkog zauzimanja Herceg Novog 1687. godine, a naročito poslije Karlovačkog mirovnog ugovora. U novoj situaciji Trebinje je sa svojim utvrđenjima bilo, u tom kraju, na najisturenijem položaju prema Mlečanima u eventualnom novom ratu koji su obje države očekivale.¹⁸⁵ U njemu je još od 1690. godine postojala kula koja u novonastaloj situaciji nije bila dovoljna da brani osmanske posjede u južnoj Hercegovini od povremenih vojnih i hajdučkih upada Mlečana i crnogorskih četa.¹⁸⁶ Još prije Karlovačkog mira postojala je trebinjska kapetanija, osnovana oko 1664. godine.¹⁸⁷ Od početka XVIII vijeka »Trebinje nije bilo samo vojnički centar i središte lokalne uprave, nego je postalo i središte jedne šire vojničke uprave, upravo jedne krajine kojoj su pripadali gradovi: Ban Vir, Klobuk, Ključ i Nikšić, kao i palanke: Slano, Ljubinja i Korita«. Zbog toga i ne iznenađuje podatak da su osmanske vlasti ovom mjestu poklonile takvu pažnju podižući u narednim godinama veliku tvrđavu, a njegovim zapovjednicima dajući zvanje miri miran, paše ovog kraja ili serhat čenara (konfina). Velike zasluge za sve to imao je u prvom redu osnivač porodice Resulbegovića, Osman-aga, ranije kapetan Slanoga, a kasnije paša.¹⁸⁸ Da ovo mjesto bude jedna od većih vojnih utvrda i da u budućem ratu u odbrani granice ejaleta postane pouzdanije, uticale su i novonastale prilike. Muslimansko stanovništvo iz Herceg Novog i Risna naselilo se u najvećem broju još u toku rata (1683 - 1699), u ovom kraju, a mnoge porodice su došle i poslije mirovnog ugovora.¹⁸⁹ Svoju ratobornost i odlučnost stanovništvo je pokazalo i prilikom razgraničenja mletačko-turske granice u ovom dijelu ejaleta i u pripremama za re-

¹⁸⁴ ANU BiH, BBAI, Š. d. 211 92 199/1 18. IV 1703 - 19. VII 1704. 1704. (dokument se nalazi u defteru koji je pisan od početka zul-hidždže 1114. do sredine rebiul-evvela 1116) f. r.

¹⁸⁵ V. Korać, Trebinje, 164

¹⁸⁶ H. Kreševljaković - H. Kapidžić, Stari hercegovački gradovi, 16

¹⁸⁷ H. Kreševljaković, Kapetanije, 137

¹⁸⁸ H. Kreševljaković - H. Kapidžić, Stari hercegovački gradovi, 16

¹⁸⁹ H. Hajdarhodžić, Hercegovačke porodice, 119

vanš u narednom ratu. Njihovo prisustvo i želje doprinijele su da se ubrzo počelo sa pripremanjem planova za podizanje većeg naselja i tvrđave u tom kraju.¹⁹⁰ Tome su doprinijeli tadašnji banvirski kapetan Kasum koji se na tom položaju nalazio do 1701. godine i već spomenuti Osman – paša.¹⁹¹ Godine 1704. tadašnjem bosanskom namjesniku hadži Elči Ibrahim – paši (1703 – 1705) stiglo je naređenje sa Porte da se u što kraćem roku podigne od tvrdog materijala (kamen) tvrđava Ban Vir. Za realizaciju poslova, kao odgovorno lice, određuje se hercegovački sandžakbeg Ibrahim – paša, a dio poslova prema planu trebalo je da obave bosanski i hercegovački alajbezi sa svojim zaimima i timarijama, te neferi tvrđava Počitelja, Vidoške, kao i sama posada Ban Vira.¹⁹² U narednim godinama poslovi na ovom vojnom utvrđenju izvođeni su prema utvrđenim planovima. Već sljedeće, 1705. godine u Trebinju su radili u velikom broju – zidari iz Dubrovačke Republike. O tome piše i Vlaho Kavalkanti navodeći da ne može iz Konavljia – dovesti 400 vojnika na smotru kada se bude proslavljao sv. Vlaho, patron Republike jer se u to vrijeme veći dio majstora zidara iz ovog dijela dubrovačke države nalazio na radu banvirske tvrđave.¹⁹³

Nova je tvrđava podignuta na desnoj obali rijeke Trebišnjice na najvećem brežuljku koji dominira tim krajem. Po mjestu gdje je podignuto, ovo mjesto je i dobilo ime. Neposredni radovi na njenoj izgradnji povjereni su trebinjskom zapovjedniku Kasum – paši i ćehaji bosanskog namjesnika Ahmedagi.¹⁹⁴ Podizanju tvrđave Mlečani su pridavali veliki značaj. Zbog toga su se trudili da dođu do što više informacija. Frančesko Donado, vanredni providur Kotoru lično je slao duždu izvještaje o njenoj izgradnji. U jednom od njih navodi da je za izgradnju lično odgovoran bosanski namjesnik Ibrahim – paša, te da, prema Portinom naređenju, treba da sa svojim ljudima ode u Trebinje, kako bi izvršio inspekciju započetih radova.¹⁹⁵ U sljedećem izvještaju piše kako je od svojih konfidenata iz trebinjskog kraja saznao da su po vezirovom naređenju, koji se u to vrijeme nalazio u Travniku, iz bosanskog sandžaka došle neke spahije sa svojim ljudima kako bi pomagali na započetim poslovima. Među njima je bio i tadašnji defterdar Mehmed – efendija. Radi veće sigurnosti graditelja, vezir je izdao i naređenje da se iz banjalučke tvrđave u trebinjsku tvrđavu pošalje nekoliko topova. Slične podatke dobio je i od drugih obavještajaca, koji ga izvještavaju da je Mehmed – efendija došao u Trebinje da podijeli plate tamošnjoj posadi i donio novac za pravljenje vapna koje će se koristiti u građevinskim radovima.¹⁹⁶

Daleko veći izvještaj poslao je desetak dana kasnije. U njemu je pisao da je trebinjska tvrđava trebalo da se podigne na mjestu udaljenom pola dana hoda od mletačke granice. Glavno mjesto na koje je trebalo da se postave topovi bilo je na brežuljku. Tvrđava je trebalo da se podupre nabijenom zem-

¹⁹⁰ V. Korać, Trebinje, 168

¹⁹¹ H. Kreševljaković, Kapetanije, 138

¹⁹² ANU BiH, BBAI, M. d. 94 26/I 75/2 18. II – 13. VIII 1703. početak ševvala 1114 – konac rebiul – evvela 1115) f. r.

¹⁹³ HAD, Isprave i akti 18-181/2 (1), dok. 15 29. I 1705.

¹⁹⁴ H. Kreševljaković – H. Kapidžić, Stari hercegovački gradovi, 17

¹⁹⁵ Arhiv SAN, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/VII a/44, red. br. 1212, izvještaj, Herceg Novi, 20. V 1705

¹⁹⁶ isto, sign. 8711/VII a/45a, red. br. 1217, izvještaj, bez navođenja mjesta, 1. VI 1705.; isto, sign. 8711/VII a/45, red. br. 1216, izvještaj, Herceg Novi, 4. VI 1705.

ljom, kako bi bila što čvršća. Pored toga, na drugom brežuljku, koji se takođe nalazio pored Trebišnjice, prema istoku, udaljenom od glavnog brežuljka oko pola milje (oko 900 metara), određeno je da se podigne još jedno kameno utvrđenje na mjestu gdje je već postojala kamena tvrđava. Za taj posao je određen hercegovački sandžakbeg Sulejman-paša Selmanović. On je imao zadatak da angažuje spahije sandžaka kako bi ne samo materijalno pomagali izgradnju nego i obezbijedili radnu snagu za ovaj posao. U tom cilju, kako navodi Donado, već je sakupljeno 300 ljudi za nošenje kamena.¹⁹⁷

Istovremeno je trebinjski kapetan Kasum-paša angažovao dubrovačke majstore za pravljenje kreča. Zajedno sa tadašnjim čehajom bosanskog namjesnika Ahmed-agom, bio je najzaslužniji što je tokom 1705. i 1706. godine uspješno obavljena prva faza izgradnje banvirske tvrđave.¹⁹⁸ Zahvaljujući dobroj organizovanosti, velikom broju radne snage, materijalnim i novčanim sredstvima, planirana izgradnja je završena u navedenom periodu. U sljedećim godinama tvrđava je proširena sa više ili manje intenziteta. Prema dosad izloženom, možemo vidjeti da su u pravu oni istoričari koji 1705. i 1706. godinu uzimaju kao datum izgradnje Ban Vira. Ova tvrđava je u tom vremenu postala najutvrđenija i najznačajnija u tom dijelu Hercegovine. S njenom izgradnjom Porta je u potpunosti nadoknadila izgubljeni Herceg Novi. Trebinjska posada dobila je glavni zadatak da u miru kontroliše okolna nepouzdana hercegovačka i brdska plemena, a u ratu da bude jak bedem neprijateljskoj vojsci.¹⁹⁹

Istovremeno sa trebinjskom, u hercegovačkom sandžaku je podizana još jedna tvrđava sa sličnom namjenom, i to na mjestu današnjeg Nikšića. Radovi na izgradnji ovog utvrđenja počeli su još 1700. godine. Na njenom podizanju neposredno je bio angažovan Redžep-paša Šeić. Slično kao i u Trebinju, i u nikšićkom kraju su se naselile muslimanske porodice, koje su poslije zauzeća Risna 1684. i Herceg Novog 1687. godine od strane mletačke vojske, izgubile svoje posjede u tom kraju. U početku je iz ta dva grada u nikšićki kraj došlo 20-tak porodica, da bi ih se početkom XVIII vijeka naselio daleko veći broj. Oko 1703. godine, po odobrenju Porte, Redžep-paša je osnovao onogoštsku kapetaniju, nazvanu po utvrđenju. Najzaslužniji za njeno osnivanje bio je njen prvi kapetan Muhamed, sin Alijin.²⁰⁰ Njenim osnivanjem, ali i dolaskom novog stanovništva, do tada vodeće hercegovačko pleme Nikšića, gubi dotadašnju borbenu ulogu koju je imalo protiv osmanske vlasti. Na to je uticao i dolazak većeg broja muslimanskog stanovništva i podizanje onogoštske tvrđave, čija je važnost i u narodnoj pjesmi opjevana:

»Tvrđi bedem u Nikšiće gradi
Ključanicu od Ercegovine
Stražarnicu prema Crnoj Gori«.²⁰¹

Radovi su trajali od 1700. do 1705. godine. Pored vojnog utvrđenja, u kome je bilo smješteno oko 280 vojnika, niklo je i gradsko naselje. Prve kuće za stanovanje napravljene su u zidinama, a kasnije su podizane i van utvrde-

¹⁹⁷ isto, sign. 8711/VII, red. br. 1221, izveštaj, Kotor, 26. VI 1705.

¹⁹⁸ V. Skarić, Trebinje u 18 vijeku, GZM u BiH, br. XLV, Sarajevo, 1933, 42 (dalje: V. Skarić, Trebinje u 18 vijeku)

¹⁹⁹ V. Korać, Trebinje, 168

²⁰⁰ H. Kreševljaković, Kapetanije, 238

²⁰¹ G. Stanojević, Istorija, 238

nja, koje Dubrovčani 1712. godine zovu »nova varoš Nikšići«. ²⁰² Onogošt je bio udaljen dan hoda od mletačke granice. Kako je 1705. godine izvještavao kotorski vanredni providur Frančesko Donado, u to je vrijeme albanski paša Hodaverdi Mahmudbegović nadzirao poslove oko završnih radova na onogošskoj tvrđavi. ²⁰³ Još ranije je ovaj mletački predstavnik pisao duždu da je Hodaverdi-paša došao u Nikšić sa pratnjom od 2.000 ljudi koji su imali zadatak da učestvuju u započetim radovima. ²⁰⁴ Od vojnih rodova u ovom utvrđenju su bili zastupljeni mustahfizi, azapi, farisi, martolosi, pasbani, pa je po broju nefera bila jedna od većih tvrđava. Godine 1707. onogošska tvrđava je brojala 306 vojnika. ²⁰⁵

Poslovi oko nadziranja izgradnje onogoške tvrđave, u završnim radovima, ne slučajno, povjereni su Hodaverdi-paši, koji je poticao iz ugledne porodice iz Peći. Još ranije je ovaj osmanski velikodostojnik imao sličan zadatak, kada je pod njegovim rukovodstvom 1700. godine podignuto utvrđenje u Gusinju, a u dolini Zete i Morače popravljena utvrđenja Međun, Žabljak, Spuž i Podgorica. ²⁰⁶ Zajedno sa podizanjem većih tvrđava, gradila su se i manja utvrđenja. Na glavnom putu od Risna, koji je vodio preko Nikšića i Jezera do Pljevalja, prema sjeveru i istoku, tih godina napravljene su i kule Grahovo, Trubjela i Most na Tari. I kula na Grahovu bila je u sastavu onogoške kapeitanije. Bila je podignuta na dijelu puta od Nikšića prema Risnu. Njen značaj postao je veći poslije osmanskih teritorijalnih gubitaka u bečkom ratu. U njoj se nalazila vojna posada sa sličnim zadatkom koji je imala i posada kule Trubjela. Međutim, posadu je sačinjavalo muslimansko stanovništvo nikšićkog kraja, koje je bilo dužno da iz svake kuće da po jednog člana sposobnog za vojnu službu. ²⁰⁷

Kula Trubjela podignuta je na 15-tak kilometara od onogoške tvrđave na putu Nikšić-Trebinje. Godine 1707. tvrđava je imala posadu od 25 vojnika koju su sačinjavali isključivo hrišćani – Srbi. Njihov zadatak je bio da prate karavane i osiguravaju red i poredak na tom dijelu puta. Za poslove koje su obavljali dobivali su mjesečne plate. ²⁰⁸

Među mjestima koja su poslije 1699. godine dobila na važnosti bila je i klobučka tvrđava. Podignuta je na vrhu jednog brda, nadmorske visine 962 metra. Tvrđava je bila veoma nepristupačna. Klobuk se nalazio istočno od Trebinja, u kraju koji se zvao Korijenići, gdje je nekada bila srednjovjekovna župa Vrm. Još je Evlija Čelebi 1664. godine, opisujući klobučku tvrđavu, naveo da je podignuta od klesanog kamena na vrhu crvenih stijena. Po veličini je spadala u manje, ali veoma čvrste građevine sa 20-tak kuća pokrivenih kamenim pločama. ²⁰⁹ I ovdje su se nalazile neke porodice iz Risna i Herceg Novog, koje su pokazivale veliku aktivnost u vojnom angažovanju. Risanska po-

²⁰² M. Vasić, *Gradovi pod turskom vlašću, Istorija Crne Gore*, knj. treća, tom prvi, Titograd, 1975, 523 (dalje: M. Vasić, *Gradovi*)

²⁰³ Arhiv SAN, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/VII a/46, red. br. 1221, izveštaj, Kotor, 26. VI 1705.

²⁰⁴ isto, sign. 8711/VII a/44, red. br. 1212, izveštaj, Herceg-Novi, 20. V 1705.

²⁰⁵ M. Vasić, *Gradovi*, 530

²⁰⁶ G. Stanojević, *Istorija*, 237/8

²⁰⁷ M. Vasić, *Gradovi*, 254

²⁰⁸ isto, 25

²⁰⁹ E. Čelebi, *Putopis*, 446

rodi
Nep
porc
skor
Beg
neos
kap
ture
ma.

god
Nje
173
su
Isal
lo
um

tle
vin
ku
nal
lik
jed
ka
je
tih
gr
ov
po
me
in
u
(1
sk
je
20
di
tr
je
di
bi

rodica Begović, koja se prije dolaska prezivala Rizvanagići, davala je dizdare. Neposredno iza 1699. godine osnovana je kapetanija. Njeni kapetani bili su iz porodice Akbabića.²¹⁰ Prvi od njih bio je Murat Akbabić koji se u kapetan-skom zvanju prvi put javlja 1703. godine. U to vrijeme dizdar je bio Hadžo Begović. Podijelivši međusobno vlast u ovom kraju, ove dvije porodice bile su neosporni gospodari. Murat je bio osnivač porodice Kapetanovića u kojoj je kapetanstvo postalo nasljedno.²¹¹ U to vrijeme Klobuk je spadao među najis-turenija utvrđenja prema granici Mletačke Republike i crnogorskim plemeni-ma.

Među novoosnovanim kapetanijama u hercegovačkom sandžaku prvih godina XVIII stoljeća bila je i Ljubuška. Prvi put se spominje 1705. godine. Njen prvi kapetan bio je Mehmed Hadžalić koji je tu funkciju obavljao do iza 1736. godine.²¹² Iza Karlovačkog mira osnovana je i Roška kapetanija kojom su do 1711. godine upravljali kapetan Zelil-aga Sutlijašević i dizdar Ahmed Isaković. Samo utvrđenje nalazilo se na južnom kraju polja, po kome se i zva-lo a nalazilo se na putu u Dalmaciju.²¹³ Godine 1711. kapetanija je ukinuta i umjesto nje je, odlukom Porte, osnovana duvanjska kapetanija.

I dok su se na jednoj strani podizale nove i popravljale stare tvrđave, do-tle su se na drugoj još bolje naoružavale one kojima nisu bili potrebni građe-vinski radovi. Među takvima je bila i livanjska tvrđava koja je još u XVII vije-ku spadala među značajnija utvrđenja. Opisujući je, Evlija Čelebi kaže da se nalazila na jednom većem uzvišenju na obroncima Ravne planine, a da je Me-lik Ahmed-paša o svome trošku na najvećem gradskom uzvišenju podigao još jednu kulu. Bila je sazidana od kamena, u obliku badema. Isticala se bjelinom kamenih blokova, te je »izgledala kao zrno bisera«. Pored kule, Ahmed-paša je dao da se napravi zid iza koga je bilo mjesto za topove. Smatralo se da je tih godina (1660) Livno imalo najbolje skladište municije u cijelom ejaletu. U grad se ulazilo s jugoistočne strane kroz gvozdenu kapiju.²¹⁴ Još u XVII vijeku ovdje je bila osnovana kapetanija,²¹⁵ čiji su kapetani do 1711. godine bili su iz porodice Atlagića. Posljednji član ove porodice u tom zvanju bio je Muha-med-beg Atlagić, sin Mehmed-paše. Njega je sa toga položaja potisnuo Huse-in Ljubunčić, čija je porodica u prvoj polovini XVIII stoljeća davala kapetane u ovom kraju.²¹⁶ Kako se iz dokumenata može vidjeti, u toku posljednjeg rata (1683-1699) ovdje je potrošena velika količina oružja i municije, pa je livanj-ska posada tražila da joj se ispune data obećanja iz 1685. (1097) godine, kada je trebalo da iz banjalučke i beogradske tvrđave dobije sedam šahi-topova, 200 kantara crnog baruta, 5 olova, 5 fitilja, te 3.000 komada topovskih đula-di. Pozivajući se na to obećanje od prije 20-tak godina, zapovjednici Livna tražili su od Porte sve navedeno naoružanje kako bi utvrđenje bilo što sigurni-je.²¹⁷ Ovaj zahtjev bio je pozitivno riješen, te je 1705. godine livanjska tvrđava dobila potrebnu municiju. I u ovom sandžaku se neferi pojedinih tvrđava žale bosanskom veziru na lokalne funkcionere i uglednije mještane zbog neredov-

²¹⁰ H. Kreševljaković, Kapetanije, 216/7

²¹¹ H. Kreševljaković – H. Kapidžić, Stari hercegovački gradovi, 18

²¹² H. Kreševljaković, Kapetanije, 242/3

²¹³ isto, 247/8

²¹⁴ E. Čelebi, Putopis, 138

²¹⁵ H. Kreševljaković, Kapetanije, 128

²¹⁶ isto, 129; A. Firdus, Livno, 159

²¹⁷ ANU BiH, BBAl, M. d. zb. II ---, 2. X 1705. (12. džumadel – ahira 1117) f. r.

nog primanja i zakidanja plata. Jednu od takvih žalbi uputila je posada Strmice koja se nalazila na putu Livno-Jajce.²¹⁸ Vojnici tog utvrđenja dobivali su plate od raznih poreza po mnogim selima kliške live. Međutim, pojedini vlasnici posjeda su odbijali da plate poreze, čime su direktno uticali na prikupljanje potrebnih količina novca. Zbog svega toga posada Strmice je molila vezira Sirke Osman-pašu (1705-1708) da preko jezerskog kadije natjera te ljude da plate propisane poreze, kako bi i oni mogli naplatiti ugovoreni novac.²¹⁹

U blizini ovog utvrđenja između Ključa i Jajca, nalazila se i palanka Sannica. Pošto je bila sagrađena od drveta, to je tokom vremena, usljed truljenja, zajedno sa okolnim čardacima bila veoma oštećena. Zbog toga je Porta sredinom 1705. godine poslala bosanskom namjesniku i defterdaru naređenje da se iz prihoda poreza prikupljenog u ovom pašaluku izdvoji 500 groša za njenu opravku. Tim novcem trebalo je izvršiti sve opravke tokom godine.²²⁰ Ovo naređenje odmah je i izvršeno. U palanku je dovedeno još 15 nefera farisa, a njihove plate zajedno sa platama stare posade su iznosile, umjesto 111.000, 112.812 akči godišnje. Istu sumu novca imala je i posada Mrkonjić Grada koja je novac dobivala iz prihoda glavne bosanske blagajne.²²¹

Kula Soko koja je pripadala bihačkom sandžaku imala je zbog svog strateškog značaja zapaženu ulogu u ovom dijelu ejaleta. Znajući za to, vezir hadži Elči Ibrahim-paša (1703-1705) naredio je 1705. godine svojim potčinjenima da u ovu kulu pošalju kao pojačanje još jedno odjeljenje mustahfiza, tako da je sad broj vojnika iznosio ukupno 120. Istovremeno, vezir je izdao naredbu da se u cilju što boljeg obezbjeđenja na rijeci Uni napravi još jedan čardak u kome bi se smjestilo nekoliko nefera, a da se iz tvrđave Dubice uzme 40 vojnika i premjesti u kulu Soko, te da se u tom kraju popravi i kula Slatina, 43 km udaljena od Cazina. Izuzev u slučaju povećanja posade Soko, sve ostale naredbe su ostale neizvršene. O tome je Portu obavijestio neki Mustafa, nefer ovog utvrđenja.²²² Razlog ovog njegovog pisanja bila je želja da se vladi u Carigradu skrene pažnja kako se ne izvršavaju, ne samo njena nego ni vezirova naređenja.

Prateći sve što se dešava u ovom pograničnom ejaletu, Porta je tadašnjem namjesniku Ibrahim-paši pisala da je njegov osnovni zadatak u Bosni da: »...radi na utvrđivanju tvrđava i gradova, da se obezbijedi narodu blagostanje i da se pogranični posjedi obezbijede i zatvore (prema neprijatelju), da se posjedi što bolje obrade i drže, te da se prema carskoj želji izađe u susret (udovolji), po mogućnosti, svakoj molbi koju neko podnese«, itd. Međutim, najvažniji zadatak bosanskog namjesnika u to vrijeme bio je da se pravilno regulišu plate nefera po tvrđavama. U istom fermanu mu se naređuje da iz prihoda nahije Duvno i većine sela livanjskog kadiluka, koji su se nalazili u kliškom sandžaku, godišnje sakupi 820.600 akči za potrebe posade tvrđave Zadvarje. Ovo utvrđenje bilo je u blizini mletačkih gradova Sinja i Makarske. Plate vojnika Zadvarja trebale su se isplaćivati i od novca koji bi se na ime redovnih poreza sakupio u Birču. Visina sakupljenog novca iz ovog mjesta izno-

²¹⁸ u popisu naseljenih mjesta ime ovog sela se ne navodi

²¹⁹ ANU BiH, BBAI, Š. d. 17 92 27/2, 1705. (1117) f. r.

²²⁰ ANU BiH, BBAI, Mal. d., zb. II --- 17/1 12. VI 1705. (6. safera 1117) f. r.

²²¹ ANU BiH, BBAI, Mal. d., zb. II 9894/28-1 13. IV 1706. (29. zul-hidždže 1117) f. r.

²²² ANU BiH, BBAI, Mal. d., zb. II --- 36 - 2 26. VIII 1705. (5. džumadel - evvela 1117)

sila je 108.000 akči. Jedna trećina ili 36.000 akči ostavljano je tom mjestu, a 2/3 ili 72.000 akči davalo se neferima. Ovim se fermanom posadi Zadvarje davao odžakluk Birča.²²³

Među prioritetnije zadatke, namjesniku Ibrahim-paši je naređeno da obnovi i dobro utvrdi tvrđavu Bosanski Novi, koju je austrijska vojska poslije velikih oklijevanja ipak napustila. U istom fermanu se navodi da je »uređenje te tvrđave najpreče u Bosanskoj krajini«, a tu je i obavijest da džiziju nahije Piva, iz hercegovačkog sandžaka, ne treba da naplaćuje mutesarif Prizrena i Dukadinija Hodaverdi-paša Mahmudbegović, koji je potom vraća bosanskom namjesniku.²²⁴ Time se donekle željelo pomoći velikim finansijskim izdacima koje je ovaj ejalet imao podižući nove i popravljajući stare tvrđave. Ova naređenja vezir je najozbiljnije shvatio. Tvrđavu (Bosanski) Novi austrijski vojnici su konačno napustili tek 1703. godine, prethodno porušivši i uništivši sve što je moglo biti korisno za tursku vojsku. Time su učinili da troškovi popravke tvrđave budu daleko veći.

Po prvim predračunima bilo je potrebno 4.407,5 groša ili 925.510 akči. Poslove je trebalo da izvrše posade Banje Luke i Jajca, zajedno sa stanovništvom ta dva kadiluka. Za uspješno obavljanje radova Porta je lično odgovarao vezir. Znajući koliko je važno što bolje utvrditi to mjesto, kao i o kakvim poslovima je riječ, Porta je obavijestila Ibrahim-pašu da, u slučaju potrebe, može računati na još 3.000 groša iz glavne blagajne. Posebno je naglasila da se rado vi što bolje i brže obave, te da niko od zaposlenih ne bude oštećen.²²⁵

Pitanje isplate vojnih posada u Bosanskom ejaletu bilo je stalno prisutno. Pored drugih prihoda koje su od Porte dobivale posade zvorničke i tuzlanske tvrđave, 1705. godine je stiglo naređenje bosanskom namjesniku da cio čisti godišnji prihod u iznosu od 3.500 groša ili 735.000 akči srebreničke mukate bude ustupljen neferima navedenih mjesta kao odžakluk. Taj se novac nije mogao koristiti ni u kakve druge svrhe.²²⁶ I dok je u pojedinim mjestima bilo potpuno jasno iz kojih se sredstava uzima novac za plate vojnika, dotle je u drugima to bilo sporno. Takav slučaj bio je i sa posadama Banja Luke i Mostara. Zbog toga je vlada iz Carigrada tražila od vezira da riješi te sporove i da se uvede red.²²⁷

Još prije bečkog rata grad i tvrđava Jajce su spadali među poznatija mjesta Bosanskog ejaleta. Početkom XVII vijeka tu je bila osnovana i kapetanija.²²⁸ Kada je 1660. godine boravio u ovom mjestu, Evlija Čelebi je pored opisa grada dao interesantne podatke i o tvrđavi. Za razliku od nekih drugih uveličanih ili potpuno netačnih podataka, kada piše o Jajcu, može se na osnovu drugih podataka vidjeti da je veoma realno opisao to mjesto. On navodi da se grad sa tvrđavom nalazi na stijeni jajastog oblika. Po svom izgledu tvrđava je trouglastog oblika a sagrađena je od kamena. Bila je opasana dvostrukim bedemima.²²⁹ Kako se iz turskih dokumenata može vidjeti, u njoj je bila stalna

²²³ ANU BiH, BBAI, M. d. 85 26/I 65/1 18-13. VIII 1703. (dokument se nalazi u defteru koji je pisan od početka ševvala 1114 – konac rebiul – evvela 1115) f. r.

²²⁴ ANU BiH, BBAI, M. d. 85 26/I 65/1 18. II – 13. VIII 1703. (dokument se nalazi u defteru koji je pisan od početka ševvala 1114 – konac rebiul – evvela 1115) f. r.

²²⁵ ANU BiH, BBAI, Mal. d. --- 26/1 1. IV 1706. (14. zul – hidždže 1117) f. r.

²²⁶ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. II --- 47 – 1 10. VI 1705. (15. safera 1117) f. r.

²²⁷ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. II --- 22 – 1 10. VI 1705. (15. safera 1117) f. r.

²²⁸ H. Kreševljaković, Kapetanije, 156

²²⁹ E. Čelebi, Putopis, 206

vojna posada od 70 vojnika konjanika i 15 mustahfiza. Taj broj je u zavisnosti od situacije nekada bio veći, a nekada i osjetno manji. Tako je 1705. godine u jajačkoj tvrđavi bilo svega 15 vojnika, pa je fermanom zapovijedeno veziru Ibrahim-paši da od 340 novoupisanih vojnika mostarske posade uzme za Jajce 36 čuvara i topčija. Njihova je dnevna plata iznosila 484 akče. To znači da je 1705. godine sa ovim pojačanjem u jajačkoj tvrđavi bio ukupno 51 vojnik. Razlog za ovo pojačanje bio je u želji da se što bolje čuva barut i drugo oružje, namijenjeno pograničnim mjestima.²³⁰ Gradski dizdari bili su iz porodice Kulenovića, a aga vojnika zvao se Fazlulah.

Građevinski su se radovi 1705. godine izvodili u više mjesta Bosanskog ejaleta. Među većim poslovima bila je i izgradnja derventske tvrđave, koja je trebalo da preuzme raniju ulogu Dobora. Derventa se kao naselje javlja tek od XVI vijeka.²³¹ Izgradnja je otpočela na uzvišenju gdje se danas nalazi centar grada. Prema planu, tvrđava je trebalo da se napravi na površini od oko 6.840 m² i da se oko nje podignu zidovi. Istovremeno je planirana i izgradnja palanke Dubočac, koja bi obuhvatala oko 5.320 metara i služila bi kao vojno utvrđenje. I za jedan i za drugi građevinski objekt bilo je potrebno nabaviti potrebne količine građevinskog materijala. Bilo je planirano da se u temelje derventske tvrđave ugrade drveni direci, podignu četiri čardaka, postolje za topove, te da se pokrije zgrada u kojoj se nalazi municija. Predviđeno je da ukupni troškovi u prvoj fazi izgradnje iznose 1.014 groša ili 212.940 akči (1 groš = 210 akči prema tadašnjem zvaničnom kursu – prim. E. P.). Za palanku Dubočac planirano je da se da 800 groša ili 168.000 akči. Novac je trebalo da da carinska blagajna. U istom se dopisu ističe da su i stanovnici palanke Velika koja se nalazila na putu Derventa–Doboj, te Kotorskog kod Doboja, kao i kule Radinje (između Breze i Visokog) tražili popravku svojih utvrđenja.²³² Među vojne objekte koji su se nalazili na području sjeverne Bosne, a za koje je bila potrebna opravka, spadala je tvrđava (Bosanski) Brod. Posada ovog utvrđenja se direktno obratila Porti s molbom da utiče na vezira Ibrahim-pašu, kako bi se tvrđava Bosanski Brod popravila jer je usljed dugog vremena bila veoma oštećena. Zbog toga je iz Carigrada stiglo naređenje da se provjeri istinitost toga zahtjeva, te, ako se pokaže tačnim, da se napravi predračun materijalnih troškova.²³³ Ovo utvrđenje je do 1699. godine imalo posadu sa 80 nefe-
ra, a 1705. godine se taj broj uvećava za još 20 novih vojnika. U sljedećim godinama, zbog izuzetno važnog strateškog značaja, broj vojnika bio je daleko veći.

Sa vojnog stanovišta, 1706. godina je u odbrani granica hercegovačkog sandžaka, a samim tim i cijelog Bosanskog ejaleta, bila izuzetno značajna. Naime, te godine je završena prva etapa izgradnje dviju većih tvrđava: trebinjske i onogoštske.

Za relativno brzu izgradnju trebinjske tvrđave, najveću su zaslugu imala dvojica njenih zapovjednika Kasum-paša Hudibegović i Osman-paša Resulbegović.²³⁴ Pored posade u njoj je bila smještena i jaka artiljerija. Njenom iz-

²³⁰ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. II --- 24 - 1 25. III 1706. (9. zul - hidždže 1117) f. r.

²³¹ H. Kreševljaković, Stari bosanski gradovi, str. 39

²³² ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. II ----- 18 - 1 16. VI 1705. (10. safera 1117) f. r.

²³³ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. II ----/16. 15. V 1705.

(18. muharrema 1117) f. r.

²³⁴ Safvet-beg Bašagić-Redžepašić, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (1463-1850), Sarajevo, 1900, 90, (dalje: S., Bašagić, Kratka uputa); V. Korać, Trebinje, str. 211/2

gradnjom, te opravkom Klobuka, kao i naseljavanjem muslimanskog stanovništva iz krajeva koji su Karlovačkim mirom pripali Veneciji u Korijenice, Grahovo, Trešnjevku i po drugim okolnim mjestima, u ovom kraju stvorena je jedna veća fortifikaciona linija prema susjednim nemirnim i nepouzdanim brdskim plemenima i Mletačkoj Republici.²³⁵

I u Nikšić, čija je izgradnja završena 1706. godine, dovedena je vojna posada od 280 nefera koji su do tada bili na službi u Mostaru.²³⁶ Mletački providur Frančesko Donado pisao je duždu da je iz Beograda rijekom Savom, a onda kopnom preko Travnika i Gacka, za potrebe trebinjske i onogoštske tvrđave bilo poslato 18 topova različitog kalibra.²³⁷ Krajem 1706. godine u Nikšiću je došlo do smjene zapovjednika. Odlukom Porte, smijenjen je Kumri bali-beg Husein-aga, koji se na položaju zapovjednika ovog utvrđenja i u toku njegove izgradnje nalazio još od 1699. godine. Njegovom smjenjivanju suprotstavilo se stanovništvo toga kraja. Ono se molbom obratilo vladi u Carigrad da preispita svoju odluku i da se kapetan Kumrija ponovo vrati na položaj koji je i do tada imao. U mazharu se ističe kako je Kumrija tokom cijele tadašnje službe bio čovjek od povjerenja i kako je svako naređenje svojih pretpostavljenih savjesno izvršavao, te da kao takav u zadnjim godinama svoga života ne bi trebalo da ostane bez redovnih mjesečnih prihoda.²³⁸ Kao što će se kasnije vidjeti, na ovu je molbu pozitivno odgovoreno.

Još u XVII stoljeću Prusac je spadao među poznatija mjesta Bosanskog ejaleta. U svom *Putopisu*, Evlija Čelebi piše da je grad sagrađen na strmoj kamenoj stijeni ispod koje su velike provalije koje služe kao prirodni opkopi. Tvrđava je sagrađena u petouganom obliku sa visokim spoljnim zidovima. U nju se ulazilo preko jednog žičanog mosta od četrdeset aršina (preko 36 metara, što je vjerovatno pretjerano).

Kada bi putnici i stanovnici okolnih mjesta dolazili u Prusac, išli su preko opkopa usječenog u vrletnu i ostru liticu gdje se nalazi i viseći most. Samo utvrđenje bilo je snabdjeveno dovoljnim količinama oružja i municije, a imalo je i nekoliko topova. Stalna je posada brojala 300 ljudi, kojima je zapovjedao dizdar. U vrijeme bosanskog namjesnika Melik Ahmed-paše (1659-1660) bila je obnovljena novcem koji je ovaj osmanski velikodostojnik dao iz svojih redovnih primanja. Čelebi dalje navodi da su u ovom utvrđenju bile i dovoljne količine živežnih namirnica, kako bi se u slučaju neprijateljske opsade posada i stanovništvo toga mjesta moglo što duže i uspješnije braniti.²³⁹ Tokom vremena, kao i mnoga druga, i utvrđenje kod Prusca je bilo oštećeno. Zbog toga neposredno iza 1699. godine Porta je tadašnjem veziru Halil-paši poslala 800 groša (152.000 akči) za njenu opravku. Kako je spomenuti vezir ubrzo bio smijenjen, on je uz potvrdu novac predao kliškom sandžak-begu Skopljak Ali-paši, koji je taj novac pokušao utajiti. Zbog toga u narednim godinama, sve do 1706. nije došlo do opravke ove tvrđave. Znajući za sve to, Porta je insistirala da se novac vrati i da otpočinu planirani radovi, a da se Ali-paša kazni.²⁴⁰

²³⁵ A. Luburić, Orlovići, 20

²³⁶ ANU BiH, BBAI, M. d. --- 24 - 1 25. III 1706. (9. zul - hidždže 1117) f.r.

²³⁷ Arhiv SAN, Tomićeva zaostavština, sign. 8711 a/52 (VII), red. br. 1167, Kotor, 10. IV 1706.

²³⁸ ANU BiH, BBAI, Sarajevski sidžil, br. 97 140 121 63/1 28. IX 1706, (11. džumadel-ahira 1118) f. r.

²³⁹ E. Čelebi, Putopis, 131/2

²⁴⁰ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. II --- 29 - 1 13. IV 1706. (29. zul - hidždže 1117) f. r.

Do kraja 1706. godine završena je prva etapa planiranih radova na vojnom utvrđivanju Bosanskog ejaleta. Druga je etapa otpočela naredne godine još većim angažovanjem Porte u svim poslovima. Najveći radovi tokom 1707. godine bili su na ponovnoj opravljanju bihačke tvrđave, gdje je za glavnog nadzornika (bina emina) imenovan bivši carski čauš baša Hasan Mehmed. Prema carskom fermanu na poslovima je trebalo da učestvuju vojnici ejaleta, te zaimi i timarlije koje odredi bosanski alajbeg. U naredbi se kaže: »Ovim se naređuje da svi zaimi i timarlije odmah krenu u Bihać i stave se u službu bina eminu Mehmedu jer je ovo vrlo važan zadatak.« Svi su bili upozoreni da će im se u slučaju nedolaska posjedi oduzeti. O tome koliko će ko ostati, prepuštalo se odluci alajbega, koji je i sam snosio svu odgovornost u slučaju da se posao ne obavi na vrijeme kako je predviđeno.²⁴¹ Pored opravke postojećih objekata, predviđalo se i proširenje ove tvrđave. Po naređenju Porte trebalo je napraviti još tri tabije na kojima će biti smješteni topovi.²⁴² Bosanski alajbeg Hasan je o poslovima i tempu rada obavještavao bosanskog namjesnika Sirke Osman-pašu (1705-1708) i sarajevskog kadiju. On ih u pismu moli da pomognu zapovjedniku Bihaća, Mehmedu, da natjera pripadnike vojnih rodova, koji su uživali posjede u tom sandžaku, da kao i ostali sultanovi podanici plaćaju poreze. Zatim ističe zasluge ovog zapovjednika koji je za 3-4 mjeseca popravio okolne kule, iskopao nove i očistio stare šarampoe oko tvrđava, te onemogućio hajdučiju. Ubrzo je iz Carigrada stigao pozitivan odgovor i naređenje da pripadnici vojnih rodova plaćaju zakonom propisane poreze.²⁴³ Držeći se datih uputstava tokom 1707. godine predviđeni dio poslova je urađen.²⁴⁴ Porta je, također, veziru Osman-paši naredila da za potrebe vojne posade u slučaju nužde odmah prikupi 4.000 tovara žita, a da za prevoz odobri iz svojih sredstava 6.000 groša.²⁴⁵ Ovako ponašanje centralne vlade prema bihačkoj tvrđavi, »kao bedemu na granici«, bilo je u to vrijeme potpuno razumljivo kada se zna koliki je strateški značaj u odbrani granica ejaleta imala ova tvrđava.

I dok su se najveći građevinski radovi 1707. godine izvodili na bihačkoj, sljedeće 1708. godine, poslovi takve vrste bili su na livanjskoj tvrđavi. Glavni nadzornik poslova i ovdje je bio Mehmed, koji je povjerenje Porte stekao nakon uspješno obavljenih radova u Bihaću. Osnovni zadatak u Livnu bio mu je da utvrdi sve što je potrebno za opravku i da o tome izvijesti Portu. Obavivši povjereni mu posao u kratkom roku, poslao je izvještaj u Carigrad sa prijedlogom šta bi sve trebalo uraditi na učvršćenju livanjske tvrđave. Prihvativši sve primjedbe koje je bina emin Mehmed dao, Porta se obraća bosanskom namjesniku i naređuje mu »... da je na toj tvrđavi potrebno izgraditi okolne i unutrašnje zidove i jednu čvrstu kulu u njima, zatim utvrditi kulu zvanu Kizil Kaya (Crvena stijena – Pećina) i još prostora za smještaj nefera i zabita. Zatim treba sagraditi još jednu kulu sa koje će se čuvati rijeka koja tuda protječe, a

²⁴¹ ANU BiH, M. d. 115 26/I 102/I 25. IV 1706 – 11. I 1709. (dokument se nalazi u defteru koji je pisan od sredine muharrema 1118 – konac ševvala 1120) f. r.

²⁴² ANU BiH, BBAI, M. d. 120 26/I 106/I 25. IV 1706 – 11. I 1709. (dokument se nalazi u defteru koji je pisan od sredine muharrema 1118 – konac ševvala 1120) f. r.

²⁴³ ANU BiH, BBAI, Š. d. 342 92 331/2 19. II – 1. VI 1707. (dokument se nalazi u defteru koji je pisan od sredine zil-kadeta 1118 – konac ševvala 1119) f. r.

²⁴⁴ Radoslav Lopašić, Bihać i bihačka krajina, Mjestopisne i poviestne crtice, Zagreb, 1890, 93 (dalje: R. Lopašić, Bihać)

²⁴⁵ ANU BiH, BBAI, M. d. 130 26/I 115/2 29. IV 1706 – 11. I 1709. (dokument se nalazi u defteru koji je pisan od sredine muharrema 1118 – konac ševvala 1120) f. r.

zove se Kaynak baši (Vrh izvora). Isto tako, treba neke zidove na tvrđavi koja dominira kasabom ponovo popraviti i utvrditi jer su u vrijeme rata oštećeni, kako oni što je opasuju, tako i na samoj zgradi.« Vezir je ponovo provjerio izvještaj i ustanovio da spisak radova u potpunosti odgovara, te da treba uraditi i zaklone na već postojećim kulama. Za glavnog majstora imenovan je Mustafa, a radnu snagu trebalo je da obezbijede zaimi i timarlije kliškog i hercegovačkog sandžaka. U istoj se zapovijedi naređuje veziru da provjeri da li su se svi zaduženi odazvali. Kao i u ranijim sličnim naređenjima, i ovdje Porta prijeti svim vlasnicima timara i zaima da će im posjede oduzeti ako ne izvrše naređenja i ne budu na radu u Livnu. Veziru se posebno skreće pažnja da će lično snositi sve posljedice u slučaju da poslovi ne budu urađeni onako kako je planirano i na vrijeme.²⁴⁶ Smatrajući da je potrebno još radne snage, vezir je naredio alajbegu zborničkog sandžaka da i on sa jednim dijelom spahija iz ovog sandžaka treba da učestvuje u opravci livanjske tvrđave.²⁴⁷ Njegova zapovijed je odmah i izvršena.²⁴⁸ Građevinski poslovi počeli su već u prvim mjesecima 1708. godine. Carskom naredbom iz februara iste godine blagajskom kadiji i ajanima se naređuje da pošalju 15 majstora i 10 volovskih kola u Livno. Glavni poslovi trebalo je da otpočnu na Đurđev-dan (6. maja) a da se izvrše najkasnije do Mitrov-dana (9. novembra). Određena je i dnevna majstorima od 44 akče, a vlasnicima zaprežnih vozila 50 akči.²⁴⁹ U odnosu na dnevna primanja članova posade, plate majstora bile su znatno veće. Blagajski kadija je odmah odredio ljude koji bi trebalo da učestvuju u ovim radovima. Za starišinu svih ljudi iz ovog kadiluka imenovan je neki Marko iz Dola. Građevinski majstori su bili: Todor iz Malog Polja, Slavko iz Blagaja, Redžep iz Udbine (?), Jovan iz Kamenice, kao i njegov zemljak Antaris. Pozvani su i majstori Durak Dedić iz Kružnja, Salih Martinović iz Ševaš Njiva, Zulfikar iz Dubice, Šaban iz Bivoljeg brda i njegov imenjak iz Vranjevića, te Draško iz Pijesana, Lazar iz Gubavice i Mehmed iz Počitelja.²⁵⁰ Kao što se vidi, na građevinskim radovima su učestvovali sultanovi podanici i islamske i hrišćanske vjeroispovijesti i ni u čemu se nisu razdvajali. U aprilu iste godine, posada tvrđave Stara Ostrovnica žali se Porti da je nezakonito pozvana da učestvuje u opravci livanjske tvrđave, ali je njihova žalba odbijena.²⁵¹

Pravljeni su planovi za obnavljanje i proširenje i drugih tvrđava. Odlukom sultana Ahmeda III, određen je neimar Luka da u cijelosti napravi novi plan rekonstrukcije mostarske tvrđave, za što mu je određena dnevna plata od 20 akči. Istom odlukom dato mu je pravo da može vršiti rekonstrukciju tvrđava i u Rumelijskom ejaletu, s tim da mu plata iznosi 15 akči dnevno.²⁵² U avgustu 1708. godine posada i zapovjednici tvrđave Gračanica obavještavali su Portu da je njihovo utvrđenje na više mjesta oštećeno, te da bi se trebale poduzeti odgovarajuće mjere, kako šteta ne bi bila još veća. Za razliku od nekih

²⁴⁶ isto, M. d. 124 26/I 109/2 29. IV 1706 – 11. I 1709, 1119/1708. f. r.

²⁴⁷ isto, M. d. 128 26/I 113/2 1120/1708, ovaj dokument pisan je u defteru koji datira od 29. IV 1706 – 11. I 1709. (sredina muharrema 1118 – konac ševvala 1120) f. r.

²⁴⁸ isto, M. d. 129 26/I 114/1 1120/1708., isti defter, f. r.

²⁴⁹ isto, Blagajski sidžil, inv. br. 110, list 57/b 10. II 1708. (15. zil-kade, 1119) f. r.

²⁵⁰ isto, list 57/a 10. II 1708 (15. zul-kade 1119) f. r.

²⁵¹ isto, Š. d. 359 92 348/2 V 1708. (safer 1120) f. r.

²⁵² Provincijalat hercegovačkih franjevaca u Mostaru, Acta Turcarum, VI – A, dok. 86, VI-II 1708.

drugih mjesta koja su imala probleme da osiguraju novčana sredstva za takvu vrstu posla, u ovom kadiluku to nije bio slučaj. Novac je prikupljan na vrijeme, ali je kadija Ahmed, slično kao i njegov prethodnik Alija, koristio prikupljena sredstva za lične potrebe. Zbog toga se ovo utvrđenje do tada nije održavalo kako treba, a stanovništvo je napuštalo svoje domove i bježalo u druge kadiluke.²⁵³

Opravku tvrđave je tražilo i stanovništvo jajačkog kadiluka. U molbi Perti navodi se da je »kraljeva tabija« oštećena na šest mjesta, kao i to da su obje kule oštećene i trenutno neupotrebljive. Ranijih je godina ova tvrđava imala dovoljne količine oružja, municije i žitarica, te su u tu svrhu bila napravljena skladišta i ambari za žito. U 1708. godini sve je bilo ispražnjeno, a od naoružanja u tvrđavi su bila svega tri topa, zbog čega se i traži da se nešto preduzme kako bi se stanje popravilo.²⁵⁴

I pored preduzetih mjera i donekle sredenijih odnosa, u pojedinim su se mjestima javljali znaci opuštenosti. To je naročito bilo prisutno u hercegovačkom sandžaku, gdje su se prvih godina XVIII vijeka u pograničnim krajevima izvodili obimniji fortifikacioni radovi. Sa smanjivanjem tih radova poslije 1706. godine, zavladao je takvo stanje.²⁵⁵ Tih je godina stalan problem bio prikupljanje novčanih sredstava za plate vojnih posada. Za 1709. godinu plata nefera počiteljske i ljubuške posade iznosila je 1.315.460 akči.²⁵⁶ Tim povećanjem željele su se popraviti ranije loše materijalne prilike i bar donekle podići moral stanovništva ovih mjesta. U hercegovačkom sandžaku je do kraja prve decenije XVIII vijeka već bio podignut cio lanac manjih ili većih vojnih utvrđenja koji se protezao od Žabljaka na Skadarskom jezeru, preko Grahova, Klobuka, Korijenića, Arslanagića Mosta i Ban Vira.²⁵⁷ Time je duž mletičko-turske granice stvoren veoma efikasan odbrambeni sistem kome je bio glavni zadatak da u budućem ratu otkloni sve one slabosti i propuste koji su bili prisutni u bečkom ratu.

Narednih godina nastavljena je dalja građevinska djelatnost na vojnim objektima. Posebna se pažnja poklanja opravci i proširenju banjalučke tvrđave koja je po svojoj veličini i mjestu spadala među najveće u Bosanskom ejaletu. Stara banjalučka tvrđava se nalazila na mjestu gdje je nekada bilo rimsko utvrđenje, a u neposrednoj blizini prvi bosanski beglerbeg Ferhad-paša Sokolović (1574-1588) izgradio je novu tvrđavu. U sljedećim decenijama ona je više puta dograđivana i opravljana. Iz Čelebijinog opisa saznajemo da se nalazila na lijevoj strani Vrbasa i da je bila sagrađena od tvrdog materijala sa dobrim oružnicama.²⁵⁸

Pored tvrđave bila je i tophana (arsenal) odakle se dijelilo oružje po okolnim mjestima. Banjalučka je kapetanija osnovana poslije 1660. godine. U

²⁵³ ANU BiH, BBAI, Š. d. 364 92 353/2 1120/1708, pisan u defteru koji datira od 5. VI 1708 – 11. IV 1709. (sredina rebiul-ahira 1120 – konac muharrema 1121) f. r.

²⁵⁴ isto, M. d. 136 26/1 122/1 1121/1708., pisan u defteru datiranom od 11. I 1709 – 16. VII 1711. (konac ševvala 1120 – konac džumadel – evvela 1123) f. r.

²⁵⁵ ANU BiH, BBAI, Š. d. 357 92 346/2 1120/1708. pisan u defteru datiranom od 22. II – 5. IX 1708. (konac zul-kade 1119 – konac džumadel – ahira 1120) f. r.

²⁵⁶ ANU BiH, BBAI, M. d. 142 26/1 127/2 1121/1709. pisan u defteru datiranom od 11. I 1709 – 16. VII 1711. (krajem ševvala 1120 – konac džumadel-evvela 1123) f. r.

²⁵⁷ V. Korać, Trebinje, 212; A. Luburić, Orlovići, 20/1

²⁵⁸ E. Čelebi, Putopis, 210

njoj su bili zastupljeni skoro svi vojni rodovi.²⁵⁹ U sklopu opravki svih utvrđenja na teritoriji Bosanskog ejaleta, 1709. godine otpočela je opravka i ove tvrđave. Jedan njen dio bio je napravljen od čatme (zid napravljen od drvenih greda koje su uspravno ili koso poredane i spolja omalterisane), pa je s vremenom istrunuo. Naredjenjem Porte trebalo ga je porušiti i sagrađiti novi kameni zid. Za ove poslove bili su zaduženi članovi mjesne posade, te stanovništvo banjalučkog i okolnih kadiluka. Pomoć od 30 majstora i 30 pomoćnika, trebalo je da pošalje i mostarski kadiluk. Svim učesnicima na poslu predviđene su plate. Dnevica majstora iznosila je 22 akče, a pomoćnika upola manje. Pored novca svim zaposlenima bila je obezbijeđena i besplatna ishrana, a troškove je podnosilo stanovništvo ovog kadiluka.²⁶⁰

Radovi su započeli 22. juna 1709. godine (12. rebiul-ahar 1121.). Renoviranju ove tvrđave su se, međutim, usprotivili ugledniji građani Siradži Ibrahim, Čatović Mehmed, Čano Mehmed, te neki Hadžo, Husein i Jusuf. Oni su uz pomoć neimenovanog lokalnog funkcionera sprečavali ljude da rade, govoreći da Banjoj Luci ne treba nikakva tvrđava. Posebno su veliki pritisak vršili na majstore i vlasnike kola. Zbog toga je Porta naredila veziru Sefer-paši Maglajcu (1709) da te ljude protjera, kako bi se započeti poslovi mogli neometano obavljati.²⁶¹ Dobiveno naredenje vezir nije izvršio jer je za njih intervenisao rumelijski kadija Alija, Ferhabbeg, sin Ferhat-paše, bosanski defterdar, kapetan tvrđave Ostrovice i još neki ugledniji mještani. Zbog toga iz Carigrada stiže ponovljena naredba o njihovom protjerivanju.²⁶² Tek tada su radovi otpočeli planiranim tempom, a nastavili su se i u narednim godinama.

Pod uticajem novih prilika, mijenja se odnos vlasti i prema pojedinim, do tada optuženim ljudima. Na obnovljenom procesu uglednijim ličnostima, koje su optužene da su u prethodnim godinama ometale popravku banjalučke tvrđave i mnoge ljude odvrćale da na njoj rade, nije dokazana njihova krivica, pa im je dozvoljeno da se vrate u mjesto stalnog boravka.²⁶³

Naročito je velika pažnja posvećivana tvrđavama koje su se nalazile u Krajini kao što su: Cetin, Podzvizd, Šturlić i Crnaja koje su se nalazile na putu između Velike Kladuše, Cazina i Bihaća. Od Banje Luke bile su udaljene preko dva dana hoda. Navedene tvrđave su bile sagrađene od drveta, pa je vezir hadži Elči Ibrahim-paša predložio da se poruše i ponovo naprave od kamena, te da se snabdiju dovoljnim količinama oružja i municije. Sa ovim prijedlogom se složila i Porta, pa je vezirov nasljednik Sirke Osman-paša napravio predračun troškova. Za obezbjeđenje materijalnih sredstava i radne snage bio je zadužen ostrožački kapetan. Neki radovi su započeli još u vrijeme upravljanja vezira Osman-paše. I samo stanovništvo navedenih mjesta bilo je opterećeno velikim novčanim davanjima, pa je čak bilo prisiljeno da se zadužuje kod nekih trgovaca i zelenaša uz velike kamate, kako bi mogli ispuniti svoju obavezu prema državi. To je doprinijelo pauperizaciji u tom kraju. Osman-pašin nasljednik, Mustafa-paša Sokolović (1708–1709), je u opterećivanju stanovništva otišao još i dalje, tražeći veće količine novca na ime raznih poreza

²⁵⁹ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 152.

²⁶⁰ GHb, turski dokumenti, red. br. 2957, 26. II 1709. (15. zul-hidždže 1120)

²⁶¹ ANU BiH, BBAI, M. d. 134 26/1 121/3 1121/1709. pisan u defteru koji datira od 11. I 1709 – 16. VII 1711. (kraj ševvala 1120 – konac džumadel-evvela 1123) f. r.

²⁶² isto, Š. d. 461 92 442/2 1121/1709. pisan u defteru koji datira od 3. XI 1709 – 28. VI 1710 (kraj šabana 1121 – početak džumadel-ahira 1121) f. r.

²⁶³ isto, M. d. 138 26/1 124/1 12. IV 1710. (11. safera 1122) f. r.

za građevinske radove, a neferima po tvrđavama oduzimao je neke povlastice koje su do tada imali. Na žalbe mjesnog stanovništva i posada ovih tvrđava, Porta naređuje veziru da se ubuduće tako ne ponaša nego da omogućiti mjesnim posadama da uživaju ranije privilegije koje su im sultani dali.²⁶⁴ Zbog izuzetne strateške važnosti u ovom dijelu ejaleta bilo je u navedenim posadama ukupno 1.196 nefera, od kojih je još vezir Ibrahim-paša iz banjalučke tvrđave uzeo 883. U samoj tvrđavi Banjoj Luci ostalo je svega 312 vojnika. Ovakav značaj bio je uslovljen i blizinom austrijske i mletačke granice. Sve četiri tvrđave bile su pod komandom ostrožačkih kapetana, a u administrativnom pogledu one su pripadale kadiluku Kamengrad.²⁶⁵

Po svojoj teritoriji i broju utvrđenja, ostrožačka kapetanija bila je na prvom mjestu u Bosanskom ejaletu. U njenom sastavu su se nalazili gradovi: Ostrožac, Bila Stina, Cazin, Stulić, Pećigrad, Velika i Mala Kladuša, Podzvizd, Furjan, Drežnik, Cetin i Sv. Juraj. Kao kapetanija ona se spominje sredinom XVII vijeka. U prvim decenijama XVIII stoljeća kapetan je bio Osman-aga Beširević, koji se u tom zvanju nalazio od 1690. do 1727. godine. Od istaknutijih vojnih zapovjednika bili su u to vrijeme i dizdar Ostrošca Mehmed-aga, čehaja Sefer Kalauzović, odobaša Omer Kapić, harambaša Hajdar-aga Hokić i dr.²⁶⁶

I u drugim sandžacima tokom 1709. godine obavljali su se građevinski radovi na vojnim objektima. Tako je u kliškom sandžaku 1709. godine vršena opravka tvrđave Akhisar (Prusac). Poslove na njoj obavljali su zaimi i timarlije ovog sandžaka, a za tačnost i izvedbu poslova prema zamišljenom planu bio je zadužen kliški alajbeg.²⁶⁷

U isto vrijeme su i stanovnici Sarajeva tražili od Porte da im pomogne u opravci tvrđave Hodidjed. Deset godina poslije zaključenja mirovnog ugovora, ovo značajno utvrđenje još se nalazilo u ruševnom stanju. U molbi se navodi da je ova tvrđava jedini veći vojni objekat u ovom kraju. Svoje postojanje opravdala je u zadnjem ratu kada se 1697. godine uspješno odbranila od austrijske vojske. Tada je pod zapovjedništvom prince Eugena Savojskog opljačkano i spaljeno cijelo Sarajevo. Zahvaljujući toj tvrđavi, 400 je ljudi našlo zaštitu i spasilo se sa pokretnom imovinom. Poslije povlačenja austrijske vojske tvrđava nije popravljena, pa su svi objekti ostali manje ili više oštećeni. Predračun za njenu opravku, o čemu je Porta obaviještena 1. maja 1705. godine, iznosio je 3.000 groša ili 63.000 akči. U narednim godinama radovi na opravci tvrđave nisu preduzmani, pa je tvrđava još više propadala. Tek 1709. godine, na inicijativu mjesnog stanovništva, pristupilo se ozbiljnijem poslu. U ime svih stanovnika Sarajeva, zahtjev za popravku je napisao kadija Ahmed Lagrija. Sada je već suma za opravku iznosila 7.000 groša ili 147.000 akči. Po tom planu tvrđava bi trebalo ne samo da se renovira, nego sa četiri nova topa još bolje utvrdi. Topovi bi bili smješteni po kulama na sjevernoj, zapadnoj i

²⁶⁴ isto, Sarajevski sidžil, br. 97 149 121 67/1 1120/1709 pisan u defteru koji datira iz sredine zul-hidždže 1120 (12-21. II 1709) f. r.

²⁶⁵ isto

²⁶⁶ H. Kreševljaković, Kapetanije, 110/1

²⁶⁷ ANU BiH, BBAI, M. d. 133 26/I 119/1 1121/1709.

11. I 1709 – 16. VII 1711 (pisan u defteru koji datira od kraja ševvala 1120 – krajem džumadil-evvela 1123) f. r.

južnoj strani. To su bili minimalni zahtjevi za ovu tvrđavu.²⁶⁸ Radovi su trebali započeti sa proljetnim mjesecima 1710. godine, ali ni tada nisu preduzeti neki veći poslovi. Razlog za to bio je rat Porte protiv Rusije, kada je veliki broj radno sposobnog stanovništva otišao u rat u kojem je bilo i više stručnih lica direktno angažovanih na fortifikacionim radovima.

Jedino su vršeni radovi na popravci tvrđave u Doboju. Već u prvim godinama XVIII stoljeća tu je osnovana kapetanija koja je obuhvatila Doboju i njegovu užu okolinu. Teritorijalno gledajući ta je tvrđava spadala među najmanje u ejaletu i brojala je ukupno 171 zapovjednika i vojnika. U administrativnom pogledu pripadala je tešanjском kadiluku.²⁶⁹ Prilikom prodora vojske

Dobojska tvrđava

princa Eugena Savojskog dolinom Bosne, i ova tvrđava je bila zauzeta i u dobroj mjeri oštećena.²⁷⁰ Pošto se poslije prvih godina XVIII vijeka stanje donekle sredilo, vezir Osman-paša (1705-1708) je u popis tvrđava za popravku uvrstio i dobojsku. Predračun za to iznosio je 510 groša ili 57.100 akči. U odnosu na druge izdatke po tvrđavama, ovo je bila skromna suma. Međutim, planirani poslovi nisu urađeni, pa su age i neferi 1710. godine uputile Porti zahtjev da se ovo utvrđenje što prije popravi. U zahtjevu su tražili da se renoviraju mjesta na spoljnim zidovima koja su oštećena u posljednjem ratu, te da im se pošalje šest topova i veća količina baruta. Porta je udovoljila njihovim traženjima i poslala im novac, traženo oružje i municiju.²⁷¹

²⁶⁸ ANU BiH BBAI, Sarajevski sidžil, br. 97 170 121 78/1 22. X 1709. (15. šabana 1121) f. r.

²⁶⁹ H. Kreševljaković, Kapetanije, 166

²⁷⁰ H. Kreševljaković, Stari bosanski gradovi, str. 21

²⁷¹ ANU BiH, BBAI, Sarajevski sidžil, br. 97 163 121 74/1 između 10. i 20. X 1710. (sredinom šabana 1122) f. r.

Iste 1710. godine osnovana je i gradačka kapetanija sa gradovima Gradačac, Sokol i Srebrenik,²⁷² čiji je prvi kapetan bio Čose Osman-paša. Međutim, po H. Kreševljakoviću, ova kapetanija je osnovana tek 1730. godine,²⁷³ što nije tačno jer nas dokumenti koji se koriste u ovom radu upućuju na 1710. godinu kao datum njena osnivanja.

Ni u 1711. godini se ne obavljaju neki veći građevinski radovi. Od značajnijih događaja na vojnom planu zabilježeno je osnivanje nove, duvanjske kapetanije. Do kraja XVII vijeka to je bila palanka zvana Županj Potok. Zbog blizine mletačke granice i značaja koji je imala poslije 1699. godine, u njoj je osnovan agaluk iz koga je, odlukom Porte 8. maja 1711. godine, formirana du-

Sinj

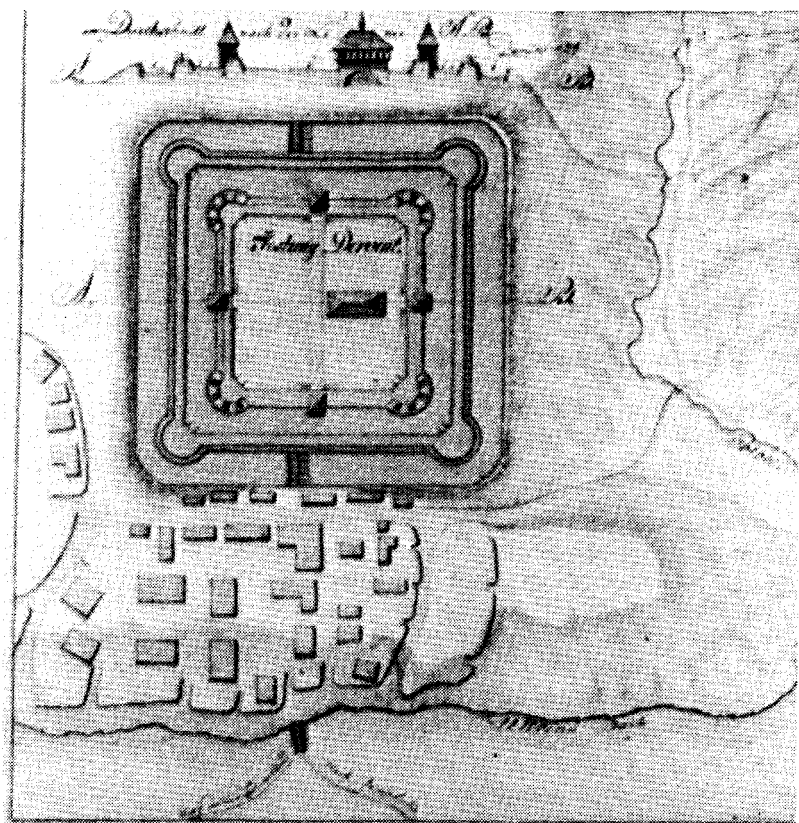
vanjska kapetanija. Njen je značaj bio utoliko veći jer se nalazila na udaljenosti 4–5 sati hoda od Sinja, Makarske i Zadvarja. Vojnu posadu sačinjavali su, pored kapetana, dvojica aga koji su zapovijedali posadom od 83 nefera, koji su bili podijeljeni u tri džemata. Prvi džemat konjanika sastojao se od 38 vojnika i imao je dnevnu platu 575 akči. Drugi džemat pješaka brojao je 24 nefera, sa platom od 274 akče, a treći od 21 vojnika-pješaka primao je dnevnu platu u iznosu od 224 akče. Zapovjednici su za svoju službu dobivali 1.093 akče. Ukupna godišnja suma za vojnu posadu ove kapetanije iznosila je 193.668 akči, tj. 1210 groša i 17 para. Plate su se isplaćivale iz prihoda Duvna. Prvi je kapetan ove kapetanije bio Hasan, bivši aga duvanjske tvrđave. U tom je zvanju bio od 8. maja 1711. do 20. aprila 1717. godine.²⁷⁴

U turskim dokumentima iz 1711. godine Derventa se spominje kao palanka. Zbog pograničnog položaja u njoj se tvrđavi nalazilo 378 vojnika. Međutim, po naređenju neimenovanog osmanskog velikodostojnika iz ove tvrđave je uzeto 220 vojnika i prekomandovano u druga mjesta, tako da je od

²⁷² M. Mujezinović, *Islamska epigrafika*, knj. II, 169

²⁷³ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 194/5

²⁷⁴ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 248 – 250, isti, *Stari bosanski gradovi*, 41;

Tlocrt Derventske tvrđave

ranije posade ostalo svega 158 nefera. Time je osjetno oslabljena njena odbrambena moć, pa se tamošnji zapovjednik obratio Porti za intervenciju, kako bi se povećao broj posade. Slično je mislio i tadašnji vezir Ali-paša Karajilan (1709-1711), pa je ovaj zahtjev pozitivno riješen.²⁷⁵ Poteškoće oko broja posade imala je i susjedna bosanskobrodsko tvrđava. U njoj je neposredno iza 1699. godine bilo stacionirano 550 vojnika, jer se sa druge strane Save nalazila velika austrijska tvrđava Slavonski Brod. Pošto se stanje normalizovalo, to je i opasnost bila umanjena, pa se postepeno smanjivao i broj posade. U popisu iz 1707. godine u bosanskobrodskoj tvrđavi bilo je svega 247 nefera, a od ranijeg broja 303 su premještena u druga utvrđenja. Sa izbijanjem rusko-turskog rata krajem 1710. godine situacija se komplikovala, pa je opasnost na granici postala veća, a samim tim se pojavila i potreba za jačanjem pograničnih tvrđava. Na zahtjev mjesnog stanovništva, kao i vezira Ali-paše, Porta je 4. jula 1711. godine (17. džemazije – evvela 1123) donijela odluku da bosanskobrodskoj tvrđavi pošalje još 152 vojnika, čime se posada povećala na 399 nefera, ne ra-

²⁷⁵ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. II 18084/126 10. IV 171. (17. safera 1123) f. r.

čunajući zapovjednike. Plate je trebalo da im se isplaćuju iz prihoda bosanske blagajne.²⁷⁶

Nepravilnosti oko redovne isplate plata posadama tvrđava bile su česte. Jedan takav slučaj zabilježen je i u zvorničkoj kapetaniji, u čijem su sastavu bili Zvornik i Kušlat. Kapetanija je osnovana neposredno iza Karlovačkog mira, a ne u rasponu između 1699-1718. godine, kako navodi H. Kreševljaković. Kapetan tvrđave Ahmed Fidahić se tokom višegodišnje službe osilio pa je počeo zakidati dio novca namijenjen platama vojnika, nije izvršavao postavljene obaveze, a naročito je zapustio kontrolu pograničnih krajeva. Zbog toga Porta 1711. godine naređuje veziru Ali-paši da ga pozove na odgovornost i po potrebi kazni.²⁷⁷ Zvornička tvrđava bila je po svojoj veličini među najvećim, a po strateškom značaju poslije Karlovačkog mira, pored bihačke, imala je najistaknutiju ulogu u odbrani ejaleta. U njoj je bilo stacionirano više vojnih redova.²⁷⁸

Na drugom kraju ejaleta, u hercegovačkom sandžaku, posada tvrđave Klobuk, sa 150 vojnika, kapetanom i dizdarom ostala je bez živežnih namirnica. Ustanici iz brdskih plemena, pod rukovodstvom ruskog pukovnika Mihaila Miloradovića, pokušavajući u dva navrata osvojiti Klobuk, uništili su svu ljetinu.²⁷⁹ Crnogorske ustaničke čete su uz pomoć brdskih plemena sredinom 1711. godine napale više vojnih utvrđenja u hercegovačkom sandžaku. U tim napadima oštećene su tvrđave i kule kod Bileće, u Rudinama, Trebinju, Nikšiću i drugim mjestima.²⁸⁰ Zbog opšte nesigurnosti u tim krajevima sultan Ahmed III je poslao berat (carski dekret) u kome naređuje da zapovjednici moraju biti isključivo muslimani. U istoj naredbi, zapovjedniku druge ode džemata martolosa u Mostaru, Hajredinu, određuje se dnevna plata 8 akči, a za to je dužan da prema potrebi, obavlja sve poslove.²⁸¹

Za razliku od prethodne dvije godine, kada su građevinski radovi na vojnim objektima cijelog Bosanskog ejaleta bili svedeni na minimum, 1712. godine, poslije završetka tursko-ruskog rata, oni su ponovo intenzivirani. Porta je bila svjesna da će Carstvo ponovo ući u rat protiv Mlečana, a možda i Austrije. Zbog toga je nastojala da bude što spremnija. Započeti radovi na banjalučkoj tvrđavi su obnovljeni. Banja Luka, kao jedan od većih mjesta pašaluka, udaljena od austrijske granice 5-6 sati hoda, mogla je postati jedna od glavnih meta napada. Trebalo je dovršiti započeto renoviranje i neka proširenja koja su na njoj rađena. Zajedno sa okolnim tvrđavama i palankama, u ovom dijelu ejaleta bilo je smješteno 4.500 vojnika. Te mjesne posade trebalo je da daju glavni dio radne snage na započetim radovima. Glavni nadzornik poslova koji su se izvodili bio je Ahmed Livadi, a pomoćnici su mu bili Hasan-beg i Muhamed-beg, sinovi bivšeg bosanskog namjesnika Mustafa-paše Sokolovića (1708-1709). Porta je planirala da se poslovi završe do kraja 1712.

²⁷⁶ isto, Mal. d. zb. II 18084/124 - I 1. XI 1711. (18. ramazana 1123) f. r.

²⁷⁷ isto, M. d. 189 26/I 177/I 22. XI 1711 - 12. VII 1712. (dokument se nalazi u defteru koji je datiran od sredine ševvala 1123 - kraj džumadel - ahira 1125) f. r.

²⁷⁸ H. Kreševljaković, Kapetanije, 199/200

²⁷⁹ ANU BiH BBAI, Sarajevski sidžil, br. 97 165 121 75/I 26. X 1711. (13. ramazana 1123) f. r.

²⁸⁰ E. Pelidija, Pohodi bosanskih paša, 109; isti, O ulozi Mihaila Miloradovića, 223

²⁸¹ Provincijalat hercegovačkih franjevaca u Mostaru, Acta Turcarum, VII/309, između 19. V i 17. VI 1711. (rebia II 1123)

godine.²⁸² Do tada je bila završena 1/3 planiranih poslova. U radovima su učestvovali i majstori iz drugih mjesta. Dnevne plate majstora iznosile su po 22 zdrave akče, a radnika po 11 akči. Vlasnicima zaprežnih kola plaćalo se po 50 čuruk (krnjih) akči. Kao i prethodnih godina, i sada je bilo potrebno 130 majstora i 153 radnika, pored već navedenih nefera banjalučke i okolnih tvrđava. Od građevinskog materijala nedostajalo je drvenih greda, kamena i naročito velike količine kreča. Sve je to trebalo na vrijeme da obezbijede glavni nadzornici.²⁸³ Sredinom iste godine vezir Ahmed-paša je obavještavao Portu da iz kadilukâ koji su određeni da pošalju majstore i njihove pomoćnike niko još nije stigao i da zbog toga radovi kasne. Da bi se imao što bolji uvid u to iz kojih je sve kadiluka trebalo da dođu radnici, priložio je spisak, iz kojeg se vidi iz kojih kadiluka je trebalo da dođe mobilisana radna snaga:

	majstora	radnika
- kadiluk Mostar	30	30
- kadiluk Konjic (Beogradčik)	3	3
- kadiluk Cernica	10	20
- kadiluk Foča	15	20
- kadiluk Prijepolje	10	20
- kadiluk Pljevlja (Tašlidža)	15	20
- kadiluk Stolac	10	10
- kadiluk Bekije Novi (Nikšić)	5	20
- kadiluk Čajniče	5	10
	103	153

Ubrzo je sa Porte veziru stigao odgovor u kome mu se naređuje da odmah zapovijedi kadijama svih navedenih mjesta da zajedno sa ajanima u što kraćem roku pošalju iz svojih mjesta navedeni broj ljudi, te da se započeti radovi nastave. Za sve propuste će ubuduće odgovarati lično vezir.²⁸⁴ Na sporije odvijanje poslova, uticali su i ranije optuženi i prognani Hisarija Mehmed, Čatić Mehmed, Hovadži Ibrahim, Omer i drugi. Oni su u toku 1712. godine ponovo negodovali zbog preduzetih radova, pa je od Porte stiglo naređenje veziru Ahmed-paši i banjalučkom kadiji da nezadovoljnike, ako im se krivica dokaže, ponovo protjeraju.²⁸⁵ Na opravci banjalučke tvrđave određen je dio posade iz tvrđave Gračanica, Soko i Srebrenik. Izgovarajući se da su potrebni-ji biti na granici i održavati red, oni su tražili od Porte da ih oslobodi radne obaveze. Međutim, njihova molba je odbijena i stiglo im je naređenje da prema ranije datim uputstvima moraju učestvovati u poslovima za koje su zaduženi.²⁸⁶ I u Krajini su 1712. godine preduzete potrebne mjere za opravku tvrđave Cetin, koja je pripadala ostrožačkoj kapetaniji, čiji su zapovjednici bili iz porodice Beširović.²⁸⁷ Pošto je ta tvrđava u novonastaloj situaciji, poslije Karlovačkog mira, dobila izuzetan značaj, to je Porta preduzimala sve mjere

²⁸² ANU BiH, BBAI, M. d. 3439/120 - 3 27. III 1712. (17. safera 1124) f. r.

²⁸³ isto, Mal. d. zb II 3439/120 - 1 27. III 1712. (17. safera 1124) f. r.

²⁸⁴ isto, M. d. 3439/134 - 4 29. VI 1712. (23. džumadel - evvelâ 1124) f. r.

²⁸⁵ ANU BiH BBAI, M. d. 152 26/II 140/1 2. III 1710 - 24. VI 1713. (pisan u defteru koji je datiran početkom muharrema 1122 - početak džumadel - evvelâ 1125) f. r.

²⁸⁶ isto, M. d. 3439/123 - 2 25. XII 1712. (7. zul - hidždže 1124) f. r.

²⁸⁷ H. Kreševljaković, Kapetanije, 112

da se ona što temeljitije renovira, zbog čega je za te poslove dato 4.000 groša. U međuvremenu su se usljed udara groma javila i druga dva oštećenja, pa je i za te radove određeno dodatnih 1.200 groša.²⁸⁸ Radovi su na vrijeme započeti, te je tvrđava u predviđenom roku, 1712. godine i popravljena.

U hercegovačkom je sandžaku vršena popravka ključke tvrđave. Ona je bila djelimično popravljena odmah iza 1699. godine, a 1701. godine je i Porta dala dio novca za te radove. Međutim, poslovi se nisu uradili kako je predviđeno. Zbog toga je sredinom 1712. godine naređeno veziru Ahmed-paši da zapovijedi mjesnom stanovništvu i posadi tvrđave da do kraja godine izvrše potrebne opravke i u tu svrhu je odobren raniji iznos od 823 groša. Novac je trebalo uzeti iz prihoda bosanske blagajne, i to dijela namijenjenog Carigradu, a prikupljenog u tom kraju.²⁸⁹

Istovremeno, Porta od bosanskog namjesnika traži da se naprave predračuni troškova za radove na trebinjskoj tvrđavi. Tu je trebalo dograditi zidove, iskopati dublje kanale u koje bi se dovodila voda iz Trebišnjice, izgraditi veću tabiju za topove dovezene iz Beograda i proširiti džebhanu (mjesto gdje se čuva municija). O svemu tome stručni ljudi sa Portinim izaslanikom trebalo je da obavijeste sandžak bega Durmiš-pašu, a ovaj vezira i vladu u Carigradu. Tek poslije toga je bilo predviđeno da otpočnu radovi u kojima bi učestvovalo stanovništvo trebinjskog kadiluka, a finansijske troškove podmirivala bi centralna carska blagajna.²⁹⁰ I mostarska tvrđava je u to vrijeme bila popravljena. Započeti radovi su bili prekinuti zbog spora oko nekih bašta koje su se ispriječile pri gradnji novih utvrđenja, pa je o svemu tome Portu obavijestio mostarski kadija Sejid Mustafa. Zbog toga je iz Carigrada stiglo veziru naređenje da nastali spor što prije riješi, kako bi se u narednoj godini poslovi završili.²⁹¹ Kao i u prošlim godinama i te su se godine članovi nekih posada žalili na slabe prihode. Da bi donekle popravila loše materijalno stanje nefera tvrđave Onogošt, Porta im je dodijelila nekoliko sela čiji su se stanovnici odazvali Miloradovićevoj pozivu na borbu protiv sultanove vlasti, pa su poslije ugušenja pobune pobjegli u druga mjesta. Za potrebe vojnika onogoštske tvrđave još je ranije bilo određeno 20 sela i džemata sa 254 kuće u ovom kadiluku. Od njih je godišnje prikupljeno, na ime raznih poreza, 50 tovara akči, iz kojih su isplaćivane plate neferima ne samo Onogošta, nego i Trebinja i drugih mjesta. Da država ne bi ostala bez prihoda koji su ranije prikupljeni, zemlja je data na obradu vojnicima Onogošta s tim da i oni plaćaju porez na zemlju.²⁹²

U kliškom sandžaku preduzete su mjere na opravi palanke Prozor. Sandžakbeg Fejzulah-paša obavještavajući Portu da je ova palanka sagrađena od drveta i da je tokom vremena drvo istrulo, te da su dobrim dijelom bila oštećena i mjesta na kamenim kulama, pa se utvrđenje u cjelini nalazi u ruševnom stanju, zahtijeva popravku palanke. To je podržao i bosanski vezir Ahmed-paša, pa su zajedno uputili molbu Porti da im odobri novčana sredstva, a da će na izgradnji utvrđenja učestvovati stanovnici nahija Rame i Neretve, kao i vojne posade okolnih tvrđava. Porta je odobrila prijedlog, ali je tražila da se precizira šta je sve potrebno popraviti i koliko će to koštati.²⁹³ Ovakvo držanje

²⁸⁸ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. II 3439/118 – 1 21. II 1712. (12. muharrema 1124) f. r.

²⁸⁹ isto, Mal. d. zb. II 3439/124 – 3 3. V 1712. (25. rebiul – evvela 1124) f. r.

²⁹⁰ isto, Mal. d. zb. II 3439/133 – 2 21. VI 1712. (15. džumadel – evvela 1124) f. r.

²⁹¹ isto, Mal. d. zb. II 3439/127 – 1 8. XII 1712. (9. zul – kade 1124) f. r.

²⁹² isto, Mal. d. zb. II 3439/122 – 2 31. XII 1712. (11. zul – hidždže 1124) f. r.

Porte bilo je razumljivo, jer je željela da ova njena pogranična provincija vojnički bude što spremnija u odbrani granica Carstva.

Posebno živa aktivnost na opravkama svih vrsta vojnih objekata bila je u 1713. godini. Opravke su vršene na dvanaest manjih i većih utvrđenja. Naročito je pažnja pridavana pograničnim krajevima, a i tu, u hercegovačkom sandžaku i Bosanskoj krajini. Godine 1713. započeti radovi na popravci bihačke tvrđave i okolnih utvrđenja u Izaču, Tržacu i Drešniku povjereni su nekom Abdurahmanu. Početkom februara Porta je u više kadiluka Bosanskog ejaleta poslala spisak u kome navodi koliko je svako mjesto dužno poslati majstora, radnika i zaprežnih vozila za popravku tvrđave. Tom je prilikom predloženo da se iz kapetanije Stare Ostrovice, a posebno iz njene tvrđave Havala, pošalje na popravku tvrđave u Bihaću 300 nefera.²⁹⁴ Iz kadiluka Novosel, koji je pripadao istoj kapetaniji, predviđeno je da se za potrebe Bihaća i Tršca uzme 50 zaprežnih kola.²⁹⁵ Za to je bila potrebna i stručna radna snaga, pa je Porta poslala veziru spisak kadiluka koji su bili dužni dati građevinske majstore i pomoćnu radnu snagu. Prema tom spisku sljedeći kadiluci su bili dužni udovoljiti traženjima:

	majstora	radnika
- kadiluk Sarajevo	30	30
- kadiluk Mostar	20	20
- kadiluk Tešanj	10	10
- kadiluk Foča	10	10
- kadiluk Fojnica	10	10
- kadiluk Nevesinje	5	10
- kadiluk Birče	5	5
- kadiluk Neretva	5	5
ukupno	95	100

Prema ovom naređenju za nastavljjanje radova na bihačkoj tvrđavi, određeni su sarajevski majstori sa svojim mimarbašom, a svi ostali su bili dužni da rade na onim objektima kako to bude odlučio glavni nadzornik Abdurahman. Dnevna plata majstora bila je 50 čuruk-akči, a radnicima upola manje.²⁹⁶ Predviđajući da neće biti dovoljno radne snage, po već ustaljenom običaju, naređuje se da u ovim poslovima učestvuju i neferi iz drugih većih tvrđava. Iz Carigrada zbog toga stiže i spisak s kojeg se vidi koje su sve posade dužne da pošalju vojnike na ove građevinske radove. Po tom spisku bili su dužni:

- tvrđava Ostrožac	350 nefera
- tvrđava Ključ	150 nefera
- tvrđava Konjic (Belgradčik)	50 nefera
Ukupno	550 nefera ²⁹⁷

²⁹³ isto, Mal. d. ub. II 3439/125 - 2 4. V 1712. (26. rebiul - evvela 1124) f. r.

²⁹⁴ isto, Mal. d. zb. II 3439/54 - 3 8. II 1713. (10. muharrema 1125) f. r.

²⁹⁵ Mal. d. zb. II 3439/54 - 1. 8. II 1713. (10. muharrema 1125) f. r.

²⁹⁶ isto, Mal. d. zb. II 3439/53 - 1 8. II 1713. (10. muharrema 1125) f. r.

²⁹⁷ isto, Mal. d. zb. II 3439/54 - 2 8. II 1713. (10. muharrema 1125) f. r.

Pored radne snage neki su kadiluci bili zaduženi da obezbijede zaprežna vozila za prenos građevinskog materijala. Porta je veziru poslala spisak iz kojih će sve kadiluka i koliko zaprežnih kola uzeti. Po tom spisku dužni su da daju:

- kadiluk Akhisar (Prusac)	5 volovskih kola
- kadiluk Gölhisar (Jezero) sa Ključem	10 volovskih kola
- kadiluk Tešan	5 volovskih kola
- kadiluk Jajce	5 volovskih kola
- kadiluk Livno	10 volovskih kola
- kadiluk Kamengrad	5 volovskih kola
- kadiluk (?)	5 volovskih kola
- kadiluk Kostajnica sa Novim	5 volovskih kola

Ukupno	50 volovskih kola
--------	-------------------

Vlasnicima ovih zaprežnih vozila predviđena je dnevna plata od 70 čuruk-akči.²⁹⁸ Kao što se i iz dokumenata vidi, sve ove naredbe poslale su istog dana početkom 1713. godine. Posebno je zanimljivo primijetiti da u svim uputstvima Porta požuruje bosanskog namjesnika i druge istaknutije ličnosti u ejaletu da što ozbiljnije shvate njena naređenja i da se planirani poslovi u ovim krajiškim tvrđavama obave dobro i na vrijeme. Osjećaj zajedničke opasnosti od spoljnog neprijatelja i saznanje da mu se samo udruženim snagama može suprotstaviti, bilo je veoma prisutno i u drugim mjestima. Zbog toga su sultanovi podanici, prije svega islamske vjeroispovijesti, i pored velikih novčanih dažbina i ličnog učestvovanja na radovima sve to strpljivije podnosili nego u ranijim vremenima. Sredinom iste godine na zahtjev nefera Stare Ostrovice, koji su učestvovali u popravci kule Havala i sami snosili troškove, stiglo je odobrenje da se oni ne šalju u Bihać da rade, pošto su već angažovani na drugoj strani.²⁹⁹ Time su se rasteretili obaveza koje su imali. Poslovi na bihaćkoj i susjednim tvrđavama otpočeli su na vrijeme. No, i pored ubrzanog tempa rada, poslovi su obavljani tokom cijele godine i tek su u narednoj godini bili završeni.

Početkom 1713. godine u Krajini je predviđeno da se popravi i cetinska tvrđava, koja je pripadala kamengradskom kadiluku. I njena opravka pravdala se činjenicom da se nalazi u pograničnoj zoni. Zbog toga je Porta od vezira Ahmed-paše tražila da procijeni vrijednost radova, kako bi na vrijeme odobrila novac. Još je u vrijeme Osman-paše izračunato da je za opravku tvrđave Cetin potrebno 4.000 groša. Kako se poslovi nisu obavili, to se usljed zuba vremena taj iznos povećao, pa je bilo potrebno ponovo utvrditi tačnu sumu.³⁰⁰ Vjerovatno su traženi podaci odmah stigli, jer je mjesec dana kasnije za ovu tvrđavu ponovo iz Carigrada stigla intervencija, pošto bosanski defterdar nije htio odobriti iz prihoda džizije 200 groša, koje bi se koristile za paljenje kreča potrebnog za Cetin. Porta je intervenisala da se tražena suma što prije isplati, kako se započeti poslovi ne bi usporili.³⁰¹ Pored obaveza u učestvovanju na

²⁹⁸ isto, Mal. d. zb. II 3439/53 - 2 8. II 1713. (10. muharrema 1125) f. r.

²⁹⁹ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. II 3439/90 - 1 7-8. VII 1713. (12. džumadel-ahira 1125) f. r.

³⁰⁰ ANU BiH, BBAI, M. d. 3139/132 - 2 17. I 1713. (18. zul-hidždže 1124) f. r.

³⁰¹ ANU BiH, Mal. d. zb. II 3439/61 - 1 između 28. II i 1. III 1713. (početak safera 1125) f. r.

popravci tvrđave, posada je Cetina imala i drugih poteškoća. Ona je zajedno sa susjednim posadama Podzvizda, Štulića i Ostrošca, koje su pripadale ovoj kapetaniji, oštećena jer su joj zemlju koju je obrađivala preoteli neferi Velike Kladuše. Ta zemlja je bila vezirov has, pa su je navedene četiri posade između sebe podijelile i obrađivale. Da bi bilo sve legalno, dobile su i pismenu potvrdu (temesuk) od kadije. To se regulisalo u vrijeme vezira Osman-paše, pa su se tom prilikom obavezali da će, na ime nadoknade, vezirima davati izvještaj novčani prilog. Međutim, slične potvrde je dobila i posada Velike Kladuše, a svoje interesovanje za tu zemlju su pokazivali i članovi susjednih utvrđenja. Sve je to stvorilo veliku netrpeljivost između susjednih vojnih posada, pa je Porta naredila bivšem jedrenskom kadiji Mustafi da spor riješi po zakonu (kanunu).³⁰²

Smatrajući da je na banjalučkoj tvrđavi potrebno da se urade još određeni građevinski radovi, iz Carigrada je naređeno njenim članovima da zajedno sa posadama okolnih tvrđava urade preostale poslove. Međutim, oni su ovu naredbu pokušali izigrati angažujući stanovništvo banjalučkog kadiluka. Zbog toga se mjesno stanovništvo žali, pa vlada iz Carigrada upućuje novo naređenje da se ima postupiti po njenoj prvobitnoj zapovijedi i da ne smije doći do odstupanja.³⁰³

Već u februaru 1713. godine posade dvaju krajiških utvrđenja Vrnograča i Bužima tražile su da im se novac za tu godinu isplati unaprijed. Posada Bužima je na ime godišnjih plata imala 2.323, a Vrnograča 1.102 groša. Ta suma im se isplaćivala iz prihoda bosanske džizije. Imajući razumijevanje za njihove zahtjeve, novac im je unaprijed dat.³⁰⁴ Vjerovatno je na ovakvu odluku uticalo i saznanje da će članovi posada ovih dviju tvrđava zbog učestvovanja na opravci susjednih utvrđenja imati veće izdatke, pa im se na taj način željelo izaći u susret.

Prema Portinoj odluci za radove na banjalučkoj tvrđavi određeno je 400 od ukupno 486 nefera koliko je imala derventska tvrđava, ali i posade drugih utvrđenja brodske kapetanije. Preostali neferi u Derventi imali su zadatak da o svom trošku i ličnim učestvovanjem do 1714. (1126) godine ozidaju 900 aršina zida (1 aršin = 75,8 cm) oko tvrđave, naprave četiri čardaka i očiste kanale. Predviđeni poslovi su trebali da se završe do kraja godine.³⁰⁵ Izgradnja derventske tvrđave počela je u vrijeme uprave vezira Osman-paše. Zahvaljujući izvještaju pukovnika Mitesera iz prvih godina XIX vijeka u prilici smo da vidimo kakvog je izgleda bilo ovo utvrđenje. On u svom izvještaju navodi da je tvrđava od svog osnivanja imala kvadratni oblik i dva bedema. Na njenim spoljnim palisadima (prepreka od zašiljenih stubova zabijenih u zemlju – prim. E.P.), ispred kojih je bio napravljen rov u širini od 9 metara, nalazile su se tabije na kojima su bili smješteni topovi. »Unutrašnji kameni, sa stranama od 60 m, imao je osam kula: na uglovima bile su kazamatirane, okrugle sa po četiri topa, a između njih, na sredini, četvrtaste za streljačko oružje. U tvrđavu

³⁰² ANU BiH, BBAI, M. d. 242 26/II 252/1 10. VI 1713 – 2. II 1714. (pisan u defteru koji je datiran od sredine džumadel-ahira 1125. do sredine muharrema 1126) f. r.; isto, Š. d. 593 92 556/4 1125/1713. f. r.

³⁰³ ANU BiH, BBAI, Š. d. 583 92 549/9 1125/1713. (bez navođenja dana i mjeseca) f. r.

³⁰⁴ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. II 6. II 1713. (8. muharrema 1125); isto, 25. II 1713. (28. muharrema 1125) f. r.

³⁰⁵ isto, Mal. d. zb. I 3434/88 – 2 25–30. VI 1713. (početak džumadel-ahira 1125) f. r.

se ulazilo preko dva mosta kroz četvrtaste kule. Ispred bedemskog puta bio je kameni gradobran, a u unutrašnjosti kuća za dizdara i bunar.³⁰⁴ Ovako veliku i dobro utvrđenu tvrđavu turske vlasti su napravile u prvim decenijama XVIII vijeka jer se u posljednjem ratu pokazalo koliko je značajno imati na ovom mjestu jako utvrđenje.

U to vrijeme Porta je vodila računa i o dobrom naoružanju novopodignutih utvrđenja. Krajem februara 1713. godine naredila je veziru Ahmed-paši da bez ikakvog izgovora organizuje prevoz 10 topova i potrebnog broja duladi i baruta iz beogradske džebthane u novopodignutu tvrđavu Džisri Kjebir (Kulen Vakuf). Ta je pošiljka trebalo da ide rijekom Savom do Gradiške, a odatle kopnenim putem. Svi ti poslovi su povjereni veziru. Izgovarajući se zamrznuću rijeke, vezir nije izvršio zadatak, pa mu je zbog toga iz Carigrada stigla posljednja opomena.³⁰⁶ Tih dana vezir je pokušao povećati broj posade u vrاندučkoj tvrđavi koja se nalazila na putu između Zenice i Žepča u istoimenom klancu uz lijevu obalu Bosne. Bilo je to malo, ali dobro učvršćeno utvrđenje, koje u pohodu iz 1697. godine nije mogla osvojiti ni vojska princa Eugena Savojskog.³⁰⁷ Prvih godina XVIII vijeka tvrđava je imala 62 nefera i oni su se brinuli za bezbjednost robe i putnika koji su tim putem prolazili. U navedenim godinama broj nefera je smanjen, tako da su 1713. godine bila u njoj svega 22 vojnika. Smatrajući da je taj broj nedovoljan, vezir Ahmed-paša traži od Porte dozvolu da se njihova posada poveća za 15 ljudi. Ukupna godišnja plata posade iznosila je 300 groša a isplaćivana je iz bosanske blagajne. Ovaj zahtjev Carigrad je odbio s obrazloženjem da je postojeći broj posade dovoljan za povjereni zadatak, a da im se plate isplaćuju kao i do tada.³⁰⁸

Tokom cijele 1713. godine i u pograničnim mjestima hercegovačkog sandžaka izvodili su se manji radovi na osposobljavanju odbrambenih objekata. Naročita je pažnja bila posvećena nikšićkoj (onogoštskoj) tvrđavi. Godine 1711. pobunjeničke čete su u svom napadu teško oštetile ovu tvrđavu, iako je nisu uspjele zauzeti.³⁰⁹ U naročito lošem stanju nalazili su se njeni spoljni zidovi. Zbog toga se Porta obratila hercegovačkom sandžak-begu Durmiš-paši, naređujući mu da sa 5.000 groša, koliko mu je ostalo iz pohoda protiv Rusije, isplati radnu snagu koja bude učestvovala na radovima u opravci ove i klobučke tvrđave. Tom mu prilikom šalje i popis kadiluka koji su dužni dati radnu snagu i zaprežna vozila za navedene poslove:

	majstori	radnici	vol. kola
- kadiluk Ljubinje	14	20	4
- kadiluk Foča	12	24	6
- kadiluk Pljevlja (Tašlidža)	12	24	6
- kadiluk Cernica	12	24	6
- kadiluk Bekija Novi (Onogošt)	10	20	5
- kadiluk Nevesinje	10	20	5

³⁰⁴a Dragoljub Joksimović, Derventa, Vojna enciklopedija, 2, B - E, Beograd, 1959, 444

³⁰⁶ ANU BiH, BBAI, M. d. 3434-62 - I između 28. II i I. III 1713. (početkom safera 1125)

f. r.

³⁰⁷ H. Kreševljaković, Kapetanije, 168

³⁰⁸ AN BiH, BBAI, Mat. d. zb. I 3434/97 - I 6-7. III 1713. (9. safera 1125) f. r.

³⁰⁹ E. Pelidija, Pohodi bosanskih paša, 107

- kadiluk Čajniče	8	14	4
- kadiluk Prijepolje	12	24	6
ukupno:	90	170	42

Za sve eventualne propuste paši se prijetilo smjenjivanjem.³¹⁰ Istog dana paša je poslao zahtjev ljubinjском kadiji da mu pošalje jedan broj ljudi i za-prežnih kola.³¹¹ Početkom aprila Durmiš-paša se obraća pismom Dubrovčani-ma tražeći od Republike da mu pošalje što više dobrih majstora za rad na utvrđivanju, ne samo onogoštске, nego i drugih tvrđava ovog sandžaka.³¹² Sredi-nom maja sličan zahtjev je uputio i iz Foče. Ovog puta je bio precizniji, pa je za klobučku i onogoštsku tvrđavu tražio pet klačinara i majstora.³¹³ Sredinom godine došlo je do smjene sandžak-begova, pa je umjesto Durmiš-paše došao Bećir-paša Čengić. I novom sandžak-begu Porta je poslala isto naređenje, kao i njegovom prethodniku.³¹⁴ Na zahtjeve osmanskih vlasti, Dubrovčani su pozi-tivno odgovorili. Već je u julu, prema mletačkim izvorima, u radovima na op-ravci Onogošta radilo 30 majstora sa svom sposobnom radnom snagom iz če-tiri dubrovačka sela.³¹⁵ Do kraja 1713. godine planirani poslovi su obavljani. Zbog izuzetnog značaja u tvrđavi je bila smještena brojna posada od 650 nefe-ra. Kako okolna mjesta nisu bila u mogućnosti da u živežnim namirnicama pod-mire njihove potrebe, to je carskom naredbom, nikšićkom kapetanu Salih-begu Danoviću i hercegovačkom mutesarifu, naređeno da iz bosanskih priho-da od vezira traže 1.432,5 kilograma pšenice i drugih namirnica za ishranu vojnika ove tvrđave. O svemu je tome trebalo obavijestiti i Portu.³¹⁶

Istovremeno, i na klobučkoj tvrđavi su se popravljali okolni zidovi i čat-rnja za vodu. Radove je izvodila mjesna posada, zajedno sa još nekoliko maj-stora.³¹⁷ U martu mjesecu Ebu Bećir-paši je iz Carigrada stiglo naređenje da za bolju opskrbu posade nabavi 50 ručnih mlinova i 1.000 kilograma kukuru-za. Troškove za ovu nabavku snosila je carska blagajna.³¹⁸ Kako za opskrbu posade, tako i za disciplinu i red bio je odgovoran njen kapetan Murat Akba-bić.³¹⁹ Primljene obaveze kapetan je najozbiljnije shvatio pa se već 17. maja obratio pismom dubrovačkom knezu i vladi, moleći ih da mu pošalju dva mi-nera i 10 radnika. Ti bi ljudi imali besplatnu hranu, a plate bi im isplaćivala Republika, kako se već ranije obavezao njen poslanik u Carigradu. Požurivao je dolazak tih ljudi, kako bi se započeti poslovi na vrijeme uradili.³²⁰ Već sut-radan je od kneza dobio odgovor da mu tražene ljude ne može poslati jer su angažovani na radu oko počiteljske tvrđave.³²¹ Ovaj odgovor nije zadovoljio klobučkog kapetana. Za dvije nedjelje, iz Gacka, hercegovački sandžak-beg i trebinjski kapetan podnose isti zahtjev, s tim da bi osmanske vlasti snosile sve

³¹⁰ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. II 3434/58 – I 24. II 1713. (27. muharrema 1125) f. r.

³¹¹ isto

³¹² V. Čorović, Odnosaji, 87

³¹³ HAD, Acta Turcarum B 26–29, dok. 58, 14. V 1713.

³¹⁴ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. I 3434/86 – I 10. VII 1713. (15. džumadel–ula 1125) f. r.

³¹⁵ V. Čorović, Odnosaji, 87

³¹⁶ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. I 3434/70 – 3 24. XII 1713. (5. zul – hidždže 1125) f. r.

³¹⁷ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. II 3434/58 – I 24. II 1713. (15. muharrema 1125) f. r.

³¹⁸ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. I 3434/99 – I 23. III 1713. (20. safera 1125) f. r.

³¹⁹ V. Korać, Trebinje, 220

³²⁰ HAD, Prepiska, 18 3278, ser. 174, dok. 35 17. V 1713.

³²¹ HAD, Acta Turcarum, B 27, dok. 3 18. V 1713.

troškove, računajući i plate za majstore. Knezu i vlasteli obećavali su da će za učinjene usluge dobiti i poklone.³²² Ni na ovaj zahtjev Dubrovčani nisu odgovorili. Zbog toga su poslovi usporeni, pa se Bećir-paša, poslije obilaska onogoštke tvrđave, gdje su radovi već do septembra bili završeni, ponovo obraća knezu i vladi s istim zahtjevom. Ovog puta traži dva minera i osam zidara, obećavajući da će sve troškove za te ljude snositi osmanska vlast.³²³ Ni poslije toga nije bilo nikakvog odgovora. Tih dana se i klobučki kapetan ponovo obratio Dubrovčanima sa istim zahtjevom.³²⁴ Bojao se vjerovatno odgovornosti zbog neizvršenog zadatka. Poslije mjesec dana se ponovo sa istom molbom obraća dubrovačkoj vladi.³²⁵ Istog dana stiže i pismo Bećir-paše. Osmanske vlasti su u tom kraju namjeravale popraviti i kulu u Bileću, kao i jedan šarampo u Lozi. Svi ti poslovi nisu se mogli obaviti bez stručne pomoći dubrovačkih majstora pa zbog toga i ne iznenađuje tako živa korespondencija između osmanskih i dubrovačkih vlasti.³²⁶

Tokom 1713. godine izvođeni su građevinski radovi i na počiteljskoj tvrđavi. Predviđeno je, da se iz mostarskog kadiluka pozove 30 majstora, međutim, ranijom odlukom Porte iz ovog je kadiluka 50 ljudi trebalo poslati na opravku bihačke tvrđave, udaljene 15 konaka od Mostara. Zbog blizine Počitelja, mostarski se kadija obraća vladi u Carigradu s molbom da te ljude ne šalje u Krajinu, nego da svih 80 radnika bude angažovano na počiteljskoj tvrđavi. Ovu molbu Porta je pozitivno riješila, s tim da se za Bihać uzme novih 50 ljudi i to iz krajiških tvrđava.³²⁷ Za glavnog nadzornika poslova imenovan je mimar Jusuf, kojemu je dato 3.000 groša za dnevne plate svim zaposlenim. Kao i u sličnim situacijama, i on je taj novac prisvojio, te kadije Konjiča i Ljubinja o tome obavještavaju Bećir-pašu, navodeći da su radnici iz njihovih kadiluka izvršili svoje obaveze. Hercegovački sandžak-beg, ne želeći da se njemu pripiše što u vezi s tim, iscrpno je o tome obavijestio Portu. Ubrzo je dobio i odgovor u kome mu se naređuje da od nadzornika Jusufa zatraži da mu podnese što iscrpniji račun o novcu.³²⁸ Suma od 3.000 groša data je na osnovu predračuna iz 1712. godine,³²⁹ zbog toga ne iznenađuje što je oko njegove utaje izbila velika afera, pa je čak i vlada iz Carigrada intervenisala. Pored konjičkog, mostarskog i ljubinjanskog kadiluka, radnu su snagu dali stolački i trebinjski kadiluk. Stanovništvo stolačkog kadiluka se žalilo jer je već bilo angažovano na radovima oko svoje tvrđave, ali njihova molba nije uvažena.³³⁰

Posada počiteljske tvrđave brojala je oko 500 ljudi, a kapetan joj je bio Jusuf Tasovac (1713 – 1716) i brat mu hadži Mustafaga. Zajedno sa posadom Ljubuškog, koja je brojala oko 200 ljudi i kojom je zapovijedao Alija Hadžialić, dobivale su iz prihoda državne blagajne godišnju platu u iznosu 1.350.760 akči.³³¹

³²² HAD, Acta Turcarum, B 26–29. dok. 88 3. VI 1713.

³²³ isto, dok. 94 15. IX 1713.

³²⁴ HAD, Prepiska, 18 3278, ser. 174, dok. 39 29. IX 1713.

³²⁵ isto, dok. 36 25. X 1713.

³²⁶ V. Corović, Odnosaji, 88

³²⁷ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. I 3434/100 – I 24. II 1713. (27. muharrema 1125) f. r.

³²⁸ isto, 3434/100 – 3 11. XI 1713. (22. ševvala 1125) f. r.

³²⁹ isto, 3434/872 1125/1713., bez dana i mjeseca, f. r.

³³⁰ isto, 3434/104 – 2 3. X 1713. (12. ramazana 1125) f. r.

³³¹ isto, M. d. 223 26/II 218/2 1125/1713. f. r.

Tih dana građevinski poslovi su izvođeni i na stolačkoj tvrđavi. Istina, obim poslova bio je znatno manji, pa je zato predračun troškova iznosio 1.000 groša ili 230.000 akči po zvaničnom kursu. Za izvršenje datih obaveza Porti je lično odgovarao hercegovački sandžak-beg Ebu Bećir-paša.³³² Zbog zauzetosti radne snage opravka je otpočela tek krajem 1713. godine, a nastavljena je u sljedećoj godini.³³³ Glavni teret poslova pao je na nefere i stanovništvo Stoca, kao i ranije iz kadiluka Ljubinja.³³⁴

Oštećena utvrđenja trebalo je na vrijeme popraviti i ujedno završiti sve ranije započete poslove oko fortifikacije graničnih mjesta prema mletačkoj i austrijskoj granici. Dugogodišnji poslovi na više tvrđava su u 1714. godini bili završeni. No, kao i prošlih godina i sada je bilo više sporova. Neferi iz banja-lučke tvrđave žale se Porti da joj je neki Mustafa-aga iz sela Korača iz sarajevskog kadiluka, pozivajući se na bujuruldiyu bivšeg vezira Ahmed-paše, nezakonito uzeo 600 groša na ime popisa i poreza za zamjenu (bedelija). Slično je postupio i sa posadom Doboja.³³⁵ Zloupotrebe je vršio i kapetan Nikšića Hussein Danović koji je od države dobivao plate za 520 nefera, iako je u tvrđavi bilo u to vrijeme svega 120 vojnika. Razliku u plati za 400 vojnika zadržavao je za sebe. Zbog toga, a i zbog kontaktiranja sa crnogorskim četama u toku njihove pobune, smijenjen je zajedno sa još dvojicom aga azebana i protjeran u Skadar.³³⁶

Nezadovoljni su bili i vojnici tvrđave u Trebinju jer su bosanski veziri na ime poreza zadržavali dio njihovih plata. Godine 1714. trebinjska je posada brojala 499 vojnika. Njihov je godišnji prihod iznosio 1.230.398 akči. Držeći se propisa, Porta je veziru Numan-paši naredila da ne postupa kao njegovi prethodnici i da se novac koji je namijenjen za plate vojnika ne troši ili zadržava za druge svrhe.³³⁷ Samo ponašanje vojnika u to vrijeme nije bilo zadovoljavajuće, o čemu je bio obaviješten i vezir. Protivno šerijatu, jedan je dio nefera u toku obavljanja službe konzumirao alkohol. Neki su od toga imali i ličnu korist, praveći ga i prodajući. Zbog toga je vezir naredio sandžakbegu da ispita istinitost optužbi i da, ako se pokažu tačnim, kazni krivce.³³⁸

Uslijed ranijih napada crnogorskih četa, trebinjska je tvrđava bila donekle oštećena, pa je Porta u julu 1714. godine poslala kapetanu Osman-paši naređenje da sva oštećenja u što kraćem vremenskom periodu popravi i o tome je izvijesti. Naređuje mu se također i to da u tim poslovima za pomoć uzme radnu snagu iz Cernice, Ljubinja i Nikšića.³³⁹ Znajući da se povjereni poslovi neće moći stručno uraditi bez pomoći dubrovačkih majstora, on se molbom obratio knezu i vladi da mu pošalju dva čovjeka koji znaju spravljati kreč, i osam zidara. U molbi navodi da je to izričito naređenje sultana, kome

³³² isto, Mal. d. zb. I 3434/87 – 2 1125/1713. f. r.

³³³ isto, Mal. d. zb. I 3434/110 – 3 11. XI 1713. (22. ševvala 1125) f. r.

³³⁴ isto, Mal. d. zb. I 3434/104 – 2 3. X 1713. (12. ramazana 1125) f. r.

³³⁵ ANU BiH, BBAI, Š. d. 705 92 660/2 15. II – 9. IX 1714. (pisan u defteru koji je datiran krajem muharrema – kraj šabana 1126) f. r.

³³⁶ ANU BiH, BBAI, Š. d. 694 92 651/1 17. II 1714 – 17. V 1715. (dokument se nalazi u defteru koji je pisan od sredine muharrema 1126. do sredine džumadef-ahira 1127) f. r.

³³⁷ isto, Mal. d. zb. I 3434/79 – 2 4. I 1714. (15. zul – hidža 1125) f. r.

³³⁸ isto, Š. d. 642 92 602/4 18. IX 1712 – 20. IX 1713. (dokument se nalazi u defteru koji je pisan od sredine šabana 1124. do kraja šabana 1125) f. r.

³³⁹ Mustafa Busulldžić, Osman paša Resulbegović, kalendar »Gajret« za 1939, Sarajevo, 1938, 278 (dalje: M. Busulldžić, Osman-paša); V. Čorović, Odnosaji, 96

je dužan podnijeti izvještaj.³⁴⁰ Da li su Dubrovčani ovog puta izašli u susret zahtjevima Osman-paše, iz kasnijih dokumenata – nije poznato.

Među nespomenute kapetanije koje su osnovane u prvim decenijama XVIII stoljeća spada u kozaračka. Ime je dobila po Kozarcu, mjestu u kojem je bilo sjedište kapetana. Posada joj je brojala 227 članova, a vojnici su bili raspoređeni u sedam džemata. Novac za plate u visini 3.871 groš i 70 akči dobivali su iz prihoda džizije visočkog kadiluka. Prvi je kozarački kapetan Murat-beg Ćoro, a naslijedio ga je sin Mustafa, koji je na tom položaju ostao i u toku rata.³⁴¹

Iako je postojala i u XVII stoljeću, o glamočkoj kapetaniji se u prvim godinama XVIII vijeka malo zna. Prvi poznati kapetan je Mustafa, ali se ne zna tačno da li je pripadao ranijoj kapetanskoj porodici Ćirića ili kasnijoj Jakirlića.³⁴²

U kliškom je sandžaku početkom XVIII vijeka osnovana i Džisri – Sanska kapetanija. Sjedište kapetana bilo je u današnjem selu Tomina, udaljenom 14 km od Sanskog Mosta. Kapetani su bili iz porodice Kurbegovića, koja je nakon pada Knina došla u ovaj kraj.³⁴³

Među dosada nespomenute kapetanije spada i krupska. Tu je zapovijevala kapetanska posada Badnjević, koju u prvim godinama XVIII stoljeća potiskuju Arnautovići, ili kako su se kasnije prozvali – Krupiči.³⁴⁴ Od 1700. godine kapetani kamengradski bili su iz jedne grane porodice Cerića.³⁴⁵

Pored većih i manjih tvrđava od 1699. godine do izbijanja mletačko-turkog rata 1714. godine kao samostalni vojni objekti bile su i kule, njih 41. Idući abecednim redom kule su se nalazile u: 1) Arapuši, selu kod Bosanske Krpe, 2) Bačevcu, kod Sarajeva na izvoru rijeke Bosne, 3) Bakšaišu u blizini Bihaća, 4) u samom Bihaću, 5) Bijelaju kod Konjica, 6) Bijeljini, 7) Bistrici, selu blizu Gornjeg Vakufa, 8) Bjeliniciima, u okolini Kalinovika, 9) Blažuju, 10) Borijama kod Kalinovika, 11) Brčkom, 12) Brodarima, na putu između Sanskog Mosta i Starog Majdana, 13) Crnićima blizu Stoca, 14) Crnom Vrh, kod Jajca ili Kalinovika (?), 15) Čapljini, 16) Čovki, u blizini Kulen Vakufa, 17) Čelapirovoj kuli na 2 km kod Bugojna, 18) Dobrinji, kod Sarajeva, 19) Donjem Vakufu, 20) Duvnu, 21) Džinovoj Mahali u Nevesinjskom polju, 22) Fatnici, kod Bileća, 23) Foči, 24) Gabeli, 25) Gornjem Putićevu, kod Travnika, 26) Gornjem Odžaku, na Vrbasu, 27) Gornjem Vakufu, 28) Gradačcu, 29) Gornjici kod Gornjeg Vakufa, 30) Hotovlju, kod Kalinovika, 31) Hutovu, kod Čapljine, 32) Kozarcu, između Prijedora i Banja Luke, 33) Kozluku, kod Zvornika, 34) Kutanskom Brodu, kod Donjeg Vakufa, 35) Logobari, kod Tešnja, 36) Odžaku, kod Ustikoline, 37) Osjeku, u Sarajevskom polju, 38) Poriču, selu između Bugojna i Gornjeg Vakufa, 39) Rataju, na putu između Kalinovika i Foče, 30) Pruscu, 41) Sarajevu, čija kula se nalazila na Hrvatinu, a zvala se Ablakovića i 43) Vratniku.³⁴⁶

Iz dosad izloženog može se vidjeti da je u ovom vremenskom periodu na cijeloj teritoriji Bosanskog ejaleta bila veoma gusta mreža odbrambenih voj-

³⁴⁰ HAD, Acta Turcarum, B 30 – 49, B 41, dok, 6 22. VII 1714.

³⁴¹ H. Kreševljaković, Kapetanije, 174/5

³⁴² isto, 190

³⁴³ isto, 193

³⁴⁴ isto, 97

³⁴⁵ isto, 146

³⁴⁶ H. Kreševljaković, Kule, 73 – 85

nih objekata: kula, te većih i manjih utvrđenja. U svima njima su bile smještene vojne posade, čiji je zadatak u miru bio da osiguravaju red i sigurnost stanovništva u kraju gdje su stacionirane, a u ratu da pruže što veći otpor neprijatelju i po mogućnosti mu ne dozvole dalje nadiranje. Poučena iskustvom iz bečkog, a pretpostavljajući da će doći i do novog rata, Porta nastoji da u pograničnim krajevima, a naročito Bosanskom ejaletu kao najjisturenijem dijelu Carstva u evropskom dijelu, popravi stara napuštena i u ratu oštećena utvrđenja, i podigne što više novih. Poslije četrnaest godina, duž granice je izgrađen čitav lanac fortifikacionih objekata, međusobno dobro povezanih. Pogranična utvrđenja su sa onima u unutrašnjosti bila povezana dobrim putevima. Kao što je na više mjesta istaknuto, najveći dio novčanih sredstava, a i ličnog učešća u tim poslovima, dalo je samo stanovništvo. Sve što se radilo u ovom vremenu bilo je dobro isplanirano. Prijedloge i planove davale su uglednije ličnosti ovog ejaleta, ali je konačnu odluku o njima donosila Porta. Čak i kod najbezazlenijih pojava, koje su se ticale cjelokupnog života, a posebno vojnih stvari, zadnju riječ su imale vlasti u Carigradu. Prema tome, vodeće ličnosti ejaleta: veziri, sandžakbezi, paše, kapetani, ajani i drugi, imali su onoliko samostalnosti u odlučivanju koliko im je to dozvoljavala centralna vlada. To ne znači da nije bilo odluka donesenih samoinicijativno, međutim, one su kasnije provjeravane. Ako se pokazalo da su dobre, potvrđivane su, a ako nisu mijenjane su. Mnoge od istaknutijih ličnosti, koje se nisu pokoravale narednjima Porte, bile su po kazni premiještane u druga mjesta izvan ovog ejaleta, a neke i fizički likvidirane.

Skoro sva novčana sredstva koja su bila potrebna za radove na vojnim objektima, bila su iz poreza koji su se prikupljali u ovom ejaletu. Takođe je i najveći dio novca za plate vojnih zapovjednika i nefera bio prikupljen u ovom ejaletu na ime raznih poreza. Veoma mali dio novčanih sredstava davala je centralna blagajna u Carigradu. Taj omjer je, kako je na više mjesta navedeno, iznosio oko 7:1 u korist ejaleta. I glavninu vojnih zapovjednika, i skoro cjelokupno ljudstvo u posadama svih vrsta, također je sačinjavalo domaće stanovništvo. U ovom periodu ono je snosilo ne samo novčane obaveze za vojničko utvrđivanje ove provincije, nego je i samo lično učestvovalo u izgradnji i opravci skoro svih vrsta vojnih objekata. Iako se u pojedinim krajevima pojavljivalo nezadovoljstvo zbog velikih obaveza i novčanih davanja, ipak to nije bilo ni približno onoliko kako bi se očekivalo. Razlog za takvo ponašanje treba tražiti u činjenici da se stanovništvo ejaleta, a prije svega muslimansko, osjećalo ugroženim i bilo je svjesno da se jedino samo može odbraniti, a ni pošto se prepustiti samo zaštiti Porte. Na takvo razmišljanje je u dobroj mjeri uticao i onaj dio stanovništva koje je došlo iz krajeva koji su Karlovačkim mirom pripali Veneciji i Austriji i djelimično se naselilo i u ovaj dio osmanske države. Sve je to stvorilo osjećaj zajedničke ugroženosti od susjednih država i uvjerenje da se samo udruženim snagama Bosanski ejalet može odbraniti u nekom budućem ratu.

I pored propusta koji su se javljali u toku više godina, reorganizovana i dobro opremljena oružjem, vojskom i namirnicama, te sa razgranatom mrežom svih vrsta utvrđenja, Bosanski ejalet je veoma spremno dočekao novi mletačko-turski rat, koji je objavljen 9. decembra 1714. godine.

ČETVRTO POGLAVLJE

**PRVA FAZA TURSKO-MLETAČKOG RATA
OD DECEMBRA 1714. GODINE DO JUNA
1716. GODINE**

Vijesti o objavi rata zatekle su Mletačku Republiku potpuno nespremnu, za što su u dobroj mjeri bile krive vodeće ličnosti. Smatrajući da je dovoljno držati se neutralno i izvlačiti neke koristi iz ratova koje su vodile evropske države, a ne dajući nikakav ozbiljniji povod Porti, dužd i Senat su mislili da će za duže vrijeme takvom politikom zadržati mir na svojim granicama. Zbog toga nisu ni preduzimali neke ozbiljnije vojne mjere u cilju jačanja pograničnih utvrđenja ili povećanja broja vojske. Takođe su malo vodili brigu o naoružanju i borbenoj obučenosti svojih trupa, kako na kopnu, tako i na moru.

Sve je to doprinijelo većim vojnim neuspjesima u početnim mjesecima rata. Za ove slabosti znali su i susjedi Republike sv. Marka, naročito Turska i Austrija. Zbog toga sultan Ahmed III i odlučuje da zarati sa Venecijom, kako bi je, slično kao i Rusiju, pobijedio i vratio teritorije koje je Osmansko Carstvo izgubilo sa ovom državom u posljednjem ratu. Za sve vodeće krugove Carstva tada je naročito bolno odjeknuo gubitak Moreje. Sa vojnog aspekta, Peloponez je predstavljao veliku opasnost za bezbjednost Carstva s te strane i pričinjavao je poteškoće u trgovačkim odnosima sa drugim zemljama.¹ Odluka Osmanskog carstva da zarati sa Venecijom nije bila slučajna. U Carigradu se s pravom računalo da je Austrija vojno i ekonomski iscrpljena trinaestogodišnjim ratom za špansko nasljeđe, te da će voditi više računa o teritorijama na Zapadu, nego što će se usuditi da pomogne Veneciji.² U takvo držanje Beča naročito je vjerovao tadašnji veliki vezir Damad Ali-paša.³ Ovakvom taktikom, sultan i Porta su željeli da vode pojedinačne ratove sa zemljama sv. Lige, koje su Karlovačkim mirom dobile značajna teritorijalna proširenja na račun Carstva. Pošto se taj plan sa Rusijom 1711. i 1712. godine već ostvario, vodeći krugovi na sultanovom dvoru su smatrali da je krajem 1714. godine došao povoljan trenutak za obračun sa Venecijom. Oni su raspolagali podacima da je vojno i ekonomski ova država veoma slaba, te da im je s njom u budućem ratu uspjeh zajamčen.⁴ Svi planovi Carigrada bili su zasnovani na realnoj procjeni stanja u evropskim zemljama. Francuska je u više navrata stavljala do znanja Porti da bi bilo dobro da ova zarati sa Venecijom, jer je time željela da na po-

¹ Dragoljub Živojinović, Požarevački ugovor u svetlosti političkih zbivanja u Evropi (1715-1720), Zbornik istorijskog muzeja Srbije, Beograd, 1970, 198 (dalje: D. Živojinović, Požarevački ugovor)

² Istorija II, 782

³ D. Živojinović, Požarevački ugovor, 198

⁴ Vladimir Ćorović, Istorija Jugoslavije, Beograd, 1933, 371 (dalje: V. Ćorović, Istorija Jugoslavije)

sredan način Austriju dovede u nezgodan položaj. Rusija i Poljska su preko svojih diplomata u Carigradu poručivale da se u budućem tursko-mletačkom ratu ne bi miješale, dok Austrija pritisnuta sopstvenim poteškoćama nije bila u situaciji da pomogne Mlečanima. To znači da je Osmansko Carstvo moglo da računa na mirno držanje svojih susjeda. Jedino iskreno interesovanje za sudbinu Venecije pokazivao je papa Kliment XI. On je preko svojih izaslanika na evropskim dvorovima pokušavao da organizuje jedan hrišćanski savez koji bi ušao u rat protiv Porte i time podržao Mlečane. U prvim mjesecima rata, papini apeli na hrišćansko jedinstvo i angažovanost evropskih država ostali su bez odgovora. Takvom držanju evropskih zemalja u dobroj je mjeri pomogla i ranija osmanska diplomatska aktivnost koja je uspjela da neutrališe svaku akciju za pomoć Veneciji.⁵ To je Carstvu donijelo veliku korist u prvoj godini ratovanja. Pored diplomatskog preimućstva, Porta je raspolagala i daleko uvježbanijom, vojnički bolje opremljenom i brojčano većom vojnom snagom.

U času objave rata Mletačka Republika je prema jednim podacima imala 6.000,⁶ a prema drugima 8.327 vojnika.⁷ Pored stajaće kopnene vojske, na moru je imala flotu od osam ratnih brodova i 11 galijsa.⁸ Vodeće ličnosti Republike bile su svjesne da sa ovim vojnim i pomorskim snagama ne mogu ništa uraditi, pa su zato pokušale da kod vladara manjih njemačkih država za novac vrbuju još 30.000 ljudi koji bi branili njene granice od turskih upada.⁹ Na to ih je tjeralo i stanje u kome se država nalazila. Svi iskusniji vojnici i starješine prebacivani su na istočne granice, odakle je očekivan dolazak turske vojske. Zbog toga su čak i neke tvrđave na zapadnim granicama razoružavane, a posade su zajedno sa naoružanjem prebacivane prema turskim pograničnim mjestima. Preduzete su i mjere za regrutovanje u pomorske i kopnene vojne snage ljudi iz svih krajeva Republike.

Neočekivani rat, bar za vodeće ličnosti, stvorio je Veneciji niz poteškoća. Sa svih strana stizale su Senatu molbe za brodove, oružje, municiju i namirnice. Velika oskudica bila je naročito izražena u Moreji. To je još više komplikovalo stanje pa su već u prvim danima rata mnogi Mlečani sumnjali u njegov povoljan ishod.¹⁰

Za razliku od Venecije, Turska je raspolagala daleko većim i bolje opremljenim kopnenim i pomorskim vojnim snagama. Dubrovački poslanik na Porti Kiriko u pismu svojoj vladi ističe da se u trenutku objave rata u carigradskom arsenalu nalazi 30 linijskih brodova sa 58–60 topova, 30 galera, 40 polugalera, te mnogo galeota i drugih brodova za prevoz. Navedenoj floti je trebalo da se pridruže brodovi i lađe sa sjeveroafričke obale. Prema tim informacijama, flota će narasti do broja koji »vjerovatno, Imperij nije do sada nikada opremio«. U svom daljem izvještaju on piše da je Carstvo u stanju opremiti tako veliku kopnenu vojsku, zahvaljujući prije svega sultanovoj dotadašnjoj finansijskoj politici. Ahmed III je od dolaska na prijesto i tokom narednih desetak godina uspio stvoriti red u finansijama, te zavesti štednju i pove-

⁵ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 25, 26

⁶ V. Corović, *Istorija Jugoslavije*, 371; D. Pavlović, *Požarevački mir*, 30

⁷ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 24

⁸ V. Corović, *Istorija Jugoslavije*, 371

⁹ D. Pavlović, *Požarevački mir*, 30

¹⁰ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 24

čati sve prihode i takse. Zahvaljujući svemu tome državna blagajna nije bila nikada punija. Međutim, te su mjere u širim slojevima bile nepopularne, jer su izuzetno mnogo opterećivale narod. U takvim uslovima, jedino bi uspješno vođen rat omogućio opstanak tadašnje vlade. U suprotnom, Kiriko je bio mišljenja, veliki vezir bi sa svojim ministrima brzo pao. Upravo tih dana, Porta je diplomatskim putem na evropskim dvorovima još aktivnije nastojala izolovati Veneciju, kako bi onemogućila da joj neko, a prije svega Austrija, pruži pomoć.

Tri mjeseca kasnije Kiriko ponovo šalje opširan izvještaj vladi. U njemu navodi da je sultan glavni pokretač rata, a njegove planove u djelo veoma mudro sprovodi veliki vezir, čehaja, čauš-baša i reis-efendija za koje smatra da su pored sultana najmoćnije ličnosti Carstva. Među podanicima vlada velika mržnja prema Mlečanima, a sam rat na svoj način zabavlja narod. I da hoće, Porta u takvoj situaciji prije oružane borbe ne bi mogla zaključiti mir. Zbog toga su već ranije započete vojne pripreme nastavljene. Već krajem februara flota je bila sastavljena od 56 brodova, ne računajući 16 gusarskih, te 60 linijskih, čiji broj će narasti do 100, zatim 30 galera, 20 polugalera i veliki broj manjih brodova. Iako je pomorska flota dostigla najveći broj, po Kirikovom mišljenju, nedostajali su joj sposobniji oficiri. Sultan je za zapovjednika ove armade imenovao bivšeg sjeveroafričkog gusara Džanin-hodžu, kojeg su smatrali jednim od najstručnijih ljudi u tom poslu. Što se tiče kopnene vojske, Kiriko je mišljenja da će iz svih provincija Carstva biti mobilisano oko 200.000 ljudi. Zbog bojazni da Austrija iznenada ne objavi rat, na Porti su sačinili plan po kome će se protiv Mletačke Republike voditi ofanzivnije borbe, u prvom redu u Moreji, a u slučaju da na strani Mletaka u rat uđe Austrija, na njenim granicama bi se primijenila defanzivnija taktika. Zbog toga su tih dana i slate velike količine namirnica i oružja u pogranične garnizone prema austrijskoj granici. Sve je bilo u punoj mobilnosti.¹² Interesantno je primijetiti da su Dubrovčani sve navedene podatke iz posljednjeg Kirikovog izvještaja istog dana uputili Anđelu Emu (1714-1717), generalnom providuru za Dalmaciju.

Na ovakvo držanje dubrovačke vlade uticalo je i osiono ponašanje susjednih turskih vlasti, koje su u svakoj prilici ponižavale njene podanike. I vijesti da će uskoro između Venecije i Carigrada doći do mira, doprinijele su korektnijem držanju Dubrovčana prema mletačkom susjedu. Bernard Mihov Đurović, knez u Župi, obavještavao je da se među Morlacima pronose vijesti o nagodbi ovih dviju država, te da neće doći do većih vojnih sukoba.¹⁴ Slični izvještaji stizali su i od Antonija Karabukije, kancelara u Trstenici, koji je od jednog mletačkog pomorskog kapetana saznao da je bečki car poslao svog izaslanika u Carigrad, kako bi objavljeni rat bio prekinut.¹⁵

Međutim, ni nastojanja Austrije, ni Engleske i Holandije kao posrednica Karlovačkog mira, nisu promijenila odluku Porte. Poslije obavljenih priprema, već u prvim proljetnim mjesecima 1715. godine, prethodnica osmanske vojske stupa u akciju. Još su sredinom januara 1715. godine istaknuti tugovi u prisustvu velikog vezira, emira, šejhova i uleme u carskom saraju. Nepuna dva

¹² HAD, Prepiska, 18, 123., 3162, dok. 36; 13. XII 1714.

¹³ isto, dok. 37; 28. II 1715.

¹⁴ isto, dok. 62; 28. II 1715; V. Čorović, Odnosaji Crne Gore sa Dubrovnikom, 97

¹⁵ HAD, Prepiska, 18 - 183, 3348, dok. 20; 31. I 1715.

¹⁶ isto, dok. 52; 14. II 1715.

mjeseca kasnije, tj. 7. marta 1715. godine tugovi su preneseni u tabor Damad Ali-paše gdje su najprije pošli cehovi, a iza njih i sakupljene čete. Svi su bili odjeveni u najsvečanija odijela i sa najboljim oružjem. Već 14. marta sultan je izašao iz svog saraja sa svetom zastavom, prethodno se pomolivši za pobjedu. Početkom aprila sakupljene trupe, predvođene sultanom, vezirima i vojnim komandantima krenule su u pohod. Vojnicima je strogo zabranjeno da krše disciplinu i uništavaju posjede na putu kojim budu prolazili. Kopnene trupe kretale su se u pravcu Soluna. Istovremeno je vodenim putem išla i pomorska armada u istom pravcu. Novopostavljeni kapudan paša Džanin-hodža uzeo je dva velika topa trocentnog kalibra radi osvajanja ostrva Timos,¹⁶ koje je, bez većih problema, nakon malo priprema, zauzeo početkom jula 1715. godine.¹⁷

U međuvremenu su zaraćene strane preduzimale i diplomatske akcije. Venecija je još u januaru 1715. godine na bečkom dvoru, preko poslanika Grimanija, a pozivajući se na raniji saveznički ugovor, tražila od austrijskog cara da izvrši pritisak na sultana, kako bi se izbjegao vojni sukob. S tim zahtjevom Grimani je 9. januara bio primljen i kod princa Eugena Savojskog, koji je bio naklonjen Mlečanima. Videći da nema željenih rezultata, 11. maja u Beč je došao i specijalni izaslanik Sinjorije, Frančesko Morozini, kako bi zajedno sa Grimanijem uticao na vodeće ličnosti da spriječe rat, ili da bar nagovore Austriju da se sa svojim trupama suprotstavi Carstvu. Čak je došlo i do sastanka Morozinija i Grimanija sa princom Savojskim, Sincendorfom, Štambergom i Trautsonom. Međutim, sve je ostalo na razgovoru, jer bečki dvor još nije bio spreman za rat. Vidjevši neuspjeh svoje misije, Morozini i Grimani su sa istim ciljem boravili i na poljskom i ruskom dvoru. Željeli su da i ove države, kao članice sv. Lige, obnove savez i, kao u bečkom ratu, zajednički se suprotstave osmanskoj vojsci.¹⁸

Slično Mlečanima, i Turska je preduzimala diplomatske korake na bečkom dvoru. Time je željela da izbjegne njegovo angažovanje na strani Venecije. Još u februaru 1715. godine poslala je u Beč jednu delegaciju na čelu sa poslanikom Ibrahim-agom. Ova je diplomatska misija u pravcu Beča išla veoma sporo i u glavni grad Austrije je stigla tek početkom maja. Neposredno iza razgovora sa Morozinijem i Grimanijem, i princ Eugen ju je 13. maja primio na razgovor, ali ni u ovom susretu nije bilo nekih konkretnih rezultata, kao ni sa Mlečanima. U međuvremenu je austrijski poslanik na Porti Flajšman pokušavao da nagovori sultana i njegove ministre da zaustave kretanje vojske u pravcu Moreje. Kao i u Beču, i u Carigradu je ova inicijativa ostala bez rezultata.¹⁹ Razlog za ovako ponašanje treba tražiti u činjenici da se Austrija plašila da uđe u rat na strani Venecije jer su joj još u svježem sjećanju bili ratovi za špansko nasljeđe, a ni vojno, ni ekonomski nije bila spremna za neki veći sukob. Uz to su se ljudi na carskom dvoru plašili da im Španija ponovo ne objavi rat u želji da povрати izgubljene posjede u sjevernoj Italiji. Ne manja opasnost prijetila im je i od Francuske, koja je, iako vojnički oslabljena, bila velika sila i neprijatelj Austrije.²⁰ Sve skupa uticalo je da u prvoj ratnoj godini car

¹⁶ J. Hammer, *Historija*, 108/9

¹⁷ D. Živojinović, *Požarevački ugovor 198*; D. Pavlović, *Požarevački mir* 30

¹⁸ D. Pavlović, *Požarevački mir*, 30

¹⁹ isto, 32; J. Hammer, *Historija*, 114

²⁰ D. Pavlović, *Požarevački mir*, 31

Karlo VI (1711-1740) zadrži neutralan stav u tursko-mletačkom ratu. To su preko svojih povjerljivih prijatelja znali i Dubrovčani.²¹

I dok su trajali pregovori, osmanska vojska je nastavila započeto kretanje u pravcu Moreje. Već 1. maja sultan Ahmed III je u svečanoj povorci prošao kroz Larisu. Istovremeno je u Tebi veliki vezir sa svim komandantima održao sastanak ratnog vijeća na kome se razgovaralo o tome koju bi od tvrđava u Moreji trebalo prvo napasti, ili bi bolje bilo istovremeno izvršiti napad na sva mletačka utvrđenja. Tom prilikom je tadašnji beglerbeg Dijarbekira Kara Mustafa određen da sa 40.000 vojnika prvi otpočne napad na vojna utvrđenja, pa je već 20. juna, prolazeći preko Istma, stigao u Korint.²² I kapudan-paša je bez većih poteškoća uspio još 5. juna da zauzme veoma dobro utvrđenu pjacu Tinu. Tome je doprinijela i malodušnost providura Balbia koji se nije najbolje snalazio na tom položaju, pa nije ni organizovao odbranu. Odatle je pomorska armada nastavila put u pravcu EGINE.

Korint je u ovo vrijeme bio pod komandom providura Minotia. Njegovi branioци pokazivali su veliku hrabrost i upornost, ali su usljed nedostatka namirnica i vode bili primorani da se predaju. Prije toga su od zapovjednika Nauplion (tvrđave u Moreji) Alesandra Bona, obaviješteni da im se ne može pružiti pomoć ni u čemu jer ni on sam ne raspolaže sa dovoljno ljudi i materijalnih sredstava za odbranu. Vidjevši da se nalazi u bezizlaznoj situaciji, providur Minoti je pristao na predaju tvrđave, pod uslovom da branioци mogu slobodno otići. Te uslove su prihvatili i turski komandanti, pa je već 3. jula 1715. godine ovo značajno utvrđenje došlo pod vlast osmanske vojske. U međuvremenu je izbila eksplozija skladišta municije, na šta su Turci odgovorili pokoljem Mlečana i Grka koji su se našli u gradu, a samog Minotija su uhapsili, pa je tek uz bogat otkup pušten na slobodu. Iako su se nalazili u mletačkim redovima, Grci sa Moreje nisu pokazivali nikakvu želju za borbom. S jedne strane bojali su se prokletstva carigradskog patrijarha, koji je uputio anatemu svima onima koji se suprotstave sultanovoj vojsci, a s druge strane su i sami iz EGINE uputili Porti molbu da pošalje vojsku i oslobodi ih »mletačke tiranije«. Time su željeli da izbjegnu represalije osmanske vojske kada bude došla u njihova mjesta.²³

Tvrđavu Palamidu kod Nauplion osmanska vojska je opsjedala svega osam dana i već 14. jula uspjela ju je zauzeti. Tom prilikom je grad opljačkan. Turske trupe su bez većih poteškoća zauzele Gornje Majne, dok su im se tvrđave Hielafa i Sernada, kao i gradovi Korn i Navarin bez borbe predali. Uz slab otpor osvojena je i tvrđava Sveti Marko.²⁴ Osmanska vojska je pod zapovjedništvom velikog vezira Damad Ali-paše, 9. jula došla pod zidine Nauplion. Grad i tvrđavu, koja se smatrala jednom od najbolje čuvanih, branilo je 2.500 vojnika. Od toga ih je 1.000 bilo dobrovoljaca, a 400 njih su bili hrvatski plemići. Svi su bili pod komandom Alesandra Bona. U sedmočasovnoj bespoštednoj borbi, zbog izdajstva, dezerterstva branilaca i vojne nadmoćnosti turske vojske tvrđava i grad su bili istog dana osvojeni. Uz pljačke i pokolje većih razmjera u Nauplionu je nekoliko dana vladalo bezvlašće. Iza toga je dotadašnja jedinstvena kopnena vojska bila podijeljena na dva dijela, kojima

²¹ HAD, Prepiska, 18 - 183, 3348, dok. 160; 8. VI 1715.

²² A. Bernardy, L'ultima guerra, 30; J. Hammer, Historija, 109

²³ A. Bernardy, L'ultima guerra, 31; I. Uzunčaršili, Osmanlı tarihi, 105/6

²⁴ J. Hammer, Historija, 110/1; I. Uzunčaršili, Osmanlı tarihi, 105/6

su komandovali Damad Ali-paša i Kara Mustafa-paša. Veliki je vezir sa svojim odredima krenuo u pravcu Modone, a Kara Mustafa-paša u pravcu Kastele. I jedna i druga tvrđava su se brzo predale.

Istovremeno je i Džanin-hodža sa svojom pomorskom armadom uspio zauzeti pomorske tvrđave Sudu, Spinolungu i Eginu. To je pored osvajanja tvrđava u unutrašnjosti Moreje doprinijelo da se čitav niz manjih utvrđenja preda bez borbe. Navedena pomorska mjesta bila su posljednje straže mletačke vladavine na Levantu. Među osvojenim mjestima bila je i Malvazija. Tako je već 20. avgusta 1715. godine turska vojska skoro u cijelosti uspjela osvojiti Moreju i sve njene tvrđave i naseljena mjesta.²⁵ Smatra se da se zauzeće cijele Moreje zbilo poslije turskog osvajanja manje tvrđave kod Svetog Marka koju su Mlečani 3. decembra digli u zrak. Tako je za 101 dan cijela Moreja bila u potpunosti zauzeta. Veliki je vezir poslije toga isplatio vojsku i preko Larise i Soluna vratio se u Jedrene, gdje je počelo slavlje zbog uspješnog ishoda na ovom dijelu ratišta.²⁶

Za sve vrijeme dok je trajalo osvajanje Moreje između turske i mletačke flote nije došlo do sukoba. Zapovjednik mletačke flote Dolfin, s pravom je smatrao da će doživjeti poraz ako se upusti u frontalnu borbu sa turskom flotom, pa je zbog toga sve vrijeme sa svojih brodova nemoćno posmatrao osvajanje Moreje. Krajem 1715. godine Mletačka Republika je bila u žalosti zbog pretrpljenih poraza i teritorijalnih gubitaka. Istovremeno, u Carigradu je, zbog postignutih uspjeha, proglašeno sedmodnevno narodno veselje. Na Porti se više nisu krili planovi da se u skoroj budućnosti napadnu i Jonska ostrva, koja su još uvijek predstavljala opasnost za bezbjednost Carstva.²⁷

Upravo kada se mislilo da će se u narednoj godini u potpunosti ispuniti postavljeni ciljevi u ratu sa Mlečanima, za Portu su iskrsele nepredvidljive poteškoće. Veliki prijatelj Carstva, čovjek koji je podržao Carigrad u ratu sa Venecijom, tadašnji francuski kralj Luj XIV, umro je u septembru 1715. godine. Njegova smrt značila je veliki gubitak za interese Osmanskog Carstva, dok je to za Austriju bio trenutak nestanka opasnog protivnika. Dolazak na prijesto maloljetnog Luja XV sa regentskim vijećem značilo je uklanjanje latentne opasnosti za dotadašnje interese habzburške kuće.²⁸ To je Austriji dalo odriješene ruke da se drugačije postavi prema tursko-mletačkom ratu. Međutim, i pored toga, austrijska diplomatija je i dalje bila veoma oprezna u pitanju ulaska u rat protiv Osmanskog Carstva. Razlog za njeno takvo držanje bila je njena druga velika protivnica – Španija, koja je predstavljala opasnost za njene posjede na Apeninskom poluostrvu. Vidjevši da zbog ovoga Karlo VI oklijeva da uđe u rat, na scenu je stupio papa Kliment XI, koji je uložio sav svoj autoritet kod španskog kralja Filipa V, kako ovaj ne bi napao austrijske posjede u slučaju da Austrija bude u ratu sa Portom. Poslije nekog vremena papa je od španskog kralja dobio obećanje da ovaj u slučaju ulaska Austrije u rat protiv Osmanskog Carstva neće preduzimati nikakve vojne akcije protiv habzburške države. No, i pored datih obećanja, habzburški dvor je za svaki slučaj 15. novembra 1715. godine zaključio saveznički ugovor sa Holandijom. Time je že-

²⁵ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 31/2; Hammer J, *Historija*, 111; D. Živojinović, *Uspion Evrope*, 498

²⁶ J. Hammer, *Historija* 112

²⁷ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 32-34

²⁸ isto, 34

lio da obezbijedi posjede u današnjoj Belgiji koju je dobio poslije rata za špansko naslijeđe.²⁹

U to vrijeme Engleska i Holandija bile su protiv toga da Karlo VI zarati protiv Osmanskog Carstva. Na takav njihov stav su uticali njihovi državni interesi. Bile su, naime, svjesne da bi time bili ugroženi pomorski putevi njihovim brodovima u Sredozemlju.³⁰ Međutim, njihove intervencije su ostale bez odjeka. Dotadašnja osmanska osvajanja su pokazala da Austrija jedino oružanom akcijom može zaustaviti Portu u ostvarenju njenih ranijih planova koji su ugrožavali i habzburške interese.³¹ Sve je ovo odgovaralo ratnoj struji na bečkom dvoru i princu Eugenu Savojskom, tadašnjem predsjedniku Dvorskog Ratnog Vijeća. On i njegovi istomišljenici žele ulazak u rat protiv Osmanskog Carstva radi zaštite austrijskih interesa, a ne radi zaštite Venecije s tim da bi se na taj način izvršile i obaveze iz savezničkog ugovora potpisanog sa ovom državom.³²

Ovakav razvoj diplomatskih pokušaja pape Klimenta XI i zagovornika rata, princa Savojskog, povratili su nade Mlečanima. Na scenu ponovo stupa mletački ambasador u Beču Petar Grimani, oprezan i vješt diplomata koji, koristeći angažovanje rimskog pape, uspijeva da zainteresuje cara Karla VI na sklapanje odbrambenog saveza u kome bi austrijska vojska branila kopnene teritorije, a Venecija uz pomoć novca Klimenta XI nabavila još brodova za odbranu primorskih mjesta i ostrva. Već 19. januara 1716. godine Karlo VI se obavezuje da će svojom oružanom snagom učestvovati u odbrani austrijskih posjeda u Italiji u slučaju da ih neko od tadašnjih evropskih vladara bude napao.³³ Uprkos svim ovim garancijama, habzburški dvor je ipak oklijevao u konačnom potvrđivanju ugovora.

Na ovako njegovo držanje uticali su i naponi Porte da izbjegne rat sa Austrijom. Turska je diplomatija nastojala kako u Beču, tako na ruskom dvoru osigurati da Austrija i Rusija ne obnove savez i ne zarate ponovo protiv Carstva. Petar Veliki je krajem 1715. i početkom 1716. godine preko svog poslanika u Carigradu poručio da se neće ujediniti sa Venecijom i Austrijom, te da će ostati neutralan u ma kakvoj situaciji se našla Porta. Takođe je obećao da će učiniti sve kako bi i Poljska u eventualnom budućem ratu zadržala neutralan stav. Ove poruke su više puta ponovljene. Isto tako su Engleska i Holandija bile više naklonjene Carigradu nego Veneciji, u čijoj su propasti gledale vlastiti interes za razvoj trgovine na Levantu.³⁴

I dok je diplomatija činila svoje, austrijske i turske trupe su već u zadnjim mjesecima 1715. godine pojačavale pogranična mjesta. Osmanske trupe pojačale su postojeće garnizone u Bosni, Nišu, Beogradu, Temišvaru, a jedna flota već je plovila Dunavom prema Beogradu. Za pokrete i jedne i druge strane znalo se i u Beču i u Carigradu. Čak je Damad Ali-paša 6. februara i 15. aprila 1716. godine pozvao carskog poslanika na Porti Flajšmana da ga pita zbog čega njegov vladar pokreće trupe prema osmanskoj granici. Poslanici su odgovorili da i austrijske čete sa donedavnih ratišta protiv Francuske i Špani-

²⁹ D. Pavlović, Požarevački mir, 33

³⁰ Istorija II, 782

³¹ D. Živojinović, Požarevački ugovor, 198

³² D. Pavlović, Požarevački mir, 33/4

³³ A. Bernardy, L'ultima guerra, 36

³⁴ isto, 37

je pristižu u svoje stare garnizone. Međutim, upravo u to vrijeme Karlo VI je vršio užurbane pripreme za rat i od Rajhstaga u Regensburgu je 8. marta tražio novac za vođenje rata. Ovaj zahtjev mu je odobren tek godinu dana kasnije, tačnije 17. juna 1717. godine, kada je rat bio već u poodmakloj fazi.³⁵ Finansijska pomoć bečkom dvoru stizala je i sa druge strane. Papa Kliment XI odobrio je caru da slijedećih pet godina ubire desetinu koja je pripadala crkvi, a dao mu je novac i za obnovu flote.³⁶ Sve je to ubrzalo donošenje carske odluke o potpisivanju jednog novog ugovora sa Venecijom, po kome bi habzburška država ušla u rat na mletačkoj strani. Pošto se, zahvaljujući posredovanju pape, diplomatski osigurao od napada Francuske i Španije, te dobio novčanu pomoć, a udovoljavajući zahtjevu ratoborne struje na samom dvoru, Karlo VI je odlučio da uđe u rat protiv Osmanskog Carstva.³⁷

Ratne pripreme sa austrijske strane bile su u punom jeku. Već 11. aprila 1716. godine princ Eugen Savojski je poslao poruku velikom veziru u kojoj zahtijeva da se Mletačkoj Republici vrate dotada osvojene teritorije i da se caru nadoknade troškovi »koji su do sada učinjeni u interesu mira«, ali i prijeti da će njegov vladar objaviti rat i u slučaju da se šta loše dogodi poslaniku Flajšmanu, koji je pozvan u Beč.³⁸ Dva dana kasnije, tj. 13. aprila, princ Eugen Savojski, princ Ivan Leopold Trautson, knez Filip Ludvig od Sincendorfa, knez Gundakar od Stanerberga s jedne, i mletački poslanik Petar Grimani, s druge strane u ime svojih država sklopili su ugovor o obnavljanju saveza. Sam ugovor je imao samo osam paragrafa i po njemu se Venecija obavezuje da će štititi habzburške posjede u Italiji svim raspoloživim vojnim snagama, a Austrija se obavezuje da će ući u rat na strani Mletačke Republike, protiv Osmanskog Carstva.³⁹ Tim ugovorom je ujedno obnovljen savez koji je sklopljen još davne 1684. godine.

I pored očiglednih priprema i sklopljenog savezničkog ugovora sa Mletačkom Republikom, Engleska i Holandija kao posrednice u potpisivanju Karlovačkog ugovora 1699. godine još nisu vjerovale da će Austrija zaratiti protiv Porte. One su smatrale da je to samo vješt diplomatski manevar bečkog cara. Međutim, tok stvari ih je demantovao. Nastavljene su započete vojne pripreme, ali tako da navedene zemlje nisu nimalo uvrijeđene.⁴⁰ Dvanaest dana kasnije, princ Savojski je velikom veziru poslao novu poruku u kojoj ga poziva da se drži odredaba Karlovačkog ugovora, jer će, u suprotnom, njegov vladar biti prisiljen da uđe u rat na strani Venecije. O ovom zahtjevu ostale je vezire Divana upoznao reis-efendija. Videći da ne mogu izbjeći rat sa Karlom VI, Osmanlije su još više ubrzale vojne pripreme za ratove sa još jednom državom. Zbog toga je na sultanov dvor pozvan i krimski han Nuredin Selamet Giraj koji je došao u Erzerum, gdje se u to vrijeme sa svojom svitom nalazio sultan Ahmed III. Han je sultanu obećao vojnu pomoć od 10.000 ratnika. U tom trenutku se nije mogao obavezati na veći broj ratnika, jer se plašio iznenadnog napada Poljaka, pa je zbog toga pojačao svoje garnizone prema poljskoj granici. Na ovom sastanku je, takođe, donesena odluka da Porta prije

³⁵ D. Pavlović, Požarevački mir, 36/7

³⁶ A. Bernardy, L'ultima guerra, 37

³⁷ V. Čerović, Istorija Jugoslavije, 370

³⁸ A. Bernardy, L'ultima guerra, 37

³⁹ isto, 100-103

⁴⁰ D. Pavlović, Požarevački mir, 38

objavi rat bečkom dvoru, nego što bi to ovaj učinio.⁴¹ To je ubrzo i uradila, i već 1. juna 1716. godine Porta je i zvanično Austriji objavila rat.⁴² Još prije ove zvanične objave, na austrijsko-turskoj granici je došlo do ozbiljnog incidenta. Na osnovu neprovjerenih vijesti da je Porta zatvorila poslanika Flajšmana, general Lefelholc je ovo uzeo kao *casus belli* i sa svojim trupama zauzeo Mitrovicu.⁴³ Proširenje ratnog sukoba još je više zainteresovalo evropske zemlje. I do tada su one pažljivo pratile ratna zbivanja, ali od juna 1716. godine njihova zainteresovanost za ratni ishod postala je još veća.

* * *

Još dok je vezir Numan-paša Ćuprilić s vojskom boravio u Katunskoj nahiji, generalni dalmatinski providur Anđelo Emo je s velikom pažnjom pratio kretanje turske vojske duž mletačko-turske granice. U cilju boljeg obezbjeđenja pojačao je posade pojedinih tvrđava kao npr. Čitluka i Herceg Novog.⁴⁴ Vjerovatno se bojao da upravo na tim mjestima ne dođe do iznenadnog napada osmanskih četa. Ova se opreznost pokazala kao nepotrebnom. Vojska iz Bosanskog ejaleta se, izuzev manjih incidenata, u potpunom redu vratila s vojnog pohoda. Tek po zvaničnom izbijanju rata, stanje se bitnije izmijenilo. Krajem decembra u Fravnik je stigao izvještaj u kome Porta Numan-pašu obavještava da je Osmansko Carstvo u ratu sa Mletačkom Republikom.⁴⁵ Nekoliko dana kasnije, vezir je o sadržini fermana obavijestio i Anđela Ema. Ova poruka je dalmatinskom generalnom providuru došla 6. januara 1715. godine u Sinj, gdje se nalazio u posjeti. U vezirovom pismu je navedeno da je rat počeo zbog zaštite koju je Emo pružio crnogorskim izbjeglicama prilikom vezirovog pohoda na Crnu Goru.⁴⁶ Numan-paša je tražio od generalnog providura da naredi svojim ljudima da ne ometaju turske trgovce, koji su se u to vrijeme nalazili na mletačkom teritoriju, da se vrate svojim kućama. Sa svoje strane on obećava da će isto postupiti sa mletačkim podanicima koji trenutno borave na teritoriji ejaleta. S ovim prijedlogom složio se i Emo, što je doprinijelo da se razmjena podanika, u prvom redu trgovaca, nesmetano odvijala sve do aprila 1715. godine.⁴⁷

Za razliku od Moreje, Mlečani su u Dalmaciji početak rata dočekali spremnije. Na tom teritoriju je živjelo 130.000 stanovnika. Dalmatinski gradovi su bili u povoljnijem položaju, nego što je to bio slučaj u bečkom ratu. Međutim, broj posada u tvrđavama bio je daleko manji, nego što su to iziskivale objektivne potrebe.⁴⁸ I sama vojna organizovanost u odnosu na posljednji rat bila je donekle izmijenjena. Mletačke vlasti su neposredno iza 1699. godine umjesto dotadašnje narodne odbrane, u sva veća utvrđenja na ovom prostoru dovele svoju redovnu vojsku što je značilo da se sa ovim promjenama ukidaju povlastice koje su Morlaci do tada uživali. Njihova uloga i značaj su se u dobroj mjeri izmijenili. Čak su Morlaci, kao mletački podanici, morali plaćati i

⁴¹ J. Hammer, *Historija*, 114

⁴² D. Pavlović, *Požarevački mir*, 40; D. Živojinović, *Požarevački ugovor*, 199; *Istorija II*, 782

⁴³ D. Pavlović, *Požarevački mir*, 40

⁴⁴ S. Ljubić, *Odnosaji među Republikom*, 127

⁴⁵ G. Stanojević, *Dalmacija*, 14

⁴⁶ V. Batinić, *Djelovanje Franjevaca*, 26

⁴⁷ G. Stanojević, *Dalmacija*, 14

⁴⁸ isto, 12/3

vojne poreze iz čijih sredstava se podmirivao dio troškova za redovnu vojsku stacioniranu u Dalmaciji.⁴⁹ To je u dobroj mjeri izmijenilo ulogu i karakter i uskočkih četa. One su kao mletačka prethodnica tokom XVII stoljeća u borbama protiv turske vojske imale veoma zapaženu ulogu. Sada, sa izmjenom vojne organizacije i taktike, nisu više činile onako značajan faktor, kao što su bile do kraja XVII vijeka.⁵⁰ U novom tursko-mletačkom ratu uskočke čete imaju samo marginalan značaj. Kako je dalmatinski generalni providur prvih ratnih dana pisao duždu, u Dalmaciji je vojna organizacija bila dvojaka. Jedan dio vojske sačinjavale su regimente, koje su služile kao posade na galijama kao i za svaku drugu javnu upotrebu. Druga su vrsta bili panduri, koji su se nalazili kao straža na isturenim položajima. Oni su istovremeno obavljali dužnost na mjestima odakle se očekivao napad turske vojske, pa su zbog toga bili stacionirani na većim uzvišenjima odakle su imali bolji pregled terena. Time je mletačka vojna komanda željela izbjeći svako iznenađenje sa turske strane.⁵¹

Već prvih dana januara 1715. godine, Emo je sa svojim saradnicima izradio cio vojni plan odbrane Dalmacije. U tom planu je predviđeno da se angažuje i cijelo zagorsko stanovništvo. To znači da se dalmatinski generalni providur, znajući sa kakvim vojnim potencijalom raspolaže, odlučio na defanzivnu taktiku.⁵² Da bi odbrana mletačkih pograničnih utvrđenja bila što uspješnija, Emo je dozvolio teritorijalnim četama napade na manja turska utvrđenja. Ovom odlukom su naročito bile oduševljene izbjeglice iz bečkog rata, koje su tada napustile svoja imanja u Bosanskom ejaletu i zadnjih petnaest-dvadeset godina živjele na teritoriji Mletačke Republike.

Naročitu spremnost za borbu u teritorijalnoj odbrani pokazivali su zagorski Dalmatinci. Pet dana nakon dobivenih vijesti od Numan-paše da je započeo rat, Emo je bio u stanju da ih organizuje i sa njima započne napade na manja pogranična osmanska utvrđenja. Stanovništvo Cetinske krajine, koje je još od ranije bilo pod oružjem, predvođeno providurom Jurajom Balbijem, 11. januara je napalo tursku karaulu na cetinskom mostu koji se nalazi u pravcu Sinja. Ovaj napad nije bio slučajan. Upravo su na ovom mostu osmanski zapovjednici pojačali odbranu (posadu) koja je do tada brojala 30–40 ljudi, želeći ne samo tu, nego i na drugim mjestima da pojačaju svoje posade, kako bi bili u situaciji da spriječe eventualno bježanje hrišćanskih podanika na mletačku teritoriju.

Zadatak mletačke čete da napadne karaulu na mostu nije bio težak. Napad je bio iznenađan, a broj branilaca nedovoljan za pružanje ozbiljnijeg otpora. Poslije kraćeg prepucavanja, turska straža je napustila karaulu. Iza ovog napada mletačke čete su uspjele zauzeti još neke manje pogranične kule. U jednom od napada zauzeto je i Plavno koje se nalazilo na tromedi Austrije, Mletačke Republike i Osmanskog Carstva. Uz pomoć dvojice sveštenika, mletački vojnici su tajnim kanalima samoinicijativno ušli u unutrašnjost tvrđave Strmice i zauzeli je. Ova mletačka četa bila je sastavljena od posada Vrlike i

⁴⁹ Mile Bogović, *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za vrijeme mletačke vladavine*, Zagreb, 1982, 95

⁵⁰ G. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje*, 445

⁵¹ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sing. 8711/VI a/118, red. br. dok. 1101, izveštaj, Zadar, 3. II 1715.

⁵² G. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje*, 445

Glavača. Tokom januara Mlečani su osvojili još i Gardun, Čačvinu i Prološku kulu, a uz veći otpor mjesne posade i kulu Zazvine i tvrđavu Zadvarje. Tako su tokom januara osvojili sva turska utvrđenja do prevoja Prologa,³³ čime su se našli u daleko povoljnijoj situaciji. Krajem januara 1715. godine, Emo je napravio novi plan odbrane Dalmacije. On se sastojao u tome da se sva pogranična mjesta, zajedno sa ponekim primorskim gradovima, obavežu da na važnijim putevima naprave karaule u kojima će biti smješten određeni broj ljudi. Po tom je planu stanovništvo Zadra, Drniša, Vrlike i Cetinske krajine zaduženo za podizanje po dvije karaule, a predviđeno je da u njima budu posade sastavljene od po deset ljudi iz kraja u kome se nalaze. Plan izrade karaula povjeren je mletačkim inženjerima. Svakog mjeseca posade su trebale da se mijenjaju novim ljudima. Država se obavezivala da im za tu službu šalje besplatno meso. Naročitu pažnju Emo je posvetio čuvanju Sinjske krajine, gdje se očekivao glavni udar turske vojske. Na tom sektoru je napravljen detaljan plan za odbranu. Po tom planu je cjelokupno zagorsko stanovništvo bilo angažovano, određeni su i ljudi koji će otkrivati pokrete neprijateljske vojske i dimnim signalima obavještavati mletačke posade. Tako npr. na znak jedne vatre Cetinska krajina je bila dužna da se sa svim raspoloživim snagama okupi, a ako su upaljene dvije vatre, onda i krajine: Zadra, Šibenika, Trogira i Splita. Svi učesnici u odbrani granica imali su tačno određena mjesta za okupljanje. Od mletačkih vlasti ratnici su dobivali dvopek i municiju. Jedini problem ovog plana bio je u nemogućnosti obavještavanja dimnim signalima u slučaju pokreta turskih trupa ako bude maglovito vrijeme.³⁴ Međutim, do proljetnih dana 1715. godine sa turske strane nije bilo nekih većih vojnih pokreta u tom pravcu.

Mletačke vlasti su tih dana imale da riješe još jedan problem. Postavilo se, naime, pitanje kako i na koji način privući crnogorska, brdska i hercegovačka plemena na svoju stranu. Još je prilikom vojnog pohoda seraskera Numan-paše, preko 2.000 stanovnika iz crnogorskih nahija našlo utočište u Boki kotorskoj. Od toga je oko 500 ljudi bilo sposobno za borbu. Za razliku od mnogih drugih, oni su sa oduševljenjem dočekali vijesti o ratu: I pored nekih slabosti, mletačko-crnogorska saradnja se još od prvih dana rata počela odvijati na obostrano zadovoljstvo.³⁵ U cilju čvršćeg povezivanja crnogorskih plemena, mletačke su im vlasti od prvih dana 1715. godine počele davati namirnice, a istaknutijim glavarima koji su prebjegli na njenu teritoriju čak i plate. Kasnije su novčanu pomoć dobivali i oni glavari čija su plemena prišla Mlečanima. Za serdara svih Crnogoraca na mletačkoj teritoriji imenovan je Drago Đikanov, umjesto svog oca Vukote, starješine plemena Ozrinića. Njegova je mjesečna plata iznosila 12 dukata. Međutim, ubrzo je na njegovo mjesto sa istim primanjima imenovan Vuk Stanišić. Među istaknutije crnogorske glavare koji su od Mlečana dobivali platu spadao je i Vuk Mićunović koji je dobivao pet dukata.³⁶ Obični suplemenici koji su učestvovali u ratu dobivali su 15 libri i svakodnevni obrok hljeba. Njihov je zadatak bio da se prema potrebi udruže

³³ isti, Dalmacija, 15; M. Batinić, Djelovanje Franjevac, 26; A. Pavlovich, Prinosi povijesti Poljica, 439

³⁴ G. Stanojević, Dalmacija 15/6

³⁵ isti, Istorija, 267

³⁶ isti, Jedan mletački platni spisak crnogorskih glavara iz 1715. godine, Istorijski zapisi, br. XVII, Titograd, 1960, 785, 787/8

u čete i zajedno sa Morlacima i redovnom vojskom učestvuju u borbama. Ista su primanja dobivali i Župljani, kao i druga plemena koja su izjavila odanost duždu.⁵⁷ I brdska plemena, zajedno sa Kućima, izjavila su odanost Veneciji.⁵⁸ U tom je cilju vojvoda Radonja Petrović pisao kotorskom nadintendantu Jerolimu Bući da treba uraditi što više na ujedinjavanju Kuća, Klimentata i svih brdskih plemena u borbi protiv Osmanskog Carstva, ali i razmisliti kako da podesi svoje držanje prema okolnim pašama.⁵⁹

Za razliku od navedenih brdskih, hercegovačka plemena su bila opreznija i pokazivala su više želje da u ovom ratu ostanu neutralna. Na takvo držanje ih je upućivalo loše iskustvo sa Mlečanima iz posljednjeg rata, kada su poslije Karlovačkog mira ostala prepuštena sama sebi i imala velikih neprilika sa osmanskim vlastima. Zbog toga Mlečani preko svojih povjerljivih ljudi pojačavaju pritisak na stanovništvo po selima kako bi ih što više napustilo svoje domove i prebjeglo na njihovu stranu. Tu se naročito isticao Vule Novković, koji je sa svojim pristalicama dolazio u mnoga hercegovačka mjesta i agitovao za Mlečane. Ustvari, on je radio samo ono što je krajem XVII vijeka činio i njegov otac Nikola koji je uspio nagovoriti više desetina hercegovačkih porodica da se nasele na teritoriju Mletačke Republike. Zbog toga su mu Mlečani i da' zvanje kavaljera, koje je naslijedio i njegov sin. Posebnu je pažnju Vule Novković posvetio selima Popova polja i zapadne Hercegovine kako bi i njihovo stanovništvo prebjeglo na stranu Mlečana,⁶⁰ u čemu je samo djelimično imao uspjeha. Pridobijanje hrišćanskog stanovništva iz hercegovačkog sandžaka budno su, pored turskih, pratile i dubrovačke vlasti. Stonski knez Dživo Gučetić je obavještavao svoje pretpostavljene da je tih dana Vule Novković obilazio čak i mletačka pogranična sela i nagovarao ljude da sa svojim porodicama zbog neposredne turske opasnosti, napuste svoje kuće i sklone se dublje u unutrašnjost, kao npr. u tvrđave Gabelu i Smrdan. Istovremeno su pod uticajem propagande neki Morlaci sa svojim porodicama napustili domove i prebjegli na mletačku i dubrovačku teritoriju.⁶¹

Ove vijesti je Dubrovčanima potvrdio i svećenik iz hercegovačkog Graca na Moru, Andrija Šimunović. On je ispričao da je već od sredine januara 1715. godine pola ljudi iz njegove parohije napustilo posjede i prebjeglo Mlečanima.⁶² Veliki udio u seobi stanovništva imali su i svećenici. Tri gvardijana iz Zaostroga, Makarske i Križa uspjela su nagovoriti fratre iz Imotskog da sa svojim vjernicima prebjegnu na mletačku teritoriju. Čak su i lično došli u imotski kraj i uspjeli za seobu pridobiti 300–400 ljudi. Međutim, imotski fratri su bili oprezniji i znali su da će za ovako veliku seobu znati i turske vlasti, te da bi svi imali neprilika. Zbog toga su za neko vrijeme uspjeli odložiti seobu. Istovremeno su Dubrovčani saznali da je sin Vule Novkovića sa 500 ljudi opustošio Gradac na Moru, Dobroholovo, Moševiče, Kiševo i Klek. Tom prilikom su mnoge porodice prebjegle na mletačku teritoriju. Za razliku od njih, koji su

⁵⁷ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/VI a/118, red. br. dok. 1101, izveštaj, Zadar, 3. II 1715.

⁵⁸ Rastislav Petrović, *Pleme Kući 1684–1796*, Beograd, 1981, 139 (dalje: R. Petrović, *Pleme Kući*)

⁵⁹ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/VI a/115a, red. br. dok. 1096, pismo, 27. I 1715.

⁶⁰ H. Hajdarhodžić, *Hercegovačke porodice*, 121

⁶¹ HAD, Prepiska 18 – 183, 3348; dok. 10; 21. I 1715.

⁶² isto, dok. 12; 25. I 1715.

pošteđeni svake vrste neprijatnosti i pljačke, svi oni koji su mladom Novkoviću odbili da se pridruže bili su opljačkani, a cjelokupna imovina im je proglašena konfiskovanom, »u interesu javnog dobra«. Pa i pored toga, Gučetić je pisao u Dubrovnik: »mnogi su prihvatili da izgube sve, samo da ostanu pod turskom vlašću«. ⁶³ Ove hajdučke čete slično su postupale i sa dubrovačkim podanicima. Seljaci i iz drugih hercegovačkih mjesta takođe su odbijali da se nasele na mletačku teritoriju. Mnogi od njih su žito i druge živežne namirnice, a često i svu pokretnu imovinu, sklanjali kod svojih dubrovačkih prijatelja, pa i sami sa porodicama dolazili, samo da bi se sklonili od hajduka. ⁶⁴ Slično raspoloženje pokazivalo je i hrišćansko stanovništvo u unutrašnjosti ejaleta. Kako je obavijestio stonskog kneza Miha Kazančić, mnogi Morlaci su odnijeli svo žito u Stolac, kako bi ga na taj način sačuvali od hajduka. Istovremeno su u pograničnim mjestima oko dubrovačkog zaleđa drugačije postupali. Oni su skoro listom sa svojim porodicama, već prvih ratnih dana, prišli Mlečanima. ⁶⁵ Kao što se vidi, na jednoj strani imamo skoro čitave krajeve čije stanovništvo bježi na mletačku teritoriju, a s druge strane ima pojedinaca, pa čak i čitavih sela koja pristaju da im se imovina i konfiskuje i bude uništena od hajdučkih četa, samo da ostanu pod turskom vlašću. Aktivnost na pridobijanju ljudi, prvih mjeseci rata su pokazivale i mletačke i turske vlasti. Preko zavalskih kaluđera, Vule Novković je pozivao narod toga kraja da mu se pridruži i napadne lokalna turska utvrđenja. Kako je pisao dubrovački knez iz Slanog, Marin Bunić, koji je te podatke dobio od Đure Lučine, prvaci Popova polja su odbili ovaj poziv, pravdajući se da ni austrijski car još nije zaratio protiv sultana. Tek kada zarati, obećavali su, dići će se i oni na oružje. ⁶⁶ Prema obavještenjima vanrednog kotorskog providura Sebastijana Vendramina, od izbijanja rata do kraja februara 1715. godine sa turske na mletačku teritoriju prebjegle su 10.632 osobe, od kojih je 2.510 ljudi bilo sposobno za borbu. ⁶⁷ To je za mletačke vlasti predstavljalo velik uspjeh jer su odmah po dolasku na njihovu teritoriju ti ljudi bili angažovani u odbrani granica. U sljedećim mjesecima je južna Hercegovina postala centar otpora na ovom dijelu ratišta. ⁶⁸

Početkom februara 1715. godine mletačke vlasti su pristupile jačanju svojih pograničnih mjesta. Iz Zubaca je sva milicija otišla u Herceg Novi, ostavili su samo manju posadu u Dračevici. Isto tako 200 ljudi je čuvalo iskopa-
ne šančeve (meterize) na Javoru. Konavljanski knez Dživo Šorkočević-Bobaljević je saznao da je trebinjski Osman-kapetan Resulbegović pozvao stanovništvo Zubaca da se u roku 15 dana vrati svojim kućama, a za uzvrat im je obećao oprostaj od neposlušnosti koju su pokazali prema sultanovoj vlasti. Jedino je naglašavao da je povratak zabranjen Kuzmanu Daniloviću sa cijelom njegovom porodicom. ⁶⁹ Ni Mlečani, kako je pisao, ne sjede skrštenih ruku. Pojačana je aktivnost hajdučkih četa, pa su i sela Dračevica i Moješ došla pod njihovu vlast. Takođe je i 40 mletačkih vojnika otišlo u sela Mokrine i

⁶³ isto, dok. 15; 27. I 1715.

⁶⁴ isto, dok. 14; 27. I 1715.

⁶⁵ isto, dok. 18; 28. I 1715.

⁶⁶ isto, dok. 34; 8. II 1715.

⁶⁷ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/VII a/97, red. br. dok. 1288, izveštaj, Kotor, 29. II 1715.

⁶⁸ G. Stanojević, Istorija, 267

⁶⁹ HAD, Prepiska 18 - 183, 3348, dok. 35; 9. II 1715.

Kruševicu sa namjerom da ih priključe svojoj teritoriji.⁷⁰ Pored ovih vojnih akcija, Mlečani su pravili planove i za osvajanje Carine. Na taj način je Emo namjeravao doći u neposredno dubrovačko susjedstvo.⁷¹ Nekoliko dana iza ovih vijesti, 300 hajduka zauzelo je kulu Hutovo.⁷² Krajem februara mletačke su vlasti odlučile da u selu Javor, gdje su već imale posadu, podignu i jedno utvrđenje, kako bi u slučaju potrebe na tom mjestu mogli pružiti što žilaviji otpor.⁷³ O svemu ovome, kao i o drugim stvarima koje su se dešavale na teritoriji Mletačke Republike, bile su veoma dobro informisane i istaknutije ličnosti Bosanskog ejaleta. Uglednije ličnosti Sarajeva su u februaru u Carigrad uputile dopis u kome su naveli da je u pograničnim krajevima stacionirano samo 3.000 vojnika sposobnih da brane samo tvrđave, ali ne i da pruže neku veću pomoć nezaštićenim selima. To, kako su dalje pisali, zna i dalmatinski generalni providur, koji koristi takvo stanje pa je već u prošlom mjesecu zauzeo neka manja pogranična utvrđenja. Da bi mletačko-turska granica duž kliškog i hercegovačkog sandžaka bila što sigurnija, prema procjeni, a na osnovu iskustva, potrebno je najmanje 15.000 vojnika. Tek tada bi bili u stanju da onemogućie raju, od koje je u tim krajevima 15.000 ljudi bilo sposobno za oružje, da iz kadiluka Glamoč, Livno, Duvno, Imotski, Mostar, Blagaj, Stolac i Bekija Novi ne prebjegne na mletačku stranu i ne pridruži se Mlečanima u borbi protiv sultanove vojske. Ovo je tim potrebnije jer su se Mlečani na prostoru od tvrđave Stara Ostrovica, pa sve do Herceg Novog u prvim čarkama pokazali sposobniji za borbu od turske strane. Oni su pretpostavljali da u takvoj situaciji Emo vjerovatno planira napad na neko veće utvrđenje jer raspolaže sa preko 30.000 (!? – E. P.) vojnika sposobnih za borbu. Jedino ga, kako su pisali, vremenske neprilike ometaju u tome. Da bi se ovo spriječilo, oni predlažu Porti da što prije pošalje svojih 30.000 vojnika od kojih bi 1/3 bili konjanici, a 2/3 pješaci, jer bi tek tada odbrana granica ovog ejaleta od mletačkih upada bila uspješna. Oni traže i to da dolazak navedenog broja vojske i sve troškove oko njihovog boravka i izdržavanja snosi carska blagajna. Razlog za ovakav zahtjev bila je velika oskudica hrane, jer je u posljednje tri godine u ovom ejaletu vladala velika suša. Na kraju pisma ugledniji sarajevski građani traže od Porte da što prije razmotri ove njihove zahtjeve, te da im po mogućnosti udovolji.⁷⁴ Najozbiljnije shvatajući ove njihove zahtjeve, Porta je brzo reagovala, što se vidi i po brzom slanju 16.000 vojnika koji su sa sobom donijeli 400 tovara municije, a najavili su da će im biti poslano još 500 tovara. Mada sa malim zakašnjenjem, vojne pripreme su ipak bile u punom jeku. To je učinilo da su se sva turska pogranična mjesta veoma brzo opskrbila municijom i ostalim živim namirnicama, topovi su se prevozili u Livno, a iz Carigrada su stigle veće količine novca. Iz pravca Beograda se očekivao dolazak Tatara, pa je zbog toga zbornički sandžakbeg otišao u tom pravcu da ih dočeka.⁷⁵ Tih dana je iz Carigrada sandžakbezima Skadra i Hercegovine stiglo naređenje da u svojim sandžacima sakupe što više vojske. Zbog toga su sandžakbezi iz nave-

⁷⁰ HAD, Prepiska 18 – 183., 3348., dok. 23., 2. II 1715.

⁷¹ isto, dok. 54., 18. II 1715.

⁷² isto, dok. 59., 24. II 1715.

⁷³ isto, dok. 60., 27. II 1715.

⁷⁴ ANU BiH, BBAI, Sarajevski sidžil, br. 97 121 137-1; između 6. i 10. II 1715. (početkom safera 1127) f. r.

⁷⁵ HAD, Prepiska 18 – 183, 3348, dok. 62., 28. II 1715.

denih sandžaka počeli pozivati i odbjegli raju. Obecavali su joj opraštanje svih prestupa pa čak i pozivali da stupi u sultanovu vojsku. O tome je bio obaviješten i dalmatinski generalni providur.⁷⁶ Tako su i jedna i druga strana vrbovali domaće ljude koji će i u budućim borbama prolijevati svoju krv za interese tuđih država, u različitim uniformama i pod različitim zastavama.

Izvršavajući Portino naređenje o povećavanju pogranične vojske prema mletačkom teritoriju, u Podgoricu je došao skadarski sandžakbeg Ahmed-paša. Kako je Anđelo Emo pisao duždu, sandžakbegov zadatak je bio da pripremi zimski logor za 40.000 vojnika koji su očekivani u tim krajevima. Preko svojih uroda je saznao da će u budućim akcijama osmanske vojske, među prvim biti napadnuti Župljani, koji su već prešli na mletačku stranu.⁷⁷ Istovremeno je vojvoda Radonja Petrović obavještavao kotorskog nadintendanta Jerolima Buću da je Derviš-paša Čengić određen da sa vojskom iz hercegovačkog sandžaka pođe u pravcu Knina, koji će napasti; a vezir Mustafa-paša sa vojskom iz drugih sandžaka i sa 4.000 Tatara, koliko se očekivalo, pođe u pravcu Zadra.⁷⁸ Vjerovatno je u ovom izvještaju pretjeran broj regularne osmanske vojske, naročito Tatara, ali je tačno da se za tadašnje prilike na ovim prostorima nalazio velik broj ljudi pod oružjem. Sve je to uslovalo da dalmatinski generalni providur pojača svoju aktivnost i mobilise više ljudi za odbranu pograničnih utvrđenja. Pošto tih dana boravi u Splitu, generalni providur odlučuje da ide u pravcu Kotora. Time želi podići borbeni moral kod branilaca koji su se nalazili u nezavidnoj situaciji zbog blizine većih vojnih turskih snaga. Kružile su, naime, vijesti da je u tom pravcu poslala osmanska vojska jačine 10.000 ljudi sa 50 topova.⁷⁹ To je stvorilo napetu situaciju kod Mlečana. Međutim, kao i mnogo puta do tada, sve su to bile neprovjerene glasine. Upravo je tih dana u Bosanskom ejaletu došlo do smjene namjesnika.

Nepun mjesec dana po objavi rata, na Porti je odlučeno da se dotadašnji bosanski namjesnik Numan-paša Čuprilić imenuje za vezira Beogradskog pašaluka, a da se na upražnjeno mjesto imenuje čovjek iz tih krajeva, Mostarac i dotadašnji Portin defterdar Sari Mustafa-paša. To je odmah i učinjeno. Već u drugoj sedmici januara (7-16) 1715. godine, novi namjesnik je došao u Travnik.⁸⁰ Za razliku od svog prethodnika, on nije imao onu revnost koja je krasila Numan-pašu, ali i pored toga, u vrijeme njegove uprave koja je trajala godinu dana, poslovi su išli svojim tokom. Već 2. aprila jedno dubrovačko poslanstvo je došlo u Travnik da ga u ime svoje vlade pozdravi i tom prilikom su mu donijeli uobičajene poklone.⁸¹

Vjerovatno je prisustvo većih turskih snaga usporilo bježanje raje. Čak su, i pored nagovaranja istaknutih mletačkih pristalica, mnoga sela u proljetnim mjesecima odbila da napuste svoje kuće.⁸² Izuzev navedene vojne aktivnosti Mlečana u januaru, u februaru između zaraćenih strana nije dolazilo do

⁷⁶ R. Petrović, *Pleme Kući*, 139

⁷⁷ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sing. 8711/VI a/114, red. br. dok. 1091, izvještaj, Split, 25. I 1715; I. Uzunčaršili, *Osmanli tarihi*, 108/9

⁷⁸ isto, sign. 8711/VI a/115, red. br. dok. 1096, pismo 27. I 1715.

⁷⁹ HAD, Prepiska 18 - 183., 3348., dok. 29, 5. II 1715.

⁸⁰ A. Bejtlić, *Iz Drnišlijina Zbornika bosanskih memorijala*, str. 185; Safvet Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Napredak, Sarajevo, XXII (1933), 56 (dalje: S. Bašagić, *Znameniti*)

⁸¹ V. Corović, *Odnosaji Crne Gore sa Dubrovnikom*, 97

⁸² HAD, Prepiska 18 - 183., 3348., dok. 69; 6. III 1715.

nekih većih sukoba. Međutim, sredinom marta 1715. godine osmanska je vojska duž mletačko-turske granice preduzela inicijativu. Oko 5.000 pješaka i veliki broj konjanika pod komandom Bećir-paše Čengića, tadašnjeg hercegovačkog sandžakbega prošlo je iz pravca Livna i Ljubuškog u napad protiv mletačkog utvrđenja Vrgorac. U njemu je upravo u to vrijeme boravilo oko 1.000 branilaca, koji su poslije kraćeg sukoba uspjeli odbraniti ovo utvrđenje. I u Počitelju je boravila brojna posada od 3.000 ljudi, a tih dana je u pravcu Knina polazio jedan veći turski odred od 5.000 ljudi sa željom da zauzmu ovu tvrđavu. Uporedo sa njima su se u pravcu Kleka i Neretve kretala još dva odjeljenja turske vojske. Na ovakvu aktivnost uticalo je i svakodnevno povećavanje osmanskih trupa. U Livnu je boravilo 3.000 konjanika, a u Počitelju je pored navedenog broja došlo još 12 bajraka vojske. I iz Mostara je u ovu tvrđavu došlo 300 ljudi pod oružjem. Time je svakodnevno rasla snaga osmanske sile.⁸³ Sredinom marta je jedno odjeljenje posade iz Ljubinja uhvatilo šest žena mletačkih vojnika, koje su zbog nabavke živežnih namirnica iz Gabele pošle na dubrovačku pijacu. Zbog toga je Bećir-paša i upozoravao Dubrovčane da u novonastaloj situaciji budu oprezniji, jer greškom vojske i njihovi podanici mogu nastradati.⁸⁴

I pored većih pograničnih snaga i izgradnje velikog broja manjih i većih utvrđenja, turske vlasti su smatrale da je i dalje potrebno raditi na što boljem utvrđivanju pograničnih krajeva. Već krajem marta 1715. godine dubrovačke su vlasti obaviještene da su na trebinjskoj tvrđavi započeti novi građevinski radovi koji su se sastojali u kopanju novih jarkova (*hendeka*) oko cijelog utvrđenja. Dužina jarka iznosila je 460, dubina 5, a širina 10 metara. Poslije obavljenog posla, vodom iz Trebišnjice napunjen je opkop.⁸⁵

Vjerovatno po naređenju dužda i Senata, koji su se i nakon četiri mjeseca od objave rata nadali da će na intervenciju Karla VI i drugih evropskih država uspjeti sa Portom sklopiti mir prije nego što do većih vojnih akcija i dođe, Emo je promijenio dotadašnju taktiku u Dalmaciji. Pod prijetnjom smrtno kazne on je zabranio hajdučkim četama upade na teritoriju Osmanskog Carstva. Takođe je i korčulanskom kapetanu naredio da se na moru ne sukobljava sa ulcinjskim gusarima.⁸⁶ Kao i ranije naredbe i ova je bila kratkog roka. Poslije mjesec dana relativnog mira i vjerovatno dobivenih novih instrukcija iz Venecije, generalni dalmatinski providur je iz Zadra otišao u pravcu Gabele koja je u to vrijeme popravljana i proširivana. Sa njim je pošlo i pet maricilijana (vrsta broda – prim. E.P.) punih ratnog materijala i dvopeka za 500 vojnika. Time je želio ojačati odbranu ovog važnog utvrđenja u slučaju turskog napada.⁸⁷ Dan kasnije, tj. 7. maja 1715. godine Dubrovčani su obaviješteni da je iz (Herceg) Novog preko Mrcina pošlo više od 300 hajduka prema svom utvrđenju na Javoru. Oni su trebali da zamijene redovnu posadu koja je otišla u (Herceg) Novi, odakle su namjeravali da se kao pojačanje tamošnjim mletačkim trupama upute na Levant.⁸⁸ U međuvremenu je Anđelo Emo stigao u Ga-

⁸³ G. Stanojević, Dalmacija, 16/7

⁸⁴ HAD, Acta Turcarum B 26 – 29, dok. 72 15. II 1715.

⁸⁵ HAD, Prepiska 18 – 183., 3348., dol. 121 26. III 1715; V. Korać, Trebinje, 213/4; H. Kreševljaković. – H. Kapidžić, Stari hercegovački gradovi, 16

⁸⁶ HAD, Prepiska 18 – 183., 3348., dok. 122 27. III 1715.

⁸⁷ isto, dok. 106 3. V 1715.

⁸⁸ isto, dok. 101 7. V 1715.

belu i smjestio se u kući Vule Novkovića. Prema obavještenju dubrovačkog kurira, koji je sa pismom dubrovačke vlade išao kod dalmatinskog generalnog providura, u pogranična mletačka utvrđenja je došlo oko 3.000 vojnika, a tih dana se očekivao dolazak još hiljadu novih ljudi. Svi su oni trebali da pojačaju mletačku odbrambenu granicu na tom sektoru. Istovremeno, jedan odred turske vojske jačine 300 ljudi napao je mletačko utvrđenje Strugu kod Čapljine. Poslije kratkotrajnog puškaranja i pogibije dvojice ljudi, Turci su napustili opsadu ovog utvrđenja i vratili se prema Počitelju neobavljenog posla.⁸⁹ Tih je dana sultanovim fermanom za zapovjednika stolačke tvrđave imenovan neki Ibrahim.⁹⁰

I pored malog zatišja, mletačke su se vlasti ponovo aktivirale da na svoju stranu privuku što više ljudi iz Bosanskog ejaleta. Zbog toga Emo od dužda traži materijalnu pomoć za Župljane i Crnogorce koji su već prešli na njihovu stranu i imaju veoma zapaženu ulogu u odbrani mletačkih granica.⁹¹ I hajduci su pojačali svoju aktivnost, u blizini Ploča su napali jednu karavanu, koja je iz pravca Foče išla u Dubrovnik. Tom prilikom su, pored zarobljenog plijena, ubili i šest ljudi.⁹² Među najaktivnijim četovođama bio je Kuzman Danilović. On se 21. maja javlja dubrovačkim vlastima i piše da su ga Mlečani za njegove zasluge imenovali serdarom.⁹³

Upravo u ovo vrijeme je iz Carigrada u Bosanski ejalet dolazila veća karavana sa hranom za vojne posade. Da bi se njeno kretanje što nesmetanije odvijalo, iz Carigrada je svim kadilucima preko kojih je karavana trebalo da prođe, stiglo naređenje da angažuju radnu snagu i prokrče puteve.⁹⁴ O tome je bio upoznat i dalmatinski generalni providur, koji je tu vijest proslijedio u Veneciju.⁹⁵ Sa karavanom hrane u Bosnu je dolazilo i vojno pojačanje. Zbog toga su se dotadašnji mletački saveznici počeli kolebati. To je naročito zabrinulo Anđela Ema, koji se bojao da vojnici koji su regrutovani iz redova brdskih i crnogorskih plemena ne napuste povjerene im položaje, što bi oslabilo granice na tom dijelu fronta. Zbog toga je i pisao Senatu u Veneciji, kako bi na vrijeme skrenuo pažnju na eventualne neprijatnosti.⁹⁶ Kao što se i iz dokumenata može vidjeti, Emo je tih dana više boravio u Splitu i drugim južnijim mjestima, nego u Zadru. S pravom je računao da će glavni udar turskih snaga biti baš iz tog pravca, te da je njegovo prisustvo neophodno u tim krajevima, kako bi što više podigao borbeni duh branilaca.

Ova Emova aktivnost davala je pozitivne rezultate. Početkom juna 1715. godine *Dubrovnici su obaviješteni da se iz mnogih mjesta mletačkom pozivu za borbu protiv sultanove vlasti odazvalo 2.000 do 3.000 ljudi. Isto tako bila je pojačana i aktivnost crnogorskih četa oko Trebinja. Prema nepotvrđenim vijestima, tih dana je planiran veći napad na trebinjsku tvrđavu. Da bi napad ostao u tajnosti, mletačke su vlasti pod prijetnjom smrti zabranile svako kon-*

⁸⁹ isto, dok. 117 12. V 1715.

⁹⁰ Orijentalni institut u Sarajevu (dalje: OIS), red. br. dok. 1768. 14. V 1715.

⁹¹ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/VI a/108, red. br. dok. 1087, izveštaj, Čitluk, 17. V 1715.

⁹² HAD, Acta Turcarum C 7, dok. 32., 19. V 1715.

⁹³ V. Korać, Trebinje, 183

⁹⁴ ANU BiH, BBAI, M.d. 3897/151 - 1; 26. i 27. V 1715. (22. džumadel - ahir 1128) f.r.

⁹⁵ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711 a/93, red. br. dok. 1221 f.677, Herceg Novi, 27. V 1715.

⁹⁶ isto, sign. 8711/VI a/109, red. br. dok. 1085, izveštaj, Split, 1. VI 1715.

taktiranje svojih podanika sa dubrovačkim.⁹⁷ U međuvremenu je hercegovački sandžakbeg Sulejman-paša tražio od dubrovačkih vlasti da mu pošalju majstore za opravku klobučke tvrđave.⁹⁸ Vjerovatno je i on od svojih uhoda saznao da mletačke vlasti žele pojačati hajdučke akcije u tom kraju, pa je htio da ih što spremnije dočeka. U tom je cilju bezuspješno pokušavao pridobiti Župljane, koji su se već prvih ratnih dana stavili u službu Mletačke Republike. Razlog za ovako njihovo opredjeljenje bio je taj što su se župska sela nalazila na povoljnom strateškom mjestu i Mlečanima su služila kao predstraža. Uz to su brojala 1.800 ljudi, od kojih je 400 bilo sposobno za oružje, što je za tadašnje prilike predstavljalo veoma solidnu snagu. Zbog toga ih je Anđelo Emo pazio i slao im pomoć u hrani i odjeći. Sredinom 1715. godine jedanaestorici je župljanskih glavara poslao bolja odijela i jednu zastavu, kako bi ih i na taj način što više vezao za Republiku.⁹⁹

Vojna aktivnost zaraćenih strana bila je velika. Prema izvještaju Kuzmana Danilovića, sredinom juna u Bileće stiže 3.000 turskih vojnika, a oko 12.000 ih je već u Nikšiću. Sva ta vojska, zajedno sa odredima iz drugih sandžaka, trebalo je da se objedini i ide dalje u primorje.¹⁰⁰ I u Tuzli se okupilo 15.000 vojnika, dok bosanski valija Mehmed-paša sa najelitnijim jedinicama boravi u Kupresu. Za zbornu mjesto cjelokupne vojske određeno je Livno, u kome je već logorovalo 3.000 vojnika. Odatle je planiran pohod u pravcu Zadra, s namjerom da se osvoje sve mletačke tvrđave na tom putu.¹⁰¹

Takvo stanje je uticalo da Mlečani, uz pomoć hajdučkih četa, preduzmu niz manjih napada i na taj način donekle ometu turske vojne planove, zbog toga su hajdučkim četama slali veće količine oružja i municije.¹⁰² Istovremeno je veća hajdučka grupa od 600 ljudi, koju su sačinjavali Peraštani, Rišnjani i Crnogorci, pošla u pravcu Grahova da ga napadne i zauzme.¹⁰³ Od svojih povjerljivih ljudi dubrovačke su vlasti obaviještene da se u trebinjskoj tvrđavi nalaze manje vojne snage, te da bi je u slučaju iznenadnog napada Mlečani bez problema zauzeli. Vjerovatno je da su za ovo znale i okolne hajdučke grupe (čete) koje su se udružile u veće odrede i pošle na Trebinje. Pošto su popalili nekoliko okolnih kuća, 5. jula 1715. godine hajduci su izvršili neuspješan napad i na samu tvrđavu.¹⁰⁴ U jednom od juriša je poginuo i poznati crnogorski junak Vuk Mićunović.¹⁰⁵ Njegova je smrt, ne samo za Crnogorce nego i za sve ustanike u tom kraju, predstavljala ozbiljan gubitak. Prema izvještajima dubrovačkih uhoda, u ovom napadu na trebinjsku tvrđavu učestvovalo je oko 4.000 ljudi, kojima je zapovjednik bio neki Vodopija.¹⁰⁶ Međutim, jedan broj hajduka je upadao u okolna sela i tom prilikom je od seljana otimao imovinu. Hajduci su napadali ne samo muslimanske, nego i one hrišćanske kuće čiji domaćini im se nisu željeli pridružiti, ili bar na neki način pružiti pomoć. Po-

⁹⁷ HAD, Prepiska, 18 – 183., 3348., dok. 152., 3. VI 1715.

⁹⁸ HAD, Acta Turcarum, B 26 – 29., dok. 34., 12. VI 1715. (12. džumadel – ahira 1124) f.r.

⁹⁹ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/VI a/111, red. br. dok. 1088, izvještaj, Split, 12. VI 1715.

¹⁰⁰ HAD, Prepiska, 18 – 183., 3348 dok. 165., 15. VI 1715.

¹⁰¹ G. Stanojević, Dalmacija, 17

¹⁰² HAD, Prepiska, 18 – 183., 3348., dok. 166., 16. VI 1715.

¹⁰³ isto, dok. 170., 17. VI 1715.

¹⁰⁴ V. Korać, Trebinje, 182/3

¹⁰⁵ G. Stanojević, Istorija, 267

¹⁰⁶ HAD, Prepiska, 18 – 183., 3348., dok. 193., 6. VII 1715.

slije ovog napada hajdučke čete su se prema ranijem planu povukle preko Javora na Zupce.¹⁰⁷

Na drugoj strani, svakodnevno očekujući pokrete glavnine turske vojske, koju su skoro u cijelosti sačinjavali ljudi iz Bosanskog ejaleta, generalni dalmatinski providur se spremao za odbranu. Pošto je u borbama kod Glamoča poginuo komandant kninske i vrličke krajine Jovan Sinobađ, na njegovo je mjesto 10. jula imenovan pukovnik Andrija Butković.¹⁰⁸ Kao što se i iz dosadašnjeg vidi, i Mlečani i Porta su na ovom dijelu ratišta angažovali domaće ljude. Tako su krvno najbliži susjedi, prijatelji, a u mnogo slučajeva i rođaci davali svoje živote, za interese tuđih dviju država. Pripremala se velika i krvava borba u kojoj je trebalo da gine brat od brata i dojučerašnji susjedi i prijatelji jedni od drugih.

Još u maju 1715. godine dalmatinski generalni providur Anđelo Emo i njegovi najbliži saradnici prozreli su namjere turskih komandanata da će uskoro sa većim vojnim snagama krenuti u pravcu Zadra. Na tom putu se nalazio i Sinj, veoma važno mletačko utvrđenje koje je trebalo osvojiti zbog sigurnijeg zaleđa. Sinjski gvardijan fra Pavao Vučković je već tih dana sakupljao građevinski materijal za popravku crkve i samostana, ali je imajući u vidu predstojeće događaje sve predao vojnim vlastima kako bi se od njega mogla popraviti i još bolje utvrditi sinjska tvrđava. On je ustupio i crkvene zgrade u kojima je stanovništvo Cetinske krajine smjestilo svoje živežne namirnice i pokretnu imovinu.¹⁰⁹ Na osnovu kasnijeg izvještaja, napisanog u novembru 1715. godine, u stanju smo rekonstruisati mnoge do sada nepoznate pojedinosti vezane za borbu oko Sinja. U junu su Emu, koji je tih dana boravio u Splitu, stizale vijesti da se turska vojska okuplja na Kupreškom polju. Tu se sakupila glavnina turskih četa koje su brojale oko 60.000 ljudi i u kojima su bili zastupljeni svi vojni rodovi i pomoćne trupe.¹¹⁰ Na čelu većih vojnih odreda bili su sandžakbezi Prizrena, Zvornika, Klisa i Hercegovine, a takođe i beglerbeg Maraša, te 5.000 Tatara predvođenih hanom Nuredinom Selamet Girajem.¹¹¹ Sa tatarskom je vojskom kao pojačanje došlo i 7.500 vojnika sakupljenih u drugim provincijama Carstva, čiji zapovjednici nisu sa njima išli.¹¹² To znači da je Bosanski ejalet, zajedno sa skadarskim sandžakom opremio oko 48.000 vojnika, što je u tadašnjim prilikama predstavljalo skoro četvrtinu svih trupa s kojima je Osmansko Carstvo u prvoj godini ratovanja raspolagalo.

Procjene Mlečana su bile da broj osmanske vojske na njihovim dalmatinskim granicama iznosi oko 100.000 ljudi, od kojih je 60.000 ratnika i 40.000 pomoćnih trupa.¹¹³ Bez sumnje, radilo se o preuveličanom broju, kako bi kas-

¹⁰⁷ isto, dok. 195., 6. VII 1715.

¹⁰⁸ B. Desnica, *Istorija kotorskih uskoka*, II, 401

¹⁰⁹ V. Batinić, *Djelovanje Franjevaca*, 26

¹¹⁰ Arhiv SANU, Tomićeva zaostavština, sign. 8711 - XVI/68, izvještaj, Zadar, 28. XI 1715. (ovaj opširni dokument se citira na više mjesta, s obzirom da je u njemu za ovo vrijeme obuhvaćeno sve što se dešavalo u toku 1715. godine, pa se prema problematici o kojoj se govori i koriste ti podaci na mjestima gdje je to potrebno - prim. E. P.)

¹¹¹ I. Uzunčaršili, *Osmanlı tarihi*, 109 A. Knežević, *Carsko - turski Namjestnici u Bosni i Ercegovini (godine 1463-1878)*, Senj, 1887 (dalje: A. Knežević, *Carsko - turski Namjestnici*) 57; J. Hammer, *Historija*,

¹¹² N. Lašvanin, *Ljetopis*, 168

¹¹³ S. Bašagić, *Kratka uputa*, 91

¹¹³ G. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje*, 445

niji značaj pobjede i dubina poraza turske vojske u očima potomaka bili što veći. Iz Kupreškog polja serasker Mustafa-paša Čelić, poveo je glavninu svojih trupa u bolje opremljenu livanjsku tvrđavu. Veći dio vojske smjestio se na obližnje polje, dok je komandni kadar boravio u samom Livnu. Tu je bosanski valija pred pohod izvršio generalnu smotru. U međuvremenu je više četa krenulo da kao prethodnica provjeri sigurnost puteva kuda je trebalo da prođe glavnina vojske. Vjerovatno dobivši obavještenje da su putevi nepodesni za prijevoz teške artiljerije, najveći dio topova i drugog ratnog materijala vezir je ostavio u Livnu. Kasnije će se to pri opsadi Sinja pokazati kao veliki propust.

I Mlečani su, istovremeno kada i turski komandanti, preduzimali potrebne mjere za odbranu svojih utvrđenja. Po Emovom naređenju, na prevoju Prologa, kao i duž rijeke Cetine postavljene su manje mletačke straže. Njihov je zadatak bio da se upuštaju u borbu sa manjim turskim četama i tako ih što više oslabe. Pred Sinjem je bila postavljena jedna manja artiljerijska jedinica *kako bi se i na taj način neprijatelju pružio što žilaviji otpor. Generalni dalmatinski providur je lično sa 600 do 700 vojnika, sakupljenih od posada iz okoline Splita, Poljica, i sa četom kapetana Adlmana iz svoje garde otišao u Klis jer je želio da i na tom mjestu zatvori prolaz sultanovoj vojsci kada se bude kretala prema moru. Zbog nepouzdanosti stanovnika ovog kraja izdao je naređenje da se svi ljudi iz tih sela, zajedno sa porodicama i pokretnom imovinom, na vrijeme sklone po okolnim većim mletačkim tvrđavama. I ta, kao i prethodne naredbe, brzo su i na vrijeme izvršene. Tek tada je otišao u Sinj, kako bi braniocima ovog mjesta što više ohrabrio. Pošto je od uhoda dobio obavještenja da su turske trupe već ovladale prevojem Prologa i da uskoro mogu doći do ovog utvrđenja, naredio je da se skloni onaj dio artiljerije koji u budućim borbama neće biti mnogo od pomoći.*

Čak je, rukovodeći se realnim stanjem u kome se nalazio, naredio da se sklone i neke manje jedinice, koje bi se prebacile u pravcu Knina radi zaštite tog dijela granice, a ujedno i da time privuče pažnju jednog dijela seraskerove vojske. Time je želio olakšati položaj braniocima Sinja. Već 23. juna 1715. godine i lično je vidio pokrete turske konjice, što mu je omogućilo da se uvjeri kako se seraskerova vojska kreće po onom planu koji je predvidio i koji mu i odgovara. Čak je od svojih uhoda saznao i vojne planove turskih komandnata. Po tom planu sva su naselja kuda bude prolazila vojska trebala biti spaljena, ljetina uništena, a mjesno stanovništvo uhvaćeno i u većem broju pobijeno. Time su serasker i njegovi zapovjednici željeli u širem opsegu izolovati sve veće mletačke tvrđave smatrajući da će ih na taj način lakše osvojiti. U sprovođenju ovakve seraskerove zamisli najviše su se istakle tatarske trupe koje su bez milosti uništavale sve na šta su nailazile. Međutim, zahvaljujući ranijoj Emovoj opreznosti, većina mletačkih podanika se na vrijeme sklonila i sa sobom ponijela sve što je mogla. *Zbog toga je osmanskoj vojsci ostalo samo da uništi ljetne usjeve na imanjima.*¹¹⁴

Sve je ovo predstavljalo uvod u ozbiljnije okršaje zaraćenih strana. Još prema ranijem dogovoru, 23. jula 1715. godine sa prevoja Prologa sa dva topovska hica sinjski providur Zorzi Balba obavijestio je generalnog providura da je u pravcu ove tvrđave iz Livna krenula glavnina turske vojske.¹¹⁵ Kao pre-

¹¹⁴ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 871 I – XVI/68 izveštaj, Zadar, 28. XI 1715.

¹¹⁵ G. Stanojević, Dalmacija, 18

thodnica išlo je 2.000 vojnika.¹¹⁶ Istog su dana stigli do rijeke Cetine. Sljedećih dana se tim pravcem kretala glavnina trupa, te je došla u sinjsku ravnicu, dok je jedan manji dio išao u pravcu Drniša.¹¹⁷ Seraskerova želja je bila da istovremeno, kada sa najvećim brojem vojnika bude napao Sinj, na drugim stranama manji odredi ugroze Drniš, Vrliku i Čaplinju. Time je želio da razvuče i mletačku odbranu, koja nije raspolagala ni približno sa tako velikim brojem vojske. Međutim, Anđelo Emo je na vrijeme prozreo ovu seraskerovu zamisao. Zbog toga zapovjednicima manjih tvrđava šalje uputstva po kojima bi oni sa svojim vojnicima branili povjerena im utvrđenja samo toliko, koliko bi mogli usporiti brže napredovanje sultanove vojske, a čim bi se našli u opasnijoj situaciji, trebalo je da se povuku. Istovremeno je veće vojne snage, koje su mu bile na raspolaganju, koncentrisao na odbrani dva veća utvrđenja, Sinja i Knina. Već 24. jula seraskerovi vojnici su se bili ulogorili kod Obrovca.

Istog dana manji odredi su napali okolna sela: Lužane, Petrić i Podtravnik, s ciljem da ih popale. Jedan je odred zapalio Zavale. Svi su ovi napadi ostavljali nepovoljan utisak na branioce, što je i bila želja turskih komandanata.¹¹⁸ Poslije dvodnevnih čarki, 27. jula je jedan veći odred od 6.000 vojnika napao Otok, manje mletačko utvrđenje na Cetini, koje se nalazilo na sredini rijeke, pa je po tome i dobilo ime. Njegovi stanovnici su još ranije obećali generalnom providuru da će se hrabro boriti, te da neće dozvoliti neprijatelju slobodan prolaz na tom dijelu fronta. Zapovjednik Otoka, župnik Vučilović branio je ovo mjesto sa 360 ljudi. U prvom jurišu, i pored znatne brojne nadmoćnosti, seraskerovi vojnici ga ne zauzimaju. To izaziva još veći bijes napadača.¹¹⁹ Tek u drugom jurišu, koji traje četiri sata, napadači uz brojne žrtve krše otpor branilaca. Preplivavši rijeku svega se desetak ljudi uspjelo spasiti, dok je preostalih 350 što u borbi, što nakon zarobljavanja na licu mjesta ubijeno. I turski su gubici bili brojni. Kako je Emo pisao u kasnijem izvještaju duždu, a po samom priznanju napadača, poginulo ih je 500, dok neke vijesti spominju čak i broj od 1.000 poginulih. Poslije osvajanja Otoka, preostalo stanovništvo, starce i djecu, zajedno sa majkama, turski vojnici su zarobili.¹²⁰ Još dok su borbe trajale, jedno veće odjeljenje sultanove vojske ulogorilo se na Petrovom polju, odakle vrši napade prema Drnišu, Vrliki i kuli Čačvini. Svakodnevni pokreti turskih četa, pljačke i uništavanje imovine, natjeralo je preostale porodice da napuste svoje domove i prebjegnu na susjednu austrijsku teritoriju. Tako je krajem jula 1715. godine ovaj kraj ostao u potpunosti bez svojih stanovnika.¹²¹ Manji odredi turske konjice još sredinom jula stižu pod zidine Drniša i bezuspješno ga napadaju.¹²² Novom seraskerovom odlukom, 30. jula 1715. godine veći odred od 8.000 vojnika ponovo napada Drniš. Međutim, žilavim otporom regularna mletačka vojska uspijeva se oduprijeti napadaču.¹²³ Ovaj neuspjeh nije obeshrabrio seraskerove komandante koji već sljedećeg

¹¹⁶ isto, 11

¹¹⁷ A. Pavich, *Prinosi povijesti Poljica*, 439

¹¹⁸ G. Stanojević, *Dalmacija*, 18

¹¹⁹ V. Batinić, *Djelovanje Franjevacu*, 27

¹²⁰ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711 - XVI/68, izvještaj, Zadar, 28. XI 1715; Pavich A., *Prinosi povijesti Poljica*, str. 112

¹²¹ G. Stanojević, *Dalmacija*, 19

¹²² Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711, red. br. dok. 4658, Split, 16. VII 1715.; isto, red. br. dok. 4662, Campo di Castina Glavizzo, 20. VII 1715.

¹²³ G. Stanojević, *Dalmacija*, 19

dana ponavljaju napad. Zbog brojnosti i žestine, tvrđava se našla u velikoj opasnosti. Međutim, poslije višesatne borbe, branioci su uspjeli sačuvati Drniš.¹²⁴

Vidjevši da nema uspjeha, serasker Mustafa-paša izdaje zapovijed Salih-agi Ćurčić, svome glavnom buljukbaši, da izdvoji 2.000 vojnika i napadne Vrliku. Usput ga savjetuje da je za ovu vrstu posla od svih zapovjednika najsposobniji maraški Halil-paša i kliški sandžakbeg Ali-beg.¹²⁵ Poslije kratkotrajne borbe ovo su utvrđenje osmanski vojnici zauzeli. I pored date riječi da ih neće pobiti nakon predaje, izuzev 12 vojnika i nekoliko oficira, svi ostali branioci su na licu mjesta bili pobijeni. Među ubijenima je bilo i 100 Morlaka. Ovakav postupak izazvao je strah kod ostalih mletačkih posada. Bojeći se da ovaj odred turske vojske ponovo ne krene prema drniškoj tvrđavi, Emo je preko kurira naredio njihovim zapovjednicima da sa svojim ljudima u najvećoj tajnosti napuste utvrđenje. Na taj je način želio da tim ljudima na vrijeme spasi živote, kako se ne bi nepotrebno žrtvovali.¹²⁶ U oba ova napada na mletačka utvrđenja poginulo je i 300 seraskerovih vojnika. Po zauzeću Vrlike, Mustafa-paša je ponovo izdao naređenje Salih-agi da za zapovjednika vrličke tvrđave odredi nekog Mustafa-agu. Sa njim je trebalo da budu i buljukbaša Husein, rodom iz Konjica i Jusuf iz popisa trećeg buljukbaše Hasan-age.¹²⁷ Početkom avgusta jedno manje odjeljenje turske vojske zauzelo je kulu Čačvinu. U međuvremenu je 4. avgusta, na osnovu trenutnog stanja, generalni dalmatinski providur promijenio svoju raniju odluku i naredio posadi napuštenog Drniša da se vrati u ovo utvrđenje prije nego seraskerovi zapovjednici i saznaju da je bilo napušteno. Već 6. avgusta naređenje je i izvršeno.¹²⁸ Sa posadom Drniša, Anđelo Emo je kao pojačanje uputio i jednu grupu mobilisanih Šibeničana. Što se tiče drugih mletačkih utvrđenja, ona su se uspješno branila, kako u dolini Neretve, tako i na području Vrgorca i Dvara.¹²⁹ Tih su se dana rasplamsale borbe u skoro cijeloj Dalmaciji. Već 4. avgusta glavnina ove vojske, slijedeći prethodnicu, išla je u pravcu Sinja. Njeni vojnici su istog dana popalili sela: Dicmo, Biško, Vojiniće i Trilj, koja su se nalazila u blizini sinjske tvrđave.¹³⁰

Zbog dužeg odsustvovanja iz Livna, glavne vojne baze za snabdijevanje trupa, bosanski defterdar Mustafa je tražio da se iz svih mjesta Bosanskog ejaleta što prije u Livno pošalju živežne namirnice za potrebe vojske.¹³¹ U međuvremenu je kliški alajbeg Ahmet-beg Alipašić sa nekoliko pratilaca došao u blizinu crkve, koja se nalazila van sinjskih zidina i zatražio da razgovara sa glavnim zapovjednikom, providurom Balbijem. Na ovaj zahtjev, umjesto da lično ode, providur je poslao don Ivana Filipovića koji je trebalo da vidi zbog čega su seraskerovi ljudi došli na razgovor. Ubrzo je to i saznao. Vezir Mustafa-paša je bio ovlastio alajbega Alipašića da u njegovo ime ponudi Balbiju i

¹²⁴ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711, red. br. dok. 6479, Split, I. VIII 1715.; isto, sign. 8711 – XVI/68, izveštaj, Zadar, 28. XI 1715.

¹²⁵ GHb, Sarajevo, turska dokumenta, red. br. 3011 I. VIII 1715. (27. redžepa 1127)

¹²⁶ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711 – XVI/68, izveštaj, Zadar, 28. XI 1715.

¹²⁷ GHb, Sarajevo, turska dokumenta, red. br. 2. VIII 1715.

¹²⁸ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711, red. br. dok. 4684, Split, 4. VIII 1715.; isto, red. br. dok. 4686, Šibenik, 6. VIII 1715.

¹²⁹ isto, sign. 8711 – XVI/68, izveštaj, Zadar, 28. XI 1715.

¹³⁰ G. Stanojević, Dalmacija, 20

¹³¹ GHb, Sarajevo, inventar VII, red. br. dok. 82, 5. VIII 1715.

italijanskim vojnicima da predaju grad i tvrđavu bez borbe, a za uzvrat im je nudio da bez ikakvog straha mogu napustiti ovo mjesto. Odgovor providura je bio brz i negativan. Već sutradan, tj. 7. avgusta 1715. godine otpočeo je više-dnevni napad na Sinj.¹³³

U vrijeme napada turske vojske, sinjska je tvrđava, po jednim, brojala 700,¹³³ a po drugima između 1.000 i 1.500 branilaca.¹³⁴ Smatram, iz onog što kasnije slijedi, da su tačniji posljednji podaci. Samo utvrđenje se, zahvaljujući Emovim predviđanjima, na vrijeme pripremilo za odbranu. Raspolagalo je, naime, dovoljnim količinama oružja, municije, namirnica i vode. Faktor iznenadnog napada je izbjegnuto. Odbrana Sinja je bila povjerena najboljim i najiskusnijim mletačkim vojnicima. Zapovjednik im je bio providur Balbo. Među braniocima je bilo i domaćih ljudi, Dalmatinaca, kao i devet franjevac. Njih šestorica su molitvama i propovijedima podizali borbeni duh Sinjana, a trojica: fra Pavao Vučković, fra Stjepan Batarelović-Varešanin i fra Nikola Brčić čak su i neposredno sa oružjem u rukama učestvovali u borbama. U jednom od turskih napada fra Nikola Brčić je i poginuo.¹³⁵

Napadi seraskerove vojske na opkoljeni Sinj već od prvih dana su bili si-loviti. U periodu od 7. do 14. avgusta 1715. godine, koliko traje opsada, izve-deno je četrnaest juriša. To znači u prosjeku dva dnevno.¹³⁶ Pored izuzetne vojne nadmoćnosti pred gradskim zidinama, napadači su sa sobom dovukli i četiri topa, te dva »mortara« pred kojima će, izgledalo je, zidine tvrđave biti brzo poružene. Opasnost je bila tim veća jer nije bilo zemljanog nanosa između palisada gdje su bili postavljeni topovi.¹³⁷ Uprkos otporu branilaca, u noći između 7. i 8. avgusta seraskerovi vojnici su uspjeli iskopati opkope oko tvrđave i postaviti topove od kojih je jedan izbacivao đulad od 20, drugi od 100, treći od 300 libri (1 libra – oko 1/2 kg. težine), a ostali sa nešto manjim tanadima. Topovi su bili postavljeni tako da im branioci nisu mogli nanijeti nikakve štete. Sutradan, 8. avgusta, započela je obostrana borba. U velikoj borbi zaraćenih strana, branioci su imali više neprilika. Naime, toga dana, vje-rovatno od zapaljivih đuladi, izgorio je skoro cio sinjski grad. Ostalo je samo nekoliko zgrada sagrađenih od kamena. Isto tako, što od požara, a što od puš-čane i topovske vatre, kao i zbog početne nesnalažljivosti, poginuo je veliki broj civila.¹³⁸ U periodu od 9. do 14. avgusta svakodnevno su se smjenjivali ju-riši seraskerovih četa. Prema kasnijem izvještaju Nike Nikolića iz Mostara pred Dubrovčaninom Menčetićem, u tim napadima se zbog prevelike upotre-be raspao jedan top, a drugi su uništili branioci. Preostala četiri topa manjeg kalibra nisu bili u stanju da sinjskim zidinama nanesu ozbiljnije štete. Pojedi-ni turski odredi su dolazili do samih zidina. U jednom od tih juriša uspjelo je bajraktaru Fazlagiću, rodnom iz Mostara, da dođe do šarampoa i pobode za-stavu, ali su ga branioci ubrzo ubili, a postavljenu zastavu uklonili. Oko 1.500 vojnika je poginulo u ovim borbama, ne računajući tu i 30 Tatara koji su se u

¹³² G. Stanojević, Dalmacija, 20

¹³³ Leonardo Čuturić, Franjevci među hrvatskim pukom kroz sedam stoljeća (pučka povi-jest), Sarajevo, 1926, 73 (dalje: L. Čuturić, Franjevci); V. Batinić, Djelovanje Franjevaca, 27

¹³⁴ G. Stanojević, Dalmacija, 17

¹³⁵ V. Batinić, Djelovanje Franjevaca, 27; L. Čuturić, Franjevci, 73

¹³⁶ sve isto

¹³⁷ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711 – XVI/68, izveštaj, Zadar, 28. XI 1715.

¹³⁸ A. Pavich, Prinosi povijesti Poljica, 440

jednom od iznenadnih protunapada sinjske posade utopilo. Klimatski uslovi i nedostatak hrane, doprinijeli su da se u turskoj vojsci počelo pojavljivati kolebanje. Zbog toga je višestruko povećana cijena hrani. To je izazvalo nezadovoljsvo kod vojnika, a naročito kod onih koji nisu imali dovoljno novca da od nakupaca kupe hranu. Pored izmorenosti i nedostatka hrane, među seraskerovim vojnicima počela se širiti i kostobolja.¹³⁹ Sve ove nedaće su bile posljedica loše organizovanosti i još lošijeg vođenja borbi pod komandom seraskera Mustafa-paše, koji je mislio da će brzo osvojiti sva mletačka utvrđenja, ne vodeći pritom računa o opskrbi potrebnih namirnica za komoru. Kako su se zamišljeni planovi o brzom i lakom osvajanju pokazali jalovim, to su preduzete mjere da se pred opkoljenim Sinjem iz najbližih utvrđenja i mjesta ejaleta donesu veće količine brašna i drugih živežnih namirnica. Još dok su borbe bile u punom jeku, Mustafa-paša je 10. avgusta pisao Salih-agi Čurčiću u Livno da u što kraćem roku organizuje prijenos 30 tovara brašna iz Livna do glavnog tabora.¹⁴⁰

• Veliki broj ispaljenih topovskih đuladi na pojedinim mjestima je probio zidove sinjske tvrđave, što je hrabrilo napadače i unosilo strah među braniocima.

Za sve to vrijeme Anđelo Emo je bio nemoćan da braniocima pruži bilo kakvu konkretnu pomoć. I kod mletačke je, isto kao i kod sultanove vojske harala kostobolja. Da bi okupio iole veće vojne snage, generaini dalmatinski providur je stanovništvo okolnih mjesta poslao u Klis kao pojačanje tamošnjoj posadi, računajući, vjerovatno, da se Sinj neće uspjeti odbraniti, pa je očekivao brzi dolazak seraskerovih četa pod klišku tvrđavu. Pored Morlaka uputio je i preostalu redovnu vojsku, te 250 konjanika kojima je zapovjedao neki Petrik. U kninskoj je tvrđavi sa trupama boravio i general Sparé »pokrivajući« sa raspoloživim ljudstvom područje Zadra koje je bilo ugroženo, pa zbog toga nije mogao pružiti nikakvu pomoć sinjskim braniocima. Pomoć nije stizala ni sa drugih strana. General Grimaldi iz Albanije na poziv Anđela Ema nije stigao, a potčinjeni mu major Batalja Medun, zbog bolesti, bio je nepokretan. Vidjevši da se branioci hrabro bore, te da se ne ostvaruju njegove prvobitne pretpostavke, Emo je odlučio da u granicama svoje moći, poslije nekoliko dana borbi, sinjskim braniocima pruži pomoć. U pravcu tvrđave uputio je 250 redovnih vojnika, a sam je sa 3.000 Morlaka iz Klisa pošao na brdo Sv. Spasa iznad Sinja sa željom da iznenadnim napadom probije obruč. Prije toga je preduzeo manje demonstrativne akcije kako bi pomoću njih odvuкао pažnju neprijateljske vojske, a za 16. avgust je, računajući na faktor iznenađenja, namjeravao izvršiti glavni napad.¹⁴¹

Međutim, ove Emove planove poremetili su događaji koji su se u međuvremenu odigrali. Vidjevši da na ovom mjestu vojnici ne mogu duže ostati, serasker se odlučio za jedan opšti napad u kome je trebalo da se riješi sudbina Sinja. Ujutro, 14. avgusta sa svih strana napadnuta je tvrđava. Opšti juriš trajao je preko tri sata. Od 1.200 branilaca, koji su se nalazili na zidinama, 30 ih poginulo, a 45 je ranjeno.¹⁴² Poslije nekoliko sati žestokih borbi, napadači se

¹³⁹ HAD, Prepiska, 18 – 183., 3348, dok. 279, 28. VIII 1715.

¹⁴⁰ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711 – XVI/68, izveštaj, Zadar 28. XI 1715.

¹⁴¹ A. Pavich, *Prinosi povijesti Poljica*, 440

¹⁴² G. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje*, 446

vraćaju na polazne položaje. U odnosu na braniocce, napadači imaju daleko više poginulih i ranjenih. Prema mletačkim izvorima, broj ranjenih mletačkih vojnika je 3.000, a poginulih je još više.¹⁴³ Prema kasnijem izvještaju Luke Nikolina-Sorkočevića iz Trstenice – dubrovačkoj vladi, na osnovu neprovjerenih vijesti, na obje zaraćene strane bio je veliki broj poginulih. Za Mlečane kaže da su u borbama od jula do sredine avgusta imali i do 3.000, a za seraskerovu vojsku od 5.000 do 14.000 poginulih. Međutim, i sam uviđa pretjeranost toga broja. Kao razlog neuspjeha osmanskog pohoda navodi nedostatak hrane, što slikovito ilustruje i podatkom da su kod poginulih seraskerovih vojnika Mlečani kasnije u utrobi nalazili nesamljeveni proso, koji su jeli da bi se spasili gladi.¹⁴⁴ Na osnovu podataka koje su u vezi s ovom bitkom od 14. avgusta 1715. godine ostavili katolički svećenici i koje su kasnije koristile njihove kolege, providur je već u toku te bitke pritekao u pomoć sa 15.000 vojnika i tom prilikom je zajedno sa vojnicima iz sinjske tvrđave uspio nanijeti turskoj vojsci veliki poraz u kome je bilo čak 10.000 poginulih.¹⁴⁵ Međutim, ovi podaci su netačni s obzirom na to da je u svom kasnijem i opširnijem izvještaju mletačkom duždu iz Zadra, Anđelo Emo naveo da je u to vrijeme zaista bio sa pomoćnim trupama u blizini Sinja, te da nije učestvovao u borbi jer je očekivao dolazak još nekih odreda sa kojima je namjeravao tek 16. avgusta napasti seraskerovu vojsku.¹⁴⁶ Pošto je opšti juriš turske vojske izvršen na dva dana ranije, to do neke značajnije pomoći braniocima nije ni moglo doći. No, izvođenje demonstrativnih akcija, te paljenje vatri po okolnim brdima, kako bi se pokazalo da se u blizini Sinja nalazi velika mletačka vojska koja će svakog časa priteći u pomoć braniocima, ubrzalo je vezirovu odluku o povlačenju preostalih odreda u pravcu Livna. Pored gladi i velikog broja poginulih i ranjenih vojnika, serasker je od svojih komandanata obaviješten da će za dva-tri dana nastupiti i žed jer su rezerve vode došle do zadnje granice. Uz sve to i među komandnim kadrom, kao i među običnom vojskom zavladała je apatija i opao borbeni moral, što je sve uticalo da Mustafa-paša naredi u noći između 14. i 15. avgusta 1715. godine povlačenje svih odreda iz opsjednutoг mјesta. Povlačenje je bilo nevjerovatno brzo. Već sutradan tatarska vojska od preostalih 4.000 vojnika ulogorila se u blizini Kule Atlagića koja je od Livna udaljena dva sata, dok je vezir sa najbližom pratnjom i najelitnijim trupama došao u livanjsku tvrđavu.¹⁴⁷ U kakvoj je žurbi napustio bojište, pokazuje i podatak da je pod sinjskim zidinama ostavio i nezakopane vojnike, što je bio prvi slučaj na ovom dijelu ratišta. U opštoj žurbi ostavili su i velike količine oružja i municije, kao i brojne ljestvice kojima su se namjeravali uspeti na sinjske zidine. Tako nije poštovana ni vezirova naredba da se prilikom povlačenja spali i uništi cio ratni materijal koji bi mogao pasti u ruke Mlečanima. Zbog brzine kojom se neprijatelj povukao ni generalni dalmatinski providur nije uspio organizovati neku uspješniju potjeru.¹⁴⁸ Za ovaj nesumnjivo veliki poraz turske vojske najveću odgovornost snosio je serasker Mustafa-paša Čelić. On je poslije uspješ-

¹⁴³ HAD, Prepiska, 18 – 183., 3348., dok. 287., 6. IX 1715.

¹⁴⁴ V. Batinić, Djelovanje Franjevaca, 27; L. Čuturić, Franjevci, 73.

¹⁴⁶ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711 – XVI/68, izvještaj, Zadar, 28. XI 1715.

¹⁴⁷ HAD, Prepiska, 18 – 183., 3348, dok. 279, 28. VIII 1715; isto, dok. 287, 6. IX 1715.

¹⁴⁸ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711 – XVI/68 izvještaj, Zadar, 28. XI 1715.

nog okupljanja vojske, kako sa teritorije Bosanskog ejaleta, tako i iz drugih provincija Carstva, sve ostalo vrijeme veoma nespretno organizovao pohod po Dalmaciji. Umjesto da glavninu vojske drži na okupu i angažuje je na zauzimanju značajnijih mletačkih utvrđenja, rasipao je snagu na sve strane i veće odrede slao u zauzimanje slabo branjenih utvrđenja. Serasker nije na vrijeme obezbijedio komori dopremu potrebnih količina živežnih namirnica i vode, što je nakon dvije sedmice pohoda stvorilo velike poteškoće, a pod sinjskim zidinama i glad; prilikom prolaska kroz naseljena mjesta, po vezirovom naređenju vojnici su uništavali ljetinu na poljima, palili kuće, a zarobljenike u većini slučajeva ubijali, čime su tjerali sve mletačke podanike, čak i one koji su u prvom trenutku oklijevali da napuste svoja sela i potraže zaštitu u nekoj većoj mletačkoj tvrđavi. Tako je nastala pustoš na ovom dijelu ratišta, pa kad je nestalo hrane nije bilo nikoga u blizini da im pruži pomoć. Sve je to doprinijelo da neuspjeh bude još veći.

Odmah po napuštanju opsade u Sinj je došao Anđelo Emo. Poslije dvonedjeljne, skoro neprekidne borbe i branioци i civilno stanovništvo su odahnu li. Radosti još nije bilo mjesta jer svi su se plašili da serasker sa svježim snagama ne obnovi pohod. Međutim, do toga nije došlo. U znak izvojevanе pobjede u bici od 4. do 15. avgusta 1715. godine narod ovog kraja ustanovio je vi tešku igru – »alku«, koja se održala do dana današnjeg pod imenom »sinjska alka«.

Nakon povlačenja turske vojske i posada osvojene Vrlike se povukla. U napušteno i razoreno utvrđenje Mlečani su smjestili svoju posadu, kako bi poslužila u nekoj drugoj borbi. Jedino se manje odjeljenje seraskerove vojske zadržalo u kuli Čačvini. Mletačke vlasti je brinulo da Osmanlije ne utiču na stanovnike Poljica, koji su za njih tradicionalno bili nepouzđani, i privuku ih na svoju stranu. I pitanje Gabele je bilo aktuelno. Da bi kod svojih pretpostavljenih opravdao očiti neuspjeh, Mustafa-paša je prema nepouzđanim glasinama, namjeravao napasti ovu značajnu mletačku tvrđavu u dolini Neretve, čime se bar donekle želio iskupiti. Međutim, poslije povlačenja ispred sinjskih zidina, serasker je morao otpustiti dio ljudstva koji je učestvovao u pohodu i izdržavati se vlastitim sredstvima. Ostatak vojske još od ranije je bila zahvatila kostonbolja, što je usporavalo njenu pokretljivost. Izuzev 4.000 Tatara koji su se ulogorili na Kupreškom polju sa ciljem da se prema potrebi pridruže seraskerovoj vojsci u nekom drugom pohodu sve pomoćne trupe iz drugih sandžaka su se vratile svojim kućama. Sve je to govorilo da se stanje na ovom dijelu ratišta samo privremeno smiruje.¹⁴⁹

Tih dana je dalmatinski generalni providur, poslije kraćeg zadržavanja u Sinju, otišao u Split. Već 20. avgusta pisao je Senatu i duždu da se neprijateljska vojska skoro u cijelosti povukla na svoju teritoriju.¹⁵⁰ Osjećajući se sigurnijima, mletački komandanti su početkom septembra u Splitu održali savjetovanje o tome kako i na koji način preći iz defanzive u ofanzivnije akcije.¹⁵¹ To znači da su i pored stradanja, te velikih materijalnih i ljudskih žrtava, Mlečani u ovom kraju izvojevali ne samo vojnu, nego i moralnu pobjedu, što je imalo značaj i sa političkog aspekta.¹⁵²

¹⁴⁹ isto

¹⁵⁰ isto, sign. 8711, red. br. dok. 4693, Seaglio di Slanin 20. VIII 1715.

¹⁵¹ isto, red. br. dok. 4996, Split, 9. IX 1715.

¹⁵² G. Stanojević, Dalmacija, 21

I dok su se u sjevernom dijelu dalmatinskog primorja vodile bespoštedne borbe, dotle je u južnijim krajevima hajdučka aktivnost bila stalna. Ristić Marinov Junije iz Konavala pisao je dubrovačkim vlastima da je jedna hajdučka četa od 100 ljudi upravo u to vrijeme bila veoma aktivna u napadima na manja turska utvrđenja. Sa dobivenim plijenom, bojeći se turske potjere, hajduci su se povlačili u pravcu Herceg Novog.¹⁵³ Istovremeno s ovim druga je hajdučka četa vršila provokativne akcije prema trebinjskoj posadi. Cilj joj je bio da turske vojnike izvuče iz utvrđenja i da ih negdje na otvorenom polju napadne i nanese im poraz. Međutim, Osman-aga Resulbegović i njegovi zapovjednici osjetili su ovu namjeru i nisu se dali namamiti u zamku.¹⁵⁴ Očekujući napade mletačke vojske u pravcu Livna, Mustafa-paša je naredio glavnom buljukbaši Salih-agi Čurčiću da odredi jednu zastavu pješadije (1.000 ljudi) koja će biti stacionirana u selu Bila, 9 km udaljenom od Livna, kako bi se što uspješnije suprotstavila uskočkim akcijama i regularnoj mletačkoj vojsci, ako budu napadali u tom kraju.¹⁵⁵ Početkom septembra 1715. godine Anđelo Emo je obavještavao dužda da se stanje na dalmatinskom ratištu smiruje u korist Mletačke Republike. Po njemu, za takvo stanje je zaslužan kotorski vanredni providur Sebastijan Vendramini, zapovjednik oružanih odreda, koji je uspio čvrsto vezati za sebe crnogorska plemena i Župljane, dijeleći glavarinima plate, a običnim suplemenicima živežne namirnice.¹⁵⁶ Međutim, po njemu, Crnogorci su tih dana bili utučeni gubitkom serdara Đukana Vukotića, koji je početkom avgusta u jednoj akciji poginuo. No, to ih nije omelo da nastave četovanja u blizini dubrovačke granice.¹⁵⁷ Sredinom septembra 1715. godine jedna je veća četa hajduka pod komandom Kneza Miloša došla iz pravca Herceg-Novog i u selima Popova polja opljačkala stanovnike Belinića i Kijeva Dola. Iza toga je došlo jedno odjeljenje osmanske vojske iz okolnih tvrđava da spriječi dalje hajdučke akcije, ali i Osmanlije su mjesnom stanovništvu nanijeli velike štete. Zapovjednici osmanske vojske su bili neki Ferhatbegović, Radiša Lakić i bajraktar Mihailo Miholjević. Za Miholjevića se pretpostavljalo da je u dosluhu sa hajdučkim harambašama.¹⁵⁸ I buljukbaša sa Zavale kod Trebinja Ferhat-beg Serdarević sa 300 ljudi organizovao je sličnu potjeru. Tom prilikom su njegovi vojnici poharali stanovnike pograničnih sela. U toku potjere ipak su se sukobili sa hajducima, kojima su pomoć pružili i hrišćani iz okolnih mjesta.¹⁵⁹ Bojeći se da i njeni podanici ne učestvuju u borbama na strani hajduka, dubrovačke su vlasti pozivale sve podanike, a naročito plemiće, da se ne udaljavaju od svojih kuća i da se striktno drže neutralnosti.¹⁶⁰ Poslije izvršene akcije hajduci su se, kako je pisao kancelar Paulo Vićenco iz Cavtata svojim pretpostavljenim, vratili preko Konavala u Herceg-Novi, odakle su i došli.¹⁶¹ Za njihovo kretanje znao je i hercegovački sandžakbeg Su-

¹⁵³ HAD, Prepiska 18 - 183., 3348., dok. 256., 16. VIII 1715.

¹⁵⁴ isto, dok. 266., 19. VIII 1715.

¹⁵⁵ GHb, Sarajevo, turski dokumenti, red. br. 3013, 23. VIII 1715. (21. ševval 1127)

¹⁵⁶ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, red. br. 1090, sign. 8711/VI a/113, izveštaj, Split, 9. IX 1715.

¹⁵⁷ isto, sign. 8711/VIII a/2, red. br. dok. 1535, izveštaj, Split, 13. VIII 1715.

¹⁵⁸ HAD, Prepiska 18 - 183., 3348., dok. 294., 18. IX 1715.; isto, dok. 297, 18. IX 1715.

¹⁵⁹ isto, dok. 298., 19. IX 1715.; isto, dok. 299., 19. IX 1715.

¹⁶⁰ isto dok. 309., 20. IX 1715.

¹⁶¹ isto, dok. 319., 22. IX 1715.

lejman-paša, koji je pisao u Dubrovnik da po svaku cijenu onemogućće hajdučkim četama prelaz preko teritorije njihove države.¹⁶²

Poslije kratkotrajnog predaha, glavnina turske vojske se oporavila i brojčano popunila. Veće vojne snage su se smjestile po okolnim garnizonima Imotskog, Ljubuškog i Počitelja. Sam vezir je sa pratnjom 27. septembra prešao iz Livna u Buško Blato. Za sve to vrijeme, kao i u narednim mjesecima, nije bilo većih sukoba.¹⁶³ Bujuruldijom Salih-agi, glavnom buljukbaši, bosanski valija naređuje da se u noći između 20. i 21. septembra pripremi 15 bajraka pješadije i napadne utvrđenje Čičeno i da ga onesposobi.¹⁶⁴ Prvih dana oktobra dubrovačkim su vlastima sa više strana stizale vijesti o pokretima turskih trupa. Prema jednim obavještenjima, iz Albanije je trebalo da dođe oko 18.000 vojnika koji bi sa teritorije hercegovačkog sandžaka napali Paštroviće. Zbog toga mletačka komanda čamcima i manjim brodovima šalje tamo svoju vojsku da im se, ako bude potrebno, suprotstavi. Takođe su se pronosile i vijesti da je dalmatinski generalni providur upozorio posadu Herceg-Novog da će pod njezine zidine doći 20.000 sultanovih vojnika, te da će ga pokušati zauzeti. Zbog toga su se stanovnici iz okoline dubrovačkog zaleđa, da bi se na vrijeme zaštitili, obratili pismom hercegovačkom sandžakbegu Sulejman-paši, izjavljujući mu bezrezervnu poslušnost.¹⁶⁵ Međutim, s druge strane stizale su i suprotne vijesti. Po izjavi Jakova Pavlović-Kumberovića, rodom iz Sarajeva, koji se kasnije nastanio u Dubrovniku, pred plemićima Radićem i Menčetićem, on je u Mostaru, gdje je bio poslom, ispričao da je Mustafa-paša otpustio veći dio vojnika kućama, a sam je trebalo da se sa pratnjom vrati u Travnik. Takođe je i tatarskom odredom dozvolio da ode iz Bosanskog ejaleta. Po Sarajevu i drugim mjestima ejaleta, gdje je boravio, zapazio je opuštenost i nezakonitost u postupcima predstavnika lokalne vlasti. Svak je radio onako kako mu je odgovaralo. Istovremeno sreo je veliku karavanu koja je prenosila municiju i hranu iz Šapca prema Mostaru. Po njegovom mišljenju, ova je pošiljka bila namijenjena posadama pograničnih utvrđenja. Sabirno mjesto za prikupljanje oružja koje je pristizalo iz drugih krajeva Osmanskog Carstva bilo je u Mostaru, Počitelju i Blagaju. Kiridžije su za ovaj posao bile plaćene 50 akči na dan.¹⁶⁶ Na opuštenost predstavnika lokalnih organa vlasti tih mjeseci vjerovatno je uticalo odsustvo vezira i uglednijih ličnosti koji su bili na ratištu.

Upravo u vrijeme priprema za zimski period, iz Carigrada je veziru Mustafa-paši stiglo novo naređenje. Po Portinoj zapovijedi je trebalo da pokrene u što kraćem roku novu ofanzivniju akciju na pogranična mletačka utvrđenja. Zbog toga Mustafa-paša svojim komandantima zapovijeda da se u što kraćem roku pripreme za novi vojni pohod.¹⁶⁷ O svemu tome su preko svojih uhoda brzo obaviješteni i Mlečani. Zato je kotorski vanredni providur Sebastijan Vendramin pisao krajem septembra Senatu da mu što prije u taj kraj pošalje vojno pojačanje. U istom pismu obavijesito je vodeće ličnosti Republike da je preduzeo sve mjere, kako bi što spremnije dočekaio napadače.¹⁶⁸

¹⁶² isto, dok. 321., 24. IX 1715; V. Korać, Trebinje, 183

¹⁶³ G. Stanojević, Dalmacija, 22

¹⁶⁴ GHb, Sarajevo, red. br. dok. 2183., 20. IX 1715. (20. ramazan 1127)

¹⁶⁵ HAD, Prepiska 18 – 182/2, 3347., dok. 138., 4. X 1715.

¹⁶⁶ isto, dok. 147., 16. X 1715.

¹⁶⁷ S. Bašagić, Kratka uputa, 91

¹⁶⁸ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711, red. br. dok. 1224, Herceg Novi, 28. X 1715.

Po ovoj novoj zapovijedi iz Carigrada, seraskerova vojska je trebalo da dođe i »spali« zadarski kraj koji do tada nije bio zahvaćen ratom. Takođe bi u ovom pohodu trebalo zauzeti Vrliku i druga mletačka utvrđenja. Zbog velikog broja zadataka, bosanski namjesnik je morao da pozove u pomoć ranije demobilisane trupe. Za kratko vrijeme ponovo je uspio sakupiti 40.000 vojnika. Iz Buškog Blata, gdje se nalazio, otišao je u Glamoč da bi bio što bliži kninskoj tvrđavi. Istovremeno je i hercegovački sandžakbeg Sulejman-paša s vojskom iz svog sandžaka došao u Počitelj, odakle je namjeravao napasti i zauzeti Strugu i Kulu. Zadnjih dana oktobra 1715. godine Sulejman-paša je sa 4.000 vojnika bezuspješno napao Strugu i poslije nekoliko sati borbe se uz neznatne gubitke povukao. Zbog toga se serasker udaljio sa ratišta, pa su Mlečani s te strane bili mirni. Upravo je tada u Gabeli boravio Anđelo Emo. Radi lične sigurnosti, kada je turska ofanziva počela, sa užom pratnjom odlazi u Split, a odatle u Šibenik i Skradin. Iz tih mjesta šalje zapovijedi napadnutim mletačkim utvrđenjima kako da se organizuju u odbrani. Tako naređuje mletačkim komandantima da se na mostu Roški slap na Krki dovede pojačanje redovne vojske koja će zajedno sa okolnim stanovnicima paziti na kretanje sultanove vojske, a ako se bude uputila u Zadar da joj se svim silama suprotstavi. Za odbranu Zadra i njegove okoline bila je određena regularna vojska pod komandom Bodoera. Na vijest da će seraskerove čete napasti Knin, Drniš i Vrliku, Emo je sa konjicom pojačao odbranu ove dvije tvrđave, koje su bile i prve na udaru. Istovremeno je izvršena i mobilizacija ljudi sposobnih za oružje, tako da je pored postojećih trupa, ovaj dio fronta pojačan i sa 3.000 novih boraca. Po naređenju generalnog dalmatinskog providura dio novomobilisanih ljudi je bilo poslano u Strmicu, kao pojačanje tamošnjoj posadi, kojom je zapovijedao kapetan Parašević. Zadnjeg dana oktobra i prvih dana novembra 1715. godine veće turske snage napale su ovo utvrđenje. Zbog slabosti tvrđave, i pored vojnih sposobnosti njenog zapovjednika i srčanosti branilaca, Strmica se nije odbranila. Zbog toga je posada odlučila da je prije osmanskog osvajanja sama razori, što je i uradila, a zatim su se vojnici u manjim grupama, pod veoma nepovoljnim uslovima, probijali kroz turske redove u pravcu Knina. Seraskerove čete su bez velikih gubitaka osvojile i slabo branjeno Plavno. Zatim su nastavile dalja osvajanja, ali su iznenada na putu između Strmice i Knina bile zaustavljene od domaćeg mobilisanog stanovništva. Poslije kratkotrajne, ali i bespoštedne borbe u kojoj je poginulo 60 branilaca, serasker je iz nepoznatih razloga naredio svojim zapovjednicima da zaustave dalje napredovanje. Poslije toga neki su odredi otišli u pravcu Grahova, a Mustafa-paša sa 10.000 vojnika, po starom običaju, u pravcu Livna. Odatle je izdao novo naređenje da se jedan dio vojske rasporedi duž granice, a jedno veće odjeljenje od 3.000 vojnika da ode u Čačvinu. Prethodno zauzete tvrđave Strmica i Plavno su napuštene, ali su prije toga bili porušeni njihovi odbrambeni bedemi. Cijeneći važnost strateškog položaja ovih utvrđenja, Anđelo Emo je odmah po njihovom napuštanju izdao zapovijed da se u njima smjesti mletačka posada. Ovo naređenje izvršeno je bez ikakvih poteškoća. Sama posada je pored odbrane imala zadatak i da spriječi mjesno stanovništvo da bježi na austrijsku stranu. Ovaj turski pohod ujedno bio je i posljednji na ovim prostorima u toku 1715. godine.¹⁰⁹ Zbog predstojeće zime serasker Mustafa-paša je naredio da se voj-

¹⁰⁹ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sing. 8711 - XVI/ (68, izveštaj, Zadar, 28. XI 1715. G. Stanojević, Dalmacija, 22/3).

ska vrati kućama, izuzev jednog manjeg broja koji se smjestio u Kupres i druge pogranične tvrđave. Sam je sa pratnjom otišao u Travnik.

Ako se sumiraju rezultati vojnih akcija u toku 1715. godine, vidi se da je, i pored brojne i materijalne nadmoćnosti, turska vojska u Dalmaciji postigla veoma mršave rezultate, jer nije uspjela zauzeti ni jedno iole značajnije utvrđeno mjesto, a na otvorenom polju nije mletačkoj vojsci nanijela ozbiljnije gubitke.¹⁷⁰

U zadnjim danima 1715. godine došlo je do novih seoba stanovnika nekoliko sela oko Trebinja.¹⁷¹ Njihovo doseljavanje na teritoriju Herceg Novog, Kotora i drugih mjesta stvaralo je neprilike mletačkim vlastima. Vanredni kotorski providur Vendramini je početkom decembra 1715. godine pisao duždu da se u magazinima nalaze rezerve brašna i drugih živežnih namirnica koje mogu podmiriti potrebe vojnika i stanovnika ovog kraja za svega još dva mjeseca. Takvo stanje bilo je uzrokovano dolaskom izbjeglog stanovništva sa teritorije Osmanskog Carstva. Tih dana je na teritoriju Mletačke Republike, pored hercegovačkih porodica, došlo i oko 4.000 Crnogoraca koji su u svojim selima takođe bili bez osnovnih živežnih namirnica.¹⁷²

Manje hajdučke čete i dalje su napadale slabo branjena sela na teritoriji hercegovačkog sandžaka i u najviše slučajeva otimala stoku. O tome su bile obaviještene i dubrovačke vlasti.¹⁷³ Zbog velikog plijena, hajduci su u oktobru i novembru po niskim cijenama preprodavali otetu stoku na dubrovačkim granicama. Pošto su u to bili umiješani i podanici Dubrovačke Republike, vlasti su preduzele sudske mjere za suzbijanje te pojave.¹⁷⁴ I pored rata koji je vodio u pograničnim krajevima, providur Herceg Novog, pukovnik Dominik Semitendo, tražio je od dubrovačkih vlasti da preko svojih trgovaca utiču na poslovne ljude iz Bosanskog ejaleta da posrednim putem obnove trgovačku aktivnost. Ubrzo je stigao pozitivan odgovor, s tim što se mletačke vlasti upozoravaju da paze na čistoću robe da se ne bi prenijele zarazne bolesti.¹⁷⁵ Istovremeno je duž pograničnih mjesta, čehaja bosanskog namjesnika, zadnjih dana 1715. godine vršio inspekciju pograničnih tvrđava koje su se nalazile prema dubrovačkoj i mletačkoj teritoriji.¹⁷⁶ Vjerovatno je time želio podsjetiti sve posade da je ovo vrijeme rata, te da su u svakom trenutku spremne za borbu ili bilo kakvu vrstu iznenađenja od strane Mlečana.

Privredni život i kontakti poslovnih ljudi se, i pored zabrana mletačkih i turskih vlasti o prekidu trgovinske aktivnosti, nastavljaju. Negdje javno, ali u većini slučajeva ilegalno, obnavlja se trgovinska razmjena već u prvim ratnim danima. Dubrovački kapetan Marko Đivović, sarajevskim i mostarskim trgovcima posredno prebacuje 700 bala razne vrste robe.¹⁷⁷ Trgovački promet, iako u slabijem opsegu, nastavljen je na obje strane. Jedino je zakratko zamro u vrijeme pohoda sultanove vojske na Sinj, ali je odmah iza toga obnovljen.¹⁷⁸

¹⁷⁰ isto

¹⁷¹ HAD, Prepiska, 18 - 182/2., 3347b, dok. 169., 3. XI 1715., isto, dok. 170., 4. XI 1715.

¹⁷² Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/VII a/98, izveštaj, Herceg Novi, 7. XII 1715.

¹⁷³ HAD, Prepiska, 18 - 183, 3348., dok. 16., 27. XII 1715.

¹⁷⁴ HAD, Prepiska 18 3403., dok. 32 i 36 (bez datuma)

¹⁷⁵ HAD, Prepiska 18 - 182/2., 3347b., dok. 221., 9. XII 1915.

¹⁷⁶ isto, dok. 218., 219., 220., 12. i 13. XII 1715.

¹⁷⁷ S. Traljić, Trgovina, 354

¹⁷⁸ G. Novak, Povijest Splita, 175

Zbog ratnog stanja, kao i sušnog periodu u toku 1715. godine, podbacili su poljoprivredni proizvodi, pa su dubrovačke vlasti prvih dana 1716. godine izdale više naredjenja o zabrani izvoza bilo kakve vrste namirnica za potrebe zaraćenih država.¹⁷⁹

Poslije kratkotrajnog zimskog zatišja, već u februaru 1716. godine, duž pograničnih krajeva ponovo je oživjela vojnička aktivnost. Pokret veće grupe od 300 hajduka, koji su kod Nikšića i Banjana namjeravali oteti neka veća stada, bio je izdan. Mjesne turske posade su im pripremile zamku i tom prilikom je skoro polovina hajduka izgubila živote.¹⁸⁰ Istodobno su dubrovačke vlasti bile obaviještene da Mlečani tih dana namjeravaju podići veće utvrđenje na mjestu stare tvrđave kod Opuzena.¹⁸¹ Nekoliko dana kasnije stonski knez Dživo Gučetić piše svojim pretpostavljenima da su Mlečani počeli dopremati građevinski materijal za podizanje novog utvrđenja. Po izjavama mještana očekivala se skoro posjeta generalnog dalmatinskog providura čiji je dolazak vezan za planirano rušenje jednog utvrđenja, ali se još nije znalo kojeg. Zbog toga se dio stanovništva spremio na selidbu u mjesta gdje će mu biti sigurnije.¹⁸² Po izjavi Mihe Gunića, koji je Gučetiću i prenio sve ove vijesti, Vule Novković je pred njim izjavio da Mlečani namjeravaju graditi i u Smrdanu dvije kule, u kojima će se smjestiti vojna posada, koja će sa vojnicima iz Opuzena, biti u boljoj prilici da kontroliše neretvljanski kraj i tako spriječi svako iznenađenje sa turske strane. Po Novkoviću, jedan od glavnih razloga napuštanja nekih mletačkih utvrđenja bila je epidemija od koje je, od sredine 1715. godine pa do tada, umrlo 1.200 mletačkih vojnika. Prosjek smrtnosti bio je pet ljudi na dan.¹⁸³ Na ovako veliku smrtnost uticala je i glad, koja je bila posljedica sušne godine. Zbog nedovoljne aktivnosti stanovništva iz ovog kraja, ali i zbog velike udaljenosti od glavnih garnizona, Anđelo Emo je posadama Struge, Sv. Ante, Stefana i Čitluka naredio da napuste utvrđenja i odu u veća susjedna mjesta. Već 2. marta 1716. godine Mlečani su napustili Čitluk. Prije toga su ga onesposobili da ne bi koristio neprijateljskoj strani.¹⁸⁴ Sve se ovo dešavalo u prisutnosti Anđela Ema.¹⁸⁵ Na isti način, nešto ranije, Mlečani su postupili i sa drugom tvrđavom u tom kraju, Gabelom, koja je bila značajnija od Čitluka.¹⁸⁶ Vjerovatno su se zbog blizine Počitelja plašili da ovo značajno utvrđenje u prvim proljetnim danima ne napadnu veće turske snage i zauzmu ga. Zato su mletačke vlasti i odlučile da ga bez većih žrtava napuste i onesposobe, kako ne bi poslužilo protivničkoj strani. Nakon ovih povlačenja u dolini Neretve su ostali samo Norin i Opuzen, kao najznačajnija mletačka utvrđenja. I jedno i drugo mjesto je opasano jakim zidovima i dvostrukim kanalima. Međutim, te utvrde nisu raspolagale odgovarajućom artiljerijom, što je bio veliki nedostatak za mjesne posade.¹⁸⁶

Na vijest o napuštanju i onesposobljavanju Gabele, okolne paše su brzo reagovale. Po valijinom naredjenju odmah je tu upućen bivši bosanski defter-

¹⁷⁹ HAD, Prepiska, 18 - 184/I, 3349, dok 17 - 22., 15. - 20. I 1716.

¹⁸⁰ isto, dok. 52., 10. II 1716.

^{181a} isto.

¹⁸¹ isto, dok. 51., 9. II 1716.

¹⁸² isto, dok. 54., 12. II 1716.

¹⁸³ G. Stanojević, Dalmacija 24/5

¹⁸⁴ isto

¹⁸⁵ S. Bašagić, Kratka uputa, 91

¹⁸⁶ G. Stanojević, Dalmacija 25

dar Osman-aga da ovo utvrđenje što prije osposobi i naseli ga. Ubrzo su na Portinu zapovijed došli hercegovački sandžak beg Sulejman-paša, trebinjski kapetan Osman-paša, alajbeg hercegovačkog sandžaka Mustafa, njegov prethodnik na tom položaju Bajram, te zapovjednici okolnih utvrđenja i mnoge druge uglednije ličnosti iz cijelog ejaleta. Oni su uz pomoć stručnih lica procijenili da je za ponovno osposobljavanje Gabele potrebno 22.503 groša. Iz Carigrada im je odobren taj iznos, ali je Porta naglasila da u to uračunava i 5.000 groša koje je ranije poslala. Ostatak od 17.503 groša trebalo je da se obezbijedi iz prihoda ejaleta za 1716. godinu. Samo iz prihoda prusackog kadiluka trebalo je na ime poreza za tu godinu od mjesnog stanovništva uzeti 10.000 groša koje bi bile namijenjene građevinskim radovima za tvrđavu u Gabeli. Na ovom utvrđenju bilo je predviđeno da se podigne veći most dug osam, a širok četiri aršina, tj. 6,64 metra dužine i 3,32 metra širok. Predviđala se, takođe, i izgradnja dva čardaka dužine 4 x 4 aršina.¹⁸⁷ Istovremeno je tadašnjem beogradskom veziru Halil-paši, stiglo iz Carigrada naređenje da što prije iz svog pašaluka pošalje majstore za radove na opravci tvrđave. Troškove je trebalo da snosi Beogradski pašaluk. Istom zapovijedi naglašava se da vezir prije svega pošalje sposobne majstore za pravljenje opeke i ćeramida, kao i 10 užadi za izvlačenje drvenih greda i kamenih blokova na veće visine.¹⁸⁸ Vodeći računa o svemu, Porta je u sljedećem pismu Mustafi-paši poručila da iz sredstava Bosanskog ejaleta izdvoji novac za hranu radnicima. Pošto je već ranije bila obaviještena o prošlogodišnjoj suši koja je nanijela velike štete stanovništvu ove provincije, to je preporučivala da se vezirovi ljudi pošalju u druge ejalette i na vrijeme kupe potrebne namirnice.¹⁸⁹ U drugom pismu bosanski valija je dobio naređenje da angažuje radnu snagu za izgradnju tvrđave Gabela prema priloženom rasporedu i u što kraćem roku. U tom spisku su navedene konkretne obaveze kadiluka:

Naziv kadiluka	nedžara	čerahora	br. konja	kov.
Mostar	30	30	6	2
Cernica	15	45	18	—
Prijepolje	20	60	20	—
Taslidža (Pljevlja)	20	60	20	—
Čajniče	10	20	—	—
Nevesinje	10	30	12	—
Belgradčik (Konjic)	10	10	8	—
Neretva	10	20	4	—
Blagaj	10	30	4	—
— — —	15	15	4	—
Ljubinja	30	30	10	—
Stolac	10	30	20	—
Foča	20	60	16	—
Olovo	7	20	5	—
Sarajevo	50	100	30	—

¹⁸⁷ ANU BiH, BBAI, M. d., 3897/148 – 1., 13. II 1716. (16. safera 1128) f. r.

¹⁸⁸ isto, M. d. 3897/146 – 1., 13. II 1716. (16. safera 1128) f. r.

¹⁸⁹ isto, M. d. 3897/146 – 2., 15. II 1716. (18. safera 1128) f. r.

Fojnica i Kreševo	—	—	—	3
Akhisar (Prusac)	20	30	10	—
Uskopje 10	15	5	—	—
Ukupno	300	610	192	5

Sva navedena radna snaga od 1.107 ljudi trebalo je da se u što kraćem roku odazove i stavi pod zapovjedništvo glavnog nadzornika radova Osman-age.¹⁹⁰ I hercegovačkom sandžakbegu je stiglo naređenje koje ga zadužuje da u kadiluku Stoca (Vidoška), Mostara i Nevesinja obezbijedi alat za radnu snagu. Ovi kadiluci su bili dužni obezbijediti 500, a sam Stolac 600 torbi za prijenos iskopane zemlje.¹⁹¹ Upravo u ovo vrijeme dubrovački podanici su obavještavali svoje vlasti da je u pravcu mletačkih utvrđenja na Neretvi, sa velikim brojem brodova i pratnjom, prošao Anđelo Emo.¹⁹² O njegovom su dolasku bili obaviješteni Dubrovčani, kako je već navedeno, ali nisu uspjeli saznati razlog njegovog dolaska u taj kraj.¹⁹³ Tek kasnije se potvrdilo da je to bilo zbog Čitluka i njegovog rušenja.¹⁹⁴ Zajedno sa napuštanjem Gabele, Čitluka i drugih mjesta, Mlečani su jedan dio stanovnika ovog kraja brodovima prebacili u Istru. S druge strane, Dubrovčani su obaviješteni da je počiteljski kape-tan Jusuf-aga Tasovac izjavio da će sa svojom posadom zauzeti napuštene i razorene tvrđave, a stanovništvu tih mjesta prepustiti odluku hoće li ostati na svojim dotadašnjim posjedima, ili će preći na mletačku teritoriju.¹⁹⁵ Mletački vojnici su, po zapovjedi dalmatinskog generalnog providura, istovremeno sa rušenjem utvrđenja zapalili i naselje koje se nalazilo na teritoriji današnjeg Metkovića. U isto vrijeme Dživo Gučetić iz Stona pisao je dubrovačkim vlastima da se prema svim ovim događajima mjesne turske posade u okolnim tvrđavama drže veoma oprezno, ali da zato u Počitelju uveliko svetkuju jer se nije mogao postići veći uspjeh od zauzimanja ovog kraja bez prolivanja krvi.¹⁹⁶ O svemu ovome bio je obaviješten i bosanski namjesnik Mustafa-paša, koji je lično sa 12.000 ljudi došao u dolinu Neretve, pa se sa svojom pratnjom našao u Stocu, odakle je namjeravao da uputi veće odrede u napuštene mletačke tvrđave. Sve se ovo dešavalo zadnjih dana februara i prvih nedelja marta 1716. godine. Ovakav razvoj događaja uznemirio je okolno hrišćansko stanovništvo, pa se oko 50 porodica tajno prebacuje na dubrovačku teritoriju, dok ostale to namjeravaju učiniti. Zbog toga je stonski knez tražio od vlade uputstva kako u svemu ovome da postupi.¹⁹⁷ Ubrzo je dobio i odgovor da po svaku cijenu spriječi njihovo doseljavanje jer bi to izazvalo nerazpoloženje susjedne turske vlasti.¹⁹⁸ U to vrijeme bosanski namjesnik i hercegovački sandžakbeg pošli su da i lično prisustvuju zauzimanju tih mjesta, dok se Anđelo Emo istovremeno kretao u pravcu Kleka, kako bi neposredno i sam pratio

¹⁹⁰ isto, M. d. 3897/148 - 2., 13. II 1716. (19. safera 1128) f. r.

¹⁹¹ isto, M. d. 3897/146 - 2., 13. II 1716. (19. safera 1128) f. r.

¹⁹² HAD, Prepiska, 18 - 184/1, 3349, fasc. I, dok. 64., 20. II 1716.

¹⁹³ isto, dok. 68, 24. II 1716.

¹⁹⁴ HAD, Prepiska, 18 - 184/1, 3349, fasc. I, do. 79, 4. III 1716.

¹⁹⁵ isto, dok. 78, 3. III 1716.

¹⁹⁶ isto, dok. 82, 25. III 1716.

¹⁹⁷ isto, dok. 86, 6. III 1716.

¹⁹⁸ isto, dok. 83, 8. III 1716.

razvoj novonastalih događaja.¹⁹⁹ Vjerovatno je sa njim došao i jedan austrijski oficir, koji se u dokumentima spominje u činu generala, a za koga Gučetić kaže da namjerava u selu Smrdanu, koje je bilo napušteno, podići jedno novo utvrđenje. U međuvremenu je od Mihe Grunića saznao da su Nikola Crnčević i Vuk Obradović iz Smrdana otišli stolačkom kapetanu Ahmed-agi Šariću i uspjeli isposlovati pomilovanje za svu raju koja je u prvoj ratnoj godini napustila tursku i prebjegla na mletačku teritoriju. Od ovog su jedino izuzeti don Andrija Šimunović i Miho Glavinić. Čak je kapetan Ahmed obećao da će na dan njihove selidbe doći sa vojskom na Ilino brdo koje je od Smrdana udaljeno 1–2 km i spriječiti Mlečane da ih eventualno ne napadnu, te da povratak bude što sigurniji.²⁰⁰ Sredinom marta 1716. godine je u Opuzenu boravio dalmatinski generalni providur, koji je bio u društvu sa navedenim austrijskim generalom. Osposobivši ovo utvrđenje, namjeravao je Opuzen i Smrdan predati na upravu Vulu Novkoviću. Prema dubrovačkim procjenama, ova su mjesta, u slučaju napada vojske sa teritorije Bosanskog ejaleta, bila bespomoćna.²⁰¹ Tim više se opasnost nadnosila nad njih, jer je hercegovački sandžakbeg Sulejman-paša tražio od Dubrovčana da mu pošalju majstore koji će popraviti oštećene brodove koji su bili predviđeni za korištenje u ovom kraju.²⁰² Bojeći se predaje ovih mjesta Andelo Emo je 24. marta ponovo došao iz Kleka u Opuzen, kako bi svojim prisustvom podigao borbeni moral mjesnoj posadi.²⁰³ Istog dana, u Čapljini je hercegovački sandžakbeg primio dubrovačkog izaslanika Petra Mršu radi nekog spora.²⁰⁴

Iz Opuzena je Andelo Emo pošao u Smrdan, gdje je saznao za prelazak stanovništva sa mletačke na sultanovu teritoriju. Zbog toga je optužio dubrovačke vlasti, pa je čak bilo riječi i o napadu na njena tri pogranična sela. Od toga ga je odvratilo Vule Novković govoreći da se sve to dešava mimo znanja Dubrovčana. Iz Smrdana koji je sa 120 članova posade povjerio na čuvanje Jovi Knežiću, otputovao je u Split. U to je vrijeme u norinskoj kuli bilo isto toliko posade kojom je zapovijedao neki Dalmatinac, čije se ime ne navodi, a u Opuzenu, kao najvećem, bilo je 200 vojnika sastavljenih od domaćih ljudi i Italijana. Komanda nad svim ovim utvrđenjima bila je povjerena Vulu Novkoviću.²⁰⁵

Znajući da nastupaju proljetni dani, a sa njima i oživljavanje hajdučije, Mustafa-paša se lično pismom od 27. marta 1716. godine obraća dubrovačkim vlastima da preduzmu sve mjere kako bi onemogućili prijelaz hajdučkih četa preko svoje teritorije.²⁰⁶ I sam serasker preduzima sve potrebne mjere da onemogući Mlečane u većim vojnim aktivnostima. U Livnu i u jednom logoru prema Kninu bilo je 6.000 vojnika. Tih dana su se u svim mjestima Bosanskog ejaleta kupili sejmeni. Sarajevo je pretvoreno u veliko vojničko skladište. Slično je bilo u Livnu i Kupresu odakle je vojna komanda namjeravala povesti nove ofanzivnije akcije.²⁰⁷ Zbog toga su tih dana hercegovački kapetani bora-

¹⁹⁹ isto, dok. 91, 8. III 1716.

²⁰⁰ isto, dok. 99, 10. III 1716.

²⁰¹ isto, dok. 105, 17. III 1716.

²⁰² HAD, Acta Turcarum, B 26 – 29, dok 65, 18. III 1716.

²⁰³ HAD, Prepiska, 18 – 184/1., 3349, fasc. 1, dok 118., 24. III 1716.

²⁰⁴ isto, dok 119 24. III 1716.

²⁰⁵ isto, dok. 121 26. III 1716.

²⁰⁶ HAD, Acta Turcarum, B 14 (R IV), dok. 20., 27. III 1716.

²⁰⁷ G. Stanojević, Dalmacija 25

vili u Gabeli, kako bi svojim prisustvom doprinijeli da se ovo značajno utvrđenje što prije izgradi i osposobi. Od kapetana koji su se sredinom aprila zatekli u Gabeli, bili su stolački kapetan Ahmed Šarić, mostarki kapetan Ahmed-aga Vučjaković i počiteljski kapetan Jusuf Tasovac.²⁰⁸

I Mlečani su sa svoje strane preduzimali slične mjere. Prema dubrovačkim informacijama u Herceg Novi su iz Venecije dolazile lađe pune oružja, municije i namirnica; dolazila je i redovna vojska, koja je trebalo da pojača pojedina značajnija utvrđenja. Za Mlečane je bio važan i dolazak iz Rusije, cetinjskog vladike Danila, koji je još od ranije bio poznat kao protivnik sultanske vlasti. On je sa sobom donio i veće količine novca. Pod svježim utiskom onog što je vidio i čuo, razvio je među crnogorskim plemenima živu aktivnost na što većem angažovanju u borbi protiv Osmanskog Carstva,²⁰⁹ čime je u dobroj mjeri olakšao posao mletačkim vlastima. Što se tiče vojnih akcija, Mlečani su bili sigurni da do njih neće uskoro doći jer su vremenske neprilike bile takve da veće turske trupe zbog snijega nisu mogle preduzeti ozbiljnije akcije.²¹⁰

Međutim, to ne znači da se i na Porti tih dana nisu pravili planovi za nove ofanzivnije akcije. O tome je Luka Kiriko pisao u Dubrovnik.²¹¹ Zbog propusta koje je u toku 1715. godine napravio, Mustafa-paša je smijenjen sa položaja bosanskog namjesnika, a na njegovo mjesto imenovan je Jusuf-paša, ličnost poznata po sklonosti za ratovanje. Već krajem aprila 1716. godine došao je u Bosanski ejalet sa zadatkom da što prije otpočne ratovanje na ovom dijelu fronta. U narodu su se o njemu pronosile glasine kao o ne samo ratobornom nego kao i o svirepom čovjeku. Došavši u Travnik, novi vezir je pred najuglednijim ličnostima ejaleta izjavio da mu je jedini cilj uspješno ratovanje protiv Mlečana. Po njemu, taj zadatak mu je olakšan jer je obaviješten da Austrija sigurno neće ući u rat na strani Venecije.²¹² Ova je izjava data upravo u vrijeme kada je u Beču između mletačkih i austrijskih diplomata došlo do susreta i potpisivanja savezničkog ugovora 13. aprila 1716. godine. Međutim, zbog udaljenosti ove su vijesti, kako u Carigrad, tako i u Bosanski ejalet stigle tek kasnije.

* * *

Za sve vrijeme vođenja borbi na raznim ratištima, pažnju zaraćenih strana privlačilo je držanje Dubrovačke Republike. Kada je početkom 1715. godine u Bosanski ejalet došao novi namjesnik, Mustafa-paša Čelić, Dubrovčani su već po tradiciji poslali jednog plemića da mu izjavi dobrodošlicu. Od novog vezira su tražili da, kao i njegovi prethodnici, vodi računa o interesima njihove države, pogotovo u ovo vrijeme kada se na dubrovačkim granicama vodio rat.²¹³ U želji da održe što bolje odnose sa predstavnicima susjednih turskih vlasti, Dubrovčani im šalju poklone i u mnogo čemu drugom im izlaze u

²⁰⁸ HAD, Prepiska 18 – 184/1., 3349., fasc. I, dok. 144, 14. IV 1716.

²⁰⁹ isto, dok. 146., 14. IV 1716.

²¹⁰ G. Stanojević, Dalmacija 25

²¹¹ HAD, Prepiska, 18, 123, 3162, dok. 40., 18. IV 1716.

²¹² G. Stanojević, Dalmacija, 25

²¹³ HAD, Acta Turcarum, b 15 – 18 (B IV 15), dok. 15., 2. IV 1715.

susret. Tako su, na primjer, stolačkom kapetanu Ahmedu, na njegovo traženje da mu se okopaju vinogradi, istog dana poslali radnu snagu.²¹⁴

To je, međutim, vrijeme u kojem dubrovačke vlasti najviše neprilika imaju od hajduka. Trebinjski kapetan Osman-paša stalno Dubrovčane upozorava da ne dozvoljavaju hajdučkim četama da preko njihove države dolaze na teritoriju Bosanskog ejaleta.²¹⁵ Slične zahtjeve im je upućivao i hercegovački sandžakbeg Sulejman-paša.²¹⁶ Zbog ovih upozorenja dubrovačke su vlasti povećale broj pograničnih straža koje su imale zadatak da prate kretanje hajdučkih četa i spriječe njihove akcije sa dubrovačkog tla. Pored toga trebalo je da obavještavaju svoju vladu i o svemu što se odnosi na stanje vojnih pokreta na teritoriji Mletačke Republike, o čemu u dubrovačkom arhivu postoje sačuvani brojni dokumenti.

I druga, mletačka strana pokušala je da od Dubrovnika dobiva obavještenja šta se dešava na teritoriji ejaleta. Mlečanin Antonio Kapelo pisao je Dubrovčaninu Luki Lucovom Puciću da njegovi pretpostavljeni očekuju blagonaklono držanje Republike sv. Vlahu. Iz Dubrovnika mu je ubrzo stiglo takvo uvjeravanje.²¹⁷ To znači da je Dubrovačka Republika u prvim ratnim mjesecima pokušavala sa zaraćenim stranama zadržati prijateljske odnose, kako bi na taj način poštedjela svoje podanike i što sigurnije zaštitila svoje interese. Takva politika joj je donosila plodove. Sredinom maja 1715. godine brat hercegovačkog sandžakbega, Mahmut-aga, šalje pismo dubrovačkim vlastima u kome ih upozorava da bez velike potrebe ne šalju svoje podanike na teritorije zaraćenih država, kako se ne bi izložili nenadnim opasnostima.²¹⁸ Za razliku od ovog pisma, ulcinjski dizdar Hasan-aga ih poziva da bez ikakvog straha dođu u taj grad radi otkupa zarobljenika, obećavajući im sigurnost u oba pravca.²¹⁹

I sami su Dubrovčani bili svjesni nesigurnosti puteva u tom kraju pa se zbog toga obraćaju pismom bosanskom namjesniku Mustafa-paši da osigura bezbjednost puteva njihovim ljudima koji nose trogodišnji porez u Carigrad.²²⁰ Na ovakve zahtjeve su ih tjerale realne opasnosti. Naime, u ovo vrijeme turska posada na Carini činila je razne neprilike dubrovačkim podanicima. Sa ovim je bio upoznat i hercegovački sandžakbeg, koji je pisao Mustafa-agi Pajiću, Abdulah-agi Fetahagiću i Memi Čohardaru tražeći od njih da kao zapovjednici ove postaje zabrane svojim ljudima takvo ponašanje prema dubrovačkim podanicima.²²¹ Dubrovčanima su znatne materijalne štete nanosile i hajdučke čete koje su u ponekim slučajevima ljude čak i fizički zlostavljale.²²² Ovakvo ponašanje hajduci su pravdali pred svojim prijateljima time da su dubrovačke vlasti u potpunosti na strani turskih paša iz okolnih mjesta.

Na zahtjev Dubrovčana da im se obezbijedi sigurnost puteva kada kroz Bosanski ejalet bude prolazilo poslanstvo sa porezom za sultana, bosanski namjesnik je odgovorio pozitivno. Već sredinom juna bosanski namjesnik se ob-

²¹⁴ HAD, Prepiska 18 – 183, 3348, dok 85., 4. IV 1715.

²¹⁵ isto, dok. 109, 8. IV 1715.

²¹⁶ HAD, Acta Turcarum, B 26 – 29, dok. 39, 14. V 1715.

²¹⁷ HAD, Prepiska 18 – 183, 3348, dok. 112., 19. V 1715.

²¹⁸ HAD, Acta Turcarum, B 24 – 25, dok. 63b, 22. V 1715.

²¹⁹ isto, B 61, dok. 157, 1. VI 1715.

²²⁰ HAD, Acta Turcarum, B 148, dok. 46., 4. VI 1715.

²²¹ isto, B 27, dok 47, 4. VI 1715.

²²² HAD, Prepiska, 18 – 183., 3348., dok. 158., 8. VI 1715.

rača knezu i vlasteli, tražeći da mu navedu kroz koja će mjesta proći dubrovačko poslanstvo.²²³ Vjerovatno dobivši od Dubrovčana brz odgovor, krajem istog mjeseca bosanski namjesnik šalje naređenje svim vojnim zapovjednicima da paze na sigurnost puteva i ne dozvole da se bilo šta neugodno desi dubrovačkom poslanstvu.²²⁴ Pismo slične sadržine uputio je i hercegovačkom sandžakbegu i trebinjskom kapetanu.²²⁵

Pogranične turske posade su svakodnevnim upadima nanosile štetu dubrovačkim podanicima. To je naišlo na otpor seljana koji su počeli pripreme za pružanje otpora napadačima.²²⁶ I turske vlasti su se slično ponašale prema dubrovačkim trgovcima.²²⁷ Sve je to izazvalo bijes Dubrovčana koji su ne samo počeli pružati pomoć hajdučkim četama, nego su u jednom sukobu i sami ubili jednog sultanovog podanika. Ovo je uznemirilo i Sulejman-pašu, koji je sredinom jula 1716. godine sa svojom pratnjom boravio u Trebinju.²²⁸ Ni sve preduzete mjere nisu mogle spriječiti sukobe dubrovačkih i pograničnih sultanovih podanika, koji su trajali sve vrijeme rata. O tome postoje sačuvane brojne žalbe obiju strana.²²⁹ Čak je i sultan Ahmed III lično intervenisao u ovim sukobima. U pismu bosanskom namjesniku i drugim uglednijim ličnostima ejaleta sultan zahtijeva da oni natjeraju svoje potčinjene da se prema Dubrovčanima ponašaju kao prema ljudima koji su pod njegovom zaštitom.²³⁰

Pored svakodnevne robne razmjene u poljoprivrednim i drugim proizvodima, već u januaru 1715. godine Dubrovčani se interesuju za nabavku veće količine municije. Zbog toga šalju u Mostar svoje ljude da vide mogu li kupiti 100 oka baruta, te da saznaju po kojoj cijeni se prodaje. Ubrzo su dobili odgovor da se cijena jedne oke kreće između 24 i 26 groša, ali da se zbog novonastale situacije ne može nigdje nabaviti, izuzev u Fojnici gdje se i proizvodi.²³¹

Želeći da Dubrovčanima onemoguće trgovinsku razmjenu sa susjednim Bosanskim ejaletom, Mlečani su im preko Vula Novkovića poručili da ne šalju trgovačke karavane na tu stranu jer im ne garantuju sigurnost.²³² Međutim, uprkos izazovima dviju strana, trgovinska razmjena se, u nešto manjem obimu, ipak odvijala. Sredinom jula 1715. godine Dubrovčani su u hercegovačkom sandžaku nabavili veće količine voska,²³³ a u septembru su od turskog podanika Miloša Vojnovića kupili meso.²³⁴

Početkom januara 1716. godine u dubrovačkim vodama je došlo do sukoba između mletačkog broda koji je plovio iz Herceg Novog i Ulcinjana. U toj borbi mletački brod je potopljen, dok su Ulcinjani imali nekoliko ranjenih ljudi. O svemu tome su dubrovačke vlasti obavijestile vezira Mustafa-pašu²³⁵ i

²²³ HAD, Acta Turcarum, B 14, dok. 12 15. VI 1715.

²²⁴ isto, C 1 - 6, C III, dok 24., 29. VI 1715.

²²⁵ isto, dok 25., 11. VI 1715.

²²⁶ HAD, Prepiska, 18 - 183, 3348, dok. 167, 17. VI 1715.

²²⁷ isto, dok. 187, 2. VII 1715.

²²⁸ isto, dok. 209, 16. VII 1715.

²²⁹ O dubrovačko-turskim sukobima se u HAD-u nalaze brojni dokumenti iz ovog perioda u kojima su brojne žalbe dubrovačkih podanika. Zbog brojnosti dokumenata navodim da se oni nalaze pod signaturom Acta Turcarum i Prepiska 18 stoljeća.

²³⁰ HAD, Acta Turcarum, A VI, dok. 118., 30. III 1715.

²³¹ HAD, Prepiska 18 - 183, 3348, dok 4., 7. I 1716.

²³² isto, dok. 32., 8. II 1716.

²³³ HAD, Acta Turcarum, B 14 (B IV, dok. 15.), 18. VII 1715.

²³⁴ HAD, Prepiska, 18 - 183., 3348., dok. 308., 20. IX 1715.

²³⁵ HAD, Acta Turcarum, B 14 (B IV, dok. 16) 15. I 1716.

hercegovačkog sandžakbega Sulejman-pašu.²³⁶ Početkom marta 1716. godine dubrovačke vlasti preko svog trgovca Petra Marše traže od sandžak-bega hudžet za trgovinu. Upravo je u ovo vrijeme Sulejman-paša boravio u Gabeli, zajedno sa bosanskim namjesnikom, pa se u to mjesto ovaj poslanik i uputio. Sa sobom je nosio poklone u robu u vrijednosti 130 dukata, koje je trebao dati hercegovačkom sandžakbegu, kako bi ga za traženi hudžet udobrovoljio.²³⁷ Iz uputstva koje je Marše dobio vidi se da je, pored ranijih zahtjeva, trebao od sandžakbega tražiti i odgovor kako i na koji način da se vrate stoka i stvari koje su presudom ljubinjskog kadije dobili turski podanici. To pitanje je trebalo postaviti u privatnoj formi.²³⁸ Ovakvi dubrovačko-turski odnosi, čas prisnosti i uvažavanja, čas zategnutosti, bili su karakteristični i u sljedećim mjesecima i godinama, sve dok je trajao rat.

²³⁶ isto, dok. 111., 18. I 1716. (B 26 – 29)

²³⁷ HAD, Ispravke i akti, Prepiska, 18, 171., 3252., dok. 3., 7. III 1716.

²³⁸ HAD, Lettere et commissiones Levante XXV, vol. 70

PETO POGLAVLJE

**ULAZAK AUSTRIJE U RAT NA STRANI
MLETAČKE REPUBLIKE JUNA 1716.
GODINE I DALJE BORBE ZARAĆENIH
DRŽAVA DO JUNA 1718. GODINE**

Izbijanje novog tursko-austrijskog rata bilo je još od ranije samo pitanje vremena. Ni jedna ni druga država nisu bile zadovoljne odlukama Karlovačkog mirovnog ugovora. Austrija je već tada bila nezadovoljna granicama, dok je Porta stalno pred očima imala gubitak ogromnih teritorija.¹ Zbog toga su se obje zemlje još od prvih godina XVIII stoljeća užurbano pripremale kako bi što spremnije dočekale međusobni rat. Naročito su veliku pažnju u priprema- ma obje zemlje poklanjale pograničnim krajevima. I dok su se u prvoj i polo- vinom druge decenije XVIII vijeka duž turske granice podizala brojna utvrđe- nja i popravljale stare i napuštene tvrđave i palanke, dotle je Austrija preduzi- mala mjere u vojnoj pograničnoj reorganizaciji.

Zbog povoljnijeg strateškog položaja, poslije 1699. godine, bečki dvor je pomjerio težište odbrane južnih granica sa Kupe na Unu, dok su Lika i Krba- va od 1712. godine pripojene Karlovačkom generalatu. Sve te izmjene vršene su na novoosvojenoj teritoriji. Tako su 1702. godine na području Slavonije os- novane dvije nove krajine: Posavska i Podunavska.² One su, kao i već postoje- ći Gradački i Varaždinski generalati, još od 1705. godine centralizovane te su se nalazile pod neposrednom jurisdikcijom bečkog Ratnog vijeća.³ Sve pogra- nične snage su podijeljene na: redovnu vojsku (posade) i neplaćene trupe (krajisko stanovništvo). Plaćene posade su organizovane u zastave ili banderi- je, koje su se još od zadnjih decenije XVII stoljeća nazivale kompanije ili če- te. Veće posade su u svom sastavu imale više osnovnih jedinica, zastava i pje- šačkih tjelesnih četa, te njemačkih oklopnih konjanika (arkebuzira), husara (lakah konjanika) i haramija (narodnih pješaka). Prema vojnoj službi, vojnici su se zvali husari, haramije, strijelci i uskoci. Njihovi zapovjednici imaju raz- ne činove, ali ih je najviše bilo u zvanju kapetana i poručnika.

Drugu vrstu vojne organizacije čine neplaćene trupe, poznatije pod ime- nom *narodna vojska*. Prema vojnoj službi dijelile su se na: a) miliciju u staleš- koj službi, b) čardaklije (posade po čardacima), c) emerite (islužene vojnike) i d) prekobrojne (izuzete iz vojne službe). Prema brojnom ustrojstvu jedan je čardak imao 32 vojnika, dok je četu ili kompaniju činilo šest čardaka koji su ukupno brojali 192 vojnika. Najveća vojno-teritorijalna jedinica u pogranič- nim krajevima je generalat, koji broji devet četa sa 1729 vojnika. U banskoj krajini, koja se graničila sa Bosanskim ejaletom, oficirski kadar austrijskih je-

¹ Milan Jevtić, Milivoje Vasiljević, Šabačka tvrđava i postanak grada, Šabac u prošlosti, I, Šabac, 1970, 419, 420.

² Istorija naroda Jugoslavije II, 958, 975.

³ Isto, 974.

dinica imao je iste činove kao i oficirski kadar u unutrašnjosti. Što se tiče narodnih četa, njihovi zapovjednici su u zvanju kapetana, vojvoda (zapovjednik nad 50 ljudi), zastavnika, stražmeštara i desetnika. Plate su zavisile od mjesta službe i čina pa su tako npr. krajiški vojnici, koji su služili van mjesta stanovanja, dobivali dnevno hljeb i dvije forinte, konjanici tri forinte, dok su vojne starješine sa najvišim činovima imale mnogo veće plate. Tako je austrijski general dobijao 4.600 do 5.000, a pukovnik 2.000 do 4.000 forinti. Zbog blizine granice, svaki sedmi stanovnik Krajine aktiviran je u vojnu službu, za razliku od ostalog stanovništva habsburške države, gdje je na 64 podanika uziman svega po jedan. Viši je komandni kadar dobivao platu u novcu, a niži 1/3 u novcu, a 2/3 u vidu zemljišnog posjeda koji je obrađivao. Obični su vojnici uglavnom obrađivali zemlju koju su dobivali na korištenje umjesto plata u novcu. Redovna je vojska bila obučena u propisanu uniformu, a narodna vojska je oblačila šta je imala⁴

Neposredna granica između austrijskih i turskih posjeda duž teritorije Bosanskog ejaleta bila je Banska krajina koja je od kraja XVII, pa sve do sredine XVIII vijeka podijeljena na pet manjih oblasti: Kostajničku, Glinsku, Zrinsku, Jasenovačku i Dubičku kapetaniju. Imena kapetanija su nastala po većim mjestima koja su bila sjedište kapetana. To su bile prije svega vojno-organizacione i odbrambene oblasti koje se u odbrani granica oslanjaju na jača utvrđenja i sistem čardaka.⁵

Sa ovako reorganizovanom pograničnom službom i vojnim ustrojem, Austrija sredinom 1716. godine ulazi u novi rat sa Osmanskim Carstvom. Za Habsburšku Monarhiju to nije predstavljalo nikakvo iznenađenje jer je još ranije, uz finansijsko opterećenje i veliki trud, uspjela okupiti oko 120.000 vojnika, što je ujedno predstavljalo i njene najveće oružane snage u dotadašnjim ratovima protiv Porte. U budućim borbama tom vojskom će komandovati njeni najbolji generali: Mersi, Virtemberg, Palfi, Nadaždi, Montenkuoli, Štaremberg, Lefelholz, Hajster i drugi. Svima njima zapovijedao je već ranije proslavljeni vojskovođa, princ Eugen Savojski.⁶ Austrijskoj vojsci su kao pojačanje došle i istaknutije ličnosti iz nekih evropskih zemalja, među kojima je najugledniji bio mladi portugalski vladar Emanuel. Virtemberg šalje svoja dva mlada brata Aleksandra i Frederika; iz Francuske su stigli princ Konde, Domba i Karlo, koji je bio pod zaštitom orleanskog regenta; Bavarska šalje Karla Alberta i Ferdinanda; Loren princa od Ponsa. Sve navedene ličnosti sa manjim odredima predstavljale su simbolično prisustvo i pojačanje u austrijskoj vojsci. Glavninu snaga činili su skoro svi magnati Carstva, od Koruške do granica prema Poljskoj. Bečkom dvoru je veoma važnu pomoć pružio i papa Klement XI, koji je svojim zlatnicima doprinio poboljšanju ukupne vojne opremljenosti. Što se tiče pomorske flote, uz već postojeće austrijske i mletačke brodove, pomoć Beču su pružile malteške, toskanske i španske galere.⁷

⁴ Isto, 975; Vojna enciklopedija 10, 613, 614, 615; Fr. Vaniček, Istorija vojničke krajine ili istorija vascelog srpskog naroda sa ove i one strane Dunava, Save, Une, Vrbasa, tako i Primorja (od 1538. do 1833. – 335 godina), s njemačkog preveo Justin Milan Šimić, prva knjiga, Novi Sad, 1880, 97 (dalje: F. Vaniček, Istorija vojničke krajine); Vojin S. Dabić, Banska krajina 1688 – 1751, prilog istoriji srpskog i hrvatskog naroda i krajiškog uređenja u Baniji, Beograd-Zagreb, 1984, 99, 135 – 138, 147/8 (dalje: V. Dabić, Banska krajina).

⁵ V. Dabić, Banska krajina, 38.

⁶ D. Pavlović, Požarevački mir, 40/1.

⁷ A. Bernardy, L' ultima guerra, 40.

Prema već ranije napravljenom austrijskom ratnom planu, u početnom dijelu glavnina austrijskih kopnenih trupa trebalo je da djeluje na području Beogradskog pašaluka i da što prije zauzme Banat koji se još nalazio pod sultanovom vlašću. Pošto osvoje teritoriju navedenog pašaluka, carske su trupe imale zadatak da se ozbiljnije pozabave Bosanskim ejaletom.⁸ To je i bio razlog što se u prvim ratnim mjesecima austrijska vojska manje angažuje u pravcu Bosne. Prvih dana juna 1716. godine austrijske su trupe raspoređene na granicama osmanske države. Njihov zapovjednik u Posavskoj krajini bio je pukovnik Petraš. On je komandovao krajiškom vojskom na cijelom području između Rače i rijeke Zrmanje. Od Kupe do Une vojnici varaždinskog generalata i banski krajišnici bili su pod komandom bana grofa Ivana Draškovića. Glavni logor im je bio kod Kostajnice. Gornjokarlovčanima je komandovao grof Robata, a sjedište mu je bilo kod Vojnića. U ovakvom rasporedu lijevo krilo je povjereno senjskom nadkapetanu baronu Tojfenbahu. On je komandovao primorskim i ličkim krajišnicima.⁹ Od svih navedenih ličnosti, najveće zvanje i ulogu imao je ban Ivan Drašković. Pod njegovom neposrednom komandom je bila cijela banska krajina. Na ovaj je položaj imenovan već prvih dana rata, tačnije 30. juna 1716. godine.¹⁰

I u novoosvojenoj Lici i Krbavi, kao pograničnim krajevima sa Bosanskim ejaletom, austrijske su vlasti još znatno prije izbijanja rata budno motrile koga će postaviti za zapovjednike mjesnih posada. Zbog zasluga oko osvajanja Like i Krbave, car je imenovao za zapovjednika protu Marka Mesića. Dobivši upravu nad ovim krajevima, već prvih godina iza Karlovačkog mira, proto Mesić se postarao da ih što više naseli. Novi doseljenici su bili uglavnom izbjeglice iz osmanske države. Pored njih zatečeno stanovništvo je odmah vojnički organizovano, a one muslimanske porodice koje su i poslije 1699. godine ostale na svojim posjedima, koji su pripali caru, natjerao je da pređu na hrišćanstvo. Sve one koji se nisu pokrstili, protjerao je na teritoriju koja je i dalje bila pod sultanovom vlašću, a neke upornije dao je i pogubiti. Takvo ponašanje, ne samo prote Mesića, nego i njegovih zapovjednika, te velika poreska opterećenja i pokušaj ukmećivanja Krajišnika, doveli su 1711. godine do pobune u tom kraju. Zbog toga su austrijske vlasti sljedeće godine to područje ustupile vojnoj upravi.¹¹ Već u avgustu 1712. godine u Liki su za zapovjednike posada imenovani kapetani: u Novom Ivan Sdurna, u Ribniku Pavle Mudrović, u Belaju Georgius Portuer, u Prusiću Ivan Mesić, u Vrbacu Ivan Rukavina, u Lovincu Stojan Kovačević, u Gradašcu Miko Moksičević i u Zvonigradu sa svim manjim posadama na tom području Vukola Novaković. Imenovanje se istovremeno vrši i u Krbavi: u Udbini Jovan Mesić, u Podlapcu Georgius Holjevac i u Buniću sa okolnim manjim posadama Dobrivoje Knežević.¹²

I na drugoj, osmanskoj strani preduzimane su potrebne mjere za što spremniji doček rata. Kao najisturenija osmanska provincija, Bosanski ejalet

⁸ Gustav Bodestein, *Povijest naselja u Posavini god. 1718–1739*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, XIX 1907, 575 (dalje: G. Bodestein, *Povijest naselja*).

⁹ F. Vaniček, *Istorija vojničke krajine*, 256.

¹⁰ Josip Buturac, Ranko Sučić i Vesna Spjat, *Zaključci hrvatskog Sabora, svezak III 1714–1735*, Državni arhiv NR Hrvatske, Zagreb, 1961, dok. VII, 47 (dalje: *Zaključci hrvatskog Sabora*).

¹¹ F. Vaniček, *Istorija vojničke krajine*, 110, 111, 115.

¹² Radoslav Lopašić, *Spomenici hrvatske krajine, XXX od godine 1693. do 1780*, u dodatku od gl. 1531. do 1730, knj. III, Zagreb, 1889, 282/3 (dalje: R. Lopašić, *Spomenici*).

se već u tadašnjim narodnim pjesmama naziva sorguč-perjanica.¹³ Koliku je stratešku važnost imala ova provincija znale su, ne samo vodeće ličnosti Carstva nego i narod, koji je to lijepo opjevao u stihovima:

»Ne daj, care, Bosne kraljevima.
Jer kad pustiš Bosnu na čenaru,
Ne će, vele vakta prolaziti,
Otić' će ti i Urumenlija –
To su ključ i od Stambola tvoga.
Ko ti uzme svu Urumenliju,
Uzeće ti Stambol Carigrada,
Ti ćeš prtljat Meki i Medini.«¹⁴

Vjerovatno u navedenim stihovima ima i pretjerivanja, ali se u njima krije mnogo istine o značaju i ulozi Bosanskog ejaleta za cijelo Carstvo.

Kao i u drugim pograničnim krajevima, i u ovoj provinciji su još od prvih godina XVIII vijeka velike tvrđave dobile zapaženiju ulogu, jer je osmanska država iz ofanzivnih akcija prešla u defanzivu. Zahvaljujući koncentraciji velikih vojnih snaga po većim tvrđavama, odbijanje neprijateljskih napada postalo je uspješnije.¹⁵ Na novi način ratovanja uticalo je i osjetno slabljenje timarskog sistema i rastrojani janjičarski odžak. Ova, nekada dva glavna stuba Carstva, bečkim ratom su bila veoma uzdrmana. Sve se to, mada u nešto blažem obliku, osjetilo i u Bosanskom ejaletu. Zbog neposredne opasnosti muslimansko se stanovništvo, bez obzira na klasnu pripadnost, još od 1699. godine čvršće zbija, a među stanovništvom jača i svijest o njegovoj vojnoj važnosti. To doprinosi da muslimani, uz velike lične i materijalne žrtve što ih podnose i učestvovanjem u mnogobrojnim borbama, ne samo na granicama ejaleta nego i na drugim ratištima Carstva, sve to lakše podnose, nego što je to bilo u drugim situacijama.¹⁶ Braneći granice Carstva, oni brane ne samo sultanov suverenitet, nego i sebe i svoje posjede. Na žilaviji otpor neprijateljskim vojskama, koje su u ovom i u drugim ratovima XVIII vijeka prodirale u Bosnu, tjeralo ga je i saznanje da će time izgubiti ne samo ličnu imovinu, nego da će doživjeti sudbinu svojih istovjernika, koji su poslije bečkog rata došli pod vlast austrijskog cara.

Kada je krajem 1714. godine izbio tursko-mletački rat, u Carigradu su se počeli praviti planovi za što uspješnije suprotstavljanje neprijatelju. Posebna se pažnja posvetila suprotstavljanju austrijskoj vojsci na teritoriji Bosanskog ejaleta. Prema jednom od tih planova, glavno mjesto cjelokupne vojske u ovoj provinciji trebalo bi da bude Sarajevo. Odatle bi vojne jedinice, prema potrebi, bile prebačene u Travnik, Glamoč i Livno. Razervne trupe bile bi stacionirane u (Bosanskom) Novom, Bihaću, Banjaluci i Zvorniku, a i sva druga utvrđena mjesta duž Save dobila bi vojna pojačanja. Pogotovo se to odnosilo na

¹³ Abdulah Škaljić, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo, 1966, 570 (dalje: A. Škaljić, Turcizmi).

¹⁴ Kosta Hörman, Narodne pjesme muslimana u BiH, I., Sarajevo, 1933, 94 (dalje: K. Hörman, Narodne pjesme).

¹⁵ Radmila Tričković, Spisak muhafiza Beograda od 1690. do 1789. godine, Istorijski časopis, knj. XVIII, Beograd, 1971, 298. (dalje: R. Tričković, Spisak muhafiza).

¹⁶ A. Sućeska, Ajani, 181.

Bosansku Gradišku, Derventu i Kobaš. Upravo iz tih mjesta veće turske snage bi prešle granicu i napale austrijska utvrđenja, koja su po svom značaju i vojnoj sposobnosti daleko zaostajala. Austrijske tvrđave, koje su se nalazile prema bosanskoj strani kao što su npr. Slavonski Brod i Gradiška bile su male i nedovoljno utvrđene. Tih mjeseci Rača se tek dograđivala, a na Babinoj gredi su postavljani bedemi. Zapovjednik tog dijela krajišta, baron Petraš, namjeravao je preći u ofanzivnije akcije računajući na pomoć hrišćanskog stanovništva sa sultanove teritorije. U toj zamisli omelo ga je naređenje princa Savojskog da se do daljnjeg drži defanzivne taktike.¹⁷

Od majora Jakova Šapića dubrovačka vlada je iz Carigrada dobila obavještenje da veliki vezir sa glavninom vojske namjerava doći u Dalmaciju, te da će pravac njegovog napredovanja biti prema Zadru. Istovremeno bi se, po tom planu, skadarski sandžakbeg sa četama spustio u Boku kotorsku i napao mletačka utvrđenja u tom kraju. Na drugoj strani ratišta, osmanska flota bi trebalo da opkoli i napadne Krk.¹⁸ Tako ambicioznim planovima, Porta je vjerovatno željela da u jednom munjevitom ratu, kao što je to već uspjela na Peloponezu, i u Dalmaciji stekne odlučujuću prednost, te da tako natjera Veneciju na potpisivanje mirovnog ugovora. Tek tada bi sultanova vojska okrenula svoje oružje prema Austriji koju bi, slično kao Rusiju i Veneciju dovela u nezavidan položaj i na taj način joj nametnula takav mirovni ugovor kojim bi se u potpunosti obezvrijedile odluke Karlovačkog mira i uspostavilo onakvo stanje kakvo je bilo do 1683. godine. Ovako ambiciozan plan je u carigradskim vojnim krugovima smatran veoma realnim jer je položaj Mletačke Republike sredinom 1716. godine bio izuzetno težak. Upravo u trenutku kada je Beč sa Venecijom obnovio saveznički ugovor i spremao se da uđe u rat, njemački plaćeniči u duždevoj službi su se pobunili. Teškom su mukom preostale vjerne čete uspjele ugušiti pobunu, ali to je ostavilo dubok trag na nekada veoma moćnoj pomorskoj sili.

Zadnjih dana maja i prvih dana juna 1716. godine, radi boljeg uvida u vojnu sposobnost ejaleta, bosanski namjesnik je došao u Livno, odakle je očekivao pomoć u većim količinama municije koja je bila smještena u Livnu, Kupresu i Banjoj Luci. Sa dovoljnim količinama municije i naoružanja, pružila mu se povoljna prilika da upadne na mletačke dalmatinske posjede odakle je, po duždevom naređenju, preko 2.000 redovnih vojnika bilo povučeno i radi odbrane poslato u pravcu Krfa. Tim potezom Mlečani su u dobroj mjeri oslabili vlastitu odbrambenu moć na ovom dijelu fronta, što je pružalo povoljnu priliku turskim četama da osvoje primorska mletačka utvrđenja. Zbog toga je vezir i boravio u Livnu. Međutim, pored dovoljno oružja i municije, on nije imao i dovoljno vojske, na što su računali Mlečani kada su svoje trupe prebacivali na Krk, pa zbog toga sa turske strane nije ni bilo većih ofanzivnih akcija.¹⁹

O turskim planovima da napadnu Krk, pisao je i Luka Kiriko u Dubrovnik. Prema vijestima s početka juna 1716. godine, Ahmed III izdao je naređenje da vodenim i kopnenim putem osmanski vojnici istovremeno napadnu mletačke

¹⁷ G. Bodestein, *Povijest naselja*, 576.

¹⁸ HAD, *Prepiska 18-184/I.*, 3349, fasc. I, dok. 179; 9. V 1716.

¹⁹ G. Stanojević, *Dalmacija*, 25.

posjede na Krfu i u Dalmaciji. Po njegovom izvještaju, pomorska armada upravo je bila pošla na Krf.²⁰

U međuvremenu su pokreti grupa princa Savojskog natjerali Portu da na brzinu izmijeni dotadašnje vojne planove. Umjesto u Dalmaciju, veliki vezir je sa vojskom preko teritorije Beogradskog pašaluka pošao u susret carskim trupama, koje su bile stacionirane preko Save. Na tako brzu izmjenu uticale su i vijesti da je Dunavom zagospodarila austrijska riječna flota. Za razliku od kopnene vojske, pomorska armada već 24. juna zaobilazi Krf i Epirski kanal. Nakon jednog manjeg sukoba sa turskih lađa se iskrvalo 30.000 vojnika i 36 topova. Odmah po iskrcavanju otpočela je borba.²¹

O svim navedenim planovima na vrijeme su bile obaviještene i uglednije ličnosti Bosanskog ejaleta. U pismu uglednijim Sarajlijama iz Carigrada je javljeno da je do izbijanja novog tursko-austrijskog rata došlo željom Beča. Kao povod navodi se da Karlo VI nije bio protiv turskog osvajanja Moreje, nego su mu smetali Portini planovi i želje da se osvoji Krf, te da veliki vezir sa većim kopnenim snagama dođe u Dalmaciju. Osvajanje primorskih dalmatinskih tvrđava i eventualno Zadra, ugrozilo bi sigurnost habzburške granice na toj strani. O tome je bečki car lično pisao sultanu, naglašavajući da će ako se ne odustane od tog plana, biti prisiljen zaratiti sa osmanskom državom. Zbog toga je Porta bila prinuđena da odgovori bečkom dvoru da Carstvo »hocie da idde s uoiskom i na Krf, i na sadar, a akko Imperatur ima scto dachiega on docekat«. U narednom dijelu pisma sarajevskim se prvacima savjetuje da budu spremni za rat s austrijskom državom, te da se na vrijeme pripreme za odbranu sa te strane. Sadržaj tog pisma doznala su i trojica Dubrovčana koji su boravili u Sarajevu. Kao i uvijek, sve što su saznali i o čemu se pričalo, dubrovački trgovci su obavještavali svoju vladu. Pored navođenja sadržaja pisma upućenog Sarajlijama, svojoj su vladi javili da je na teritoriji cijelog Bosanskog ejaleta izvršena opšta vojna mobilizacija. Međutim, zbog nesposobnosti i svireposti namjesnika Jusuf-paše, preduzete mjere nisu dale očekivane rezultate. Dubrovčani su saznali da je mobilizacija vršena i u Skoplju i na Kosovu, dok je kod Niša bilo 800 kamila natovarenih municijom. Mobilisana vojska iz drugih sandžaka i municija očekivani su u Bosanskom ejaletu, pa je zbog toga stanovništvo ovog ejaleta, prema ranije dobivenom naređenju, očistilo i proširilo puteve prema Dalmaciji, kojima bi imala proći vojska pod komandom velikog vezira. Radi bolje prohodnosti su čak i neki klanci proširivani. Pošto je rat sa bečkim dvorom i zvanično objavljen, počele su se pronositi vijesti da je carska vojska napala i zapalila Gradišku, kao i nekoliko manjih brodova, te da je u prvim borbama zaplijenila i 700 konja. Sve te vijesti bosanski je namjesnik službeno demantovao. Protivurječne vijesti zbunjuju i Dubrovčane, koji zbog toga iznose samo ono što su čuli, ne dajući tim vijestima nikakav vlastiti komentar.²² Na osnovu drugih izvještaja, pismo dubrovačkih trgovaca bilo je skoro u potpunosti tačno. Zbog surovosti i zloupotrebe vlasti vezir Jusuf-paša je pogubljen u Livnu. Na njegovo mjesto imenovan je Ibrahim-paša, bivši čehaja Numan-paše Čuprilića. Novom namjesniku je početkom juna 1716. godine iz Carigrada stiglo naređenje da sa svim raspoloživim snagama Bosanskog ejaleta bude u stanju najviše vojne pripravnosti, te da posebnu

²⁰ HAD, Prepiska 18 123. 3162, dok. 41, 42; 3. V 1716.

²¹ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 40/1.

²² HAD, Prepiska 18-184/1., 3349., fasc. I, dok. 219; 7. VI 1716.

pažnju posveti sprečavanju upada carskih trupa. Vezir je upozoren na ratničke sposobnosti stanovništva Bosanskog ejaleta, koje je u dotadašnjim borbama pokazalo veliko požrtvovanje, hrabrost i sposobnost. Na kraju pisma se upozorava da će za sve eventualno nastale propuste lično snositi svu odgovornost.²³

Sa velikom pažnjom Mlečani su pratili novonastalu situaciju. Brojne vijesti iz susjednog Bosanskog ejaleta stizale su im od obavještajaca i prebjeglog stanovništva. Tako su sredinom jula saznali od nekog Dživa, koji je došao iz Livna, da se bosanski namjesnik sa malom pratnjom nalazi u Travniku, da su sakupljene spahije u Kupresu, da je hercegovački sandžakbeg u Mostaru, a da se zbornički sandžakbeg sa svojim spahijama treba pridružiti glavini osmanske vojske koja ide u pravcu Ugarske. On je javio i to da u ejaletu vlada oskudica u živežnim namirnicama, te da se stanje još više pogoršava od kada su Austrijanci uspjeli zaustaviti mnoge turske lađe na Savi koje su nosile opskrbu »našim Turcima«.²⁴ Informacije slične sadržine, mletačke vlasti su dobile i od bivšeg turskog zarobljenika Petra Marinkovića koji je još 5. juna 1716. godine pred providurom Balbijem izjavio da u Kupresu borave hercegovački i kliški alajbezi. Sa njima je bilo oko 200 konjanika smještenih u 25 šatora. U Vitini kod Ljubuškog sa 300 do 400 vojnika nalazio se i sâm bosanski namjesnik. Što se tiče raspoloženja sultanovih podanika, prema ovim informacijama, oni su preplašeni i boje se nastupajućih događaja. Najviše ih plaši mogućnost da sultan izgubi Beograd.²⁵ Ova zbunjenost i strah bili su posljedica opšteg stanja u kome se nalazilo Carstvo. Porti rat protiv Beča koji je upravo započeo nije odgovarao, jer su se vodeće ličnosti osmanske države plašile da se ne ponovi situacija iz bečkog rata. O tome su Dubrovčani obavijestili i papu Klementa XI, napisavši mu da se u Carigradu misli da je »krivac« za stanje u kome se osmanska država nalazi upravo on, kao duhovni inspirator.²⁶

Sredinom jula 1716. godine mletački doušnik Pavle Božić je pred isljednicima u Klisu izjavio kako se u Bosanskom ejaletu ne nalaze veće osmanske vojne snage. Tih dana pažnja svih zaraćenih strana bila je usmjerena prema Beogradu. Po njegovoj izjavi, mobilisani sejmeni su već raspoređeni u pogranične tvrđave i nalaze se u stanju pune pripravnosti.²⁷ I u Splitu su bili obaviješteni o kretanju osmanske vojske. Prema izvještaju Đuralije Đankovića, spahije stacionirane u Kupresu otišle su u pravcu Vitine kod Ljubuškog, odakle će im biti lakše da prema potrebi intervenišu u pravcu Banjaluke i drugih pograničnih mjesta. Njima se pridružilo i 1.800 spahija, mobilisanih u kadilucima: Livno, Duvno i Glamoč. Ove mjere preduzete su u cilju organizovanja otpora austrijskoj vojsci, koja bi eventualno pokušala poći u pravcu Banjaluke i Sarajeva. U međuvremenu su mletački plaćenici u turskoj pozadini na više mjesta izvodili diverzantske akcije. Pored ostalog, palili su kuće onima za koje se znalo da su neprijatelji Mletačke Republike. Na kraju izvještaja, Đanković

²³ ANU BiH, BBAI, M. d. 54 16 1128/1716. (pisano u defteru od 5. VII do 13. II 1717) f. r.

²⁴ Historijski arhiv u Zadru (dalje: HAZ), Proveditore Estroardi-° in Dalmazie ed Albania Zorzi Balbi 1716-1718, libro, 84, 27a, b, 28a.

²⁵ Isto, 28b.

²⁶ Marko Jačov, Spisi tajnog vatikanskog arhiva XVI-XVIII veka, SANU, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, II odeljenje, knj. XXII, Beograd, 1983, dok. 182, 203/4 (dalje: M. Jačov, Spisi).

²⁷ HAZ, Proveditore Estroardi-° in Dalmazie ed Albania, Zorzi Balbi 1716-1718, libro 84, str. 29 b, 30 a, b.

navodi da se u ovoj osmanskoj provinciji priča kako je sultanova vojska tih dana osvojila Krf.²⁸ Da su Turci zauzeli Krf, saznaju i Dubrovčani i o tome pišu u Rim. Istovremeno Rim obavještavaju i o tome da po svim mjestima Bosanskog ejaleta idu telali i sakupljenom svijetu govore: »Ko je od prave vjere Mahumetove dodi odiđe da se upiše za soldata, jerbo zaista izgubljeni smo.«²⁹

I dok su se na obje strane širile razne provjerene i neproverjene vijesti, borbe zaraćenih strana su se neprekidno vodile. Pogotovu su bila aktivna hajdučka četovanja. U jednom od brojnih sukoba u Župi kod Dubrovnika, hajdučka četa od 150 ljudi je napala veće osmansko odjeljenje koje je brojalo 200 vojnika. U borbi je ubijen jedan, a dvojica osmanskih vojnika su ranjena.³⁰ Dva dana iza te borbe, knez Miloš Vojnović, garantujući potpunu ličnu sigurnost pozvao je zapovjednike posade na Carini, Mustafa-agu Paića i Sulejman-agu Salvovića, da radi razmjene zarobljenika dođu u Kupare.³¹ Pojačana hajdučija, kao i ulazak Austrije u rat na strani Venecije, uticali su na veću vojnu aktivnost u hercegovačkom sandžaku, o čemu vanredni kotorski providur Sebastijan Vendramin obavještava dužda.³²

Mletačke vlasti su kao i prethodne godine nastojale privući na svoju stranu što više hrišćanskog stanovništva. Tako bi bili u prilici sve sposobne prebjegle muškarce naoružati i iskoristiti za borbu protiv neprijatelja. Međutim, poučeno iz prošlog rata, hrišćansko stanovništvo koje je naseljavalo hercegovački sandžak, ovog je puta bilo daleko opreznije. Na poziv Vule Novkovića i drugih mletačkih saveznika da im se pridruže, popovljanski glavari su još sredinom 1716. godine izjavili da će biti odani sultanu, te da se neće pobuniti protiv njegove vlasti u tim krajevima sve dotle dok lično ne vide da su carske trupe ušle u Bosnu. Njihovu odluku nisu mogla pokolebati ni Novkovićeve uvjerenja da se iz Italije očekuje dolazak velikog broja duždeve vojske u Dalmaciju, te da je Venecija u čvrstom prijateljstvu sa Bečom. To su i bez tih uvjerenja, preko drugih veza, znali i popovljanski glavari. Oni su od svojih prijatelja bili obaviješteni i više od toga. Tako su npr. znali da se dužd obavezao caru da će Venecija o svom trošku na Levantu izdržavati 24.000 vojnika, u Dalmaciji 20.000 i u italijanskim posjedima 8.000. Osim toga u Jadranskom moru će pod njenom zastavom biti četiri ratna broda. No, sve te vijesti nisu ni za trenutak pokolebale Popovljane u čekanju dolaska carskih trupa u te krajeve, da bi se tek onda priključile Veneciji i Austriji.³³ Za razliku od njih, neki dubrovački podanici odlaze Mlečanima i stupaju u njihovu vojnu službu.³⁴ Na ovakvo njihovo držanje uticao je i dolazak manje austrijske čete u taj kraj.³⁵

Upravo je u to vrijeme u Bosni došlo do smjene namjesnika. Očekujući da će doći do saveza Beča i Venecije, Porta je krajem marta 1716. godine poslala Uzun Jusuf-pašu da, bude li trebalo, organizuje što bolju odbranu.³⁶ Međutim, bahato i nasilničko vezirovo ponašanje ogorčilo je cjelokupno stanov-

²⁸ Isto, 31 a, b, 32 a.

²⁹ M. Jačov, Spisi, dok. 183, Dubrovnik, 24. VII 1716., 204–206.

³⁰ HAD, Prepiska 18–184/1., 3346., fasc. I, dok. 229; 11. VI 1716.

³¹ Isto, dok. 241; 13. VI 1716.

³² Arhiv SAN, Beograd, Tomićeva zaostavština, red. br. dok. 2280, sign. 8711/X b – 2, izvještaj, Kotor, 16. VI 1716.

³³ HAD, Prepiska 18–184/1, 3349., fasc. I, dok. 265; 22. VI 1716.

³⁴ Isto, dok. 192; 17. V 1716.

³⁵ Lj. Mihić, Ljubinje, 195.

³⁶ A. Bejtović, Iz Drnišlijina zbornika, 185.

ništvo. Da se zaštite, izabrali su jednu delegaciju koja je otišla u Carigrad da traži uklanjanje sa položaja i kažnjavanje Jusuf-paše. Zajedničku žalbu ejaleta koja je poslana po izaslanicima, potkrijepile su i kadije svojim izvještajima.³⁷ Vidjevši da je izgubio svaki ugled i autoritet u ejaletu, a bojeći se posljedica, Jusuf-paša je pokušao donekle popraviti svoj položaj u koji je sam sebe doveo, tražeći olakšice na drugoj strani. Smatrao je, naime, da mu je za to najbolje da se prikaže Dubrovčanima kao dobar susjed i kao čovjek kome su iznad svega sultanovi interesi najvažniji. To je istakao u pismu koje je poslao u Dubrovnik.³⁸ Vjerovatno je računao da će o tome Dubrovčani obavijestiti i svog poslanika na Porti, a ovaj to prenijeti značajnijim ličnostima Carstva. Međutim, ovi vezirovi pokušaji već su bili zakasnili jer je upravo tih dana u Travnik došao novi namjesnik, Ibrahim-paša. Neposredno po dolasku, sa Porte je dobio naređenje da konfiskuje svu imovinu svoga prethodnika i preda je državnoj kasi,³⁹ a da zajedno sa dizdarom u Livnu, gdje se nalazio Jusuf-paša, uhapsi bivšeg vezira i tu ga zadrži do suđenja.⁴⁰ Nekoliko dana kasnije livanjski je dizdar dobio naređenje sa Porte da uhapšenog vezira Jusuf-pašu ubije. Smrtnu kaznu, po ovom fermanu, izvršio je krajem jula 1716. godine sam dizdar.⁴¹ Glava ubijenog paše odnešena je velikom veziru Damad Ali-paši u logor kod Petrovaradina gdje je sa glavnom vojskom upravo bio stigao. Tu mu je 3. avgusta i predata, kako bi se i lično uvjerio da je data zapovijed i izvršena.⁴² O svemu ovome saznali su i uvijek dobro obaviješteni Dubrovčani, koji o tome pišu i papi.⁴³ Imenovanje Ibrahim-paše za bosanskog namjesnika nije bilo slučajno. On je još kao čehaja Numan-paše Čuprilića, nepune dvije godine prije toga boravio u Bosanskom ejaletu i, zahvaljujući položaju koji je imao, bio je u prilici da o ovoj provinciji sazna skoro sve što ga je zanimalo. Zahvaljujući tome, mogao je daleko bolje od drugih procijeniti situaciju i preduzeti neophodne mjere za odbranu pašaluka.

Krajem juna i prvih dana jula 1716. godine pokreti glavnina osmanske i austrijske vojske bili su u punom jeku. Još prije nego je iz Jedrena pošao sa glavinom trupa, veliki vezir Damad Ali-paša je poslao naređenje vojnim zapovjednicima Beogradskog pašaluka i Bosanskog ejaleta da zajedničkim snagama napadnu na Posavsku krajinu. Tim vojnim akcijama on je želio olakšati kretanje svojim trupama u pravcu Ugarske. Zbog toga je Ibrahim-paša sredinom jula sa svojim četama upao u Posavsku krajinu, želeći pograničnim austrijskim posadama nanijeti što veće štete. Međutim, u tome nije imao uspjeha. Jednu od njegovih četa kod kobaškog zamka pobijedio je bajraktar Margetić, a drugo veće odjeljenje kod Svinjara uspješno je zaustavio kapetan Belković. Slično je bilo i na drugim mjestima kuda su nadirale turske čete. Tako su ener-

³⁷ S. Bašagić, *Kratka uputa*, 91.

³⁸ HAD, *Acta Turcarum*, B^o, dok. 36; 29. VI 1716.

³⁹ ANU BiH, BBAI, M. d. 54 18/1 1128/1716. (pisano u defteru od 5. VII 1716. do 13. II 1717. godine) f. r.

⁴⁰ Isto, 18/2 1128/1716. f. r.

⁴¹ Isto, 18/3, 1128/1716. f. r.

⁴² A. Bejtović, *Iz Drnišlijina zbornika*, 185; HAD, *Prepiska* 18-184/2, 3349., fasc. II, dok. 51; 4. VIII 1716.

⁴³ M. Jačov, *Spisi*, dok. 185 *Dubrovnik*, 7. VIII 1716., 208/9; J. v. Hammer, *Historija*, 115; A. Bejtović, *Iz Drnišlijina zbornika*, 185; S. Bašagić, *Kratka uputa*, 91; G. Stanojević, *Dalmacija*, 26; ANU BiH, BBAI, M. d. 17/2 1128/1716. (pisano u defteru od 5. VIII 1716. do 13. II 1717) f. r.

gičnom borbom i gornjosavski krajišnici nanijeli poraz manjim odredima kod Dubavca, Orubice, Mlake, Jablanice, Struge i Mačkovca.⁴⁴

I dok su se na tursko-austrijskoj granici vodile borbe manjih razmjera, veliki je vezir sa 60.000 vojnika iz Carigrada krenuo u pravcu Ugarske. Uz put su mu se priključivali sandžakbezi i paše sa svojim četama. Zbog toga se osmanska vojska došavši do Save trostruko uvećala i narasla na oko 200.000 ljudi. Uprkos tako velikom broju vojske, stanje u turskom taboru, kako su Dubrovčani pisali u Rim, karakterisala je uplašenost pred nastupajućim događajima i nesposobnost vojnih zapovjednika za izvođenje akcija većih razmjera.⁴⁵ Istovremeno kada i osmanska, i austrijska je vojska pod komandom princa Eugena Savojskog početkom jula došla kod Futoga. Krajem istog mjeseca postavila je put prema Petrovaradinu. Već 2. avgusta došlo je do susreta dviju zaraćenih strana, kada je jedno veće odjeljenje austrijske konjice od 2.000 ljudi, pod zapovjedništvom feldmaršala Palfija, kod Sremskih Karlovaca naišlo na tursku izvidnicu koja je brojala 20.000 vojnika. Osmanska vojska je odmah stupila u borbu, međutim, brzim bjekstvom u pravcu Petrovaradinske tvrđave austrijske čete su izbjegle teži poraz. Tri dana kasnije, tj. 5. avgusta su se sukobile zaraćene vojske kod Petrovaradinske tvrđave. Bitka je počela u ranim časovima, a razvoj na ratištu je vojnim zapovjednicima obiju strana nametao trenutne odluke. I dok je desna strana carskih trupa uzmicala pred turskim napadima, njeno lijevo krilo uspješnije se borilo. Vidjevši da je poremećen vojni red u osmanskoj vojsci, princ Savojski je sa nekoliko hiljada najboljih vojnika, koji su se do tada nalazili u rezervi, upao u turski tabor i u potpunosti razbio neprijateljske čete. To je u tursku vojsku unijelo opštu pometnju, tako da su se sultanovi oficiri i vojnici razbježali na sve strane. Najviše ih je bježalo u pravcu Beograda. Samo su mrtvi i teže ranjeni ostali na bojnom polju. Poraz osmanske vojske bio je potpun. Među hiljadama poginulih bio je i Damad Ali-paša, te janjičarski aga.⁴⁶ Austrijska je vojska pored pobjede dobila i bogat plijen. Zarobljena je kasa sa novcem koji je bio namijenjen za isplatu osmanske vojske poslije borbe, te cijela komora sa svim dragocjenostima koje su sa sobom ponijele istaknutije ličnosti.⁴⁷ Izvojevana pobjeda brzo je odjeknula u svim evropskim zemljama. Naročite zasluge pripisane su princu Eugenu Savojskom u čiju čast su u Beču organizovane velike svečanosti, na kojima je prisustvovao i sam car Karlo VI. Iz Rima je princu na poklon papa Kliment XI poslao mač i druge dragocjenosti. Slanjem mača, papa je želio naglasiti da je u ruke Savojskog predata vojna zaštita hrišćanskih zemalja koje su se graničile sa osmanskom državom.⁴⁸

I dok se u Beču, Veneciji, Rimu i drugim većim evropskim gradovima slavilo u čast pobjede, dotle je u Carigradu i svim mjestima Carstva vladala potištenost. Umjesto poginulog Damad Ali-paše, sultan je na položaj velikog

⁴⁴ F. Vaniček, *Istorija vojničke krajine*, 257.

⁴⁵ M. Jačov, *Spisi*, dok. 186 Dubrovnik, 29. VIII 1716, 209/10.

⁴⁶ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 41; M. Jačov, *Spisi*, dok. 186, Dubrovnik 29. VIII 1716., 209/10; D. Pavlović, *Požarevački mir*, 41; Fra Nikola Lašvanin, *Ljetopis*, Sarajevo, 1981, 168/9 (dalje: N. Lašvanin, *Ljetopis*); M. Batinić, *Djelovanje Franjevaca*, 28; Ljub. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, knj. II, SKA, *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, Prvo odjeljenje, Beograd, 1903, 40/1; I. Uzunčaršili, *Osmanli tarihi*, 119, 120.

⁴⁷ *Archivium franciscanum historicum Cernik, Protokolum conventus Czernkiensis* 59, str. 37.

⁴⁸ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 42; L. Čuturić, *Franjevci*, 74.

vezira imenovao dotadašnjeg beogradskog namjesnika Halil-pašu. Novi veliki vezir bio je porijeklom iz Elbasana u Albaniji. Većina uglednika je smatrala da na ovom položaju neće ostati ni nekoliko mjeseci. Međutim, prognoze se nisu ostvarile, Halil-paša je na položaju ostao od 22. avgusta 1716. godine, sve do beogradskog poraza sljedeće godine.⁴⁹ Kao što će se ubrzo i pokazati, nisu bile tačne vijesti da je za prvog vezira Carstva imenovan Numan-paša Čuprić, kako se u mnogim mjestima pričalo. Tim neprovjerenim glasinama nasjeli su Dubrovčani koji su obavijestili i papu o njegovom imenovanju.⁵⁰ Prave i provjerene vijesti tek su krajem septembra od Luke Kirika stigle u Dubrovnik. Za velikog vezira ovaj dubrovački poslanik je pisao da nije sposoban za tu službu, tim prije jer »ne zna ni čitati ni pisati«. Za razliku od svojih prethodnika, po prirodi nije bio surov, te je svojim lijepim ophođenjem još ranije postao sultanov »povjerljivi čovjek«.⁵¹

Poraz kod Petrovaradina imao je negativan odjek i kod onog dijela sultanove vojske koja je do tada uspjela osvojiti jedan dio Krfa. Poslije višednevnih borbi i uz velike ljudske i materijalne žrtve, Osmanlije su krajem avgusta napustile ostrvo koje su držali Mlečani. Preostala se vojska ponovo ukrcala na brodove i vratila u mjesta odakle je došla.⁵² I ovaj je neuspjeh još više ohrabrio saveznike koji su na sve strane slavili uspjehe.⁵³

Dalji razvoj događaja, i pored potištenosti, tjerao je Portu da preduzme sve mjere kako bi spriječila daljnje vojne uspjehe austrijske vojske. Očekujući da će jedan dio carskih trupa poći u pravcu Bosanskog ejaleta, te da će prvi udar biti u pravcu Bijeljine, zbornički sandžakbeg Ahmed dobio je naređenje iz Carigrada da što prije i što bolje opremi tu, do tada tako neznatnu palanku, zajedno sa karaulom oko Rače. Skrenuta mu je, također, pažnja da u svom sandžaku ne dozvoli aktivnost hajdučkim četama, te da onemogućiti bježanje podanika na stranu neprijatelja.⁵⁴ Slična naređenja, ali za teritoriju cijelog ejaleta je dobio i bosanski namjesnik Ibrahim-paša.⁵⁵ Posebna pažnja mu je skrenuta za pogranična mjesta. Pošto se nalazila u blizini granice, a nije imala dovoljno jaku posadu, naređeno je da se tvrđava u Tuzli ojača za još 250 pješaka. Njihove plate isplaćivane su iz sredstava zaplijenjene imovine pogubljenog vezira Jusuf-paše.⁵⁶ Za sigurnost odbrane Tuzle koja je u vojnim planovima imala zapaženo mjesto, lično je odgovarao zbornički sandžakbeg Ahmed Fidahić i njegov alajbeg.⁵⁷

Dubrovački podanici Dominiko Betera i Jozo Marković obavijestili su vladu da su u Foči čuli kako po cijelom ejaletu idu »gnegoui gliudi s dinarima sa upisati po Bosni i Herzegouini 2 tisuche seimena i gouore gliudi dachiese pisati biusci dariuam Baksciscia 23 reala i plachani po pet para na dan ulefe«. U izvještaju dalje kažu da vodeće ličnosti ejaleta pokušavaju umanjiti turski

⁴⁹ J. v. Hammer, *Historija*, 117; R. Tričković, *Spisak muhafiza*, 311.

⁵⁰ M. Jačov, *Spisi*, dok. 187 31. VIII 1716., 211/2.

⁵¹ HAD, *Prepiska* 18 123. 3162, dok. 46 24. IX 1716, Constantinopol.

⁵² J. v. Hammer, *Historija*, 118; A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 42 – 46; *Istorija Jugoslavije* II, 783; S. Ljubić, *O odnošajima* 127.

⁵³ HAD, *Prepiska* 18–184/2., 3349., fasc. II, dok. 80 23. VIII 1716.

⁵⁴ ANU BiH, BBAI, M. d. 54 19/2 1128/1717. (pisano u Mühimme defteru od 5. VII 1716. do 13. II 1717.) f. r.

⁵⁵ Isto, M. d. 54 19/4 1128/1716. f. r.

⁵⁶ Isto, M. d. 54 20/1 1128/1716. f. r.

⁵⁷ Isto, Md. 54 20/2, 54 20/3 1128/1716. f. r.

poraz kod Petrovaradina, te da se veoma pažljivo ophode prema hrišćanskom stanovništvu. Na kraju pisma navode, kako su čuli, da je vezir tih dana sa svojom pratnjom otišao put (Bosanskog) Broda, očekujući veći napad austrijske vojske na sjeverne granice ejaleta.⁵⁸

Poteškoće izazvane ratom još su više povećane prirodnim nepogodama. Kako je i hroničar Lašvanin zabilježio u svom Ljetopisu, 13. avgusta je nastupilo osjetno zahlađenje i pao je snijeg. To je uništilo usjeve, a naročito žitarice, što je u narednim mjesecima stvorilo velike poteškoće u ishrani stanovništva i vojske.⁵⁹

Ulazak Austrije u rat protiv Porte unio je još više žestine među zaraćene strane. Poslije petrovaradinske pobjede austrijska je vojska počela na zapadnim i sjevernim granicama Bosne vršiti snažan pritisak, što je olakšavalo položaj Mlečana u Dalmaciji.⁶⁰ Pojačane turske posade u dolini Une, Save i donje Drine očekivale su sa austrijske strane vojne akcije većih razmjera. Zbog toga su, pored dosada navedenih mjesta, u Bihać, Novu Gradišku i Zvornik osmanske vlasti dovele i nova pojačanja, a Derventu i Kobaš su još više utvrdile.⁶¹ Prvobitna zapovijed princa Savojskog o defanzivnoj taktici poslije Petrovaradina se mijenja i dok on zauzima turska utvrđenja u Banatu, istovremeno izdaje nova naređenja zapovjedniku Banske krajine, grofu Ivanu Draškoviću, pukovniku Petrašu i karlovačkom generalu grofu Rabati, da pređu u ofanzivnije akcije.⁶² Na teritoriju ejaleta prvi upada pukovnik Petraš koji sa svojim posavskim krajišnicima napada (Bosanski) Brod, Dubočac i Kobaš. U otvorenoj borbi pobjeđuje 15. avgusta 1716. godine zapovjednika derventske tvrđave Bešlagića, pa sa plijenom od dvije zastave, dva bubnja, 200 oslobođenih hrišćana i 3.000 grla stoke, preko Save odmah se vraća na austrijsku teritoriju. Ohrabren postignutim uspjehom već 20. avgusta ponovo kod Gradiške prelazi Savu i popali nekoliko kuća koje su mu smetale. U borbi zapovjednik Gradiške Hasan-beg, zajedno sa svojim zamjenikom Lutvi-begom, trojicom aga, dva bajraktara, te nekoliko vojnika pogine. Petraševa četa je zarobila i dva topa a potom zauzela Gradišku, koja je smatrana najboljim turskim utvrđenjem na Savi. Prije samog napada, Petraš je poslao četiri manje čete da onemoguće braniocima pomoć sa strane. Prvo odjeljenje pod komandom kapetanâ Isakovića i Ilića je pošlo u pravcu Lijevče polja gdje je napalo veću skupinu osmanskih vojnika skupljenu sa tog područja, došavši do bogatog plijena i zarobivši 112 vojnika i tri zapovjednika.⁶³

Pobjedu nešto manjih razmjera izvojevalo je i drugo odjeljenje. Od zarobljenika su saznali da se veće tursko odjeljenje od 1.000 ljudi, pod komandom banjalučkog kapetana, kreće u pravcu Dubice. Pri povlačenju carevi vojnici su spalili 100 čamaca na obali Save. I treće odjeljenje, koje je pošlo u pravcu Kobaša, oslobađa 100 hrišćana i sa sobom ih vodi preko Save. Slično je uradilo i četvrto odjeljenje. Tek tada je Petraš sa glavninom vojske napao i

⁵⁸ HAD, Prepiska, 18 – 184/2., 3349., fasc. II, dok. 81 23. VIII 1716. Isto, dok. 104 7. IX 1716.

⁵⁹ N. Lašvanin, Ljetopis, 168.

⁶⁰ G. Stanojević, Dalmacija, 26.

⁶¹ Hazim Šabanović, Vojna enciklopedija, 2B-E, Beograd 1959, 23

⁶² M. Batinić, Djelovanje Franjevac, 28.

⁶³ G. Bodestein, Povijest naselja, 576/7; F. Vaniček, Istorija vojničke krajine, 257/8; D. Pavlović, Požarevački mir, 43

zauzeo grad. Zauzimanje Gradiške je prvi veći uspjeh austrijskih četa na bosanskom tlu.^{63a} Istovremeno sa ovim vojnim akcijama pukovnik Petraš priprema se za napad na jedno veće odjeljenje osmanske vojske koja se nalazila kod Banjeluke. Još u toku akcija manjih četa, saznao je da se u blizini Banjeluke ulogorila sultanova vojska sastava 2.000 ljudi. Zato 7. septembra 1716. godine odlučio da ponovo pređe Savu, a već sljedećeg dana poslije podne napada ovaj logor i nanosi poraz neprijateljskoj vojsci.

Istovremeno, dok na jednom dijelu fronta pukovnik Petraš napada pogranična mjesta, iz kostajničkog logora grof Erdedi preduzima sličan vojni pohod u pravcu Novog. Ne osvojivši tvrđavu, sa bogatim plijenom od 2.000 rogate marve, vraća se na polazni položaj.⁶⁴ Zajedno sa ovim akcijama, 20. avgusta polazi i ban Ivan Drašković sa 300 konjanika i istim brojem pješaka u pravcu Dubice. U tom pohodu zauzima utvrđenja u Starom Jasenovcu, Kostajnici i Dubici, a u blizini Novog, kule Drenovačku, Slabinjsku i Karabašićevu.⁶⁵ Njegove čete stižu do Krupe i Starog Majdana. Za postignute vojne uspjehe dobija i javnu pohvalu hrvatskog Sabora.⁶⁶ Zauzimanje ovih mjesta bilo je olakšano povlačenjem posada u unutrašnjost ejaleta još prije dolaska Draškovićevih četa. Ovo je područje i u prethodnom ratu teško stradalo, kada je izginulo naročito mnogo domaćeg stanovništva. Pošto su na napuštene posjede poslije 1699. godine došle izbjegle muslimanske porodice iz Ugarske, one nisu imale ni vremena ni sredstava da za relativno kratko vrijeme podignu veće utvrđenje. To stanovništvo nije bilo ni motivisano, kao starosjedioci na drugim dijelovima fronta, da se čvršće suprotstavi neprijatelju. Braneći granicu, oni su branili svoja rodna mjesta gdje su im i preci rođeni. Prema tome – prvo su branili svoje, pa Portine interese.⁶⁷ Pošto je Dubica osvojena, njeno muslimansko stanovništvo je napušta i naseljava se u blizini Banjeluke.⁶⁸

Na granici Karlovačke krajine, general grof Rabata je početkom avgusta uspješno onemogućio upade turskih četa. Istovremeno senjski nadkapetan baron Tojfenbah organizuje dva veća vojna odreda koji upadaju na teritoriju ejaleta. Prvo odjeljenje, kojim komanduje potpukovnik baron Herberštajn napada Perkoviće, a komandant drugog odreda, kapetan Bonaca, Ostrožac. Oba mjesta su zauzeta i zapaljena sa svom ljetinom. Carevi su vojnici tom prilikom ubili 20, a zarobili devet osmanskih vojnika, te zaplijenili 100 grla krupne i 500 sitne stoke. Sa zarobljenicima i plijenom su se vratili odakle su i došli.⁶⁹ Ovim akcijama završena je prva faza tursko-austrijskog rata na granicama Bosanskog ejaleta. Poslije kratkotrajnog predaha, borbe zaraćenih strana nastavljene su krajem septembra iste godine.

I dok su se tokom avgusta na zapadnim i sjevernim granicama vodile žestoke borbe između većih i manjih odreda austrijske i turske vojske, dotle je na tursko-mletačkoj granici prema Dalmaciji vladala vojna mlitavost. U želji da po ugledu na austrijske saveznike pokažu vojnu sposobnost, Mlečani su na

^{63a} a isto

⁶⁴ F. Vaniček, *Istorija vojničke krajine*, 258.

⁶⁵ V. Dabić, *Banska krajina*, 19; F. Vaniček, *Istorija vojničke krajine*, 259; V. Čorović, *Istorija*, 370/1; H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, 38.

⁶⁶ Zaključci hrvatskog Sabora, 15. IX 1716, 57.

⁶⁷ Hazim Šerić, *Dubica i dubička krajina u prošlosti*, 56, rukopis u ANU BiH Sarajevo, inv. br. 126 (dalje: H. Šerić, *Dubica*).

⁶⁸ H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, 37.

⁶⁹ F. Vaniček, *Istorija vojničke krajine*, 259/260.

ovom dijelu fronta sredinom avgusta 1716. godine, pod komandom generalnog dalmatinskog providura Andela Ema, sakupili 6.000 ljudi i otpočeli ratovanje. Jedna četa ovih Morlaka bez ikakvog otpora je tih dana doprla do Glamocha, ne postigavši nikakav veći vojni uspjeh.⁷⁰ Koliko se iz dokumenata može vidjeti, četovanja nisu Mlečanima donijela nikakvu materijalnu korist. Istovremeno kada i Emo, i Vule Novković je 21. avgusta 1716. godine napao turska utvrđenja u Popovu polju. Hrišćansko stanovništvo se držalo neutralno. Na Novkovićeve pozive da mu se pridruže, popovljanski glavari su mu ponovili raniji odgovor da će to uraditi tek kada u te krajeve dođu carske čete.⁷¹ U međuvremenu su u Bosanski ejalet stizale vijesti o porazima osmanske vojske ne samo protiv Austrije nego i na Krfu protiv Mlečana. Zbog toga je skadarski sandžakbeg odustao od daljeg ugrožavanja Kotora u Boki.⁷² Vjerovatno se bojao da, kada bude trebalo, neće uspješno braniti svoj sandžak. To je olakšalo položaj mletačke vojske na tom dijelu ratišta. Ipak, osmanski zapovjednici ne odustaju od ofanzivnijih akcija na ovom dijelu fronta. U jednoj od akcija napali su Omblu kod Dubrovnika i tamošnjim seljanima bez ikakvog otpora uzeli svu pokretnu imovinu. Putevi su u tom dijelu Hercegovačkog sandžaka bili prohodni i sigurni.⁷³ Ovako stanje nije odgovaralo Mlečanima pa su upravo tih dana poslali vojna pojačanja u (Herceg) Novi. Sa punim lađama vojnika, oružja i municije, te velikim količinama namirnica oko 20. septembra su doplovili i iskrkali se. Plan im je bio napad na Trebinje dok su vremenske prilike bile još povoljne.⁷⁴

Vjerovatno nezadovoljna dotadašnjim radom vezira Ibrahim-paše, Porta je 18. septembra za njegovo mjesto imenovala novog namjesnika Kara Mustafa-pašu.⁷⁵ O smjeni bosanskih namjesnika Dubrovčani su odmah obavijestili papu.⁷⁶ Smatrajući da je sa mletačke strane teritorija ejaleta nedovoljno utvrđena, te da treba preduzeti mjere na njenom jačanju, tokom avgusta i septembra iz Carigrada u Travnik stiže više naredjenja u vezi s tim. I dok se u julu i početkom avgusta 1716. godine požurivala popravka i proširenje Gabele, koju su Mlečani te godine bez borbe napustili, dotle je krajem istog mjeseca promijenjeno mišljenje o njenom vojnom utvrđivanju. To je učinjeno na sugestiju bivšeg bosanskog namjesnika Ahmed-paše i drugih istaknutijih ličnosti, koje su mislile da će planirani radovi, a kasnije i troškovi oko izdržavanja posade, iziskivati daleko više novca nego što će Gabela sa vojnog aspekta učiniti za odbranu tog dijela ejaleta. Zbog toga su i predlagali Porti da se započeti radovi obustave i da tvrđavu slično kao i Mlečani poruše. Naredjenje sa ovakvim sadržajem dobio je u drugoj polovini 1716. godine i hercegovački sandžakbeg.⁷⁷ Nepuni mjesec dana kasnije, Petar Mrše iz Čapljine obavijestio je Dub-

⁷⁰ G. Stanojević, *Dalmacija*, 26; isti, *Jugoslovenske zemlje*, 447.

⁷¹ Lj. Mihić, *Ljubinja*, 196.

⁷² HAD, Prepiska 18 – 184/2., 3349, fasc. II, dok. 104 7. IX 1716; Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/VI a/116, red. br. 1099, izvještaj sa galije u hvarskim vodama, 7. IX 1716.

⁷³ HAD, Prepiska 18 – 184/2., 3349., fasc. II, dok. 115 20. IX 1716.

⁷⁴ Isto, dok. 22 22. IX 1716.

⁷⁵ A. Bejtić, *Iz Drnišlijina zbornika*, 185; S. Bašagić, *Kratka uputa*, 92.

⁷⁶ M. Jačov, *Spisi*, br. dok. 190, Dubrovnik, 30. IX 1716. 218/9.

⁷⁷ ANU BiH, BBAI, M. d. 54 21/2 1128/1716. (pisano u defteru od 5. VIII 1716. do 13. II 1717) f.r.

rovčane da su u Gabeli prekinuti započeti građevinski radovi.⁷⁸ I Anđelo Emo je saznao da je Gabela razrušena i napuštena, a da je posada prešla na službu u Počitelj ponijevši sa sobom preostali građevinski materijal.⁷⁹ Tih dana se i hercegovački sandžakbeg Selim-paša sa svojim četama smjestio u Gacko, »koje se nalazi u sredini sandžaka«, kako bi odatle organizovao uspješniju odbranu ako neprijateljska vojska pokuša prodrijeti na tu stranu.⁸⁰ Iz Carigrada je naređenje sličnog sadržaja dobio i bivši sandžakbeg Sulejman-paša koji je u to vrijeme boravio u ključkoj tvrđavi. Njegov zadatak je bio da prati kretanje mletačkih četa iz pravca Herceg Novog, Risna i Kotora do kraja 1716. godine.⁸¹ Istovremeno je zapovjednik bosanskih džebedžija, Ibrahim, dobio iz Carigrada naređenje da preuzme komandu nad svim bosanskim odredima ovog roda, da se stara za obezbjeđenje municije i njenih skladišta, te da održava red i disciplinu u vojsci.⁸² Ova naređenja nisu slučajno tako često stizala iz Carigrada. Upravo se u ovo vrijeme posada Bihaća žalila na svog vojnog zapovjednika, bivšeg skopskog sandžakbega Abdulah-bega Sejfulahpašića (Sejfulah paša zade) da zapostavlja svoje dužnosti, te da ne uživa nikakav ugled kod potčinjenih zapovjednika i vojnika. Zbog toga Porta piše veziru Mustafa-paši u Travnik da ispita stanje u toj tvrđavi, te da bihačkog zapovjednika, ako se navedene žalbe pokažu tačnim, smijeni i na njegovo mjesto postavi sposobniju ličnost.⁸³ Poslije nekoliko mjeseci Abdulah-beg je premješten na mnogo manju dužnost, na mjesto zapovjednika duvanjske posade. Na tom mjestu zamijenio je Omera Durmišpašića (Durmiš paša zade), koji se od septembra 1716. godine nalazio u ovoj palanci.⁸⁴ Zadatak mu je bio da u tom kraju obezbijedi uspješniju odbranu od upada mletačkih četa.⁸⁵ Za novog bihačkog zapovjednika imenovan je kapetan Mustafa-paša Velagić, sin njenog ranijeg zapovjednika Iđrisa Kapetanovića.⁸⁶ I o Mostaru je Porta vodila računa. Za njegovu bezbjednost je lično odgovarao hercegovački sandžakbeg Selim-paša, koji je po potrebi mogao da dobije i vojna pojačanja, ali je u cilju sigurnije odbrane bio zadužen da mobilizuje muško stanovništvo sposobno za borbu. Ove zapovijedi dobili su i bosanski namjesnik Mustafa-paša i hercegovački alajbeg.⁸⁷

I dok su iz Carigrada veziru i skoro svim pograničnim zapovjednicima svakodnevno stizala naređenja i upute šta da rade, dotle se rat u pograničnim krajevima Bosanskog ejaleta, doduše sa različitim intenzitetom, i dalje nastavljao. Na dônjem toku Save nalazilo se manje utvrđenje Rača, odakle su austrijske čete vršile česte upade prema Šapcu i Lešnici. Tako je Lešnica potpuno razorena. Krajem septembra 1716. godine jedno odjeljenje carske vojske sa ovog područja prodrlo je do Bijeljine. U to vrijeme ovo naselje je manje i sa

⁷⁸ HAD, Prepiska 18 – 184/2., 3349., fasc. II, dok. 107 16. IX 1716.

⁷⁹ HAD, Atti del Provveditore Generale in Dalmazia ed Albania, Angelo Emmo, libro 80, str. 199a.

⁸⁰ ANU BiH, BBAI, M.d. 54 26/2 1128/176. (pisano u defteru od 5. VIII 1716. do 13. II 1717) f.r.

⁸¹ Isto, M.d. 54 27/4 1128/1716., istro, f.r.

⁸² Isto, M.d. 54 29/3 1128/1716., isto, f.r.

⁸³ Isto, M.d. 54 29/5 1128/1716., isto, f.r.

⁸⁴ Isto, M.d. 54 31/1 1128/1716., isto, f.r.

⁸⁵ Isto, M.d. 54 35 i 37/2 1129/1717, isto, f.r.

⁸⁶ Isto, M.d. 54 35 37/3 1129/1717., isto, f.r.

⁸⁷ Isto, M.d. 54 31/1 1128/1716., 54 31/2 1128/1716., isto, f.r.

vojnog aspekta nema neki veći značaj. Zbog toga nema ni vojne tvrđave. Jedino su oko džamije, koja je nosila ime sultana Sulejmana II, i kamene banje u njenoj blizini, bili iskopani šarampoi i palisade. Isto tako, u njenoj blizini su bile i dvije kule, vlasništvo dvojice spahija sa tog područja. Carske čete, pod komandom kapetana Monasterlije, došavši do Bijeljine, pokušale su da je zauзму. Tom prilikom domaće stanovništvo sa malom vojnom posadom pruža žilav otpor. Poslije nevelike borbe, austrijske čete su ovo mjesto zauzele. U toku borbe korišteni su i topovi, pa su teško oštećene džamija i kamena banja, lagumima je jedna od dviju kula djelimično razorena. U naredne 22 godine, Bijeljina je bila pod austrijskom upravom.⁸⁸ Drugo odjeljenje austrijske vojske, pod komandom Rabate, Tajfenbaha i Atemsa u septembru je bezuspješno napalo Bihać. Posada ove značajne tvrđave pokazala je veliku vojnu sposobnost i izdržljivost, te se veoma uspješno odbranila, slično kao i posada Novog protiv bana Draškovića.⁸⁹

Već 25. avgusta 1716. godine carske su čete iz Petrovaradina, ubrzanim maršom preko Sente, stigle do Temišvara, i odmah ga opkolile. Ovu značajnu tursku tvrđavu branio je Mustafa-paša, sa 18.000 vojnika. Borba se vodila po svim vojnim pravilima toga vremena. Na pozive Eugena Savojskog da se predaju, Mustafa-paša je odgovorio da zna položaj u kome se nalazi, ali da mu vojnička čast ne dozvoljava da tako nešto uradi. Tek poslije 49 dana neprekidne opsade, branioci su se sa svojim komandantom predali uz obećanje princa Savojskog da mogu sa svojom pokretnom imovinom poći kuda hoće. Tako je 13. oktobra 1716. godine došlo do konačne predaje Temišvara. Najveći dio osmanskih oficira i vojnika, zajedno sa porodicama, otišao je u pravcu Beograda. Zauzećem ove značajne tvrđave, osvojen je cio Banat, kojiše dotada nalazio pod sultanovom vlašću.⁹⁰

Početkom oktobra 1716. godine, knez iz Slanog Dživo Gučetić je obavijestio dubrovačku vladu da je saznao kako je osmanska posada bez borbe napustila manje vojno utvrđenje Hutovo, ali da nije siguran u istinitost tih vijesti.⁹¹ Istovremeno i Vlahuša Radonjić obavještava vladu da se sva posada Hercega Novog sakupila i misli da pođe prema Trebinju.⁹² O mletačkim pripremama za napad na Trebinje, u Dubrovnik je pisao i konavljanski knez Dživo Menčetić. U tim pripremama spominje se i austrijski general Nostić, koji je sa 12 svojih oficira došao u te krajeve. Zajedno sa njima bilo je i 80 ljudi iz okoline Hercega Novog kojima je zadatak bio da organizuju napad na trebinjsku tvrđavu.⁹³ Vjerovatno ohrabreni razvojem događaja, neki dubrovački podanici ubili su dvojicu sejmena, pa se zbog toga Osman-aga Resulbegović žali vlasteli i traži da mu predaju ubice.⁹⁴

I generalni dalmatinski providur se nalazi u ovim krajevima. Iz Herceg Novog 9. oktobra on lično piše duždu kako bi za Republiku bilo korisno osvo-

⁸⁸ Adem Handžić, Postanak i razvitak Bijeljine u XVI vijeku, POF XII-XIII/1962 - 63, Sarajevo 1965, r 70; g. Bodestein, Povijest naselja, 577; D. Pavlović, Požarevački mir, 43; M. Mujezinović, Islamska epigrafika, 156; H. Kreševljaković, Stari bosanski gradovi, 14; Isti, Banje u Bosni i Hercegovini (1462-1916), Sarajevo, 1952, 117.

⁸⁹ D. Pavlović, Požarevački mir, 43.

⁹⁰ Isto, str. 42; A. Bernardy, L'ultima guerra, 46/7.

⁹¹ HAD, Prepiska 18-184/2., XXX 3349., fasc. II, dok. 150 6. X 1716.

⁹² Isto, dok. 165 7. X 1716.

⁹³ Isto, dok. 154 9. X 1716.

⁹⁴ Isto, dok. 157 9. X 1716.

jiti Trebinje, Klobuk, Nikšić i neka druga mjesta u ovim krajevima. Čak je u tu svrhu napravio i plan napada, koji bi se trebao izvršiti pod komandom generala Nostića, a uz pomoć 2.500 pješaka odabranih od najboljih vojnika redovnih posada, zajedno sa još 4.000 ljudi i potreban broj artiljerijskog oružja, šatora i ostale ratne opreme. Na kraju ističe i važnost svog prisustva u tim krajevima gdje bi dao podstrek za dalje ratovanje plemenima koja su i do tada iskazivala privrženost Veneciji.⁹⁵ Stizanje novih i demantovanje ranijih vijesti, tih dana su bili česta pojava. Tako je npr. knez Dživo Gučetić 11. oktobra pisao vladi da njegove ranije vijesti o napuštanju hutovske tvrđavice nisu tačne, te da se u njoj i dalje nalaze dva bajraka vojnika, a došao im je u posjetu i stolrački kapetan.⁹⁶ Dan kasnije je Vlahuša Radonjić posredstvom Gučetića pisao Dubrovčanima kako se u Herceg Novom i okolini odvija opšta mobilizacija ljudi koji će biti angažovani na osvajanju Trebinja.⁹⁷ Slične vijesti, istom veziru, slao je i Miho Kaznačić. On piše da će se bez borbe zauzeti i tvrđava na Hutovu jer je posadu uhvatila panika.⁹⁸ U međuvremenu Novkovićeви ljudi osvajaju Hutovo u koje se bila vratila ranija posada i u borbi gine šest ljudi, a svega su tri branioca zarobljena, pa je zbog djelimičnog uspjeha izostalo veliko slavlje.⁹⁹ Već 16. oktobra Kaznačić ponovo piše Dživi Gučetiću u Ston da je jedna mletačka četa, iz posade Smrdan, poslata da utvrdi odbranu zauzete tvrđavice, te da 300 hajduka istovremeno namjerava izvršiti opsadu Počitelja. Na drugoj strani, hercegovački Selim-paša namjerava da sa 6.000 vojnika napadne mletačke položaje i preotme hutovsko utvrđenje.¹⁰⁰ Međutim, dubrovačka dokumenta govore da je ovo utvrđenje zauzeto tek 20. oktobra, što znači pet dana kasnije nego što su to raniji izvještaji govorili.¹⁰¹ Nakon zauzimanja, u Hutovu je ostavljena posada od 70 ljudi, dok su ostali pošli u pravcu Popova polja. Na putu su upadali u sela i pljačkali ih, pa su protiv sebe okrenuli ne samo one ljude koji su do tada bili neutralni, nego i prijatelje Mlečana, one koji su se borili protiv susjednih osmanskih paša.¹⁰² Slično su prošla i pogranična dubrovačka sela. Mletačka vojska im je nasilno uzela sve živežne namirnice i hranu za stoku, bez ikakve novčane nadoknade.¹⁰³ Ove vijesti o pljačkama Mlečani su poricali, a Novković je čak prijetio da će doći u ona popovijanska sela koja mu nisu pokazala naklonost i da će ih spaliti.

Neposredno iza austrijskog osvajanja Temišvara iz Carigrada je bosanskom namjesniku Mustafa-paši stiglo naređenje da poveća opreznost na granicama ejaleta. Porta je s pravom ukazivala na opasnost od novih i većih upada carskih četa u pogranična mjesta u trenutku kada je borbena raspoloženje u pobjedničkim redovima bilo na zavidnom nivou.¹⁰⁴

⁹⁵ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/Vla/117, red. br. 1100, izvještaj, Herceg Novi, 9. X 1716.

⁹⁶ HAD, Prepiska 18 - 184/2., 3349., fasc. II, dok. 161 11. X 1716.

⁹⁷ Isto, dok. 165 12. X 1716.

⁹⁸ Isto, dok. 171 14. X 1716.

⁹⁹ Isto, dok. 194 25. X 1716.

¹⁰⁰ Isto, dok. 199 16. X 1716.

¹⁰¹ Isto, dok. 185 21. X 1716.

¹⁰² Isto, dok. 186 24. X 1716.

¹⁰³ Isto, dok. 191 24. X 1716.

¹⁰⁴ ANU BiH, BBAI, M.d. 54 32/1 1128/1716. (pisano u defteru od 5. VIII 1716. do 13. II 1717.) f.r.

Portina predviđanja pokazala su se tačnim. Ratoborni pukovnik Maksimilijan Petraš u novembru 1716. godine ponovo sa svojim četama i šest topova prelazi Savu i upada na teritoriju Bosanskog ejaleta. Pravac njegova kretanja bila je Derventa, značajna osmanska tvrđava na sjeveru koju bez većih poteškoća osvaja. Pošto je bio udaljen od većih vojnih jedinica, plašio se turskog kontranapada, on vojna utvrđenja ruši, a stanovništvo globi. Njegov je upad uplašio vezira i uglednije ličnosti ejaleta jer su mislili da će se prodor austrijskih četa, kao i 1697. godine, nastaviti dolinom Bosne sve do Sarajeva. Međutim, ta strahovanja su se pokazala neosnovanim. Poslije uspješnijeg prodora ograničenih vojnih razmjera, Petraš se sa plijenom vratio na polazne položaje.¹⁰⁵ Dva odjeljenja carskih trupa ponovo su 19. novembra upala u Bosnu, gdje, pod komandom pukovnika Petraša, dan kasnije zauzimaju Odžak i kulu Dobor, čiji se beg bez borbe predao i po dogovoru sa austrijskim oficirima sa 30 članova posade otišao u Gračanicu.¹⁰⁶ I ova dva mjesta su do temelja porušili. Drugo je odjeljenje, pod komandom kapetana Udvarheljija, pošlo u pravcu Doboja koje je branila brojna posada od 1.000 ljudi. Iako tvrđavu nisu zauzeli, uspjeli su popaliti naselje. I susjedno je Kotorsko bez borbe osvojeno i popaljeno. Pet dana kasnije, tj. 24. novembra 1716. godine, oba su se odreda, po već ranijem dogovoru povukla iz osvojenih mjesta, spojila kod (Bosanskog) Broda, te prešla Savu i vratila se u svoja sjedišta.¹⁰⁷ Od ovog pohoda, do tada značajna kula Dobor nikada se vojnički nije oporavila i obnovila. Njenu ulogu, kao i u slučaju (Bosanskog) Broda, koji su carske čete na početku rata zauzele, preuzela je novosagrađena derventska tvrđava.¹⁰⁸ I dok su austrijske čete na ovom dijelu ratišta imale mnogo uspjeha, dotle su čete bana Draškovića i grofa Rabate na zapadnim granicama Bosne, prema Bihaću, bile lošije sreće.¹⁰⁹ Poneseni uspjesima na glavnim ratištima (Petrovaradin i Temišvar) ova su dvojica carskih zapovjednika mislili da će kao što su to već uspjeli princ Savojski i pukovnik Petraš postići veće vojne uspjehe na ovom sektoru, te tako povećati i slavu Carstva i svoj lični ugled. Od povjerljivih ljudi obaviješteni su da će u novembru udružene osmanske čete iz Bile Stine i Krupe upasti na teritoriju banske krajine. Prije toga su dobro opskrbili komoru žitom i sijenom. Kada su to čuli, Drašković i Rabata odluče da onemoguće te planove. Već 27. novembra pošalje grof Ivan Drašković u pravcu Krupe i Bile Stine kostajničkog kapetana Matačića i zrinskog kapetana Paraminskog, sa jednim brojem ljudi, koji noću upadnu u te krajeve. Već sutradan osvajaju Bilu Stinu, te potuku 40 branilaca. Tom su prilikom zapalili i 500 plastova sijena. Isto toliko sijena je zapaljeno i u Starom Majdanu, dokle su doprle ove čete. Pošto nisu raspolagali većim brojem ljudi i dovoljnim količinama municije, bili su prisiljeni da se povuku. Tom prilikom spale i žito, a sa sobom povedu zaplijenjenju stoku. Za razliku od Bile Stine i Starog Majdana, Krupa se uspješno odbranila. Posada je na vrijeme prenijela ljetinu u utvrđenje i tako je sačuvala.

¹⁰⁵ G. Bodestein, *Povijest naselja*, 577; D. Joksimović, *Derventa*, 444.

¹⁰⁶ OIS, *Sidžil tešanjskog kadije*, br. sidž. 21, 5/1.

¹⁰⁷ G. Bodestein, *Povijest naselja*, 577; D. Joksimović, *Doboj*, 577; V. Batinić, *Djelovanje Franjevac*, 28; D. Pavlović, *Požarevački mir*, 43.

¹⁰⁸ Milenko S. Filipović, *Modriča nekad i sad*, Geografsko društvo NR Bosne i Hercegovine, *Posebna izdanja*, knj. I, Sarajevo, 1959, 35; H Kreševljaković, *Saobraćaj u dolini rijeke Bosne*, 142.

¹⁰⁹ G. Bodestein, *Povijest naselja*, 578.

Ne osvojivši je, banske čete su se vratile u svoje logore.¹¹⁰ U decembru je grof Erdedi pokušao u ovim krajevima još nešto učiniti, ali bez uspjeha. Tako je krajem 1716. godine na ovom dijelu ratišta austrijska vojska uspjela zagospodariti na donjoj Uni i Savi, čime je široki pojas bosanskog tla došao već u prvoj ratnoj godini pod carevu vlast.¹¹¹

U prvim zimskim danima su na austrijsko-turskom frontu prekinuta ratovanja. Vojska princa Savojskog je krajem 1716. godine brojala 73.000 pješaka, 26.000 konjanika, 15.700 dragomana, 10.000 husara, 6.000 Srba i 3.500 Hrvata krajišnika, što je sve ukupno 134.200 ljudi pod oružjem.¹¹² To znači da je carska vojna sila u proteklih šest mjeseci ratovanja povećana za još 30.000 ljudi, uprkos jednom broju poginulih i teško ranjenih vojnika. Krajem iste godine Dubrovčani su obavijestili papu Klimenta XI da se na teritoriji osmanske države govori kako sultan Ahmed III želi sa bečkim carem sklopiti mir, jer je »čitava turska moć pala između Karlovca i Petrovaradina«.¹¹³ Međutim, kako će i naredni događaji pokazati, ovo su bile neprovjerene i preuranjene glasine, koje će tek godinu dana kasnije imati osnove.

I dok je austrijska vojska, odnosno njeni krajiški zapovjednici, ratovali na sjevernim i zapadnim granicama Bosanskog ejaleta, dotle su Mlečani tokom posljednja dva mjeseca 1716. godine imali više borbi duž mletačko-turske granice u hercegovačkom sandžaku. Poslije kratkog mira, duž ove granice, od sredine oktobra do sredine decembra 1716. godine, ponovo su oživjeli obostrani sukobi. Dubrovčani su od svog kancelara iz Cavtata, Paula Vinčenca, saznali da je u ove krajeve došao generalni providur Emo da prikupi 1.000 ljudi i da napadne sela u Popovu polju i Trebinje.¹¹⁴ Istovremeno i Osmanlije su sakupile veće vojno odjeljenje koje je trebalo poći u pravcu Zubaca.¹¹⁵

Izgleda da pokreti osmanskih četa nisu zaplašili Mlečane i hajduke. Kad su se 23. novembra kod franjevačkog samostana u Ombli počeli iskrcavati mletački vojnici, hajduci su sa manjim četama opkolili Carinu. Ovo značajno mjesto na tursko-dubrovačkoj granici predalo se istog dana.¹¹⁶ Tom prilikom se 89 članova posade predalo generalu Nostiću, a ne hajducima i Mlečanima koji su učestvovali u napadu. Svi zarobljeni su bez oružja dovedeni u mletačku Omblu, a u samoj Carini su ostali plaćeni vojnici.¹¹⁷ Mletačka vojna taktika u trebinjskom kraju bila je da se zauzmu svi okolni meterizi, pa tek onda da se sa većim snagama napadne najveće vojno, banvirsko utvrđenje. Na ovakav postupak Mlečane su tjerale objektivne okolnosti. Još u početku rata, Osman-aga Resulbegović je oko Trebinja osnovao više meteriza u kojima je smjestio posade sa po 30 do 50 ljudi. Tih meteriza je bilo svuda: u Humu, na Zupcima, u Gomiljanima, na Drijenu, Bijelom Dolu (današnji Hum), u Lugu, na Carini više Brgata i u mnogim drugim mjestima. Često je u sastavu posade bilo i domaćeg hrišćanskog stanovništva. Čak je i među komandnim kadrom bilo domaćeg hrišćanskog stanovništva kao npr. zapovjednik meteriza u Obirču, knez

¹¹⁰ R. Lopašić, Bihac i Bihačka Krajina, 177; F. Vaniček, Istorija vojničke krajine, 259; V. Batinić, Djelovanje Franjevaca, 28/9.

¹¹¹ G. Bodestein, Povijest naselja, 578.

¹¹² D. Pavlović, Požarevački mir, 42.

¹¹³ M. Jačov, Spisi, dok. 192, Dubrovnik, 17. XII 1716. 221-223.

¹¹⁴ HAD, Prepiska 18-184/2., 3349., fasc. II, dok. 226 21. XI 1716.

¹¹⁵ Isto, dok. 224 22. XI 1716.

¹¹⁶ Isto, dok. 230 24. XI 1716.

¹¹⁷ Isto, dok. 238 25. XI 1716.

Duko.¹¹⁸ Zbog toga su, istog dana kada su zauzeli Carinu, hajdučke čete osvojile i druge susjedne meterize u blizini Trebinja. Među zauzetima su bile: Obirač, Drijen, Vandžiš, a dan kasnije i Bijeli Do (Hum).¹¹⁹ Druge hajdučke čete od 1.500 ljudi istovremeno su opkolile Trebinje. Poslije osvajanja Carine, njima se trebalo pridružiti još 1.100 hajduka sa dva topa austrijskog generala Nostića, koji će, kako je u Dubrovnik pisao Nikola Sorkočević, knez iz Župe, udruženim snagama pokušati osvojiti najznačajniju osmansku tvrđavu u ovom dijelu hercegovačkog sandžaka.¹²⁰ I Dživo Menčetić je Dubrovčanima slao slične informacije spominjući da se pod komandom generala Nostića nalazi 4000 ljudi.¹²¹ Vjerovatno se i ovog puta radilo o preuveličanom broju hajduka sakupljenih kod Trebinja. To nam potvrđuju i kasniji izvještaji Nikole Sorkočevića, koji 27. novembra piše svojim pretpostavljenima u Dubrovnik da je dan ranije iz trebinjske tvrđave posada iznenada izletjela van zidina i u kontr napadu se oslobodila hajdučke opsade. Tom se prilikom 500 hajduka moralo povući sve do Zubaca. Na to ih je natjeralo i 200 konjanika koje je Sulejman-paša poslao kao pomoć braniocima. Preostalih 3.000 ljudi, ne izvršava veći prodor prema Trebinju,¹²² jer su čuli da je i Sulejman-paša sa 500 ljudi, već stigao u banvirsku tvrđavu.¹²³ O navedenim hajdučkim akcijama obaviješten je i Rim.¹²⁴ Anđelo Emo je duždu i Senatu napisao izvještaj u kome je posebno istakao značaj zauzimanja Carine,¹²⁵ preko koje se odvijala glavna dutorovačka trgovina sa Bosanskim ejaletom. Ovim osvajanjem meteriza, Mlečani su kopnenim putem spojili svoje posjede iz Dalmacije sa teritorijom u Boki kotorskoj. Istovremeno su, kao i u prošlom ratu, sa svih strana opkolili Dubrovačku Republiku i tako, u odnosu na svog starog konkurenta, došli u daleko povoljniju poziciju.¹²⁶

O svim ovim događajima, pored osmanskih paša, velikog vezira su obavještavali i Dubrovčani. U pismu s kraja 1716. godine, pored navođenja zauzetih sela u blizini njihove teritorije, dubrovačka vlastela mu piše o neprilikama kojima je izložena zbog čestih upada hajdučkih četa koje im pričinjavaju velike štete. Na kraju pisma ističu želju da se stanje uz pomoć Carstva promijeni na bolje.¹²⁷ Istovremeno kada su pisali velikom veziru, Dubrovčani su se drugim pismom obratili i Anđelu Emu, tražeći da i poslije mletačkog zauzimanja Carine nastave trgovinu sa zaleđem na teritoriji Bosanskog ejaleta. Ovoj molbi Emo je udovoljio, s tim što im je zabranio prodaju soli.¹²⁸ Tim uskraćivanjem lišio ih je velikog prihoda, jer su dubrovački trgovci u ovom ejaletu imali monopol na prodaju soli.

¹¹⁸ Hamdija Hajdarhodžić, Trebinje i ostala Hercegovina za vrijeme tzv. drugog morejskog rata, »Naše more«, god. XII, br. 3-4, Dubrovnik 1965, 154 (dalje: Hajdarhodžić, Trebinje).

¹¹⁹ HAD, Prepiska 18-184/2., 3349, fasc. II, dok. 248 27. XI 1716.

¹²⁰ Isto, dok. 237 25. XI 1716.; V. Korać, Trebinje, 186.

¹²¹ Isto, dok. 246 26. XI 1716.

¹²² Isto, dok. 248 27. XI 1716., V. Korać, Trebinje, 187/8.

¹²³ Isto, dok. 249 27. XI 1716.

¹²⁴ M. Jačov, Spisi, dok. 191 Dubrovnik, 24. XI 1716, 219-221.

¹²⁵ Jovan Radonić, Dubrovačka akta i povelje, knj. V, SAN, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Treće odeljenje, knj. XVI, Beograd 1951, 99 (dalje: J. Radonić, Dubrovnik).

¹²⁶ S. Ljubić, Odošajih, 128; Lj. Mihić, Ljubinja, 196; G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje, 448.

¹²⁷ HAD, Lettere di Levante, XXVII 1, 70b, 71a.

¹²⁸ V. Foretić, Povijest Dubrovnika, 206.

U međuvremenu, Mlečani su krajem novembra 1716. godine i dalje vojnički aktivni na granicama hercegovačkog sandžaka. Stonski knez Dživo Gučetić je bio obaviješten da se tih dana u njegovoj blizini iskrcava mletačka vojska.¹²⁹ U isto vrijeme Novković sa 170 ljudi kreće ka utvrđenju Tarsavi, u blizini Neretve, da ga zauzme. Opšta je pripravnost bila prisutna i kod drugih hajdučkih četa.¹³⁰ Tih je dana u Popovu polju došlo do sukoba između hajduka i osmanskih četa koje su došle da ih otjeraju. Hajducima je sa 150 vojnika pomoć pružio i dalmatinski generalni providur. U sukobu su obje strane imale nekoliko poginulih, ali su hajduci zaplijenili mnogo žita, tkanina i novca.¹³¹

Početak decembra 1716. godine došlo je do smjene na mjestu dalmatinskog generalnog providura. Umjesto Andela Ema došao je Alvize Močeni-go III (1716-1720),¹³² koji će na tom položaju ostati do kraja rata. Djelomični vojni uspjesi Mlečana, te prelazak jednog dijela stanovništva sa osmanske na njihovu teritoriju, stvarali su i poteškoće. Dolazak 4.000 Crnogoraca u Herceg Novi stvorio je početkom decembra kotorskom vanrednom providuru Sebastijanu Vendraminu probleme jer nije imao dovoljno živežnih namirnica ni za svoje ljude, a kamoli za nove podanike. Zbog toga je od svojih pretpostavljenih tražio da mu u ovome pomognu.¹³³ U takvim je prilikama na ovom dijelu mletačko-turskog fronta protekao posljednji mjesec 1716. godine.

Ni prvi mjeseci 1717. godine nisu bili značajniji. Opšta karakteristika prvih šest mjeseci su sukobi manjih razmjera, te opšte vojne pripreme na svim frontovima za vođenje većih i ofanzivnijih akcija do kojih je došlo tek u drugoj polovini godine. Među prvim vijestima te godine je ona o hajdučkoj akciji otimanja stoke u okolini Ljubinja. Vjerovatno zbog velike zime i nepovoljnih vremenskih uslova za borbu, okolne turske posade su pljenidbu 3.000 ovaca pasivno posmatrale. Druga daleko važnija vijest je da je trebinjski zapovjednik Osman-aga preko Mostara otišao veziru u Travnik na razgovor u vezi s otvaranjem skele. Dubrovački obavještajac Martin Grgurović pisao je da je čuo kako su se janjičari u Carigradu pobunili, te da su u Beogradu ubili svoga agu Ahmed-pašu, zapovjednika tvrđave.¹³⁴ Ovu vijest o janjičarskoj pobuni Dubrovčani su istovremeno čuli i iz Carigrada, te su o tome pisali i u Rim. U tom izvještaju navode da se od 13.000 janjičara, koliko ih je bilo u Beogradu, vođama pobune pridružilo čak 12.000 i pomoglo im u fizičkom likvidiranju serskera Ahmed-paše.¹³⁵ Navedene vijesti, kao i opšta nesigurnost koja je zavládala u pograničnim provincijama među svim slojevima stanovništva, uticala su da vodeće ličnosti u ejaletima preduzmu ozbiljnije mjere zaštite svojih krajeva. Stanovništvo srebreničkog kadiluka je u prvim danima januara 1717. godine popravljalo tvrđavu i podizalo pontonske mostove na Drini kod Zvornika.¹³⁶ Istovremeno u mnogim je mjestima vršena mobilizacija sejmena radi odbrane Beograda.

¹²⁹ HAD, Prepiska 18-184/2., 3349., fasc. II, dok. 243 26. XI 1716.

¹³⁰ Isto, dok. 244 26. XI 1716.

¹³¹ Isto, dok. 258 30. XI 1716.

¹³² G. Stanojević, Dalmacija, 26.

¹³³ Arhiv SANU, Beograd, sign. 8711/VII-a/98, red. br. 1226, Herceg Novi, 7. XII 1716.

¹³⁴ HAD, Prepiska 18-185/2., 3350., dok. 2, 3. I 1717.

¹³⁵ M. Jačov, Spisi, dok. 194, Dubrovnik, 4. I 1717. 225/6.

¹³⁶ ANU BiH, BBAI, Sarajevski sidžil, br. 97, između 15. i 19. I 1717. (početkom safera 1129) f.r.

Uglednije bosanske ličnosti su, radi organizovanja i sređivanja stanja, uputile zahtjev Porti da im za namjesnika imenuje Numan-pašu Čuprilića koji je u proteklih 15-ak godina pokazao najbolje sposobnosti. Uvjeravali su Portu da će jedino on uspješno organizovati odbranu ejaleta.¹³⁷ Za to su doznali i Dubrovčani od svog podanika Pava Jagića. On ih je obavijestio da će uskoro doći Numan-paša sa 70.000 do 80.000 vojnika, te da se mobilisani sejmeni iz Sarajeva i Mostara upućuju u Beograd, gdje se u proljetnim mjesecima očekuje napad austrijske vojske.¹³⁸ Luka Kiriko 21. februara 1717. godine piše vladi da je sultan odobrio imenovanje Numan-paše za bosanskog namjesnika.¹³⁹ Ovome je obaviješten i Kara Mustafa-paša. Njemu je naređeno da do dolaska novog vezira i dalje obavlja sve poslove. Isto tako Porta ga obavještava da će u proljetnim mjesecima doći i oko 10.000 vojnika radi što boljeg obezbjeđenja granica.¹⁴⁰ Po već ranijem običaju, novi vezir nije žurio da brzo stigne u povjerenju mu provinciju. Za to vrijeme Kara Mustafa-paša je uspio sakupiti 10.000 vojnika i poslati ih kao pojačanje u Beograd.¹⁴¹

I dok se u Bosni očekivao dolazak Numan-paše u pograničnim krajevima i dalje su vođene borbe manjih razmjera. Na tursko-austrijskoj granici sredinom januara 1717. godine došlo je do novih sukoba carske i sultanove vojske. Novski kapetan Cerić je 15. januara sa većim odredom pošao u pravcu Blagaja. Ovom odredom su se suprotstavili slunjski i ogulinski krajišnici koji su napadače natjerali na povlačenje preko Save. Tom prilikom, kako je pisao baron Tojfenbah svojim pretpostavljenim, izgubili su 50 ljudi, isto toliko konja i jedan bubanj.¹⁴² Istovremeno je drugo odjeljenje od 2.000 ljudi iznenada upalo u Irig. Tu je poginuo i kapetan Monasterlija. Ovaj je upad zabrinuo generala Lefelholca koji se plašio da preduzeti napadi ne budu uvod u ozbiljnije turske planove za osvajanje Varadina.¹⁴³ Za ove je događaje, vjerovatno, znao i hrvatski Sabor, pa je na sjednici 20. januara pod tačkom 1. i 14. odlučio da se u banskoj krajini podignu nove stražare, a Zrinu i glinskoj krajini pošalju nove količine municije.¹⁴⁴

Na tursko-mletačkoj granici je tih dana skoro vladalo primirje. Samo pojedinačne vijesti o sakupljanju manjih vojnih odreda govorile su da su dvije države u ratu. U prvim danima januara kotorski vanredni providur obaviješten je da je hrišćansko stanovništvo u pograničnim krajevima Bosanskog ejaleta ponovo izjavilo lojalnost sultanovoj vlasti, te da su se čak i ona sela, koja su u prethodnoj godini bila uz Mlečane, pokolebala i sve više naginju turskim vlastima.¹⁴⁵ Zbog toga krajem marta Vule Novković, kao najpovjerljivija osoba Mlečana u tim krajevima, traži od starješina pograničnih sela da mu dovedu taoce kao garanciju da u budućim sukobima neće biti naklonjeni turskoj

¹³⁷ V. Čorović, *Odnosaji*, 107.

¹³⁸ HAD, Prepiska 18 – 185/2, 3350., dok. 20 8. II 1717.

¹³⁹ HAD, Prepiska 18 123., 3162, dok. 47 21. II 1717; V. Čorović, *Odnosaji*, 107.

¹⁴⁰ HAD, Prepiska 18 – 185/2, 3350, dok. 30 17. III 1717.

¹⁴¹ ANU BiH, BBAI, M.d., 14 35/2 i 36/1 (u defteru pisanom od 5. VIII 1716. do 13. II 1717.) f.r.

¹⁴² F. Vaniček, *Istorija vojničke krajine*, 263.

¹⁴³ D. Pavlović, *Požarevački mir*, 44.

¹⁴⁴ Zaključci hrvatskog Sabora br. IX, 20-I 1717, 58, 61.

¹⁴⁵ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711-IX/C-28. red. br. 1974 3. II 1717.

vlasti.¹⁴⁶ Sve to je pokazivalo slabost Mlečana i kolebljivost njihovih dojučerašnjih saveznika.

Već na početku treće ratne godine Carstvo je pokazivalo znake umora. Rat je u proteklom vremenu progutao ogromne sume novca, a pretrpljeni porazi kod Petrovaradina i Temišvara poljuljali su samopouzdanje kod vodećih ličnosti. Prvog aprila 1717. godine leđi Meri, žena engleskog ambasadora Edvarda Vortlija Montegjua piše grofici od Bristola da sultan Ahmed III, i pored sve švoje neograničene vlasti, »rob je kao ma ko od njegovih podanika, i drhti kad se jedan janjičar namršti«. Slično je i sa ministrima koji su oholi i surovo kažnjavaju podanike, ali kada se masa pobuni, niko im ne može spasiti život. Na kraju pisma kaže: »Teško je suditi ko je jadniji: car, narod ili ministri.«¹⁴⁷ U takvoj situaciji ni naređenja se nisu mogla dosljedno sprovoditi. Sredinom aprila u Bosanskom su ejaletu bile male zalihe namirnica, municije i novca. To je bio razlog i neuspjele mobilizacije 7.000 ljudi, koju je trebalo da izvrše Kara Mustafa-paša (6.000) i trebinjski Osman-kapetan (1.000). Mali zastoj osjećao se i na drugim stranama, a sve je u stanju očekivanja Numan-paše.¹⁴⁸ Želeći da olakša položaj stanovništvu, Porta je krajem aprila 1717. godine preuzela obavezu da iz svojih sredstava pošalje novac za izdržavanje 1.300 carskih janjičara. O ovome je obaviješten i bosanski defterdar.¹⁴⁹ Nekoliko dana kasnije i defterdar i namjesnik su obaviješteni da je u Carigrad stigao zahtjev jačanje posade koja broji 186 nefera, da im se iz Livna dade 10 topova, a iz Banje Luke municija. Zato Porta piše tim velikodostojnicima da provjere opravdanost zahtjeva i postupe po nahođenju.¹⁵⁰

Prvi dani proljeća kao da su oživjeli ratnike obiju strana. Mlečani su od svojih konfidenata bili obaviješteni kako se u Bosanskom ejaletu okuplja vojska u Livnu, Travniku i Glamoču, te da je najviše vojnika mobilisano iz hercegovačkog sandžaka.¹⁵¹ Razvoj navedenih događaja pokazao je tačnost ove informacije. Smatrajući da je nastupio povoljan trenutak, hercegovački sandžak-beg Durmiš-paša Čengić je sa većim odredom vojske upao u Crnu Goru. Skoro od početka rata ovaj je kraj bio pošteđen većih borbi. Vjerovatno je, imajući to u vidu, Durmiš-paša računao na faktor iznenađenja. Tim prodorom želio je da, kao i u Hercegovini, crnogorska plemena što više udalji od Mlečana. Međutim, dolaskom u Cuce, sukobio se sa tamošnjim četama i doživio poraz, te se morao povući. Poginulo mu je oko 100 ljudi. Kasnije je narodno predanje ovu pobjedu preuveličalo i dalo joj sasvim drugi značaj.^{151a} Za ovaj neuspjeli pohod znali su i Mlečani. Sebastijan Vendramin je o tome pisao i duždu.¹⁵² Osjećajući da im se kod savezničkih plemena ugled smanjuje, Mlečani su preduzimali mjere da to spriječe. Već 16. aprila 1717. godine isplatili su sve uglednije ličnosti. Pored plata 13 istaknutijih i zaslužnijih prvaka do-

¹⁴⁶ HAD, Prepiska 18 – 186/1, 3350, dok, 48 30. III 1717.

¹⁴⁷ Vladeta Popović, Ledi Meri Vortli Montegju i njena pisma iz Turske, Godisnjica Nikole Čupića, knj. XLV, Beograd, 1936, 79 (dalje: V. Popović, Ledi Meri).

¹⁴⁸ HAD, Prepiska 18 – 185/2., 3350, dok. 72 15. IV 1717.

¹⁴⁹ ANU BiH, BBAI, Mal.d., zb. II 6551/188 – 1 25. I 1718. (23. rebiul – evvela 1130.) f. r.

¹⁵⁰ Isto, 6551/190 – 2 2. III 1718. (29. rebiul – evvela 1130.) f. r.

¹⁵¹ HAZ, Alvisie Mocenige 3, gen, prov. in. Dalm., II, 1717-1720, 82.

^{151a} G. Stanojević, Istorija Crne Gore, 272.

¹⁵² Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/X b-6 red. br. 2284, izvještaj, Kotor, 8. IV 1717.

bilo je i srebrna odlikovanja.¹⁵³ Ni ovi pokušaji, kao ni kasniji, nisu dali željene rezultate. Opreznost kod većine glavara i dalje je bila prisutna.

U međuvremenu su u Bosni kružile priče o skorom dolasku Numan-paše Čuprilića, što nije odgovaralo činjenicama. Novi namjesnik je tek krajem aprila sa Kipra stigao u Solun, odakle je pošao prema Bosni.¹⁵⁴ Prema tome, nisu tačni podaci nekih istoričara da je u to vrijeme Numan-paša već došao u Bosanski ejalet.¹⁵⁵

Tih je dana Luka Kiriko obavijestio dubrovačku vladu da je Numan-paša pošao sa Kipra u Bosnu, ali da je i dalje zadržao ranije namjesništvo, kao i to da će na ovom dijelu ratišta Čuprilić biti u zvanju seraskera.¹⁵⁶ Po tradiciji, u maju je osmanska vojska vršila zadnje pripreme za predstojeće pohode. Kako je pisala ledi Meri, vojska koja je bila okupljena u Carigradu nije raspoložena i u rat ne ide s radošću, a u toku 1717. godine sultan će lično predvoditi vojni pohod.¹⁵⁷ Ova posljednja informacija ubrzo se pokazala netačnom. Sa Porte je stiglo naređenje Kara Mustafa-paši da se popravi klobučka tvrđava, oštećena od udara groma 1716. godine. Po predračunu, troškovi od 1.400 groša daće se iz carske blagajne, a za izvršenje poslova određen je bivši prizrenski mutesarif Sulejman, koji se u ovo vrijeme nalazi na mjestu zapovjednika ključke tvrđave.¹⁵⁸ Istovremeno je u Bosnu kao pojačanje došlo 700 janjičara, pa je Porta pisala defterdaru da im obezbijedi dovoljnu količinu hrane, kao što je i za ostalu vojsku propisano.¹⁵⁹

Carigradska vlada želi podići borbeni duh i kod ratnika i kod ostalih podanika, zato i šalje telale po svim mjestima da pozivaju ljude na oružje. Odjek je bio neznatan. Opštu apatičnost nije razdrmala ni dobra snabdjevenost svim vrstama namirnica, ni ohrabrujuće vijesti da će sa vezirima doći i vojno pojačanje od 10.000 – 20.000 vojnika. Štaviše, hercegovački je sandžakbeg uza se imao svega 300 do 400 ljudi, iako se nalazio u pograničnom kraju zahvaćenom ratom već pune dvije godine. Isto tako je i bosanski namjesnik sa 1.000 do 1.500 ljudi provodio dane u Travniku, umjesto da u ovo vrijeme obilazi pogranične tvrđave i vrši provjeru vojne i borbene sposobnosti.¹⁶⁰ Ipak, ratne pripreme i okupljanje vojski se vršilo i mimo glavnih osmanskih zapovjednika u Bosni. Tako Dubrovčani 18. maja obavještavaju rimsku kuriju da se u Beogradu nalazi 25.000 janjičara, te da ova tvrđava neće lako pasti. Pošto je Porta skoro sve svoje vojne pripreme vršila za predstojeći sukob sa habsburškom državom, to je dubrovački nadbiskup Konventali posumnjao ne radi li se o nekom tajnom dogovoru između Porte i Mlečana.¹⁶¹ Ove njegove sumnje dobile su na težini poslije Kirikove izjave da u Carigradu nastaju povoljne prilike za mirovne pregovore, što će naročito biti aktuelno, ako sultanova vojska u ljetnim mjesecima izbjegne velike poraze. Veliki vezir Halil-paša nije sklon mirovnoj inicijativi, sve dok se ne povрати zauzeti Temišvar.¹⁶² Ovo su ujedno

¹⁵³ Isto, sign. 8711/XV – 75 16. IV 1717.

¹⁵⁴ V. Čorović, *Odnosaji Crne Gore*, 107.

¹⁵⁵ S. Bašagić, *Kratka uputa*, 92.

¹⁵⁶ HAD, Prepiska 18 123., 3162, dok. 50 4. V 1717.

¹⁵⁷ V. Popović, *Ledi Meri*, 82 17. V 1717.

¹⁵⁸ ANU BiH, BBAL, Mal. d., zb. II 6551/192 – 1 9.V 1718. (7. džumadel – uhra 1130) f. r.

¹⁵⁹ Isto, Mal. d., 6551/193 – 2 19. V 1718. (17. džumadel – uhra 1130) f. r.

¹⁶⁰ HAD, Prepiska 18 – 185/1, dok. 19.V 1717.

¹⁶¹ M. Jačov, *Spisi*, dok. 195 Dubrovnik, 18.V 1717., 226-229.

¹⁶² HAD, Prepiska 18 123., 3162, dok. 53 2. VI 1717.

bili i prvi znaci privođenja rata kraju. Međutim, bilo je potrebno još punih dvanaest mjeseci pa da se rat i završi.

Ni Austrija nije bila neaktivna. Njeni pogranični oficiri su ometali stanovnike sela Bilajskog polja da se presele na mletačku teritoriju, računajući da će uskoro zauzeti taj kraj, te da će stanovništvo tih sela doći pod njihovu vlast. Veoma je interesantno da je zapovjednik bilajskog kraja, neki Čulinović, pisao u Karlovac da ako sultan treba da izgubi Bosnu, da bi on želio da pripadne caru. Na ovako razmišljanje tjeroali su ga prošlogodišnji događaji, kao i austrijske pripreme, prvih junjskih dana 1717. godine, za predstojeće borbe na ovom dijelu ratišta.¹⁶³ U međuvremenu su vršene pripreme austrijske vojske pod zapovjedništvom princa Eugena Savojskog. Ovaj proslavljeni vojskovođa je poslije zimskih mjeseci provedenih u Beču, prvih dana maja otišao u Futog gdje mu je vojska logorovala.¹⁶⁴

I dok su se vojske spremale za predstojeće sukobe, dotle je u pojedinim pograničnim krajevima vladala nestašica živežnih namirnica. Među takvim je bio i Dubrovnik. Želeći da mu olakša položaj, sultan Ahmed III naređuje hercegovačkom i skadarskom paši da kupe po 2.000 kila žita i prosa od ljudi iz svojih sandžaka i pošalju u Dubrovnik.¹⁶⁵ Ovu je carsku naredbu hercegovački sandžakbeg Osman-paša već za mjesec dana izvršio.¹⁶⁶ Dobiveno žito Dubrovčani su platili po uobičajenim cijenama, ali su i pored toga uputili velikom veziru pismo puno zahvalnosti.¹⁶⁷

Prvih dana juna 1717. godine u Dubrovnik je iz Carigrada došao neki Marković i izjavio da je konačno sa velikim vojnim snagama u Bosnu pošao Numan-paša Čuprilić. Pored njega, bosanski su prvaci očekivali Tahir-pašu Mahmutbegovića iz Albanije i Bećir-pašu Čengića čiji je brat tih dana bio imenovan hercegovačkim sandžakbegom.¹⁶⁸ O dolasku novog bosanskog namjesnika, Dubrovčani su krajem istog mjeseca obavijestili i Rim.¹⁶⁹ Da je u junu, a ne u aprilu 1717. godine Numan-paša po drugi put došao u Bosnu potvrđuju i drugi izvori. Početkom jula Čuprilić je zajedno sa sinom, mladićem između 18 i 20 godina, boravio u Sarajevu. Kako je dubrovačku vladu obavještavao neki njen podanik (ime izvjestioca je nepoznato) Numan-pašin sin je formalno bosanski namjesnik, a pravi upravljač je njegov otac. Po njemu obojica paša su stigli u pratnji malog broja ljudi. Ubrzo će otići u Travnik odakle namjeravaju izvršiti opštu vojnu mobilizaciju svih vojnih rodova i uputiti ih prema Zvorniku. Hrišćani stalno nastanjeni su po ovom izvjestiocu, u nezaavidnoj situaciji, primorani da se povuku u svoje kuće i ne otvaraju radnje.¹⁷⁰ Ovaj izvještaj bio je većim dijelom nepotpun i netačan. Da je tako, govore brojni podaci o Sarajevu iz tog vremena.

Ugled, koji je Numan-paša stekao u Bosni dvije i po godine ranije, po dolasku je ponovo potvrdio. Odmah se osjetila živost po svim mjestima ejaleta, a naročito u vojnim rodovima gdje je nastupilo neko mobilno stanje koje

¹⁶³ HAZ, Alvisi Mocenigo 3, gen. prov. in Dalm., TI, 85.

¹⁶⁴ M. Jačov, Spisi, dok. 196 Vukovar, 21.V 1717., 229/230.

¹⁶⁵ HAD, Acta Turcarum, AVI, dok. 122 25. IV 1717.

¹⁶⁶ Isto, B 26 - 29, dok. 37 25. V 1717.

¹⁶⁷ HAD, Acta Turcarum, B I 5, dok. 6 30. V 1717.

¹⁶⁸ HAD, Prepiska, 18 - 185/1, dok. 30 8. VI 1717.

¹⁶⁹ M. Jačov, Spisi, dok. 199 Dubrovnik, 30. VI 1717., 232-234.

¹⁷⁰ HAD, Prepiska, 18-185/1, dok. 49 2.VII 1717; V. Čorović, Odnosaji Crne Gore, 110.

do toga vremena ni carski fermari, ni Portine zapovijedi nisu uspijevale pokrenuti. Da je počela opšta mobilizacija, uvjerio se i Milutin Ilić, koji je iz Sarajeva došao u Dubrovnik i o tome obavijestio malovijećnika Restića. On je rekao i to da vezir sa mobilisanim vojnicima namjerava krenuti put Bihaća, dok istovremeno hercegovački sandžakbeg Osman-paša u Stocu vrši mobilizaciju.¹⁷¹ Čuprilićeve namjere o što bržoj i boljoj vojnoj organizovanosti podržava i Porta, koja sprema veliku vojsku za odbranu Beograda. Iz Carigrada je Kara Mustafa-paši stiglo naređenje da se u svemu pokorava Numan-pašinim naređenjima.¹⁷² Naređenja slične sadržine dobio je i sarajevski mula, kao i kadije cijelog ejaleta, kojima je dužnost bila da uz pomoć ajana u svojim sandžacima mobilišu sve za borbu sposobno stanovništvo, te da ga, prema potrebi, šalju u ugrožene krajeve. Bili su obavezni da i u svemu drugom bezuslovno izvršavaju Numan-pašina naređenja.¹⁷³ I seraskeru Porta javlja da pored brige o zaštiti svih mjesta ejaleta, treba angažovati veći broj ljudi u vojne rodove. Zbog toga mu iz carske blagajne šalje 25.000 groša da na vrijeme isplati vojne jedinice i privuče nove ljude. Takođe mu se naređuje da provjeri stanje u bihaćkoj tvrđavi i po potrebi im pošalje 1.000 vojnika, kako su to tražili njeni zapovjednici. Ako se to pokaže nepotrebnim, jer je u tom kraju već bilo 4.000 vojnika, onda da se pošalju po potrebi, a preostali ljudi da se rasporede u druga utvrđenja. Na kraju mu se preporučuje budnost u svim pograničnim krajevima i, po običaju, traži se od njega striktno izvršavanje svih naređenja.¹⁷⁴ Među mjerama kojima je pokušavao da stekne opšte povjerenje bila je i odluka da franjevcu oslobodi plaćanja po dva dukata na ime džulusa, što su plaćali prilikom dolaska njegovih prethodnika.¹⁷⁵

U međuvremenu privodile su se kraju završne pripreme za predstojeće borbe većih razmjera. U zimskim mjesecima glavnina austrijske vojske logorovala je kod Futoga u južnom Banatu. Konjički korpus generala Mersijea boravio je kod Vršca i Gate, takođe u južnom Banatu, a korpus feldcagmajstora Štajuvila u Erdelju. Austrijske čete pod komandom Maksimilijana Petraša, u međuvremenu unaprijeđenog u čin generala, nalazile su se kod Sremske Mitrovice, a u petrovaradinskoj je tvrđavi bio smješten korpus generala Hanbena. Navedene carske jedinice brojale su oko 140.000 ljudi. U njihovim je redovima bilo i 6.000 Bavaraca i Saksonaca, a takođe je i jedan broj Srba.¹⁷⁶ Sredinom maja u glavni logor kod Futoga stigao je i princ Savojski, koji je do tada boravio u Beču. Njegovim dolaskom počele su ozbiljnije i temeljitije vojne pripreme za zauzimanje Beograda. Iako ga niko nije sprečavao, tek poslije mjesec dana došao je sa glavninom vojnih snaga pod beogradske zidine i tu se 17. juna ulogorio.¹⁷⁷ Narednih nedjelja nastalo je taktičko austrijsko-tursko nadmudrivanje koje je trajalo sve do prvih avgustovskih dana.

U međuvremenu su manji odredi carske vojske, pod komandom generala Petraša i hrvatskog bana Ivana Draškovića, izvršili upade u više mjesta Bo-

¹⁷¹ HAD, Prepiska, 18 - 185/1, dok. 51 4. VII 1717.

¹⁷² ANU BiH, BBAI, M.d. 54 40/3 1129/1717. f. r.

¹⁷³ Isto, M.d. 54 46/1 1129/1717. f. r.

¹⁷⁴ Istom, M.d. 54 48/2 1129/1717. f. r.

¹⁷⁵ J. Matasović, Fojnička regesta, red. br. 815, 190.

¹⁷⁶ Rajko Veselinović, Istorija Beograda I., glava XI, Beograd pod vlašću Austrije od 1717. do 1739. godine, I opsada i osvajanje, Beograd, 1974, 523 (dalje: R. Veselinović, Istorija Beograda).

¹⁷⁷ A. Bernardy, L'ultima guerra, 49.

sanskog ejaleta. Krajem juna 1717. godine general Petraš je sa 1200 posavskih Krajišnika napao dobro utvrđenu Lješnicu, koja se nalazila na glavnom putu između Šapca i Zvornika. Napad nije bio slučajna jer je Lješnica, zahvaljujući svom povoljnom vojno-strateškom položaju, ugrožavala austrijski promet Savom. Prije napada, radi sigurnosti, odvojeno je 300 vojnika da bi iz Šapca i Zvornika onemogućili pojačanje lješničkoj posadi; 900 austrijskih vojnika 26. juna u prvim jutarnjim časovima napadaju kasabu i tvrđavu. Poslije žestokih juriša zauzimaju kasabu, ali zbog jakog otpora nisu uspjeli osvojiti i tvrđavu, okruženu sa sedam dobro opremljenih čardaka. No, nakon više juriša osvojeno je prvih šest čardaka, dok se posljednji, sedmi i dalje opirao. Njegovu posadu nisu pokolebali ni austrijski pozivi da se mirno i časno predaju. Tek kada su Austrijanci zapalili čardak, posada je iz njega izletjela i sa sabljama, kroz neprijateljske redove, probila sebi put do obližnje šume. U izvještaju ne govori o gubicima carske vojske, a za lješničku posadu se kaže da je imala 300 mrtvih, te da je zarobljeno sedam zastava i jedan top.¹⁷⁸ Kao što je bilo uobičajeno, navedeni gubici su, bar što se tiče ljudskih žrtava, vjerovatno preuveličani. Nakon zauzimanja ovog važnog utvrđenja, po Petraševom naređenju, kasaba je spaljena, a Krajišnici su se ponovo vratili na polazne položaje, na lijevoj obali Save. Ohrabren uspjehom, početkom jula Petraš bezuspješno pokušava osvojiti dobro utvrđeni Šabac. Ipak, zadovoljava se da ostane na ovom području čuvajući komunikacije između Petrovaradina i glavnine vojske kod Beograda kako bi glavni tabor redovno bio snabdjevan hranom, što je imalo itekako veliki značaj.¹⁷⁹

Na opreznost koju je pokazivala austrijska komanda uticali su i drugi događaji, pogotovo dolazak Numan-paše Čuprilića. Njegovu čvrstu ruku osjetili su ne samo sultanovi podanici, nego i susjedni austrijski i mletački komandanti. Neposredno po dolasku u Travnik prvih dana jula, on je iz Carigrada dobio carski ferman u kome mu se naređuje da što brže pruži pomoć opkoljenoj beogradskoj tvrđavi. Po ovoj zapovijedi, njegova pomoć bi se sastojala u suzbijanju austrijskih napada u pograničnim mjestima. Pored toga, bio je dužan da u pravcu Zvornika uputi veći odred kako bi u tom kraju vezao što više carske vojske i na taj način učinio da je pod beogradskim zidinama bude manje.¹⁸⁰ Kako Dubrovčane obavještava Vukosav Rašković Kaluđerović, vezir je ovo naređenje u najkraćem roku i izvršio. Svi sposobni muškarci uzeti su u vojsku, a stariji i slabiji bili su dužni da izdržavaju one čiji su muževi i sinovi uzeti u vojnu službu. Iskusni vezir je mobilisane vojnike zadržao u ejaletu ne šaljući do tada nikakvu pomoć Beogradu, jer je i sam očekivao napade austrijskih četa. Sam je, međutim, izdao naređenje da se sa hranom, oružjem i municijom što bolje snabdiju sve posade, a naročito pogranične. Po Kaluđerovićevom izvještaju hercegovački sandžakbeg je, sa malom pratnjom, boravio u Nevesinju.¹⁸¹ Vijesti o opštoj vojnoj mobilizaciji na teritoriji ejaleta stizale su u Dubrovnik sa više strana.¹⁸² O držanju Republike sv. Vlahu u toku rata Čuprilić je imao dobro mišljenje. U pismu koje im je poslao, pored zahvalnosti na

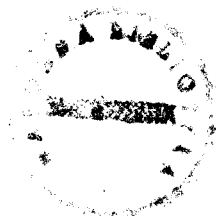
¹⁷⁸ F. Vaniček, *Istorija vojničke krajine*, 260.

¹⁷⁹ Isto, 261.

¹⁸⁰ ANU BiH, BBAI, M.d. 54 43/1 1129/1717. f. r.

¹⁸¹ HAD, Prepiska, 18 - 185/1, dok. 57 11. VII 1717.

¹⁸² Isto, dok. 50 13. VII 1717.

čestitkama koje su mu Dubrovčani poslali, on ističe i njihovo dobro držanje.¹⁸³

Vojska Bosanskog ejaleta, koja se do početka jula nalazila u defanzivi, ohrabrila se i odlučila na ofanzivnije akcije u kojima nekoliko četa prelazi Savu i upada u Posavsku krajinu gdje napada i razara Mlaku, Jablanac, Strug i Mačkovac. Vidjevši opasnost u kojoj se iznenada našao, general Petraš je bio prisiljen da lično interveniše i da sa udruženim krajišnicima suzbije prodor turskih četa na ovom dijelu fronta. Međutim, to nije obeshrabrilo napadače. Već 15. jula u Kobaš, koji je bio na turskoj strani, došlo je 200 konjanika koji zajedno sa mjesnom posadom namjeravaju preko Save napasti austrijski Kobaš. Za ovaj je plan, vjerovatno, saznao i kapetan Udvarheli, te je iznenada prešao rijeku i sa krajišnicima napao i raspršio turske konjanike. Istovremeno je i kapetan Relković uspio na Savi potopiti četiri turske lađe sa posadom. Ovo su ujedno bila i posljednja ratovanja oko Save u 1717. godini.¹⁸⁴

I dok je general Petraš organizovao napade na pogranične bosanske tvrđave, ban Drašković je sa 5.000 krajišnika iz vojnog logora u Kostajnici 28. juna pošao u pravcu Starog Majdana. Pošto je kretanje ovako brojne vojske bilo sporo, nije mu uspio plan o iznenadnom napadu, pa se zadovoljio zauzimanjem i paljenjem pet manjih mjesta u njegovoj okolini, poslije čega se povukao preko Save. Kratko se zadržao na ovoj rijeci očekujući potjeru posade Majdana koja je brojala 500 vojnika, ali pošto do toga nije došlo, vratio se u Kostajnicu dovodeći nekoliko zarobljenika i plijen u stoci.¹⁸⁵

Ni general Rabata nije mirovao. Krajem jula sa 4.000 senjskih i otočkih krajišnika ulogorio se kod Skopa, koji se nalazio na putu Slunj-Rakovica, a onda izdvojio 400 do 500 vojnika da, pod zapovjedništvom kapetana Kneževića, napadnu obližnji furijanski zamak i presijeku dovod vode osmanskoj posadi smještenoj u njemu. Iako je zamak bio dobro utvrđen, krajišnici ga već sljedećeg dana opokoljavaju. Komanda je bila povjerena Mihailu Mataniću, zapovjedniku lađevačke tvrđave, a napad je izvršio kapetan Knežević. Već 30. jula krajišnici su zapalili manja utvrđenja i kuće u blizini zamka i otpočeli njegovu potkopavanje, ali je osmanska posada pružila žilav otpor. Zbog toga je general Rabata naredio pukovniku Tojfenbahu da sa Senjanima i Otočanima, kao i sa turanjskim, barilovačkim, ogulinskim i tunjskim kapetanima pomogne napadačima. Pošto se našla u nezavidnoj situaciji, posada furjanskog zamka ponudi predaju, uz uslov da im se poštede životi. Ova ponuda je odmah prihvaćena, pa je već istog dana carska vojska zauzela zamak. Tom prilikom zaplijenjena su dva bojovna topa i jedan za uzbunu, manje količine municije i zastava. Krajišnici su imali sedam mrtvih i šest ranjenih,¹⁸⁶ dok nam broj žrtava na osmanskoj strani nije poznat.

U ljetnim mjesecima 1717. godine i Mlečani su preduzimali manje upade na teritoriji hercegovačkog sandžaka. Izvođenje vojnih akcija bilo im je olakšano tim više što su glavne vojne formacije bile angažovane prema sjevernim granicama, kako bi onemogućile austrijskim četama upade u pogranične tvrđave. Jedan dio mobilisanih ljudi u toku jula bio je upućen kao pojačanje beogradske tvrđavi pa su zbog toga hajdučke čete neprestanim i koncentrič-

¹⁸³ HAD, *Acta Turcarum*, B14, BIV, dok. 22 18. VII 1717.

¹⁸⁴ F. Vaniček, *Istorija vojničke krajine*, 261.

¹⁸⁵ Isto, str. 261/2; H. Šerić, *Dubica*, 56.

¹⁸⁶ F. Vaniček, *Istorija vojničke krajine*, 263/4.

nim napadima zauzele sva manja utvrđenja oko Trebinja, a samo naselje i tvrđavu opkolile. Jedina veza ovog grada i njegove posade sa ostalim mjestima ejaleta išla je preko Bileća i Gacka. Iako su prolazi prema Dubrovniku bili zatvoreni, vješti Dubrovčani su zaobilaznim putevima braniocima donosili manje količine potrebnih namirnica.¹⁸⁷ I pored toga, odnosi sa Republikom nisu bili baš najbolji. Na pritužbe dubrovačkih plemića da im sejmeni napadaju podanike, Osman-kapetan je odgovorio da se napadaju samo ona sela čiji su stanovnici pomagali Mlečane pri zauzimanju okolnih meteriza. Međutim, zapovjednik trebinjske tvrđave je u ovom pismu napominjao da nastali nesporazumi i sukobi ne treba da remete dotadašnje dobrosusjedske odnose, te da Dubrovčani kao i do sada mogu dolaziti na teritoriju Carstva, izuzev onih koji su javno pomagali Mlečane.¹⁸⁸ Sredinom jula dubrovački nadbiskup Ivan B. Konventali piše u Rim, državnom sekretaru Svete stolice, da se susjedni mletački zapovjednici spremaju za veću vojnu akciju u hercegovačkom sandžaku, te da su predviđeni napadi na Mostar, Trebinje, Ulcinj i Bar.¹⁸⁹

Isti izvještaj je 17. jula ponovo pisao u Rim, ovaj put o mletačkim pripremama da napadnu Albaniju.¹⁹⁰ Nadbiskupove vijesti Rimu bile su tačne. Upravo tih dana stonski knez Getaldić piše u Dubrovnik da je na ušće Neretve s dvjema lađama punim vojnika i potrebnih namirnica doplovio generalni providur Moćenigo koji je sa 12.000 ljudi namjeravao organizovati napade na šire područje hercegovačkog sandžaka.

Prve akcije Mlečani su preduzeli u pravcu Bročana čije je stanovništvo prebjeglo na mletačku stranu. U isto je vrijeme Novković sa 2.000 ljudi došao na područje Čitluka. Tu je poražen od 200 osmanskih konjanika, od kojih je pet-šest poginulo. Prema Getaldićevim informacijama Alvize Moćenigo je namjeravao poći u pravcu Ljubuškog te napasti i tamošnju posadu.¹⁹¹ Neke podatke stonskog kneza iz ovog izvještaja potrebno je s rezervom primiti. Vjerovatno da se radi o preuveličanom broju mletačke vojske, pošto se zna da Venecija u to vrijeme na teritoriji cijele Dalmacije nije imala više od 8.000 redovnih vojnika. Isto tako prema izvještaju, izgleda da su Mlečani sve akcije sa lakoćom izvodili, međutim, stvarnost je bila drugačija. Zbunjenost su izazivale i mnoge nepovjerene vijesti. Prema Getaldiću, u hercegovačkom sandžaku se pričalo da je stolački kapetan Šarić ponudio Novkoviću da preda Mlečanima ovu važnu tursku tvrđavu. Navodno da je Novković brzo prihvatio ponudu, ali je tražio od Šarića da pređe na kršćanstvo, ako misli zadržati svoj dotadašnji položaj.¹⁹² Vjerovatno se radilo o pokušaju Mlečana da u turskoj pozadini izazovu zbunjenost i nepovjerenje, kako kod predstavnika vlasti, tako i kod običnog naroda jer je bilo poznato dotadašnje, ali i kasnije držanje stolačkog kapetana, koji je uživao nesumnjiv ugled ne samo kod muslimanskog, nego i kod hrišćanskog stanovništva. Zbog toga su na početku rata mnogi pojedinci, pa i čitava sela, donosili u ovu tvrđavu žito i druge namirnice i dragocjenosti da bi ih sklonili od hajdučkih četa. Upravo zbog toga Mlečani su i željeli da ga kompromituju.

¹⁸⁷ V. Korać, Trebinje, 188.

¹⁸⁸ HAD, Prepiska, 18 - 185/1, dok. 53 4. VII 1717.

¹⁸⁹ J. Radonić, Dubrovačka akta, br. dok. LXXXV, Dubrovnik 15. VII 1717, 101/2.

¹⁹⁰ Isto, br. dok. LXXXVI, Dubrovnik, 17. VII 1717, 102.

¹⁹¹ HAD, Prepiska 18 - 185/1, dok. 59 17. VII 1717.

¹⁹² Isto, dok. 60 17. VII 1717.

Pored toga, vijesti o ponudi stolačkog kapetana Mlečanima da im preda tvrđavu, bile su namjerno izmišljene kako bi se umanjio neuspjeh mletačkih četa u blizini Livna. Riječ je, naime, o napadu na Livno početkom juna kad je u borbi učestvovalo i 12 četa dragomana. Grad i tvrđavu uspješno je odbranio hercegovački sandžakbeg Osman-paša. No, već i sam napad na ovu tursku tvrđavu je za Mlečane predstavljao uspjeh.¹⁹³ Pojačane akcije mletačkih četa i njihovih saveznika, hajduka, u drugoj polovini 1717. godine zaplašile su mnoge pogranične osmanske zapovjednike, naročito one u posadama Ljubuškog i Imotskog, pa i Mostara. Taj strah bio je još veći jer su skoro sve raspoložive snage Bosanskog ejaleta, po naređenju Porte, i pored Numan-pašinog oklijevanja, bile upućene u pravcu Beograda. Zbog toga je Alvize Moćenigo i smatrao da će na dalmatinskom frontu postići veći uspjeh. Sredinom jula 1717. godine hajdučke su čete u pratnji konjice pokušavale pomoći stanovnicima sela Goranaca u Mostarskom blatu da prebjegnu u Dalmaciju. Tom prilikom su zapalile oba sela. Mostarska posada je organizovala potjeru i doživjela ozbiljan poraz. Kako se u izvještaju navodi, poginulo je 70, a pri proganjanju još 24 vojnika.¹⁹⁴ Kao i mnoge druge, i ovaj izvještaj treba primiti sa rezervom. U protunapadu manji mletački odredi su došli do predgrađa Mostara i napuštenih šarampoa. Tu su zapalili kuće i okolne kule, usjeve i sijena, te 100 mlinova u dolini Neretve.¹⁹⁵ Međutim, zauzimanje Mostara, važnog i značajnog trgovačkog mjesta, nije im uspjelo zbog nedostatka materijalnih sredstava i vojnika.¹⁹⁶

To, međutim, nije obeshrabrilo Mlečane. Uvidjeli su svu slabost turskih posada u ovom kraju. Zbog toga je Alvize Moćenigo želio postići neki veći vojni uspjeh, pa je donio odluku da se osvoji Imotski, čija je tvrđava imala izvanredan strateški značaj jer je štitila Sinj, Zadvarje, Vrgorac, Omiš i Makarsku. Po osvajanju, međutim, mogao bi biti odlična baza mletačkim četama za upade prema Duvnu, Ljubuškom, Počitelju i Mostaru. Računalo se i na to da će po osvajanju ovog mjesta Mlečanima prići svo hrišćansko stanovništvo ne samo iz hercegovačkog sandžaka, nego i najveći dio i iz bosanskog sandžaka.¹⁹⁷ Pored svijesti o strateško-političkom značaju Imotskog, Mlečani su bili svjesni i težine vojnog poduhvata koji im predstoji jer je tvrđava u Imotskom spadala među bolje utvrđene, a kako je već i navedeno, bila je i locirana na dobrom mjestu. U njoj su bila smještena 103 nefera koja su se nalazila pod zapovjedništvom jednog dizdara i sedam aga. Tvrđava je bila dobro snabdjevena oružjem, municijom i namirnicama, te spremna za svaki napad. Upravo zbog svega navedenog Alvize Moćenigo se i odlučio da je napadne. Na ovu odluku je u dobroj mjeri uticao i izbjegli mostarski trgovac Mate Šoić, koji je čak dao novac za topove kao kauciju ako Mlečani pretrpe neuspjeh, a topove im zarobi osmanska posada.¹⁹⁸ Ovaj je bogati trgovac dao novac i za opremu jedne čete. Prema narodnom predanju, on je finansirao cio poduhvat, što je

¹⁹³ G. Stanojević, Dalmacija, 26/7; Isto, Jugoslovenske zemlje, 452.

¹⁹⁴ G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje, 452.

¹⁹⁵ Isto, 452.

¹⁹⁶ V. Čorović, Mostar, 28.

¹⁹⁷ G. Stanojević, Dalmacija, 29; J. v. Hammer, Historija, 120.

¹⁹⁸ V. Čorović, Mostar, 28; M. Batinić, Djelovanje Franjevac, 29; Karlo Jurišić, Katolička crkva, već citirano.

vjerovatno pretjerano, pogotovo kada se govori da je o svom trošku za rat opremio 6.000 ljudi.¹⁹⁹

Već 23. jula 1717. godine mletačke su čete pošle u pravcu Imotskog. Dva dana kasnije su bile pod židinama. Neposrednu komandu nad vojskom Alvize Moćenigo povjerava generalu Anđelu Emu i majoru Ricu. Odazivu većeg broja ljudi za osvajanje ove tvrđave, doprinijeli su franjevci, a prije svih fra Stipan Vrljić i fra Lovre Sitović.²⁰⁰ U noći između 26. i 27. jula Mlečani su na povoljna mjesta postavili topove, a već u prvim jutarnjim satima su počeli pucati na utvrđenje. Istovremeno, Emo i Ric izdaju naređenja manjim odredima kojima je komandovao Vule Novković da vrše upade prema Stocu, Trebinju, Ljubinju i Livnu, kako bi onemogućili da iz tih mjesta branioci stigne pojačanje. U tome su imali uspjeha. I pored dobro planiranih napada, branioci su pružali žilav otpor. Hrabrošću, međutim, nije zaostajala ni mletačka vojska. Poslije jednog većeg napada, napadačima je uspjelo da, podižući jedni druge rukama, prodru preko prvog bedema i zauzmu ga. Pošto su razorili vrata, zadržali su osvojeni bedem i razvili zastavu. U međuvremenu se posada tvrđave povukla u drugi bedem i bacanjem kamenja i pucanjem iz vatrenog oružja postavila da pruža snažan otpor. I dok je vođena žestoka borba, mletački su vojnici oko drugog bedema postavljali mine. To je bilo 28. i 29. jula, drugog i trećeg dana kako je počeo napad. Do tada su branioci izgubili 27 vojnika. Videći da će lagumima biti dignut u zrak i drugi bedem, zapovjednici posade su ponudili pregovore, što je i prihvaćeno. Pregovori su vođeni do 31. jula, a pregovarači obiju strana su se dogovorili da osmanska posada bez dalje borbe preda utvrđenje, s tim da sa ličnim oružjem može mirno otići kuda želi. Već prvog avgusta 1717. godine branioci napuštaju utvrđenje i u pratnji mletačkog nadintendanta Nakića istog dana dolaze u Ljubuški, kao najbliže osmansko utvrđenje. Toga dana u Imotski ulaze mletački vojnici.²⁰¹ Pošto su po ugovoru mogli ponijeti samo oružje i pokretnu imovinu, mletački vojnici, tačnije ljudi iz tog kraja u službi Venecije, zaplijenili su veliku količinu namirnica i municije, koju posada nije mogla ponijeti, kao i pet zastava. Osvajanje Imotskog imalo je velikog odjeka. U svim dalmatinskim mjestima taj čin je svečano proslavljen što u svom pismu u Rim svjedoči splitski nadbiskup Stjepan Kupilija.²⁰² Nije slučajno da se svemu ovome dao veliki značaj. Imotski je, kako će i naredni događaji pokazati, bio sa vojno-političkog stanovišta najveći uspjeh Venecije u ovim krajevima u toku cijelog četvorogodišnjeg rata.²⁰³ Za zapovjednika tvrđave i mjesta naimenovan je Mate Šoić jer je njegovom zaslugom Imotski i cijelo biokovsko-neretvansko područje došlo pod mletačku vlast i nikada više se u tim krajevima nije obnovila osmanska vlast.²⁰⁴

Pored gubitka Imotskog, Bosanski ejalet je imao i drugih poteškoća, tako je, a to je zapisao i fra Nikola Lašvanin, u planinskim predjelima, kao i

¹⁹⁹ Petrović Leo, Katoličko stanovništvo u Mostaru, Napredak, narodni hrvatski kalendar, god. 27, 1937, Sarajevo, 1936, 125.

²⁰⁰ K. Jurišić, Katolička crkva, 26.

²⁰¹ Hadžihuseinović Salih Sidki-Muvekit, Tarihi diyari Bosna (Istorija Bosne), Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu Knj. II (1047-1215), Original se nalazi u Orijentalnom institutu u Sarajevu, a prijepis u navedenoj biblioteci (dalje: Muvekit II 219); G. Stanojević, Dalmacija, 28; isti, Jugoslovenske zemlje, 452; V. Corović, Mostar, 29; A. Pavich, Prinosi povijesti, 440/1; K. Jurišić, Katolička crkva, 26; M. Batinić, Djelovanje Franjevaca, 29.

²⁰² M. Jačov, Spisi, dok. 204 Split, 11. VIII 1717, 239-241.

²⁰³ G. Stanojević, Dalmacija, 29; isti, Jugoslovenske zemlje, 452.

²⁰⁴ K. Jurišić, Katolička crkva, 27; N. Lašvanin, Ljetopis, 169.

prethodne godine pao snijeg.²⁰⁵ To je ponovo nanijelo velike štete usjevima i voću, pa je i ova godina, kao i prethodna donijela oskudicu u osnovnim živežnim namirnicama. Međutim, uprkos vremenskim neprilikama i razbuktavanju borbi na više strana, trgovina sa susjednim Dubrovčanima i dalje je nastavljena. Istina, obim prometa je osjetno pao, ali se promet ipak i dalje nastavljao uprkos svim poteškoćama sa kojima su se trgovci susretali.²⁰⁶

Istovremeno kada su Mlečani osvajanjem Imotskog postigli svoj najveći uspjeh na ovom dijelu ratišta, ban Ivan Drašković je preduzimao vojne pripreme da napadne susjedna pogranična utvrđenja. Već je 8. avgusta po bano-
vom naređenju 2.000 krajišnika pošlo u pravcu Kozarca. Komanda nad krajišnicima povjerena je kostajničkom zapovjedniku Matačiću kome su pomagali oficiri: Kaminjanski iz Kostajnice, jasenovački podzapovjednici Nikola Jelačić i Adam Ilijačić, kao i zrinjski i glinjski kapetani Kerera i Krukerija. Kozarac, osiguran sa četiri čardaka, spadao je među bolja utvrđenja. Udaljen je bio oko 4 km od rijeke Une, a imao je posadu od 300 vojnika. Sama tvrđava bila je osigurana palisadama i šančevima.

Pripremiši se dobro za napad carski su vojnici 10. avgusta došli do Kozarca, a već sutradan su otpočeli sa napadom. Iako brojčano slabiji, branio-
ci se nisu zaplašili. Zahvaljujući vojnoj premoći, poslije duže borbe, krajišnici zauzimaju prva dva hendeka i čardaka. Međutim, otpor branilaca nastavlja se istom žestinom. Tek kada su napadači zapalili i preostala dva čardaka, a treći hendek napunili drvećem i sijenom, koje su takođe zapalili, otpor branilaca je popustio. No, od očekivane predaje nije bilo ništa. Uprkos vatri i očiglednoj smrti koja se nadvila nad njima, branio-
ci su pružali otpor dok i sami nisu bili izloženi vatri. Predali su se jedino dvojica aga, bajraktar, dizdar i 54 vojnika. Oni su bili preostala posada u Kozarcu. Broj žrtava bi bio veći da jedan dio posade ranije nije otišao u Banjaluku po namirnice. Preostali vojnici kozar-
čke posade bili su po Matačićevom naređenju pogubljeni, tako da se niko nije spasio. Time se Matačić želio osvetiti za smrt svojih 25 ljudi koji su u borbi poginuli. U razorenoj tvrđavi krajišnici su zaplijenili dva topa za uzbunu, nekoliko dvosjekira i 30 konja.²⁰⁷ Kao i više puta do tada, poslije postignutog uspjeha krajišnici se ponovo vraćaju na polazne položaje preko Save. Pogranična posada je slično kao i s Mlečanima, pokazala žilav, čak i fanatičan otpor. To će se ponoviti i u narednim borbama u pograničnim tvrđavama. Ovakvo držanje branilaca motivisano je saznanjem da porazom gube sve što su do tada imali.

Austrijske i mletačke čete bile su sastavljene pretežno od domaćeg hrišćanskog stanovništva i ljudi koji su u prvim ratnim danima k njima prebjegli. Znalo se da će se oni najpožrtvovanije boriti kako bi se vratili na svoje posjede, i bili pod vlašću cara ili dužda, a ne sultana. Vidimo da je vjerska podijeljenost, prisutna i u ranijim ratovima, ovoga puta došla do najvećeg izražaja, uprkos učestvovanju pojedinih hrišćana u osmanskoj vojsci, i izdaji za novac i iz ličnih pobuda pojedinih muslimana austrijskim i mletačkim vlastima. Na ovakvo stanje u trećoj godini rata snažno su uticali socijalno-klasni i vjerski faktor.

²⁰⁵ N. Lašvanin, *Ljetopis*, 169.

²⁰⁶ HAD, *Prepiska* 18-185/1, dok. 55 20. VII 1717., isto, dok. 75, 1. VIII 1717.

²⁰⁷ F. Vaniček, *Istorija vojničke krajine*, 262/3.

I dok su se na granicama Bosanskog ejaleta sredinom 1717. godine vodile borbe manjeg ili većeg intenziteta, dotle se ishod rata odlučivao na glavnom bojištu kod Beograda. Još je sredinom juna 1717. godine austrijska vojska pod komandom princa Savojskog prešla Dunav kod Pančeva. Prema vijestima Vukosava Raševića – Kaluđerovića, koji je sve pojedinosti oko ovoga saznao u Sarajevu, carska se vojska bez ikakvih problema sa svim naoružanjem prebacila preko rijeke i pošla u pravcu Beograda. Grad i tvrđavu je branio muhafiz Mustafa-paša Čelić, koji je na ovu dužnost došao iz Bosne novembra 1716. godine i tu ostao sve do 22. augusta 1717. godine.²⁰⁸ Svoju nesposobnost Mustafa-paša je pokazao još pod sinjskim zidinama, ali mu to nije smetalo da dobije ovako važno i ugledno mjesto poslije svih propusta koje je u Bosanskom ejaletu uradio. Isto tako se ponašao i na novopovjerenoj mu dužnosti. Pri dolasku carske vojske nije se usudio da je ma u čemu onemogućiti. Naprotiv, sve raspoložive vojne snage smjestio je u tvrđavu, a one koje se nisu mogle tu smjestiti, poslao je na obližnju Avalu u čijem se podnožju već nalazilo 12.000 Tatara i nešto spahija. Da bi u Beograd smjestio što više vojnika, naredio je da se iz njega isprazni sve hrišćansko i jevrejsko stanovništvo koje je smjestio na Adi Ciganliji. U njihove su kuće došli sultanovi vojnici, a to je stanovništvo onemogućeno da prebjegne u carski tabor. Za sve to vrijeme nije bilo borbi što je carska vojska iskoristila da se smjesti kod Vračara i tamo načini šarampoe oko svog logora. Na kraju izvještaja Kaluđerović je izjavio da se priča kako je krajem jula u Niš došao lično veliki vezir, a vojska, koju vodi, produžila je put prema Beogradu.²⁰⁹ Pomoć opkoljenom Beogradu stizala je sa svih strana. Iz Bosne je novi namjesnik Numan-paša, poslije kraćeg oklijevanja, poslao sve raspoložive snage. Prilikom odlaska mnogi su vojnici dezertirali i bježali u brda, o čemu je bio obaviješten i vezir.²¹⁰ Takvim ponašanjem Čupri-lić je bio nezadovoljan. Da bi spriječio širenje panike i pojačao borbeni moral, naredio je da se ubije 20 sarajevskih trgovaca koji su pred prvim pucnjima austrijske vojske pobjegli iz Beograda u Sarajevo. Krajem juna broj carske vojske pod beogradskim zidinama iznosio je, po slobodnoj procjeni trgovca Milutina Ilića, između 150.000 i 200.000 vojnika. S druge strane pronosile su se vijesti da je veliki vezir Halil-paša u Nišu, drugi su opet govorili da je u Jedrenama, a da sultanova vojska broji oko 70.000 ljudi.²¹¹ Tri nedjelje kasnije, Dubrovčani su pisali u Rim kako su carske trupe prodrle do Niša i napale vezira, a da u Bosni Numan-paša bezuspješno poziva ljude u rat. Razlog za takvo stanje bile su vijesti da je Beograd već zauzet.²¹² Sve su ovo bile neprovjerene glasine. Ipak, bilo je u njima mnogo i istinitih vijesti.

Beogradski muhafiz Mustafa-paša i njegovi bliži saradnici očekivali su još ranije dolazak carskih trupa. Smatrali su da će i ovog puta austrijska vojska, kao i 1688. godine izvesti isti ili sličan napad. Zbog toga su pokušali da se na vrijeme pripreme. Još prije dolaska princa Savojskog, u Beogradu je bilo 30.000 sultanovih vojnika, a na Savi i Dunavu 70 brodova raznih vrsta. Sve to nije smetalo austrijskoj vojsci da bez poteškoća pređu Dunav. Međutim, i austrijska komanda je pripremala iznenađenje za protivničku stranu. Princ Savo-

²⁰⁸ R. Tričković, Spisak muhafiza, 312.

²⁰⁹ HAD, Prepiska 18-185/1, dok. 57 11. VII 1717.

²¹⁰ Isto, dok. 49 2. VII 1717.

²¹¹ Isto, dok. 51 4. VII 1717.

²¹² M. Jačov, Spisi, dok. 203 Dubrovnik, 23. VII 1717, 237-239.

ski je odlučio da grad i tvrđavu napadne sa jugoistočne strane. To je za osmanske zapovjednike predstavljalo iznenađenje. Brzim forsiranjem prijelaza i korištenjem novog ratnog plana, glavni austrijski zapovjednik želio je zbuniti Mustafa-pašu i još ga prije glavne borbe primorati na kapitulaciju.²¹³ Međutim, ovaj plan se nije mogao realizovati jer su branioči pružali žestok otpor. Iz pisma dubrovačkog nadbiskupa Ivana B. Koventalijskog u Rim saznajemo da carska vojska svakodnevno napada na tvrđavu. Zadatak branilaca je nešto lakši jer su na vrijeme iz grada poslali žene i djecu.²¹⁴ Još od sredine jula 1717. godine borbe manjih i većih razmjera među vojnicima oba tabora bile su svakodnevne. Tako su u svakodnevnim borbama manjih razmjera prolazili dani sve do 1. avgusta, kada je nasuprot austrijskom taboru došao veliki vezir. U njegovoj je vojsci bilo 80.000 janjičara, po 10.000 azijskih i evropskih boraca iz lenskih četa, 20.000 spahija i dobrovoljaca, te 30.000 Tatara.²¹⁵ Sultanova je vojska, sada pod Halil-pašinom komandom, brojala ukupno 180.000 ljudi čime je stekla određenu prednost. Dolazak velikog vezira prvih dana na bojnopolju nije ništa izmijenio. Borbe su bile svakodnevne, ali pravog sudara nije bilo. U obje se vojske osjećao umor, u austrijskoj vojsci zbog dužeg boravka, a u turskoj je to bilo od ubrzanog marša. I pored svega, nijedan tabor se nije želio prvi povući. Zalihe namirnica su se brzo trošile, što je ubrzalo vezirovu odluku da prvi preduzme napad. I princ Savojski je bio u sličnoj situaciji pa je on odlučio da prvi napadne. U noći između 15. i 16. avgusta izdao je stroga naređenja da vojnici ne pale vatre i da se drže dobivenih uputstava. Pod prijetnjom smrtno kazne zabranio je pljačku i bježanje sa bojišta. U zoru su Bavarci sa 18 topova napali opkop koji se nalazio na lijevom krilu osmanske vojske, a koji je branilo 20.000 janjičara i 4.000 Tatara. Bavarcima je pomoć pružila konjica i pješadija princa Aleksandra od Virtemberga, pa su zajedničkim snagama relativno brzo uspjeli zauzeti napadnuti opkop. Dok su oni napadali lijevo krilo s boka su ostali nezaštićeni, ali zbog magle osmanski vojnici to nisu primijetili. Tek oko 9 časova, kada se vrijeme proljepšalo, vidjeli su svoj propust. Međutim, bilo je kasno. Lijevo krilo osmanske vojske bilo je već poraženo, što je poremetilo borbene redove koji su pred prinčevom vojskom počeli padati ili bježati. Dotadašnja čvrsta i žestoka borba naglo je splasnula. Pobjednik je bio odlučan. Osmanski vojnici su bježali na sve strane. Na bojnopolju ostalo 10.000 turskih i 2.000 austrijskih vojnika. Pored ubijenih na bojištu je ležalo 5.000 sultanovih i 3.000 carskih ranjenih vojnika.

Austrijska vojska je u toku dana uspjela zarobiti još 5.000 neprijateljskih vojnika. Od istaknutijih zapovjednika carskih četa, na bojnopolju život su ostavili feldmaršallajtnant grof Hauben, general Dolberg, grof Palfi, knez Tura i Taksis, te markizi Kleris i Vilet. Među ranjenicima bili su knez Lobkovic, princ Fridrih od Virtemberga, generali Rotenbah, Lokateli, Arigoni, feldmaršal grof Palfi i sam princ Eugen Savojski. Na drugoj strani, veliki vezir Halil-paša i većina njegovih zapovjednika uspjeli su pobjeći sa bojnog polja, ostavljajući sve naoružanje, komoru i dragocjenosti koje su sa sobom imali. Plijen je bio veliki. Zarobljen je 131 brončani top, 20.000 topovskih kugli, 3.000 bombi, 30.000 granata, 600 bačvi baruta, te 300 bačvi sa olovom, 51 zastava,

²¹³ R. Veselinović, *Istorija Beograda*, 253/4.

²¹⁴ Augustino Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium (1524-1800)*, Zagreb 1875, 251/2 (dalje: A. Theiner, *Vetera monumenta*).

²¹⁵ J. v. Hammer, *Historija*, 119.

devet tugova i mnogo drugog, zajedno sa šatorom velikog vezira. I ovog puta, kao i kod Petrovaradina, princ Eugen je za sebe zadržao šator velikog vezira. Sutradan je potpisana predaja Beograda. Carska je vojska došla do novih ratnih trofeja. Po sklopljenom ugovoru, sultanove trupe su grad i tvrđavu napustile u punom vojnom redu sa zastavama i lakim naoružanjem. Tako je sredinom avgusta 1717. godine austrijska vojska osvojila još jednu veliku i veoma važnu tursku pograničnu tvrđavu.²¹⁶ Mnoge navedene brojke i opisi bitaka odgovaraju realnom stanju. Neki istoričari navode da je osmanska vojska imala 13.000 poginulih i 5.000 zarobljenih vojnika, a austrijska jednog poginulog generala, 87 oficira i 1.767 vojnika. Po njima, ranjenih carskih vojnika bilo je 3.412. Ratni plijen odgovara ranije navedenim podacima.²¹⁷ Osmanski su se vojnici pri napuštanju beogradske tvrđave povlačili u dva pravca. Uz pratnju austrijske vojske jedni su išli vodenim putem do Kladova i dalje, a drugi kopnenim u pravcu Niša.²¹⁸ Neposredno iza zauzimanja Beograda u koji su carski vojnici ušli 18. avgusta, za komandanta bivšeg Beogradskog pašaluka imenovan je baron Bote. Istovremeno, generalu Petrašu je naređeno da i dalje nastavi granične upade na teritoriju Bosanskog ejaleta.²¹⁹

Ovo i slična naređenja kao da su davala za pravo onima koji su, kao npr. Kliment XI, maštali da će carske trupe protjerati osmanske vojnike iz Evrope, te da će se sultanova vlast na evropskom kontinentu zauvijek ukinuti. Ubrzo su ovakva maštanja ustupila mjesto realnosti. Četiri dana poslije pobjede austrijske vojske, Španija je bez ikakve najave 20. avgusta 1717. godine iskrcala svoju vojsku na Sardiniju, ostrvo koje je još prije nekoliko godina došlo u habsburški posjed. Španski je vladar smatrao da je došao povoljan trenutak da se ovaj posjed vrati. Ni Francuskoj, ni Rusiji austrijski uspjesi nisu odgovarali. Porta je to u sljedećim mjesecima itekako znala iskoristiti. Već od septembra 1717. godine car Karlo VI je, posredstvom Engleske i Holandije, pristao na početak mirovnih pregovora.²²⁰

I dok se u Beču, Veneciji i Rimu slavilo osvajanje Beograda, a u ostalim se evropskim prijestonicama to primalo sa pomiješanim osjećanjima, dotle su u Carigradu vladali potištenost i razočarenje. Preživjeli janjičari bili su izloženi pogrdi, o čemu svjedoči i ledi Meri 1. septembra u pismu nekom prijatelju: »I deca im se rugaju, a svetina im pljuje u lice kad prođu.«²²¹ Na samom dvoru vladala je žalost zbog gubitka Beograda. Sultan je smijenio Halil-pašu i položaj velikog vezira ponudio svome zetu Ibrahim-paši. Smatrajući da za to još nije povoljan trenutak, on uljudno odbija i preporučuje za to mjesto svog štićenika Nišandži Mehmed-pašu, sina egipatskog trgovca iz Kajsarije. Ova preporuka je prihvaćena, pa je Mehmed-paša u narednih devet mjeseci bio veliki vezir.²²²

²¹⁶ Isto, str. 119; A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 49-51; N. Lašvanin, *Ljetopis*, 169; Muvekit II, 219; I. Uzunčaršili *Osmali tarihi*, 132-137.

²¹⁷ R. Veselinović, *Istorija Beograda*, 526.

²¹⁸ Isto, 526.

²¹⁹ J. Radonić, *Rimska kurija*, 592; G. Bodestein, *Povijest naselja*, 579; D. Pavlović, *Požarevački mir*, 47; R. Veselinović, *Istorija Beograda*, 526.

²²⁰ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 51/2; J. Radonić, *Rimska kurija*, 592; R. Veselinović, *Istorija Beograda*, 526/7.

²²¹ V. Popović, *Ledi Meri*, 83.

²²² J.v. Hammer, *Historija*, 120/121.

odredom ostao na Brezovom polju.²³⁶ Nije slučajno izabrao Brezovo polje, koje se nalazi 14 km od Brčkog i na pola puta između dvije tvrđave i grada, a odakle je, prema potrebi, mogao istovremeno pružiti pomoć i jednom i drugom napadnutom mjestu. No, ovog puta to nije morao raditi.

Ponešeni dotadašnjim velikim uspjesima carski su oficiri i vojnici mislili da bez poteškoća mogu zauzeti zborničku tvrđavu. Smatrali su da je njena posada zaplašena poslije poraza sultanove vojske kod Beograda, a samo utvrđenje nedovoljno spremno, te da se bez većih napora može zauzeti.²³⁷ Međutim, u svojim procjenama su se prevarili. Još od 1699. godine, pa sve do izbijanja tursko-mletačkog rata, svake je godine na ovom utvrđenju bilo manjih i većih građevinskih radova koji su pojačavali njenu odbrambenu sposobnost. U samoj tvrđavi bila je brojna posada od 400 do 500 vojnika. Zahvaljujući kapetanima iz porodice Fidahića, vojna disciplina i red su bili na zavidnom nivou. Uz to je zadnjih avgustovskih dana iz beogradske tvrđave ovamo prebjeglo 2.000 vojnika.

Hrabrost branilaca se osjetila još pri dolasku prvih austrijskih četa pod njegove zidine. Kada je skoro sa svih strana tvrđava bila opkoljena, jedan od članova posade, Hasan Grbović preplivao je Drinu i sa pismom kapetana Fidahića otišao paši u Travnik da traži pomoć, o čemu svjedoči i narodna pjesma.²³⁸ Pod komandom generala Petraša vršeni su svakodnevni napadi. No, srčanost i hrabrost branilaca spriječila je napadača da postignu uspjeh. Posljednji veći juriš Petraševe su čete izvršile 18. septembra. Kao i do tada bili su dočekani snažnom vatrom branilaca.²³⁹ I naredni dani su donijeli samo ljudske gubitke. Konačno su se carske trupe 4. a po nekim istoričarima 7. oktobra 1717. godine neobavljena posla povukle u pravcu Rače.²⁴⁰ Savremenici navode da je u toku višednevnih borbi poginulo oko 10.000 carskih vojnika. Vjerovatno se i ovdje radi o preuveličanom broju. Pri povlačenju, branioци su zarobili veliki broj Petraševe vojske. Koliko je mrtvih i ranjenih imala zbornička posada nigdje se ne navodi. Kada, na vijest o uspješnoj odbrani, u Zbornik stiže i vezir Čuprilić, on naređuje da se jedna skupina od 300 zarobljenika na mjestu pogubi. Princ Savojski je preko posrednika intervenisao na Porti da se bosanski namjesnik kazni zbog kršenja ratne etike, što je Numan-paši kasnije uzeto kao povod za smjenjivanje sa položaja bosanskog namjesnika.²⁴¹ Da bi opravdali poraz austrijske vojske, neki su savremenici, a to su prihvatili i neki istoričari, izmislili priču o ranjavanju generala Petraša, te njegovom ranjem odlasku sa bojišta, što je po njima i dovelo do neuspjeha.²⁴² Međutim, kod drugih istoričara, koji su se držali austrijskih izvora, te nisu podlegli pričama

²³⁶ J. v. Hammer, *Historija*, 120.

²³⁷ G. Bodestein, *Povijest naselja*, 581.

²³⁸ K. Hörmann, *Narodne pjesme*, 202/3; Fehim Nametak, *Opsada Zbornika 1718. u pjesmi na turskom jeziku*, POF, br. 32 – 33/1982 – 83, Sarajevo, 1984, 109 – 114.

²³⁹ G. Bodestein, *Povijest naselja*, 580.

²⁴⁰ Eduard Richerr, *Prilozi zemljopisu Bosne i Hercegovine*, GZM BiH u Sarajevu, br. XVII, Sarajevo, januar–decembar 1905, 307 (dalje: E. Richter, *Prilozi zemljopisu*); G. Bodestein, *Povijest naselja*, 580; Muvekit II, 121.

²⁴¹ Muvekit II, str. 121; N. Lašvanin, *Ljetopis*, 169; V. Batinić, *Djelovanje Franjevac*, 30; A. Knežević, *Carsko-turski Namjestnici*, 58.

²⁴² S. Bašagić, *Kratka uputa*, 92; N. Lašvanin, *Ljetopis*, 169; R. Muderizović, *Nekoliko muhurova*, 11; M. Batinić, *Djelovanje Franjevac*, 30; A. Knežević, *Carsko-turski Namjestnici*, 58.

iz ljetopisa, nigdje ne stoji da je zapovjednik ovog pohoda bio ranjen, niti da je prije povlačenja napustio vojsku.²⁴³

U isto vrijeme hrvatski je ban Ivan Drašković sa svojim krajišnicima opkolio i napao Novi. Po njegovom planu krajiška bi vojska, u kojoj je bilo i Nijemaca, poslije osvajanja Novog, krenula prema Bihaću i osvojila ga. Carskoj se vojsci učinilo da će grad i tvrđavu lako osvojiti, pa je među banovim vojnicima i njihovim drugovima po oružju, Nijemcima, nastao spor čiji će biti grad. Kako je u Ljetopisu zapisao Nikola Lašvanin: »Kranjci vele banov je grad, a Nimci nije nego cesarov. Najposli Nimci se vrate a Kranjci ostadoše pod gradom«. ²⁴⁴ Mislim, da je s pravom dr Vladimir Ćorović ispravio Lašvanina, što je umjesto Kranjci pisao da su to bili Hrvati, a sa njima i Srbi krajišnici.²⁴⁵ Usljed gloženja, čete sastavljene od Nijemaca, napustivši opsadu Novog, ostavile su banove vojnike da se sami bore. U međuvremenu je opkoljenoj posadi stigla pomoć Numan-paše. Udruženim snagama Ahmed-paša, Mustafa-paša i Omer-beg Cerić napali su banovu vojsku i potpuno je razbili, nanijevši joj veliki poraz. Na bojnom polju je poginulo oko 8.000 krajišnika. Što se tiče zarobljenika, o njima slikovito piše Lašvanin, »a sužanja, već tko nije mario a mogao je ufatiti«. ²⁴⁶ Sam je ban u bjekstvu potražio spas, a njegovi su vojnici, radi bržeg kretanja i po njegovom naređenju, dva topa bacili u Unu. Izbjegavši zarobljeništvo, prispjelim oficirima i vojnicima ban je savjetovao razboritost, preporučujući im da sačekaju povoljnu priliku da bi se osvetili za pretrpljeni poraz.²⁴⁷

I ovdje je vjerovatno navedeni broj poginulih preuveličan. Uspješna odbrana Zvornika i Novog predstavljala je pravo junaštvo.²⁴⁸ Ne manje međutim, bio je to i rezultat petnaestogodišnjeg vojnog osposobljavanja Bosanskog ejaleta, te pune pažnje i razumijevanja Porte prema ovoj pograničnoj provinciji Carstva. Ustvari, od 1699. pa do kraja 1714. godine u ovom su ejaletu postavljani temelji vojne osposobljenosti, obučenosti i taktike, karakteristični za buduće ratove. Svemu tome su najviše doprinijeli vojnici koji su poticali sa ovog tla, kao i najveći dio komandnog kadra koji su kao odobaše, dizdari, ajani, kapetani, alajbezi i paše poznavali mentalitet ljudi, konfiguraciju zemljišta i znali šta je najbolje uraditi da u sljedećim ratovima ova provincija ne bude osvojena.

Porazi carske vojske odgodili su planirani napad na Bihać. Princ Eugen Savojski je svim potčinjenim oficirima naredio da do proljeća odgode dalje borbe sa pograničnim bosanskim odredima, a napad na Bihać odgođen je tek u proljetnim mjesecima 1718. godine. Pod dobivenim instrukcijama, austrijski zapovjednici su do toga vremena trebali učvrstiti vlast u osvojenim mjestima preko rijeke Save u dubini do 10 km.²⁴⁹ U međuvremenu, preko posrednika, između Beča i Carigrada počeli su kontakti o sklapanju mirovnog ugovora jer je rat i za jednu i za drugu državu predstavljao veliko opterećenje.

²⁴³ G. Bodestein, *Povijest naselja*, 580; E. Richter, *Prilozi zemljopisu*, 307.

²⁴⁴ N. Lašvanin, *Ljetopis*, 169.

²⁴⁵ V. Ćorović, *Istorija Jugoslavije*, 371.

²⁴⁶ N. Lašvanin, *Ljetopis*, 170; S. Bašagić, *Kratka uputa*, 92; R. Muderizović, *Nekoliko muhurova*, 11; M. Batinić, *Djelovanje Franjevac*, 30; A. Knežević, *Carsko-turski Namjestnici*, 59.

²⁴⁷ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/V a/10, red. br. 560, filza 559, grupa V, Herceg Novi, 20. X 1717.

²⁴⁸ V. Ćorović, *Istorija Jugoslavije*, 371.

²⁴⁹ G. Bodestein, *Povijest naselja*, 580/1.

Neposredno iza bitke kod Novog došlo je do razmjene zarobljenika. Austrija je prva dala ponudu, kojoj su se suprotstavili neki mjesni prvaci. Međutim, takvim njihovim ponašanjem nije bila zadovoljna Porta, pa Numan-paša šalje naređenje da se izvrši ponuđena razmjena.²⁵⁰ Zbog uspješnog suzbijanja austrijske vojske, ugled Numan-paše je porastao, piše dubrovačkoj vladi Luka Kiriko. Njegova popularnost izazvala je zavist i sumnju na dvoru, posebno kod sultana. Ahmed III, čiji je prijesto bio veoma poljuljan poslije poraza kod Petrovaradina, Temišvara i Beograda, plašio se da Numan-paša, kao zet bivšeg sultana Mustafe II, te član ugledne vezirske porodice Čuprilića, ne bude prepreka mirovnim planovima koji bi mogli dovesti i do smjenjivanja sa prijestolja, pa već tada priprema plan da ga ukloni sa položaja bosanskog namjesnika, koji mu je donio toliki ugled i slavu u cijelom Carstvu.²⁵¹

Nastalo zatišje na sjevernim granicama ejaleta iskorišteno je za popravke pograničnih tvrđava. Sa Porte je početkom novembra 1717. godine stiglo naređenje i Numan-paši i kadijama Srebrenice, Olova, Kladnja i Jajca da organizuju popravku tešanjске tvrđave koja je 1716. godine na nekoliko mjesta bila oštećena. Navedeni kadiluci bi trebalo da pruže pomoć u građevinskim radovima čiji su troškovi procijenjeni na 2.277 groša. Za izvršenje posla odgovoran je bio Numan-paša, koji je morao voditi računa da se raja za taj posao ne optereti nekim vanrednim nametima.²⁵² Pošto je sada i novopazarska tvrđava postala pogranična, iz Carigrada stiže naređenje njenom kapetanu Ferhadu da se u narednim mjesecima proširi i učvrsti radi uspješnije odbrane. Po izvođenju građevinskih radova pomoć su bili dužni dati kadiluci: Novi Pazar sa Brvenikom, Vučitrn, Prijepolje i Stari Vlah. Svi radnici treba po propisu da budu isplaćeni, a novac od 2.500 groša dala bi carska blagajna.²⁵³ Time je centralna vlada željela, ne samo učvrstiti pogranična mjesta, nego i platama pomoći stanovništvu koje je od početka rata bilo opterećeno raznim obavezama. Numan-paši je došlo naređenje da ponovo izvrši provjeru poslova i troškova opravke travničke tvrđave. Zahtjev za to uputio je još ranije bivši namjesnik Kara Mustafa-paša na traženje stanovnika vezirskog grada.²⁵⁴ Tih dana je iz Carigrada veziru za navedene građevinske radove, kao i za druge potrebe, stiglo 200 kesa novca. Isto tako je udovoljeno Numan-pašinom zahtjevu da se njegovom bratu Esad-begu dodijeli i treći tug, tj. zvanje vezira.²⁵⁵

Tokom novembra i decembra oživjela je bosansko-dubrovačka trgovina. Razmjena robe, te dopisivanja uglednijih trgovaca i predstavnika osmanske vlasti postala su češća. Istina, i jedna i druga strana, kako to stoji u dokumentima, isticale su da je to ispod potrebnog minimuma i savjetovale su opreznost, ali su se nadale da će se na obostrano zadovoljstvo takvo stanje uskoro popraviti.²⁵⁶

I dok se stanje prema pograničnim austrijskim teritorijama donekle stabilizovalo, dotle je prema mletačkoj granici zadnjih mjeseci 1717. godine voj-

²⁵⁰ ANU BiH, BBAI, Š.d. 791 92 729/2 1129/1717. f. r.

²⁵¹ HAD, Prepiska, 18 123. 3162, dok. 56 20/25. X 1717.

²⁵² ANU BiH, BBAI, M. d. 3897/140-1 11. XI 1717. (5. zul-hidždže 1129.) f. r.

²⁵³ Isto, M.d. 3897/136 - 1 21. XI 1717. (15 zul-hidždže 1129.) f. r.

²⁵⁴ Isto, M.d. 3897/137 - 1 4. XII 1717. (29. zul-hidždže 1129.) f. r.

²⁵⁵ J.v. Hammer, Historija, 121

²⁵⁶ HAD, Prepiska, 18 - 185/1, dok. 156 15. i 16. XI 1717; isto Prepiska, 18-186/2, 3351, dok. 2 14. XII 1717; isto, dok. 9 22. XII 1717.

1818 Agosto 177
L'opera scritta da S.^{to} Roman Passo all' E. M.

nom Jadranu osvojiti neku luku, kao npr.: Ulcinj, Drač, Valonu, Aleš (Leši) ili Bar. Poslije savjetovanja odlučeno je da se prvo napadne Bar, zbog blizine Budve i Paštrovića.²⁵⁹ O ovoj je odluci generalni providur pisao i duždu, napominjući da će u dogledno vrijeme mletačka vojska pokušati osvojiti i Trebinje.²⁶⁰ Usljed loših puteva i oskudice, napad na banvirsku tvrđavu je bio teži poduhvat.²⁶¹

Još je ranije cetinjski vladika Danilo nagovarao Mlečane da svoje akcije usmjere u pravcu Albanije, kako bi im i Crnogorci, kao njihovi saveznici, pomogli. Već 6. oktobra 1717. godine iz Kotorskog je zaliva isplovila mletačka flota, ali je zbog bure sa pučine mogla bombardovati grad tek deset dana kasnije. U međuvremenu je osmanskoj posadi iz Skadra došao u pomoć paša Mahmudbegović, pa su osmanski vojnici udruženim snagama onemogućili Mlečanima iskrcavanje i juriš na grad. Ni poslije više pokušaja mletački vojnici nisu postigli nikakav vojni uspjeh, pa su se po providurovom naređenju već 22. oktobra povukli.²⁶² U toku borbi izostala je očekivana pomoć crnogorskih četa. Poraz je bio velik jer je po pričanju očevidaca, barska tvrđava bila »okićena« glavama napadača, a u Herceg Novi je, pored leševa, sa brodova iskrcano i 150 ranjenih vojnika.²⁶³

Tih je dana i bivši generalni dalmatinski providur Pizani vodio borbu protiv Turaka. Već 26. oktobra on osvaja Pravezu i Vonicu, predgrađa San Marina, iz kojih se gospodarilo morskim zalivom Arte.²⁶⁴ Krajem oktobra je zbog velikih kiša i nevremena za kratko prekinuto ratovanje. U Budvu su došli brdski glavari i crnogorski vladika da još jednom potvrde prijateljstvo sa Mlečanima, a vjerovatno i da dobiju nešto novca i namirnica za sebe i svoje suplemenike, jer je baš tada Moćenigu iz Venecije stiglo 50.000 dukata za isplatu redovnih primanja oficirima i vojnicima, te za podmirenje svih troškova. U svom daljem izvještaju duždu, Alvize Moćenigo je pisao da je saznao kako je u turskoj vojsci nastupila neka epidemija koja uzima dosta žrtava, te da su bolnice pune vojnika.²⁶⁵

Raniji vojni porazi, bolesti i ekonomska iscrpljenost uticali su na to da se narod s obje strane zasitio rata, a takvo stanje pogoduje širenju raznih glasnina. To naravno koriste Portini protivnici koji izmišljaju razne neistine, kako bi još više zaplašili sultanove podanike. Krajem novembra i u decembru po mnogim se mjestima pronijela priča kako je sultan, navodno, spreman ustupiti Bosanski ejalet bečkom caru.²⁶⁶ U to vrijeme tome su povjerovali i mnogi bosanski prvaci, pa i sam namjesnik Numan-paša Čuprić. Zbog toga je krajem decembra pozvao u Sarajevo istaknute ličnosti na savjetovanje oko toga šta bi trebalo da se uradi, ako zaista do toga i dođe. Svi prisutni su bili ogorčeni. Odlučili su da pošalju jednu delegaciju koja će zamoliti sultana da do toga

²⁵⁹ J. v. Hammer, *Historija*, 120.

²⁶⁰ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/X b-17, red. br. 2297, izvještaj 6 X 1717.

²⁶¹ HAD, Prepiska 18 - 185/1, dok. 126 12. IX 1717.

²⁶² Miloš Milošević, *Oko pokušaja osvajanja Bara i Ulcinja 1717. i 1718.*, Istorijski zapisi, god. XIII, knj. XVII, sv. 4, Titograd, 1960, 789 (dalje: M. Milošević, *Oko pokušaja osvajanja*).

²⁶³ HAD, Prepiska 18 - 185/1, dok. 143 28. X 1717.

²⁶⁴ J. v. Hammer, *Historija*, 120.

²⁶⁵ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/X b-16, red. br. 2296, izvještaj, Herceg Novi, 31. X 1717.

²⁶⁶ G. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje*, 453.

ne dode. Međutim, to su bile glasine. Na takvu nagodbu nije se mislilo ni u Carigradu, ni u Beču.²⁶⁷ U želji da se pokaže vojna snaga ejaleta, te da se sultan i Porta uvjere u uspješno vršenje ne samo defanzivnih, nego i ofanzivnih akcija, krajem novembra počinje se sakupljati vojska. U to vrijeme Marin de Molin piše duždu da je Numan-paša sa 3.000 pješaka i 400 konjanika već došao u Ljubinje, odakle će sa ostalim sakupljenim četama poći da napadne Imotski. Te vijesti su zabrinule mletačke zapovjednike, pa Molin predlaže da se komanda nad zajedničkom vojskom, koju će pomagati i Crnogorci, povjeri kapetanu Bukiji. Zbog toga su i u Splitu preduzete mjere za odbranu.²⁶⁸

Mletačka strahovanja su bila sasvim opravdana. Krajem decembra u Gacku je boravio hercegovački sandžakbeg koji je dubrovačkom dragomanu Marinu Martelini izjavio da namjerava napasti hajduke na Carini i zauzeti to mjesto. Po njegovoj izjavi, u ovom se sandžaku sakupilo 3.000 vojnika, koliko i u bosanskom, a takođe je prisutno i 3.000 konjanika. Od oružja imaju dva topa. Udruženim snagama misle napasti neko mletačko mjesto, kao što je npr. Herceg Novi, Kotor ili Risan, a od Dubrovčana traže da se uzdrže od bilo kakvog miješanja.²⁶⁹ Prema tome, pisanje Lašvanina i nekih drugih da se toga mjeseca u Bosni sakupilo 80.000 vojnika koji namjeravaju upasti na mletačku teritoriju je netačno.²⁷⁰ Prije će biti tačna tvrdnja da je tom prilikom sakupljeno preko 8.000 vojnika koji će se uputiti prema Kupresu. Ovu vojsku je sustigao sultanov ferman u kojem se traži da se prekine započeti pohod i da se vojska vrati svojim kućama. Kao i mnogo puta do tada, zapovjednici su disciplinovanu izvršili naređenje i vratili se.²⁷¹ Tako su sa djelimičnim uspjehom vojnici i oficiri Bosanskog ejaleta, u odnosu na druge krajeve Carstva, završili ratovanje u 1717. godini. Raspoložuci solidnim vojnim snagama, mogli su u idućoj godini uspješno nastaviti ratovanje.

Portino naređenje, da se zadnjih dana decembra 1717. godine zaustave pokreti vojske iz Bosanskog ejaleta, nije bilo slučajno. Već tada su bili u podmakloj fazi započeti mirovni pregovori između Austrije i Porte. Zbog toga se povukla i vojska, pod komandom velikog vezira koja se nalazila u okolini Niša. Jedna je delegacija iz Carigrada, obučena u njemačka odijela, u najvećoj tajnosti otišla, radi mirovnih pregovora, preko Beograda u Beč. Iako su to mnogi znali, pošto je ratno stanje još bilo na snazi, nije se smjelo javno govoriti o tome. I sa austrijske strane je sve to primljeno sa rezervom. Iako je vojna disciplina popustila, car Karlo VI, više nego zadovoljan dotadašnjim uspjesima, opirao se mirovnim pregovorima.²⁷²

I dok je sa više strana sugerisano uspostavljanje mira, rat je, istina sa manjim intenzitetom, nastavljen i u 1717. godini. Iz Carigrada je veziru Numan-paši stiglo naređenje da mobiliše 2.000 pješaka i 1.250 konjanika koji do tada nisu bili raspoređeni u neku vojnu službu. Tih 3.250 novih vojnika trebalo je rasporediti u 65 bajraka i poslati ih na službu u ona mjesta gdje to bude potrebno, a sve troškove oko smještaja i isplate trebalo je finansirati iz priho-

²⁶⁷ Isti, Dalmacija, 30.

²⁶⁸ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/b-10, red. br. 2215 Herceg Novi, 30. XI 1717.

²⁶⁹ HAD, Prepiska, 18 - 186/2b, 3351, dok. 24 27. XII 1717.

²⁷⁰ N. Lašvanin, Ljetopis, 170; M. Batinić, Djelovanje Franjevac, 30.

²⁷¹ Isto, A. Knežević, Carsko-turski Namjestnici, 58.

²⁷² HAD, Prepiska, 18 - 185/1, dok. 181 21. XII 1717.

da ejaleta. Bosanski je defterdar Mehmed određen za staranje oko redovnih mjesečnih isplata.²⁷³ Naglašavanje da lično defterdar vodi brigu oko redovne isplate novca posadama tvrđava i palanki nije bilo slučajno jer je zbog zloupotreba vojničkih plata i prikazivanja većeg broja nefera već bio smijenjen bu-ljukbaša Hasan. On je, pored namjesnika, sandžakbega i alajbegova, imao komandu nad pješacima i konjanicima ovog ejaleta koji nisu bili pod zapovjedi navedenih zapovjednika. Iz Carigrada je predlagano da na to mjesto Numan-paša imenuje sinove Ali-paše Skopljaka, Omer-bega i Rustem-bega. Po toj preporuci, koja je ujedno bila i naređenje, Osman-beg bi imao komandu nad konjanicima, a Rustem-beg nad pješacima.²⁷⁴ Komandu nad svim vojnim snagama i dalje je imao namjesnik Numan-paša Čuprilić. Najveći položaj, kao duhovno i pravno lice, nad svim vojnim jedinicama od 1717, pa sve do kraja rata, imao je Abdulah Drnišlija. Na taj je položaj došao po preporuci bivšeg namjesnika Jusuf-paše.²⁷⁵

Pored novih imenovanja na odgovorne vojne dužnosti, osmanske su vlasti u zimskom periodu opravile i proširile neke značajne pogranične tvrđave, jer se to pokazalo vrlo korisnim u proteklom godinama rata. Zahvaljujući tome Bosanski je ejalet i mogao pružiti onakav otpor. Na molbu banjalučkog kapetana Mehmeda Ferhadpašića – Sokolovića sa Porte je, prvih dana 1718. godine, stiglo naređenje da se nastave ranije započeti poslovi na proširivanju tvrđave. Međutim, prije nego što se nastave započeti radovi, trebalo je da se dostave podaci koliko je urađeno i šta se još planira uraditi.²⁷⁶ Naređenje istog sadržaja Porta je uputila i Numan-paši u Travnik.²⁷⁷ Krajem januara bosanskom je namjesniku stiglo slično naređenje i za opravku tvrđave u Sjenici. Na zahtjev aga i mjesne posade od 270 ljudi, ovu tvrđavu je trebalo opraviti pod kontrolom novopazarskog kapetana Ferhada.²⁷⁸ Iz Carigrada je u to vrijeme došao carski izaslanik sa 2.500 groša da kupi namirnice potrebne posadi zborničke tvrđave za tri mjeseca.²⁷⁹ Sve je izgledalo kao da se ne radi o zimskom periodu, jer je u vezirski grad iz prijestonice svakodnevno stizao kurir sa raznim naređenjima. Tako je Numan-paši stigao ferman po kome, zbog čestih zloupotreba, treba da provjeri isplatu 11.250 vojnika. Za vojničke plate, tokom ratnih godina sa Porte je stizalo 50% novca, a drugu polovinu je obezbjeđivao sam ejalet iz svojih sredstava.²⁸⁰ Neredovne novčane isplate, koje su bile praćene raznim zloupotrebama, izazvale su nezadovoljstvo nefera. Na poteškoće su pogotovu nailazile posade kojima se plata isplaćivala sa više strana. Takvih posada je bilo više. Među njima je bila i banjalučka.²⁸¹ Posada ove tvrđave se žalila na neredovnu isplatu i tražila da se iz kadiluka (Bosanski) Brod pošalje suma od 81.600 akči, namijenjena za njihove plate. I ovaj, kao i mnogi drugi zahtjevi, pozitivno je riješen.²⁸² Pored redovne vojske, u većim su tvrđavama kao pojačanje došli i konjanici. U Sarajevu ih je bilo 149, a u Ba-

²⁷³ ANU BiH, BBAI, M.d. 6551/172-1 1130/1718, f. r.

²⁷⁴ Isto, Mal. d. zb. I 6551/182-1 1130/1718, f. r.

²⁷⁵ A. Bejtović, Sarajlija Abdulah Drnišlija, 223, 232/3.

²⁷⁶ ANU BiH, BBAI, M. d. 3897/138 – 2 19. I 1718. (15. safera 1130.) f. r.

²⁷⁷ Isto, Mal. d., zb. II 6551/162 – 2 19. I 1717 (15. safera 1130.) f. r.

²⁷⁸ Isto, 6551/165-1 30. I 1718. (28. safera 1130.) f. r.

²⁷⁹ Isto, 6551/160-1 19. I 1718. (15 safera 1130.) f. r.

²⁸⁰ Isto, 6551/164 – 1 30. I 1718. (28. safera 1130.) f. r.

²⁸¹ Isto, 6551/183 – 1 1130/1718, f. r.

²⁸² Isto, zb. I 6551/189 – 4 1130/1718, f. r.

njaluci 168. I za njih je kao i za sve ostale vojne rodove, što se izdržavanja tiče, važilo isto pravilo.²⁸³ To znači da se ni po čemu nisu izdvajali od ostale vojske u Bosanskom ejaletu.

Nesporazuma je bilo i kod posada koje su do izbijanja rata dobivale dio novca iz prihoda sa teritorije koju je neprijateljska vojska zauzela. Takav je slučaj bio u stolačkoj (vidoškoj) tvrđavi, čija je godišnja plata iznosila 9 tovara 88.652 akče. Pošto je mletačka vojska zauzela meteriz Carinu, koja je isplaćivala 350.183 akče, ili 1/3, članovima posade je bio uskraćen taj novac. Iz Carigrada je Numan-paši skrenuta pažnja da vidi iz kojih bosanskih prihoda bi im se nadoknadila razlika.²⁸⁴

Tokom cijelog januara nije bilo vojnih pokreta ni sukoba, o čemu je kotarski vanredni providur pisao i duždu. U pismu ga je obavještavao da se hercegovački sandžakbeg nalazi u Trebinju, sa željom da ojača odbrambenu sposobnost na tursko-mletačkoj granici.²⁸⁵ Vojnu neaktivnost iskoristile su i neke hrišćanske porodice, pa su krajem januara prebjegle na mletačku teritoriju i naselile se u Imotsko polje.²⁸⁶ Ni u februaru nema nikakvih sukoba ni značajnijih događaja. Obje zaraćene strane su premorene i žele iskoristiti zimske dane za odmor. Vjerovatno je na takvo stanje uticala i diplomatska aktivnost zaraćenih država, kao i nekih drugih evropskih zemalja, koje su se zalagale za okončanje rata. Međutim, na Porti nije bilo potrebne saglasnosti o tome. Za vođenje rata, pored Numan-paše, bio je i njegov brat Esad-beg, tih dana imenovan vezirom, za koga se govorilo da će ženidbom sa sultanovom kćerkom postati zet Ahmeda III. Kiriko je pisao dubrovačkoj vladi da je iz Carigrada Numan-paši poslat novac za dalju mobilizaciju ljudi. Istovremeno, na Portu su stizale vijesti da je u ovoj pograničnoj provinciji stalno prisutna netrpeljivost između vojnika domaćeg porijekla i osmanske vojske iz azijskih pašaluka. Jedni druge su optuživali da se ne bore sa istom upornošću.²⁸⁷ Iako u dokumentu ne stoji ko se slabije bori, vjerovatno se ta optužba odnosila na azijske trupe. Vojnici porijeklom iz Bosanskog ejaleta koliko god su se borili za interese Carstva, još više su se borili za svoje domove i porodice koje nisu željeli prepustiti neprijateljskoj vojsci, ili se iz rodnog kraja preseliti u unutrašnjost osmanske države. Čak su se protivili svakome ko je pokušao da na bilo koji način dopusti prodor austrijske ili mletačke vojske u unutrašnjost ejaleta. Tako su se vojnici klobučke tvrđave žalili na Omer-agu, zapovjednika uzebana koji je sa sinom Daudom i manjim brojem pristalica pokušao Mlečanima prodati (vjerovatno za novac) ovu pograničnu tvrđavu. U tom ga je većina članova klobučke tvrđave onemogućila, pa do predaje nije ni došlo. O svemu ovome je obaviještena i Porta, koja naređuje Numan-paši da provjeri cijelu priču i ako se ona pokaže tačnom, da se krivci kazne, a svima koji su ih u tome spriječili izrekne javna zahvalnost.²⁸⁸

Početkom marta 1718. godine dubrovačka vlada pisala je Porti da se Republika sv. Vlahi nalazi u teškoj situaciji jer je sad bila sa svih strana okružena

²⁸³ Isto, 6551/178 – 5 1130/1718. f. r.

²⁸⁴ Isto, 6551/96–3 1130/1718. f. r.

²⁸⁵ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/X b–13, red. br. 2291, Herceg Novi, l. I 1718.

²⁸⁶ G. Stanojević, Dalmacija, 39.

²⁸⁷ HAD, Prepiska 18 123., 3162, dok. 58 2. III 1718.

²⁸⁸ ANU BiH, BBAI, Š. d. 835 92 772/1 1130/1718. f. r.

na mletačkom teritorijom, a ostala je i bez prihoda sa skela, što joj je uz slabu trgovačku aktivnost njenih podanika, stvorilo velike poteškoće. Zbog toga Dubrovnik i traži pomoć Carstva.²⁸⁹ Za te poteškoće znali su i Mlečani.²⁹⁰ Međutim, osmanska država je imala previše i svojih briga. Dugogodišnji rat sa Venecijom i Austrijom ekonomski ju je iscrpio, a vojnički se u daljim borbama nije mogla uspješnije suprotstaviti carskim trupama. Sve to je znao i Luka Kiriko koji u pismu Dubrovčanima kaže da su vojni vrhovi nezadovoljni, a da je vojsku zahvatio strah od mogućeg produženja rata.²⁹¹ Takvo stanje uticalo je i na smjenu velikog vezira. Umjesto Mustafa-paše, u maju 1718. godine na ovaj položaj je došao sultanov zet Ibrahim-paša koji će zvanje velikog vezira zadržati punih dvanaest godina, tj. sve do 1730. godine.²⁹² On će vući glavne poteze u pregovorima koje će njegovi predstavnici voditi u Požarevcu sa pregovaračima Austrije i Mletačke Republike.

Nastupajući proljetni dani kao da su razbudili zaraćene strane. Mlečani, koji su se u odnosu na Austriju nalazili u lošijem položaju, sa velikom pažnjom su pratili sve što se dešavalo na teritoriji Carstva. Dovodjenjem vojnih pojačanja i osnivanjem novih regimenti, Mlečani su istovremeno pojačavali i svoje odbrambene položaje.²⁹³ Preduzete mjere su se ubrzo pokazale ispravnim. U aprilu su manji odredi osmanske vojske preduzeli ograničene vojne akcije u pravcu Vrlike i Norina, no bez nekih rezultata. Do kraja rata na ovom dijelu ratišta to su bile zadnje čarke zaraćenih država.²⁹⁴ Na drugoj strani, Mlečani su u maju ponovo planirali da osvoje Trebinje. Napad je trebalo da izvrše redovne mletačke trupe u saradnji sa hajdučkim četama iz tog kraja. Sve poslove oko planiranja preuzeo je lično Alvize Moćenigo. U trebinjski kraj je dolazio inkognito da se na licu mjesta uvjeri gdje je najpogodnije da njegove čete izvrše napad.²⁹⁵ I pored pokušaja da to ostane u uskom krugu, za planirani napad je znala i trebinjska posada. Zbog toga iz drugih mjesta ejaleta u banvirsku tvrđavu dolazi šest bajraka vojske, koja je trebalo da pruži pomoć braniocima. Razne glasine koje su kružile u tom kraju o daljim borbama često su bile netačne. Tako je npr. bila netačna vijest da u Bileće sa dvojicom paša dolazi veći odred osmanske vojske.²⁹⁶ Znajući da je protivnička strana otkrila plan, generalni dalmatinski providur je izdao naređenje svojim zapovjednicima, koji su se već sa četama kretali u pravcu banvirске tvrđave, da promijene pravac i pođu prema Baru i Ulcinju. Mjesec dana kasnije, ova vojska ukrcana na trideset ratnih brodova uplovila je u barske vode, s namjerom da osvoji tvrđavu i grad. O tome je obaviješten i Numan-paša. Među posljednjim zapovjedima koje je kao bosanski namjesnik izdao, bila je da se iz okolnih mjesta, te iz skadarskog sandžaka, posadi Bara uputi što brža i što veća vojna pomoć.²⁹⁷ Iako su mirovni pregovori, vođeni u Požarevcu, bili skoro gotovi, ipak je napad na barsku tvrđavu bio izveden. I pored ličnog prisustva Alviza

²⁸⁹ HAD, Acta Turcarum, BI 5, dok. 7 8. III 1718.

²⁹⁰ V. Foretić, Povijest Dubrovnika, 208.

²⁹¹ HAD, Prepiska 18 123., 3162 25. III 1717.

²⁹² J. v. Hammer, Historija, 121.

²⁹³ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština, sign. 8711/IX,c/29 red. br. 1975, pismo N. Mesto, 25. III 1718.

²⁹⁴ G. Stanojević, Dalmacija, 30.

²⁹⁵ HAD, Prepiska, 18 – 186/2. 3351, dok. 72 11. V 1718.

²⁹⁶ Isto, dok. 76 18. V 1718.

²⁹⁷ ANU BiH, M. d. 127, 54 55/2 8. VI 1718. (18. redžep 1131.) f. r.

Moćeniga, napadači nisu uspjeli osvojiti ni grad ni tvrđavu. To je i bio razlog da narod ovog kraja znatno kasnije sazna da je sklopljen mir između sultana i dužda.²⁹⁸

Zadnji dani rata u Hercegovačkom sandžaku donijeli su i jednu veliku seobu hrišćanskog stanovništva iz mostarskog kadiluka. Jedan od rijetkih hrišćana koji je još od 1714. godine bio u službi osmanske vojske, Mate Halilović, odlučio se da prebjegne na mletačku stranu, zajedno sa 240 porodica iz sela Mostarskog blata, Granaca i Broćana. Ova seoba je bila na vrijeme i dobro organizovana, te je ujedno predstavljala i jednu od najvećih koje su se iz tog kraja dogodile. Većina prebjeglih porodica naselila se u Imotsko polje.²⁹⁹ Tako su sa manjim vojnim akcijama i seobom protekli zadnji ratni dani na mletačko-turskoj granici.

I austrijske vlasti su nastojale da iz sjevernih granica Bosanskog ejaleta privuku što više hrišćanskog stanovništva na svoju stranu. Tako je još sredinom 1718. godine general Petraš naredio svim svojim potčinjenim da preduzmu mjere kojima bi nagovorili što više hrišćanskih porodica da se nasele na teritoriju habsburške države. I on je znao da se rat privodi kraju, pa je na taj način želio da u novozauzete krajeve duž Bosanskog ejaleta dovede dojučerašnje sultanove podanike koji bi kao krajišnici branili austrijsku granicu. Međutim, zbog prevrtljivosti tih ljudi, general je predlagao da se te porodice ne nasele u blizini granice, nego na pustim i neobrađenim poljima oko Drave.³⁰⁰ Želeći da postigne još kakav vojni uspjeh, general Petraš zadnjih nedelja rata organizuje pohod prema Derventi i Doboju. Iznenadene tim napadom, posade navedenih tvrđava su se uz blagi otpor predale. Na tu akciju brzo je reagovao novi bosanski namjesnik Osman-paša, koji organizuje protunapad i uspijeva povratiti osvojena mjesta, pa se austrijska vojska ponovo vraća na polazne položaje.³⁰¹

Vezir Osman-paša naslijedio je svog poznatijeg prethodnika Numan-pašu koji se suprotstavljao sklapanju mirovnog ugovora. Čuprilić je smatrao da je sultanova vojska sposobna da povрати izgubljene teritorije, te da se sa zaključenjem mira preuranilo. To je i bio razlog da ga Porta smijeni sa dotadašnjeg položaja.³⁰² Tako je ovaj namjesnik, koji je u Bosnu došao krajem maja, dočekao i proglašenje mira.³⁰³ Ono što vojnim zapovjednicima nije uspjelo da riješe na bojnopolju, uspjele su za zelenim stolom, u šatorima kod Požarevca diplomate u pregovorima koji su zvanično započeti sredinom 1718. godine.

²⁹⁸ M. Milošević, *Oko pokušaja*, 800.

²⁹⁹ G. Stanojević, *Dalmacija*, 40.

³⁰⁰ G. Bodestein, *Povijest naselja*, 581.

³⁰¹ S. Bašagić, *Kratka uputa*, 92; Zdravko Kajmaković, *Stari grad Doboj*, *Naše starine*, Godišnjak zavoda za zaštitu spomenika kulture SR Bosne i Hercegovine, IX, Sarajevo, 1964, 47.

³⁰² G. Bodestein, *Povijest naselja*, 582.

³⁰³ A. Bejtić, *Iz Drinišlijina spomenika*, 185; S. Bašagić, *Kratka uputa*, 92; HAD, *Prepiska*, 18 – 186/2, 3351, dok. 155 15. VI 1718.

ŠESTO POGLAVLJE

POŽAREVAČKI MIR
I NJEGOVE ODLUKE

Ulazak habzburške monarhije na stranu Venecije u rat protiv Porte 1716. godine i pobjede njene vojske, ubrzale su među zaraćenim državama odluku o prekidu rata i sklapanju mira. Gubitak Banata, Slavonije, dijela Beogradskog pašaluka i pograničnih mjesta Bosanskog ejaleta povećao je na Porti broj pristalica mišljenja da je bolje što prije sklopiti mir sa Bečom, nego doživjeti još koji veći vojni poraz. Na ovakva su razmišljanja uticale i unutrašnje prilike. Poraz kod Beograda izazvao je proteste i neredе koji su se kao koncentrični krugovi širili po teritoriji cijele države. To je stvaralo poteškoće vodećim ljudima Carstva, a ni sultan Ahmed III nije se osjećao sigurnim na prijestolju.¹ Stoga se sve glasnije počinju zagovarati mirovni pregovori uz posredovanje neke neutralne evropske države koju bi prihvatile obje zaraćene strane.

Slična razmišljanja su bila prisutna i u bečkim krugovima, ali iz drugih razloga. Karla VI i njegove ministre su na uspostavljanje mira sa Portom tjeralе prilike koje su sredinom avgusta 1717. godine nastale na Apeninskom poluostrvu. Pod izgovorom da sprema ratnu flotu protiv osmanske države, jer po ranijem *dogovoru Španija se obavezala da neće zaratiti sa Austrijom dok se ova nalazi u ratu protiv Porte*, Alberoni, prvi ministar Filipa V, isplovio je 22. avgusta 1717. godine iz Barcelone sa lađama u nepoznatom pravcu. Iznenada se ova španska vojska iskrcava kod Kaljarija i poslije tri mjeseca zauzima cijelu Sardiniju. Alberoni zatim ostavlja tu 5.000 vojnika, a sa ostatkom vojske istim putem se vraća u Barcelonu. Ovom je akcijom želio, iskoristivši zauzetost Beča u ratu sa Carigradom, pomoći kraljici Elizabeti od Parme i njenoj djeci da vrate pravo na Parmu i Toskanu. Ovaj je vojni uspjeh još više ohrabrio Španiju, te se ona u narednim mjesecima još temeljitije priprema za realizovanje svojih planova vezanih za Apeninsko poluostrvo, tj. za proširenje svoje vlasti u sljedećoj, 1718. godini. Većina evropskih država je bila iznenađena ovim ratom španske kraljevine.²

Više od svih bila je iznenađena Austrija. Bez ikakvog povoda našla se u neugodnoj situaciji upravo u trenutku kada je kod Beograda izvojevala još jednu sjajnu pobjedu. Zbog toga su joj bili dobrodošli prvi osmanski nagovještaji o miru. Početkom septembra, po naređenju bivšeg beogradskog muhafiza Mustafa-paše, u logor princa Eugena Savojskog došao je turski oficir da razgovara o razmjeni ratnih zarobljenika. To je u stvari bio samo povod bojaž-

¹ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 53; V. Popović, *Ledi Meri*, 79; D. Pavlović, *Požarevački mir*, 45.

² A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 54 – 56; D. Pavlović, *Požarevački mir*, 46/7.

ljivoj ponudi za mirovne pregovore.³ O ovoj posjeti princ Savojski je obavijestio Karla VI. Već 23. septembra 1717. godine iz Beča mu je od cara stiglo pismo u kome se govori i o mirovnim pregovorima. Najvažniji dio u toj prepisci odnosio se na Bosnu. Po carevom mišljenju princ Savojski je trebalo da nastavi vojne akcije u pograničnim turskim krajevima, kako bi još nešto osvojio, a ako bi došlo do pregovora, preporučuje mu se da na račun nekih drugih teritorija pokuša dobiti Bihać i njegovu okolinu. Tako bi se objedinile teritorije koje je Austrija već imala sa novozauzetim krajevima, te bi ojačala odbrambenu sposobnost granica na toj strani.⁴ Vjerovatno, pod pritiskom unutrašnjeg narodnog nezadovoljstva i pojedinih uglednijih ličnosti i krugova Carstva, Ahmed III početkom oktobra šalje jednog agu i sekretara, koji su princu Savojskom izrazili »želju Porte da se obnovi prijateljstvo među dva carstva«, te da se posredstvom Engleske održi mirovni sastanak. O ovim je ponudama Eugen Savojski preko princa Fridriha od Virtemberga obavijestio dvor.⁵ Iz Beča već 13. oktobra stiže novo pismo s instrukcijama za mirovne pregovore. Austrija je željela što prije sklopiti mirovni ugovor sa sultanom, kako bi imala slobodnu akciju u novom ratu sa Španijom, koji je za njene interese bio važniji. U tome je vidnu ulogu igrala i Engleska. Njen ambasador na Porti, Vortli Montegju, nastojao je u što kraćem roku oživjeti mirovnu inicijativu. Karlu VI ovo posredovanje nije baš najbolje odgovaralo, ali ga nije ni odbijao. I dok su zadnjih dana oktobra i tokom cijelog novembra zaraćene strane na bojnim poljima vodile oružane sukobe, istovremeno su diplomate, bez velikih riječi i vatrenog oružja, u tišini strpljivo pleli mrežu za uspostavljanje mira. Već 29. oktobra 1717. godine, dvorski ratni savjetnik iz Beograda, fon Talman, piše u Beč da Ahmed III pristaje na sklapanje mirovnog ugovora, ali uz obavezu da mu se vrati Beograd. On bi za ovu tvrđavu ustupio jedan dio Jadranske obale, pa možda čak i Bosanski ejalet.⁶ Te vijesti su uznemiravale stanovništvo ove provincije i njene uglednije ličnosti. Nije li predstavka bosanskih prvaka sa vezirom Numan-pašom uticala da se prekine sa kombinacijom oko ustupanja ovog ejaleta kao naknade za vraćanje izgubljenog Beograda? Na ovo pitanje, zbog nedostatka arhivske građe, za sada se ne može odgovoriti.

O svim tajnim pregovorima saznao je i mletački poslanik u Beču Karlo Grimani. Odmah je uočio da nijedna država u svojim tajnim pregovorima ne spominje Veneciju kao treću zaraćenu stranu. Zbog toga se i plašio da među dvjema carevinama ne dođe do separatnog mira nepovoljnog za Mletačku Republiku. Ubrzo su i princ Savojski i bečki dvor obavijestili Grimani da se Venecija ne treba plašiti ničega što bi bilo na njenu štetu. Car je tvrdio da bez Venecije, kao svoje saveznice, neće prihvatiti mirovne pregovore. Karlo VI je izrazio želju da, pored Engleske, kao posrednik bude uključena i Holandija, zbog velikih usluga pri zaključivanju posljednjeg, Karlovačkog mira.⁷ Već tada su Beč i Carigrad razmišljali o prekidu rata na osnovu *uti possidetis* koji je bio povoljan za obje države, ali ne i za Mlečane.⁸ Tadašnji veliki vezir Nišan-

³ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 53/4; D. Pavlović, *Požarevački mir*, 47.

⁴ G. Bodestein, *Povijest naselja*, 528.

⁵ D. Pavlović, *Požarevački mir*, 47.

⁶ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 54; D. Pavlović, *Požarevački mir*, 47; G. Bodestein, *Povijest naselja*, 582.

⁷ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 54; D. Pavlović, *Požarevački mir*, 47/8; G. Bodestein, *Povijest naselja*, 582.

⁸ G. Stanojević, *Dalmacija*, 43.

dži Mehmed-paša, javno je govorio da bi Venecija, da Austrija nije ušla u rat, već do tada do nogu bila potučena. Ta izjava se zasnivala na realnim činjenicama, jer su joj Osmanlije uspjele preoteti Peloponez i skoro sve posjede na Levantu, osim Krfa i Jonskih ostrva.⁹ Znajući za poteškoće u kojima se Austrija našla u ratu protiv Španije, sultan i Porta su svoje prvobitne mirovne inicijative i prijedloge počeli polako da zaoštravaju i da traže primamljivije forme ugovora, što je zadnjih dana 1717. godine dovelo do prekida tajnih pregovora. Međutim, to ne znači da su zaraćene strane iza sebe popalile sve mostove mira.

Koliko su zaraćene strane bile pažljive jedna prema drugoj i kako su uspijevale putem posrednika održavati međusobne kontakte vidi se i iz događaja koji su uslijedili već u januaru 1718. godine. Iako lično nije bio za prekid rata, pod pritiskom najbližih saradnika i bojeći se nemira širih razmjera, veliki vezir Mehmed-paša je već 24. januara 1718. godine ponudio Beču da na bazi *uti possidetis* započne pregovore. Tri dana kasnije carsko vijeće je prihvatilo ponuđenu ponudu, a princ Savojski je o tome obavijestio Portu tek 15. februara. U tom pismu Savojski traži da u pregovorima učestvuje i Venecija, kao treća zaraćena strana. Austrija je predložila da se pregovori vode u Cernecu u Vlaškoj, Porta u Požarevcu ili Kladovu, a Holandani u Tekiji ili Poreču.¹⁰ Na kraju su sve zainteresovane strane pristale da održe mirovne pregovore u Požarevcu. U međuvremenu je svaka država odredila svoje predstavnike. U austrijskoj delegaciji za glavnog pregovarača je imenovan njen dotadašnji poslanik na poljskom dvoru general Virmont i Talman, član Dvorskog ratnog vijeća, koji je ujedno bio znalac turskog jezika, prilika i orijentalnih običaja. Mlečani su poslali Karla Rucinija, jednog od najboljih diplomata koji je bio i u Karlovcima i člana Senata Venijamina Bjankija. Porta je imenovala silahdara Ibrahim-agu i inspektora artiljerije Mehmeda, a kao tumač pridodat im je i novi vlaški vojvoda Jovan Mavrakordat. Istovremeno su Engleska i Holandija odabrale svoje predstavnike. Kralj Džordž je, kao pouzdane osobe koje su bile dobri znalci prilika, imenovao bivšeg i sadašnjeg poslanika na Porti, Sutona i Steniansa. Međutim, bečki je dvor želio da glavni engleski pregovarač bude ser Robert Sutton u koga je imao više povjerenja. Glavni pregovarač iz Holandije bio je grof Jakov Kolier, poslanik na Porti.¹¹ Tako je već u početku riješen sastav pregovarača i zaraćenih i posredničkih zemalja. Kada je u junu došlo do sastanka, dubrovački poslanik u Carigradu Luka Kiriko, priključen je kao prevodilac sir Roberta Sutona.¹²

No, i pored intenzivnih mirovnih priprema, na frontu se rat i dalje vodio. To je najviše odgovaralo Veneciji koja je bila svjesna da jedino daljim ratovanjem ima priliku povratiti nešto od ranije izgubljene teritorije. Mir je za nju značio priznanje nepovoljnog stanja u kome se još od prvih ratnih dana nalazila. Zato je nastojala da u prvim mjesecima 1718. godine poveća svoju vojsku i obezbijedi joj što povoljnije uslove za ratovanje. U tu svrhu je samo

⁹ D. Živojinović, Požarevački ugovor, 201/202.

¹⁰ D. Pavlović, Požarevački mir, 49.

¹¹ Isto, 50/1; Grga Novak, Dubrovačka diplomacija na mirovnom kongresu u Požarevcu, Šišićev zbornik, Zagreb, 1929, 656 (dalje: G. Novak, Dubrovačka diplomacija); I. Uzunčaršili, Osmanliji tarihi, 142.

¹² G. Novak, Dubrovačka diplomacija, 657; V. Foretić, Dubrovnik, 208.

za opskrbu vojske živežnim namirnicama potrošila 2.700.000 dukata.¹³ U Dalmaciji je takođe nastavila da drži 10.000–12.000 stajaće vojske, što joj je još više opterećivalo budžet i guralo je u nova zaduženja. Istovremeno, lukavi Mlečani su pokušali da lijepim i dobrosusjedskim odnosima umire Dubrovčane, želeći steći ne samo njihovu naklonost, već i na mirovnim pregovorima, uz njihovu saglasnost, zadržati osvojene teritorije u tom kraju. To su prozreli Dubrovčani, pa je još prije otpočinjanja pregovora Senat pisao Luki Kiriku da utiče na turske pregovarače da ne dozvole da se njihova država graniči sa Mlečanima. U pismu se na slikovit način kazuje šta bi to za Dubrovnik značilo: »...jer kada bi mi ostali odijeljeni od carstva (turskog) bilo bi jednako, kao da nam se zazidaju gradska vrata i propusti da uginemo, tako da od nas ne ostane nego samo ime, da smo jedanput bili Dubrovnik.«¹⁴

Međutim, mletačke želje za produženje rata i vraćanje nekadašnje moći bile su jedno, a realno stanje stvari nešto sasvim drugo. Za razliku od ranijih ratova, Mlečani se ovoga puta nisu ništa pitali. Sve odluke zavisile su od Beča i Carigrada. Početkom 1718. godine habzburška monarhija je imala preko 70.000.000 forinti duga, a samo na ime godišnjih kamata izdvajala je još 4.000.000.¹⁵ U situaciji kada je istovremeno ratovala protiv Osmanskog Carstva i Španije, imajući unutrašnjih problema sa Rakocijevim pristalicama i uz sve to upadajući u sve veće finansijske poteškoće, habzburškoj monarhiji je itekako odgovaralo zaključenje jednog mira na bazi *uti possidetis*. Zato kod nje nije ni bilo kolebanja oko prihvatanja mira.

Što se tiče osmanske države, ona je imala slične poteškoće kao i njene protivnice. Usljed dugogodišnjeg ratovanja, narod je bio opterećen većim novčanim davanjima kao i ličnim učestvovanjem u borbama. To je, pored neuspjeha u ratu sa Bečom, bio i osnovni razlog nezadovoljstva najvećeg dijela podanika. Međutim, vodeće ličnosti su smatrale korisnim da se rat nastavi. Veliki vezir i vojni vrhovi, uz prećutnu podršku Ahmeda III, mislili su da je Carstvo i pored poraza toliko jako da može nastaviti rat u kome bi porazilo carsku vojsku, te tako povratilo izgubljene teritorije i gradove. Tu su prije svega mislili na povratak izgubljenog Beograda kao najznačajnijeg grada i tvrđave koji je u ratu osvojila Austrija.¹⁶ Pristalice rata u Carigradu, pored velikog vezira Nišandži Mehmed-paše, od istaknutijih ličnosti, bili su posebno mustija i Franjo Rakoci, ugarski emigrant. Oni su preko svojih prijatelja nastojali da potisnu mirovne pregovore, prepuštajući oružju dalji nastavak rata. Na ruku im je išla i Venecija, koja je u preliminarnim pregovorima tražila da joj se vrate Moreja, Preveza, Bonica i druga mjesta, a ponašala se kao da je osmanska država od nje, a ne od Austrije, doživjela vojne poraze. Zbog toga je Karlo VI pozvao Karla Rucinija i rekao mu da se Mletačka Republika mora suočiti sa realnim stanjem u kome se nalazi. Po njemu, za revanš treba da se čeka neki povoljniji trenutak.¹⁷ Ovakvim mletačkim ponašanjem nije bila nezado-

¹³ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 56.

¹⁴ G. Novak, *Dubrovačka diplomacija*, 656.

¹⁵ Drago Roksandić, *Bune u Senju i primorskoj krajini (1719 – 1722)*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, vol. 15, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1982, 54 (dalje: D. Roksandić, *Bune u Senju*).

¹⁶ A. Bernardy *L'ultima guerra*, 56.

¹⁷ Isto, 57/8; I. Uzunčaršili, *Osmanlı tarihi*, 130/31.

*vezirne strane Austriji, nego i Dubrovačka Republika, koja se plašila da ne ostane u mletačkom okruženju.*¹⁸

U takvoj atmosferi su, poslije višenedjeljnih priprema, zaraćene strane i posredničke države odlučile krajem aprila da pošalju svoje delegacije na pregovore. Već 22. aprila 1718. godine iz Beča je Dunavom u pravcu Beograda sa svojom pratnjom krenuo grof Virmont. Poslije dvanaest dana, s velikom pompom i svečanošću stiže ova delegacija i nastavlja put u pravcu Požarevca, idući sporo u želji da stigne posljednja, kako bi turskoj strani stavila do znanja ko je prvi tražio mir. I mletačka delegacija je tih dana krenula. Obje su se delegacije smjestile jedna pored druge na udaljenosti 3/4 sata od Požarevca. Ne želeći da zaostane iza svojih protivnika, uz sav orijentalni raskoš i svitu od 800 janjičara, pristizala je i osmanska delegacija, te je početkom maja, kao i ostale, došla u selo Kostelice, udaljeno sat hoda od Požarevca. Pored njih stigli su i posrednici, Engleska i Holandija. Iako su se sve zainteresovane strane okupile kod Požarevca, i dalje se među prisutnima osjećala napetost. Još u toku ranije korespondencije između Beča i Carigrada, veliki vezir ni u jednom pismu nije odbijao, ali ni prihvatao prisustvo Mlečana.¹⁹

Vođen praktičnim, a ne sentimentalnim razlozima, Karlo VI je uslovljavao da se o miru pregovara jedino uz učešće i Mlečana. Na ovakvo držanje tjerale su ga potrebe na Apeninskom poluostrvu, gdje mu je pomoć Venecije bila važnija od događaja na Balkanu.²⁰

Diplomatsko nadmudrivanje je počelo prije zvaničnih razgovora. Austrijanci i Mlečani su insistirali da, kao što su to više puta ranije i ponovili, pregovori počnu na bazi *uti possidetis*, dok osmanska strana to nije prihvatila. Ona je ovo pitanje još više zatezala jer je veliki vezir Mehmed-paša bio pristalica rata. Španija i Rakoci su mu preporučivali da zadrži tvrdi stav, obećavajući mu pritom pomoć. Iskrslo je i drugo pitanje vezano za vojne akcije. Veliki je vezir austrijskim i mletačkim pregovaračima, preko Ibrahim-age, postavio pitanje o ratovanju za vrijeme pregovora. Treće, veoma važno pitanje, jeste odbijanje pregovora sa Mlečanima, jer osmanska delegacija nije od Porte imala pismene punomoći u tom pogledu.²¹

U situaciji kada se više nije znalo da li će se delegacije razići još prije nego pregovori i počnu, ili će diplomate naći neko kompromisno rješenje, u Carigradu je došlo do promjene na položaju velikog vezira. Umjesto Mehmed-paše, sultan je imenovao svog zeta Ibrahim-pašu, koji je i inscenirao ovu promjenu. To mu nije bilo teško, jer je još od dolaska Mehmed-paše na taj položaj iz sjene vukao sve ozbiljnije poteze. Smatrajući da su se prilike u Carstvu, u odnosu na predhodnu godinu, solidno sredile, te da je nastupio povoljan trenutak da se zaključi mirđvni ugovor, Ibrahim-paša se i odlučio da javno i lično iz Carigrada rukovodi tim pregovorima. Zato je sredinom maja 1718. godine, uz saglasnost Ahmeda III, i postavljen na položaj velikog vezira. O ovoj drugoj ličnosti Carstva, mletački diplomata i pregovarač Karlo Rucini je pisao: »...on nije vojnik jer nikada nije vidio, niti je učestvovao u ratu. On je

¹⁸ Gavro Škrivanić, Dubrovnik Dubrovanina Mihajla Pešića o Požarevačkom mirovnom kongresu 1718. godine, SAN, Istorijski institut, Grada, knj. VII, knj. 6, Beograd, 1952, 4 (dalje: G. Škrivanić, Dnevnik).

¹⁹ D. Pavlović, Požarevački mir, 51-53.

²⁰ Isto, 56.

²¹ Isto, 54-57.

umjesto toga prvi mozak savjetnika i najvažniji motor pregovora o miru i može se biti siguran da će upotrijebiti sav svoj uticaj na dušu suverena da se (mir – E. P.) uspješno završi.²²

I dok se u Carigradu bez većih potresa i uznemirenja izvršila promjena na položaju velikog vezira, u Požarevcu je među prisutnim delegacijama svakodnevno vladala sve veća zategnutost, iako još nije ni došlo do zvaničnog otvaranja mirovne sjednice. Osnovni razlog za to su bili Mlečani, jer je u Portinim instrukcijama jedan član, koji se odnosio na Veneciju, bio pun uvreda i nepravdi. Zbog toga je austrijska delegacija tražila da pismene instrukcije osmanski pregovarači vrte u Carigrad na dopunu i preradu, pa da tek onda mirovna sjednica otpočne sa prihvatljivijim prijedlozima i priznavanjem mletačke delegacije kao punopravne. Da ne bi bilo nekih nesporazuma, na spornim mjestima trebalo je da bude potpis velikog vezira i sultana.²³ I dok se očekivao odgovor sa Porte, austrijske diplomate su vršile posljednje konsultacije oko vođenja pregovora. Čak je u to vrijeme, kao što je već navedeno, general Petraš preduzeo vojni pohod duž sjevernih granica Bosanskog ejaleta, kako bi i novozauzete teritorije ušle u sastav habzburške monarhije. Maksimilijanu Petrašu čak ni to nije bilo dovoljno, pa je 27. maja 1718. godine pisao Virmontu u Požarevac, da u toku pregovora traži i onu teritoriju koju carska vojska ne posjeduje. Zajedno sa generalom Beckersom, napravio je popis svih zauzetih mjesta kako bi olakšao posao svojim pregovaračima. U navedenom pismu general Petraš savjetuje pregovarače da traže što više teritorije od koje će car kasnije imati velike koristi. Istovremeno im i princ Savojski piše da po svaku cijenu nagovore osmanske diplomate da im ustupe (Bosanski) Novi i Bihać, koje carska vojska u ratu nije uspjela zauzeti.²⁴

Istovremeno su i turskoj strani stizali savjeti kako da se ponaša u toku pregovora. Dubrovčani su, preko Luke Kirika, savjetovali Ibrahim-agu i njegove saradnike da ne dozvole da se Mlečani graniče sa njihovom Republikom. I pored *uti possidetis*, poručivali su da Venecija ne može zauzeti taj kraj koji je kršovit i bez vojnih utvrda, a uz to nema ni pola sata hoda između dubrovačke i osmanske teritorije. Ovaj savjet će osmanskoj delegaciji itekako dobro doći na kasnijoj mletačko-turskoj sjednici održanoj 28. juna, kada se o toj teritoriji i razgovaralo.²⁵

Zahvaljujući Ibrahim-paši, pristalici mira, iz Carigrada stiže ovlaštenje o pregovorima s Mlečanima, sa potpisom ne samo velikog vezira, nego i Ahmeda III, što se do tada u turskoj diplomatiji nikada nije dešavalo. Odobreno im je da mirovni pregovori budu zasnovani na *uti possidetis*. Navedena punomoć stigla je u Požarevac 2. juna 1718. godine.²⁶ Tek poslije tih dobivenih instrukcija i dopuna, sve su delegacije mogle pristupiti i zvaničnom dijelu pregovora. Svi su prisutni prvih dana juna bili okupljeni na jednom mjestu. U dolini koja se nalazila između čadora posrednika postavio se veliki šator na čijem jednom kraju su se nalazili saveznici, a na drugom Turci da bi se sastajali u njemu do momenta kada se pređe u glavni. U njegovom središtu bila su na raspolaganju mjesta za sjedenje. Sofa, na onoj strani koja je pripadala Turci-

²² A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 58; D. Pavlović, *Požarevački mir*, 57.

²³ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 59.

²⁴ G. Bodestein, *Povijest naselja*, 583-585.

²⁵ G. Škrivanić, *Dnevnik*, 5.

²⁶ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 59; D. Pavlović, *Požarevački mir*, 58.

ma, a na drugoj strani stolice za ambasadore i za posrednike, desno za Engleze, a lijevo za Holandanina.²⁷ Ovo odugovlačenje na početku zvaničnih pregovora davalo je povoda mnogim dobronamjernim i nedobronamjernim ličnostima da shvate da do prekida rata neće ni doći. Zbog toga je trebinjski kapetan Osman-aga Resulbegović početkom juna pisao Dubrovčanima pitajući ih da li imaju ikakvih vijesti o mirovnim pregovorima.²⁸ S pravom je računao da će brže i tačnije vijesti dobiti od svojih susjeda, nego od vezira iz Travnika. Istovremeno, Dubrovčani su od neimenovanih osoba dobili vijest da do pregovora među zaraćenim stranama neće ni doći i da su se pregovarači razišli, svak na svoju stranu, te da će se rat nastaviti.²⁹ Srećom, ove vijesti nisu bile tačne.

U nedelju 5. juna 1718. godine, došlo je do prvog zvaničnog razgovora pod šatorima kod Požarevca. Tom sastanku su prisustvovali i predstavnici posredničkih država. Veoma važno je bilo pitanje koja će od dvije donedavno zaraćene strane prva ući u kongresnu salu. Tim gestom trebalo je da se ujedno i pokaže koja je od zaraćenih država prva zatražila da se povedu mirovni pregovori. Na kraju je u kongresnu salu prva ušla osmanska, a iza nje austrijska i posredničke delegacije. Sastanak je otvorio engleski izaslanik ser Sutton, a u ime prisutnih mu je odgovorio austrijski pregovarač Virmont. Iza toga se pristupilo pregovorima. Austrija je postavila velike zahtjeve. Virmontu nije bilo dovoljno što je, i pored protivljenja, na kraju ipak Mletačka Republika pozvana da pregovara kao punopravni član, nego je tražio da joj Porta vrati osvojenju teritoriju i nadoknadi gubitke u ratu, te da bečkom dvoru preda vođu pobunjenika iz Ugarske Franju II Rakocija i njegove pristalice.³⁰ Insistiranje Austrije da joj se preda ovaj ugledni plemić, koji je bio zakleti neprijatelj habzburške kuće, nije bilo slučajno. Iako poražen, Rakoci je u Ugarskoj imao još mnogo pristalica, pa bi svojim dolaskom stvorio Beču velike neprilike. U to vrijeme, računajući na podršku Porte, Rakoci napušta Francusku gdje je neko vrijeme boravio i dolazi Turcima s namjerom da odatle pređe u Ugarsku i ponovo sa svojim pristalicama digne ustanak. Znajući za te planove, a plašeći se da bi svojim postupcima onemogućio mirovne pregovore, Ibrahim-paša naređuje da se Rakoci, dok traju pregovori internira u Jedrene.³¹

Preveliki austrijski zahtjevi izazvali su negodovanje među osmanskim diplomatama. Pozivajući se na princip *uti possidetis*, kao što je prije dogovoreno, oni su odbili da razgovaraju o predaji Moreje i drugih zauzetih teritorija Veneciji. Izjavili su da sa Mlečanima, koji su poražena strana, ne bi ni pregovarali da nije bilo velikog pritiska Karla VI. Još manje su htjeli da razgovaraju o nekakvoj novčanoj nadoknadi. Što se tiče predaje mađarskog emigranta i njegovih pristalica, turska strana je obećala da neće dozvoliti nikakvu aktivnost sa svoje teritorije, a da će ga u najskorije vrijeme i protjerati. Međutim, usprkos takvom odgovoru, Osmanlije nisu pristale da Rakocija i njegove pristalice predaju austrijskoj državi.³²

²⁷ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 59/60.

²⁸ HAD, Prepiska 18 – 186/2., 3351, dok. 86; 2. VI 1718.

²⁹ Isto, dok. 95; 8. VI 1718.

³⁰ D. Pavlović, *Požarevački mir*, 58; G. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje*, 455; Isti, *Dalmacija*, 44; G. Škrivanić, *Dnevnik*, 7.

³¹ J. Radonić, *Rimska kurija*, 592; Vendramino Bianchi, *Istorica relazione della pace di Posarova*, Padova, 1719, 92 (dalje: V. Bianchi, *Istorica*).

³² A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 60; D. Pavlović, *Požarevački mir*, 58.

Dva dana kasnije, tj. 7. juna nastavljani su pregovori uz prisustvo posredničkih zemalja. Ovoga puta razgovori su bili još burniji. Austrijske diplomate, ponašajući se prepotentno, tražile su teritoriju cijelog Beogradskog pašaluka. Ne poznavajući dovoljno osmansku teritorijalnu podjelu, insistirali su da tu uđu Niš i Vidin, koji su po njima spadali u ovu pokrajinu. Pored ovoga željeli su još i teritoriju Vlaške, koja se protezala od Erdelja do Alute. Kao da nisu znali za umjerenost, istovremeno su zahtijevali da im Porta preda cio Bosanski ejalet zajedno sa Zvornikom i Bihaćem, a za Mlečane su ponovili ranije zahtjeve. Ovo je iznenadilo ne samo tursku, nego i englesku stranu. Osmanske diplomate su odmah izjavile da poslije tih zahtjeva, koji ne poštuju *uti possidetis*, od daljih razgovora nema neke veće koristi, te da je teško govoriti o sklapanju mirovnog ugovora. Slično je mislio i Sutton, koji je preko svog poslanika u Beču intervenisao da austrijska strana smanji prevelike i nerealne zahtjeve, jer ako se ovako nastavi, od pregovora neće biti ništa. Dan kasnije, iza ovog sastanka u Beograd je došao princ Eugen Savojski. Svojim prisustvom želio je da demonstrira moć austrijskog oružja, te da na taj način ubrza donošenje mirovnog ugovora. Kod Edlovica, 9. juna tajno se sastao sa Virmontom koji mu referiše o dotadašnjem toku pregovora. Uvidjevši nerealnost zahtjeva, Savojski savjetuje Virmontu da odustane od ranijih uslova, te da se pregovori nastave na ranije dogovorenom, tj. na bazi *uti possidetis*. Zbog događaja u Evropi, a naročito zbog špansko-austrijskog rata, Eugen Savojski je pismom 12. juna požurivao svoje diplomate da ubrzaju pregovore. Slično mišljenje je imao i veliki vezir Ibrahim-paša koji je smatrao da ne treba zaoštavati odnose, nego na bazi dotadašnjeg stanja na bojnopolju zaključiti mir.³³

Poslije instrukcija, oholo ponašanje austrijskih pregovarača svelo se u normalnije granice. To je dalo i povoljnije rezultate. Već na sjednici 14. juna, glavni austrijski pregovarač grof Virmont bez poteškoća uspijeva da od Osmanlija dobije saglasnost da njegova zemlja zadrži mjesta na Uni, sjeverno od Novog, a poslije dužeg ubjeđivanja i Novi. Daleko komplikovaniji bili su razgovori oko Bihaća. U ime Austrije pregovarači su tražili da im se preda ova značajna tvrđava i grad s okolinom, u zamjenu za dio teritorije Beogradskog pašaluka. Osmanske diplomate su energično reagovala. Njihov odgovor je bio da je Bihać ključ Bosanskog ejaleta, te ako bi ga ustupili, doveli bi u pitanje i cijelu provinciju. Po njima, na to ne bi pristali ni sultan, ni veliki vezir, a pogotovu tadašnji bosanski namjesnik Numan-paša Čuprilić, koji ga je u toku ovog rata uspio i odbraniti. Princ Savojski je savjetovao grofa Virmonta da u daljim pregovorima odustane od ovog zahtjeva.³⁴ Do tada su razgovore o miru uglavnom vodili austrijski i osmanski pregovarači. Već 15. juna dogovoreno je da u daljim pregovorima ravnopravno učestvuju i mletačke diplomate.³⁵ Zahvaljujući tome, dan kasnije u pregovorima učestvuju i Karlo Rucini. Na iznenađenje prisutnih, ovaj vješti diplomata, koji je učestvovao i pri zaključenju Karlovačkog mira, traži da Porta vrati Moreju, a ako na to ne pristaje, da onda ustupi drugu teritoriju sa posjedima u Albaniji, te da im preda Bar, Ulcinj i neka ostrva koja je do ovog rata Venecija posjedovala. Vidjevši da je pretjerao, odmah je naglasio da je zahtjev postavio u tako širokom opsegu, kako bi

³³ A. Pavlović, Požarevački mir, 59/60.

³⁴ G. Bodestein, Povijest naselja, 586.

³⁵ G. Škrivanić, Dnevnik, 14.

se tokom pregovora sveo na razumnu i prihvatljivu mjeru s obje strane, »i to sve u ime naknade za troškove i prolivenu krv zbog ratnih prilika.«³⁶ Za razliku od austrijskih, ovi mletački zahtjevi nisu imali onako velikog odjeka među prisutnim diplomatama, niti su uznemirili osmanske pregovarače koji su bili svjesni da je to rika starog i onemoćalog lava, bez snage i zuba. Koliko se ovim mletačkim zahtjevima nije pridavala ozbiljnija pažnja vidi se i po tome šta je rad bez većih poteškoća nastavljen već sutradan 17. juna. Na tom sastanku postavilo se još jedno pitanje: da li turski pregovarači mogu na bazi *uti possidetis* prihvatiti sve što se u toku pregovora odluči. Na to je turska strana, poslije međusobnih konsultovanja i kolebanja, dala pozitivan odgovor. U svom dnevniku Dubrovčanin Mihajlo Pešić je naveo i austrijska traženja, koja su navedena prilikom austrijsko-turskih pregovora 14. jula, što znači, tri dana ranije. Novina u Pešićevom dnevniku, a to Bernardi ni Bodeštajn ne navode, jeste traženje grofa Virmonda da Ibrahim-aga prihvati i uključenje Poljske u daljnim pregovorima o miru, što je glavni turski pregovarač, poslije početnog iznenađenja, jer Poljska nije učestvovala u ovom ratu, ipak prihvatio.³⁷ Proširenje novih zahtjeva s austrijske strane i različite reakcije turskih diplomata bili su smišljeno sračunati politički manevri. Austrijska je strana nastojala da do maksimuma iskoristi svoje dotadašnje vojne uspjehe, te da, koliko se može, donekle spasi čast i ugled Venecije, svoje saveznice.³⁸ Zbog toga postavljeno pitanje o *uti possidetis* i ponovo traženje pozitivnog odgovora nije bilo slučajno.

To se ubrzo pokazalo ispravnim. Osmanske diplomate su u mletačko-turskim pregovorima već 22. juna bile kategorične da teritoriju koju je u ratu osvojila Venecija, a graniči se sa Dubrovačkom Republikom, neće ustupiti Mlečanima. Žučnu diskusiju kod obiju strana izazvala su i neka druga pogranična mjesta na mletačko-turskoj granici u Dalmaciji.³⁹

O svim dotadašnjim razgovorima, putem Luke Kirika, bila je obaviještena i dubrovačka vlada u opširnom pismu od 18. juna 1718. godine.⁴⁰ Pošto se nigdje ne spominje takav razgovor u vezi sa mletačko-turskim razgraničenjem, Dubrovčane je zabrinulo hoće li ostati *status quo*, tj. da li će se njihova država graničiti s mletačkom teritorijom ili ne? Zbog toga su se Dubrovčani dan kasnije obratili pismom Numan-paši tražeći da interveniše na Porti, kako se ne bi dozvolilo da njihova država bude u okruženju suparničke Mletačke Republike.⁴¹ Ova, kao i ranije intervencije, te prisustvo Luke Kirika u Požarevcu, imali su itekako veliki značaj za Dubrovačku Republiku.

Na sjednici od 23. juna 1718. godine austrijske i osmanske diplomate sporazumile su se oko Novog, Bihaća i nekih drugih spornih mjesta. Jedino je ostao problem u vezi sa Beogradskim pašalukom. Pošto nije znala, a ni mogla da ga riješi, osmanska strana je to prosljedila u Carigrad. Istovremeno su, po carskim instrukcijama, i austrijski pregovarači ublažili svoje zahtjeve jer im se žurilo da zbog rata sa Španijom što prije sklope mirovni ugovor. Za to je znala i Porta, koja je preko Ibrahim-age i njegovih saradnika željela iskoristiti ovak-

³⁶ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 60/1.

³⁷ G. Škrivanić, *Dnevnik*, 7/8.

³⁸ D. Živojinović, *Požarevački ugovor*, 202.

³⁹ G. Stanojević, *Dalmacija*, 45.

⁴⁰ HAD, Prepiska, 18 – 124., 3163, dok. 62; 18. VI 1718.

⁴¹ HAD, Acta Turcarum, BIV 15/27; 19. VI 1718.

vo stanje za potpisivanje što povoljnijeg ugovora.⁴² Bojeći se da sultan ne obnovi rat, a nalazeći se već u ratu sa Španijom, Karlo VI je slao svakodnevne poruke da se u što kraćem roku završe pregovori i sa Portom potpiše mir. To je itekako uticalo na njegove diplomate, koji su od prvobitno tvrdog stava prešli u drugu krajnost počevši popuštati i u onim pitanjima koja su u prethodnim razgovorima već bila riješena u korist Beča. Tako su na sjednici od 26. juna carski pregovarači odustali od ratne naknade u novcu, te od onih teritorija koje u toku rata nisu osvojili. To je dobro došlo turskoj strani koja koristi teškoće habsburške države, pa uspijeva u svoju korist okrnjiti i *uti possidetis*. Tako Osmanlije uspijevaju da se u klauzulu ugovora unese član po kome se Austriji ustupa samo ona teritorija koju je vojska već osvojila, ne priznavajući joj onaj dio, dokle su dopirale njene prethodnice i koju je straža čuvala.⁴³ Toga dana dogovoreno je da, kao i prije rata, Dubrovačka Republika i dalje sa svih strana graniči sa Carstvom, a Mlečani bi nadoknadu dobili na nekoj drugoj strani. Tako su se dva carstva u načelu složila oko budućih granica, što je bio i najteži dio pregovora.⁴⁴ Kao što se iz dosada izloženog vidi, najteži i najkomplikovaniji problemi među glavnim pregovaračima bili su riješeni, a da Mlečani nisu ni konsultovani, niti su u obzir uzimane njihove želje i zahtjevi. O tom sastanku Kiriko je pisao u Dubrovnik, ističući zalaganje osmanskih pregovarača da teritorija Carstva graniči sa Republikom sv. Vlaha. U tome su ih prečutno podržavale i carske diplomate, dok su Rucini i drugi prisutni Mlečani bili iznenađeni, pa su za to optužili Kirika. Mletačke diplomate su svim silama nastojale da se njihova teritorija graniči sa dubrovačkom, uvjeravajući prisutne da će Republika zadržati normalne kontakte sa Carstvom, te da nema razloga za promjene koje su nastale u ratu. Mlečani su se, takođe, pozivali i na *uti possidetis*, koji im je obećavao prisustvo u dubrovačkom susjedstvu. Turski pregovarači su na to pozivanje odgovorili da se to odnosi na Austriju, ali ne i na Veneciju jer se prema njoj nisu ni obavezali. Velikog je udjela u svemu ovome imao i dubrovački agent u Beču, Đulio Palakuola, koji je uglednim ličnostima prijestonice uspio nametnuti mišljenje Dubrovčana, tako da je to imalo odjeka i kod austrijskih diplomata u Požarevcu.⁴⁵

Reagujući na zahtjeve da i dalje u dubrovačkom zaleđu ostane stanje kao i prije izbijanja rata, Mlečani su na sastanku od 28. juna 1718. godine, insistirali na tome da mirovnim ugovorom zadrže osvojenu teritoriju u Hercegovačkom sandžaku, uključujući i cijelo Popovo polje.⁴⁶ Ovi zahtjevi su iritirali turske diplomate, što je uticalo da već sljedećeg dana dođe do novog sastanka među svim delegacijama. Znajući za poteškoće u kojim se nalazio bečki dvor, prvobitne uloge su se znatno izmijenile. Umjesto početne prepotentnosti habsburških diplomata, te bojažljivosti i znatne snishodljivosti osmanskih pregovarača, poslije nepune tri nedjelje uloge se mijenjaju. Sada su Osmanlije s visine tražile čak i one teritorije koje su na početku pregovora dali protivničkoj strani. To je najviše došlo do izražaja na sastanku održanom 29. juna. Pošto prethodnog dana nisu pristali da se između teritorije Carstva i Dubrovačke Republike prostire uski pojas osvojenog mletačkog tla, insistirali su da im se

⁴² D. Pavlović, Požarevački mir, 61; A. Bernardy, L'ultima guerra, 62/3.

⁴³ D. Pavlović, Požarevački mir, 61.

⁴⁴ G. Škrivanić, Dnevnik, 9.

⁴⁵ HAD, Prepiska 18 124., 3163, dok. 63; 28. VI 1718.

⁴⁶ G. Škrivanić, Dnevnik, 9.

ta teritorija vrati, istina, obećavajući nadoknadu za to u nekom drugom kraju. Da bi potkrijepili svoja potraživanja, pozvali su i Luku Kirika da u vezi s tim iznese svoje mišljenje. Pošto su Virmont i njegovi saradnici bili požurivani da što prije zaključe mirovni ugovor, to su pristali i na ove turske zahtjeve. Slično su mislile i engleske diplomate, kod kojih je Kiriko bio u službi kao tumač turskog jezika, a ni holandske se nisu tome protivile. Vidjevši da nemaju podršku ni sa jedne strane, Mlečani su se morali pomiriti sa sudbinom i popustiti u svom zahtjevu.⁴⁷

Na istom se sastanku razgovaralo i o uspostavljanju granica duž Bosanskog ejaleta. Sporovi i žučne diskusije vođeni su toga dana između Virmonta i Ibrahim-age daleko više nego sa Mlečanima. Stav osmanskog diplomate i njegovih saradnika je, po naređenju Porte, bio da se teritorija Bosanskog ejaleta zadrži u granicama Carstva. Tih dana je i bosanski namjesnik Numan-paša Čuprić intervenisao kod svih uglednijih ličnosti da se Austrijancima ne da ni pedalj bosanske teritorije. Čak je pripremao vojničku intervenciju, ako bi se postupilo drugačije. Kao što i biva u tim slučajevima, nađen je kompromis. Osmanski pregovarači su, po savjetu Porte, pristali da Austriji predaju Novi, pod uslovom da se ovaj grad ne utvrđuje. Na ovo je Virmont, mada nerado, na kraju ipak pristao.⁴⁸ Daleko teži dio razgovora, istog dana, bio je na uspostavljanju tursko-austrijske granice duž cijele teritorije dviju država. Koristeći austrijske poteškoće, turski pregovarači su istakli da pri donošenju ranije odluke o granicama prema Timoku, nisu znali koliko je ovo mjesto blizu Vidina, a pogotovo da Fethihslem (Kladovo) bude među razgraničenja. Da bi zadržali već ranije dogovorene granice, austrijski pregovarači su morali da žrtvuju već dobivene gradove Soko i Užice. »Ugovor sem ovih teritorijalnih izmjena imao je biti istih odredaba kao i Karlovački«.⁴⁹

Razgovori i poteškoće s kojima su se suočili, iscrpili su sve pregovarače. Zbog toga je naredna tri dana svaka od prisutnih delegacija razmatrala rezultate ugovora, ne zakazujući novu rundu pregovora. Tek su 2. jula mletački i turski diplomati imali novi sastanak. Na njemu su Turci energično odbili da Mlečanima ustupe Popovo polje, ostajući uporno kod svojih zahtjeva.⁵⁰ Dan kasnije Vermont u Beč šalje izvještaj o postignutom dogovoru na razmatranje svojim pretpostavljenima. Ubrzo je dobio pozitivan odgovor.⁵¹ O svemu što je do tada dogovoreno Kiriko je obavijestio vladu u Dubrovniku.⁵²

Nedelju dana kasnije dolazi do novog sastanka. I ovog puta se razgovaralo o spornim mjestima na kojima je trebalo da se uspostavi nova granica. Tom prilikom određeno je da nova tursko-austrijska granica ide tokom Dunava do Timoka, a odatle na Paraćin do Morave i do Kolubare. Odatle bi se nastavila vodenim tokom Drine i novozauzete palanke Bijeljine.⁵³ Što se tiče razgraničenja prema Bosanskom ejaletu, carski izaslanici su pristali da se osmanskoj državi vrate one teritorije između Une i Drine koje su na ranijim pregovorima već bile ustupljene habzburškoj državi. Ovaj zahtjev o revidiranju tog

⁴⁷ Isto, 5, 10; G. Stanojević, Dalmacija, 45.

⁴⁸ G. Bodestein, Povijest naselja, 587/8.

⁴⁹ D. Pavlović, Požarevački mir, 62.

⁵⁰ G. Škrivanić, Dnevnik, 10.

⁵¹ D. Pavlović, Požarevački mir, 62.

⁵² HAD, Prepiska 18 124., 3163, dok. 64; 4. VII 1718.

⁵³ G. Škrivanić, Dnevnik, 11.

dijela granice došao je poslije pisma velikog vezira u kome se kaže da je taj dio carska vojska zauzela u vrijeme kada su pregovarači dviju država već došli u Požarevac, pa da prema tome ne podliježu *uti possidetis*.⁵⁴ Ovoga puta nisu samo mletačka i austrijska strana popuštale, i osmanske diplomate su željele sklapanje mira, pa su sa svoje strane pravile ustupke. Zbog toga su i pristali da se ulcinjskim gusarima zabrani piratstvo, a brodovi da im se spale. Takođe su prihvatili zahtjev da se Poljskoj nadoknadi šteta, koju je imala vjerovatno od Tatara, kao sultanovih podanika, ali i da Poljaci treba da daju svog poslanika (ministra) na Portu.⁵⁵ Ovom sjednicom izgledalo je da su riješeni svi sporovi. Međutim, to se ubrzo pokazalo netačnim.

Na posljednjoj sjednici, održanoj 12. jula 1718. godine mletačko-turski spor oko uspostavljanja novih granica ponovo je došao u prvi plan. U prisustvu posredničkih diplomata u punom sastavu su bili i pregovarači donedavno zaraćenih strana. Istina, u prva dva sata mletačka strana, sa Rucinijem, nije bila prisutna. Za to vrijeme je austrijska strana prihvatila osmanski zahtjev da u pograničnim mjestima neće podizati nove tvrđave i gradove, ali da zadržavaju pravo restaurirati nekadašnja utvrđenja i naselja. Na to su pristale i osmanske diplomate. Na traženje Ibrahim-age, Virmont je pristao da novi ugovor ne treba da ima više od 20 članova, kao što je to bilo i prilikom zaključivanja Karlovačkog ugovora.⁵⁶ Tek poslije ovog dogovora, u šator su uvedeni Mlečani. U naknadu za izgubljeni Moreju, osmanske diplomate su pristali da Veneciji daju ostrva Čerigo i Čerigoto. Međutim, odbili su ranije zahtjeve o predaji Ulcinja, Bara, Skadra i još nekih manjih mjesta. Na Rucinijev zahtjev da po ugovoru Popovo polje ostane u sastavu njegove države, pozivajući se tom prilikom i na *uti possidetis*, Ibrahim-aga je odgovorio da taj princip ne važi za Veneciju, te traži da mu se vrati ta teritorija i da Mlečani poruše utvrđenja koja su podigli u vrijeme rata.⁵⁷ Na kraju se Rucini, kao iskusni diplomata, morao zadovoljiti teritorijalnim dobicima u Dalmaciji, zajedno sa Imotskim, te nekim manjim dalmatinskim i albanskim trgovima. Dobio je takođe i spomenuta ostrva Čerigo i Čerigoto, kao i mjesta Prevezu, Vonicu, Butrinto koja se nalaze u današnjoj Grčkoj, te smanjenje carine sa 5%, na 3%.⁵⁸ Tako su konačno završeni zvanični pregovori. Uporedo sa zaključenjem ovog dijela ugovora, povelili su se austrijsko-turski pregovori oko zaključivanja još jednog, trgovačkog ugovora. Dan kasnije, tj. 13. jula počeli su pregovori dviju strana koji će se završiti 27. jula, tj. iza potpisivanja Požarevačkog ugovora. Na čelu austrijske pregovaračke strane bio je njen bivši poslanik na Porti Flajšman, a osmansku stranu zastupao je Sejfulah-efendija. Za razliku od prethodnih, trgovački pregovori su tekli bez većih poteškoća, pa je već 27. jula 1718. godine između dvije države potpisana i trgovačka konvencija.⁵⁹

O mletačko-turskom diplomatskom nadmudrivanju Kiriko je pisao u Dubrovnik. Po njegovom izvještaju granica u Dalmaciji trebalo je da ide pravom linijom od mjesta do mjesta, sa prostorom od sat hoda koji pripada svakoj tvrđavi. Po njegovom su mišljenju sve dobivene mletačke tvrđave, izuzev

⁵⁴ D. Pavlović, Požarevački mir, 63.

⁵⁵ G. Škrivanić, Dnevnik, 11.

⁵⁶ D. Pavlović, Požarevački mir, 63.

⁵⁷ G. Škrivanić, Dnevnik, 12; D. Pavlović, Požarevački mir, 63.

⁵⁸ A. Bernardy, L'ultima guerra, 64.

⁵⁹ D. Pavlović, Požarevački mir, 64.

Imotskog, beznačajne. Ovo popuštanje je motivisano željom Turske da joj se vrati Popovo polje, preko koga bi se sačuvala neposredna veza sa dubrovačkom teritorijom. Donekle popuštajući, Rucini je na posljednjoj sjednici tražio da se dubrovački teritorij, barem prema Herceg-Novom, oslanja na mletački. I ovaj zahtjev Ibrahim-aga je odbio. Međutim, pristao je da Venecija, kao i druge evropske države plaća Carstvu na ime carine na robu 3% od utvrđene vrijednosti.⁶⁰

No, i pored vijesti da se odlukom mirovnog ugovora neće graničiti sa Venecijom, nepovjerljivi Dubrovčani ne miruju. Obraćaju se Numan-paši, koji je, kao namjesnik, provodio posljednje dane u Bosni tražeći od njega zaštitu i intervenciju na Porti da ostanu u neposrednom susjedstvu sa Carstvom.⁶¹ Numan-paša je odgovorio da će im u granicama svoje moći izaći u susret.⁶² Ovo pismo, kao i prethodno, datirano je poslije potpisivanja Požarevačkog ugovora. To znači da ni Dubrovčani, ni bosanski namjesnik, zbog udaljenosti Požarevca, nisu znali da je potpisan mir. Ovu pretpostavku potvrđuju i drugi dokumenti iz tog vremena.

U međuvremenu je u Požarevcu od posljednjeg zajedničkog sastanka, održanog 12. jula 1718. godine, pa u narednih devet dana, vladala radna atmosfera oko preciziranja članova mirovnog ugovora. Konačno je 21. jula posao bio završen i moglo se pristupiti svečanom potpisivanju mira. Ovom važnom događaju sve tri države dale su veliki značaj. Svaka se strana željela pokazati u punom sjaju i raskoši. Mletački je pregovarač Rucini stigao sa tri kočije, u koje je bilo upregnuto po šest bogato ukrašenih konja. U pratnji su mu bili brojni plemići, paževi i konjušari, a sve skupa pratila je jedna regimenta oklopnika. U raskoši nisu zaostajali ni carski pregovarači. Talmana i Virmonța su pratili brojni oficiri, od kojih su neki došli izravno sa bojišta. Njihovi konji i odijela su bili svečano opremljeni za ovu priliku. U pratnji su im čete koje su izvojevale pobjedu kod Beograda. Što se Osmanlija tiče, i ovog puta je do izražaja došla sva orijentalna raskoš i sjaj za koji su bili u ovakvim prilikama itekako sposobni. Sve je bilo spremno da se kraj rata dočeka na što svečaniji način. Stavljanje potpisa prisutnih diplomata na završne tekstove ugovora bilo je pozdravljeno sa 3.000 počasnih plotuna iz pušaka, a zatim su ponovljene tri salve radosti. Svi prisutni su se međusobno grlili.⁶³ Ovim činom potpisan je, ne jedan mirovni ugovor, kako to na prvi pogled kod mnogih istoričara izgleda, nego dva – tursko-austrijski i tursko-mletački. Mirovni ugovor između dva carstva imao je, prema ranijem dogovoru, 20 članova. Njegova važnost bila je na 24 hidžretske (lunarne) godine, kako je usvojeno prema osmanskome kalendaru.⁶⁴ Po ovom mirovnome ugovoru, Austriji je potvrđena osvojena teritorija, što je dovelo do uspostavljanja nove austrijsko-turske granice, koja je išla rijekom Oltom (u današnjoj Rumuniji) sve do ušća Dunava, a odatle Dunavom do ušća Timoka. Zatim se granica protezala uz Timok do sela Trnavca,

⁶⁰ HAD, Prepiska, 18 124., 3163, dok. 65; 14. VII 1718.

⁶¹ HAD, Acta Turcarum, B 14 (B IV), dok. 27; 29. VII 1718.

⁶² HAD, Prepiska 18 – 186/2., 3351, dok. 169; 28. VII 1718.

⁶³ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 65; D. Pavlović, *Požarevački mir*, 63; G. Bodestein, *Povijest naselja*, 589; *Istorija II*, 784; V. Batinić, *Djelovanje Franjevac*, 31; J. Radonić, *Rimska kurija*, 593.

⁶⁴ G. Škrivanić, *Požarevački mir*, *Enciklopedija Jugoslavije* 6 M-P, Zagreb, MCMLXV, 578 (dalje: G. Škrivanić, *Požarevački mir*; D. Pavlović, *Požarevački mir*, 68.

povijajući se desnom »planinskom kosom između starog crnorečkog i krajinskog okruga (Deli Jovan, Sto, Gavran planina) i požarevačkog (Crni Vrh) i moravskog (Beljanice, Čestobradice) do blizu Čičevca idući odavde južnom Moravom do ispod Stalača.« Dalje je nova granica trebalo da od Stalača ide prema zapadnoj Moravi do više Čačka, a onda rijekom Kamenicom do njenog izvora. Odale se produžava planinskom kosom između rudničkog i užičkog kraja i izbija više Lešnice na Drini, te prelazi ovu rijeku ispod Bijeljine i produžava pored Save do Une. Na tom dijelu obje obale Save su u sastavu habzburške države. Beču su još pripali Banat, Mala Vlaška i Beogradski pašaluk, osim crnogorečkog, knjaževačkog, aleksinačkog, užičkog i jednog dijela podrinjskog okruga, kao i Krupanj s okolinom. Na ovom pograničnom dijelu po čl. VII granicu je trebalo da označe mješovite austrijsko-turske komisije.⁶⁵ To je i precizirano u VIII i IX članu istog ugovora. Zadatak tih komisija bio je da i ubuduće sprečavaju pogranične upade.⁶⁶ Inače su prvi članovi govorili koja sve veća i manja mjesta treba da pripadnu Habzburškoj Monarhiji. Član III i IV odnosio se na onaj dio teritorije Bosanskog ejaleta koji je trebalo da se ustupi Beču.⁶⁷ Od većih mjesta spomenuti su: Bijeljina, Brčko, Jasenovac, Dubica, Novi, Kobaš, Bosanski Brod, Kostajnica i Furjan.⁶⁸ Pored navedenih mjesta, Carstvo je u Bosanskom ejaletu, ovim ugovorom, na liniji od Novog do Bijeljine izgubilo i zemljišni pojas u širini od 10 do 15 km, zavisno od konfiguracije tla.⁶⁹

I dok su se prvi članovi ugovora odnosili na pitanje uspostavljanja nove granice, dotle su skoro svih preostalih deset članova u drugom dijelu ugovora bili vezani za sprečavanje hajdučije i gusarstva sa obje strane. Radi otklanjanja budućih nesporazuma, članom XV zabranjuje se mađarskim emigrantima da žive u pograničnim krajevima, a turska vlada je preuzela obavezu da ih ubuduće spriječi ako se budu odlučili na neku prevratničku akciju. Takođe je zanimljiv i XI član po kome osmanska država garantuje katoličkom svećenstvu nesmetan religijski rad na svojoj teritoriji, kao i mogućnost restauriranja starih i napuštenih crkava.⁷⁰ I trgovinski je ugovor veoma povoljan za austrijsku stranu. Njeni trgovci sa osmanske teritorije imaju pravo uvoziti sve vrste robe, izuzev oružja i municije (čl. I) a svoju robu mogu takođe prodavati po cijeloj teritoriji Carstva (čl. II). Za razliku od nekih drugih evropskih zemalja, carski trgovci su carinu od 3% plaćali u robi, dok su brodovi bili dužni plaćati 3.000 jaspri za porez zvani »selamet«, što u prijevodu znači »pravi put«. Takođe je carska vlada dobila pravo da na teritoriji cijele osmanske države ima pravo otvarati konzulate.⁷¹

Ovaj je trgovački ugovor predstavljao u narednim godinama solidnu osnovu za uzajamnu razmjenu robe.⁷² Oba su ugovora za habsburšku državu bi-

⁶⁵ J. Radonić, *Rimska kurija*, 593; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 93; V. Popović, *Istočno pitanje*, 79; V. Čorović, *Istorija Jugoslavije*, 372; D. Pavlović, *Požarevački mir*, 65/6.

⁶⁶ G. Škrivanić, *Požarevački mir*, 578.

⁶⁷ G. Bodestein, *Povijest naselja*, 589.

⁶⁸ G. Škrivanić, *Dnevnik*, 3/4; isti, *Požarevački mir*, 578; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 93.

⁶⁹ J. v. Hammer, *Historija*, 122; A. Handžić, *Bosanski namjesnik*, 144.

⁷⁰ D. Pavlović, *Požarevački mir*, 67; G. Škrivanić, *Požarevački mir*, 578.

⁷¹ V. Popović, *Istočno pitanje*, 79/80; D. Pavlović, *Požarevački mir*, 68.

⁷² Ivan Erceg, *Vanjska trgovina sjeveroadrarskih gradova kao faktor u nastajanju kapitalističkih odnosa u Habsburškoj Monarhiji XVIII i XIX stoljeća*, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 3-4, Beograd, 1968, 20.

la veoma povoljna. »To je najsajjniji mir, što ga je ikad sklopila kuća Habsburška.«⁷³ Njime je po prvi put kao osvajačka sila Austrija došla na Balkan. Međutim, tekovine Požarevačkog mira, Austrija nije zadržala duže vrijeme. Već u sljedećem austrijsko-turskom ratu 1736-1739. godine Austrija je jedan dio dobivene teritorije morala ponovo ustupiti Porti.⁷⁴

Za razliku od Austrije, Mletačka Republika nije bila zadovoljna odredbama ovog mirovnog ugovora, koji je imao 26 članova, a pisan je na italijanskom jeziku. Prva četiri člana odnosila su se na pitanja uspostavljanja nove tursko-mletačke granice. U prvom je članu Veneciji priznato pravo na Imotski, Strmnicu, Cistu i druga mjesta koja je u ratu osvojila. Nova je granica trebalo da se povuče pravom linijom, a oko naseljenih mjesta polukružno u širini jednog sata hoda.⁷⁵ Pored Imotskog, od značajnijih mjesta Venecija je na ovom dijelu granice dobila i grad Čačvinu, pa se nova granica pomakla od vrha planine Dinare. Time se dobiveno teritorijalno proširenje pomaklo u unutrašnjost od jadranske obale.⁷⁶ Još u toku rata, u ovom dijelu Bosanskog ejaleta izvršena je administrativna promjena, tako je dio teritorije imotskog kadiluka, koji je i dalje ostao na teritoriji osmanske države, ubuduće nazivan Imotska Bekija i već 1717. godine sjedište mu je premješteno u Ljubuški. U međuvremenu je i Gabela priključena stolačkom kadiluku.⁷⁷ Osim navedenog, Mlečani su dobili ostrvo Čerigo (Kythera) i Čerigoto (Antikithera), na albanskoj obali tvrđavu Butrinto, koja bi poslužila za odbranu Krfa, te u zalivu Arte još dvije tvrđave: Prevezu i Vonicu, za odbranu mletačkih ostrva Sv. Maure i Kefalonije u Jonskom moru.⁷⁸

Međutim, po istom ugovoru navedena teritorijalna proširenja bila bi znatno manja u odnosu na ono što je Porta dobila. Prema istom ugovoru Carstvu je priznata osvojena Moreja, zatim neka manja ostrva u Sredozemlju, kao i zemljišni pojas između Neretve i Herceg Novog sa gradom Gabelom.⁷⁹ Veneciji je posebno teško palo što su Dubrovčani zadržali granicu koja je uspostavljena još Karlovačkim ugovorom. Zbog toga su se mletačke posade morale povući iz Popova polja, Hutova, Carine i Zubaca, kao i sa jednog uskog zemljišnog pojasa koji se protezao od strane Herceg Novog i Risna. Objema stranama zabranjeno je ubuduće na tom dijelu granice podizati nova utvrđenja, ali se Veneciji dozvoljava da na mjestima porušenih tvrđava podiže nova naselja.⁸⁰ No, ovo povlačenje Mlečana iz navedenih mjesta Dubrovčanima nije bilo dovoljno. Zbog toga su morali ustupiti Klek i Neum na sjeveru i Sutorinu na jugu, kako se ne bi ni na jednom mjestu graničili sa Republikom sv. Marka. Time je Bosanski ejalet dobio dva izlaza na more.⁸¹ Zahvaljujući tome, dubrovački trgovci su mogli opet imati neposredne kontakte sa poslovnim pri-

⁷³ F. Šišić, Pregled povijesti, 279; Istorija II, 784.

⁷⁴ D. Živojinović, Požarevački ugovor, 203; D. Pavlović, Požarevački mir, 69.

⁷⁵ J. v. Hammer, Historija, 122; G. Stanojević, Dalmacija, 45.

⁷⁶ H. Šabanović, Bosanski pašaluk, 93; Istorija II, 784; A. Pavich, Prinosi povijesti, 441; J. Radonić, Rimska kurija, 593; F. Šišić, Pregled povijesti, 279;

⁷⁷ H. Šabanović, Bosanski pašaluk, 93.

⁷⁸ J. v. Hammer, Historija, 122; G. Škrivanić, Dnevnik, 4; Isti, Požarevački mir, 578.

⁷⁹ H. Šabanović, Bosanski pašaluk, 93; Istorija Jugoslavije II, 784; G. Škrivanić, Dnevnik, 4; Isti, Požarevački mir, 578.

⁸⁰ J. v. Hammer, Historija, 122; G. Stanojević, Dalmacija, 45; V. Čorović, Istorija Jugoslavije, 372.

⁸¹ H. Šabanović, Bosanski pašaluk, 93.

jateljima na teritoriji Carstva i bez poteškoća im dolaziti.⁸² U ugovoru se obje države obavezuju da neće primati pojedince i porodice koje prebjegnu na drugu stranu. Neposredno iza potpisivanja mirovnog ugovora, u istom mjesecu, sultan Ahmed III ga ratifikuje, a to je 30. jula 1718. godine učinila i Venecija.⁸³

Odluke Požarevačkog mirovnog ugovora nisu kod svih zainteresovanih strana podjednako primljene. Za Habzburge je ovaj mir predstavljao »zenit njihove teritorijalne ekspanzije« na istočnim granicama kako je pisao engleski historičar Mariot. Austrija je uistinu bila pravi pobjednik ovog rata, pa je u takvim okolnostima mogla diktirati odredbe koje su njoj odgovarale.⁸⁴ I pored velikih teritorijalnih gubitaka, ni Porta nije bila potpuno poražena strana. Dio izgubljene teritorije kompenzirala je teritorijalnim proširenjem na Peloponezu i nešto manje prema jednom dijelu mletačko-turske granice duž Bosanskog ejaleta. Međutim, i pored dobitka Gabele, Neuma, Kleka i Sutorine, sultanovi podanici su u ovoj provinciji bili nezadovoljni. Najglasniji su bili oni čiji su posjedi bili u krajevima na lijevoj obali Cetine, a koji su sad pripali Veneciji. Najviše su bile oštećene livanjske spahije, koje su protestovale kod bosanskog namjesnika Osman-paše i velikog vezira Ibrahim-paše.⁸⁵ Nerazpoloženje se osjećalo i u drugim provincijama Carstva. U Carigradu su se janjičari pobunili kada su čuli za zaključeni mir, ali je ta pobuna bila bez većih posljedica.⁸⁶ Tako su sultan Ahmed III i njegov zet, veliki vezir Ibrahim-paša, u narednih dvanaest godina upravljali Carstvom. U narednim decenijama u Bosanskom ejaletu pokazivani su sve više znakovi razdora između domaćih uglednijih ličnosti i carigradskih namjesnika, a to se osjećalo i među starosjediocima i novim doseljenicima.⁸⁷

Do ovoga je vjerovatno došlo slabljenjem centralne vlasti, a samim tim i autoriteta namjesnika u provincijama.

Požarevačkim mirom najviše je izgubila Venecija, koja je za potrebe rata u nepune četiri godine bila primorana da izdvoji 18.000.000 dukata.⁸⁸ Teritorijalnim i ekonomskim gubicima, poslije dužeg vremena, Venecija je prešla u red drugorazrednih evropskih zemalja. Iako su se Mlečani još neko vrijeme upinjali da održe moć i sjaj svoje države, izgubili su primat, što se odrazilo i na pomorstvo. Uzroci njene slabosti nisu bili samo porazi u ratu, nego ih treba tražiti i na drugoj strani. Do tada je međunarodna trgovina, koliko-toliko bila u Sredozemlju, a od XVIII vijeka sve se više prenosi na Atlantski okean, što Veneciji donosi nenadoknativ gubitak.⁸⁹ Međutim, vodeći krugovi mletačke države to nisu htjeli uvažiti, pa su svu krivicu tražili na drugoj strani. Za nepovoljan mir optuživali su Austriju od koje su kao od saveznice očekivali veću podršku.⁹⁰ Pri tome nisu uzimali u obzir da se habzburška država u to

⁸² Novak – Sambrailo Maja, *Politika Dubrovčana*, Starine JAZU, knj. 55 Zagreb, 1971. 152.

⁸³ G. Stanojević, *Dalmacija*, 46.

⁸⁴ G. Škrivanić, *Dnevnik*, 4; D. Pavlović, *Požarevački mir*, 69; G. Škrivanić, *Požarevački mir*, 578.

⁸⁵ G. Stanojević, *Dalmacija* 46.

⁸⁶ D. Pavlović, *Požarevački mir*, 69.

⁸⁷ A. Handžić, *Bosanski namjesnik*, 144.

⁸⁸ A. Bernardy, *L'ultima guerra*, 70; G. Stanojević, *Dalmacija*, 48.

⁸⁹ V. Popović, *Istočno pitanje*, 80; D. Roksandić, *Bune*, 70.

⁹⁰ D. Pavlović, *Požarevački mir*, 69.

vrijeme nalazila u ratu protiv Španije i da je pokušavala prije svega da sama sebi pomogne.

Gledajući u cjelini, pored Austrije, kao nesumnjive pobjednice, ni Porta nije tako loše prošla. Osmanska država je ipak u ovom ratu uspjela osvojiti Moreju i neke teritorije, te ostrva koja su sa vojnog, pa i političkog aspekta imala veliku važnost. To znači da je Carstvo dobrim dijelom realizovalo proklamovane ciljeve koje je imalo na početku rata.⁹¹ Što se tiče odluka Požarevačkog mira, gledajući sa šireg aspekta, one su imale čisto regionalni značaj. Ni jedan član ugovora nije uključivao neki evropski problem, osim onih koji su odgovarali trima državama. Ipak, ovim je mirovnim ugovorom Austrija konačno ušla u red vodećih evropskih zemalja, zajedno sa Engleskom, Francuskom, te Pruskom i Rusijom, čiji su značaj i uticaj na evropskoj sceni bili u uzlaznoj liniji. Što se tiče Venecije, ona je zajedno sa Španijom, Švedskom, pa donekle i osmanskom državom, ušla u red drugorazrednih država, čija je moć bila u neprestanom opadanju.⁹²

Poslije potpisivanja ugovora, donedavno zaraćene države pristupile su određivanju nove granice. Već u avgustu su Austrija i Osmansko Carstvo odredile komisije za razgraničenja. Kao dobar poznavalac sjevernih granica Bosanskog ejaleta na čelu austrijske komisije našao se general Maksimilijan Petraš, a s osmanske strane, bivši bosanski namjesnik Mustafa-paša, tadašnji beglebeg Adane. Nova granica je uspostavljena od Drine, blizu Bijeljine do Novog na Uni. Odatle pa do tromeđe sa Mletačkom Republikom bio je posao novog bosanskog namjesnika Osman-paše, a sa austrijske, barona Maksimilijana Ernesta Tojfenbaha, sa zamjenikom podzapovjednikom Jasenovca, Nikolom Petkovićem, imenovanim za ovaj posao sredinom avgusta 1718. godine.⁹³

Neposredno po dolasku u Bosnu, Osman-paša je spriječio pokušaj generala Petraša da se duže zadrži u Doboju i Derventi, koje je zauzeo u vrijeme dok su u Požarevcu trajali pregovori.⁹⁴ U tome mu je pomoglo i domaće stanovništvo, koje je pokazivalo veliku borbenost tokom cijelog rata. Čak su pored muškaraca u borbama protiv neprijatelja učestvovalе žene i djeca.⁹⁵ To je bio i razlog da austrijska i mletačka vojska nisu postigle veće vojne uspjehe na ovom dijelu ratišta. Takav su stav zauzeli i predstavnici vlasti. Sve je to pomoglo novom namjesniku. Tokom cijelog avgusta austrijska i osmanska komisija su se pripremale za predstojeće razgraničenje.

Po dogovoru, predstavnici dviju država su se 14. septembra 1718. godine sastali kod Bijeljine radi utvrđivanja nove granice. Početak rada bio je težak za obje strane.⁹⁶ Prvi spor je nastao upravo zbog Bijeljine. General Petraš je smatrao da ovo mjesto treba da pripadne habsburškoj državi, iako u njoj nije bilo carske posade. Tome se zahtjevu usprotivio Mustafa-paša, u čemu ga je bezrezervno podržao i zvornički sandžak beg.⁹⁷ Obje su se strane pozivale na treći član mirovnog ugovora, koji je u pitanju Bijeljine bio neprecizan, te su

⁹¹ Radovan Samardžić, *Ratovi Austrije i Turske u prvoj polovini XVIII veka*, Opšta enciklopedija La Rousse, tom 3, Beograd, 1973, 471.

⁹² D. Živojinović, *Požarevački ugovor*, 204.

⁹³ G. Bodestein, *Povijest naselja*, 589; 591.

⁹⁴ GHb, *Muvekit*, XX sv. II, 222.

⁹⁵ A. Sućeska, *Ajani*, 182.

⁹⁶ G. Bodestein, *Povijest naselja*, 590.

⁹⁷ Isto, 590.

obje insistirale da to mjesto ostane u njihovom posjedu.⁹⁸ Ne mogavši se međusobno sporazumjeti, obje su komisije 18. septembra 1718. godine poslale svoje izaslanike u Beč i Carigrad. Dvanaest dana kasnije došao je odgovor da Bijeljina, zajedno sa područjem oko ušća Drine, ostaje pod vlašću cara. Sljedećih nedjelja na ovom dijelu granice su određene bez poteškoća. Već 16. oktobra na obostrani dogovor počele su se postavljati humke. Zavisno od konfiguracije tla, razdaljina između humki je iznosila od četvrt do sat i po hoda. Tako je na ovom dijelu granice od Drine u blizini Bijeljine, pa do Novog na Uni, do 8. decembra 1718. godine na obostrano zadovoljstvo uspostavljena puna granična linija. Slično kao i u vezi sa humkama, granica u unutrašnjosti Bosanskog ejaleta obuhvatala je u korist cara površinu od dva do deset kilometara oko utvrđenih mjesta. Do toga je došlo po mirovnom ugovoru u kome se kaže da oko svih većih naseljenih mjesta treba da bude bezbjednosni pojas u širini sat hoda. Konačno je do 8. decembra i na ovom području podignuto 68 humki ili kamena međaša.¹⁰⁰ O ovome je odmah obaviještena i Porta. U izvještaju se isticala zasluga Mustafa-paše, ali i činjenica da se u ovaj pogranični kraj, od Bijeljine do Novog, počelo vraćati na posjede koje je prije rata obrađivalo i izbjeglo muslimansko stanovništvo, što je značilo da se stanje normalizovalo.¹⁰¹ Uspješno izvršivši i ovo razgraničenje, članovi dviju komisija su se mirno i prijateljski razišli.

Na daljnjem uspostavljanju granice radila je druga komisija. S austrijske strane tu je bio pukovnik Maksimilijan Ernest Tojfenbah, sa zamjenikom Nikolom Petkovićem, dok je osmansku komisiju trebalo da predvodi bosanski namjesnik Osman-paša. Međutim, on je za taj posao odredio svog čehaju, hadži Ahmed-aga, a za zamjenika hercegovačkog sandžak bega Aliju. Oni su uspostavljali granicu od Novog do tromede gdje se sijeku granice Austrije, Venecije i Porte. I ovoga puta je u početku bilo sporova, da bi se u narednim mjesecima 1719. godine sve u potpunosti sredilo.¹⁰² Međutim, svi nesporedumi koji su iskrslili u vrijeme razgraničenja nisu se dali tako lako otkloniti. Tako su npr. ostrva na Uni kod Novog ostala sporna za obje strane, pa se smatralo da bi to najbolje riješila jedna neutralna komisija. Uz puno obostrano uvažavanje, ostavljajući ovaj problem po strani otvoren, nastavljeno je sa regulisanjem nove austrijsko-turske granice. Poslije višemjesečnog posla, 11. oktobra 1719. godine, dolaskom dviju komisija na Debelo brdo, gdje se nalazila tromeda, na tzv. Medvedoj glavici, konačno je završeno razgraničenje duž austrijske granice i teritorije Bosanskog ejaleta. Ova je komisija na području od Novog do Medvede glavice postavila 129 kamenih humki. Na samoj tromedi osmanska strana s istoka, a austrijska sa zapada, podigle su manje kule, koje su obilježile ovo mjesto, na kome se graniče tri države. Istog dana pukovnik Tojfenbah i kapetan Nikola Petković u ime cara, a čehaja hadži Ahmed-aga, bosanski defterdar, alajbeg i kadija Ali-efendija u ime sultana, potpisuju u logoru Mutelić dvije kopije ugovora o razgraničenju. Uprkos lošem vremenu obje komisije su se istog dana jedna od druge u najboljem raspoloženju op-

⁹⁸ E. Richter, *Prilozi zemljopisu*, 307.

⁹⁹ G. Bodestein, *Povijest naselja*, 590/1.

¹⁰⁰ E. Richter, *Prilozi zemljopisu*, 307.

¹⁰¹ ANU BiH, BBAI, Sarajevski siđžil 121 154/1 22. XI 1718. (26. zul – hidždže 1130) f.r.

¹⁰² G. Bodestein, *Povijest naselja*, 592 – 594.

roastle i svaka je otišla u svom pravcu.¹⁰³ Tako je konačno 11. oktobra 1719. godine, poslije punih četrnaest mjeseci od potpisivanja mirovnog ugovora uspostavljena austrijsko-truska granica duž teritorije Bosanskog ejaleta.

Za razliku od austrijsko-turske granice, koja je relativno brzo uspostavljena, mletačko-tursko razgraničenje je išlo daleko sporije. Iako su neposredno iza uspostavljanja mira obostrani sukobi donedavno zaraćenih država prestali, duž pograničnih mjesta nesigurnost je i dalje bila prisutna kod podanika obiju država. O tome je generalni dalmatinski providur Alvize Moćenigo III pisao iz Splita duždu Đovani Korneru II.¹⁰⁴ Mjesec dana kasnije u Sutorini su se sastale mletačka i turska komisija za razgraničenje.¹⁰⁵ Osmansku stranu predstavljao je Mehmed-efendija Šaba, a mletačku lično Alvize Moćenigo III. Sredinom decembra 1718. godine konačno je među dvjema državama počelo razgraničenje.¹⁰⁶ Za kratko vrijeme kako su i Dubrovčani obaviješteni, obje su se komisije načelno dogovorile oko budućih granica. Sastanku su prisustvovali i Alvize Moćenigo i Mehmed-efendija Šaba. Pošto je u ovim zimskim danima vrijeme bilo loše, to je obilježavanje nove granice ostavljeno za naredne nedelje i mjesece, kada se vrijeme poboljša.¹⁰⁷

U naredna četiri mjeseca duž teritorije Hercegovačkog sandžaka i prema Dubrovačkoj Republici uspostavljena je nova granična linija. Već u aprilu 1719. godine Mlečani su se, pridržavajući se mirovnog ugovora, povukli iz do tada zauzetih mjesta: Popova polja, Hutova, Carine, Zubaca i okoline Trebinja. U tim mjestima Osmanlije su radi održavanja reda duž granice postavile svoje vojne posade. O svemu tom je bio obaviješten i bosanski namjesnik.¹⁰⁸ U daljem razgraničenju Mlečanima je dat Klek, odakle se vukla uska zemljišna pruga do Žopske gore iznad Metkovića i dalje se spajala sa teritorijom mletačkih mjesta Vrgorca, Imotskog, Sinja, Vrljike i Knina.¹⁰⁹ Najveći dio teritorije koju su Mlečani dobili, a do rata je pripadao Bosanskom ejaletu, jeste dio teritorije Kliškog sandžaka. Ukupna površina ovog teritorija bila je 558,6 kvadratnih milja (1 mija – 1609 m.) Tom teritoriju Mlečani su dali ime »Acquisto muovissimo«.¹¹⁰ Razgraničenje duž tursko-mletačke granice nastavljeno je tokom cijele 1719. i 1720. godine. Razlog za ovako dugotrajno utvrđivanje granice bio je u čestim nespornazumima dviju komisija, u njihovim konfliktima i oko najbezazlenijih stvari.¹¹¹ Realizovanje posla otežavala je i prepiska dalmatinskog generalnog providura i bosanskog namjesnika oko razmjene ratnih zarobljenika.¹¹² Krajem juna 1719. godine, na zahtjev Alvize Moćeniga da se zamijene 104 ratna zarobljenika, Osman-paša je odgovorio da su u proteklom vremenu mnogi zarobljenici pomrli, te da do realizacije ne može ni doći, jer se

¹⁰³ Haus-Haff – und Staatsarchiw, Wien (H. H. St. A.), St. K. Türkei III/7.

¹⁰⁴ Arhiv SANU, Beograd, Tomićeva zaostavština sign. 8711/VI a/ 119, red. br. 1102, izvještaj, Split, 10. novembar 1718.

¹⁰⁵ S. Bašagić, Kratka uputa, 92; A. Knežević, Carsko-turski Namjestnici, 58.

¹⁰⁶ G. Stanojević, Dalmacija, 46.

¹⁰⁷ HAD, Prepiska 18 – 186/2, dok. 84; 22. XII 1718.

¹⁰⁸ ANU BiH, BBAI, Mal. d. zb. II 18 351/149-2 19. I 1719. (28. rebiul – evvela 1131) f.r.; S. Ljubić, O odnošajih, 131.

¹⁰⁹ A. Knežević, Carsko-turski Namjestnici, 59; S. Bašagić, Kratka uputa, 92.

¹¹⁰ E. Richter, Prilozi zemljopisu, 310.

¹¹¹ G. Stanojević, Dalmacija 47.

¹¹² HAZ, filza 132, 10/5 i 10/6 1718.

slično dešavalo i kod Mlečana.¹¹³ Ipak, ovaj odgovor nije poremetio dobrosusjedske odnose dvojice namjesnika, pa Moćenigo u oktobru piše da sa teritorije svoje provincije ne dozvoljava upade hajdučkih četa u Bosanski ejalet. Manji upadi koji su se u proteklom periodu desili, po njemu su djelo austrijskih; a ne mletačkih podanika.¹¹⁴ Razmjena ratnih zarobljenika bila je aktualna i u narednim godinama. Tako je u 1722. godini Salih-paša Kulenović, kapetan Bihaća i Stare Ostrovice, pisao generalnom providuru da mu se mnogi ugledniji sultanovi podanici žale da su na »vjeru« pustili svoje zarobljenike kućama po otkup, ali se oni nisu vratili. Zato traži providurovu pomoć da se otkloni i ovaj vid nesporazuma.¹¹⁵

Iako nisu učestvovali u ratu, Dubrovčani su pažljivo pratili sve što se dešavalo u Požarevcu. Ne samo preko Luke Kirika, oni su i sa drugih strana prikupljali informacije, kako bi bili sigurni da neće biti u susjedstvu sa Mletačkom Republikom. Dobivši vijesti o zaključenju mira, Dubrovčani su odmah o tome obavijestili i trebinjskog kapetana Osman-bega Resulbegovića. Već 10. avgusta ovaj prijatelj Dubrovčana odgovara da je primio informaciju i zahvaljuje se.¹¹⁶ Tri dana kasnije ponovo im piše da je od Numan-paše dobio iste vijesti o zaključenju mira.¹¹⁷ To znači da je u ovo vrijeme Numan-paša Čuprilić još bio u Travniku, vjerovatno čekajući dolazak svog nasljednika defterdara Osman-pašu. Novi je vezir došao između 26. i 29. avgusta 1718. godine. Na ovaj datum nas upućuje pismo Mileta Petrovića dubrovačkoj vladi od 26. avgusta da ne šalju poklone dok u Bosnu ne dođe Osmana-paša,¹¹⁸ a svega tri dana iza toga im piše da novi namjesnik treba da stigne toga ili narednog dana.¹¹⁹ Početkom septembra Osman-paša je došao u Novi Pazar, odakle mu je bilo potrebno pet-šest dana do Travnika.¹²⁰ Već je 11. septembra trebinjski kapetan Osman-aga pisao u Dubrovnik da vlada odredi poslanstvo koje će sa poklonima doći u Trebinje i zajedno s njim i njegovom pratnjom otići novom veziru na čestitanje.¹²¹ Ovakva pažnja i interesovanje Dubrovčana bili su uslovljeni situacijom u kojoj se njihova država nalazila. Naime, konavljanski knez Dživo Menčetić pisao je svojim pretpostavljenima da je Alvize Moćenigo, preko svojih predstavnika, na prvom sastanku za razgraničenje tražio da mu osmańska strana ustupi pola Zubaca.¹²² To znači da su Mlečani na svaki način pokušavali da budu u susjedstvu Republike sv. Vlahi. Zato i ne iznenađuje ovako velika zabrinutost Dubrovčana. Dva dana kasnije Menčetić je ponovo pisao o povećanim mletačkim zahtjevima u kojima uz ranije traženje, insistiraju da im se preda i Klobuk. To je dovelo do još većeg nesporazuma, pa su obje strane u vezi s tim uputile izvještaje svojim pretpostavljenim u Veneciju i Carigrad,¹²³ što je uticalo da se sporije postavljaju kameni međaši, te se cio posao okončao tek u proljetnim mjesecima 1721. godine. Tek tada su se

¹¹³ Isto, 87/1; 29. VI 1718.

¹¹⁴ Isto, 71, 23. X 1719.

¹¹⁵ Isto, 67; 1722.

¹¹⁶ HAD, Prepiska, 18 – 186/2, 3351, dok. 185; 10. VIII 1718.

¹¹⁷ Isto, dok. 193; 13. VIII 1718.

¹¹⁸ Isto, dok. 230; 26. VIII 1718.

¹¹⁹ Isto, dok. 237; 29. VIII 1718.

¹²⁰ Isto, dok. 5; 9. IX 1718.

¹²¹ Isto, dok. 11; 11. IX 1718.

¹²² Isto, dok. 74; 18. XII 1718.

¹²³ Isto, dok. 77; 20. XII 1718.

sastali predstavnici sve tri države i 8. juna 1721. godine potpisali konačni akt o razgraničenju.¹²⁴ Ovakve granice su ostale sve do izbijanja novog tursko-austrijskog rata 1736. godine.

¹²⁴ G. Stanojević, Dalmacija, 48.

ZAKLJUČAK

Sa Požarevačkim mirom završilo se jedno vrlo važno poglavlje istorije Bosanskog ejaleta u prvim dvjema decenijama XVIII vijeka. Tada uspostavljene granice između Habsburške Monarhije, Mletačke Republike i Osman-skog Carstva duž ejaleta, sa manjim korekcijama u austrijsko-turskim ratovi-ma 1736-1739, te 1788-1791. godine, zadržale su se kroz cijelo XVIII stoljeće. Za održanje tih granica Porta je imala da zahvali prije svega domaćem stanov-ništvu.

Kao što se dešavalo neposredno iza Karlovačkog mira, tj. da se duž svih granica Bosanskog ejaleta pristupilo izgradnji novih, te opravkama starih tvrđava, palanki, kula i čardaka, tako je i u decenijama iza Požarevačkog mira sa nesmanjenim intenzitetom nastavljena građevinska djelatnost. U narednim događajima to je pokazalo svoju punu opravdanost. Najveći dio posla snosilo je domaće stanovništvo. Pored ličnog učešća na građevinskim objektima, svi su sultanovi podanici morali i novčano, u vidu poreza, redovnih i vanrednih nameta, plaćati izgradnju, opravku i održavanje utvrđenja. Istina, dio troško-va koji nije bio ni približno dovoljan, snosila je i centralna vlast iz Carigrada.

U vojnom utvrđivanju pograničnih mjesta najisturenije provincije u ev-ropskom dijelu Carstva, zapaženu su ulogu imali i stanovnici Dubrovačke Re-publike. Kao vrsni građevinski majstori i zidari, oni su uz odgovarajuću nov-čanu nadoknadu radili na brojnim značajnijim utvrđenjima. I lokalno stanov-ništvo koje je učestvovalo na tim radovima primalo je određenu novčanu na-doknadu.

Ovakvom je politikom Porta željela još više stimulisati domaće stanov-ništvo za radove na utvrđivanju i odbrani granica. Posebno je računala na po-moć muslimanskog stanovništva, koje je time branilo i stečene privilegije. Ni *hrišćansko stanovništvo nije, kao u ranijim decenijama, predstavljalo opas-nost za sultanov autoritet u ovim krajevima*. Razlog tome je što su se mnoge hrišćanske porodice, koje su u tursko-austrijsko-mletačkom ratu, vođenom od 1683. do 1699. godine prebjegle na teritoriju susjedne austrijske i mletačke države, ubrzo razočarale i uvidjele da im se položaj nije poboljšao, nego se čak pogoršao. Zbog toga su se već u prvim godinama iza Karlovačkog mira mnoge izbjegle porodice ponovo vratile na svoja ranija imanja. Ti pojedinci i grupe bili su najveći glasnogovornici za one koji su i nadalje gajili iluzije u bolji život u susjednim državama. Saznanje da se ni u Austriji, ni u Mletačkoj Republici ne živi bolje, te da sirotinja podjednako trpi na sve strane, imalo je itekako velikog odjeka i u ratnom periodu. Kada su pristalice mletačke i aus-

trijske države pozivale ovaj dio stanovništva da im se pridruži u borbi protiv Carstva, odziv je u odnosu na ranije ratove iz XVII vijeka bio slab. Poučene stečenim iskustvom, stariješine pojedinih plemena, a naročito u hercegovačkom sandžaku, oprezne su i u datoj situaciji se sa svojim suplemenicima postavljaju onako kako njima odgovara, a ne kako je bilo u interesu susjednih država. To je karakteristično za sve ratove vođene u XVIII stoljeću. Znači da nije bilo onakve nepromišljenosti i oduševljenja u borbi protiv sultanove vlasti. Sve se vagalo i odmjeravalo. Sa ovakvim držanjem hrišćanskog stanovništva računala je i Porta.

Ni hajdučka i uskočka četovanja nisu se više odvijala onim intenzitetom, kao u prethodnom stoljeću. Na to je uticala i promjena ratne taktike, kao i novonastalo političko stanje u međudržavnim odnosima. Svake godine je broj hajdučkih i uskočkih četa bivao sve manji i beznačajniji. Ipak je aktivnost te vrste bila prisutna kroz cijeli XVIII vijek. Iako sa smanjenim intenzitetom, četovanje je u pojedinim trenucima podsjećalo na svoju djelatnost i značaj koje je imalo u ranijem vremenu.

Smirenije držanje hrišćanskog stanovništva i smanjena aktivnost hajdučkih i uskočkih četa uticali su da u prvim godinama iza Požarevačkog mira bude manje anarhije i neorganizovanosti lokalne uprave, nego što je to bio slučaj neposredno iza Karlovačkog mira. Na ovakvo stanje je uticao i četvorogodišnji rat, koji je u odnosu na raniji bečki, bio znatno kraći.

I centralna vlast je još sa dolaskom na prijesto sultana Ahmeda III uspjela u dobroj mjeri povratiti raniji ugled, pa je i zbog toga provincijska vlast u Bosanskom ejaletu, nakon potpisivanja mirovnog ugovora 1718. godine, brže pristupila saniranju šteta nastalih u ratnom periodu. Posebno je vodila računa o ispravljanju ranijih grešaka koje su se ispoljile u ratnim danima, te je činila sve da se u sličnim događajima više ne ponove.

Za ovo je vrijeme karakteristično jačanje lokalne vlasti. U narednim decenijama XVIII vijeka to će još više doći do izražaja. Skoro svi poslovi civilne i vojne uprave su koncentrisani u rukama domaćeg plemstva. Čak u više navrata na položaj bosanskih namjesnika Porta imenuje ljude porijeklom iz ovih krajeva, kako bi lakše sprovodila mjere koje joj u datom trenutku odgovaraju. To znači da domaće plemstvo u odnosu na druge provincije Carstva nije imalo neke posebne povlastice. Naprotiv. Kada bi ocijenila da neki lokalni moćnik ili više njih prekoračuju svoja ovlaštenja koja joj nisu u interesu, Porta bi odmah uz pomoć odanih joj ličnosti, intervenisala. Ako ni upozorenje, ni blaža kazna ne bi dali željene rezultate, tada bi vezir uz pomoć predstavnika vlasti iz drugih krajeva, lično intervenisao i obično su takvi pojedinci bili protjerivani u zabačenije krajeve Carstva, a poneki i likvidirani. Time je stavljeno na znanje i drugima, koji bi se slično ponašali, šta ih čeka ako ne izvrše Portina naređenja onako kako im je zapovjedenno. Takva praksa je primjenjivana tokom cijelog XVIII stoljeća. To znači da je centralna vlast imala punu kontrolu nad svim značajnijim poslovima na teritoriji Bosanskog ejaleta, te da se sve kretalo u okviru njenih želja i odluka.

U ovo vrijeme osjeća se privredni polet. Naročito velika moć osjećala se među poslovnim ljudima iz zanatstva i trgovine. Uticaj »čaršije« je velik i na svakodnevne lokalne poslove. Pored muslimanskog, veliki dio privredne aktivnosti je bio i u rukama sultanovih podanika hrišćanske vjeroispovijesti. U

Bosanskom se ejaletu još od prvih godina XVIII vijeka osjeća jačanje zanatlija i trgovaca pravoslavne vjeroispovijesti.

Sa ekonomskim jačanjem, raste i njihov ugled i uticaj kod predstavnika vlasti. S vremenom, oni preuzimaju ulogu zaštite tog dijela stanovništva izloženog nepravdi nekog moćnika ili više njih. Međutim, sve se to odvija od slučaja do slučaja. Posebno je po svom značaju i uticaju bio na važnosti ćurčijski esnaf iz Sarajeva, čiji su članovi tokom vremena, pored sticanja većeg bogatstva, dobivali i na ugledu kod predstavnika osmanske vlasti, a vodili su glavnu riječ u crkvenoj opštini.

I na selu stanje se znatno mijenja zbog migracionih kretanja poljoprivrednog stanovništva iz pasivnijih krajeva u plodnija, ali slabije naseljena mjesta. Za razliku od nasilnog naseljavanja crnogorskih porodica na Glasinac i njegovu širu okolinu iz 1714. godine, migraciona kretanja hrišćanskog stanovništva u narednim decenijama XVIII vijeka su vršena bez ikakve prisile. Porodice, pa čak i čitava sela, naročito iz Hercegovine su napuštale svoja posna imanja i odlazili u plodnije krajeve, slabije naseljene. Ovim kretanjima je pomjerena i dotadašnja struktura stanovništva na teritoriji cijelog ejaleta. Međutim, od ovih migracionih kretanja, svi su imali koristi. Porodice koje su doselile, došle su do bolje i bogatije zemlje i ispašâ, a samim tim i do većih prihoda. Vlasnici imanja, kao i predstavnici vlasti dobili su veća materijalna i novčana primanja, što im je u svakom slučaju i odgovaralo. Tako su sve strane bile zadovoljne. Pored hrišćanskih, i muslimanske porodice, iako brojno manje, postupale su slično i naseljavale plodnije krajeve. Time su ova migraciona kretanja bila od koristi i sa vojničkog aspekta.

Okolo značajnijih tvrđava i drugih vrsta utvrđenja, duž pograničnih krajeva nicala su brojna sela. Njihovi stanovnici su bili dužni da prema potrebi daju radnu snagu i novčanu nadoknadu onim posadama i utvrđenjima kojima je pomoć bila potrebna. Često su na poziv vlasti brojni seljani radili na opravkama svih vrsta utvrđenja koja su se nalazila u blizini njihovih sela. Pored toga, vojne posade, zahvaljujući dobroj naseljenosti i obradivosti posjeda, nisu morale da kao ranije čekaju živežne namirnice iz glavnog centra odakle se slalo, nego su za ishranu uzimale namirnice iz okolnih sela. Time je snabdjevenost bila daleko bolja nego u ranijim decenijama. Pošto je i prebjegavanje hrišćanskog stanovništva iz pograničnih krajeva u susjedne države bilo svedeno na najmanju mjeru, to im ni sa te strane nije prijetila veća opasnost. Sve je to skupa jačalo odbrambenu sposobnost Bosanskog ejaleta. To je i doprinijelo da se, uz žilav otpor domaćeg stanovništva, u narednim ratovima osmanska vojska uspješnije suprotstavi napadima austrijskih četa i od njih odbrani ovu, Porti značajnu i najistureniju provinciju u evropskom dijelu Carstva.

THE BOSNIAN MILITARY DISTRICT (1699-1718)

(Summary)

The Peace Treaty of Požarevac marked the end of an important chapter in the history of the Bosnian Military District. The borders set by that peace treaty between the Habsburg Monarchy, the Republic of Venice and the Ottoman Empire along the Bosnian Military District, with minor corrections in the Austrian-Turkish wars in 1736-39 and 1788-91, thanks to local Bosnian population, stayed safe throughout the 18th century.

As was the case immediately after the Peace Treaty of Karlovci, the building activities were renewed after the peace treaty of Požarevac: old forts, towers, watch-towers and military posts and garrisons were repaired and new ones erected, which proved to be a wise policy. This work was performed primarily by the local Bosnian and Herzegovinian population. Besides personal participation on building sites, all the subjects of the sultan were obliged to pay a tribute in cash through regular or extra taxation; the money thus collected was spent on building, repairs and maintenance of the fortifications along the borders. A part of the expenses, which was by a long chalk insufficient, was covered by the central government.

The Republic of Dubrovnik played a prominent role in building of fortifications along the borders of the westmost province in the European part of the Ottoman Empire. Excellent stonemasons and builders, the Ragusans, with an adequate remuneration, performed the job at numerous building-sites. The local population, engaged as unskilled workers, also received some sort of compensation in money.

By this policy, the Porte wished to stimulate the local population to take part in fortification works and defence of the borders. The Porte relied particularly on Moslem population which in that way protected its privileges. But even the Christian population no longer presented a menace to the Ottoman rule due to the disappointment of many Christian families which took refuge on Austrian and Venetian territories during the Turkish-Austro-Venetian war 1683-1699; those families realized that life in exile was harder than at home. Due to this fact, already in the years that immediately followed the peace of Karlovci many of the refugee families returned to their homes: they were living witnesses for those who still cherished illusions about better conditions of living in the neighbouring countries.

Awareness that conditions were not better either in Venice or in Austria and that the poor suffered equally in all countries, played a not quite negligible rôle during the war as well. When the advocates of Venice and Austria pleaded to the Christian population to take arms against the Ottoman Empire, the response – in comparison with earlier 17th century wars – was rather weak. The headmen of some communities, particularly in the sanjak of Herzegovina, were rather cautious and took a position which suited them best at the moment, completely neglecting the interest of the neighbouring states. This was characteristic of all the wars waged in the 18th century, which means that the enthusiasm and ruthlessness of the Christian population against the Ottoman rule was rather slackened. Everything was calculated and measured. The Porte counted on such a behaviour of the Christians.

The outlaw and brigand guerrilla warfare was far from being as intense as in the preceding century, partly due to the war tactics and the newly established political relationships between the states. Nevertheless, the outlaw guerrilla fighting of low intensity continued throughout the 18th century.

A more peaceable conduct of the Christian population as well as the low intensity of the outlaw guerrilla fighting in the years that immediately followed the peace of Požarevac contributed to a relatively peaceful period with less anarchy and unorganized local rule. The four year war, which was much shorter than the previous one, also had some impact on that period.

The central authorities, already with the ascent of the sultan Akhmad III, succeeded to a considerable extent to restore the earlier strength, so that even because of that the provincial authorities of the Bosnian Military District, after the ratification of the peace treaty of 1718, were prompt to repair the damages caused by the war. They were particularly eager to rectify the earlier errors which manifested themselves in the period of war, paying efforts to prevent them.

This period is characterised by a strengthening of the local government. In the decades that followed the Peace Treaty of Požarevac, this activity was intensified. Almost complete civilian and military rule was in the hands of local feudal lords. Moreover, in several instances, the Porte named men who were Bosnian by origin to be governors of the Bosnian Military District, in order to facilitate application of various measures that suited her at a given time. This does not mean that the local feudal lords, in comparison with other provinces of the Ottoman Empire, enjoyed special privileges. On the contrary, when the Porte found that some local lord or lords abused their authority, she promptly intervened through men loyal to her. If neither warning nor a mild correction yielded desired results, the visier, helped by the representatives of the authorities from other provinces, personally intervened, the offender usually being ostracized to some remote part of the Empire, or even executed. This was a warning to others who might choose to behave in a likewise manner, reminding them to fulfill the Porte's orders as instructed. This was practiced throughout the 18th century, which means that the government had full control of all the important activities on the territory of the Bosnian Military District; everything being carried out according to her instructions.

Economic enthusiasm is evident particularly in crafts and trade. The influence of the charshiya (town business centre) was strong even in everyday local activities. Besides Moslems, a considerable part of business was in

hands of Christian subjects. Even in the opening years of the 18th century a rise of the Serbian Orthodox craftsmen and merchants is evident. The renown and influence of the Serbian merchants and craftsmen grew with their economic prosperity. Gradually they assumed the rôle of protectors of the Serbian population when jeopardized by one or more despotic masters. However, there were no regulations, each case was a different story. Nevertheless, the guild of furriers of Sarajevo was particularly influential; its members gradually gained not only wealth but also a considerable renown with the representatives of the Ottoman authorities; they also played the leading rôle with the Orthodox Serbian parish.

The village changed considerably due to migrations of the agricultural population from rocky and arid to more fertile and less thickly populated areas. Apart from the compulsory colonization of Glasinac by Montenegrins in 1714, the migratory movements of the Christian population in the decades that followed in the 18th century were devoid of any coercion. Families, even complete villages, particularly from Herzegovina, deserted their rocky and arid land and moved to more fertile regions, which were, for various reasons, thinly populated. These migrations disturbed the traditional population pattern in the Military District of Bosnia; however, they proved to be useful both for the migratory families and for the land owners and the central authorities who collected richer taxes with increased agricultural production. Besides Christian, some Moslem families, though fewer in number, followed the suit and moved to areas where cultivation of land was more promising. In that way, even from the military point of view, these migrations were desirable. Numerous colonist settlements developed around the forts and towers along the border line, their inhabitants being obliged to provide in cases of need man power and salaries for the garrisons which did not get provisions and payment from the central government. When required by authorities, peasants in great numbers performed repair work on forts and towers in the vicinity of their villages. Furthermore, due to the fact that their surroundings were populated and the land cultivated, garrisons were not forced to wait for their provisions to come from the central storehouse; they procured vegetables, cereals, meat and other agricultural products from their neighbourhood, and in that way were better provided for than in the earlier decades. Since the number of Christian refugees was negligibly small, the new settlers were relatively secure and free, which in itself contributed to the strengthening of the defensive forces of the Bosnian District. Owing to the fact that the local population took part on Ottoman side in the wars that ensued and fought with great resolution, it was possible for the Ottoman army to withstand attacks of the Austrian military forces and to defend this important and westmost province in the European part of the Ottoman Empire.

RJEČNIK TERMINA*

aga – počasni naziv za mnoge ugledne turske (osmanske) dostojanstvenike i administrativne činovnike; počasni naziv svih zapovjednika turske (osmanske) plaćene vojske.

agaluk – manji posjed kojim upravlja aga; – vojne jedinice kojima zapovijeda aga.

ajan – ugledna ličnost jednog kraja, naselja ili staleža; prvak, uglednik.

akča – para, novac, aspra i jaspri; najsitniji srebreni turski novac kovan od 1328. godine. Vrijednost ovog novca se mijenjala u raznim stoljećima, zavisno od političkog i ekonomskog stanja Osmanskog Carstva. Od XVIII stoljeća ovu vrstu novca zamjenjuje groš, odnosno para.

akindžija – opšti naziv pripadnika lake konjice. Ovaj vojni rod osmanske vojske nalazio se samo u pograničnim krajevima evropskog dijela Osmanskog Carstva. To je naziv pripadnika jurišne konjice koja je vršila upade na neprijateljsku teritoriju.

alaj – U spahijskoj vojnoj organizaciji alaj znači formaciju kojom su se označavale spahije jednog sandžaka, puk.

alajbeg – neposredni zapovjednik jednog sandžaka spahija i zaima.

asas ili *ases* – noćni čuvar, noćni stražar, pasvandžija (v.)

asasbaša ili *asesbaša* – starješina pasvandžija u svakoj kasabi.

aspra – isto što i akča.

azap – kao vojni termin označava pripadnika posebnog roda osmanske pješadije, koji je prvobitno služio u pomorskoj i rječnoj floti, a kasnije kao laka pješadija u tvrđavama pored mora, jezera i većih rijeka. Azapi su se kasnije nalazili u sastavu gradskih posada svih pograničnih tvrđava. Pripadali su osmanskoj (turskoj) plaćenoj vojsci, a neki njeni članovi su uživali i timare. U vojnoj organizaciji su se dijelili na džemate, buljuka i ode.

azapaga – zapovjednik azapa.

bajrak – zastava; manji vojni odred koji je brojao 50 do 60 ljudi.

bajram – naziv za muslimanske praznike: Ramazanski bajram dolazi poslije ramazana, mjeseca posta i traje tri dana; Kurban bajram dolazi 70 dana kasnije i traje četiri dana.

bastion – istureni dio bedema na tvrđavi (grudobran); kula tvrđava.

bašaga – glavni aga, starješina aga.

bedelija – administrativna zgrada, opština.

bedem – zid tvrđave, deblji zid oko utvrđenog grada

beg – počasni naziv za vojne i upravne funkcionere Osmanskog Carstva

beglerbeg – civilni i vojni zapovjednik beglerbegluka ili ejaleta, najveće administrativno-vojne oblasti u Osmanskom Carstvu. Po pravilu su to bile paše sa dva tuga.

bekija – ostatak, preostatak neke teritorije i slično.

berat – carska naredba, ukaz. Opšti akt kojim se regulišu pravne dužnosti.

bešlija – pripadnik osmanske plaćene konjice stacionirane u pograničnim tvrđavama. Prema potrebi su iznenada upadali na teritoriju susjednih država.

bimbaša – zapovjednik vojske od 1000 ljudi. U vojnoj hijerarhiji je ovo zvanje odgovaralo današnjem činu majora.

bina emin – nadzornik na građevinskim radovima.

bujruldija – pismena naredba, paše, vezira.

buljuk – manji odred raznih rodova plaćene vojske pješaka ili konjanika. Zavisno od vojnog roda i situacije u kojim bi se nalazio, buljuk je brojao od 10 do 100 ljudi.

buljukbaša – starješina buljuka. Zavisno od vojnog roda u kom služi čin mu je od vodnika do kapetana.

čefilema – jamčenje; uzajamno jamčenje ljudi u jednom mjestu.

čehaja – pomoćnik, zastupnik raznih osmanskih (turskih) organa i funkcionera od velikog vezira, paše, defterdara ili kojeg drugog velikodostojnika.

čardak – drvena zgrada na stubovima. U ratovima je služila kao pogodno mjesto za pružanje otpora neprijateljskoj vojsci.

čatma – zid, obično kućni koji je napravljen od drvenih greda poredanih uspravno ili koso, a zatim omalterisan.

čauš – niži vojni čin – podnarednik, narednik ili vodnik

čauš baša – narednik; starješina čauša.

čeribaša – vojni starješina: 1. zapovjednik odreda neredovne ili pomoćne vojske; 2. pripadnik vojnog odreda akindžija koji je služio kao obavještajac za ratni pohod.

čiftluk (*čiftluk*) – zemljišni posjed kojeg je u većini uživalo muslimansko, a znatno manje hrišćansko stanovništvo. Bez određene je granice i veličine. Sa ovom vrstom posjeda su njegovi uživaoci mogli raspoređivati po svom nahođenju (prodavati, poklanjati, zavještavati i slično), pod uslovom da poštuju ograničenja i obaveze kojom je ova vrsta posjeda bila opterećena. Među ostalim to je podrazumijevalo da se ne može izdvojiti iz feudalnog posjeda.

čuruk – pokvaren, nezdrav, neispravan.

defter – registar, protokol, bilježnica; administrativna i računska knjiga.

defterdar – upravitelj finansija na Porti ili u ejaletu.

delibaša – starješina delija.

delija – pripadnik lake konjice, koji se isticao velikom vojničkom smjelošću. Delije su raspoređivane u pograničnim krajevima da obavljaju povjereni im službu.

derbendžija – stražar, čuvar klanca, tjesnaca i prolaza na opasnim i nesigurnim mjestima. Takođe je služio i kao vodič u nesigurnim krajevima.

divan – vijeće, skupština, savjet; vijeće na Porti ili kod provincijskih namjesnika kojeg su sačinjavali najviši vojni i upravni funkcioneri za rješavanje najvažnijih državnih pitanja.

dizdar – zapovjednik tvrđave, utvrđenog grada. U službi je morao stalno boraviti u povjerenom mu utvrđenju ili utvrđenom gradu. Bez naročitog odobrenja Porte nije smio pustiti ni jednog stranca u povjereni mu vojni objekt. Posjedovao je timar s ekonomskim imunitetom (*serbestiyet*).

dundžer – čovjek koji obavlja skoro sve građevinske poslove.

dumruk – carina, taksa za prolaz.

džamija – muslimanska bogomolja s minaretom i mihrabom u kojoj se svakodnevno obavlja pet dnevnih molitvi, a petkom

džuma, kao i propovjedi u svim vjerskim praznicima.

džebedžija – pripadnik posebnog roda centralnih ili lokalnih vojnih snaga. Zadatak mu je bio da priprema i čuva municiju i drugi ratni materijal. U vrijeme rata je zadatak džebedžije bio da na ratu doprema municiju i drugi ratni materijal. Lično bi svaki šesti pripadnik ovog vojnog roda polazio u rat iz tvrdave u kojoj je bio na službi.

džebelija – oklopnik; naoružani neregularni vojnici konjanici kojeg je sa potrebnom ratnom opremom vodio sa sobom za namjenu spahija. Ponekad je išao i sam kao zamjena. Oprema i izdržavanje, dok je u vojnoj službi, padala je na teret gospodarstva.

džephana – vojno skladište oružja i municije.

džemat (*džemaat*) – u administrativnom i vojnom smislu socijalna, teritorijalna i vjerska grupa. U organizaciji osmanske vojske najviša vojna jedinica. U pojedinim rodovima plaćene vojske sastavljene od više manjih jedinica – *buljuka* i od *alata*. Isto tako su nazivane i jedinice poluvojnih grupa, kao npr. skupština vlahâ, *azapa*, *topčija* i drugih.

džihad – sveti rat; rat za vjeru; borba za odbranu vjere.

džizija – glavarina ili tribut koju su svake godine plaćali odrasli i za rad sposobni nemuslimani, osim sveštenika i pripadnika onih grupa koji su za državu obavljali određene službe.

džule – topovsko tanje, zmo, metal

džulus – 1. stupanje sultana na prijesto; 2. preuzimanje uprave u provinciji od novog namjesnika; 3. dolazak novog muftije u kadiuk; pokloni koje je narod davao u ovim prilikama.

džuma – podnevna svečana molitva koja se obavlja petkom u džamiji; zove se još i džuma-namaz.

džumada'l - ahir – osmi mjesec muslimanskog hidžretskog kalendara.

džumada'l - ula – peti mjesec muslimanskog hidžretskog kalendara.

čhalija – stanovništvo, mještani; svijet, narod.

efendiija – gospodin; počasni naziv za učene ljude.

ejalet – najveća administrativno-upravna teritorija Osmanskog Carstva.

emin – nadzornik, upravitelj; službenik kome je povjerena uprava ili sakupljanje određenih državnih dobara i prihoda.

esnaf – i društvo zanatlija iste struke; ceh

faris – vojnici plaćene konjice u tvrđavi. U borbi je bio ratnik, a po potrebi i kurir (tatar).

farz – stroga islamska vjerska zapovijed koja se mora izvršiti (npr. klanjanje, ramazanski post i drugo).

ferman – pismena sultanova zapovijed koja je potvrđena njegovim tugom. U svakodnevnom govoru se pod ovim podrazumijevala naredba.

fetva – pravno mišljenje (decizija) ili odgovor na neko šerijatsko ili državno pitanje koje izdaje muftija na nečiji zahtjev

gönüllija – pripadnik osmanskog vojnog roda koji je prvo predstavljao lako pograničnu konjicu stacioniranu po tvrđavama. Zadatak gonulije je bio da se brzo i iznenađeno suprotstavi neprijateljskom napadu. Bio je pogranični plaćenik.

groš – opšti naziv za srebrni novac u evropskom dijelu Osmanskog Carstva. Počeo se da kuje krajem XVII, a u opštoj upotrebi je bio tokom cijelog XVIII stoljeća. Vrijednost mu je bila promjenljiva.

halifa – nasljednik; zastupnik, zamjenik; vrhovni vjerski poglavar sunitskih muslimana.

han – svratište, prenočište; zvanje turskih vladara i vrhovnih poglavara krimskih Tatara.

harač – lični porez sultanovih podanika hrišćanske vjeroispovijedi koji je plaćan na svaku odraslu osobu, a ponekad i na kuću. Država je uzimala ovaj porez na ime šticeništva. Često se naziva i džizija koji se prevodi kao glavarina.

harambaša – 1. starješina manje grupe akin-džija ili martolosa, koja bi brojala do 100 ljudi; 2. starješina hajdučke čete od 10 do 20 ljudi; 3. zapovjednik straže na mletačko-turskoj granici u XVII i XVIII stoljeću.

has u prevodu znači poseban, specijalan. Ovdje se misli na veći feudalni posjed koji svom uživaocu donosi godišnji prihod od najmanje 100.000 akči. Njegovi uživaoci su bili sultani i članovi vladajuće porodice, kao i najveći velikodostojnici Osmanskog Carstva.

hazina – riznica, blagajna; blago.

hendek – opkop, rov, iskopina oko zidina utvrđenog grada; duboki i široki jarak iskopan oko nečega radi sprečavanja pristupa.

hisar – u osmansko-turskoj vojnoj terminologiji znači grad, tvrđavu, manje utvrđenje sagrađeno od tvrdog materijala bez kula i bastiona, niti je opasan bedemima.

hisardžik – još manje utvrđenje od hisara sa istim osobinama.

irada – carska zapovijed; sultanov ukaz.

janjičar – poseban rod specijalne pješadije u Osmanskom Carstvu osnovan u XIV sto-

ljeću. Predstavljao je prvu stajaću vojsku u Evropi. Povjerene poslove su obavljali na sultanovom dvoru, značajnijim tvrđavama i pograničnim garnizonima. Za svoju službu su dobivali redovnu platu. Od XVII, a naročito u XVIII stoljeću, pa sve do konačnog ukidanja 1826. godine bili su sinonim nediscipline i korupcije.

joklama – vojnička kontrola, vojnička smotra na kojoj se provjeravala borbena sposobnost vojnih obveznika i njihov broj. To se naročito odnosilo na lensku konjicu pri svakom većem vojnom pohodu.

juzbaša – najniži vojni čin u spahijsko-vojnoj organizaciji; starješina nad sto ljudi; kapetan; zapovjednik buljuka.

kadija – sudija; predstavnik države za sudske poslove na području jednog kadiluka; lice koje vrši zakonska akta u civilnoj i vojnoj upravi.

kadiluk – područje nadležnosti jednog kadije
kala – veća tvrđava napravljena od kamena i cigle. Opasana bedemima i snabdjevena kulama i bastionima.

kalauz – 1. vodič; putovođa; dobar znalac jednog kraja kroz nepoznate prolaze.

kantar – stara trgovačka mjera za težinu. Iznosila je obično do 56,564 kg.;

kanun – opšti naziv za zakon.

kapetan – zapovjednik kapetanije, određene teritorije sa utvrđenjima. Do XVIII stoljeća to su utvrđena mjesta na plovnim rijekama, a od tada i u unutrašnjosti; za svoju službu kapetan je dobivao platu u novcu, ali je imao i svoje čifluke. U Bosni i Hercegovini služba kapetana je bila nasljedna i najstariji sin je dolazio na čelo kapetanije poslije oca. Ako kapetan nije imao muškog nasljednika, nasljeđivala su ga njegova braća ili bliži ukućani. Ova služba ukinuta je 1839. godine.

kapetanija – teritorija sastavljena od jedne ili više utvrđenja koje su bile u nadležnosti kapetana.

kapidžibaša – zapovjednik dvorske straže; čovjek koji je za potrebe dvora i Porte vršio povjerljive diplomatske poslove, po vladarovom zahtjevu odnosio poruke u provincije, te misije i obavljao sve vrste posla koji su mu povjeravani.

kapudan – *paša* – glavni zapovjednik svih pomorskih snaga Osmanskog Carstva.

kapu kulu odžak – korpus carskih janjičara.

karaula – stražarnica.

kasaba – opšti naziv za otvorena manja gradska naselja na teritoriji Osmanskog Carstva.

kesa – iznos novca u visini 500 groša.

kula – vrsta utvrđenja u sastavu jednog grada ili zasebno od njega. Zidana je od kamena sa puškarnicama umjesto prozora, radi

bolje odbrane. Mogla je imati više spratova.

lazaret – karantin. Trgovci koji bi dolazili u Dubrovnik sa svojom robom morali su ostati u lazaretu nekoliko dana, radi preventive.

malije defter – finansijski defter; knjige finansija.

malikjana – zakup; vrsta privatnog ili državnog zakupa na određeno vrijeme ili doživotni zakup.

martolos – pripadnik posebnog roda osmanske vojske sastavljene većinom od hrišćanskog stanovništva iz naših zemalja. Martolosi su vršili službu javne bezbjednosti. Česti zadatak im je bio da čuvaju klanice i nesigurne puteve i prolaze. Od XVIII stoljeća martolosi se regrutuju i iz redova domaćeg muslimanskog stanovništva i nalaze se u pograničnim tvrđavama.

mazhar – molba; tužba; peticija.

mimarbaša – starješina graditelja; glavni arhitekt.

miri alaj – zapovjednik alaja – puka; vojni starješina u rangu pukovnika; sinonim za alajbeg.

miriliva – sandžakbeg (v.)

mirimiran – Do kraja XVI stoljeća to je bio sinonim za beglerbega (v.), a u XVII i XVIII stoljeću ovo zvanje su dobivale paše sa dva tuga.

morlak – ime koje se često davalo stanovništvu sjevernog dijela Dalmacije (Zagora) u pogrđnom smislu dinarskog soja koje se bavilo stočarstvom; podjednako se odnosilo na stanovništvo i pravoslavne i katoličke vjeroispovijedi.

mu'af – oprošten, oslobođen raznih nameta u prvom redu vanrednih. U dokumentima često dolazi u sklopu muaf ve muselem – oprošten i oslobođen. U stvari su ovo dvije riječi, sinonimi.

muftija – pravno lice koje je ovlašteno da izdaje pravna mišljenja fetve u skladu sa šerijatom.

muhafiz – zapovjednik veće tvrđave ili utvrđenog grada.

muharrem – prvi mjesec muslimanskog hrišćanskog kalendara.

mühimme defter – važni popisni defteri; važne knjige za administrativne poslove.

muhur – pečat.

mukata – paušalna godišnja zakupnina koja se davala za nekretninu uzetu u dugogodišnji zakup; plaćanje poreza odsjekom, paušalno u novcu.

mula – počasni naziv za visoko obrazovane ljude. U Bosanskom cjaletu je od sredine XVI stoljeća ovo zvanje imao kadija Sarajeva.

mulaluk – teritorijalna i stvarna nadležnost jednog mule.

murasele – službeno kadijino pismo; poslanica.

mustahfiz – čuvar, član stalne vojne posade stacionirane u gradovima. Za svoju službu su neki mustahfizi dobivali platu u novcu, a drugi su uživali timare. Zadatak im je bio da se brinu za gradske opkope i utvrđenja.

mutesarif – sinonim za sandžakbega i beglerbega

muteselim ili *musellim* – beglerbegov ili sandžakbegov zamjenik u njegovoj provinciji ili sandžaku koji mu je dodijeljen kao ar; paluk ili u jednom značajnom dijelu sandžaka.

muteselimluk ili *muselimluk* – oblast kojom upravlja muteselim.

mutevelija – upravitelj, starješina vakufa.

muvekit – lice koje se brine o ustanovljavanju tačnog vremena radi određivanja nastupa pojedinih dnevnih muslimanskih molitvi.

nahija – najniža upravna jedinica na teritoriji Osmanskog Carstva koja je imala stalnu i tačno utvrđenu teritoriju; ovaj naziv odgovara srednjovjekovnoj župi.

naib – zastupnik, punomoćnik kadije u njegovom sjedištu ili dijelu kadiluka.

nedžar – isto što i dundžer (v.)

nefer – opšti naziv za vojnika u gradskoj posadi; obični vojnik.

nefir – i, – am – opšta mobilizacija

oda – najmanja jedinica u svim rodovima osmanske plaćene vojske. Brojila je od pet do deset vojnika.

odabaša – starješina ode.

odžak – opšti naziv za janjičarski korpus ili za pojedine rodove osmanske vojske.

orta – odjeljenje janjičarskog korpusa. Jedna orta je brojala 400 ljudi.

palanka – manje vojno utvrđenje napravljeno od drveta i zemlje, kao i drugog slabog materijala. Okolo je bila opasana rovom i plotom od drveta. Palanke su pravljene pored prometnih puteva, radi obezbjeđenja saobraćaja. Ako bi bila uzdignuta od zemlje pomoću nasipa, zvala se *dolma* – *palanka*, a ako je bila opasana nasipom, zvala se *šarampov*.

pasvandžija – noćni stražar, ases (v.).

paša – titula najviših vojnih i upravnih funkcionera Osmanskog Carstva. Bilo je paša sa jednim, dva i tri tuga. Paša sa tri tuga je imao zvanje vezira. Ni po odlasku sa povjerenog mu položaja, paša nije gubio dobiveno zvanje.

pašaluk – područje nadležnosti jednog paše.

pazar – pijačni dan; dan većeg trgovačkog prometa i kupoprodaje.

Porta – centralna vlada u Osmanskom Carstvu; sultanov dvor kao sjedište vlasti.

raja – prvobitno se pod ovim terminom podrazumijevalo stado, puk, pastva; kasnije se pod ovim imenom podrazumijevaju sultanovi podanici koji plaćaju dažbine i nalaze se u feudalnoj zavisnosti, ali su imali status zaštićenih sultanovih podanika. Od XVIII stoljeća, pa sve do 1839. godine, kada je ovaj termin i zvanično ukinut, podrazumijevali su se svi nemuslimanski podanici Osmanskog Carstva. I poslije navedene godine su se neslužbeno u razgovoru ovako zvali.

ramazan – deveti mjesec muslimanskog hidžretskog kalendara.

rebiul – *ahir* – četvrti mjesec muslimanskog hidžretskog kalendara.

rebiul – *evvel* – treći mjesec muslimanskog hidžretskog kalendara.

redžep – sedmi mjesec muslimanskog hidžretskog kalendara.

reis – *efendija* – u provincijama se pod ovim imenom podrazumijevao generalni sekretar beglerbegovog, odnosno sandžakbegovog kabineta i njihovih divana. Pored čehaje je bio najpovjerljivija ličnost na beglerbegovom dvoru.

resm – *i duhan* – dimnica. Porez na kuću koji je plaćala raja kada se naseli u nekom mjestu u kome do tada nije upisana kao stalni stanovnik. Ovaj je porez iznosio obično po šest akči.

safer – drugi mjesec muslimanske hidžretske godine.

sandžak – veća administrativno-teritorijalna jedinica kojom je upravljao sandžakbeg ili mir – i liva. Sama riječ u prevodu znači zastava (liva).

sandžakbeg – namjesnik sandžaka. Bio je starješina svih oružanih snaga, kao i administrativno-politički upravnik. Zvao se još i *mir* – i *liva* i *mutesarif*. Za sve povjerenе mu poslove odgovarao je namjesniku ejaleta.

sandžaktar – stjegonoša, zastavnik; osoba koja je nosila glavnu zastavu svoga gospodara. U ratu se zvao *juruk bajraktar*.

saraj – palata, dvor; rezidencija sultana, kao i drugih osmanskih velikodostojnika (vezira, beglerbegova, sandžakbegova i drugih).

sejmen – pripadnik jednog janjičarskog roda; ako je služio u provinciji zadatak mu je bio da održava red i mir, te čuva tvrđavu. U vojnom smislu su se dijelili na *bajrake* sa po 60 ljudi; u širem smislu je značio stražar, pandur.

serasker – glavni zapovjednik većeg vojnog pohoda. Po pravilu su ovo zvanje dobivali veziri i beglerbezi.

serdar – komandant; naziv za starješinu janjičara u manjem mjestu

serhat – krajina, pogranični kraj, granica; međa.

serhat čenara (konfina) – isto što i serhat, pogranični kraj.

serhat kulu (serhatlija) – rob krajine, krajišnik, graničar.

skela – pristanište, luka; mjesto na vodi gdje se vrši prevoz ljudi i robe s jedne obale na drugu.

spahija – posjednik timara; spahiluka; timarnik koji je za dobiveni posjed imao obavezu da sam ili sa još nekoliko konjanika u slučaju rata ide u borbu; lenski konjanik.

subaša – u prvobitnom smislu znači vojni zapovjednik, glavar, vojskovođa. Bio je potčinjen sandžakbegu sandžaka na čijem području se nalazila povjerena mu teritorija – subašilik; nadzornik poljoprivrednog imanja.

sultan – vladar, suveren Osmanskog Carstva;

sunit – pripadnik islamske religije kojem je osnovno učenje Kur'an i hadis (predaja) proroka Muhameda.

šaban – osmi mjesec muslimanskog hidžretskog kalendara.

šarampov – šanac, opkop; ograda; barijera.

šeher – veće gradsko naselje otvorenog tipa. U njemu je većina stanovništva pripadala islamskoj religiji. Zbog toga je u šeheru bilo više džamija, medresa, hamama, karavansaraja i drugih privrednih i vjerskih objekata. Po svojoj veličini znatno veće od kasabe.

ševval – deseti mjesec muslimanske hidžretske godine.

šikayet defter – defter žalbi i molbi.

tabija – isturena kamena utvrda odakle pucaju topovi.

tatar – glasonoša, poštar, konjanik koji nosi fermane i druge vrste službenih obavještenja.

tašči – zanatlija klesar koji kleše u kamenu, kamenorezac.

teftiş – inspekcija, provjera, pregled.

tekâlif – i *šâkka* – nezakoniti nameti.

telal – dobošar; objavljiivač raznih naređenja lokalne vlasti i privatnih lica; izvršilac javnih licitacija koji je za svoj trud dobivao određenu proviziju.

timar – u vrijeme uspona Osmanskog Carstva isključivo vojno leno. Kasnije se pod ovim imenom podrazumijevao posjed ko-

ji je njegovom uživaocu donosio godišnji prihod do 19 999 akči.

topčiaga – starješina, zapovjednik jednog džemata topčija; zapovjednik jednog cijelog korpusa topčija.

tophana – radionica za izradu topova, arsenal.

tufekčija – zanatlija koji je izrađivao puške; vojnik – puškar.

tug – znak vlasti najvećih osmanskih dostojanstvenika. Tugovi su pravljani od konjskog repa. Čin dostojanstvenika se mjerio po broju tugova. Sandžakbeg je imao jedan, beglerbeg dva, vezir tri a veliki vezir četiri ili pet tugova.

ulefa – plata, vojnička plata ili prinadležnost spahijske.

ulema – učenjak; obrazovan čovjek

ušur – u prevodu znači desetina. Kao pravi termin predstavlja opšti naziv za sve naturalne feudalne poreze od poljoprivrede, vinogradarstva, pčelarstva i rudarstva,

vakuf – zadužbina, zaklada; pokretna i nepokretna imovina (zemlja, novac, kuće, dućani i drugo) čiji je prihod pojedinac ili više njih zavjestio za održavanje i funkcionisanje redovnih religioznih, prosvjetnih i humanitarnih ustanova u dobrotvorne svrhe. Vakufi su često bili oslobođeni od

državnih nameta i šticeći od svetovne vlasti kada bi vakufska imovina bila ugrožena.

valija – provincijski upravnik. Podjednako se upotrebljavao kao sinonim sa terminom sandžakbeg (v.) i beglerbeg (v.).

veliki vezir – poslije sultana najveće zvanje u Osmanskom Carstvu. Prvi ministar Carstva. Predsjednik ministarskog vijeća kome je povjereno rukovođenje cjelokupnom administrativnom i vojnom upravom.

vezir – najviše zvanje u državnoj hijerarhiji Osmanskog Carstva. Ovo zvanje su imali članovi Porte, te namjesnici nekih provincija, među kojima i Bosanskog ejaleta. Veziri su bili nosioci tri tuga.

vojvoda – vojni zapovjednik; upravnik hasa; izvršni organ sandžakbega.

zabit – oficir.

zaim – veći osmanski velikodostojnik. Korisnik lena sa godišnjim prihodom do 99.999 akči.

zijamet – veći posjed koji je svom uživaocu – zaimu donosio godišnji prihod od 20 000 do 99 999 akči.

zulhidžda – dvanaesti mjesec muslimanskog hidžretskog kalendara.

zulkada – jedanaesti mjesec muslimanskog hidžretskog kalendara.

* – pri izradi *Rječnika termina* koji se spominju u ovoj knjizi, koristio sam se objašnjenjima »*Terminološki komentari*« dr Hazima Šabanovića objavljenim u »Putopis – odlomci o jugoslavenskim zemljama« Evlije Čelebi, Sarajevo 1967. godine. Isto tako sam koristio i knjigu Abdula Škaljića, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo 1966, kao i objašnjenja dr Avde Sućeske u studiji »Ajani – prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka«, Sarajevo 1965. godine. Ovdje su data objašnjenja koja su u kontekstu rada.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a) Neobjavljeni izvori i rukopisi

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine – Sarajevo, snimljeni dokumenti i fotokopije iz Başbakanlık arşivi u Istanbulu:

- a) *Mühimme defteri*
- b) *Maliye defteri*
- c) *Şikayet defteri*
- d) *Sarajevski sidžil br. 97*
- e) *Blagajski sidžil (sve turske dokumente koji su korišteni u ovoj knjizi preveo je Abdulah Polimac)*
- f) *Provincijalat hercegovačkih franjevaca u Mostaru, Acta Turcarum, VI – A, VII*
- g) *Archivo di Stato, Venecija, iz fonda Cinque Saviy alla Mercanzio (dokumenta iz ovog arhiva za potrebe ANU BiH preveo je prof. Seid M. Traljić)*

Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti – Beograd:

a) *Zaostavština Jovana N. Tomića*

Archivium franciscanum historicum Cernik, Protokolum Szerniuiensis 59

Firdus Abas, Livno od godine 1463. do 1878. (turska vladavina), neobjavljeni rukopis koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, bez navođenja broja.

Hadžihuseinović Salih Sidki – Muvekit, Tarihi – diyari Bosna (Istorija Bosne), Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, knj. II (1638 – 1800), (1047 – 1215) po hidžri. Original se nalazi u Orijentalnom institutu u Sarajevu, a prepis u navedenoj biblioteci.

Hadžijahić Muhamed, Pravni položaj Sarajeva u Otomanskoj Carevini do 1850. godine (neobjavljena doktorska disertacija). Nalazi se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, bez navođenja broja.

Haus – Hoff – und Staatsarchiv, Wien, St. K. Türkei III/7

Historijski arhiv u Dubrovniku:

- a) *Acta Turcarum* (XVIII v.)
- b) *Ispravke i akti*, 18
- c) *Lettere e commisioni di Levante*
- d) *Lettere e commisioni di Ponente*
- e) *Prepiska*, 18

Historijski arhiv u Zadru:

- a) *Providitore Estroardio – in Dalmazie ed Albania Zorzi Balbi 1716 – 1718, libro 84*
- b) *Atti del Proveditore Generale in Dalmazia ed Albania, Angelo Emmo, libro 80*
- c) *Alvise Mocenigo 3, gen. prov. in Dalm., T I*

Kreigsarchiv, Wien, Memoire 22/172, Geschichten von Likka (1689 – 1813)

Šerić Hazim, Dubica i Dubička krajina u prošlosti (neobjavljena studija). Nalazi se u biblioteci ANU BiH, bez navođenja broja.

b) Objavljeni izvori

Bejtić Alija, Iz Drnišlijin zbornika bosanskih memorijala 1672 – 1719, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knj. IV, Sarajevo, 1976.

Bejtić Alija, Sarajlija Abdulah Drnišlija i njegov zbornik bosanskih memorijala 1672 – 1719, Radovi ANU BiH, knj. LX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 19, Sarajevo, 1977.

Buturovac, Sučić, Šajat, Zaključci hrvatskog Sabora, svezak III 1714 – 1735, Državni arhiv NR Hrvatske, Zagreb, 1961.

Čelebi Evlija, Putopis, odlomci o jugoslavenskim zemljama, prevod, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, Sarajevo, 1967.

Dabić S. Vojin, Predstavke, žalbe i tužbe krajišnika banske krajine iz prve polovine XVIII veka, Mešovita građa (Miscellanea), V, Beograd, 1977.

Drašković V(lado), Jedan francuski izveštaj o borbi za Beograd 1717. godine, Godišnjak grada Beograda, br. VII, Beograd, 1960.

Filipović Nedim, Tri bujruđije Numan-paše Čuprilića u vezi s njegovim pohodom protiv Crne Gore, Gajret, kalendar za 1941, Sarajevo, 1940.

Herman Kosta, Diploma sultana Gazi Ahmed-kana iz g. 1127. po hidžri (1714. poslije Hr.), Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, knj. IV, god. IV, Sarajevo, oktobar – decembar 1892.

Hodžić Šaban, Stari turski dokumenti sa tuzlanskog područja, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, br. I, Tuzla, 1957.

Jačov Marko, Spisi tajnog vatikanskog arhiva XVI – XVIII veka, SANU, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, II odeljenje, knj. XXII, Beograd, 1983.

Lašvanin Nikola, Ljetopis, Sarajevo, 1981.

Matasović J(osip), Fojnička regesta (Regesta Fojnicensia), SKA, Spomenik LXVII, Sremski Karlovci, 1930.

Muderizović Riza, Nekoliko muhurova bosanskih valija, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, XXVIII, Sarajevo, 1916.

Nametak Fehim, Opsada Zvornika 1717. u pjesmi na turskom jeziku, Prilozi za orijentalnu filologiju, br. 32 – 33/1982. – 83., Sarajevo, 1984.

Popović Vladeta, Ledi Meri Vortli Montegju i njena pisma iz Turske, Godišnjak Nikole Čupića, knj. XLV, Beograd, 1936.

Radonić Jovan, Dubrovačka akta i povelje, knj. V, SAN, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, treće odjeljenje, knj. XVI, Beograd, 1951.

Skarić Vladislav, Popis bosanskih spahija iz 1123 (1711.) godine, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, sv. 2, god. XLII, Sarajevo, 1930.

Stanojević Gligor, Jedan mletački platni spisak crnogorskih glavara iz 1715. godine, Istorijski zapisi, br. XVII, Titograd, 1960.

Stanojević Gligor, Građa za privrednu istoriju Boke Kotorske u XVIII veku, mešovita građa (Miscellanea), V, Beograd, 1977.

Stanojević Lj(uba), Stari srpski zapisi i natpisi, knj. II, SKA, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Prvo odeljenje, Beograd, 1903.

Škrivanić Gavro, Dnevnik Mihajila Pešića o Požarevačkom mirovnom kongresu 1718. godine, SAN, Istorijski institut, Građa, knj. VII, knj. 6, Beograd, 1952.

Theiner Augustino, Vetera monumenta Slavorum meridionalium (1524–1800), Zagreb, 1875.

Vojnović Lujo, Zapisci Marina Marojice Kaboge o njegovom poslanstvu u Hercegovini i u Carigradu 1701 – 1707., Spomenik SKA, XXXIV, drugi razred 31, Beograd, 1898.

LITERATURA

a) *Eciklopedije*

Enciklopedija Jugoslavije, 1 A–B, Zagreb, MCMLV; 6 M–P, Zagreb, MCMLXV

Enciklopedija Leksikografskog zavoda, 1 A–C, Zagreb, MCMLV

Opšta enciklopedija La Rousse, tom 3, Beograd, 1973.

Vojna enciklopedija, 8 R–S, Beograd, 1966; 2 B–E, Beograd, 1959.

b) *Časopisi kalendari i novine*

Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, br. IV, Sarajevo, 1976.

Anali Pravnog fakulteta, br. 2, Sarajevo, 1955.

Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, br. 1, Tuzla, 1957.

»Dijalog«, br. 6, Sarajevo, 1978.

»Gajret«, kalendar za 1937, Sarajevo, 1937; kalendar za 1939, Sarajevo, 1938; kalendar za 1941, Sarajevo, 1940.

Glas SKA, XCVI, Beograd, 1920; sv. 83, CXLIII, Beograd, 1932; CLXXXVII, Beograd, 1941.

Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, br. XXVIII, Sarajevo, 1916; nova serija, sv. XXXIII (1977), Sarajevo, 1978.

Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, knj. IV, god. IV, Sarajevo, oktobar–decembar 1892; br. XV, Sarajevo, juli–decembar 1903; br. XVII, januar–decembar, Sarajevo, 1905; br. XIX, Sarajevo, 1907, god. XX, Sarajevo, 1908: godina XXII,

Sarajevo 1912, XL, sv. II, Sarajevo, 1928; god. XLII, Sarajevo, 1930; br. XLV, Sarajevo, 1933.

Glasnik hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu, god. LIV – 1942, Sarajevo, 1943.

Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, nova serija VIII, Sarajevo 1953.

Glasnik Islamske vjerske zajednice, br. VI Sarajevo, 1938.

Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. I, Sarajevo, 1949; god. XI, Sarajevo, 1961; god. XVI, Sarajevo, 1965; god. XIX 1970 – 1971, Sarajevo, 1973.

Godišnjak grada Beograda, br. VII, Beograd, 1960.

Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, br. VIII, Sarajevo, 1960; br. IX, Sarajevo, 1961; br. XIII, Sarajevo, 1965; br. XX, Sarajevo, 1972; br. XXIII, Sarajevo, 1975; br. XXV, Sarajevo, 1977.

Historijski pregled, br. 3, Beograd, 1954.

Istorijski časopis, knj. XVIII, Beograd, 1971.

Istorijski glasnik, br. 1 – 4, Beograd, 1962.

Istorijski zapisi, knj. II, sv. 3 – 4, Cetinje, 1948; br. XVII, Titograd, 1960.

Istorijsko-pravni zbornik, br. II, Sarajevo, 1949.

Istorijski zbornik, Institut za istoriju, god. I, br. 1, Banjaluka, 1980.

Jugoslovenski istorijski časopis, br. 3 – 4, Beograd, 1968; br. 1 – 2, Beograd, 1976.

Letopis matice srpske, knj. 207, sv. III, Novi Sad, 1901.

Mešovita građa (Miscellanea), br. V, Beograd, 1977.

Napredak, kalendar za 1928. Sarajevo, 1928; 1948, Sarajevo, 1948.

Napredak, narodni hrvatski kalendar, god. 27, za 1937, Sarajevo, 1936.

Narodna uzdanica, kalendar za godinu 1936, Sarajevo, 1936.

»Naše more«, god. XII, br. 3 – 4, Dubrovnik, 1965.

Naše starine, br. I, Sarajevo 1953; br. II, Sarajevo, 1954; br. III, Sarajevo, 1956; br. IV, Sarajevo, 1959; br. IX, Sarajevo, 1964.

»Opredjeljenja« br. 4, Sarajevo, 1977.

Pomorski zbornik, br. I, Zadar, 1962; br. III, Zadar, 1965.

Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, god. X/II, god. XI – XII, Sarajevo, 1975 – 1976. br. 10/2, Sarajevo, 1974; god. XV, br. 16, Sarajevo, 1979; god. XVI, br. 17, Sarajevo, 1980.

Prilozi za orijentalnu filologiju, br. II/1951, Sarajevo, 1952; III – IV 1952 – 53, Sarajevo 1953. br. V, 1954/55, Sarajevo, 1955; br. VIII – IX/1958 – 9, Sarajevo, 1960; br. X – XI (1960 – 1961), Sarajevo, 1961; br. XII – XIII/1962 – 63, Sarajevo, 1965; br. XIV – XV/1964 – 1965, Sarajevo, 1969; br. 32 – 33/1982. – 83, Sarajevo, 1984.

Rad JAZU, knj. LIV, Zagreb, 1880.

Radovi ANU BiH, odjeljenje društvenih nauka, knj. LV, knj. 18, Sarajevo, 1975; knj. LX, knj. 19, Sarajevo, 1977.

Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. XI – XII, Zadar, 1965.

Radovi Instituta za hrvatsku povijest, vol. 15, Zagreb, 1982.

Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine, knj. I, br. II, Sarajevo, 1954; br. VII, Sarajevo, 1957; br. IX, Sarajevo, 1964.

Spomenik SKA, br. XXXIV, drugi razred 31, Beograd, 1898; br. LXVII, Sremski Karlovci, 1930.

Starine JAZU, knj. 55, Zagreb, 1971.

Šišićev zbornik, Zagreb, 1929.

Zbornik istorijskog muzeja Srbije, Beograd, 1970.

Zbornik »Odredbe pozitivnog zakonodavstva i običajnog prava o sezonskim kretanjima stočara u jugoistočnoj Evropi kroz vekove«, Posebna izdanja Balkanološkog instituta, knj. 4, Beograd, 1976.

Zbornik radova, br. 1, Istorijski institut, Beograd, 1976.

Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena, knj. 30. Zagreb, 1935.

c) Knjige i brošure

Aličić S. Ahmed, Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine, Orijentalni institut, Posebna izdanja, IX, Sarajevo, 1983.

Bašagić – Redžepašić Safvet beg, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od 1463 – 1850), Sarajevo, 1900.

Bašagić Safvet, Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini, Sarajevo, 1933.

Batinčić Vjencislav, fra Mijo, Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vijekova njihova boravka, Sv. III, Zagreb, 1887.

Amy A. Bernardy, L' ultima guerra turco-veneziana (1714–1718), Firenze MCMII.

Bianchi Vendramino, Istorica relazione della pace di Posarovitz, Padova, 1719.
Bogović Mile, Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za vrijeme mletačke vladavine, Zagreb, 1982.

Bumbić Aleksa, Istorija SSSR-a, Sarajevo, 1969.

Čorović Vladimir, Istorija Jugoslavije, Beograd, 1933.

Čorović Vladimir, Mostar i njegova srpska pravoslavna opština, Beograd, 1933.

Čuturić Leonardo, Franjevci među hrvatskim pukom kroz sedam stoljeća (pučka povijest), Sarajevo, 1926.

Dabić S. Vojin, Banska krajina (1688 – 1751), prilog istoriji srpskog i hrvatskog naroda i krajiškog uređenja u Baniji, Beograd – Zagreb, 1984.

Danišmend Ismail Hāmi, Izahli Osmansli tarihi kronolojisi, cilt: 4, Istanbul, 1972.

Desnica Boško, Istorija kotorskih uskoka II (1684 – 1749), Beograd, 1951.

Durđev Branislav – Vasić Milan, Jugoslovenske zemlje pod turskom vlašću do kraja XVIII stoljeća, Zagreb, 1962.

Durđev Branislav, Uloga crkve u starijoj istoriji srpskog naroda, Sarajevo, 1964.

Filipović S. Milenko i Mićević Ljubo, Popovo u Hercegovini, Djela Odjeljenja istorijsko – filoloških nauka Naučnog društva Bosne i Hercegovine, knj. 11, XV, Sarajevo, 1959.

Filipović Milenko, Glasinac, antropološko-etnološka rasprava, naselje i poreklo stanovništva, knj. 32, SAN, Beograd, 1950.

Filipović S. Milenko, Modriča nekad i sad, Geografsko društvo NR Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knj. I, Sarajevo, 1959.

Foretić Vinko, Povijest Dubrovnika do 1808., drugi dio od 1526. do 1808., Nakladni zavod MH, Zagreb, 1980.

Hadžibegić Hamid, Glavarina u osmanskoj državi, Orijentalni institut u Sarajevu, posebna izdanja IV, Sarajevo, 1966.

Hammer von Joseph, Historija turskog (osmanskog) carstva, tom 3, preveo Nerkez Šmailagić, Zagreb, 1979.

Hörman Kosta, Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini, I, Sarajevo, 1933.

Istorija naroda Jugoslavije, od početka XVI do kraja XVIII veka, knjiga druga, Beograd, 1960.

Jelačić Aleksije, Rusija i Balkan, pregled političkih i kulturnih veza Rusije i balkanskih zemalja 866 – 1940, Beograd, 1940.

Jevtić Milan i Vasiljević Milivoje, Šabac u prošlosti, I, Šabačka tvrđava i postanak grada, Šabac, 1970.

Jurišić Karlo, Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine, Zagreb, 1972.

Knežević Antun, Carsko-turski Namjestnici u Bosni i Hercegovini (godine 1463 – 1878), Senj, 1887.

Korać J. Vojislav, Trebinje, Istorijski pregled od dolaska Turaka do 1878. godine, prvi dio, Trebinje, 1971.

Kovačević Ešref, Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira, Sarajevo, 1973.

Kreševljaković Hamdija, Kapetanije u Bosni i Hercegovini, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine, knj. 5. Sarajevo, 1954.

Kreševljaković Hamdija, Esnafi i obrti u starom Sarajevu, Sarajevo, 1958.

Kreševljaković Hamdija, Čengići, prilog izučavanju feudalizma u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1959.

Kreševljaković Hamdija, Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1961.

Kreševljaković Hamdija – Korkut Derviš, Travnik u prošlosti od 1464. do 1878. godine, Travnik, 1961.

Lopašić Radoslav, Spomenici hrvatske krajine od godine 1693. do 1780. i u dodatku od g. 1531. do 1730, knj. III, Zagreb, 1889.

Lopašić Radoslav, Bihać i bihaćka Krajina, Mjestopisne i poviestne crtice, MH, Zagreb 1890; II izdanje, Zagreb, 1943.

Luburić Andrija, Orlovići i njihova uloga u crnogorskom Badnjem večeru 1710. godine, Beograd, 1934.

Mihić Ljubo, Ljubinja sa okolinom, Ljubinja, 1975.

Morton A. L. Istorija Engleske, Sarajevo, 1955.

Mostarac Fevzi, Bulbulistan, preveo Džemal Čehajić, Sarajevo, 1973.

Mujezinović Mehmed, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, Istočna i centralna Bosna, knj. II, Sarajevo, 1977.

Mujezinović Mehmed, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, Bosanska krajina, zapadna Bosna i Hercegovina, knj. III, Sarajevo, 1982.

Novak Grga, Povijest Splita (od 1420. god. do 1797.), knjiga druga, MH, Zagreb, 1961.

Novaković Stojan, Tursko carstvo pred srpski ustanak 1780–1804, SKZ, 94, Beograd, 1906.

Petrović V. Rastislav, Pleme Kući 1684–1796, Beograd, 1981.

Potemkin V. P., Istorija diplomacije, prvi svezak, MH, Zagreb, 1951.

Popović Vasilj, Istočno pitanje, drugo izdanje, Sarajevo, 1965.

Prelog Milan, Povijest Bosne u doba osmanlijske vladavine, I dio (1463–1739), Sarajevo, 1910.

Radonić Jovan, Rimska kurija i jugoslovenske zemlje od XVI do XIX veka, SAN, Posebna izdanja, knj. CLV, knj. 3, Beograd, 1950.

Saint Simon, Dvor Luja XIV, Zagreb, 1960.

Santlejš Len – Pul, Istorija turske carevine (s engleskog preveo Čed. Mijatović), Niš, 1890.

Skarić Vladislav, Srpski pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u 17. i 18. vijeku, Sarajevo, 1928.

Stanojević Gligor, Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI–XVIII vijeka, Beograd, 1970.

Stanojević Gligor, Istorija Crne Gore od početka XVI do kraja XVIII vijeka, knj. treća, tom prvi, Titograd, 1975.

Stanojević Gligor, Srbija u vreme bečkog rata 1683–1699, Beograd, 1976.

Sučeska Avdo, Ajani, prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, XXII, Odjelj. istorijsko-filoloških nauka, br. 14, Sarajevo, 1965.

Šabanović Hazim, Bosanski pašaluk, Djela, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka Naučnog društva Bosne i Hercegovine, knj. 10, XIV, Sarajevo, 1959.

Škaljić Abdulah, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo, 1966.

Šišić Ferdo, Pregled povijesti hrvatskog naroda od najstarijih dana do 1. decembra 1918, prva knjiga (do 20. feb. 1790), Zagreb, 1920.

Šobajić Petar, Nikšić, Beograd, 1958.

Vaniček Fr., Istorija vojničke krajine ili istorija vascelog srpskog naroda sa ove i one strane Dunava, Save, Une, Vrbasa tako i primorja (od 1538. do 1873 = 335 godina), (s njemačkog preveo Justin Milan Šimić), Prva knjiga, Novi Sad, 1880.

Vasić Milan, Gradovi pod turskom vlašću, Istorija Crne Gore, knj. treća, tom prvi, Titograd, 1975.

Veselinović Rajko, Šabac u prošlosti I, Šabac i šabačka nahija (distrikt) od 1683. do 1739. godine, Šabac, 1970.

Veselinović Rajko, Beograd pod vlašću Austrije od 1717. do 1739. godine, I. op-sada i osvajanje, Beograd, 1974.

Vinaver Vuk, Dubrovnik i Turska u XVIII veku, SAN, Posebna izdanja, CCCXXXI, Istorijski institut, knj. 11, Beograd, 1960.

Zirdum Andrija, Filip Lastrić Očevac 1700–1783, prilog kulturnoj povijesti Bosne i Hercegovine, Zagreb, 1982.

Živojinović Dragoljub R., Uspon Evrope (1450–1789), Matica srpska, Novi Sad, 1985.

d) Članci i prilozi

Bodestein Gustav, Povijest naselja u Posavini god. 1718–1739, GZM u Bosni i Hercegovini, god. XIX, Sarajevo, 1907; god. XX, Sarajevo, 1908; god. XXIV, Sarajevo, 1912.

Burina Safet, Trgovački odnosi Bosne i Hercegovine sa Dubrovnikom i Venecijom u XVIII vijeku, Gajret, kalendar za 1937, Sarajevo, 1937.

Busuladžić Mustafa, Osman paša Resulbegović, Gajret, kalendar za 1939, Sarajevo, 1938.

Corović Vladimir, Odnosaji Crne Gore sa Dubrovnikom od Karlovačkog do Požarevačkog mira, Glas SAN, CLXXXVII, Beograd, 1941.

Čelić Džemal, Arhitektura Gradačca i restauratorski zahvat na kuli Husein kape-tana Gradašćevića, Naše starine, br. II, Sarajevo, 1954.

Erceg Ivan, Vanjska trgovina sjeverojadranskih gradova kao faktor u nastajanju kapitalističkih odnosa u Habsburškoj Monarhiji XVIII i XIX stoljeća, JIČ, br. 3–4, Beograd, 1968.

Filipović Nedim, Odžakluk timari u Bosni i Hercegovini, Prilozi za orijentalnu filologiju, br. V 1954–55, Sarajevo, 1955.

Hadžibegić Hamid, Džizija ili harač, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju ju-goslovenskih naroda pod turskom vladavinom, br. III – IV, 1952–53, Sarajevo, 1953.

Hadžibegić Hamid, Porez na sitnu stoku i korištenje ispaša, Prilozi za orijentalnu filologiju, br. VII – IX/1958 – 9, Sarajevo, 1960.

Hadžijahić Muhamed, Neki rezultati ispitivanja etničkih kretanja u Bosni u XVIII i u prvoj polovini XIX stoljeća, Prilozi Instituta za istoriju, god. XI–XII, Sarajevo, 1975–1976.

Hajdarhodžić Hamdija, Trebinje i ostala Hercegovina za vrijeme tz. drugog mo-rejskog rata, »naše more«, god. XII, br. 3–4, Dubrovnik, 1965.

Hajdarhodžić Hamdija, Uticaj talijanskog jezika na govor Trebinja i njegove okolice na početku XVIII vijeka, Radovi ANU B i H, Odjeljenje društvenih nauka, knj. LV, knj. 18, Sarajevo, 1975.

Hajdarhodžić Hamdija, Hercegovačke porodice u XVIII vijeku, I, Hercegovač-ke porodice od 1700. do 1714. Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, nova serija, sv. XXXIII (1977), Sarajevo, 1978.

Handžić Adem, Bosanski namjesnik Hekim oglu Ali-paša, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vlašću, br. V, 1954/55, Sarajevo, 1955.

Handžić Adem, Postanak i razvitak Bijeljine u XVI vijeku, Prilozi za orijentalnu filologiju, br. XII – XIII/1962–63, Sarajevo, 1965.

Hasandedić Hivzija, Prilozi za istoriju Blagaja na Buni u doba turske vladavine, Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XIX 1970–1971, Sarajevo, 1973.

Hrabak Bogumil, Privreda Banjaluke i šire okoline do rata 1683–1699. godine, Istorijski zbornik, god. I, br. 1, Institut za istoriju Banjaluka, Banjaluka, 1980.

Jovanović Jagoš, Veze Crne Gore sa Rusijom od druge polovine XVII vijeka do danas, Istorijski zapisi, knj. II, sv. 3–4, septembar – oktobar 1948, Cetinje, 1948.

Kajmaković Zdravko, Stari grad Doboj, Naše starine, br. IX, Sarajevo, 1964.

Knezović Oton, Ali-pašina Rizvanbegović–Stochević, hercegovački vezir 1832–1851, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, god. XL – 1928, sv. II, Sarajevo, 1928.

Kreševljaković Hamdija, Požari, poplave i zarazne bolesti u Sarajevu (od 1480 do 1878), Napredak, kalendar za godinu 1928, Sarajevo, 1928.

Kreševljaković Hamdija, Željezni obrt u Varešu do godine 1891., Napretkova kulturno–historijska zbirka, Sarajevo, 1933.

Kreševljaković Hamdija, Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463–1878) I Sarajevo, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena, knj. 30, Zagreb, 1935.

Kreševljaković Hamdija, Kulen–Vakuf, Narodna uzdanica, kalendar, IV/1936, Sarajevo, 1936.

Kreševljaković Hamdija, Džamija i vakufnama Muslihudina Čekrekčije, Glasnik Islamske vjerske zajednice, god. VI, br. 1, Sarajevo, 1938.

Kreševljaković Hamdija, Vareš, Glasnik hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu, god. LIV – 1942, Sarajevo, 1943.

Kreševljaković Hamdija, Saobraćaj u dolini rijeke Bosne, Napredak, kalendar za godinu 1948, Sarajevo, 1948.

Kreševljaković Hamdija, Gradska privreda i esnafi u Bosni i Hercegovini od 1463–1851, Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. I, Sarajevo, 1949.

Kreševljaković Hamdija, Prilozi povijesti bosanskih gradova pod turskom upravom, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, god. II/1951, Sarajevo, 1952.

Kreševljaković Hamdija, Stari bosanski gradovi, Naše starine, br. I, Sarajevo, 1953.

Kreševljaković Hamdija, Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini, Naše starine, br. II, Sarajevo, 1954.

Kreševljaković Hamdija – Kapidžić Hamdija, Stari hercegovački gradovi, Naše starine, br. III, Sarajevo, 1954.

Kreševljaković Hamdija, Saraji ili dvori bosanskih namjesnika (1463–1878), Naše starine, br. III/1955, Sarajevo, 1956.

Kreševljaković Hamdija, Bihać (Bihački grad), Enciklopedija Jugoslavije, I A–B, Zagreb, MCMLV

Kreševljaković Hamdija, Bosanski Brod, Enciklopedija Jugoslavije, I A–B, Zagreb, MCMLV

Kreševljaković Hamdija, Bosanski Kobaš, Enciklopedija Jugoslavije, I A–B, Zagreb, MCMLV

Kreševljaković Hamdija, Bosanski Petrovac, Enciklopedija Jugoslavije, I A–B, Zagreb, MCMLV

Kreševljaković Hamdija, Muteselimi i njihov djelokrug, Radovi Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine, god. VII, Sarajevo, 1957,

Kreševljaković Hamdija, Duvno, Enciklopedija Jugoslavije, 3 D–H, Zagreb MCMLVII

Kreševljaković Hamdija, Sarački obrt u Bosni i Hercegovini, II dio, Radovi Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine, knj. V, Sarajevo, 1959.

Kreševljaković Hamdija, Kamengrad, Naše starine, br. VI, Sarajevo, 1959.

Ljubić Šime, O odnošajih među Republikom Mletačkom i Dubrovnikom od početka XVI. stoljeća do njihove propasti, Rad JAZU, knj. LIV, Zagreb, 1880.

Mazalić Đoko, Tešanj, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, nova serija VIII, Sarajevo, 1953.

Mazalić Đoko, Dvije stare slike i njihov majstor, Naše starine, br. I, Sarajevo, 1953.

Mazalić Đoko, Nekoliko starih ikona, Naše starine, br. II, Sarajevo, 1954.

Milošević Miloš, Oko pokušaja osvajanja Bara i Ulcinja 1717. i 1718. godine, Istorijski zapisi, god. XIII, knj. XVII, sv. 4, Titograd, 1960.

Nikić Milivoje, Severni rat, Vojna enciklopedija, 8 R-S, Beograd, 1966.

Novak Grga, Dubrovačka diplomacija na mirovnom kongresu u Požarevcu, Šišićev zbornik, Zagreb, 1929.

Novak-Sambrailo Maja, Politika Dubrovčana, Starine JAZU, knj. 55, Zagreb, 1971.

Pavich pl. Pfauenthal Alfons, Prinosi povijesti Poljica, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, god. XV, juli - decembar, Sarajevo, 1903.

Pavlović Drag. M., Požarevački mir (1718. g.), Letopis matice srpske, knj. 207, sv. III, Novi Sad, 1901.

Pavlović Konstantin, Rákóci Ferenc (Rákóczy Ferenc II), Vojna enciklopedija, 8 R-S, Beograd, 1966.

Pecinjački Sreta, Vojna kontribucija jugoslovenskih i drugih zemalja austrijske carevine od 1700. do 1746. godine, Mešovita građa (Miscellanea), V, Beograd, 1977.

Pelidija Enes, O prilikama u Bosanskom ejaletu prvih godina XVIII stoljeća, Prilozi Instituta za istoriju, god. XV, br. 16, Sarajevo, 1979.

Pelidija Enes, Pohodi bosanskih paša na Crnu Goru od 1706-1714. godine, Prilozi Instituta za istoriju, god. XVI, br. 17, Sarajevo, 1980.

Petrović Leo, Katoličko stanovništvo u Mostaru, Napredak (hrvatski narodni kalendar) god. 27, 1937, Sarajevo, 1936.

Petrović Nikola, O nekim otvorenim i spornim pitanjima kolonizacije srednjeg Podunavlja u XVIII veku, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 1-2, Beograd, 1976.

Petrović Petar, Poljska, Vojna enciklopedija, 7, Beograd, 1965.

Pillorget - Rouanet Suzanne, Svet od 1660. do 1787, od afirmacije francuske nadmoćnosti do praskozorja revolucije, Opšta enciklopedija La Rousse, tom 3, Beograd, 1973.

Richter Eduard, Prilozi zemljopisu Bosne i Hercegovine, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XVII, januar-decembar, Sarajevo, 1905.

Roksandić Drago, Bune u Senju i Primorskoj krajini (1719-1722), Radovi Instituta za hrvatsku povijest, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1982.

Samardžić Radovan, Diplomatski metodi Dubrovnika, Anali Pravnog fakulteta, br. 2, Sarajevo, 1955.

Samardžić Radovan, Jugoslovenski narodi pod tuđinskom vlašću XVI-XVIII vek, Opšta enciklopedija La Rousse, tom 3, Beograd, 1973.

Skarić Vladislav, Trebinje u 18. vijeku, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, god. XLV, sv. 2, Sarajevo, 1933.

Spaić Vojislav, Pravni režimi u Bosni i Hercegovini za vrijeme Turaka, Istoriskopravni zbornik, br. II, Sarajevo, 1949.

Stanojević Gligor, Dalmacija pod mletačkom vlašću, Historijski pregled, god. I, br. 3, septembar, Beograd, 1954.

Stanojević Gligor, Dalmacija za vrijeme mletačko-turskog rata 1714-1718, Istorijski glasnik, br. 1-4, Beograd, 1962.

Sučeska Avdo, Taksit, prilog izučavanju dažbinskog sistema u našim zemljama pod turskom vlašću, Godišnjak Pravnog fakulteta, god. VIII, Sarajevo 1960.

Sućeska Avdo, Specifičnosti državno-pravnog položaja Bosne pod Turcima, Godišnjak Pravnog fakulteta, god. IX, Sarajevo, 1961.

Sućeska Avdo, Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVII vijeku i pojava nameta tekalif i šakka, Prilozi za orijentalnu filologiju, br. X-XI (1960-1961), Sarajevo, 1961.

Sućeska Avdo, Ekonomske i društveno-političke posljedice porodičnog oporezivanja u Osmanskom Carstvu, Godišnjak Pravnog fakulteta, br. XIII, Sarajevo, 1965.

Sućeska Avdo, O nastanku čifluka u našim zemljama, Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, br. XVI, Sarajevo, 1965.

Sućeska Avdo, Popis čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine, Prilozi za orijentalnu filologiju, god. XIV - XV/1964-1965. Sarajevo, 1969.

Sućeska Avdo, Sličnosti i razlike između odžakluk timara i odžakluk kapetana i ostalih graničara u Bosanskom pašaluku, Godišnjak Pravnog fakulteta, br. XX, Sarajevo, 1972.

Sućeska Avdo, Neke osobenosti u procesu čiflučenja u Bosni i Hercegovini u XVIII stoljeću, Godišnjak Pravnog fakulteta, god. XXI, Sarajevo, 1973.

Sućeska Avdo, Novi podaci o nastanku i visini taksita u Bosni, Prilozi Instituta za istoriju, god. X/II, 10/2, Sarajevo, 1974.

Sućeska Avdo, Uslovi u kojima su stočari iz Dalmacije koristili ispaše u Bosni u doba osmanlijske vlasti, Zbornik »Odredbe pozitivnog zakonodavstva i običajnog prava o sezonskom kretanju stočara u jugoistočnoj Evropi kroz vekove«, Posebna izdanja Balkanološkog instituta, knj. 4, Beograd, 1976.

Sućeska Avdo, Elementi koji su uticali na posebnost Bosne u doba osmanlijsko-turske vladavine, »Opredjeljenja« br. 4, april, Sarajevo, 1977.

Sućeska Avdo, Bune seljaka Muslimana u Bosni u XVII i XVIII stoljeću, Zbornik radova, knj. 1, Istorijski institut, Beograd, 1976.

Sućeska Avdo, Neke metodološke napomene o pitanjima izučavanja ekonomsko-društvenog položaja naših naroda i narodnosti u osmanskoj državi, Godišnjak Pravnog fakulteta, god. XXV, Sarajevo, 1977.

Sućeska Avdo, Položaj raje u Bosni u XVIII stoljeću, »Dijalog«, br. 6, Sarajevo, 1978.

Šabanović Hazim, Bosna i Hercegovina od Karlovačkog do Svištovskog mira (1699-1791), Vojna enciklopedija, 2 B-E, Beograd, 1959.

Šabanović Hazim, Vojno uređenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća, Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XI Sarajevo, 1961.

Tomić N. Jovan, Pohod Numan paše Čuprilića na Crnu Goru 1714, Glas SKA, god. CXLVII, Beograd, 1932.

Traljić M. Seid, Trgovina Bosne i Hercegovine u lukama Dalmacije i Dubrovnika u XVII i XVIII stoljeću, Pomorski zbornik, br. I, Zadar, 1962.

Traljić M. Seid, Izvoz bosanske robe preko splitske luke u XVIII stoljeću, Pomorski zbornik, br. III, Zadar, 1965.

Traljić M. Seid, Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća, Grad Zadar, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. XI - XII, Zadar, 1965.

Tričković Radmila, Spisak muhafiza Beograda od 1690. do 1789. godine, Istorijski časopis, knj. XVIII, Beograd, 1971.

Valentić Mirko, Vojna krajina, Enciklopedija Jugoslavije, 8 S-Ž, Zagreb, MCMLXXI

Živojinović Dragan, Požarevački ugovor u svetlosti političkih zbivanja u Evropi (1715-1720), Zbornik istorijskog muzeja Srbije, Beograd, 1970.

REGISTAR LIČNIH IMENA

- Abaz Sulejman, 32
 Abdul Fetah, zamjenik kadije, 74, 82
 Abdulah Gani-beg, 53
 Abdurahman, nadzornik na bihačkoj tvrđ., 137
 Adlman, kapet., 168
 Ahmed III, sultan, 19, 20, 30, 32, 70, 72, 77, 105, 112, 127, 134, 149, 150, 153, 156, 185, 193, 207, 211, 213, 228, 233, 239, 240, 242–244, 254
 Ahmed, bos. muteselim, 74
 Ahmed, herc. mutesarif, 57
 Ahmed, gatački kapet., 184
 Ahmed, kadija, 128
 Ahmed, zvornički sandžakbeg, 76
 Ahmedaga, bos. namjesnik, 118, 119
 Ahmed-aga, čehaja, 256
 Ahmedaga, muteferik-baša bos. divana, 41
 Ahmed-baša, šef kazandžijskog esnafa, 67
 Ahmedbeg, miri-alaj, 41
 Ahmed-beg prizrenski, 82
 Ahmed-beg, zvornički alajbeg, 106, 108, 227
 Ahmed-paša, bos. vezir, 36, 37, 78–80, 90, 135, 136, 138, 140, 143
 Ahmed-paša skadarski sandžakbeg, 38, 82, 84, 163
 Ahmed-paša, zapovj. beogr. tvrđave, 209
 Aiša, sultanija, 30
 Akbabić, Murat, 121, 141
 Alajbegovići, 69
 Alberoni, 239
 Aleksandar od Virtemberga, 222
 Ali-beg trebinjski, 68
 Ali-paša, skadarski sandžakbeg, 18
 Ali-paša, kliški sandžakbeg, 53, 108, 110, 170
 Aličić S. Ahmed, 9, 90–93, 97
 Alija, 115
 Alija, kadija, 128
 Alija, čauš, Portin izaslan., 82
 Alija, hercegovački sandžakbeg, 256
 Alija od Čorluka, vel. vezir, 29
 Alija, otac kapet. onogoške kapet., 119
 Alija, kliški sandžakbeg, 76
 Alija, prusački kadija, 75
 Alijaga, od Bilaj tvrđave, 41
 Alijaga, glamočki, 41
 Alipašić, Ahmet-beg, 170
 Ana I, engl. kraljica, 33
 Antaris, majstor iz Kamenice, 127
 Anžujski, Filip, 24, 33
 Arigoni, general, 222
 Arnautović- Damjan, 69
 Arnautović (Krupići), 144
 Atias, Vito, 69
 Atems, 204
 Atić, Mehmed-aga, zapovj. zvorn. tvrđ., 204
 Atlagić Mehmed-paša, 121,
 Atlagić, Muhamed-beg, 121
 Avgust II, saks. princ. 28, 29
 Badnjević, kapet. posade, 144
 Bajram, 180
 Bajram-aga, 109
 Balbi, Juraj, 153, 158, 195
 Balbo, Zorzi, sinjski provid., 171
 Baltadžić, Mehmed, 30, 32
 Bani, reis-ef., 19
 Barka, Luka, 23
 Baselji, Dživo Tomov, 78,
 Bašagić, Safvet-beg, 7, 8, 31, 124, 163, 167, 176, 179, 197, 202, 212, 225–227, 235, 257
 Batalja, Medun, 172
 Batarelović-Varešanin, fra Stjepan, 171
 Batinić, fra Mijo, Vjekoslav, 18, 15, 157, 159, 167, 169, 171, 173, 198, 200, 206, 207, 218, 219, 226, 227, 231, 251
 Bećir-paša, janičarski aga, 80
 Bećir-paša herceg., 82, 83, 142
 Begovići, porodica (Rizvanagići), 121
 Begović, Hadžo, 121
 Behmeni, 69
 Bejtić, Alija, 8, 16, 41, 43, 71, 80, 81, 163, 196, 197, 202, 232, 235
 Belković, kapet., 197
 Berčeni, grof, 25
 Bernardy, Amy A., 9, 15, 22, 34, 38, 150, 153–156, 190, 194, 198, 204, 214, 223, 239, 240, 242, 244–248, 250, 251, 254,
 Beširovići, 135,

- Beširović, Muhamed, 103–4,
 Beširović, Osman-aga, 103, 130
 Bešlagić, zapovj. derventske tvrđ., 200
 Betera, Dominiko, 199
 Bjanki, Venijamin, 241,
 Bočić, Mihailo, 245, 229
 Bodestein, Gustav, 7, 191, 193, 200, 204, 206,
 207, 223, 224, 226, 227, 235, 240, 244,
 246, 247, 249, 251, 252, 255, 256
 Bodoar, Fergo, 115
 Bodoer, 177
 Bogdanović, Vozničin Prokopije, 17
 Bogović, Mile, 159
 Bolica, Marijan, 59
 Bon, Alesandro, 153
 Bonaca, 201
 Bote, 223
 Božić, Pavle, 195
 Brandenburg, knez, 25
 Brčić, fra Nikola, 171
 Bubice, 69
 Buća, Jerolim, 160, 163
 Buća, Vladislav, 24
 Buki, 231
 Bumbić, Aleksa, 31, 32
 Bunić, Marin, 161
 Burina, Safet, 69
 Busuladžić, Mustafa, 143
 Butković, Andrija, 167
 Buturac, Josip, 191

 Cerić, Alija, 115
 Cerić, kapet., 210, 225, 227
 Cerići, 115, 144
 Crnčević, Nikola, 182
 Cvijović, Martolica, 76

 Čačilović, Sulejman-aga, 44, 115
 Čalić, Mustafa-paša, muhafiz, 221, 222
 Čalik-aga, 19, 20
 Čano, Mehmed, 129
 Čatović, Mehmed, 129
 Čelebi, Evlija, 66, 92, 96, 99, 103, 104, 106,
 107, 109, 111–115, 120, 121, 123, 125,
 128,
 Čelebija, Čatib, 99
 Čelić, Mustafa-paša, 168, 173, 183,
 Čelović, Petar, 225
 Čengić, Bećir-paša, 31, 80, 82, 83, 141, 142,
 164, 213
 Čengić, Derviš-paša, 163,
 Čengić-Durmiš-paša, 56, 76, 77, 78, 211
 Čengić, Hasan, alajbeg, 31
 Čohardar, Memo,
 Čorbadžija, Alija, 99
 Čulinović, zapovj. bilajskog kraja, 213
 Čuturić, Leonardo, 171, 173

 Čatić, Mehmed, 135
 Čatović, topčibaša, 81
 Čirići, 144

 Čoro, Murat-beg, 144
 Čoro, Mustafa, 144
 Čorović, Alija, 58
 Čorović, Osman, 105
 Čorović, Vladimir, 8, 59, 74, 81, 83, 84,
 141–143, 149–151, 163, 201, 202, 212,
 213, 218, 219, 225, 227, 253
 Čose, Osman-paša, kapet. gradačacke kapet.,
 Čoso, Halil-paša, 48
 Čuprilić, Ahmet-paša, vezir, 104
 Čuprilić, Esad-beg, 228, 233
 Čuprilić, Husein-paša, 18
 Čuprilić, Numan-paša, 30, 36–38, 72, 79, 81–
 85, 143, 157–159, 163, 194, 197, 199,
 210–215, 218, 221, 224–228, 230–233,
 246, 247, 249, 251, 258
 Čurčić, Salih-aga, 170, 172, 175

 Dabić, Vojin, S., 26, 27, 190, 201
 Dabović, Petar, 75
 Daltaban, Mustafa-paša, 18, 19
 Damad, Ali-paša, vel. vezir, 37, 38, 149,
 152–155, 197, 198
 Danilo, vladika, 76, 183, 230
 Danilović, Kuzman, 161, 165, 166
 Danišmend, Ismail-Hâmi, 19
 Danović, Husein, 143,
 Danović, Salihbeg, 141
 Daud, 233
 Dedić, Durak, 127
 Deezler, grof, 32
 Desnica, Bogdan, 36, 167, 225
 Dogramadžić, Mehmed-paša, 115
 Dolber, gener., 22
 Domba, 190
 Draško, majstor iz Pijesana, 127
 Dolfin, 154
 Donado, Frančesko, 118–120, 125,
 Drašković, Ivan, 191, 200, 201, 204, 206, 214,
 216, 220, 224, 227
 Drašković, hadži-Simo, 69
 Drašković, Vlado, 224
 Drnišlija, Abdulah, 8, 16, 41, 232
 Dučić, Jovo, 69
 Durmiš-paša, sandžakbeg, 136, 140, 141,
 Durmišpašić, Omer, 203

 Džanin-hodža, 151, 152, 154
 Dženetić, Ahmed, 69
 Dženetić, Osman, 69
 Dživa, 195
 Džordž I, engl. kralj, 33, 241

 Danković, Đuralija, 195
 Dikanov, Drago, 159
 Dikanov, Vukota, 159
 Divović, Marko, 178
 Đulgafić, Mehmed, 57
 Đurdev, Branislav, 15, 45, 89,
 Đurović, Bernard Mihov, 151
 Đuko, knez, 208

- Ebu Bekir-paša, nadzornik vučitrnskog sandž., 82
 Ebu Bećir-paša, herceg. sandžakbeg, 141, 143
 Elči, Ibrahim-paša, vezir, 52, 73, 118, 122, 129, 130, 152
 Elezović, Gliša, 23
 Elizabeta od Parme, kraljica, 239
 Emmanuel, portugalski vladar, 190
 Emo, Andelo 83, 151, 157-159, 162-175, 177, 179, 181, 182, 202, 203, 207-209, 219
 Erceg, Ivan, 252
 Erdedi, grof, 201, 207,
 Esterhazi, Emerik, 34

 Fazlulahaga od Jajca, 41, 124
 Fazlagić, bajraktar, 171
 Fejzullah-ef., iz Kostajnice, 81
 Fejzulah-paša, sandžakbeg, 136
 Fejzulah-paša, vel. muftija, 18
 Ferdinand, 190
 Ferhad, 74
 Ferhad, kapet. novopazarske tvrđ. 228
 Ferhatpašić-Sokolović Mehmed, banjalučki kapet. 51, 232
 Ferhatpašić-Sokolović, Mustafa-paša, 106
 Ferhatbegović, vojni zapovjed., 175
 Fest, dragoman, 38
 Fetahagić, Abdul-aga, 184
 Fidahić, Ahmed, kapet. zborničke tvrđave, 134, 199
 Fidahić, Derviš-beg, zapovj. zborničke tvrđave, 225
 Fidahići, 226
 Filip V, španski vladar, 25, 154, 239
 Filipović, Ivan, 170
 Filipović, Milenko, 98, 206
 Filipović, Nedim, 82, 83
 Filipović 42
 Firdus, A., 60, 96, 98, 109
 Flajšman, austr. posl. 38, 152, 154, 156, 157, 250
 Foretić, Vinko, 9, 14, 42, 68, 208, 234
 Forsi, dragoman, 38,
 Frane, 53
 Fridrih (Frederik), princ od Virtemberga, 190, 222, 240
 Fridrih I, pruski kralj, 28, 33

 Getaldić, stonski knez, 217
 Glavaš, Ishak, 61
 Glavaš, Omer, 61
 Glavinić, Miho, 182
 Goce, Luka, 24
 Gradi, Frančesko, 24
 Grbović, Hasan, 226
 Grgurović, Martin, 209
 Grimaldi, general, 172
 Grimani, Đovani, 16, 41, 152, 155, 156, 240
 Grunić, Miho, 179, 182
 Gučetić, Dživo, 160, 161, 179, 181, 182, 204, 205, 209
 Gundakar, knez od Stanerberga, 156

 Habzburg, 34
 Hadžalić, Mehmed, 121
 Hadžialić, Alija, 142
 Hadžibegić, Hamid, 963, 65
 Hadžigatović, Gavro, 224
 Hadžihasanović, 69
 HadžiHuseinović-muvekit, Salih Sidki, 7, 219
 Hadžijahić, Muhamed, 73, 89
 Hadžimehmedović, Osmanaga, 41
 Hadžiosmanović, 69
 Hadžo, Husein, 129
 Hadžo, Jusuf, 129
 Hajdarhodžić, Hamdija, 22, 42, 68, 82, 117, 160, 208
 Hajredin, zapovjednik, 134
 Hajster, general, 1190
 Halil-paša, bos. namjesnik 43, 49, 50, 55, 56, 60, 65, 68, 72, 103, 105, 106, 107, 110, 115, 125
 Halil-paša, mareški, 170
 Halil-paša, beograski vezir, 180, 199
 Halil-paša veliki vezir, 212, 221, 222, 223
 Halilović, Mate, serdar, 229, 235
 Hammer, Joseph, von, 7, 16, 18-21, 29-31, 92, 152-154, 157, 167, 197, 199, 218, 222, 223, 226, 227, 230, 234, 252, 253
 Hanben, gener., 214
 Handžić, Adem, 50, 51, 64, 65, 204, 252, 254
 Hasan, alajbeg, 126
 Hasan, buljukbaša, 170, 232
 Hasan-aga, ulcinjski dizdar, 184
 Hasan-beg, zapovj. Gradiške 200
 Hasan, kapet. duvanjske kapetanije, 132
 Hasan Mehmed, čauš baša, nadzornik bihaćke tvrđ. 126
 Hasan-paša, vel. vezir, 19, 21
 Hasandedić, Hivzija, 81, 103
 Hauben, feldmarš. 222
 Hekim, oglu Ali-paša, bos. namjesnik, 50
 Herberštajn, potpuk., 201
 Herman, Kosta, 72, 192, 225, 226
 Hisarija, Mehmed, 135
 Hodžić, Šaban, 109
 Hoencolern, dinastija, 33
 Hokić, Hajdar-aga, harambaša, 130
 Holjevac, Georgius, 191
 Hovadži, Ibrahim, 135
 Hovadži, Omer, 135
 Hrabak, Bogumil, 65, 99
 Hudibegović, Kasum-paša, zapovj. trebinjske tvrđ. 118, 119, 124
 Hume, 69
 Husein, buljukbaša, 170
 Husein, skelar, 60
 Huseinović, Alija, 61
 Huseinović, Omer, 61

 Ibrahim, čehaja, 81
 Ibrahim, zapovj. bos. džebedžija, 203
 Ibrahim, zapovj. stolačke tvrđave, 165
 Ibrahim-aga, 243, 244

Ibrahim-paša, čehaja, kasnije bos. namjesnik, 104, 118, 122, 123, 194, 197, 199, 223, 243, 244, 247, 249-251

Ibrahim-paša, bos. vezir, 66, 118, 124

Ibrahim-paša, vel. vezir, 234, 243, 245, 246, 254

Ilić, kapet. 200

Ilić, Milutin, 214, 221

Ilijačić, Adam, 220

Imamović, Mehmed-aga, 115

Isaković, Ahmed, 121

Isaković, kapet. 200

Jačov, Marko, 195-199, 202, 207-209, 212, 213, 219, 221

Jadrić, Marko, 60

Jagić, Pavo, 210

Jakirlići, 144

Janković, Ilija, 225

Janković, Stojan, 36

Janović, Jahjabaša, (Jamaković), 61, 62

Jelačić, Aleksije, 29, 31, 32

Jelačić, Nikola, 220

Jevtić, Milan, 189

Joksimović, Dragoljub, 140, 206

Josip I, 26, 33, 34

Jovan, majstor iz Kamenice, 127

Jovanović, Jagoš, 30

Jovanović, Tripko, 69

Jure, 53

Jurišić, Karlo, 51, 218, 219

Jurković, fra Mate, 51

Jusuf, 170

Jusuf, bivši kadija, 57

Jusuf, janjičarski aga, 32

Jusuf, kapidžibaša, 38

Jusuf, kapidžibaša, 84

Jusuf, mimar, 142

Jusuf-aga kninski aga, 41

Jusuf-paša, vezir, 29

Jusuf-paša, bos. namjesnik, 183, 194

Kaboga, Marojica, Marin, 19

Kadijević, Aleksa, 225

Kadijević, Sava, 225

Kajmaković, Zdravko 235

Kajtazi, 69

Kalauzović, Sefer, čehaja, 130

Kalifa-Hadži, 99

Kaminjanski, 220

Kapelo, Antonio, 184

Kapetanović, Idris, 203

Kapetanovići, 115

Kapetanovići (Akbabići), 121

Kapić, Omer, odobaša, 130

Kapići, 69

Kapidžić, Hamdija, 103, 104, 164

Kara Mustafa, beglerbeg Dijabekira, 153, 154

Karo Mustafa, bos. namjesnik, 202, 210-212, 214, 228

Karabuki, Antonio, 35, 151

Karajilan, Ali-paša, 31, 34, 71, 75, 133, 134

Karakaš, spahijski, 19

Karli, dragoman, 38

Karlo, štićenik orleanskog regenta, 190

Karlo Albert, 190

Karlo II, španski kralj, 24

Karlo VI, 33, 34, 153-156, 164, 194, 198, 223, 231, 239, 240, 242, 243, 245

Karlo XI, 156

Karlo XII, 29, 30, 32, 33

Karlo, sin Leopolda I, 25

Kasum, banvirski kapet., 118

Kavalkanti, Vlaho, 71, 75

Kaznačić, Miho, 161, 205

Kerera, 220

Kiriko, Luka, 30, 38, 77, 81, 150, 151, 183, 193, 199, 210, 212, 228, 234, 241, 242, 244, 247-250, 258

Kjučuk, Ibrahim, 81

Kleris, markiz, 222

Kliment XI, papa, 15, 25, 150, 154-156, 190, 195, 198, 207, 223

Kljaković, Vojmir, 103

Knez, Miloš, 225

Knezović, Oton, 44

Knežević, A., 167, 225-227, 231, 257

Knežević, Dobrivoje, 191

Knežević, kapet., 216

Knežić, Jovo, 182

Koboga, Marin, 68

Kolier, Jakov, 241

Komadeti, Antun, 60

Konde, franc. princ, 190

Kontarini, Nikola, 37, 83

Konventali, Ivan, B, nadbiskup, 212, 217, 222

Korać, Vojislav, 42, 47, 69, 117-119, 124, 128, 141, 164-166, 186, 208, 217, 225

Korkut Derviš, 48

Kornera II, Đovani, dužd, 257

Kovačević, Ešref, 8, 16, 17, 41, 44

Kovačević, Stojan 191

Kreševljaković, Hamdija 8, 9, 31, 47, 48, 65-67, 91, 92, 95-104, 106, 107, 109-111, 113-119, 121, 123, 124, 129-132, 134, 135, 140, 144, 164, 201, 204, 206

Kristofolm, dragoman, 38

Krukerija, kapet., 220, Krupići (Arnautovići), 144

Kučuk, Džafer-oglu Ali-paša, 80

Kulenović, Salih-aga, 110, 258

Kulenovići, 111, 124

Kumri Bali-beg, Husein-aga, zapovj. Nikšića, 125

Kupilija, Stjepan, nadbiskup, 219

Kurbegovići, 144

Lagrija, Ahmed, 130

Lakić, Radiša, 175

Lastrić, Filip, 63, 89

Lašvanin, N., 167, 198, 200, 219, 220, 223, 226, 227, 231

Lazar, majstor iz Gubavice, 127
 Lefelholz, general, 192, 210
 Leopold I, car, 24-27
 Leščinjski, Stanislav, 28
 Levi, Vito, 69
 Livada, Ahmed, 134
 Lovkovic, knez, 222
 Lokateli, gener. 222
 Lopašić, Radoslav, 126, 191
 Luburić, Andrija, 105, 125, 128
 Lučina, Đuro, 161
 Luj XIV, 24, 25, 154
 Luj XV, 154
 Luka, majstor, 127
 Lutvi-beg, 200

Ljubić, Sime, 68, 157, 200, 257
 Ljubunčić, Husein, 121

Maglajac, Safer-paša, 129
 Mahmud, zbornički sandžakbeg, 80
 Mahmudaga, od Livna, 41
 Mahmudaga, brat herc. sandžakbega, 184
 Mahmudbegović, Tahir-paša, 78, 82, 213, 230
 Mahmudbegović, Hodaverdi-paša, 120, 123
 Margetić, bajraktar, 197
 Marinković, Petar, 195
 Mariot, 254
 Marković, 213
 Marković, Jozo, 199
 Marsilji, Ferdinand, 41, 42
 Marše, Petar, 186
 Marteli, Marin, 231
 Martinović, Salih, 127
 Matačić, kost. kapet., 206, 220
 Matanić, Mihailo, 216
 Matasović, J., 214
 Mavrakordat, Jovan, 241
 Mazalić, Đoko, 69, 116
 Mazepa, Ivan, 29
 Medun, Zane, 36
 Mehmed, 52
 Mehmed iz Počitelja, 127
 Mehmedaga, čuvar cetinskog mosta, 60
 Mehmed-aga, dizdar, Ostrošca, 130
 Mehmed-ef., bos. defterdar, 41, 53, 118
 Mehmed-paša, bos. valija, 166
 Mehmed-paša, vel. vezir, 241, 243
 Mehmedbašići, 69
 Mehmedović, Ahmed, 61
 Melik, Ahmed-paša, 121, 125
 Mem, Anđel, bail, 37, 38
 Menčetić, 171, 176
 Menčetić, Dživo, 204, 208, 258
 Mersi, general, 190, 214
 Mesić, Ivan, 191
 Mesić, Jovan, 191
 Mesić, Marko, 26, 191
 Mezmort, kapudan-paša, 18
 Mićević, 42
 Mićunović, Vuk, 159, 166

Mihić, Ljubo, 42, 196, 202, 208
 Miholjević, Mihailo, 175
 Mijatović, Čed., 30
 Miloradović, Gavro, 69
 Miloradović, Mihailo, 31, 35, 59, 72, 76, 78, 134, 136
 Milošević, Miloš, 230, 235
 Minoti, providur, 153
 Mirica, 69
 Miteser, pukovnik, 139
 Močenigo, Alvize, gen. providur, 49, 60, 68, 209, 217-219, 229, 234, 235, 257, 258
 Moksičević, Miko, 191
 Molin, Marin de, 231
 Monasterlija, kapet., 204, 210
 Montegju Vortli, Edvard, 211, 240
 Montegju, Vortlis, ledi Meri, 211, 212, 223
 Montekuoli, 190
 Morozini, Francesko, 15, 152
 Morton, A. L., 733
 Mrša, Petar, 182, 202
 Muderizović, Riza, 225, 226, 227
 Mudrovčić, Pavle, 191
 Muhamed-aga, dizdar, 110
 Muhamed-ef., defterdar, 112
 Muhamed, kapet. onogoške kapetanije, 119
 Mujezinović, Mehmed, 105, 109, 132, 204
 Mustafa II, sultan, 17, 18, 19, 21, 30, 106, 228
 Mustafa, 52
 Mustafa, 127
 Mustafa, jedrenski kadija, 139
 Mustafa, kapet. glamočke kapet., 144
 Mustafa, mubašir, 27
 Mustafa, nefer Sokola, 122
 Mustafa, sandžakbeg kliški, 60
 Mustafa-aga, iz s. Korača, 143
 Mustafa-aga, zapovj. vrličke tvrđave, 170
 Mustafa-beg, kapet. gradiške kapet., 107
 Mustafa-hadži, bos. defterdar, 71, 170, 181 - 184
 Mustafa-paša, beogr. muhafiz, 239
 Mustafa-paša, bos. namjesnik, 163, 185, 203, 204, 227, 255, 256
 Mustafa-paša, herceg. sandžakbeg, 18, 180
 Mustafa-paša, sandžakbeg Bihaća, 47
 Mustafa-paša, serasker, 170, 172-177
 Mustafa-paša, temišvarski, 204
 Mustafa-paša, vel. vezir, 234
 Mustajbeg, kliški sandžakbeg, 79

Nadaždi, general, 190
 Nakić, mlet. intendant, 219
 Nametak, Fehim, 226
 Nikolić, Niko, 171
 Nišandži, Mehmed-paša, 223, 241, 242
 Nostić, general, 204, 205, 217
 Novak, Grga, 43, 178, 241, 242
 Novaković, Stojan, 17, 18, 21
 Novković, Nikola, 160
 Novaković, Vukola, 191

- Novković, Vule, 160, 161, 165, 179, 182, 185,
196, 202, 205, 209, 210, 217, 219
Novak-Sambrailo, Maja, 254
- Obradović, Vuk, 182
Omer, 52
Omer, kapidžibaša, 111
Omer-aga, zapovj. klobučke tvrđ. 233
Omeragići, 69
Osman, spahija, 56
Osman-aga, bos. defterdar, 180, 181, 258
Osman-paša, bos. namjesnik, 235, 254, 255,
256,
Ozrinići, pleme, 159
- Pajić, Mustafa-aga, 184, 196
Palakuola, Đulio, 23, 248
Palfi, Ivan, 34
Palfi, general, 190, 198, 222
Paraminski, 206
Parašević, 177
Pašić, Mehmed, zaim, 58
Pašmakdži-zade, 30
Pavich, Alfons, 38, 169, 171, 172, 219, 253
Pavlović, Drag. M., 9, 35, 36, 38, 150, 152,
155-157, 159, 190, 198, 204, 206, 207,
210, 223, 240, 241, 243-246, 248-254
Pavlović-Kumberović, Jakov, 176
Pecnjački, Sveta, 24
Pedro II, 33
Pelidija, Enes, 36-38, 56, 59, 76-78, 81-85,
134, 140
Pešić, Mihajlo, 9, 247
Petar Veliki, car, 28-31, 76, 77, 155
Petković, Nikola, 255, 256
Petraš, Maksimilijan, 191, 193, 200, 201, 206,
214-216, 223, 224, 226, 235, 244, 255
Petrik, konjički zapovj., 172
Petrović, Leo, 219
Petrović, Milutin, 69
Petrović, Mile, 258
Petrović, Radonja, 160, 163
Petrović, Rastislav, 160, 163
Petrović, Vid, 60
Pillogret-Rausent, S., 27
Pizani, Karlo, 36, 37, 81, 82
Polimac, Abdulah, 22
Popović, Vasilj, 16, 17, 32
Popović, Vladeta, 211, 212, 223, 252, 254
Porcije, general, 26
Portuer, Georgius, 191
Potemkin, V.P., 7, 17, 28
Požegija, Mustafa, 80
Prelog, Milan, 7, 16, 43
Prokulov, Ivan, 76
Pucić, Luka Lucov, 184
- Rabata, grof, 200, 201, 204, 206
Radić, dubr. plemić, 176
Radonić, Jovan, 25, 208, 217, 223, 251, 252,
253
- Radonjić, Vlahuša, 204, 205
Rakoci, Franjo II, 25, 26, 35, 242, 243, 245
Rašković Kaluderović, Vukosav, 215, 221
Rašović, 221
Redžebaga, emin čauš, 4
Redžep, 52
Redžep, majstor iz Udbine, 127
Redžepašić, 124
Relković, kapetan., 216
Resić, Junij Antonov, 70
Restić, Junije Marinov, 175, 214
Resulbegović, Osman-aga (paša) 42, 68, 72,
80, 81, 117, 118, 124, 131, 138, 139, 143,
144, 161, 175, 184, 204, 207, 209, 211,
213, 214, 217, 218, 235, 245, 258
- Ric, major, 219
Richter, Eduard, 226, 256, 257
Ripač, Mehmed, 58
Riva Djustin da, 53
Riva, Pjetro, 38
Rizvanagići (Begovići), 121
Rizvanbegović – Stočević, Alipaša, 44
Roksandić, Drago, 242, 254
Rotenbah, general, 222
Rucini, Karlo, 241 – 243, 245, 248, 250, 251
Rukavina, Ivan, 191
Rustempašić – Skopljak, Ahmed-paša, 225
- Safer-paša, 23
Saint – Simone, 25
Salih-aga, emin, 71
Salih-aga, glavni buljukbaša, 176
Salihaga, ostrov. kapet., 41
Salvović, Sulejman, 196
Samardžić, Radovan, 10, 24, 30, 255
Santlej, Pul Len, 30
Sari, Mustafa-paša, 163
Savojski, Eugen, 15, 33, 48, 66, 111, 118, 130,
140, 152, 155, 156, 190, 193, 194, 198,
200, 204, 206, 207, 213, 214, 221, 222,
224, 227, 239, 241, 244, 245
- Sdurna, Ivan, 191
Sejfulah-ef., 250
Sejfulah-paša. vezir, 44, 56, 57, 60, 111, 250
Sejfulahpašić, Abdulah-beg, skopski san-
džakbeg, 203
Sejid, Mustafa, most. kadija, 136
Selamet Giraj, Nuredin, 156, 167
Selim-beg, klobučki kapet., 59
Selim-paša, zvornički sandžakbeg, 78
Selamanović, Selim-paša, 115, 119, 203, 205
Semitendo, Domenik, 178
Serdarević, Ferhat-bej, buljukbaša, 175
Simon, S., 33
Sincendorf, Filip Ludvig, 152, 156
Sinobad, Jovan, 167
Siradžić, Ibrahim, 129
Sirke, Osman-paša, bos. namjesnik, 122, 126,
129
Sitović, fra Lovre, 219

- Skarić, Vladislav, 7, 31, 47, 71, 76, 77, 79, 80, 90, 119
 Skopljak, Ali-paša. kliški sandžakbeg, 57, 125, 232
 Skopljak, Omer-beg, 232
 Skopljak, Rustem-beg, 232
 Slavko, majstor iz Blagaja, 127
 Smailagić, Nerkez, 7, 16
 Sobjeski, Jan III, 28
 Sokolović, Ferhad-paša, 128
 Sokolović, Hasan-paša, 134
 Sokolović, Muhamed-beg, 134
 Sokolović, Mustafa-paša, 129, 134
 Sorgadžić, Mustafa, 57
 Sorkočević – Bobaljević, Dživo, 161
 Sorkočević, Nikola, 208
 Sorkočević, Nikolin Luka, 173
 Spaić, Vojislav, 66
 Sparé, general, 172
 Stanišić, Vuk, 159
 Stanojević, Gligor, 9, 16, 22, 23, 36, 41 – 43, 49, 53, 57, 76, 119, 120, 157 – 159, 161, 164, 166 – 172, 174, 176, 177, 179, 182, 183, 193, 197, 198, 200, 202, 208, 209, 211, 219, 225, 230, 233 – 235, 240, 247, 249, 253, 254, 257, 259
 Steins, 241
 Stojanović, Milutin, 69
 Sućeska, Avdo, 8, 10, 20, 21, 43, 45, 46, 53, 55 – 57, 61, 63 – 65, 71 – 73, 85, 89 – 93, 95, 98, 100, 103, 192, 255
 Sučić, Ranko, 191
 Selejman, bihački sandžakbeg, 57
 Sulejman, herceg. sandžakbeg., 166, 175 – 177, 180, 182, 184 – 186, 203, 208
 Sulejman, prizrenski mutesar., 212
 Sulejman, sultan, 114
 Sulejman II, 204
 Sutlijašević, Zelil-aga, 121
 Suton, Robert, 241, 245
- Šaba, Mehmed-ef., 257
 Šaban, majstor, iz Bivoljeg Brda, 127
 Šaban, majstor iz Vranjevića, 127
 Šabanović, Hazim, 8, 9, 43, 44, 46 – 48, 89 – 93, 95 – 97, 101, 111, 200, 252, 253
 Šafirov, 32
 Šapić, Jakov, 193
 Šarci, 69
 Šarić, Ahmed-aga, stolački kapet., 182, 183, 217
 Šarić, Ali-aga, 113
 Šeheriya Muhamed, 74
 Šeić, Redžep-paša. herceg. sandžakbeg, 18, 57, 119
 Šerić, Hazim, 201, 216
 Šerići, 115
 Šimić, Milan Justin, 9, 190
 Šimunović, Andrija, 160, 182
 Šišić, Ferdo, 26, 27, 253
 Škaljić, Abdulah, 192
- Škrivanić, Gavro, 9, 243 – 254
 Šljivo, dr Galib, 10
 Šoić, Mate, 218, 219
 Špjat, Vesna, 191
 Štahemberg, 33
 Štamberg, 152
 Stajuvil, 214
 Štarembeg, general, 190
 Šugaliya, Osman, 77, 78
- Tajfenbah, Maksimilijan Ernest, 191, 201, 204, 210, 216, 255, 256
 Taksis, 222
 Talman, fon, 240, 241, 251
 Tasovac, Jusuf-aga, 114, 142, 181, 183
 Tasovac, Mustafaga, 142
 Tatar, Mustaj-beg, bihački kapet., 225
 Theiner, Augustino, 222
 Todor, majstor iz Malog Polja, 127
 Tomić, Jovan N., 18, 19, 30, 32, 83, 84
 Traljić, Seid M., 9, 67, 69 – 72, 178
 Trautson, Ivan Leopold, 152, 156
 Tričković, Radmila, 192, 221
 Tura, knez, 222
 Turindžali, 19
 Turnhof, 21
- Udvarhelji, kapet., 206, 216
 Ukraden, Đuro, 225
 Ukrajincev, 17
 Uzun, Jusuf-paša, 196, 197, 199
 Uzunčaršili, İsmail Hakki, 7, 18, 32, 153, 167, 198, 223, 241, 242
- Vandom, 33
 Vaniček, Fr., 9, 190, 191, 198, 201, 207, 210, 215, 216, 220
 Vasić, dr Milan, 10, 45, 89, 120
 Vasiljević, Milivoje, 189
 Vedramini, Vincenco, 75
 Velagić, Idriz-aga, 106
 Velagić, Mustaj-beg, 106, 203
 Vendramini, Sebastijan, 161, 175, 176, 178, 196, 209, 211
 Veselinović, Rajko, 214, 222, 223, 224
 Vičenco, Paulo, 175, 207
 Vidoje, kurir, 75
 Vilet, markiz, 222
 Vinaver, Vuk, 23, 31, 68, 69
 Virmont, general, 241, 243 – 247, 249 – 251
 Virtemberg, Aleksandar, 190
 Virtemberg, Frederik, 190
 Virtenberg, general, 190
 Vodopija, vojni zapovjednik
 Vojnović, Josip, 26
 Vojnović, Lujo, 19
 Vojnović, Miloš, 185, 196
 Vrlić, fra Stipan, 219
 Vučilović, župnik, 169
 Vučjaković, Ahmed-aga, 183
 Vučjaković, Mehmed-aga, 104

Vučković, fra Pavao, 167, 171
Vukotić, Dušan, serdar, 175

Zane, Marin, 19, 25, 60, 61
Zejnîl-beg elbasanski, 82
Zirdum, Andrija, 63, 89

Zmajević, nadbiskup, 19
Zubac, aga, 81
Zulfikar, majstor iz Dubice, 127

Živojinović, R. Dragoljub, 7, 9, 10, 18, 32, 38,
149, 152, 154, 155, 157, 241, 247, 253, 255

REGISTAR GEOGRAFSKIH I LOKALNIH NAZIVA

- Albakovića kula 114
 Ada Ciganlija 221
 Akhisar v. Prusac
 Albanija 172, 176, 199, 213, 217, 230, 246
 Aleš (Leši) 230
 Aluta 246
 Alžir 17
 Ankara 7, 18
 Antikithera v. Čerigeto
 Apeninsko poluostrvo 154, 239, 243
 Arapuša 144
 Arslanagića Most 128
 Arte 230, 253
 Atlantski okean 254
 Austrija 8, 15, 16, 21, 22, 24, 30, 33 – 35, 38,
 44, 53, 63, 65, 67, 89, 100, 110, 134, 145,
 149, – 152, 154 – 158, 183, 189, 193, 196,
 200, 202, 213, 225, 228, 231, 234, 239, –
 246, 248, 249, 251, 254 – 256, 261
 Austrijska Monarhija 34
 Avala 221
 Azov 15, 17, 30, 32
 Azovsko more 28
- Babina greda 193
 Bačevac 144
 Balkan 22, 29-32, 243, 253
 Baltičko more 28, 29
 Banat 63, 191, 200, 204, 214, 239, 252
 Banja 190
 Banjani 104, 179
 Banjaluka 11, 58, 51, 57, 65, 68, 78, 79, 99,
 123, 129, 130, 134, 144, 192, 193, 195,
 201, 211, 220, 223, 224, 227, 231-233,
 240-242, 246
 Ban Vir 117-119, 128
 Bar 67, 217, 230, 234, 246, 256
 Barcelona 239
 Baškaiš 144
 Bavarska 25, 33, 190
 Beč 8, 15, 16, 23, 34, 38, 42, 44, 50, 77, 149,
 152, 155, 156, 183, 1940, 194, 196, 198,
 213, 214, 223, 227, 231, 230-243, 245,
 246, 248, 249, 252, 256
 Bekija Novi v. Nikšić
- Belgija 33, 155
 Beogradčik v. Konjic
 Belinići 144, 175
 Beljanići 252
 Bender 29, 75
 Beograd 8-12, 16-20, 22-27, 30-32, 36, 41, 53,
 55, 74, 98, 103, 105, 125, 136, 140, 149,
 155, 160, 162, 169-171, 173, 175-178, 190,
 192, 195, 196, 198, 200, 202, 208, 210,
 211, 214, 215, 217, 221-224, 226, 229-231,
 233, 234, 239, 240, 242, 249
 Beogradski pašaluk 63, 239
 Besarabija 31
 Bihać 44, 47, 48, 58, 64, 95, 98, 105, 106, 126,
 129, 137, 138, 142, 144, 192, 200, 203,
 206, 207, 214, 224, 227, 240, 244, 246,
 247, 258
 Bijelo brdo 41, 43
 Bijelaj 144, 225
 Bijeli Do v. Hum
 Bijeljina 144, 199, 203, 204, 224, 249, 252,
 255, 256
 Bila 175
 Bilaj 41, 48, 79, 91
 Bila Kula 102
 Bilansko polje 213
 Bila Stina 130, 206
 Bileće 59, 134, 142, 144, 166, 217, 234
 Birač 122, 137
 Bistrica 47, 144
 Biško 170
 Bivolje Brdo 127
 Bjeluša 104
 Blagaj 103, 109, 113, 127, 162, 174, 180, 208
 Blažuj 144
 Bobovac 101
 Bonica 242
- Boka kotorska (zaliv) 22, 41-43, 49, 71, 93,
 159, 202, 208
 Borač 101
 Boričevac 44
 Borije 144
 Borovac 66
 Bosanska Gradiška 193

- Bosanska krajina 26, 64, 65, 107, 110, 113, 123, 127
 (Bosanski) Brod 44, 50, 67, 106, 108, 112, 116, 124, 200, 206, 232, 252
 Bosanski elajet 3, 7-9, 36, 37, 39, 41, 43, 46-57, 59, 61, 63-67, 71, 72, 74-80, 82, 84, 87, 89-94, 97-100, 102, 104, 106-111, 113, 115-117, 123-126, 128-130, 134, 137, 144, 145, 157, 158, 162, 163, 167, 174, 176, 178, 182-185, 189, 191, 192, 194-197, 199, 201-203, 206-208, 210-212, 214, 216, 217, 221, 223-225, 227-233, 235, 239, 240, 244, 246, 249, 252-258, 261-263
 Bosanski Kobaš 106
 Bosanska Krupa 44, 100, 105, 144
 (Bosanski) Novi 43, 50, 60, 114, 123, 191, 192, 201, 204, 225, 227, 228, 244, 246, 247, 249, 252, 255, 256
 Bosanski pašaluk 8, 16, 17, 41, 43, 44, 46-48, 75, 77, 180, 191, 194, 197, 252
 Bosna 7-9, 11, 15, 16, 35-38, 43, 44, 53, 55, 56, 61, 63-67, 69, 78, 81, 82, 90-93, 103, 109, 112, 115, 122, 124, 130, 140, 144, 155, 165, 191, 192, 196, 199, 200, 206, 224, 231, 239, 251, 255, 258
 Bosna i Hercegovina 7-9, 11, 12, 18, 21, 22, 31, 42, 43, 47-53, 55-61, 64-67, 69-71, 89, 95, 102, 103, 105, 109, 124, 167, 191, 204, 206, 210, 212, 213, 219, 220, 226, 231, 235
 Bosut 16, 44, 59
 Brandenburg 25
 Brčko 67, 101, 102, 144, 226, 252
 Brgat 207
 Brekovica 106
 Breza 124
 Brezovo polje 226
 Brod 47
 Brodar 144
 Bročan(i) 217, 225, 235
 Bronzani Majdan 98
 Brvenik 47, 58, 228
 Budva 230
 Bugarlend v. Šabac
 Bukovina 31
 Bunić 191
 Bugojno 102, 144
 Buško blato 176, 177
 Butrino 250, 253
 Bužim 79, 139
 Carigrad (Constantinopoli) 16-20, 23, 24, 27, 30-32, 35, 37, 38, 44, 48-52, 56, 57, 68-71, 73-75, 77-80, 82-84, 96, 98, 100, 103, 117, 122-126, 129, 136-142, 145, 149-152, 154, 161, 162, 165, 176, 177, 180, 183, 184, 192, 193, 197-199, 202, 203, 205, 209, 211-215, 223, 224, 227, 228, 231-233, 239, 241, 242, 244, 247, 258, 261
 Carina 67, 71, 76, 108, 139, 162, 184, 207, 208, 231, 233
 Cavtat 175, 207
 Cazin 100, 122, 129, 130
 Cetin 129, 130, 135, 138
 Cetina 53, 60, 110, 168, 169, 253, 254, 257
 Cernec 241
 Cernica 47, 59, 135, 140, 143, 180
 Cernići 144
 Cerničko polje 98
 Cetinsko polje 225
 Cetingrad 44
 Cetinska krajina 158, 159, 167
 Cetinje 30, 78, 84
 Cista 253
 Cernaja 129
 Crna Gora 8, 9, 23, 30, 32, 36, 38, 82-84, 119, 120, 149, 157, 163, 211-213, 225
 Crno more 16, 17, 30
 Crni vrh 144, 252
 Cuce 211
 Čerigoto 250, 253
 Čerigri 250, 253
 Čičevac 252
 Čačak 253
 Čačvina 159, 169, 170, 174, 177, 253
 Čajniče 135, 140, 180
 Čapljin 79, 144, 165, 169, 182, 202
 Čepirolova kula 144
 Čestobrodac 252
 Čičeno 176
 Čigirin 31
 Čitluk 68, 157, 165, 179, 181, 217
 Čovka 102, 110, 111, 144
 Danska 28, 29
 Dalmacija 9, 15, 16, 19, 23, 36, 41-44, 49, 53, 60, 64, 65, 67, 68, 89, 113, 121, 151, 157-159, 164, 166, 168-171, 174, 177-179, 182, 183, 192-194, 196, 197, 200, 201, 208, 209, 217-219, 230, 233-235, 240, 242, 247, 250
 Debelo brdo 256
 Deli Jovan 252
 Denen 33
 Derventa 106, 124, 132, 139, 193, 200, 206, 235, 254
 Deušići 43
 Dicmo 170
 Dinara 253
 Dioseg 25
 Dnjepar 29
 Doboj 50, 56, 124, 130, 143, 224, 235, 254
 Dobor 58, 110, 124, 205
 Dobrinja 144
 Dobro Selo 52
 Dol 127
 Donji Lapac 110
 Donji Vakuf 144
 Dračevica 161
 Draginići 52
 Dragotina 27

Drava 235

Drenovačka Kula 201

Drežnik 44, 130, 137

Drijan 207, 208

Drina 112, 200, 208, 224, 226, 249, 251, 255, 256

Drinjača 112

Drniš 43, 159, 169, 170, 177

Drniško polje 43

Drobnjaci, kraj 49, 57

Dubica 50, 52, 58, 61, 106, 114, 115, 122, 127, 201, 216, 251

Dubočac 67, 106, 114, 124, 198, 200

Dubavac 198

Dubrovačka Republika 9, 17, 43, 49, 59, 68, 113, 118, 141, 178, 183, 208, 243, 247, 248, 257, 261

Dubrovnik 8-11, 23, 24, 31, 35, 42, 67-69, 77, 80, 83, 84, 149, 161, 163, 165, 176, 183, 184, 193, 196-199, 202, 204, 208, 212-215, 217, 221, 234, 242, 248-250, 258

Dukadin 77, 112, 123

Dunav 9, 17, 31, 44, 65, 99, 155, 190, 194, 221, 243, 249, 251

Duvno 122, 132, 144, 162, 195, 217

Dvar 170

Džisri Sana 144

Džinova mahala 144

Edlovic 246

Egina 153, 154

Engleska 7, 15, 20-22, 25, 30, 33, 151, 155, 156, 223, 240, 241, 243, 255

Elbasan 49

Epirski kanal 194

Erdelj 16, 25, 214, 246

Erzerum 156

Estonija 33

Evropa 7, 9, 15, 18, 22, 28 - 30, 32, 38, 53, 149, 154, 223, 246

Fatnica 144

Fethislam v. Kladovo

Firenca 9, 15,

Finska 33

Foča 47, 48, 68, 105, 135, 137, 140, 141, 144, 165, 180, 199

Fojnica 66, 79, 137, 181, 185

Francuska 15, 20-22, 25, 26, 28, 33, 34, 149, 152, 155, 156, 190, 223, 245, 255

Furjan 44, 130, 252

Futog 98, 213, 214

Gabela 16, 42, 43, 46, 48, 67, 68, 70, 79, 113, 114, 144, 160, 164, 174, 177, 179, 180, 181, 183, 186, 202, 203, 253, 254

Gacko 47, 76, 78, 84, 104, 113, 125, 141, 203, 217, 225, 231

Gagrun 159

Gangut 33

Grac 27

Gata 214

Gatačko polje 83

Gavran, planina 252

Gibraltar 33

Glamoč 41, 48, 60, 101, 162, 167, 177, 192, 195, 202, 211

Glasinac 84, 98, 263

Glavača 159

Glina 27

Gomiljan 207

Gornjica 144

Gölhisar v. Jezero

Gornja Sava 114

Goranci, kraj 218, 225

Gornji Kotar 225

Gornji Obrovac 43

Gornji Odžak 144

Gornji Putić 144

Gornji Vakuf 144

Gračanica 127, 135, 206

Gradac na Moru 160

Gradačac 100, 102, 109, 132, 144, 191

Gradiška 67, 99, 107, 108, 114, 140, 193, 194, 200, 201

Grahovo 76, 82, 120, 125, 128, 166, 177, 225

Granci 235

Grbalj 76

Grča 250

Gruzija 32

Gubavica 127

Gusinje 120

Habsburška Monarhija (Carstvo) 16, 21, 24, 25, 17, 190, 239, 252, 261

Hudson, rijeka 33

Havala 110, 137, 138

(Herceg) Novi 16, 22, 35, 37, 43, 46, 67, 68, 70, 84, 109, 115, 117-120, 157, 161, 162, 164, 165, 175-178, 183, 185, 202-205, 209, 229-231, 233, 251, 253

Hercegovina 18, 19, 42, 64, 70, 117, 119, 161, 162, 167, 199, 208, 211, 248, 263

Hielafa, tvrđava 153

Hodided 130

Holandija 25, 33, 151, 154-156, 223, 240, 241, 243

Hotovlje 144

Hrvatini 144

Hrvatska 34, 191, 224

Hum 206-208

Hutovo 42, 104, 144, 162, 204, 205, 253, 257

Imotska bekija 253

Imotska krajina 51

Imotski 43, 160, 162, 167, 218-220, 225, 229, 231, 250, 251, 253, 257

Imotsko polje 233, 235

Istam 153

Istanbul 19, 22, 24, 92

Istra 181

- Italija 22, 196
 Izačić 106, 107, 137
 Jablanac 216
 Jablanica 98
 Jadransko more (Jadran) 22, 67, 71, 196, 230, 253
 Jajce 41, 50, 74, 98, 122-124, 138, 144, 224, 228
 Jasenica 106
 Jasenovac 44, 50, 59, 104, 106, 252, 255
 Jaši 31
 Javor 162, 164, 167
 Jedrene 19, 32, 154, 197, 221, 245
 Jerusalem 16, 17
 Jezero 48, 109, 120, 138
 Jonska ostrva 154, 241
 Jugoslavija 8, 20, 149, 150, 189, 199, 227
 Kajsarija 223
 Kalinovik 144
 Karijari 239
 Kamengrad 47, 50, 64, 81, 98, 99, 101, 130, 138
 Kamenica 127, 252
 Kamenjec 16
 Karin 43
 Karlovci 16, 23, 24, 26, 207, 213, 241
 Kaspijsko jezero 28
 Kavkaz 18
 Kefalonija 253
 Keln 25
 Kerč 16, 17
 Kičevo 19
 Kipar 212
 Kladanj 228
 Kladovo 223, 241, 249
 Klek 67, 160, 164, 181, 182, 253, 254, 257
 Klis 43, 167, 168, 172, 195
 Klobuk 70, 82, 115, 117, 120, 121, 125, 128, 134, 205, 258
 Ključ 74, 115, 117, 122, 137
 Knin 16, 41, 43, 144, 163, 164, 168, 169, 177, 182, 257
 Kninsko polje 43
 Kobaš 67, 102, 114, 193, 200, 216
 Kolašin 76
 Kolubara 249
 Konavle 70, 78, 118, 175
 Konjic (Belgradžik) 102, 135, 137, 142, 144, 170, 180
 Koraj 47
 Korićani 52
 Korjenici 108, 120, 125, 128, 144
 Korita 117
 Kostajnica 46, 64, 67, 81, 138, 191, 216, 220, 252
 Kostelica 249
 Kotor 37, 59, 84, 118-120, 125, 161, 163, 178, 202, 203, 211, 231
 Kotorsko 58, 110, 124, 206, 230
 Kovač 143
 Kozara 60
 Kozarac 46, 144, 220
 Kozluk 144
 Kreševo 55, 66, 79
 Krk 241, 253
 Krim 30
 Krit 30
 Krupa 105, 201, 206
 Krupanj 251
 Kružanj 127
 Kulen Vakuf (Džisri Kebir) 106, 110, 140
 Kupa 26, 27
 Kupres 102, 231
 Kušlat 134
 Kutanski Brod 144
 Kythera v. Čerigo
 Lapac 44
 Larisa 153, 154
 Lašva 56
 Ledenica 67
 Lepeta 102, 104
 Levant 22, 35, 36, 154, 155, 164, 196, 241
 Lezbos 32
 Lijeve polje 200
 Lika 26, 89, 189, 191
 Liska 104
 Livno (Hlivno) 41, 47, 48, 60, 83, 98, 109, 121, 122, 126, 127, 138, 162, 164, 166, 168, 170, 172, 173, 175-177, 182, 192-195, 211, 218, 219
 Litvanija 33
 Lagobare 116, 144
 Lombardija 22
 Loren 190
 Lovijenac 191
 Loza 142
 Lug 207
 Lužani 169
 Lješnica 203, 215, 252
 Ljubinje 47, 52, 59, 75, 79, 115, 17, 140, 142, 143, 164, 180, 196, 202, 208, 209, 225, 231
 Ljubuški 70, 104, 113, 121, 142, 164, 176, 195, 217
 Mačva 112
 Mačkovac 198, 216
 Madrid 33
 Maglaj 56, 57, 224
 Maina Gornja 153
 Makarska 67, 122, 132, 160, 218
 Mala Kladuša 130
 Malo polje 127
 Malvazija 154
 Mala Vlaška 252
 Mantova 33
 Makshalski okrug 33
 Medveđa glavica 41, 43, 256
 Medun 120

- Menorka 33
 Metković 7, 25, 181
 Milano 33
 Miljacka 111
 Mlaka 198, 216
 Mletačka Republika (Mleci, Republika) 8, 15, 16, 22, 24, 34, 35, 41, 49, 63, 65, 68, 84, 89, 92, 100, 110, 121, 125, 149-151, 154, 156-158, 160, 162, 166, 175, 176, 178, 184, 195, 204, 234, 240, 242, 244, 245, 247, 253, 255, 258, 261
 Modona 154
 Modriča 206
 Moješ 161
 Mokrine 161
 Moldavija 16, 31, 224
 Mostar 12, 47, 48, 59, 68, 69, 74, 79, 81, 102, 104, 123, 125, 127, 134, 135, 137, 142, 162, 164, 171, 176, 180, 181, 185, 195, 209, 210, 217-219, 229
 Mostarsko Blato 218, 225, 235
 Moševići 160
 Morača 120
 Morava 249, 252
 Moreja 19, 35, 38, 149, 150, 152-154, 157, 194, 242, 245, 250, 253, 255
 Mrcine 164
 Mrkonjić Grad (Varcer Vakuf) 41, 70, 115, 122
 Mutnik 106, 107
 Nadin
 Napulj 22, 33, 35, 77
 Nauplion 153
 Navarin 153
 Neretva 41, 47, 64-65, 67, 104, 114, 136, 137, 164, 170, 174, 179-181, 209, 217, 218, 253
 Neva 29
 Nevesinje 47, 59, 79, 113, 137, 140, 180, 181, 215, 224
 Nevesinjsko polje 83, 144
 Neum 253, 254
 Nikšić (Onogošt) 46, 47, 49, 59, 62, 64, 76, 84, 108, 115, 117, 119, 120, 125, 133, 134, 136, 140, 141, 166, 179, 205
 Niš 30, 155, 194, 221, 223, 231, 246
 Nizozemska 15, 20, 21, 33
 Norin 179, 234
 Nova Gradiška 200
 Novi 42, 44, 59, 62, 115, 138, 140, 162
 Novo Mesto 234
 Novi Pazar 47, 57, 68, 74, 228, 258
 Novi Sad 7, 9, 18, 35, 119
 Novosel (Kulen Vakuf) 48, 137
 Njemačka 22
 Njutjak (Noćjak) 43
 Obirč 207, 208
 Obrovac 67, 169
 Očakov 29, 31
 Očevija 36
 Odžak 102, 144, 206
 Ohrid 37
 Olovo 180, 228
 Olta 251
 Ombla 202, 207
 Omiš 218
 Onod 26
 Onogošt v. Nikšić
 Opuzen 179, 182,
 Orašac 110,
 Orašje 52, 67
 Orahovica 113
 Orubice 198
 Osijek 144
 Osmansko Carstvo (Osmanska Carevina, Osmanska Imperija, Carstvo) 7, 9, 15, 17-22, 24, 29-32, 35, 38, 42, 44, 46, 50, 51, 56, 63, 65, 67-69, 72, 75, 76, 78, 81, 82, 89-92, 149-152, 154-158, 160, 164, 167, 174, 176, 178, 183, 190, 192, 195, 197, 224, 228, 231, 234, 239, 240, 242, 243, 248, 249, 251, 252, 254, 255, 261-263
 Ostrovia 43, 60, 79, 110, 129
 Ostrožac 79, 95, 103, 130, 137, 139, 201
 Otok 269
 Ozriničko polje 37
 Paraćin 249
 Parma 239
 Paštrovići, kraj 176, 230
 Pavle 47
 Peč 120
 Pećigrad 130
 Peloponez 16, 193, 241, 254
 Pelješac 35, 36
 Persija 18
 Petrovaradin, grad i tvrđava 197-200, 204, 207, 214, 215, 223, 228,
 Petrić 169
 Petrovo polje 169
 Pijesno 127
 Plavno 60, 159, 177
 Ploče 165
 Pljevlja (Tašlidža) 48, 57, 68, 74, 99, 105, 120, 135, 140, 180
 Počitelj 83, 104, 113, 114, 118, 127, 142, 164, 165, 176, 177, 179, 181, 203, 205, 218
 Podgorica v. Titograd
 Podlapac 191
 Podolija 16, 28
 Podrašnica 98
 Podtravnik 169
 Podzvizd 129, 130, 139
 Poltava 29
 Poljice 38, 159, 168, 169, 171, 172, 174
 Poljska 15, 16, 25, 28, 30, 32, 35, 37, 150, 155, 190, 247
 Popovo polje 42, 49, 160, 161, 175, 202, 205, 207, 209, 225, 248-251, 253, 257

- Porča 144
 Poreč 241
 Portugalija 25, 33
 Požun 34
 Posavina 7
 Preveza 242, 250, 253
 Pribaltik 28
 Prijedor 144
 Prijepolje 105, 135, 140, 180, 228
 Prizren 77, 112, 123, 161
 Prolog 60, 159, 168
 Prološka kula 159
 Prozor 136
 Prusac (Akhisar) 48, 74, 101, 105, 125, 130, 138, 144, 180, 181
 Prusić 191
 Pruska 25, 28, 33, 225
 Prut 31
 Pula 35
- Rača 67, 191, 193, 199, 203, 224, 226
 Radinja 124
 Rajhštat 33
 Rakovac 225
 Rama 136
 Ravna Kula 106
 Ravna planina 121
 Regensburg 156
 Republika sv. Marka 16, 22, 23, 34
 Republika sv. Vlaha 23, 43, 81, 118, 184, 215, 233, 248, 258
 Ribnik 191
 Ridani, kraj 49
 Rijeka 22
 Riškić 43
 Rim 24, 195, 198, 208, 209, 213, 217, 219, 221, 222, 223
 Ripač 106, 107
 Risan 43, 67, 68, 70, 117, 119, 120, 203, 253
 Rodos 26
 Rogatica (Čelebi Pazar) 48, 83
 Raški slap 177
 Rotaji 144
 Rudine 134
 Ruma 224
 Rumelijski ejalet
 Rumunija 251
 Rusija 15–18, 21, 26, 28–33, 37, 47, 130, 140, 149, 155, 183, 193, 223, 255
- Saksonija 28
 Sanica 70, 115, 122
 San Marino 230
 Sanski Most 144
 Saraj, nahija 47
 Sarajevo 7–12, 15, 16, 20, 22, 24, 31, 33, 36, 38, 41–44, 46, 48, 50, 55–57, 61, 63–68, 70, 73, 75, 77, 78, 82–84, 89–92, 95, 98, 99, 102, 103, 109, 110, 115, 124, 130, 137, 143, 144, 162, 163, 170, 174–176, 181, 191, 192, 194, 195, 198, 201, 204, 206, 210, 213, 214, 219, 221, 224–226, 230, 232, 235
 Sarajevsko polje 141
 Sardinija 33, 223, 239
 Sava 9, 16, 26, 44, 50, 53, 59, 65, 67, 105, 107, 110, 112, 125, 133, 140, 190, 192, 194, 195, 198, 200–203, 206, 207, 210, 215, 216, 220, 227, 252, 263
 Savoja 25, 33
 Seddi Islam 43
 Senta 15, 204
 Sernad 153
 Sicilija 33
 Sinj 16, 43, 122, 132, 159, 167, 168–174, 178, 218, 257
 Sjenica 232
 Sinjsko polje 43
 Skadar 19, 62, 143, 230, 250
 Skadarsko jezero 128
 Skopje, nahija 47
 Skoplje 194
 Skradin 43, 177
 Slabinjska kula 201
 Slano 67, 71, 117, 161, 204
 Slavonija 15, 16, 50, 89, 239
 Slavonski Brod 133, 193
 Slunj 216
 Smederevo 244
 Smrdan 160, 179, 182, 205
 Soko, kula 50, 61, 106, 107, 114, 122, 132, 135, 249
 Sokolac 100
 Solun 152, 154, 212
 Spinolung 154
 Split 25, 26, 43, 60, 65, 67, 159, 163, 165, 170, 174, 175, 177, 178, 182, 195, 225, 229, 231
 Spuž 76, 120
 Srbija 9, 12, 16, 18
 Srebrenica 111, 112, 228
 Srebrenik 110, 132, 135
 Sredozemlje 22, 155, 254
 Srem 16, 112
 Sremski Karlovci 16, 21, 89, 198
 Sremska Mitrovica 214
 SSSR 31
 Stalać 252
 Stara Gradiška 56
 Stara Ostrovica 79, 110, 127, 137, 138, 162, 258
 Stari Jasenovac 201
 Stari Majdan 44, 66, 114, 144, 201, 206, 216
 Stari Most 69
 Stari Vlah 228
 Stenilešti 32
 Strmica 41, 122, 158, 174
 Strmnica 253
 Stolac 79, 113, 135, 143, 144, 161, 162, 180, 181, 214, 218, 229
 Ston 181, 205
 Struga, kod Čapljine 42, 113, 165, 177, 179, 198, 216

- Suhodolina 104
 Sutjeska 79
 Sutorina 42, 67, 115, 253, 254, 257
 Sv. Ante 179
 Sv. Juraj 130
 Sv. Marko, tvrđava 153, 154
 Sv. Mauro, ostrvo 253
 Sv. Spas, brdo 172
 Sv. Stefan 179
 Svinjari 197
 Sveto Rimsko Carstvo 28

 Šabac 47, 176, 189, 203, 215, 224
 Šamac 67
 Šaruna 75
 Šemovac 104
 Ševaš njive 127
 Šibenik 67, 159, 170, 177
 Španija 25, 33, 34, 152, 154, 156, 223, 239, 241, 243, 247, 248, 255
 Štulić 129, 130, 139
 Šujica 79
 Švajcarska 22
 Švedska 28, 29, 255

 Tarsava 209
 Tašlidža v. Pljevlja
 Tekija 241
 Temišvar 71, 155, 204-206, 211, 212, 228
 Teočak 100
 Tešanj 56, 100, 115, 137, 138, 144, 224
 Timok 249, 251
 Timos, ostrvo 152
 Tina 153
 Tisa 16, 25, 44
 Titograd (Podgorica) 9, 23, 76, 120, 159, 163, 230
 Todorovo 61
 Tomina 144
 Toskana 239
 Transilvanija 25
 Travnik 48, 55, 56, 58, 68, 78, 81, 84, 98, 99, 106, 118, 125, 144, 157, 163, 176, 178, 183, 192, 195, 197, 202, 203, 209, 211, 213, 215, 224, 225, 232, 245, 258
 Trebinje 42, 47, 49, 70, 71, 76, 79, 108, 115, 117-120, 124, 128, 134, 136, 143, 164-166, 175, 176, 178, 185, 202, 204, 205, 207, 208, 217, 219, 225, 229, 230, 233, 234, 257, 258
 Trebišnjica 118, 119, 136, 164
 Trešnjevka 125
 Trilj 60, 170
 Trnaci 251
 Trogir 159
 Trst 22
 Trstenica 35, 151, 173
 Tržac 105, 107, 137
 Trubjela 120
 Tunis 17
 Turska 8, 16, 17, 23, 68, 149, 152, 211, 251

 Tursko Carstvo (Carevina) 7, 16, 17, 21, 163
 Tuzla 66, 99, 109, 111, 112, 166

 Udbina 127, 191
 Ugarska 15, 25, 26, 50, 195, 197, 198, 245
 Ukrajina 16, 32
 Ulcinj 67, 217, 230, 234, 246, 250
 Una 16, 26, 27, 44, 50, 67, 105, 106, 110, 111, 114, 117, 122, 189-191, 200, 207, 220, 227, 252, 255, 256
 Uskolje 71, 181
 Ustikolina 144
 Utreht 33
 Užice 249

 Valona 230
 Vandžiš 208
 Varadin 210
 Varcer Vakuf v. Mrkonjić Grad
 Vares 8, 66, 99
 Velika 106, 124
 Velika Kladuša 105, 129, 130, 139
 Venecija 8, 15, 16, 19, 21-24, 26, 34-38, 43, 50, 68, 72, 77, 80, 82, 84, 115, 125, 145, 149, 150, 152, 155, 156, 160, 164, 165, 183, 193, 196, 198, 205, 217, 219, 223, 225, 229, 230, 234, 239, 241-247, 251, 253 - 256
 Vidin 246, 249
 Vidoški 113, 118
 Viner Nojštatt 25
 Visoko 83, 98, 124
 Višegrad 55, 83
 Vitina 195
 Vitovlje 225
 Vlaška 16, 31, 241, 246
 Vonica 230, 250, 253
 Vojnica 191
 Vojinići 170
 Vračar 221
 Vračarevo polje 25
 Vrana 43
 Vranduk 100
 Vranjevići 127
 Vratnik 144
 Vrbac 191
 Vrgoč 79
 Vrgorac 43, 164, 170, 218
 Vrljica 43, 158, 159, 169, 170, 174, 177, 234, 257
 Vrm 120
 Vrnogroč 130

 Zadar 9-11, 17-19, 36, 37, 60, 61, 67-70, 158-160, 163-168, 170, 172, 173, 177, 193-195, 229
 Zadvarje 43, 122, 132, 159, 218
 Zagor, nahija 47
 Zagreb 7-9, 12, 16, 24-26, 29, 43, 45, 51, 58, 89, 106, 126, 158, 190, 191, 222

Zaostrog 160
Zavala 169, 175
Zažablje 67, 113
Zemunik 43
Zenica 140
Zeta 120
Zrinj 210
Zrmanja 191
Zupci 49, 161, 167, 207, 208, 253, 257, 258

Zvonigrad 41, 43, 191
Zvornik 48, 68, 98, 134, 144, 167, 192, 200,
213, 215, 224-227, 246

Žabljak 76, 120, 128
Žepče 140, 224
Župa, kod Dubrovnika 196, 208
Županj Potok 132
Wien 11

SADRŽAJ

PREDGOVOR	7
SKRAĆENICE	11
Prvo poglavlje	
OSMANSKO CARSTVO I EVROPSKE ZEMLJE OD 1699. DO 1714. GODINE	15
Drugo poglavlje	
BOSANSKI EJALET OD KARLOVAČKOG MIRA DO TURSKO - MLETAČKOG RATA 1714. GODINE	
Uspostavljanje nove osmansko-mletačke i osmansko-austrijske granice prema Bosanskom ejaletu po odredbama Karlovačkog mira	41
Administrativno-upravna podjela	46
Migraciona kretanja stanovništva	49
Odnos lokalnih vlasti prema narodu i aktivnost hajdučkih četa sa mletačke i austrijske teritorije	55
Privredni odnosi	63
a) Zemljoradnja	64
b) Stočarstvo	65
c) Gradska privreda	66
d) Trgovina	67
Stanje u Bosanskom ejaletu uoči rata	74
Treće poglavlje	
VOJNO UREĐENJE BOSANSKOG EJALETA (1699-1714)	
a) Vojna organizacija i njen značaj u odbrani granica	89
b) Podizanje novih i popravka starih tvrđava, palanki i drugih vojnih objekata	100

Četvrto poglavlje

PRVA FAZA TURSKO-MLETAČKOG RATA OD DECEMBRA 1714. DO JUNA 1716. GODINE	149
---	-----

Peto poglavlje

ULAZAK AUSTRIJE U RAT NA STRANI MLETAČKE REPUBLI- KE JUNA 1716. GODINE I DALJE BORBE ZARAĆENIH DRŽAVA DO JUNA 1718. GODINE	189
--	-----

Šesto poglavlje

POŽAREVAČKI MIR I NJEGOVE ODLUKE	239
ZAKLJUČAK	261
SUMMARY	265
RJEČNIK TERMINA	269
IZVORI I LITERATURA	275
IZVORI	
a) Neobjavljeni izvori i rukopisi	275
b) Objavljeni izvori	276
LITERATURA	
a) Enciklopedije	277
b) Časopisi, kalendari i novine	277
c) Knjige i brošure	279
d) Članci i prilozi	281
REGISTAR LIČNIH IMENA	285
REGISTAR GEOGRAFSKIH I LOKALNIH NAZIVA	293

Enes Pelidija
**BOSANSKI EJALET OD KARLOVAČKOG
DO POŽAREVAČKOG MIRA 1699 - 1712**
1989.

Izdavač
SOUR »Veselin Masleša«,
IRO »Sarajevo«,
OOUR Izdavačka djelatnost,
Sarajevo

Za izdavača
Radoslav Mijatović

Recenzenti
Radovan Samardžić
Avdo Sućeska

Tehnički urednik
Salih Ahmethović

Lektor
Željko Ivanković

Likovni urednik
Dino Malović

Korektori
Fatima Cicvara
Milojka Savić

Štampa:
NIŠRO »Oslobođenje« Sarajevo,
OOUR »Štamparska djelatnost«

Tiraž: 1000 primjeraka
Štampano uz finansijsku pomoć SIZ-a
za izdavačku i bibliotečku djelatnost BiH

ISBN 86-21-00305-8

ENES PELIDIJA

BOSANSKI EJALET
OD KARLOVAČKOG
DO POŽAREVAČKOG MIRA
1699 – 1718

Veselin Masleša